

55- Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.

56- Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi bu iki ayet Ehlikıtab'ı ve kâfirleri veli edinmeyi yasaklayan ayetler arasında yer alıyor. Bundan dolayı Sünnî tefsircilerin bir bölümü, bu iki ayetin önceki ve sonraki ayetlerle aynı anlamı paylaştıklarını düşünerek hepsini aynı anlamda saymışlardır. Bu ortak anlam, müminlerin yardımcı anlamında şahısları veli edinme konusundaki görevlerini açıklıyor ve Yahudileri, Hıristiyanları ve kâfirleri veli edinmeyi yasaklıyor, veliliği sadece Allah'a, Peygamberine (s.a.a) ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlere mahsus kılıyor. Çünkü bunlar gerçek müminlerdir. Böylece münafıklar ile kalplerinde hastalık olanlar dışarıda bırakılarak gerçek müminlerin veliliğinin gerekliliği vurgulanıyor.

Buna göre bu ayet, *"Allah müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6) *"Onlar birbirlerinin velileridirler."* (Enfâl, 72) *"Mümin erkekler ve kadınlar birbirlerinin velileridirler, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar."* (Tevbe, 71) ayetleri ile aynı anlamı taşır. Dolayısıyla bu ayet, yardımcı olma anlamında Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerin müminler üzerinde velâyeti bulunduğunu ifade etmektedir.

Bu durumda ayette açıklanması gereken tek bir nokta kalıyor. O da, *"zekât veren"* ifadesiyle bağıntılı olan *"rükû hâlinde iken"* şeklindeki hâl cümlesidir. Bu problem *"rükû"* kelimesinin mecazî anlamda kullanıldığını kabul etmekle ortadan kalkar. Bu mecazî anlam, mutlak

anlamda yüce Allah'a boyun eğmek veya yoksulluk gibi sebeplerle düşük durumda olmaktır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: Sizin velileriniz (yardımcılarınız) Yahudiler, Hristiyanlar ve münafıklar değildirler. Sizin velileriniz (yardımcılarınız) Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan, zekât veren ve bütün bu durumlarda Rablerine boyun eğerek O'nun emirlerine kayıtsız şartsız uyan veya geçim darlığı çeken fakirler oldukları hâlde zekât veren müminlerdir.

Fakat bu iki ayet ile öncesi ve sonrasındaki ayetlere, ayrıca surenin bütününe yönelik irdeleyici ve dikkat yoğunlaştırıcı bir inceleme, bizi sözünü ettiğimiz tefsircilerin söylediklerinin tersine sonuçlara götürür. Onların sözlerindeki ilk yanlış, bu ayetler arasında anlam birliği olduğu, ayetlerin yardımcı olma anlamındaki veliliğe değinerek bunun hangisinin doğru ve hangisinin yanlış olduğunu ayırt ettiği yolundaki açıklamalarıdır.

Çünkü bu surenin Peygamberimizin son günlerinde, Veda Haccı sırasında indiği gerçek olmakla birlikte, diğer bir gerçek de onun bütün ayetlerinin hep birlikte inmemiş olmasıdır. Onun içindeki bazı ayetlerin bundan daha önce indiği şüphesizdir. Bunun kanıtı, o ayetlerin içerikleridir.

Ayrıca bu ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin aktarılan rivayetler de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla ne bir ayetin bir ayetin öncesinde veya sonrasında yer alması, o ayetler arasında anlam bütünlüğüne delil sayılabilir, ne de iki ayet arasında belirli bir münasebetin olması, o ayetlerin birlikte indiklerine veya anlamları arasında bütünlük olduğuna delil teşkil eder.

Üstelik bir de şu var: Bu ayetlerin öncesindeki ayetler, yani *"Ey inananlar, Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridirler."* diye başlayan ayetler, müminlere Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyi yasaklamakta, münafıkları ve kalplerinde hastalık olanları onlara doğru koşmakla, onların tarafını tutmakla suçlamakta, fakat Yahudilere ve Hristiyanlara herhangi bir hitap yöneltmemekte, onlara herhangi bir mesaj vermemektedir.

Buna karşılık bu iki ayetin sonrasında yer alan ayetlerde, yani *"Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve kâfirlerden dinlerinizi alaya alanları, eğlence konusu yapanları veli edinmeyin..."* diye başlayan ayetlerde durum böyle değildir. Bu ayet-

ler, Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyi yasakladığı gibi, onların durumunu ele alarak kendilerine hitap edilmesini emrediyor, sonra da onları münafıklık ve fasıklıkla suçluyor. Görülüyor ki, bu iki ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ayetlerin amaçları farklıdır. Böyleyken nasıl olur da aralarında anlam bütünlüğü olabilir?!

Bir de şu var: *"Ey inananlar, Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin..."* diye başlayan ayetleri incelerken gördük ki, yardımcı olma anlamındaki velilik bu ayetlerle bağdaşmaz; bu ayetlerdeki özelilikler ve kullanılan öğeler, özellikle *"Onlar birbirlerinin velileridirler."* ve *"Sizden kim onları veli edinirse, onlardandır."* ifadeleri yardımcılık anlamındaki velilikle uyuşmaz. Çünkü iki kavim arasında yardımlaşma anlaşması yapılması, o kavimlerden birinin diğerinden olmasını, o kavimden sayılmasını gerektirmediği gibi, böyle bir anlaşmayı yasaklamanın gerekçesi olarak, o falanca kavmin fertleri birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır, demek de yerinde olmaz.

Fakat sevgi anlamındaki velilik anlaşması yapmak böyle değildir. Çünkü bu tür bir anlaşma, taraflar arasında psikolojik ve ruhsal kaynaşmayı gerektirir, taraflardan birinin diğerinin hayatî meselelerinde ruhsal ve fiziksel tasarrufta bulunmasını mubah hâle getirir, iki toplumu ahlâkta ve davranışlarda birbirine yaklaştırarak bu toplumların kendine özgü özelliklerini giderir.

Şu da var ki, Peygamberimizi (s.a.a) yardımcı anlamında müminlerin velisi saymak caiz değildir. Bunun tersi doğrudur. Çünkü yüce Allah'ın önemle üzerinde durduğu ve Kur'an'ın birçok ayetinde sözünü ettiği bu yardım, din konusundaki yardımdır. Bu durumda, dinin yasamacısı ve kanınlarının koyucusu olduğu için, 'Din Allah'ındır' denilebilir.

Bunun sonucu olarak Peygamberimiz veya müminler ya da her ikisi Allah'ın dinine yardım etmeye çağırılırlar veya Allah'ın koyduğu din hususunda Allah'ın yardımcıları olarak adlandırılırlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcılarıyız' dediler."* (Saff, 14) *"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder."* (Muhammed, 7) *"Allah peygamberlerden söz aldı ki, ... ona inacaksınız ve ona yardım edeceksiniz."* (Âl-i İmrân, 81) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Aynı şekilde örneğin dine çağırıldığı, onu tebliğ ettiği için 'Din

Peygamberindir' veya biri yasamacı, diğeri yol gösterici olması hasebiyle, 'Din Allah'ın ve Peygamberininindir' de denebilir. Bunun sonucu olarak insanlar dine yardım etmeye çağrılır veya dine yardım ettikleri gerekçesi ile müminler övülür. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Onlar ki, onu korudurlar ve ona yardım ettiler."* (A'râf, 157) *"Onlar ki, Allah'a ve Peygamberine yardım ederler..."* (Haşr, 8) *"Onlar ki, barındırdılar ve yardım ettiler..."* (Enfâl, 72) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Yine dinin hükümleri ile yükümlü oldukları ve o hükümlerle amel ettikleri için, 'Din Peygamberin ve müminlerindir.' de denebilir. Bu durumda da yüce Allah'ın onların velisi ve yardım edicisi olduğu ifade edilir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Hiç şüphesiz, Allah kendisine yardım edenlere yardım eder."* (Hac, 40) *"Biz peygamberlerimize ve müminlere dünya hayatında ve şahitlerin (şahitlik için) ayağa kalktıkları gün mutlaka yardım ederiz."* (Mü'min, 51) *"Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur."* (Rûm, 47) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Fakat herhangi bir bakımdan dini müminlere tahsis etmek, o konuda müminleri temel kabul edip Peygamberimizi dışarıda tutmak, sonra da onu o konuda müminlerin yardımcısı saymak doğru değildir. Çünkü Peygamberimizin müminlere en güzel şekilde ortak olmadığı, en iyi şekilde pay sahibi olmadığı hiçbir dinî üstünlük yoktur. Bundan dolayı Kur'ân'da Peygamberimizin (s.a.a) müminlerin yardımcısı olduğunu ifade eden bir tek ayet bile yoktur. İlâhî kelâm, o benzersiz edebini gözetmeyi ihmal etmekten münezzehtir.

Bu gerçek, Kur'ân'da Peygamberimize izafe edilen veliliğin tasarruf yetkisi veya sevgi ve muhabbet anlamına geldiğinin en güçlü delillerindendir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6) *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* (Mâide, 55) Görüldüğü gibi hitap, müminlere yöneltilmiştir. Az önce de belirtildiği üzere, Peygamberi müminlerin yardımcısı anlamında onların velisi saymanın bir anlamı yoktur.

Bu dediklerimizden şu sonuç ortaya çıktı: *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü..."* diye başlayan iki ayetin, öncesindeki ayetlerin yardımcı olma anlamındaki veliliğe değindikleri farz edilirse, bu iki ayetin içeriği o ayetlerin içeriği ile aynı değildir. İkinci ayetin sonun-

daki, "...galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir." cümlesi sa-
kın seni yanıltmasın. Çünkü galibiyet, yardım anlamındaki velâyetle
uyuştuğu gibi, tasarruf velâyeti ve aynı şekilde sevgi ve muhabbet
velâyetiyle de bağdaşır. Çünkü din mensuplarının nihaî hedefi olan
dinî galibiyet, müminlerin herhangi bir vesile ile Allah'a ve Peygam-
bere bağlanmaları ile gerçekleşir.

Yüce Allah açık vaadi ile bu gerçeği müminlere duyurmuştur. Şu
ayetlerde olduğu gibi: *"Allah, 'Ben ve peygamberlerim mutlaka galip
geleceğiz' diye yazdı."* (Mücâdele, 8) *"Gönderilen peygamber kulları-
mız hakkında şu sözümüz geçmişti: Mutlaka kendilerine yardım edi-
lecek ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."* (Sâffât,
173)

Üstelik, Şîi ve Sünnî kanallardan gelen çok sayıdaki rivayete göre,
bu iki ayet namaz sırasında yüzüğünü sadaka olarak veren Hz. Ali
hakkında inmiştir. Buna göre, bu iki ayet genel değil, özel anlamlıdır.
Bu konudaki rivayetlerin büyük bir kısmını inşaallah ayetleri hadisler
ışığında incelerken nakledeceğiz.

Eğer çokluklarına ve yoğunluklarına rağmen bu tür rivayetler
ayetlerin tefsirinde iniş sebebi olarak kabul edilmeyecek ise, hiçbir
ayette hiçbir iniş sebebine dayanmak doğru olmaz. Bu açıktır. Dolayı-
sıyla bu iki ayeti genel anlamlı sayarak müminlerin birbirlerinin veli-
leri olduklarını ifade ettiğini söylemenin hiçbir dayanağı yoktur.

Evet, bazı tefsirciler bu rivayetlere itiraz etmişler. Oysa bu kadar
çok sayıdaki rivayete itiraz etmeleri yersizdir. İleri sürdükleri itirazlar
şunlardır:

1) Bu rivayetler, bu ayetlerin yardımcı olma anlamındaki velilikle
ilgili zahirî içeriği ile çelişir. Bu noktaya yukarıda işaret edilmişti.

2) Bu rivayetler, çoğul kipi kullanıldığı hâlde tekilin kastedilmiş
olmasını gerektirir. Çünkü bu rivayetlere dayanıldığı takdirde, "... na-
maz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminler"den Hz. Ali'nin
kastedildiği kabul edilecektir ki, dil kuralları böyle bir tefsire müsait
değildir.

3) Bu rivayetler, zekâtın maksadın yüzüğü sadaka olarak vermek
olmasını gerektirir ki, buna zekât adı verilemez.

Sözü edilen tefsirciler şöyle demişler: Buna göre, ayeti genel anlamli saymalı ve burada "kasr'ul-kalp" veya "kasr'ul-ifrad" sanatının söz konusu olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü münafıklar Ehlikitab'ın yardımına koşuyorlar ve bunu vurguluyorlardı. Bu sebeple yüce Allah, onları böyle davranmaktan sakındırdı ve onların velilerinin (yardımcılarının) Ehlikitap ve münafıklar değil, Allah, O'nun Resülü ve gerçek müminler olduğunu ifade etti. Bu durumda tek bir problem kalıyor. O da bu anlamın "*ve rûkû hâlinde iken*" ifadesi ile bağdaşmamasıdır. Bu problem de "rûkû" kelimesinin Allah'a boyun eğme veya fakirlik ve düşük durumluluk şeklinde mecazî anlamda yorumlanması ile ortadan kalkar. İşte söz konusu tefsircilerin ileri sürdükleri itirazlar ve bu itirazlar ile ilgili açıklamaları bunlardır.

Fakat bu ve benzeri ayetleri incelemek, ileri sürülen açıklamaları tümü ile geçersiz kılmaktadır.

Önce bu ayetin yardım anlamındaki veliliği ifade eden bir anlatım içinde yer aldığı, dolayısıyla bu anlamda yorumlanması gerektiği tezi- ni ele alalım. Daha önce belirtildiği üzere bu ayetlerin maksadı asla bu değildir. Eğer daha önceki ayetlerin yardım anlamındaki veliliği ele aldıkları farz edilse bile, bu ayet o ayetlerin bu maksadını paylaşmamaktadır.

"...namaz kılan ve rûkû hâlinde iken zekât veren müminlerdir" ifadesinde çoğul kullanıldığı hâlde tekilin kastedilmesi konusuna gelince; bu kitabın üçüncü cildinde Mübahele ayeti incelenirken bu konuda verilen ayrıntılı cevabı biliyorsun. O cevabın özü şu idi: Çoğul kipi kullanıp bununla tekil kastetmek ve çoğul kipini tekil anlamında kullanmak ile, uyarlanabileceği örneklerle uyarlansın diye çoğul lafzı ile genel bir hüküm ortaya koymak ya da çoğul lafzı ile bazı vasıfları haiz bir topluluktan haber vermek, ancak bu genel hükmün uyarlanabileceği örneğin ya da bu vasıfları taşıyan ferdin sadece bir tane olması, birbirinden farklı şeylerdir. Birinci şıkkı dilbilgisi kuralları kabul etmez. Fakat ikincisi kurallara uygundur ve kullanımı yaygındır.

Bu itirazı yapanlar, acaba "*Ey iman edenler, düşmanlarınızı ve düşmanlarınızı veli edinmeyin. Siz onlara sevgi yolluyorsunuz... Siz onlara gizlice sevginizi iletiyorsunuz.*" (Mümtehine, 1) ayeti hakkında ne diyecekler? Çünkü ayette Kureyşliler ile mektuplaşan Hatıb b. Ebu Baltaa'nın kastedildiğini biliyoruz. "*Eğer Medine'ye dönersek, üstün*

olanlarımız aşağı konumda olanları oradan çıkaracak." (Münafikun, 8) ayeti de öyledir. Çünkü bu sözü Abdullah b. Übey b. Selul'un söylediği biliniyor. *"Sana, ne infak edeceklerini sorarlar."* (Bakara, 215) ayeti de böyledir. Çünkü bu soruyu soran tek kişidir. *"Mallarını gece-gündüz, gizli-açık (Allah yolunda) harcayanlar..."* (Bakara, 274) ayeti de bu kategoriye girer. Çünkü rivayetlere göre, ayette sözü edilen har-cama Hz. Ali veya Ebu Bekir tarafından yapılmıştır. Bu çeşit ayetler çoktur.

Bu örneklerin en şaşırtıcısı *"Kalplerinde hastalık bulunanların, 'Bize bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek..."* (Mâide, 52) aye-tidir. Çünkü bu itirazı yapan tefsircilerin de kabul ettikleri iniş sebebi-ne ilişkin rivayetlere göre, bu sözü söyleyen Abdullah b. Übey'dir ve bu ayet sözünü ettiğimiz ayetler arasında yer almaktadır.

Şöyle denebilir: Bu örneklerde, genellikle adı geçen kişiler gibi düşünen veya onların davranışlarını onaylayan başka kimseler de var-dır. Bu yüzden yüce Allah onları ve onlar gibi olanları çoğul kipi ile ifade etmiştir.

Buna şöyle cevap verilebilir: Demek ki, bu kullanımı caiz kılan bir incelik söz konusu olduğu zaman dil kuralları bakımından bunun bir sakıncası yoktur. O hâlde, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resu-lü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* ayeti de pekâlâ bu kategoriye girebilir ve bunun inceliği de şu gerçeğe işaret olabilir: Ayette ifade edilen veliliğin de aralarında bulunduğu dinî üstünlükler, bazı müminlere rastgele verilip diğerlerine verilme-yen ayrıcalıklar değildir. Bunlar, ihlâsta ve amelde öne çıkmanın so-nucudur, başka türlü elde edilemezler.

Bir de şu var: Sözünü ettiğimiz rivayetleri nakledenlerin büyük çoğunluğu sahabîler ile onların hemen arkasından gelen tabîndir. Bun-lar, dillerinin saflığı bozulmamış öz Araplardır. Eğer böyle bir kulla-nım, dilbilgisi kurallarına aykırı olup o dili kullananların yadırgadığı bir tarz olsaydı, onların tabiatı bunu kabul etmez ve buna itiraz etmek asıl onlardan beklenirdi. Oysa onların hiçbirinden böyle bir itiraz riva-yet edilmemiştir.

Sözü edilen tefsircilerin "sadaka olarak yüzük vermeye zekât adı verilmez" şeklindeki itirazlarına gelince; buna şu şekilde cevap veri-riz: "Zekât" kelimesi, şeriat ehlinin dilinde bilinen ıstılâhî anlamını,

onun dinde farz edildiğini bildiren ayetin inmesinden sonra kazanmıştır. Kelimenin sözlük anlamı ise, şariat ehlinin dilindeki ıstılâhî anlamından daha geniş kapsamlıdır. Bu kelime, mutlak olarak veya namazla yan yana kullanıldığında "Allah rızası için mal harcama" anlamına gelir. Bu gerçek, eski peygamberlerden söz eden ayetlerde açıkça görülür. Meselâ Hz. İbrahim'den, Hz. İshak'tan ve Hz. Yakup'tan söz edilirken, *"Onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik."* (Enbiyâ, 73) buyruluyor.

Başka bir ayette Hz. İsmail'den söz edilirken, *"O, ehline namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrederdi ve Rabbi katında beğenilmiş bir kişi idi."* (Meryem, 55) buyruluyor. Hz. İsa'nın beşikte söylediği sözleri nakleden şu ayette de aynı şey söz konusudur: *"Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti."* (Meryem, 31) Oysa bu peygamberlerin şeraitlerinde İslâmiyet'te bilinen şekli ile malî zekâtın olmadığı bilinen bir gerçektir.

Şu ayetler de bu kategoriye girer: *"Gerçekten kurtulmuştur, zekât verip arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan."* (A'lâ, 15) *"O kimse ki, malını verip arınır."* (Leyl, 8) *"Onlar ki, zekât vermezler ve onlar ahireti inkâr ederler."* (Fussilet, 7) *"Onlar ki, zekâtı verirler."* (Mü'mi-nûn, 4)

Mekke inişli surelerde, özellikle Fussilet ve benzeri gibi Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğinin başlangıç döneminde inen surelerde bu türden başka ayetler vardır. O sıralarda henüz bilinen anlamı ile zekât yasalaşmış değildi. Acaba o dönemde Müslümanlar bu ayetlerdeki "zekât" kelimesinden ne anlıyorlardı?!

Hatta zekât ayeti olarak bilinen *"Onların mallarından bir miktar sadaka al ki, onunla onları temizleyesin, arındırasın; ve onlara dua et, çünkü senin duan onların ıstıraplarını yatıştırır."* (Tevbe, 103) ayeti, zekâtın sadakanın bir türü olduğunu ve zekât adını almasının sebebinin, mutlak olarak sadakanın temizleyici ve arındırıcı olması olduğunu gösterir. Ne var ki, bununla birlikte "zekât" kelimesi çoğunlukla şer'î dildeki sadaka anlamında kullanılmıştır.

Bütün bu anlattıklarımızdan açıkça anlaşılıyor ki, mutlak sadakaya ve Allah yolunda yapılan malî harcamaya zekât adı verilmesinin hiçbir engeli yoktur. Yine ortaya çıktı ki, "rükû" kelimesine mecazî anlam vererek onu zahirî anlamından başka bir anlamda kullanmanın gerekçesi yoktur.

Ayrıca "*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*" ifadesinin orijinalinde "inne" edatının ismi (veliyyukum=veliniz) tekil olduğu hâlde atfedilerek onun haberi olan cümlede (ellezîne âmenû=müminler) çoğul getirilmesini göz önünde bulundurarak farklı yorumlar yapmanın da gerekçesi yoktur. Bundan iyice faydalanmalısın.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Velâ ve tevalî kelimeleri, iki ve daha çok sayıda nesnenin aralarında yabancı bir nesne olmayacak şekilde bir arada bulunmaları demektir. Bu kelime istiâre yolu ile yer, nispet, arkadaşlık, yardım ve inanç bakımından yakınlık anlamında kullanılır. Vilâyet yardım, velâyet ise bir işi üstlenmek demektir. Velâyet ve vilâyet kelimelerinin, tıpkı delâlet ve dilâlet gibi, her ikisinin de aynı anlamı taşıdığı ve o anlamın, bir işi üstlenmek olduğu da söylenmiştir. Veli ve mevlâ kelimeleri de bu anlamda kullanılır. Bu kelimelerin her biri hem fail, yani muvalî, hem de meful, yani muvalâ anlamına gelebilir. Mümin için 'O yüce Allah'ın velisidir' denir, fakat 'mevlâsıdır' dendiğine hiç rastlanmamıştır. Fakat 'Allah, müminlerin velisi ve mevlâsıdır' denir."

Ragıp, sonra şöyle devam ediyor: "Tevellâ fiili, kendiliğinden geçişli (müteaddî binefsih) olarak kullanıldığı zaman tıpkı 'velâyet' gibi bir şeyin diğer şeye daha yakın noktada yer aldığını ifade eder. Örneğin, 'velleytu sem'î keza=kulağımı şu yöne çevirdim', 'velleytu aynî keza=gözümü şu tarafa çevirdim' ve 'velleytu vechî keza=yüzümü şu yöne döndürdüm' dendiği zaman o uzuvların o yöne doğru döndürüldüğü ve o yöne daha yakın bir vaziyet aldığı anlamını ifade eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: '*Seni razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olsanız, yüzünüzü ona doğru çevirin.*' [Bakara, 144] Ancak lafızda veya takdirde 'an' harf-i cerriyle geçişli (müteaddî) kılınırsa, o zaman bir şeyden yüz çevirme, ondan uzaklaşma anlamını ifade eder." (Ragıp'tan aktardığımız burada son buldu.)

Anlaşılan o ki, velâyet kelimesi ile ifade edilen yakınlık kavramı, insan tarafından ilk önce cisimlerin yerleri ve zamanları arasındaki yakınlık hakkında kullanılmıştır. Sonra da Ragıp'ın anlattığının tersine istiâre yolu ile manevî yakınlığı ifade etmek üzere kullanılmıştır. İnsanın gelişme süreci ile ilgili araştırmalar bu sonucu ortaya koyar. İn-

sanın, hayatında somut nesneleri algılayıp onlarla ilgilenmesi, kavramlar ve anlamlar hakkında düşünüp onlarda tasarrufta bulunmasından daha öncedir.

Özel bir yakınlık türü olan velilik, manevî meselelerde ele alındığında bunun gerekli sonucu şu olur: Veli, velisi olduğu kimsenin ancak kendi sahip olduğu ve kendi aracılığı olmaksızın başka hiç kimsenin sahip olmadığı bir hakka sahiptir. Dolayısıyla bir kimsenin kendisiyle ilgili başkasını yerine koyabileceği tüm tasarruflarda, onun yerini velisi tutar, başkası tutamaz. Ölünün velisi gibi. Ölünün sağlığında mülkiyet gerekçesi ile üzerinde tasarrufta bulunduğu malda velisi olan mirasçısı, mirasçılık veliliği gerekçesi ile tasarrufta bulunur. Küçük yaştaki çocuğun velisi, velilik gerekçesi ile küçük çocuğun malî işlerinde tasarrufta bulunarak işlerini düzenler. Yardımcı anlamındaki veli, yardım ettiği kimsenin işlerinde savunmasını kuvvetlendirme yönünde tasarrufta bulunur.

Yüce Allah da kullarının velisidir. Onların dünya ve ahiret işlerini plânlayıp düzenler. O'ndan başka veli yoktur. Allah müminlerin dinleri konusundaki işlerini düzenleme konusunda onların velisidir. Bu veliliği hidayet, hakka çağrı, tevfik, yardım etme ve başka yollarla gerçekleştirir.

Peygamber de, yasa koymak ve hüküm vermek suretiyle müminlerin lehine ve aleyhine hükmetmekle yetkili bir velidir. Devlet başkanını da, hükümdarlık yetkisinin çerçevesi içinde halka hükmeden bir velidir. Diğer velilik türlerinde de bu ölçüler geçerlidir. Köle azat etme, anlaşma yapma, komşuluk, boşama ve amca oğlu velilikleri, sevgi veliliği ve veliahtlık veliliği gibi...

"Yuvellûn'el-edbâr" yani, sırtlarını savaş meydanına doğru çeviriyorlar. "Tevelleytum" yani, siz kendinizi veya yüzünüzü falan şeyin tersi yönüne çevirerek onu kabul etmediniz. Veliliğin değişik kullanım alanlarındaki ortak anlamının özü, veliye tasarruf ve düzenleme yetkisi veren bir yakınlık türüdür.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." ayeti, bu ayette sözü edilen veliliğin aynı türden tek bir velilik olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah, O'nun Resulü ve o müminler sayıldıktan sonra hepsi birlikte "sizin velinizdir" ifadesine bağlanıyor. Bundan bütün bu sayılanlardaki veliliğin aynı anlamda olduğu anlaşılır. Bir

sonraki ayetteki *"galip gelecek olanlar, Allah'ın hizbidir."* cümlesi de bunu teyit eder. Çünkü bu ifade, Allah'ı, O'nun Resulünü ve söz konusu müminleri veli edinenlerin tümünün Allah'ın velâyeti altında olmaları hasebiyle O'nun hizbi olduğunu ima veya ifade ediyor. Dolayısıyla Peygamberin ve sözü edilen müminlerin velâyeti, Allah'ın velâyeti türünden bir velâyettir.

Yüce Allah, velâyet türlerinden tekvinî velâyeti kendine izafe eder. Bu velâyet O'nun her şeyi tasarrufu altında bulundurması, yaratıkların işlerini dilediği gibi düzenlemesi anlamına gelir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Veli yalnız Allah'tır."* (Şûrâ, 9) *"Sizin Allah'tan başka bir veliniz, bir şefa-atçınız yoktur. Düşünüp öğüt almıyor musunuz."* (Secde, 4) *"Dünyada ve ahirette benim velim sensin."* (Yûsuf, 101) *"Allah kimi saptırırsa, artık onun O'ndan başka bir velisi olmaz."* (Şûrâ, 44) Şu ayetler de okuduğumuz ayetlerle aynı anlamdadır: *"Biz insana şah damarından daha yakınız."* (Kaf, 16) *"Biliniz ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer."* (Enfâl, 24)

Yüce Allah'ın bazı ayetlerde kendine izafe ettiği yardım etme anlamındaki velâyeti de tekvinî velâyetin kapsamında sayabiliriz. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Bu böyledir. Çünkü Allah müminlerin velisidir (yardımcısıdır). Kâfirlerin ise velisi (yardımcısı) yoktur."* (Muhammed, 11) *"O'nun (Peygamberin) velisi (yardımcısı) Allah'tır."* (Tahrîm, 4) Şu ayet de aynı anlamdadır: *"Müminlere yardım etmek üzerimize borçtur."* (Rûm, 47)

Yine yüce Allah, müminlerin dinî işleri ile ilgili olan yasa koyma, hidayet, irşat ve tevfiğ gibi konularda onların veliliğini de kendine izafe eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah müminlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Allah müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Allah takva sahiplerinin velisidir."* (Câsiye, 19) Şu ayet de aynı anlama gelir: *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdikleri zaman artık mümin bir erkek ve kadının, işlerini kendi isteğine göre belirleme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzâb, 36)

Yüce Allah'ın Kur'ân'da kendine izafe ettiği velâyet türleri bunlardır. Bunlar özleri itibariyle "tekvinî velâyet" ile "teşriî velâyet"e dönerler. Bunlara "hakikî velâyet" ve "itibarî velâyet" de denebilir.

Yüce Allah, Peygambere (s.a.a) mahsus velâyet türü olarak teşriî velâyeti zikreder. Teşriî velâyet yasa koymayı, hakka çağırmayı, ümmeti eğitmeyi, onlara hükmetmeyi ve aralarında hüküm vermeyi içerir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6)

Şu ayetler de aynı anlamdadır: *"Biz sana hak olarak kitabı indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm veresin."* (Nisâ, 105) *"Sen insanları kesinlikle doğru yola iletirsin."* (Şûrâ, 52) *"Allah, onlara kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, kendilerine kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi."* (Cum'a, 2) *"Sana da bu Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara indirileni kendilerine açıklayasın."* (Nahl, 44) *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdikleri zaman artık mümin bir erkek ve kadının, işlerini kendi isteğine göre belirleme hakkı yoktur."* (Ahzâb, 36) *"Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet. Onların keyiflerine uyma. Dikkat et de Allah'ın indirdiğinin bir kısmından seni şaşırtmasınlar."* (Mâide, 49) Fakat daha önce de söylediğimiz gibi yüce Allah, ümmete yardımcı olma anlamındaki veliliği Peygamber efendimize (s.a.a) izafe etmiştir.

Bütün bunlardan çıkan ortak sonuca göre Peygamberimizin, ümmeti Allah'a sevk etme, onları yönetme ve aralarında hüküm verme konusunda onlar üzerinde velilik yetkisi vardır. Onlar da ona mutlak anlamda itaat etmekle yükümlüdürler. Buna göre Peygamberimizin (s.a.a) veliliği Allah'ın teşriî veliliğinin kapsamına girer. Bununla şunu kastediyoruz:

Peygamberimize (s.a.a) ümmetin önderi olarak itaat etmek farzdır. Çünkü ona itaat, Allah'a itaat ve onun velâyeti Allah'ın velâyetidir. Az önce okuduğumuz ayetlerin bir kısmı bunun delilidir. Şu ayetler gibi: *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) *"Allah ve Peygamber bir işte hüküm verdikleri zaman..."* (Ahzâb, 36) Bu anlamdaki diğer ayetler de öyledir.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." ayetinde Allah'a ve O'nun Resulüne atfedilerek müminler için söz konusu edilen velilik de, Allah ve Peygamberimiz için sabit olan bu anlamdaki veliliğin aynısıdır. Çünkü ayetin akışı, bu veliliğin bir velilik oldu-

ğunu ve bu veliliğin asaleten yüce Allah'ın, bağımlı olarak ve Allah'ın izni ile de Peygamberin ve ayette sözü geçen müminlerin hakkı olduğunu gösteriyor.

Eğer ayette Allah'a izafe edilen velilik, müminlere izafe edilen velilikten başka türde olsaydı, yanlış anlama ihtimalini ortadan kaldırmak için müminler için başka bir velilik zikredilmesi uygun olurdu. Buna benzer durumlarda olduğu gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere inanır."* (Tevbe, 61) Bu ayette "inanmak" kelimesi tekrarlanmış; çünkü her iki yerdeki anlamı birbirinden farklıdır. Bunun benzerini *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) ayetinde de görüyoruz. Kitabımızın önceki cildinde bu ayeti tefsir ederken bu hususa dikkat çekmiştik.

Üstelik *"Sizin veliniz"* ifadesindeki "veli" kelimesi tekil, izafe edildiği *"müminler"* kelimesi ise çoğuldur. Tefsirciler, bu durumu buradaki veliliğin tek anlamı olduğu ve bunun asaleten yüce Allah'a, bağımlı olarak da O'ndan başkalarına ait olduğu şeklinde açıklamışlar.

Bütün bu dediklerimizden, *"Sizin veliniz ancak..."* ifadesindeki sınırlamanın "kasr'ul-ıfrad" anlamında olduğu hususu da açıklık kazanmış oldu. Yani muhatapların, bu veliliğin hem ayette sayılanlar, hem de başkaları için söz konusu olduğunu zannetmemeleri için bu veliliğin sadece ayette sayılanlara mahsus olduğu vurgulanmıştır. Bu sınırlama, "kasr'ul-kalb" anlamını ifade etmeye yönelik bir sınırlama olarak da yorumlanabilir. (Bu durumda, "Allah, O'nun Resulü ve ayette sözü edilen müminler sadece sizin velinizdir, başkaları değil" gibi bir anlam ortaya çıkar.)

"...namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren..." Bu ifade, (inanınların velisi olarak bildirilen) "müminler" hakkında bir açıklamadır. *"ve rükû hâlinde iken"* ifadesi *"zekât veren"* ifadesiyle ilintili hâldir.

"Rükû" insan vücudunun belirli bir durumunu ifade eder. Beli bükülmüş yaşlı adama da "şeyh-i râki" derler. Şeriat dilinde ise ibadette belirli bir durum anlamına gelir. Yüce Allah, *"rükûa varanlar ve secde edenler"* (Tevbe, 112) buyuruyor. Rükû, Allah'a boyun eğmeyi, O'nun karşısında alçalmayı temsil eder. Fakat secdenin aksine bu ibadet biçimi İslâm'da namaz dışında meşru değildir.

Rükû, boyun eğmeyi ve alçalmayı içerdiği için bazen istiâre yolu ile her boyun eğme ve alçalma veya fakirlik ve geçim sıkıntısı gibi normal olarak başkasına boyun eğme sonucunu doğuran hâller anlamında da kullanılır.

"Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir." Ayette geçen "yetevelle" fiilinin mastarı olan "tevellî" veli edinmek demektir. "Müminler"den maksat, bir önceki ayette sözü edilen müminlerdir. *"Galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir."* ifadesi, şartın cezası yerindedir, ama ceza değildir. Bu ifade, hükmün sebebine delâlet etsin diye büyük önermeyi sonuç yerine koymak kabilindendir.

Buna göre ayetin anlamı, "Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse galiptir. Çünkü o Allah'ın hizbindendir ve Allah'ın hizbi kesinlikle galiptir" şeklindedir. Buna göre bu ifade, o kimselerin Allah'ın hizbi olduklarını kinaye yolu ile dile getiren bir ifadedir.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre "hizb" katı ve sert bir topluluk demektir. Yüce Allah, Kur'ân'ın başka bir yerinde de buradakine yakın bir içeriği bulunan bir ayette "Allah'ın hizbi" tabirini kullanmış ve onların kurtuluşa eren kimseler olduklarını belirtmiştir. Sözünü ettiğimiz ayet şudur: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir topluluğun babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları da olsa Allah'a ve Peygambere düşman olanlarla dost olduklarını göremezsin. Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Onlar Allah'ın hizbidirler. İyi bil ki, felâha erenler, yalnız Allah'ın hizbidir."* (Mücadele, 22)

Ayette geçen "felah" kelimesi, istenileni elde etme, hedefe kavuşma anlamında zafer ve galibiyet demektir. Yüce Allah bu galibiyet ve felâhı, müminlere en güzel ifadelerle vaat etmiş, onlara buna kavuşacakları müjdesini vermiştir. *"Müminler kesinlikle felâha ermiştir."* (Mü'minûn, 1) ayetinde olduğu gibi. Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur. Bu ayetlerin hepsinde "felâh" kelimesi mutlak biçimi ile yer almıştır. Buna göre maksat mutlak galibiyet, mutlak felâhtır. Yani dünyada ve ahirette mutluluğa ermek, hakka erişmek, kötülüğe galip gelmek ve batılı yok etmektir. Bu sonuç, dünyada Allah'ın dostlarından oluşmuş ve şeytanın dostlarından arınmış takva sahibi sağlıklı bir top-

lumda varolabilen temiz hayatla, ahirette ise âlemlerin Rabbinin huzurunda gerçekleşebilir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'den, o da babasından, babası da İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Ömer b. Üzeyne'den, o da Zürene, Fudayl b. Yesar, Bukeyr b. A'yun, Muhammed b. Müslim, Bureyd b. Muaviye ve Ebu'l-Carud'dan İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Yüce Allah, Peygambere (s.a.a) Hz. Ali'nin (a.s) veliliğini emretti, ona, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.*' ayetini indirdi ve ulüemrin veliliğini farz kıldı. Ashap bunun ne olduğunu bilmediler. Bunun üzerine Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.a) namazı, zekâtı, orucu ve haccı açıkladığı gibi velâyeti de açıklamasını emretti."

"Allah'tan bu emir gelince, Peygamber (s.a.a) sıkıntıya kapıldı. İnsanların dinlerinden dönmelerinden, kendisini yalanlamalarından korktu. Bu sıkıntı üzerine yüce Allah ona, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur.*' (Mâide, 67) ayetini indirdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) Allah'ın emrini haykırdı. Gadir-i Hum günü 'Toplanın' diye seslendi ve ayağa kalkarak Hz. Ali'nin (a.s) veliliğini ilân etti. Ardından insanlara, orada olanların olmayanlara bu mesajı duyurmalarını emretti."

Ömer b. Üzeyne'nin Ebu'l-Carud dışındaki ravilerin tümüne dayanarak naklettiğine göre İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu, son farz idi. Velâyet meselesi, son farz olduğu için yüce Allah arkasından, '*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım ve size nimetimi tamamladım.*' (Mâide, 3) ayetini indirdi. Yüce Allah bu ayette, 'Bundan sonra size başka bir farz indirmeyeceğim. Size ait farzları tamamladım.' diyor." [Usûl-i Kâfi, c.1, s.289. h:4]

el-Burhan ve Gayet'ül-Meram adlı eserlerde Şeyh Saduk'un kendi rivayet zinciriyle Ebu'l-Carud'a dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Bâkır (a.s) "*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*" ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Aralarında Abdullah b. Selâm'ın, Esed'in, Sâlebe'nin, İbn-i Yâmin'in ve İbn-i Suriya'nın bulunduğu bir grup Yahudi, Müslüman olmuştu. Bunlar Peygamberimize gelerek şu

soruyu sordular: 'Ey Allah'ın elçisi! Hz. Musa, yerine Yuşa b. Nun'u vasiyet etti. Senin vasin kimdir? Senden sonra velimiz kim olacak?' Bunun üzerine, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.*' ayeti indi."

"O sırada Peygamberimiz onlara, 'Kalkın.' dedi, onlar da kalktılar ve mescide vardılar. İçeri girerken dışarı çıkan bir dilenci ile karşılaştılar. Peygamberimiz ona, 'Ey dilenci, sana bir şey veren oldu mu?' diye sordu. Dilenci, 'Evet, bu yüzüğü verdiler.' dedi. Peygamberimiz, 'Onu sana kim verdi?' diye sordu. Dilenci, 'Şu namaz kılan adam.' dedi. Peygamberimiz, 'Sana yüzüğü verirken ne durumda idi?' diye sordu. Dilenci, 'Rükû hâlinde idi.' dedi. Bunun üzerine Peygamber tekbir getirdi ve arkasından mescittekiler de tekbir getirdiler."

"Arkasından Peygamberimiz, 'Benden sonraki veliniz Ali'dir' dedi. Sahabîler de, 'Biz Allah'ın Rabbimiz, Muhammed'in peygamberimiz ve Ali'nin velimiz olmasına razı olduk.' dediler. Bunun üzerine, '*Kim Allah'tı, O'nun Resulü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.*' ayeti indi." [el-Burhan, c.1, s.480; Gayet'ül-Meram, s.107]

Tefsir'ul-Kummî adlı eserde müellif, babasından, o da Safvan'dan, o da Eban b. Osman'dan, o da Ebu Hamza Sumalî'den İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz, aralarında Abdullah b. Selâm'ın da bulunduğu bir grup Yahudi ile oturduğu bir sırada bu ayeti indi. Peygamber mescide gitmek üzere çıktı. Karşısına bir dilenci çıktı. Peygamber ona, 'Sana bir şey veren oldu mu?' diye sordu. Dilenci, 'Evet, şu namaz kılan adam.' karşılığını verdi. Peygamberimiz yakına gelince onun Hz. Ali olduğunu gördü."

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. [c.1, s.328, h:139]

el-Emalî adlı eserde Şeyh Tusî, Muhammed b. Muhammed'den - yani Şeyh Müfid'den-, o Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed-i Katip'ten, o Hasan b. Ali Zâferanî'den, o Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Sakaî'den, o Muhammed b. Ali'den, o Abbas b. Abdullah Anberî'den, o Abdurrahman b. Esved Kindî Yeşkurî'den, o Avn b. Ubeydullah'tan, o babasından, babası dedesi Ebu Râfi'den şöyle dediğini nakleder: "Bir gün Peygamberimizin yanına girdim. Peygamber uyuyordu. Odanın bir yanında bir yılan gördüm. Onu öldürüp Peygamberimizi uyandır-

mak istemedim. O sırada ona vahiy indiğini düşündüm. Bu yüzden Peygamber ile yılan arasında yere uzandım ve, 'Eğer yılandan bir kötülük gelirse ona değil, bana gelsin.' dedim."

"Durumdan memnundum. O sırada Peygamber (s.a.a) uyandı. Uyanırken '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*' ayetini okuyordu. Ayeti sonuna kadar okuyup bitirince, 'Ali'ye yönelik nimetini tamamlayan Allah'a hamdolsun. Allah'ın kendisine yönelik bu bağıışı yüzünden ne mutlu ona!' dedi. Sonra bana dönerek, 'Burada ne işin var?' diye sordu. Kendisine odadaki yılan meselesini anlattım. Bana, 'Öldür onu.' dedi. Ben de dediğini yaptım. Sonra bana, 'Ey Ebu Râfî, bir gün gelecek bir grup Ali ile savaşıacak. Ali hak üzere ve o grup batıl üzere olacak. O gün sen ne yapacaksın? Onlara karşı cihat etmek hak olarak Allah için yapılan bir cihattır. Buna gücü yetmeyen onlara kalbi ile karşı çıkmalıdır. Bunun ötesinde başka bir şey yoktur.' dedi. Peygamberimize, 'Ya Resulallah, benim için Allah dua et ki, eğer o zamanı görürsem, bana onlarla savaşıma gücü versin.' dedim. Peygamberimiz benim için dua etti ve 'Her peygamberin bir güvendiği kişi vardır. Benim güvenilir adamım da Ebu Râfî'dir.' dedi."

Ebu Râfî sözlerine şöyle devam ediyor: "Osman'dan sonra halk Hz. Ali'ye biat edip Talha ile Zübeyr ona karşı çıkınca Peygamberimizin sözlerini hatırladım. Bunun üzerine Medine'deki evimi ve Hayber'deki arazimi sattım. Yanıma çocuklarımı alarak Hz. Ali ile birlikte sefere çıktım. Arzum onun önünde şehit olmaktı. Fakat ben bu arzuma yetişmeden o Basra'dan geri döndü. Sonra onunla birlikte Siffin ve Nehrevan savaşlarında savaştım. Kendisi şehit edilinceye kadar onunla birlikte oldum. Sonra Medine'ye döndüm. Orada ne evim ve ne arazim vardı. Hz. Hasan bana Yenbu'da bir parça arazi verdi ve Hz. Ali'nin evinin bir bölümünü bana ayırdı. Ben de ailemle birlikte orada oturmaya başladım."

Tefsir'ul-Ayyâsî'de müellif, Hasan b. Zeyd'den, o babası Zeyd b. Hasan'dan, o dedesinden Ammar b. Yasir'in şöyle dediğini rivayet eder: "Bir gün Hz. Ali nafile namazında rükû hâlindeyken başına bir dilenci dikildi. Hz. Ali parmağındaki yüzüğü çıkarıp dilenciye verdi. Dilenci varıp bunu Peygambere haber verdi. Bunun üzerine Peygambere, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.*'" ayeti indi. Peygamberimiz bu

ayeti bize okudu ve arkasından şöyle dedi: 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, ona dost olanlara dost, düşman olanlara düşman ol!'" [c.1, s.327, h:139]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Mufaddal b. Salih'ten, o da arkadaşlarının birinden iki imamdan (a.s) birinin (İmam Bâkır veya İmam Sadık) şöyle buyurduğunu nakleder: "*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*" ayeti inince, Peygamberimiz sıkıntıya düştü, Kureyşlilerin kendisini yalanlayacaklarından korktu. Bunun üzerine yüce Allah, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et...*' ayetini indirdi. Peygamberimiz de Gadir-i Hum günü bu görevi yerine getirdi." [c.1, s.328, h:140]

Aynı eserde müellif Ebu Cemile'den, o da arkadaşlarının birinden iki imamdan (a.s) birinin (İmam Bâkır veya İmam Sadık) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz şöyle buyurdu: Allah bana şu dört kimseyi sevmemi vayhetti: Ali, Ebuzer, Selman ve Mikdad." Ravi diyor ki: "Ben, 'Onca kimse arasında bunu (kimin veli olduğunu) bilen biri yok muydu?' diye sordum. Bunun üzerine İmam, 'Üç kişi vardı.' karşılığını verdi. '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*' ayeti ile '*Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulülemre itaat edin.*' ayetlerinin kimin hakkında indiğini soran biri olmadı mı? diye sordum. İmam, 'Bu ayetlerin kim hakkında indiği bir yana, onların nereden kendilerine geldiğini bile sormazlardı.' cevabını verdi." [c.1, s.328, h:141]

Gayet'ül-Meram adlı eserde müellif, Şeyh Saduk'tan, o kendi rivayet zinciriyle Ebu Said Verrak'tan, o babasından, babası Cafer b. Muhammed'den, o babasından ve babası da dedesinden naklettiğine göre Hz. Ali, Ebu Bekir'in halifeliği üstlendiği sırada ona bazı çağrılarda bulundu, kendi üstünlüklerini anlattı ve bu konuda Peygamberden (s.a.a) kaynaklanan delilleri hatırlattı. Söylediklerinden biri şuydu: "Allah adına söylemeni istiyorum: Yüzük zekâtı ile ilgili ayette Peygamberin veliliği ile birlikte anılan velilik, Allah tarafından bana mı verildi, yoksa sana mı?" Ebu Bekir, Hz. Ali'ye, 'Sana verildi.' dedi." [s.108, h:16]

Şeyh, el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebuzer'den şöyle naklediyor: "Hz. Ali, Şûra Günü Osman, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Vakkas'a Allah adına çağrıda bulundu. Aralarında

Peygamberin sözleri de bulunan çeşitli delillerle karşılına çıktı. Hepsi de söylediklerinin doğru olduğunu kabul ediyordu. Söylediklerinden biri şu idi: İçinizde rükû hâlindeyken sadaka verdiği için hakkında, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*' ayeti inen benden başka biri var mı?' Hepsisi, 'Hayır, yok.' dediler."

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali b. Muhammed Hadi (a.s), Ahvaz halkının cebir ve tefviz konularına ilişkin sorularına cevap olarak yazdığı mektupta şöyle diyor:

"Bütün İslâm ümmeti, Kur'ân'ın hak olduğu ve onda hiçbir şüphe olmadığı hususunda ittifak etmiştir, aralarında hiçbir ihtilâf yoktur. Bütün İslâm fırkalarında bu böyledir. Onlar bu ortak görüşlerinde isabetlidirler ve Allah'ın indirdiklerini tasdik etmekle Peygamberimizin (s.a.a) 'Benim ümmetim sapıklıkta birleşmez.' hadisinin işaret ettiği doğru yoldadırlar. Peygamberimiz bu hadisinde ümmetin hep birlikte kabul ettiği, birbirlerine muhalefet etmedikleri görüşün hak olduğunu bildirmiştir. Hadisin anlamı budur. Yoksa onun anlamı, cahillerin yorumları ve inatçıların söyledikleri değildir. Onların yorumları, Kur'ân'ın hükmünü ortadan kaldırıp uydurma hadislerin ve yanıltıcı rivayetlerin hükümlerine uymayı telkin ediyor. Yaptıkları iş, Kur'ân'ın naslarına ve ışık saçan açık ayetlerin gerçeklerine ters düşen helâk edici, aşâğılık nefsanî arzuların peşine takılmaktır. Allah'tan bizi namaz kılmaya muvaffak etmesini ve doğru yola iletmesini dileriz."

İmam (a.s) sözlerine şöyle devam ediyor: "Kur'ân bir haberin doğru ve gerçek olduğuna şahadet edince, eğer ümmetin bir bölümü bu haberi inkâr ederse, ona bu uydurma hadislerden biri ile karşı çıkarlar. Onlar bu haberi inkâr etmekle ve Kur'ân'ı göz ardı etmekle sapıklığa düşmüş olurlar."

"Kur'ân tarafından doğrulandığı bilinen ve Peygamberimizin sözü olduğu ittifakla kabul edilen en sahih hadislerden biri şudur: Ben sizin aranızda iki halife bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve özsoyum. Bunlara sarıldığınız sürece benden sonra asla sapıklığa düşmezsiniz. Bunlar birbirinden ayrılmaksızın (Kevser) havuzun(un) başında bana geleceklidir."

"Peygamberimizin aynı anlamdaki diğer bir hadisi de şöyledir: Ben sizin aranızda iki değerli emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve özsoyum olan Ehlibeytim. Bu ikisi havuzun başında benim yanıma ge-

linceye kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Onlara sarıldığınız sürece asla dalâlete düşmezsiniz."

"Kur'ân'da bu hadisin doğruluğuna delâlet eden ayetler vardır. Meselâ şu ayet bunlardan biridir: *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* İlim adamlarından gelen rivayetler de şu hususta görüş birliği hâlindeyken Hz. Ali, rükû hâlindeyken yüzüğünü sadaka olarak verdi ve yüce Allah onun bu işini takdirle karşılayarak bu ayeti onun hakkında indirdi."

"Ayrıca Peygamberimizin Hz. Ali'yi diğer sahabîlerden farklı biçimde ön plâna çıkardığını belirten sözleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

"Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"

"Ali benim borçlarımı öder, verdiğim sözleri yerine getirir, o benden sonra başınızdaki halifemdir."

"Peygamberimiz (sefere çıkarken) Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine vekil bıraktığında Hz. Ali, 'Beni kadınlar ve çocuklar üzerine mi halife bırakıyorsun?' dedi. Peygamberimiz ona şu cevabı verdi: Musa için Harun ne idi ise, sen de benim için öyle olmaya razı değil misin? Yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir."

"Böylece Kur'ân'ın bu rivayetleri doğruladığını ve bu delillerin gerçek olduğunu gösterdiğini öğrendik. Bu rivayetler Kur'ân'a uygun olunca ümmetin onlara inanması gerekir. Bu rivayetlerin Kur'ân'a uygun olduğunu ve Kur'ân'ın da bu rivayetlere uygun olduğunu ve onlara işaret ettiğini gördüğümüzde onlara uymak farz olur. İnatçıların ve fesatçıların dışında hiç kimse bu gerçeği göz ardı edemez." [c.2, s.251-253]

el-İhticac adlı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Münafıklar Peygambere şöyle demişlerdi: 'Rabbinin bize yüklediği farzlar dışında yükleyeceği başka bir farz var mı? Eğer varsa onu bize bildir ki, başka bir farz kalmadı diye rahatlayalım.' Bunun üzerine şu ayetler indi: *'De ki: Size bir tek öğüt veriyorum...'* (Sebe, 46) Yani size velâyeti öğütlüyorum. *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* Bütün ümmetin görüş birliği ile sabittir ki, o gün rükû hâlinde tek bir kişiden

başka kimse zekât vermemiştir..."

Şeyh Müfid el-İhtisas adlı eserinde, Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan, o da Kasım b. Muhammed Cevherî'den naklettiğine göre Hasan b. Ebu'l-Alâ şöyle dedi: "İmam Sadık'a (a.s), 'Peygamberin vasiyet ettiği kimselere itaat etmek farz mıdır?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Evet; onlar Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *'Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulülemre itaat edin.'*" (Nisâ, 59) *Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.*" [s.277]

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde bu rivayet, Hüseyin b. Ebu'l-Alâ' aracılığı ile İmam Sadık'tan,¹ bu anlamda bir başka rivayet de Ahmed b. İsa aracılığı ile yine İmam Sadık'tan nakledilmiştir.² Bu rivayetlerde Hz. Ali hakkında inen ayetin bütün Ehlibeyt İmamlarına izafe edildiği görülüyor. Bunun sebebi onların tek bir aile olmaları ve konumlarının aynı olmasıdır.

Sa'lebi Tefsiri'nde şu bilgiye yer verildiği aktarılıyor: Bize Ebu'l-Hasan Muhammed b. Kasım Fakih, ona Abdullah b. Ahmed Şa'ranî, ona Ebu Ali Ahmed b. Ali b. Rezin, ona Muzaffer b. Hasan Ensarî, ona Serî b. Ali Varrak, ona Yahya b. Abdulhamid Cemanî, ona Kays b. Rebî, ona A'meş, ona Abaye b. Rib'i bildirdiğine göre bir gün Abdullah b. Abbas Zemzem kuyusunun yanı başında bize hadis naklediyordu. O sırada başı ve yüzü sarıkla örtülmüş bir adam çıkageldi. Abdullah, "Peygamber dedi ki" dedikçe, o da ona, "Peygamber dedi ki" diye karşılık veriyordu."

İbn-i Abbas adama, "Allah adına sana soruyorum, sen kimsin?" dedi. Adam yüzünü örten sarığı açarak şunları söyledi: "Ey insanlar, beni tanıyan tanır. Tanımayanlara söylüyorum ki, ben Cündeb b. Cünade Bedrî Ebuzer Gıfari'yim. Peygamberimizden şu iki kulağımla işittim. Yalan söylüyorsam kulaklarım sağır olsun. Onu bu iki gözümle gördüm. Yalan söylüyorsam gözlerim kör olsun. Peygamber şöyle dedi: Ali, iyilerin önderi ve kâfirlerin öldürenidir. Ona yardım edene Allah yardım eder. Onu yalnız bırakanı Allah yalnız bırakır."

"Ben günlerden bir gün Peygamber (s.a.a) ile birlikte öğle namazı

1- [Usûl-u Kâfi, c.1, s.189, h:16]

2- [Usûl-u Kâfi, c.1, s.187, h:7]

kılıyordum. Dilencinin biri mescit içinde yardım istedi. Hiç kimse ona bir şey vermedi. Bunun üzerine ellerini havaya kaldırarak: 'Allah'ım şahit ol ki, ben Peygamberin mescidinde yardım istedim; fakat hiç kimse bana bir şey vermedi.' dedi. O sırada rükû hâlinde olan Hz. Ali dilenciye sağ elinin yüzük parmağını işaret etti. Hz. Ali'nin o parmağında yüzük vardı. Dilenci ona yaklaştı ve parmağındaki yüzüğü çıkartıp aldı."

"Bu olay Peygamberin gözü önünde gerçekleşmişti. Peygamber namazı bitirince başını havaya kaldırdı ve şöyle dedi: 'Allah'ım, Musa sana şöyle dua etmişti: *'Rabbim, göğsümü benim için aç, işimi bana kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar ve ailemden bana bir yardımcı kıl, kardeşim Harun'u. Onunla arkamı güçlendir ve onu işime ortak et.'* [Tâhâ, 25-32] Kur'ân'da buyurduğuna göre sen de ona şu cevabı verdin: *'Pazunu kardeşinle güçlendireceğiz ve ikinize bir kudret vereceğiz. Artık ayetlerimiz sayesinde onlar size erişemeyecekler.'* [Kasas, 35]"

"Allah'ım, ben senin peygamberin ve seçilmiş kulun Muhammed'im. Allah'ım, benim de göğsümü bana aç, işimi bana kolaylaştır ve ailemden bana bir yardımcı kıl, Ali'yi. Onunla arkamı güçlendir."

Ebuzer şöyle devam ediyor: "Peygamber (s.a.a) sözlerini tamamlar tamamlamaz Cebrail, Allah katından inerek ona, 'Ey Muhammed! Oku!' dedi. Peygamberin, 'Ne okuyayım?' demesi üzerine ona, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir,* diye oku.' dedi." [Gayet'ül-Meram'dan naklen, s.103, h:1]

Zerrin, el-Cem'u Beyne's-Sıhah'is-Sitte adlı eserinin üçüncü cildinde, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü..."* ayetinin tefsirinde Neseî'den naklen şu bilgiye yer veriyor: Abdullah b. Selâm dedi ki: "Peygambere (s.a.a) geldik ve ona, 'Allah'a ve Peygambere inandık diye kavmimiz bize düşman kesildi, bizimle konuşmayacaklarına yemin ettiler.' dedik. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayeti indi."

"Arkasından Bilâl öğle ezanını okudu. İnsanlar namaza kalktılar. Kimi secdede, kimi de rükûda idi. O sırada bir dilenci dilenmekte ve yardım istemekteydi. Ali rükû hâlinde iken ona yüzüğünü verdi. Di-

lenci bunu Peygambere haber verdi. Peygamber de bize şu ayetleri okudu: *Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir. Kim Allah'ı, O'nun Resulü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecekler olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.*"

İbn-i Mağazilî'nin Menakıb adlı eserinde *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* ayetinin tefsiri sırasında şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Muhammed b. Ahmed b. Osman'ın, Ebu Bekir Ahmed b. İbrahim b. Şazan Bezzaz'dan, onun Hasan b. Ali Advî'den, onun Seleme b. Şebib'den, onun Abdurrezzak'tan, onun Mücahid'den rivayet ettiğine göre İbn-i Abbas, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildirmiştir.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Ahmed b. Muhammed b. Tavan'ın, Ebu Ahmed Ömer b. Abdullah b. Şevzeb'den, onun Muhammed b. Ahmed Askerî Dekkak'dan, onun Muhammed b. Osman b. Ebu Şeybe'den, onun Ubade'den, onun Ömer b. Sabit'ten, onun Muhammed b. Saib'den, onun Ebu Salih'ten rivayet ettiğine göre İbn-i Abbas şöyle dedi:

"Hz. Ali (a.s) rükû hâlindeyken yanına bir yoksul dilenci geldi. O da yüzüğünü ona verdi. Peygamber dilenciye, 'Bunu sana kim verdi?' dedi. Dilenci, 'Onu bana şu rükû hâlindeki kişi verdi.' dedi. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayeti indi."

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Ahmed b. Muhammed b. Tavan, Ebu Ahmed b. Abdullah b. Şevzeb'den, o Muhammed b. Cafer b. Muhammed Askerî'den, o Muhammed b. Osman'dan, o İbrahim b. Muhammed b. Meymun'dan rivayet ettiğine göre Ali b. Abis şöyle dedi: "Ben ve Ebu Meryem, Abdullah b. Ata'nın yanına gittik. Ebu Meryem ona, 'Daha önce bana Ebu Cafer'den naklettığın hadisi, Ali'ye de naklet.' dedi."

"Bunun üzerine Abdullah b. Ata şunları söyledi: 'Ben bir gün Ebu Cafer'in yanında oturuyordum. O sırada Abdullah b. Selâm'ın oğlu oradan geçti. Ben, 'Allah beni sana feda etsin, bu adam Kur'ân ilmine sahip olan adamın oğlu değil mi?' dedim. Ebu Cafer bana; Hayır, o dediğin vasıftaki adam imamınız Ebu Talib oğlu Ali'dir. Onun hak-

kında inen ayetler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:"

"Sizinle benim aramda Allah'ın ve kitap bilgisine sahip kimsenin şahitliği yeter." [Ra'd, 43]

"Rabbinden apaçık bir delili bulunan ve kendisini yine kendisinden bir şahit izleyen kimse..." [Hûd, 17]

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."

Hatib-i Harezmî'den aktarılan bilgiye göre Amr b. As ile Muaviye arasındaki mektuplaşmada, Amr b. As Muaviye'ye şu cevabı vermiştir: "Ey Muaviye, bildiğin gibi Kur'ân'da Hz. Ali'nin rakipsiz faziletleri hakkında ayetler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:"

"Verdikleri sözleri yerine getirirler." [İnsân, 7]

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir." [Mâide, 55]

"Rabbinden apaçık bir delili bulunan ve kendisini yine kendisinden bir şahit izleyen ve ondan önce..." [Hûd, 17]

"Allah'a verdikleri sözde duran erkekler..." [Ahzâb, 23]

"De ki: Ben bunun karşılığında yakınlarımı sevmenizden başka sizden bir ücret istemiyorum." [Şûrâ, 23]

Yine Hatib-i Harezmî'nin, kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'e dayanarak verdiği bilgiye göre İbn-i Abbas şöyle demiştir: "Abdullah b. Selâm, yanında kavminden İslâm'ı kabul etmiş bir grup ile birlikte Peygamberimize gelerek şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Resulü! Evlerimiz uzaktadır. Bu toplantıdan başka katılabileceğimiz bir toplantı ve konuşma da yoktur. Soydaşlarımız bizim Allah'a ve Peygambere inandığımızı görünce bizi terk ettiler. Bizimle oturup kalkmamaya, evlilik ilişkisi kurmamaya ve konuşmamaya karar verdiler. Bu bizim ağırımıza gitti.' Bunun üzerine Peygamber onlara, 'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.' ayetini okuyarak cevap verdi."

"Bunun arkasından Peygamber odadan çıkarak mescide gitti. İnsanların kimi kıyamda, kimi rükûda idi. Bu arada gördüğü bir dilenciye, 'Sana bir şey veren oldu mu?' dedi. Dilenci, 'Evet, bir yüzük.' dedi. Peygamber, 'Onu sana kim verdi?' dedi. Dilenci Hz. Ali'yi göstererek, 'Şu ayaktaki adam.' dedi. Peygamber, 'Onu sana ne durumdayken verdi?' dedi. Dilenci, 'Onu bana rükû hâlindeyken verdi.' dedi. Bunun

üzerine Peygamber tekbir getirdi ve arkasından, '*Kim Allah'ı, O'nun Resulünü... veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.*' ayetini okudu. Şair Hassan b. Sabit de bu olay üzerine şu şiiri söyledi:

"Ey Ebu Hasan, canım ve ruhum sana feda olsun!

Hidayet yolunda ağır ağır ve hızlı şekilde yol alan herkesin canı da!

Gerek benim bu övgüm, gerekse sevenlerinin övgüsü boşa mı gider?

Allah rızası için yapılan övgüler boşa gitmez.

Rükûdayken sadaka veren sensin!

Bu kavmin canları sana feda olsun, ey rükûa varanların en hayırlısı!

Mübarek yüzüğünü sadaka olarak verdin, ey efendilerin en hayırlısı!

Ey alıcıların ve satıcıların en hayırlısı!

Yüce Allah veliliğin en hayırlısını senin hakkında indirdi

Ve senin veliliğini dinin en sağlam ilkelerinden kıldı."

Hameveynî'nin, kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüdbe İbrahim b. Hüdbe'den naklettiğine göre Enes b. Malik şöyle dedi: "Dilencinin biri, 'Borçlusuna mühlet tanıyıp, borcunu tam olarak ödeyen birine borç verecek biri var mı?' diyerek mescide geldi. Ali rükû hâlindeyken eli ile, 'Parmağımdaki yüzüğü çıkar da al.' diye işaret etti. Bunun üzerine Peygamberimiz, Ömer'e, 'Gerekli oldu.' dedi. Ömer, 'Ey Allah'ın Resulü, anam ve babam sana feda olsun, ne gerekli oldu?' dedi. Peygamber (s.a.a) ona şu cevabı verdi: 'Ona (Ali'ye) cennet gerekli oldu. Valahi o yüzüğü parmağından çıkarır çıkarmaz bütün günahlardan arınmış oldu."

Yine Hameveynî'nin, kendi rivayet zinciriyle Zeyd b. Ali b. Hüseyin'den, onun babasından, babasının dedesinden rivayet ettiğine göre Ammar b. Yasir şöyle dedi: "Hz. Ali nafile namazında rükû hâlindeyken yanına bir dilenci geldi. O da yüzüğünü çıkarıp dilenciye verdi. Dilenci Peygambere gelerek bunu haber verdi. Bunun üzerine, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.*' ayeti indi. Sonra Peygamber, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi."

Hafız Ebu Nuaym'ın Ebu Zübeyr'den rivayet ettiğine göre Cabir şöyle dedi: "Abdullah b. Selâm ile soydaşlarından birkaç kişi Peygamberimize geldi. Müslüman olduklarından beri soydaşlarının kendi-

lerinden uzaklaştıklarından şikâyetçi idiler. Peygamberimiz, 'Burada dilenen biri olacak, onu bana bulun.' dedi. Mescide girdik. Dilencinin biri Peygamberimize yaklaştı. Peygamber ona, 'Sana bir şey veren oldu mu?' dedi. Dilenci, 'Evet, rûkû hâlinde olan birinin yanına gittim, bana yüzüğünü verdi.' dedi. Peygamber, 'Git bana onu göster.' dedi. Gittik, gördük ki, Ali ayakta duruyor. Dilenci, 'İşte bu adam!' dedi. Bunun üzerine, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*' ayeti indi."

Yine Ebu Nuaym'ın Musa b. Kays Hadremî'den rivayet ettiğine göre Seleme b. Kuheyl şöyle dedi: "Ali rûkû hâlindeyken yüzüğünü sadaka olarak verdi. Bunun üzerine '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve...*' ayeti indi."

Yine Ebu Nuaym'ın Avf b. Ubeyd b. Ebu Rafi'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre dedesi şöyle dedi: "Bir defasında Peygamberin yanına girdim. Peygamber uykuda kendisine vahiy geliyordu. Odanın bir tarafında bir yılan gördüm. Onu öldürüp Peygamberimizi uyandırmak istemediğim için kendisi ile yılanın arasında yere uzandım. Bir şey olursa bana olsun istedim. Az sonra Peygamber, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.*' ayetini okuyarak uyandı ve, 'Elhamdülillah!' dedi. Yanıma geldi ve, 'Niye burada yatıyorsun?' dedi. 'Şu yılanın varlığı yüzünden.' dedim. Bana, 'Kalk öldür onu!' dedi, ben de onu öldürdüm."

"Sonra elimi tutarak şöyle dedi: 'Ey Ebu Rafi, benden sonra Ali ile savaşılan bir topluluk çıkacak. Onlar ile cihat etmek Allah'a karşı bir görevdir. Onlara karşı eli ile cihat etmeye gücü yetmeyenlerin dilleri ile, dilleri ile cihat edemeyenlerin kalpleri ile cihat etmeleri gerekir. Bunun ötesi yoktur."

Ben derim ki: Bu iki ayetin yüzüğün sadaka olarak verilmesi konusunda indiğine dair rivayetler çoktur. Bunların bazılarını Bahranî'nin Gayet'ül-Meram adlı eserinden aldık. Bu rivayetler, bu eserin kaynak gösterdiği kitaplarda da vardır. Biz bu rivayetler içinden olayı değişik ibarelerle anlatan rivayetleri nakletmekle yetindik.

Bu rivayetlerin nakledilmesinde Ebuzer, İbn-i Abbas, Enes b. Malik, Ammar, Cabir, Seleme b. Kuheyl, Ebu Rafi ve Amr b. As gibi çok sayıda sahabî ve Hz. Ali, İmam Huseyin, İmam Seccad, İmam Bâkır, İmam Sadık ve İmam Hadi gibi Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm ol-

sun) iştirak etmiştir.

Bu rivayetleri Ahmed, Neseî, Taberî, Taberanî, Abd b. Humeyd ve diğerleri gibi tanınmış tefsir imamları ile hadis hafız ve imamları reddetmeden ittifakla nakletmişlerdir. Kelâmcılar tarafından da bu rivayetlerin doğruluğu kabul edilmiştir. Fıkıh bilginleri de bu rivayetleri namazda "amel-i kesir" ve "nafîle sadakalara zekât adı verilip verilemeyeceği" konularında yer vermişlerdir. Zemahşerî ve Ebu Heyyan gibi edebiyette tanınmış tefsirciler de eserlerinde bu rivayetlere yer verdikleri hâlde ayetler ile rivayetler arasındaki uyumluluğu tartışma konusu yapmamışlardır. Hepsi birer dil uzmanı olan raviler de böyle bir tartışmayı gündeme getirmemişler.

Bütün bunlardan sonra bir tefsircinin, bu ayetin iniş sebebinin yüzük meselesi olduğu yolundaki rivayeti uydurma saymasına asla itibar edilmez. Bu arada Şeyh'ul-İslâm İbn-i Teymiye gibi biri de daha da ileri giderek bu rivayetin uydurma olduğuna dair âlimler arasında ittifak olduğunu iddia etmiştir ki, bu şaşırtıcı bir iddiadır. Gerçeğin ne olduğunu ise yukarıdaki açıklamamızda ortaya koymuş bulunuyoruz.

57- Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin.

58- Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarından-
dır.

59- De ki: "Ey Ehlikıtap, bizden yadırgadığınız, sırf bizim Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilenlere inanmış olmamız ve çoğunuzun fasık (yoldan çıkmış) kimseler oluşunuz değil midir?"

60- De ki: "Karşılık bakımından Allah katında bundan daha kötü konumda olanları size bildireyim mi? Allah'ın lânet ettiği, gazabına uğrattığı, aralarından bir bölümünü (çarptırarak) maymuna ve domuza dönüştürdüğü kimseler ile tağuta tapanlar; işte bunlar yerleri daha kötü ve dümdüz yoldan daha çok sapmış olanlardır."

61- Bunlar, size geldiklerinde, "İman ettik." derler. Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır. Allah onların gizli tuttuklarını (herkesten) daha iyi bilir.

62- Onların çoğunun gûnahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!

63- Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya! Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!

64- Yahudiler, "Allah'ın eli kolu bağlıdır." dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun. Tersine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini art-

tıracaktır. Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş için bir ateş yaktılsa, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde hep bozgunculuk peşinde koşarlar. Oysa Allah bozguncuları sevmez.

65- Eğer Ehlikıtap, iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter ve onları nimetlerle dolu cennetlere koyardık.

66- Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi. İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, Allah'ı ve onun ayetlerini alaya alan Ehlikıtab'ı ve kâfirleri dost edinmek yasaklanıyor. Onların kötü sıfatlarından bazıları sayılıyor. Allah'a verdikleri sözleri ve taahhütleri bozmaları ve bunların uzantısı olan kötülükleri hatırlatılıyor. Bu hatırlatmalar, bu surenin amacı olan verilmiş sözleri tutmayı, antlaşmalara bağlı kalmayı teşvik etmeye, antlaşmaları çiğnemeyi kınamaya uygun düşüyor.

Bu ayetlerin tek ve kesintisiz bir akışı var gibidir. Gerçi bazıları'nın ayrı ve bağımsız bir iniş sebebinin olması da mümkündür.

"Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve kâfirleri dost edinmeyin." Ragıp İsfahanî diyor ki: "Hü-züv" kelimesi, birinin arkasından onu alaya almak demektir. Bu kelime alaya benzeyen davranışlar için de kullanılır... "La'b" sağlıklı bir gayesi olmayan davranış anlamına gelir. (Ragıp'ın sözü burada bitti.)

Bilindiği gibi eğer bir şey kendisine ciddî şekilde önem verilmeyi engelleyen bir niteliğe sahip sayılırsa, o şey alaya alınır. Bu alayın maksadı o şeyin önemsenmeye lâyık olmadığını açıklamaktır. Öte yandan eğer bir şeyin arkasında gerçek olmayan amaçlara alet edilmekten başka sağlıklı ve mantıklı bir maksadın olmadığı kabul edilirse, o şey eğlence konusu yapılır.

Dinle alay etmek, onu eğlence konusu yapmak, onun birtakım asılsız, gayri ciddî ve sağlıksız amaçlara karşılık verdiğini açığa vur-

mak içindir. Eğer dinle alay edenler, onu gerçek bir din saysalardı, bu dini ortaya koyanı, onu çağıranı ve inananlarını ciddî ve samimî kabul etselerdi, bu dine ve bağlılarına saygı duysalardı, onu bu konuma düşürmezlerdi. Yani onların dini alay ve eğlence konusu yapmaları, dinin hiçbir gerçek ve değer taşımadığı, onun sadece alaya alınmaya ve eğlence konusu yapılmaya lâyık olduğu yolunda bir hüküm verdiklerinin delilidir.

Bu ayetten şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1) Dost edinilmesi yasaklanan kimselerin bir niteliği olarak dini alaya almaları ve eğlence konusu yapmalarının altının çizilmesi bu yasaklamanın gerekçesine yönelik bir işaret içermektedir. Çünkü ruhsal kaynaşmayı ve psikolojik, sosyolojik alanlarda tasarrufu gerektiren dostluk ile dostlardan birinin kutsal saydığı, hürmet ettiği ve kendi canını dahil olmak üzere her şeyden önemli gördüğü değerlerle karşı tarafın alay etmesi bağdaşmaz. Böyle bir kimsenin dost edinilmemesi, ruh ve cisimde tasarruf dizginlerinin eline verilmemesi gerekir.

2) *"Ey iman edenler"* ifadesinin *"dininizi alay ve eğlence konusu yapanları"* ifadesinin karşısına konmasının ve *"dininizi"* ifadesinde dinin müminlere izafe edilmesinin ifade ettiği uyum dikkat çekicidir.

3) *"Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin"* ifadesi, *"dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin"* ifadesini daha genel ve geniş kapsamlı sözlerle pekiştirir gibidir. Çünkü iman kulpuna sarılmış olan bir müminin, inandığı değerlerle alay edilmesi, onların eğlence konusu yapılmasına razı olması anlamsızdır. Buna göre bu kimseler eğer iman sahibi iseler -yani bu din onların dini ise- söz konusu kimseleri dost edinmeme konusunda Allah'tan çekinmeleri kaçınılmazdır.

"Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin." ifadesinin birkaç ayet önce geçen *"Sizden kim onları dost edinirse, o onlardandır."* ifadesine işaret olması da muhtemeldir. O zaman bu ifadenin anlamı, *"Eğer onlardan değilseniz, onları dost edinme konusunda Allah'tan çekinin."* şeklinde olur. Fakat galiba ilk anlam daha uygundur.

"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar..." Bu ayet, onların müminlerin dinini alay ve eğlence konusu yaptıklarının somut örneği niteliğindedir. Namaza çağırmaktan maksat da, günlük farz namazlardan önce okunan ezandır. Söylendiğine göre

Kur'ân'da ezan sadece bu ayette zikredilmiştir.

"Onu alay ve eğlence konusu yaparlar..." ifadesindeki zamir ya namaza veya "çağırdığınız" ifadesinden anlaşılan mastara, yani "çağır"ya dönüktür. Mastara dönük olan zamir müzekker de, müennes de olabilir. "Bu, onların akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarındanır." ifadesi, onların davranışlarına cevap niteliği taşıyan bir ektir. Bununla söz konusu davranışlarının, yani namazı veya ezanı alay ve eğlence konusu yapmalarının akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarından kaynaklandığı, bu yüzden dinin emrettiği bu ibadetler ve amellerdeki kul-luk gerçeğini, bunların Allah'a yaklaştıracı faydalarını, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu birlikte sağlayan özelliklerini kavrayamadıkları vurgulanıyor.

"De ki: Ey Ehlikitap, bizden yadırgadığınız, sırf bizim Allah'a... inanmış olmamız... değil midir?" Ragıp İsfahanî, Müf-redat'ul-Kur'ân adlı eserinde diyor ki: "Bir şeyi sözle veya cezalandırmak suretiyle yadırgadığın zaman 'nekımtu's-şey'e' veya 'nekamtuhu' dersin. Yüce Allah buyuruyor ki: '*Sırf Allah ve Resulünün lütfü ile onları zengin etmesini yadırgadılar.*' (Tevbe, 74) '*Onlardan, sırf aziz ve hamid olan Allah'a inanıyor olmalarını yadırgadılar.*' (Burûc, 8) '*...bizden yadırgadığınız...*' (Mâide, 59) 'Nikmet' de cezalandırmak anlamındadır. Yüce Allah buyuruyor ki: '*Sonunda onları cezalandırdık, kendilerini denizde boğduk.*' (A'râf, 136)"

Buna göre bu ayetin anlamı şudur: "Bizden yadırgadığınız veya hoşlanmadığınız, sırf bu gördüğünüz durum, yani bizim Allah'a ve indirmiş olduğu kitaplara inanmış olmamız ve sizin fasık oluşunuz değil mi?" Bu ifade halk arasındaki şu sözlere benzer: "Sırf senin ahlâksız olmana karşın benim iffetli oluşumdan hoşlanmıyor değil misin?" Veya "Sırf senin fakir olmana karşın benim zengin oluşumdan hoşlanmıyor değil misin?" İki karıştın karşılaştırıldığı diğer ifadeler de böyledir. Buna göre bu ayetin anlamı şöyledir: "Bizden yadırgadığınız, sırf sizin çoğunuzun fasık olmasına karşın bizim mümin oluşumuz değil mi?"

Bazı tefsirciler, "*çoğunuzun fasık kimseler oluşunuz*" ifadesinin sebep bildirdiğini söylüyorlar. Buna göre ayetin anlamı, "Sırf çoğunuzun fasık kimseler olduğunuz için bizden hoşlanmıyor değil misiniz? şeklindedir.

"Bize indirilene ve daha önce indirilenlere" ifadesi, "bize ve size indirilen kitaplara" anlamındadır. İndirilen kitapların onlara izafe edilmemesinde onlara yönelik tariz vardır. Onlar Allah'a verdikleri söz-leri tutmadıkları ve kitaplarındaki emirleri yerine getirmedikleri için bu kitaplar onlara inmemiş sayılmış ve onlar bu kitapların ehli kabul edilmişlerdir.

Bu ifadenin anlamı şudur: Biz ne Allah'ın indirdiği kitaplar arasında ve ne O'nun peygamberleri arasında ayırım yapmayız. Bu ifade-
de, onların Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yaparak, "Onların bazılarını inanıyor ve bazılarını inanmıyoruz." dedikleri yönünde bir tariz vardır. Nitekim onlar, *"Müminlere inen kitaba günün başlangıcında inanın, fakat günün sonunda onu inkâr edin."* diyorlardı.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ı ve O'nun peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapanlar, 'Bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr ediyoruz' diyenler ve bunun arasında bir yol tutturmak isteyenler, gerçek anlamı ile kâfirdirler. Biz kâfirler için onur kırıcı bir azap hazırladık."* (Nisâ, 151)

"De ki: "Karşılık bakımından Allah katında bundan daha kötü konumda olanları size bildireyim mi? Allah'ın lânet ettiği..." Bu ayette yüce Allah, Peygamberine (s.a.a) söz konusu dini alay ve eğlence konusu yapanlara seslenmesini emrediyor. Orta yollu bir ifade kullanılarak onların dedikleri kabul ediliyor. Maksat, onları kendi söz-leri ile bağlamaktır. Yani eğer onlar Allah'a ve peygamberlerine indirdiği kitaplara inanıyorlar diye müminleri kınıyorlarsa, asıl kendilerini kınamalıdırlar. Çünkü onlar Allah'ın lânetine uğradıkları, çarpıtılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldükleri ve tağuta taptıkları için daha kötü konumda ve doğru yoldan daha çok sapmış durumdalar. Bunca kınama sebebi ortadayken, eğer onlar kendilerini kınamıyorlarsa, bundan daha az kötü konumda olanları kınamak onlara düşmez. Bu kötü konum, eğer Allah'a ve onun kitaplarına inanmak kötü kabul ediliyorsa, müminlerin iman etmişlik durumlarıdır ki, bu durum asla kötü olamaz.

Ayetteki "mesûbet=karşılık" kelimesi ile mutlak karşılık kastediliyor. Belki de bu kelime istiâre yolu ile akıbet ve ayrılmaz sıfat anlamındadır. Çünkü *"Karşılık bakımından bundan daha kötü"* ifadesinin *"Allah katında"* ifadesi ile kayıtlanmasından bu sonuç çıkıyor. Sebe-

bine gelince Allah katında olan şey sabit ve değişmezdir. Yüce Allah o şeye hükmetmiş, onu emretmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah katında olan kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"O'nun hükmünün peşine düşecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) Buna göre bu karşılık, yüce Allah katında olduğu için ayrılmaz bir karşılıktır.

Bu ifadede, bir tür dolaylı biçimde ifade etme sanatı vardır. Çünkü sözün doğrudan akışının gereğine göre "Lânetleme, çarpılma ve tağuta tapma, Allah'a ve O'nun kitaplarına inanmaktan daha kötü ve daha sapık bir durumdur." denmeliydi, "Allah'ın lânet ettiği, gazabına uğrattığı, aralarından bir bölümünü çarpıtarak maymuna ve domuza dönüştürdüğü ve tağuta tapan kimseler, daha kötü ve daha sapık konumdadırlar." denmeliydi. Ancak burada sıfatı taşıyanların sıfatın yerine konmuş olduğu kabul edilirse, problem kalmaz. Çünkü bu üslûp Kur'ân'da yaygındır. *"Fakat iyilik, Allah'a inanan... kimsedir."* (Bakara, 177) ayeti bunun bir örneğidir.

Kısaca söylenmek istenen şudur: Eğer bizim Allah'a ve peygamberlerine indirdiği kitaplara inanmamız, sizce kötü bir şey ise, o zaman durun, bundan daha kötü olanı size bildireyim de onu yadırgayın. O da, siz de bulunan sıfattır.

Bazı tefsirciler, ayetteki *"bundan daha kötü"* ifadesindeki "bu" ism-i işaretiyle *"bizden yadırgadığınız"* ifadesinin delâlet ettiği müminlerin tümüne işaret edildiğini söylemişlerdir. Buna göre sözün akışı düzgündür, hiçbir dolaylı tarafı yoktur. Bu durumda ayetin anlamı, "Size müminlerden daha kötü konumda olup kınamanız gerekenlerin kim olduğunu bildirelim mi? Siz kendinizsiniz. Çünkü siz lânete uğramış, çarpıtılmış ve tağuta tapmaya duçar olmuşsunuz." şeklindedir.

Yine denebilir ki: *"bundan daha kötü"* ifadesindeki işaret edatıyla *"bizden yadırgadığınız"* ifadesinin delâlet ettiği mastara işaret ediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ceza bakımından bu yadırgamanızdan daha kötü olanını size bildireyim mi? Bu maruz kaldığınız çarpıtılma ve lânete uğrama gibi durumlardır."

"Bunlar, size geldiklerinde, 'İman ettik.' derler. Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır..." Yüce Allah, onların kalplerinde münafıklık olduğuna, müminlerle karşılaştıklarında Allah'ın hoşlanmadığı duygularını sakladıklarına işaret ederek, *"size geldiklerinde, 'İman ettik.' derler."* buyuruyor. Yani size geldikleri za-

man iman ettiklerini belirtirler, oysa yanınıza kâfir olarak geldikleri gibi, kâfir olarak da yanınızdan ayrılırlar. Yani onlar yanınıza gelirken de, yanınızdan ayrılırken de bir tek hâldedirler ki, o da küfürdür. Bu hâllerinde hiçbir değişiklik olmaz; sadece müminmiş gibi görünürler, oysa Allah onların öteden beri içlerinde sakladığı hile ve düzeni bilir.

"Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır." ifadesi, bizim "Onların kâfirlik durumu değişmemiştir." sözümüzle aynı anlamdadır. Orijinalde *"çıkılmışlardır"* ifadesinin başında yer alan "hum= onlar" zamiri, pekiştirme işlevi yanında onların bu konuda ön plâna çıktıklarını ve kâfirliklerinin sabitleştiğini de ifade ediyor.

Bazı tefsircilere göre ise, bu ayette onların kâfirlikte hâlden hâle geçtikleri ifade ediliyor.

"Onların çoğunun gûnahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün..." Anlaşılan, ayetteki "ism=günah" sözcüğünden maksat, müminlere inen ayetlere dil uzatmak, din öğretileri konusunda kâfirliği ve fasıklığı gerektirecek pervasızlıkta ileri geri sözler söylemektir. Bir sonraki ayetteki *"...gû- nah söz söylemekten ve haram mal yemekten"* ifadesi de bu anlamı desteklemektedir.

Buna göre bu üç şey, yani günah, düşmanlık ve haram yemek onların sözlü ve fiilî fasıklıklarının örneklerini oluşturuyor. Yani onlar hem sözle günah işlerler, ki bu sözlü gûnahtır, hem de fiilî günah işlerler. Bu fiilî günah ya kendileri ile müminler arasında olur, ki bu müminlere yönelik düşmanlıklardır veya kendi aralarında olur, ki bu da faiz, rüşvet ve benzeri şekillerde haram mal yemeleridir.

Onların böyle bir tutum içinde oldukları vurgulandıktan sonra arkasından *"Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!"* ifadesi ile bu davranışları yeriliyor. Ardından da ilim adamları ile din adamlarına yönelik bir kınama geliyor. Çünkü onlar bu yapılanların suç ve günah olduğunu bildikleri hâlde seslerini çıkarmıyorlar, halkı bu mahvedici suçları ve gûnahları işlemekten sakındırmıyorlar. Yüce Allah'ın bu kınaması şöyledir: *"Kendilerini Allah'a vermiş âlimler ile din adamları, onları gûnah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya! Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!"*

"Gûnah söz söylemekten ve haram mal yemekten" ifadesi, bir önceki ayetteki *"Onların çoğunun gûnahta, düşmanlıkta ve haram ye-*

mekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün." ifadesi ile karşılaştırıldığında ikinci ayette "udvan=düşmanlık" kelimesine yer verilmediği görülür. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: Günah ve düşmanlık ile, aynı şey kastedilmektedir. Bu da, Allah'ın koyduğu sınırları sözle aşmaktır. Bunun karşısında fiilî günah yer alır ki, bunun örneği de haram mal yemeleridir.

Buna göre, *"Onların çoğunun gûnahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün."* ifadesinden maksat, onların günah ve düşmanlık diye tabir edilen sözlü kötülüklerinden ve haram mal yemelerinde belirginleşen fiilî kötülüklerinden örnekler sergilemektir.

Ayette geçen "yusariûne=yarışır" kelimesinin mastarı olan "mu-saraat" kelimesi, ağır ve yavaş olmanın karşısında oldukça hızlı ve sür'atli olma anlamındadır. Kullanıldıkları yerlere göre sür'at ile acele arasındaki farka gelince; sür'at daha çok organların işi, acele ise kalbin işiyle ilgilidir. Huzu ile huşu, havf (korku) ile haşyet arasındaki fark gibi. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Sür'at, yavaşlığın zıddıdır; cisimler ve fiiller için kullanılır..."

Bazılarına göre, sür'at ile acele aynı anlama gelir. Yalnız sür'at daha çok hayırlı işlerde kullanılır. Buna rağmen, -ayette yerme söz konusu olduğu ve "acele" kelimesinin yermeyi daha iyi ifade edebileceği hâlde- "sür'at" kökünden bir kelimenin kullanılması, onların bu yaptıklarında haklılanmış gibi davrandıklarına işaret etmek içindir.

"Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.' dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun. Tersine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir." Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinden anlaşılacağı üzere Yahudiler dinî hüküm-lerin neshedilmesini caiz görmüyorlardı. Bu yüzden Tevrat'ın nesh-edilmiş olmasını kabul etmiyorlar ve Müslümanları hükümleri neshet-mekle suçluyorlardı. Aynı şekilde tekvinî olaylarda da "beda"yı caiz görmüyorlardı. Nitekim, *"Biz bir ayeti nesheder veya unutturursak, ondan daha iyisini veya onun bir benzerini getiririz."* (Bakara, 106) a-yetini tefsir ederken ve başka yerlerde bu konuda bazı sözler söylemiştik.

Bu ayet, yani *"Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.' dediler."* ifadesi de, onların bu genel görüşü ile örtüşüyor gibi görünse de, yüce Allah'ın onlara cevap niteliğindeki *"Tersine, O'nun iki eli de açıktır,*

dilediği gibi verir." açıklaması, bu ihtimal ile bağdaşmaz ve onların bu günah nitelikli sözü rızk konusunda söylediklerine delâlet eder.

Buna göre burada birkaç ihtimal söz konusudur: Birinci ihtimal; onlar bu sözü, müminlerin genelinin içinde bulunduğu yaygın fakirlik ve çektiği geçim sıkıntısından dolayı müminler için söylemişlerdir. Bu durumda, istihza yollu yüce Allah'ın mümin kullarını zenginleştirmeye, onları fakirlikten ve perişanlıktan kurtarmaya gücünün yetmediğini ima etmek istemiş olurlar. Fakat bu ihtimal, bu ayetin Mâide suresinde yer almasına uygun düşmüyor. Tabi ki eğer bu ayet surenin diğer ayetleriyle birlikte inmiş ise. Çünkü Müslümanlar bu surenin indiği günlerde bolluk, geçim rahatlığı ve refah içinde yaşıyorlardı.

İkinci ihtimal; onlar bu sözü kendi sıkıntılarından dolayı söylemişlerdir. Yani, başlarına bir kıtlık, bir pahalılık gelmiş de bu yüzden sıkıntıya düşmüş, hayat düzenleri bozulmuş ve maddî durumları sarıslmış olduğu için böyle konuşmuşlardır. Nitekim ayetin iniş sebebi hakkındaki bazı rivayetlerden de bu anlaşılmaktadır. Fakat ayetlerin akışı bu ihtimalle bağdaşmıyor. Çünkü bu ayetlerde onların Müslümanlara yönelik düşmanlıkları ve hileleriyle ilgili bazı sıfatlarına değinilmekte, kendileriyle ilgili olarak söyledikleri günah bir sözden bahsedilmemektedir.

Üçüncü ihtimal; onlar bu sözü, *"Kim Allah'a güzel bir borç verir."* (Bakara, 245) ve *"Allah'a güzel bir borç verin."* (Müzzemmil, 20) gibi ayetleri işitince söylemişlerdir. Bununla, alay ve istihza yollu Allah'ın elinin kolunun bağlı olduğunu, dinini yaymak, çağrısını hayata geçirmek için gereken harcamaları karşılamaya gücü yetmediğini söylemek istemişler. Nitekim ayetin iniş sebebi hakkındaki başka bazı rivayetlerden de bu anlaşılmaktadır. Bu ihtimal daha akla yakındır.

Bu ihtimallerin hangisi geçerli olursa olsun, Yahudilerin el kol bağıllığını ve bazı olaylar karşısında mağlubiyeti Allah'a izafe etmeleri, dinî inançlarının ve Tevrat'ta yer alan görüşlerin reddetmediği bir yaklaşımdır. Tevrat, güçlü insanlar gibi bazı etkenlerin yüce Allah'ı âciz bırakmasını, O'nun bazı maksatlarını gerçekleştirmesine engel olmasını caiz görür. Nitekim Tevrat'ta Hz. Âdem ve diğer peygamberlerle ilgili olarak hakkında anlatılan bazı hikâyeler, bunu doğrular niteliktedir.

Buna göre, onların inanç tarzlarında, yüce Allah'ın şanına ve yü-

celiğine lâîk olmayan yakıştırmaları O'na izafe etmenin cevazının dayanakları vardır. Dolayısıyla onlar bu sözü her ne kadar alay etmek maksadı ile söylemişlerse de, bunun arkasında bir inanç dayanağı vardır. Çünkü insanların her davranışının ardında, gerçekte onu o davranışa sürükleyici ve cesaretlendirici bir inanç temeli vardır.

Ayetteki *"Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun."* ifadesi, Yahudilere yönelik bir bedduadır. Bu beddua ile onların yüce Allah'a izafe ettikleri yakışıksız eksikliğe benzer bir azaba çarpılmaları gündeme getiriliyor. Allah'a izafe ettikleri yakışıksız eksiklik, elinin kolunun bağlı ve istediğini gerçekleştirecek güçten yoksun olduğu iddiasıdır.

Buna göre *"ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun."* ifadesi, *"elleri kolları bağlansın"* ifadesine yönelik tefsir amaçlı bir atıftır. Yani, onların ellerinin kollarının bağlanması, Allah'ın kendilerine yönelik lânetinin delili ve göstergesidir. Zira Allah'ın sözü, O'nun fiili ve uygulaması demektir. Allah'ın bir kişiye lânet etmesi onu ya dünyaya veya ahirete ait bir azaba çarptırmasıdır. Buna göre lânet, ya onların ellerinin kollarının bağlanmasına denk düşen veya daha geniş kapsamlı olan bir azaptır.

"Elleri kolları bağlansın" ifadesinin azap hükmünün gerçekleşmesini haber veren bir cümle olması da muhtemeldir. [Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Onların elleri kolları bağlandı...] Bu azap, onların *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* sözlerinde sembolleşen küstahlıklarının cezasıdır. Birinci ihtimal daha akla yakındır.

"Tersine, O'nun iki eli de açıktır ve dilediği gibi verir." ifadesi, Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* şeklindeki sözlerine kökten reddedici bir kalıpla verilmiş bir cevaptır.

"O'nun iki eli de açıktır." cümlesi kudretin varlığını ifade eden kinayeli bir ifadedir. Bu ifade tarzının kullanımı yaygındır.

Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* sözlerinde "el" kelimesi tekil olduğu hâlde, onlara cevap olarak verilen cümlede "el" kelimesinin ikili sıyga ile kullanılarak *"O'nun iki eli"* denilmesi, güç ve kudretin kemâlini, tam olduğunu ifade etmek içindir. Şu ayetteki "el" kelimesi de aynı maksatla ikili sıyga ile kullanılmıştır: *"Allah, 'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan sebep nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden miydin?' dedi."* (Sâd, 75) Bu

ifade tarzında, son derece güç kullanıldığına yönelik bir işaret veya de-lâlet vardır. Bu anlamda Araplar, "Senin bu işte iki elin yoktur." derler. Bu söz, her türlü gücü ve nimeti reddeden mübalağalı bir ifade biçimidir.

Dil bilgileri "el" kelimesi için bildiğimiz vücut organı dışında çeşitli anlamlar sayarlar. Kudret, güç, nimet, mülkiyet, egemenlik gibi... Fakat kelime aslında bildiğimiz vücut organı anlamındadır. Bunun dışındaki anlamlarda kullanılması istiâre yolu ile. Çünkü o anlamlar ile bildiğimiz vücut organı anlamı arasında bir tür ilişki vardır. Meselâ, hayır severlik ve cömertlik ile bildiğimiz el arasında elin açık olması bakımından, mülkiyet ile el arasında tasarruf etme, tutma, koyma ve kaldırma bakımından bir tür ilişki ve bağlantı vardır.

Kur'ân'da ve hadislerde Allah'a izafe edilen "el" kelimeleri kullanıldıkları yerlere göre farklı anlamlar ifade ederler. Meselâ "*Tersine, O'nun iki eli de açıktır.*" (Mâide, 64) ayeti ile "*İki elimle yarattığım varlığa*" (Sâd, 75) ayetinde "el" kelimesinden kudret ve bu kudretin kemâl derecesinde oluşu kastedilmiştir. Bunun yanında, "*Bütün hayırlar sadece senin elindedir.*" (Âl-i İmrân, 26) "*Her şeyin egemenliği elinde bulunan Allah ne yücedir.*" (Yâsîn, 83) "*Egemenliği elinde bulunduran Allah ne kutludur.*" (Mülk, 1) gibi ifadelerde "el" kelimesi egemenlik ve sulta anlamında kullanılmıştır. "*Ey iman edenler, Allah'ın ve Resulünün iki elinin arasında (huzurunda) öne geçmeyin.*" (Hucurât, 1) ayetindeki "el" ise huzur anlamında kullanılmıştır.

"*Dilediği gibi verir.*" ifadesi, "*O'nun iki eli de açıktır.*" cümlesinin açıklamasıdır.

"Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır." Bu ve bunu izleyen ayetin sonuna kadarki ifadeler, cümlelerin akışından anlaşılacağı üzere, "*Yahudiler, 'Allah'ın eli,kolu bağlıdır.' dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun.*" ifadelerine açıklık getirme amacı taşıyor.

"*Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır.*" ifadesine gelince; bu cümleler, Yahudilerin yüce Allah'a karşı küstahça davranmalarının, O'na "*Allah'ın eli kolu bağlıdır.*" gibi çirkin sözlerle dil uzatmalarının onlardan beklenmeyecek davranışlar olmadığına işaret ediyor. Çünkü

onlar çok eskiden beri düşmanlıkla ve küfürle damgalanmış bir kavimdirler ve bu durum, azgınlık ve kıskançlığı onlara miras bırakmıştır. Böyle bir karaktere sahip olan kimselerin, başkalarının yüce Allah tarafından kendilerinin elde edemeyecekleri bir nimete sahip kılındıklarını gördükleri zaman azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırmalarından emin olunamaz.

Yahudiler kendilerini dünyanın efendisi ve önderi olarak görüyorlardı. Kendilerini Ehlikıtap olarak adlandırıyorlar, ilim ve din adamları ile övünüyorlar, ilim ve hikmetle iftihar ediyorlar ve diğer milletleri ümmî (okuma-yazmasız) olarak adlandırıyorlardı. Sonra on-ların ilmi ve kutsal kitabı karşısında eziklik duyan bir kavme "Kur'ân" adında bir kutsal kitabın indiğini gördüler. Oysa cahiliye döneminde kendileri ile Araplar arasında kendilerinin lehine işleyen bir saygı düzeni egemendi. Sonra bu kutsal kitabı inceleyince gördüler ki, bu kitap kendinden önceki semavî kitaplardan üstün bir ilâhî kitaptır. Apaçık gerçeği, yüce öğretiyi ve eksiksiz hidayeti içermektedir. Bunu görünce, övündükleri ve gururlandıkları ilim ve kitap alanının kendisinde, ezikliğe ve aşağılık duygusuna kapılarak hayal uykularından uyandılar, düşmanlıklarını arttırdılar, azgınlıklarını ve küfürlerini katmerleştirdiler.

Dolayısıyla azgınlık ve küfürlerinin artışının Kur'ân'a izafe edilmesi, onların azgın ve kıskanç nefislerinin, Kur'ân'ın inmesini ve içerdiği gerçek bilgileri ve açık çağırışı görünce küfürlerinde taşkınlık etmesi münasebetiyledir.

Şu da var ki, yüce Allah Kur'ân'da birçok yerde hidayeti ve saptırmayı kendine izafe eder. Şu ayette olduğu gibi: *"Hepsine, bunlara da, onlara da (müminlere de, kâfirlere de) Rabbinin bağışından pay veririz. Rabbinin bağışından kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Kur'ân hakkında da şöyle buyruluyor: *"Kur'ân'dan müminler için şifa ve rahmet olan ayetler indiriyoruz. Fakat bu ayetler, zalimlere ziyandan başka bir şey arttırmaz."* (İsrâ, 82)

Saptırma ve benzeri durumlar, tek taraflı olarak ve durup dururken meydana getirilirse, kötü bir şey sayılıp yadırganabilir. Ancak Allah'ın gazabının inmesini gerektiren ve içinde bulunulan sapıklığın daha ileri boyutlara varmasına yol açan bir fasıklık ve günahın ardından ceza olarak gelen saptırmanın hiçbir sakıncası yoktur ve kınanacak bir du-

rum da değildir. Şu ayetlerde belirtildiği gibi: *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) *"Onlar eğrilince Allah da kalplerini eğiltti."* (Saff, 5)

Sonuç olarak Kur'ân'ın onların azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırması demek, ilâhî tevfiikten ve destekten mahrum bırakılmaları demektir. Böyle olunca içinde bulundukları azgınlıktan ve Allah'ın ayetlerini inkâr etme tutumundan vazgeçip hak çağrısına uymak suretiyle teslimiyete ve imana yönelmeleri gerçekleşmiyor. Bu kitabın birinci cildinde, *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* ayetinin tefsiri sırasında bu konu incelenmiştir.

Sözün başına dönelim. *"Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır."* ifadesi, kendilerini Ehlikitap diye adlandıran, Allah'ın çocukları ve sevdikleri olduklarını iddia eden bu adamların *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* gibi edep dışı ve seviyesiz sözlerle Allah'a karşı küstahlık etmelerinden kaynaklanan yadırgama ve şaşkınlığı ortadan kaldırmayı amaçlıyor gibidir.

Azgınlık ve kâfirliklerindeki bu artış onlar için gerekli ve kaçınılmaz bir cezadır. Sarf ettikleri o seviyesiz söz de, bu artışın bir sonucudur ve bunu başka çirkin sonuçlar izleyecektir. *"Leyezîdenne=arttıracaktır"* ifadesindeki lâm-ı kasem ve nun-i tekit buna delâlet etmektedir.

Ayette azgınlığın kâfirlikten önce yer alması, bunun tersi bir sıralamanın yapılmaması doğal bir sıralamadır. Çünkü kâfirlik, azgınlığın sonuçlarından ve uzantılarından biridir.

"Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık." "Onlar"dan maksat Yahudilerdir. Çünkü bu ayetlerin başında genel olarak Ehlikitap söz konusu edilmişse de, söz akışının burasında konu sadece Yahudilerdir. Buna göre bu ifadede yer alan düşmanlık ve kinden maksat, Yahudiler arasındaki mezhep ve görüş ayrılıklarına dönük düşmanlık ve kindir.

Kur'ân'ın birçok ayetinde bu noktaya işaret ediliyor. Şu ayette olduğu gibi: *"Andolsun, biz İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik... Onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra aralarındaki çekemezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü, anlaşmazlığa düştükleri konularda onların arasında hü-*

kûm verecektir." (Câsiye, 16-17) Bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Ayetteki "adavet=düşmanlık"tan maksat, beraberinde fiilî saldırıyı getiren kindir. Buna karşılık "bağda=kin" kelimesi, kalpte gizli duran kini ifade eder, bu kinin fiilî saldırıyı arkadan getirmesi şart değildir. Bu ikisinin bir arada olması, başkalarına zulmetmeyi gerektiren kin ile bunu gerektirmeyen kin anlamlarını birlikte ifade eder.

Ayetteki "*kıyamet gününe kadar*" ifadesi, Yahudi milletin, dünyanın sonuna kadar varlığını sürdüreceğine açıkça delâlet etmektedir.

"Ne zaman savaş için bir ateş yaktılsa, Allah onu söndürdü." "Ateşi yakmak" onu alevlendirmek, "söndürmek" ise onun alevlerini sakinleştirmek, onu etkisiz hâle getirmek demektir. Bu ifadenin anlamı açıktır. "*Ne zaman savaş için bir ateş yaktılsa*" ifadesinin "*onların arasına... düşmanlık ve kin saldık*" ifadesinin açıklaması olması da muhtemeldir. O zaman ifadenin anlamı, "Onlar ne zaman Peygambere (s.a.a) ve müminlere karşı savaş ateşini körüklediler ise, Allah aralarında anlaşmazlık çıkarmak suretiyle bu ateşi söndürdü." şeklinde olur.

Ayetten; Yahudilerin, yüce Allah'ın dinine, Allah'a ve O'nun ayetlerine inandıkları gerekçesi ile Müslümanlara karşı açacakları savaşta kesinlikle hayal kırıklığına uğrayacakları anlaşılmaktadır. Fakat hak dine karşı değil de siyasî ve millî üstünlük kurmak maksadı ile açmak isteyecekleri savaşlar bu ayetin çerçevesi dışındadır.

"Onlar yeryüzünde hep bozgunculuk peşinde koşarlar. Oysa Allah bozguncuları sevmez." "Sa'y" hızlı adımlarla yürümek demektir, "fesaden" ise mefulün lehtir. Yani yeryüzünde fesat çıkarmak için uğraşırlar. Allah ise fesat çıkaranları sevmediği için fesat çıkarma emellerini gerçekleştirmelerine fırsat vermez ve böylece çabaları boşa gider. Yine de doğrusunu Allah bilir.

Bütün bunlar, onların ellerinin kollarının bağlı olduğunun ve söyledikleri sözden ötürü lânete uğradıklarının açıklamasıdır. Çünkü onlar Peygambere (s.a.a) ve Müslümanlara karşı savaş ateşi tutuşturma maksatlarına ulaşamamakta ve yeryüzünde fesat çıkarma çabalarında başarısızlığa uğramaktalar.

"Eğer Ehlikitap, iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter..." Bu ayetle tekrar genel olarak Ehlikitap'a dönülüyor. Tıpkı genel olarak

söze onlarla başlandığı gibi. Bu ayet, onların kaçırdıkları dünya ve ahiret mutluluğu nimetine kısaca değinerek sözü nokt alıyor. Bu kaçırılan nimet, nimetlerle dolu cennet ile mutlu hayat nimetidir.

İmandan sonra sözü edilen sakınma (takva), kesinlikle Allah'ın gazabını ve cehennem ateşini gerektiren haramlardan ve günahlardan sakınmak demektir. Bunlar da Allah'a ortak koşmak ve hakkında cehennem vaadi bulunan helâk edici diğer büyük günahlardır. Buna göre yüce Allah'ın örteceğini vaat ettiği kötülüklerden maksat küçük günahlardır. Dolayısıyla bu ayet, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) ayeti ile aynı anlamı ifade ediyor.

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi." Bu ayette sözü edilen Tevrat'tan ve İncil'den maksat, Kur'an'da Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya indirildikleri bildirilen iki semavî kitaptır. Yoksa Ehlikıtab'ın elinde olan ve yine Kur'an'da tahrif edildikleri bildirilen kitaplar kastedilmiş değildir.

Anlaşılan, "Rableri tarafından kendilerine indirilen"den maksat, vaktiyle Ehlikıtab'ın arasında görev yapmış peygamberlere ait diğer kutsal kitaplardır. Kur'an'ın Zebur adı ile andığı Davud Peygambere ait Mezamir ve diğer kutsal kitaplar gibi.

"Rableri tarafından kendilerine indirilen" ifadesi ile Kur'an'ın kastedilmiş olması ihtimali uzaktır. Çünkü Kur'an içerdiği hükümlerle Tevrat'ın ve İncil'in şariatlarını neshetmiştir. Böyle olunca Kur'an'ın Tevrat ile İncil'i kendisi ile birlikte sayması ve o kitapları nesheden Kur'an ile birlikte onlarla amel etmelerini temenni etmesi doğrudur.

Kur'an ile amel etmenin aynı zamanda bu kitaplarla amel etmek olacağını söylemek de makul değildir. Bu durum İslâm'daki neshedici hükümlerle amel etmeye benzemez. Çünkü Allah'ın dini bir olduğu için İslâm'daki neshedici hükümlerle amel etmek, neshedeni ve edileni birlikte içeren İslâm şariatının bütünü ile amel etmek demektir. Bu hükümler birbiriyle çelişmez; sadece bazı hükümler süreli ve geçicidir, ama çelişki söz konusu değildir. Böyle bir şey söylemek de doğrudur; çünkü yüce Allah bu kitapların hükümlerinin "ikame" edilmesin-

den, yani ayakta tutulmasından, yaşatılmasından bahsediyor. Bu ifade neshedilen hükümlerle, neshedilmiş olmaları hasebi ile bağdaşmaz.

Dolayısıyla Tevrat'ın ve İncil'in hükümlerinin ayakta tutulması, ancak bu iki şeriatın başka bir şeriatla neshedilmemiş olduğu dönem için söz konusu olur. İncil'e gelince; o, çok az konu dışında Tevrat'ın şeriatını neshetmemiştir.

Üstelik *"Rableri tarafından kendilerine indirilen"* ifadesinde "indirilen"in Ehlikitab'a indirildiği ifade ediliyor. Oysa Kur'ân-ı Kerim'de Kur'ân'ın Ehlikitab'a indirildiğine dair bir ifade görülmemiştir.

Anlaşılan, *"Rableri tarafından kendilerine indirilen"* ifadesinden maksat, Tevrat'tan ve İncil'den sonra İsrailoğulları peygamberlerine indirilen diğer kutsal kitaplarla vahiy mesajlarıdır. Davud Peygamberin Zebur'u ile diğer ilâhî mesajlar gibi. Bu kitapları ayakta tutmaktan, yaşatmaktan maksat, bu kitaplardaki ilâhî şeriatları genel anlamda korumak, yüce Allah'ın bu kitaplarda açıkladığı tevhit ve meada ilişkin bilgilere inanmak ve bu mesajları tahrif etmekten, saklamaktan ve açıkça bir yana bırakmaktan sakınmaktır. İşte eğer kendilerine kitap verilenler bu kitapları bu anlamda ayakta tutsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi.

"Başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi" ifadesine gelince, buradaki "yemek"ten maksat, mutlak anlamda nimetlerden yararlanmaktır. İster gıda maddeleri için olduğu gibi bildiğimiz yemek anlamında, isterse diğer şeyler için olduğu gibi başka yollarla yararlanmak olsun. "Yemek" fiilini mutlak tasarruf ve yararlanma anlamında kullanmak Arap dilinde yaygındır ve problemsizdir.

"Başları üzer"inden maksat gök ve "ayakları altı"ndan maksat yeryüzüdür. Bu cümle, onların gök ve yeryüzü nimetlerinden yararlanmalarını ve bu nimetlerin bereketleri ile kuşatılmalarını anlatan kinayeli bir ifadedir. Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer o şehirlerin halkları iman edip sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden bereketler (bolluklar) açardık. Fakat yalanladılar. Biz de onları işledikleriyle cezalandırdık."* (A'râf, 96)

Bu ayet gösteriyor ki insanoğlunun imanı ile iyi amellerinin, evrensel düzenin insanoğlu ile ilişkisinde onun yararına işlemesinde etkisi vardır. Eğer insanoğlu iyi olursa, dünya düzeni de iyi ve yararlı

olur, insanoğlunun mutlu yaşaması için gerekli imkânları sağlar, sıkıntısız ve bol nimetli olur.

Kur'ân'ın çok sayıdaki ayetinde bu gerçek mutlak ifadelerle dile getirilmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"İnsanların elleriyle kazandıkları (günahlar) yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah, belki dönerler diye, yaptıklarının bir bölümünü böylece kendilerine tattırır. De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görün. Onların çoğu (Allah'a) ortak koşanlardan idi."* (Rûm, 41-42) *"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle kazandığınız (günahlar) yüzündendir"* (Şûrâ, 30) Bu kitabın ikinci cildinde amellerin hükümlerinden söz ederken bu konuya değinmiştik.

"İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!" Ayetteki "muktesidetun" kelimesinin mastarı olan "iktisad" ölçülü davranmak demektir ki, bu da her konuda orta yolu benimsemektir. Ölçülü kesim, din ve Allah'ın emrine teslim olma konusunda ölçülü olan kimseler anlamındadır.

Bu ifade daha önceki cümlelerin devamı olmayan bağımsız bir nitelik taşıyor ve şunu açıklamayı amaçlıyor: Allah'ın sınırlarını çiğnedikleri, O'nun ayetlerini inkâr ettikleri, bu yüzden onların toplumlarının ilâhî gazaba ve lânete uğradıkları yönünde kendilerine kitap verilene izafe edilen durumların tümü, onların çoğunluğu hakkında geçerlidir. Çoğunluğu böyle olduğu için de bu çirkin işler onlara izafe edilmiştir. Fakat bununla birlikte içlerinde ölçülü davranan ve anlatılan niteliklerde olmayan bir kesim de vardır.

Bu da, Allah'ın sözünde ne derecede insafa riayet edildiğini, hiçbir hakkın çiğnenmediğini, az da olsa hakkın göz ardı edilmediğini sergiliyor. Bu noktaya daha önceki ayetlerde de değinilmişti. Fakat o değinmeler bu ayetteki kadar açık değildi. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"ve çoğunuzun fasık (yoldan çıkmış) kimseler olunuz..."*, *"Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarış-tıklarını görürsün."*, *"Andolsun, Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır."*

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de *"Bunlar size geldiklerinde, 'İman ettik.' der-*

ler..." ayetinin tefsiri sırasında şöyle geçer: "Bu ayet Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları hakkında inmiştir. Çünkü onlar İslâm'ı kabul ettiklerini söylemelerine rağmen Peygamberimizin (s.a.a) yanına kâfir olarak girdiler."

Ben derim ki: Ayetlerin akışından, münafıklar hakkında değil, Ehlikitap hakkında indiği anlaşılmaktadır. Yalnız bu ayetin tek başına münafıklar hakkında indiği söylenirse, o başka.

Yine aynı eserde, "*kâfir olarak çıkmışlardır.*" ifadesi hakkında, "ve küfürleri sebebi ile imandan çıkmışlardır." açıklaması yer almıştır.

el-Kâfî'de müellif, Ebu Basir'den, o da Ömer b. Riyah'tan şöyle dediğini naklediyor: "İmam Sadık'a (a.s), 'Aldığım bilgiye göre sen sünnete uygun biçimde eşini boşamayan kişinin boşama kararını geçersiz sayıyormuşsun!' dedim. İmam bana şu cevabı verdi: 'Bunu ben söylemiyorum, Allah öyle buyuruyor. Vallahi eğer biz size zulme dayalı yanlış bir fetva verirsek, durumumuz sizinkinden daha kötü olur. Çünkü yüce Allah, *'Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya!'* buyuruyor." [Fürû-i Kâfî, c.6, s.57, h:1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den şöyle dediği naklediliyor: "İmam Sadık'a (a.s) dedim ki: 'Ömer b. Riyah'ın anlattığına göre siz şahitsiz yapılan boşamanın geçersiz olduğunu söylüyorsunuz?' İmam bana şu cevabı verdi: 'Bunu ben söylemiyorum, Allah öyle buyuruyor. Vallahi eğer biz size zulme dayalı yanlış bir fetva verirsek, sizden daha kötü duruma düşeriz. Yüce Allah, *'Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya!'* buyuruyor." [c.1, s.330, h:144]

Şeyh Tusî'nin el-Mecalis adlı eserinde İbn-i Ebu Ümeyr'den, onun da Hişam b. Salim'den naklettiğine göre İmam Sadık (a.s) "*Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.'* dediler." ayeti hakkında, "Onlar bu sözleri ile Allah'ın kâinatın işinden el çektiğini söylüyorlar." buyurmuştur.

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Yakup b. Şuayb ve Hammad'a dayanılarak İmam Sadık'tan (a.s) bu anlamda bir hadis rivayet edilmiştir. [c.1, s.330, h:146-147]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: "Yahudiler, 'Allah kâinatın işinden elini çekti. Artık ilk aşamada takdir ettiğinden başka hiçbir şey

meydana gelmez.' dediler. Allah onların bu iddiasını reddederek, *'Ter-sine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.'* buyurdu. Yani Allah olayları öne alabilir, geriye bırakabilir, arttırabilir ve eksiltebilir. Beda ve meşiyet O'nun yetkisindedir."

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadisi Şeyh Saduk, el-Maânî adlı eserinde İshak b. Ammar'a, o da kendisinden duyduğu bir kişiye dayanarak İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. [s.18, h:15]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Hişam Meşrikî şöyle diyor: "İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: 'Allah, kendini nitelediği gibi tektir, hiçbir şeye muhtaç olmadığı hâlde her şey O'na muhtaçtır ve nurdur. Onun iki eli de açıktır.' Bunun üzerine elimle onun ellerini göstererek kendisine, 'Allah'ın böyle iki eli mi var?' dedim. İmam, 'Eğer öyle olsaydı mahluk (yaratılmış) olurdu.' karşılığını verdi." [c.1, s.330, h:145]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk da, Uyun-u Ahbar-ir Rıza adlı eserinde Maşrikî'ye dayanarak İmam Rıza'dan (a.s) nakletmiştir. [c.1, s.146]

el-Maânî adlı eserde verilen bilgiye göre Muhammed b. Müslim şöyle diyor: "İmam Sadık'a (a.s), *'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan sebep nedir?'* ayetinin anlamını sordum. Bana, 'yed=el' kelimesi Arapça'da güç ve nimet anlamlarına gelir, dedikten sonra şu ayetleri örnek gösterdi: *'Bizim eller sahibi (güçlü) kulumuz Davud'u an.'* [Sâd, 17] *'Göğü kendi ellerimizle (gücümüzle) çattık ve biz onu genişletmekteyiz.'* [Zâriyât, 47] *'Onları kendinden bir ruh ile teyit etti (güçlendirdi).'* [Mücadele, 22] Araplar, 'üzerimde nimeti vardır.' anlamında, 'Falâncanın benim üzerimde beyaz eli vardır.' derler."

Tefsir'ul-Kummî'de *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... yaşatsalardı..."* ayetinin tefsiri yapılırken şöyle deniyor: "Yani Yahudiler ve Hristiyanlar. *'Başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi.'* ayetindeki başları üzerinden gelen nimetten maksat yağmur, ayakları altından kaynaklanan nimetten maksat da bitkilerdir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de *"İçlerinde ölçülü bir kesim var."* ayetinin tefsirinde verilen bilgiye göre Ebu Sahbâ Kubra şöyle diyor: "Hz. Ali (a.s) Re'sülcalut'un ile Hristiyanların piskoposunu çağırarak onlara, 'Ben size sizden daha iyi bildiğim bir konuyu sormak istiyorum. Ben-den doğruyu saklamayın.' dedikten sonra Hristiyan piskoposuna dö-

nerek sözlerine şöyle devam etti: 'İncil'i Hz. İsa'ya indiren ve onun ayağını bereketli kılan Allah aşkına söyle ki, Hz. İsa anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyor, göz sancılarını gideriyor, ölüyü diriltiyor, size çamurdan kuş yapıyor, yediğiniz ve sonraya bıraktığınız yiyeceklerinizi size haber verebiliyordu.' Piskopos, 'Bu kadar yemine gerek yok, doğru cevap vereceğim.' dedi."

"Hz. Ali (a.s) ona, 'İsrailoğulları Hz. İsa'dan sonra kaç fırkaya ayrıldı?' dedi. Piskopos, 'Hayır, Allah'a andolsun, onlar bir tek fırkadır.' dedi. Hz. Ali piskoposa, 'Yalan söylüyorsun! Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, onlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Biri dışında bu fırkaların hepsi cehennemliktir. Yüce Allah, *'İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür.'* buyuruyor. Cehennemden kurtulacak olan, işte o ölçülü kesimdir.' dedi."

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Zeyd b. Eslem'den Enes b. Malik'in şöyle dediği naklediliyor: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle diyordu: 'Musa'nın ümmeti yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunların yetmiş cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir. İsa'nın ümmeti yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bunların yetmiş biri cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir. Benim ümmetim Yahudi ve Hıristiyanlardan bir tane daha fazla fırkaya bölünecektir. Bunların yetmiş iki tanesi cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir.' Sahabîlerin, 'O cennetlikler kimlerdir?' diye sormaları üzerine, 'Cemaatler, Cemaatler.' karşılığını verdi." [c.1, s.330-331, h:150]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Yakub b. Yezid'den şöyle dediği nakledilir: "Hz. Ali (a.s), bu hadisi Peygamberimizden (s.a.a) naklettikten sonra şu ayetleri okurdu: *'Eğer Ehlikitap iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter ve onları nimetlerle dolu cennetlere koyardık... Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!'*, *'Yarattıklarımızın içinde hak ile doğru yola ileten ve hakka uygun, adil hükümler veren bir ümmet vardır.'* (A'râf, 181) Bunlar Muhammed'in ümmetidir." [c.1, s.331, h:151]

67- Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri (bu mesajı inkâr edenleri) amaçlarına ulaştırmaz.

AYETİN AÇIKLAMASI

Ayetin anlamı kendiliğinde (tek başına ele alındığında) gayet açıktır. Tehdit üslûbu ile Peygamberimize (s.a.a) aldığı mesajı tebliğ etmesini emrediyor ve yüce Allah'ın kendisini insanlardan koruyacağını vaat ediyor. Fakat bulunduğu yer bakımından incelendiğinde hayret verici bir durum ortaya çıkıyor. Çünkü Ehlikitab'ın durumuna değinen, Allah'ın haramlarını çeşitli şekillerde çiğnemeleri ve ayetlerini inkâr etmeleri gerekçesi ile onları kınayan ve azarlayan ayetler arasında yer alıyor. Zira öncesinde, *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi..."* ayeti ve sonrasında, *"Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça), bir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* ayeti bulunuyor.

Ayrıca ayetin kendisi ve içindeki cümleler arasındaki bağlantı üzerinde derin bir incelemeye girilince insanın hayreti ve şaşkınlığı kat kat artıyor.

Eğer ayet, Ehlikitap konusu ile ilgili olarak aynı söz bütünlüğü bağlamında önündeki ve arkasındaki ayetlere bağlı olsaydı anlamı şu olurdu: Yüce Allah, Peygamberimize Ehlikitap konusunda indirdiği mesajı vurgulu bir dille tebliğ etmeyi emrediyor ve sözün akışı hasebi ile Rabbinden kendisine gelen mesajdan maksat da, *"Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça)..."* ayetinde tebliğ edilmesi emredilen mesajdır.

Oysa ayetin akışı bu ihtimali reddeder. Çünkü *"Allah seni insanlardan korur"* cümlesi gösteriyor ki, Peygambere indirilen ve duyurulması emredilen konu önemli bir konudur ve Peygamberin şahsı veya tebliğinin başarısı açısından Allah'ın dini ile ilgili tehlike içermektedir. Öte yandan Yahudilerin ve Hristiyanların Peygamberimize yönelik tehlikelerini, onun tebliği durdurmasına veya bir süre için ertelenmesine yol açacak kadar büyük görmek ve bu gerekçe ile Allah'ın onu koruyacağını vaat etmesine ihtiyaç duyduğunu düşünmek de anlamsızdır. Çünkü Medine'ye göç ettiği ilk günlerde bile Peygamberimiz için böyle büyük bir tehlike söz konusu olmamıştır ki, o günlerde Yahudiler Hayber gibi çatışmalara yol açacak derecede şiddet ve saldırganlık gösteriyorlardı.

Üstelik bu ayet, Yahudilere yönelik şiddetli bir emir ve keskin bir ifade de içermiyor. Oysa daha önce Yahudilere bundan daha şiddetli, daha ağır ve daha sert emirleri tebliğ etmesi istenmiştir. Genel tebliğinde Peygamberimiz bundan daha ağır mesajları tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. Kureyş kâfirlerine ve müşrik Araplara tevhit ilkesini ve putperestlikten vazgeçmelerini tebliğ etmiştir. Üstelik Kureyşli kâfirler ile müşrik Araplar Yahudilerden ve diğer Ehlikitap'tan daha kaba, daha saldırgan, daha kan dökücü ve daha cür'etli idiler. Buna rağmen yüce Allah onlara yönelik tebliğinde Peygamberimizi ne tehdit etmiş, ne de kendisini onlardan koruyacağını vaat etmişti.

Şu da var: Ehlikitab'ın durumunu ele alan ayetler, Mâide suresinin büyük bölümünü oluşturur. Bu surenin Ehlikitap hakkında indiği kesindir. Bu surenin indiği sırada Yahudilerin gücü kırılmış, ateşleri sönmüştü. Başlarına ilâhî gazap ve lânet çökmüştü. *"Ne zaman savaş için bir ateş yaktılsa, Allah onu söndürdü."*

Bu yüzden Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın dini hakkında onlardan korkmasının anlamı yoktur. Çünkü o sırada İslâm'ın egemenlik alanı içinde barış ortamına girmişler ve Hristiyanlarla birlikte cizye vermeyi kabul etmişlerdi. Bu yüzden Allah'ın, Peygamberimize onlardan korktuğunu ve aldığı emri onlara tebliğ etme konusunda sıkıntıya düştüğünü söylemesi de anlamsızdır.

Üstelik Peygamber (s.a.a), onlara bundan daha önemli emirler tebliğ etmiş, bundan önce daha tehlikeli ve korkutucu durumların ortasında kalmıştır.

Dolayısıyla bu ayetin anlam bütünlüğü bakımından önceki ve sonraki ayetlerle ortak bir nitelik taşımadığı, onlarla bağlantılı olmadığı, tek başına inmiş, ayrı bir ayet olduğu hususunda şüphe etmemek gerekir.

Bu ayet yüce Allah'ın Peygambere indirdiği bir emrin söz konusu olduğunu ortaya koyuyor. Bu emir ya dinin bütünü veya bazı bölümleri ile ilgilidir. Peygamberimiz bu emri insanlara duyurmaktan korktuğu için onu uygun bir zamana erteliyordu. Eğer Peygamberimizin korku sebebi ile o emri duyurmaktan kaçınması söz konusu olmasaydı, *"Eğer yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesiyle tehdit edilmesine ihtiyaç duyulmazdı.

Nitekim peygamberliğinin ilk döneminde bu tür vurgulayıcı emirler almıştı, ama bu emirler tehdit içermiyordu. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Oku yaratan Rabbinin adıyla...."* diye başlayan Alak suresinin bütünü, *"Ey elbiselerine bürünen kişi, kalk ve uyar."* (Müddessir, 1-2) *"O'na doğru yönelin, O'ndan af dileyin. O'na ortak koşanların vay hâline!"* (Fussilet, 6) Kur'ân'da bunlar gibi başka ayetler de vardır.

O hâlde Peygamberimiz insanlardan korkuyordu. Fakat bu korku yüce Allah karşısında kendi canı ile ilgili değildi. O Allah yolunda canını feda etmekten çekinmez, Allah'ın dini uğruna kanının akıtılmasında cimrilik yapmazdı. O, böyle olmaktan çok daha yüce idi. Onun hayat hikâyesi ve çizdiği görüntü böyle bir ihtimali tekzip eder.

Üstelik yüce Allah, bütün peygamberleri hakkında bunun tersine şahitlik eder. Nitekim O şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kendisi ayırdığı şeyde Peygambere herhangi bir sıkıntı yoktur. Bu, Allah'ın önceden geçip giden peygamberler hakkında da geçerli olan bir yasadır. Allah'ın işi ölçülüp biçilmiş bir iştir. O peygamberler Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar. Allah yeterli hesap görücüdür."* (Ahzâb, 38-39)

Allah bu tür farzlarla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Eğer gerçekten mümin iseniz, onlardan değil, benden korkun."* (Âl-i İmrân, 175) Yüce Allah bir bölüm kulunu, insanlar kendilerini korkuttukları hâlde onlardan korkmadıkları için şöyle övmektedir: *"O kimseler ki, insanlar kendilerine, 'İnsanlar size saldırmak için yığınak yaptılar, onlardan korkun.' dediler de bu söz daha da onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.' dediler."* (Âl-i İmrân, 173)

Şöyle demek de doğru değildir: Peygamber öldürülmekten ve bunun sonucunda yaptığı çağrının boşa gitmesinden ve arkasının kesilmesinden korktuğu için kendisine gelen emrin açıklanmasını böyle bir sakıncanın söz konusu olmayacağı bir zamana erteliyordu. Bu da doğru değildir. Çünkü yüce Allah ona, *"Bu konuda senin yapabileceğin bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) diyor. Yüce Allah, Peygamber öldürülse bile, istediği herhangi bir vesile ile, dilediği herhangi bir sebeple davetini yürütmekten âciz değildir.

Evet, *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin anlamına dayanılarak şöyle farz edilebilir: Peygamber bu emri tebliğ ettiği takdirde İslâm çağrısını ebedî bir zarara uğratacak bir suçlama ile karşılaşabileceğinden korkmuş olabilir. Bu tür görüş ve içtihatlar Peygambere caiz ve sakıncasızdı ve bu gibi durumlardaki korku Peygamberin kendisi ile ilgili değildi.

Bundan anlaşılıyor ki, bu ayet bazı tefsircilerin söylediği gibi, peygamberliğin başlangıcında inmemiştir. Çünkü o zaman *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin tek anlamı şu olurdu: Peygamberimiz kendisi ile ilgili olarak öldürülür de hayattan mahrum olur veya öldürülür de İslâmiyet'i yayma çabaları boşa gider diye korktuğu için tebliğ konusunda ihmalkârlık ediyor, ağır davranıyordu. Dolayısıyla bütün bu faraziyelerin hiçbirisi muhtemel değildir.

Şu da var ki, eğer bu ayetteki Rabbinden kendisine indirilenden maksat, dinin özü veya bütünü olsa, o zaman *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesinin anlamı şöyle olur: Ey Peygamber dini tebliğ et. Eğer dini tebliğ etmezsen, dini tebliğ etmemiş olursun!

Bazı tefsirciler bu ifadeyi şair Ebu Necm'in şu mısrası gibi saymak istemişler: "Ben Ebu Necm'im ve şiirim şiirimdir." O takdirde ayetin anlamı şöyle olur: Eğer peygamberlik görevini yapmazsan, Allah'ın sana ısrarla emrettiği konuya koşmakta ihmalkâr ve onu tebliğ etmekte kusurlu davranmış olma suçunu işlemiş olursun. Nitekim Ebu Necm'in yukarıdaki mısrasının anlamı da "Ben Ebu Necm'im ve Benim şiirim, belâgatı ve güzelliği ile meşhur olan şiirimdir" şeklindedir.

Bu ihtimal de geçersizdir. Çünkü Ebu Necm'in kullandığı bu söz sanatı genel-özel, mutlak-kayıtlı ve benzeri yerlerde söz konusu olabilir. O zaman bu tür ifade tarzıyla o iki şeyin aynı olduğu ifade edilmiş

olur. Buna göre Ebu Necm'in "Şiirim, şiirimdir" sözünün anlamı şöyledir: Hiç kimse benim şiir yeteneğimin kaybolduğunu veya olaylar beni yıpratmış için eskiden söylediğim kalitede şiir söyleyemediğimi sanmasın. Bu gün söylediğim şiir, dün söylediğim şiirin aynısıdır.

"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." ifadesinde ise böyle bir söz sanatı geçerli değildir. Çünkü eğer bu ayetin, peygamberliğin başlangıcında indiği farz edilirse, buradaki elçilik görevi dinin bütünü veya özünü tebliğ etmek olur ki, o zaman ortalıkta tek şey olur, farklı ve değişik iki şey olmaz ki, "Eğer bu görevi tebliğ etmezsen, o görevi veya o görevin özünü tebliğ etmemiş olursun" demek doğru olsun. Çünkü bu farza göre tebliğ edilmesi istenilen görev, dinî bilgilerin tümü demek olan elçilik görevinin özüdür.

Böylece ortaya çıktı ki, bu ayet bu içeriği ile peygamberliğin başlangıcında inmiş kabul edilmeye elverişli değildir ki, burada Peygambere (s.a.a) indirilen mesajdan maksat, dinin bütünü veya özü olabilirsin. Bundan şu da ortaya çıkıyor: Bu ayet peygamberliğin başlangıcı dışındaki başka bir zaman diliminde dinin bütünü veya özünü tebliğ etme konusunda inmiş kabul edilmeye de elverişli değildir. Çünkü yine *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesinin anlamsız kalması problemiyle karşı karşıya kalırız.

Üstelik, eğer ayetteki peygamberlik görevi ile dinin bütünü ve özünün kastedildiği farz edilirse, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ifadesi, ayetin peygamberliğin başlangıcı dışındaki herhangi bir zaman diliminde inmiş olması ile uyumsuz. Bu açıktır.

Üstelik, *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin, Peygamberimizin tebliğinde insanlardan korktuğuna delâlet etmesi sakıncası da aynen devam eder.

Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur: Peygamberimize indirilen ve ayetin tebliğ edilmesini ısrarla istediği emir, varsayılabilir bütün ihtimalleri dahil dinin bütünü veya özü değildir. O hâlde bu emrin dinin bir bölümü olduğunu söylemeliyiz. O zaman ayetin anlamı "Rabbin tarafından sana indirilen hükmü tebliğ et, eğer bunu yapmazsan peygamberlik görevini ifa etmemiş olursun." şeklinde olur. Bu

varsayım, "peygamberlik görevi" deyiminden maksadın, Peygamberin yüklenmiş olduğu dinî görevin tümü olmasını gerektirir. Aksi hâlde ifadenin anlamsız duruma düşmesi sakıncası aynen geçerli olur. Çünkü "peygamberlik görevi" deyimi ile söz konusu hükümle ilgili görevin kastedildiği takdirde ayetin anlamı, "Bu hükmü tebliğ et; eğer onu tebliğ etmezsen, onu tebliğ etmemiş olursun." şeklinde olur ki, bu ifade açık bir şekilde anlamsız olur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: "Bu hükmü tebliğ et; eğer onu tebliğ etmezsen, peygamberlik görevinin özünü veya bütünü tebliğ etmemiş olursun." Bu da doğru ve mantığa uygun bir anlamdır. Böyle olunca bu ifade, Ebu Necm'in "Ben Ebu Necm'im ve şiirim şiirimdir." ifadesinin kullanıldığı duruma benzer bir durumda kalmış olur.

Şöyle bir varsayım da ileri sürülebilir: Bu hüküm tebliğ edilmez ise, peygamberlik görevi ifa edilmemiş gibi olur. Bunun sebebi, dinî bilgilerin ve hükümlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır. Öyle ki, bu karşılıklı bağlılığın gayet sıkı olmasından dolayı özellikle tebliğ konusunda eğer bir emir ihlâl edilirse, bütün emirler ihlâl edilmiş olur.

Bu varsayım her ne kadar sakıncasız ise de, ayetin devamı olan *"Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri doğru yola iletmez."* ifadesi ile uyuşmaz. Çünkü ayetin bu son bölümünden, iman etmemiş olan kâfir bir topluluğun Peygambere inen bu hükme karşı çıkmayı kararlaştırdığı veya durumlarının bu hükme şiddetle karşı çıkacaklarını, bu çağrıyı geçersiz kılmak, boşa çıkarmak, etkisiz ve faydasız hâle getirmek için ellerinden gelen her tedbiri alacaklarını gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden de yüce Allah Peygamberini onlardan koruyacağını, onların hilelerini boşa çıkaracağını, onları komplolarında başarıya erdirmeyeceğini vaat ediyor.

Bu anlam ise, Allah'ın indirdiği herhangi bir hükümle bağdaşmaz. Çünkü İslâm'ın öğretilerinin ve hükümlerinin tümü aynı derecede değildir. Bunların içinde dinin direği olan vardır; bunların içinde yeni ayı (hilâli) görünce dua etmek de vardır. Bunların içinde evli birinin zina etmesi vardır; bunların içinde yabancı kadına bakmak da vardır. Bu hükümlerin hepsi hakkında Peygamberimizin korkuya düştüğünü ve Allah'ın ona koruma vaat ettiğini farz etmek doğru değildir. Bu korku ve koruma bazı hükümlerle ilgilidir.

Dolayısıyla bu hükmün tebliğ edilmemesinin diğer hükümlerin

tebliğ edilmemiş olmasını gerektirmesi, o hükmün ihmalinin aslında diğer hükümlerin ihmal edilmesi anlamına gelecek derecede önemli bir konumda olmasından, o hükmün hayat, hareket ve duygunun kaynağı olan ruh, diğer hükümlerin ise beden mesabesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre ayet, yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) dini tamamlayıp istikrara kavuşturacak nitelikte bir hüküm emrettiğini ortaya koymaktadır. Bu hüküm öyle bir hükümdür ki, insanların ona karşı çıkması, Peygamberimizin gayretlerini boşa çıkarabilir, kurduğu din binasının temellerini yıkabilir, parçalarının dağılıp gitmesine yol açabilir.

Peygamberimiz (s.a.a) bu ihtimali sezdiği ve insanların tepkisinden korktuğu için bu hükmün tebliğini art arda erteliyordu. Maksudı, uygun bir fırsat ve güvenli bir ortam bularak çağrısının başarıya ulaşabileceği şartları yakalamak ve çabasının boşa gitmemesini sağlamaktı. Fakat yüce Allah, kendisine hemen o hükmü tebliğ etmesini emretti, hükmün önemini açıkladı; kendisini O'nun insanlardan koruyacağını, onların komplolarını başarıya erdirmeyeceğini ve kutsal çağırını alt-üst etmelerine izin vermeyeceğini vaat etti.

Peygamberimizin (s.a.a) çağrısının alt-üst edilmesinin, İslâm'ın yayılmasından sonra emeklerinin boşa çıkarılmasının müşrikler, Arap putperestler veya başkaları tarafından olmayacağını düşünmek gerekir. Aksi hâlde bu ayet hicretten önce Mekke'de inmiş de Peygamberimizin insanlardan korkusu, müşriklerin iftiralardan ve kendisine yönelik suçlamalarından yanaymış gibi olur. Kur'ân'ın naklettiği bu iftiraların bazı örnekleri şunlardır:

"O, eğitilmiş bir delidir." (Duhân, 14) "O bir şairdir, zamanın şartları içinde öleceğini bekliyoruz." (Tûr, 30) "O, ya bir büyücü ya da bir delidir." (Zâriyât, 52) "Siz ancak büyülenmiş bir adamın peşinden gidiyorsunuz." (İsrâ, 47) "Bu ancak eskilerden öğrenilmiş bir büyüdür." (Müddessir, 24) "Bu (Kur'ân) eski milletlerin masallarıdır. (Muhammed) onları adamlarına yazdırmış; bunlar sabahları ve akşamları ona okunmaktadır." (Furkan, 5) "Onu (Kur'ân'ı), bir insan ona öğretiyor." (Nahl, 103) "Yürüyün, ilâhlarınıza bağlılıkta direnin. Sizden istenen budur." (Sâd, 6) Müşriklerin Peygamber (s.a.a) hakkında bu türden daha birçok saçma sözleri vardır.

Bütün bu iftiralar ve hakaretler dinin temelini zayıflatmayı gerek-

tirecek şeyler değildir. Bunların kanıtladığı tek şey, müşriklerin ne diyeceklerini, ne yapacaklarını bilemedikleri ve belirli bir tutum sahibi olamadıklarıdır. Üstelik bu iftiralar ve hakaretler sadece Peygamberimize yapılmış değil ki, onları sezince sıkıntıya düşsün ve gerçekleştirmelerinden korksun. Çünkü diğer peygamberler de onun gibi bu belâlara ve sıkıntılara maruz kalmışlar, ümmetlerinin bu tür nafoş tepkileri ile karşılaşmışlardır. Nitekim yüce Allah, Hz. Nuh'un ve ondan sonra gelip Kur'ân'da adı geçen diğer peygamberlerin karşılaştıkları bu türden sıkıntıları nakletmektedir.

Eğer bir şey varsa -ki var- bu emrin hicretten ve İslâm toplumunda dinin yerleşmesinden sonra geldiği düşünülmelidir. O günün Müslümanları karmaşık bir yapı arz ediyorlardı. Bir kesimi salih müminlerdi. Bir bölümü münafıklardı. Bunlar küçümsenmeyecek bir güce sahiptiler. Diğer bir kesimi hasta kalplilerdi. Bunlar Kur'ân'ın deymi ile dışardan gelen sözlere kulakları son derece duyarlı idi. Bunlar Peygamberimize gerçekten veya görünüşte inanmış olmakla birlikte onu bir padişah gibi görüyor ve Allah'ın dininin hükümlerine de beşerî ve millî kanunlar gözü ile bakıyorlardı. Bu durum bu kitabın daha önceki ciltlerinde tefsir edilen bazı Kur'ân ayetleri tarafından ortaya konmuştu.¹

Bu yüzden bazı dinî hükümlerin tebliğ edilmesi, zihinlerde Peygamberimizin koyduğu kanunlarla kişisel yarar sağladığı vehmini uyandırabilir, bu kanunların uygulanması ile de peygamber görüntüsünde bir padişah ve yasaları da din görüntüsünde padişahlık kanunları olarak algılanabilirdi. Nitekim bazılarının sözlerinde bu çarpık algı-lamanın delillerine rastlanmaktadır.²

Bu öyle bir şüphedir ki, eğer kendisi veya benzeri insanların kalplerinde meydana gelmiş olsa, dinde hiçbir gücün gideremeyeceği, hiçbir tedbirin düzeltmeyeceği çapta büyük bir yıkım ve zarar meydana getirir. Demek oluyor ki, Peygambere inen ve kendisine tebliğ edilmesi emredilen bu hüküm, Peygamberimizin faydasına olacağı sanılan ve

1- Âl-i İmrân suresindeki Uhud Savaşına ilişkin ayetler ile Nisâ suresinin 105-126. ayetleri buna örnektir.

2- Osman'ın halifelîğe getirildiği toplantıda Ebu Süfyan'ın söylediği sözler bunun örneğidir.

ona diğer Müslümanların ortak olamayacakları, hayatî bir imtiyaz sağladığı düşünülen bir hükümdü. Zeyd olayında, çok eşlilik konusunda, ganimetlerin beşte birini alma ayrıcalığında ve bunlara benzer hükümlerde olduğu gibi.

Yalnız şu var ki, eğer ayrıcalıklar Müslümanların genelini ilgilendirmeyen konularda olmazsa, doğal olarak kalplerde şüphe de uyanırmaz. Meselâ evlâtlığın eşi ile evlenmek sadece Peygamberimize mahsus bir imtiyaz değildi. Eğer Peygamber (s.a.a) dörtten çok kadınla evlenmeyi Allah'ın izni olmaksızın kendi arzusu ile gerçekleştirmiş olsaydı, aynı serbestliği diğer Müslümanlara da tanımaktan geri durmazdı. Allah adına ve kendine ayırdığı ganimet mallarında ve diğer hususlarda Müslümanları kendine tercih eden tutumu da, bu konularda en ufak bir şüpheyeye yer bırakmayacak kadar açıktı.

Bütün bu anlattıklarımızdan şu ortaya çıkıyor: Bu ayet, Peygamberimizin faydasına olacağı izlenimini veren ve ona başkalarının da sahip olmak istediği bir imtiyaz sağladığı düşünülen bir hüküm ortaya koyuyor. Bu hükmün tebliğ edilip hayata geçirilmesi, halkın o imtiyazdan mahrum olmasını gerektiriyordu. Peygamber de bu yüzden onu açıklamaktan çekiniyordu. Fakat yüce Allah ona bu hükmü tebliğ etmeyi ısrarla emrediyor ve kendisini insanlardan koruyacağını, bu konuda komplo kurmak isteyenlerin komplolarında başarıya ulaşmayacaklarını vaat ediyor.

Bu açıklama, her iki mezhep kanalı ile gelen rivayetlerce de doğrulanmaktadır. Bu rivayetlere göre, bu ayet Hz. Ali'nin (a.s) velâyeti hakkında inmiş ve yüce Allah Peygambere (s.a.a) bu mesajı tebliğ etmesini emretmişti. Peygamber, amcasının oğlunu tuttuğu şeklindeki suçlamalardan korktuğu için bu emrin tebliğini art arda erteliyordu. Fakat sonunda bu ayet inince bu mesajı Gadir-i Hum konuşmasında tebliğ etti ve o konuşmada, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." dedi.

Ümmetin başında bir velinin olmasının İslâm dini için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu açıktır. Bir din düşünün ki, bütün insanlığa, bütün asırlar ve bütün bölgelere sesleniyor. Temel meselelere, ahlâk prensiplerine, insanın tüm davranışları ile ilgili bütün ayrıntılı hükümlere ilişkin ilkeleri bir bütün olarak belirliyor. Diğer bütün genel kanunların tersine insanların hem bireysel, hem de sosyal hayatını dü-

zenliyor. Böyle bir dinin gerçek anlamda bir koruyucuya ihtiyaç duy-
mayacağı düşünülebilir mi? Bütün toplumlar başlarında bir yönetici-
nin bulunmasını gerekli görürken İslâm ümmeti, İslâm toplumu bu
sosyal kanunun dışında kalarak başsız, yöneticisiz ve yürütücüsüz
ayakta kalabilir mi? Böyle bir başı boşluğa, Peygamberimizin sosyal
ve idarî uygulamalarına dayanan bir mazeret bulunabilir mi?

Bilindiği gibi Peygamberimiz herhangi bir sefere çıktığı zaman
yerine toplum çarkını döndürecek bir vekil bırakırdı. Nitekim Tebuk
seferine çıkmadan önce de yerine Hz. Ali'yi vekil bırakmıştı da Hz.
Ali (a.s), "Beni kadınların ve çocukların başına mı vekil bırakıyor-
sun?" demişti. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona şu cevabı
vermişti: "Harun Musa için ne idi ise, sen de benim için o olmak iste-
mez misin? Yalnız benden sonra başka bir peygamber gelmeyecek."

Peygamberimiz (s.a.a) Mekke, Taif, Yemen gibi Müslümanların
elinde olan beldelere hükümdar yetkileri ile donatılmış genel valiler
tayin ediyor, sefere çıkardığı müfrezelerin ve orduların başına komu-
tanlar getiriyordu. Bu konuda onun hayatta olduğu dönem ile ölümün-
den sonrası arasında ne fark var? Tek fark şu olabilir: Onun ölümün-
den sonra bu uygulamaya olan ihtiyaç kat kat artmış ve zaruriliği daha
kaçınılmaz hâle gelmiştir.

"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."
Peygambere (s.a.a) resul (elçi) sıfatı ile hitap ediliyor. Çünkü ayetin
tebliğ edilmesini emrettiği ilâhî hükme en uygun düşen sıfat budur. Bu
sıfat, ayetin açıkladığı ve Peygamberimize kesin bir dille işittirdiği
tebliğin gerekliliğini ortaya koyan açık bir delildir. Çünkü resulün (el-
çinin) yegane fonksiyonu taşıdığı mesajı tebliğ etmektir. Elçilik göre-
vini taşımak, Peygamberi tebliğ fonksiyonunu gerçekleştirmekle yü-
kümlü kılar.

Ayette Peygamberimize (s.a.a) indirilen mesajın içeriğinin ne ol-
duğu açıkça bildirilmiyor. Onun sadece niteliğine değinilerek "ona in-
dirilmiş bir şey" olduğu söyleniyor. Bu ifade tarzı, indirilen mesajın
önemi ve yüceliğini bildirir. Aynı zamanda bu konuda Peygamberin
yapacak bir şeyi olmadığına, bir yetkisi bulunmadığına, dolayısıyla o
mesajı gizlemeye, duyurulmasını ertelemeye hakkı olmadığına da
delâlet eder. Ayrıca Peygamberin (s.a.a) o mesajı insanlara açıklaması
için de bir mazeret oluşturur. Bunların yanı sıra bu ifade tarzı, onun

insanlar hakkındaki o mesajla ilgili sezgi ve korkusunun haklı olduğunu teyit etmekle birlikte, o mesajı açık açık dile getirmek zorunda olduğunu da vurgular.

"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." Ayetteki "risaletehu=elçilik görevi" kelimesinin "risalâtihi" şeklinde, yani çoğul sıygası ile okunduğu da nakledilmiştir. Bu kelimeden maksat, yukarıda söylediğimiz gibi, yüce Allah'ın Peygamberimize yüklediği mesaj iletme görevlerinin bütünüdür. Yine az önce söylediğimiz gibi bu ifade, üstü kapalı biçimde değinilen hükmün önemli olduğunu, tebliğ edilmediği takdirde Peygamberin iletmeyle yükümlü kılındığı hiçbir mesajın tebliğ edilmediği anlamına gelecek derecede yüksek bir konumu olduğunu vurguluyor.

Ayetin üslûbu tehdit biçimindedir. Özü ise hükmün önemini vurgulamak ve bu mesajın halka ulaşmadığı, hakkı gözetilmediği takdirde bunun dinin hiçbir hükmünün hakkının gözetilmediği anlamına geleceği bildirilmektedir. *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* cümlesi bir şart cümlesidir. Fonksiyonu, oldukça önemli olan cezanın (karşılığın) kendisine bağlı olduğu şartın önemini belirtmektir.

Ayetteki şart koşma bizim aramızda geçen şart koşmalarla aynı nitelikte değildir. Çünkü biz insanlar yaptığımız şart koşmalarda şartın gerçekleşeceğini bilmediğimiz için cezanın (karşılığın) gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmeyiz. Fakat buradaki durum farklıdır. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) Allah'tan gelen bir emri tebliğ etmeyeceği ihtimalini Kur'ân'ın onun için farz edeceği düşünülemez. Çünkü yüce Allah *"Allah, kime peygamberlik görevi vereceğini herkesten iyi bilir."* (En'âm, 124) buyuruyor.

Kısacası *"Eğer bunu yapmazsan..."* cümlesi zahiri ile tehdit içeriklidir; ama gerçekte Peygamberimize (s.a.a) ve diğer insanlara bu hükmün önemli olduğunu ve Peygamberin bu hükmü tebliğ etmekte mazur olduğunu bildirmektedir.

"Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz." Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Ayette geçen 'ya'simu-ke=seni korur' kelimesinin kökü olan 'asm' tutmak, engellemek demek-tir. Bu kelimenin başka bir türevi olan 'itisam' ise tutunmak demektir... İsam'da bir şeyi bağlamaya yarayan bağ anlamındadır. Peygamberlerin

ismeti, onların Allah tarafından korunması demektir. Yüce Allah bu korumayı çeşitli şekillerde gerçekleştirmiştir. En başta onlara maya ve karakter saflığı bağışlamış. Sonra onları cismanî ve ruhanî üstünlüklerle donatmış. Sonra onlara desteğini sunarak ayaklarını yere sağlam basmalarını sağlamış. Sonra onlara huzur ve sükûnet indirmiş, kalplerini korumuş ve onlara başarı nasip etmiştir. Nitekim yüce Allah Peygamberimize (s.a.a), *'Allah seni insanlardan korur.'* buyurmuştur."

"Bilezik gibi kola takılan takıya da 'ismet' denir. Bileziğin kol üzerindeki yerine ise 'mi'sem=bilek' denir. Bunun gibi bukağılıktaki beyazlığa da bileziğe benzetilerek 'ismet' denir. Tıpkı ayaktaki beyazlığa 'bağ' dendiği gibi. Bunun gibi kızılca kargaya da 'Gurabun A'sem' denir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Ragıp'ın peygamberlerin korunmuşluğu (ismet) hakkında söyledikleri güzeldir, fena değildir. Yalnız bu söylenenler, *"Allah seni insanlardan korur."* ayeti ile örtüşmez. Olsa olsa şu ayetle örtüşür: *"Onlar sana hiçbir zarar veremezler. Çünkü Allah, sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğin gerçekleri öğretti. Allah'ın sana lütfu gerçekten büyüktür."* (Nisâ, 113)

"Allah seni insanlardan korur." ifadesinden anlaşılan; bu koruma, Peygamberimizi insanların, onun şahsına veya dinî amaçlarına ya da tebliğinin başarısına ve gayretlerinin hedefe varmasına yönelik kötülüklerinden koruyup kollamak anlamındadır.

Her neyse; kelimenin kullanıldığı yerlerden çıkan sonuca göre anlamı tutmak ve kavramaktır. Korumak anlamına gelmesi istiâre yolu iledir. Aralarında lâzım-melzum ilişkisi vardır. Çünkü korumak, tutmayı gerektirir.

Ayette korumanın insanlardan olacağı belirtiliyor. Fakat korumanın onların nesinden olacağı açıklanmıyor. Bu koruma insanların öldürme, zehirleme ve suikast gibi bedene yönelik saldırılarına karşı olabilir. Sövme ve iftira atma gibi sözel saldırılarına karşı olabilir. Tuzak kurma, hile yapma ve aldatma yolu ile işleri bozma girişimlerine karşı olabilir. Korumanın neye karşı olacağının söylenmemesi, genellik ifade etmek içindir. Fakat kesin olan, Peygamberimizin (s.a.a) işlerinin bozulmasına ve yücelttiği İslâm sancağının yere düşmesine yol açacak kötülöklere karşı oluşudur.

Ayette geçen "nas=insanlar" mutlaktır, insan özelliğini benliğinde

taşıyan kişi demektir. Bu tanımlama da ne erkeklik-kadınlık gibi doğal ve yapısal özellikler, ne de bilgi, erdem, zenginlik gibi doğal olmayan özellikler göz önüne alınır. Bundan dolayı çoğunlukla fertler için değil, topluluklar için kullanılır. Yine bundan dolayı bazen fazilet sahibi insanlar anlamına gelir. Yalnız bu, o fazilette insanlık özelliğinin gözetildiği zaman olur. "*Kendilerine, 'İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin.' dediği zaman...*" (Bakara, 13) ayetinde olduğu gibi. Yani kendilerinde insanlık özelliği bulunan kişilerin iman ettiği gibi. Bu özellik, hakkı idrak etme, onu batıldan ayırt etme yeteneğidir.

Bu kelime, bazen de seviye düşüklüğü anlamında kullanılır. Bu da, üzerinde konuşulan konunun, genel insanlık anlamının ötesinde bir takım insanî erdemlerin varlığına ihtiyaç gösterdiği zaman olur. "*Fakat insanların çoğu bilmezler.*" (Rûm, 30) ayetinde olduğu gibi. Veya "İnsanların sözüne, güvenme; onlara bel bağlama." sözünde olduğu gibi. Bu sözle anlatılmak istenen şudur: Sırf insan ismini taşıyan kimse-lere güvenmek, bel bağlamak doğru değildir. Ancak ahde vefakârlık ve kararlarında sebatkârlık gibi üstünlüklere sahip olan insanlara güvenilir ve bel bağlanabilir.

Bu kelime, genel insanlık anlamı dışında bir amaçla ilgili olmadığı bazı durumlarda ise, ne övgü ve ne yergi anlamı taşımaz. "*Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve tanışasınız diye sizi milletler ve kabileler yaptık. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, (kötülüklerden) en çok sakınanınızdır.*" (Hucurât, 13)

"Allah seni insanlardan korur." ifadesindeki "insan" kelimesi, müminleri, münafıkları ve kalbi hasta olanları içerecek şekilde genel anlamında kullanılmış olmalıdır. Çünkü bu zümreler birbirinden ayırt edilmeyecek şekilde birbirine karışmışlardı. Dolayısıyla korkulduğunda onların genelinden korkulur.

Belki de "*Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz.*" ifadesi bu anlama işaret ediyor. Çünkü bu ifade "*Allah seni insanlardan korur.*" cümlesinin sebebi, gerekçesi konumundadır. Daha önce söylediğimiz gibi bu ayet hicretten ve İslâm'ın egemenliğinin perçinlenmesinden sonra inmiştir. O dönemde insanların çoğu Müslüman görünüyordu. Her ne kadar aralarında münafıklar ve diğerleri vardiysa da dış görünüş buydu.

Ayetteki "kâfirler"den maksat, nitelikleri belirtilen, fakat kimler

oldukları söylenmeyen insanlardır. Yüce Allah bunların komplolarını boşa çıkaracağını, Peygamberini onların şerrinden koruyacağını vaat ediyor.

Yine ayetin zahirinden anlaşılan o ki, bu ifadedeki küfürden maksat, Allah'ın ayetlerinden birini inkâr etmektir ki bununla, "*Rabbın tarafından sana indirilen mesaj*" ifadesindeki hüküm kastediliyor. Hac ile ilgili şu ayette olduğu gibi: "*Kim inkâr ederse, (bilsin ki) Allah'ın âlemlere ihtiyacı yoktur.*" (Âl-i İmrân, 97) Kelime-i şahadetten yüz çevirme anlamındaki küfür ise, bu ayetin içeriği ile bağdaşmamaktadır. Böyle bir anlamın söz konusu olabilmesi için "*Rabbın tarafından sana indirilen mesaj*" ifadesi ile dinin bütün mesajlarının kastedildiğini ileri süren görüşü kabul etmek gerekir ki, bunun doğru bir yorum olmadığı yukarıda anlatılmıştı.

Söz konusu kâfir topluluğu Allah'ın hidayet etmeyeceğinden maksat şudur: Yüce Allah onları tuzaklarında ve hilelerinde başarıya erdirmez. Cari sebeplerin onlara boyun eğmesini engeller, böylece amaç edindikleri kötülüğe ve fesada ulaşmalarına meydan vermez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Allah fasıkları amaçlarına erdirmez.*" (Münafikûn, 6) "*Allah zalimleri amaçlarına erdirmez.*" (Bakara, 258) Bu kitabın ikinci cildinde bu konuyu incelemiştik.

Buradaki hidayet etmemenin imana hidayet etmeme anlamında olması ise kesinlikle doğru değildir. Çünkü bu anlam tebliğin ve davinin özü ile çelişir. Yani, "Onları Allah'a veya Allah'ın hükmünü benimsemeye çağır. Fakat ben onları buna hidayet etmem. Senin tebliğin sadece kıyamet günü sığınacakları bir bahaneleri kalmasın diyerdir." demek, yerinde ve doğru olmaz.

Üstelik yüce Allah birçok kâfiri hidayet etmiş ve etmeye devam ediyor. Bunu somut örneklerde görüyoruz. Nitekim şöyle buyuruyor: "*Allah dilediğini doğru yola iletir.*" (Bakara, 213)

A açıkça anlaşıldı ki, bu ayetteki kâfirleri hidayet etmemekten maksat, onların hak sözü geçersiz kılma ve Allah tarafından indirilen hükmün nurunu söndürme yolundaki amaçlarına ermelerine fırsat vermemektir.

Çünkü kâfirler, aynı şekilde zalimler ve fasıklar, nefislerinin kötülüğü ve görüşlerinin sapıklığı ciheti ile, Allah'ın evrende yürürlükte olan yasalarını değiştirmek, sonuçlara doğru giden sebepleri arzularına

göre yönlendirmek, âlemlerin Rabbine isyan etmeleri asla söz konusu olmayan hak sebeplerin mecralarını bozuk amaçlarına, batıl maksatlarına doğru çevirmek isterler. Fakat onların görünüşteki güçleri âlemlerin Rabbi ile başa çıkamaz. Kaldı ki, o güçleri onlara veren, bünyelerine yerleştiren Allah'tan başkası değildir.

Onlar zaman zaman çabalarında ilerleyebilirler. Birkaç anlığına amaçlarına erebilirler. Belirli bir süre için yükseliş kaydedebilirler, işleri yolunda gidebilir. Fakat çok geçmeden plânları bozulur ve kazdıkları kuyuya kendileri düşerler. Kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. İşte böylece Allah hak ile batılı örneklerle açıklar; batıl su köpüğü misali uçar gider, insanlara fayda sağlayan cevher ise yeryüzünde kalır.

Buna göre, "*Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz*" cümlesi "*Allah seni insanlardan korur.*" cümlesinin tefsiridir. Yalnız koruma kavramını sınırlı anlamda almak gerekir.

O zaman korumadan maksat, Peygamberimizi (s.a.a) insanların kötülüklerinden koruyarak onun bu hükmü tebliğ edip ümmet arasına yerleştirme amacını gerçekleştirmesini önlemelerine meydan vermemektir. Meselâ amacına ulaşmadan önce Peygamberimizi (s.a.a) öldürmelerine, ona karşı isyan edip işlerini alt üst etmelerine, ona müminlerin dinlerinden dönmelerine yol açacak suçlamalar yöneltmelerine, bu hükmü öldürüp toprağa gömecek komplolar düzenlemelerine fırsat vermemek gibi...

Bunlar yerine yüce Allah hak sözü üstün getirir ve dilediği gibi, dilediği yerde, dilediği zaman, dilediği kimselerde dinini hâkim kılar. Şu ayette buyurduğu gibi: "*Ey insanlar, eğer Allah dilerse sizi götürür de başkalarını getirir. Allah'ın gücü bunu yapmaya yeter.*" (Nisâ, 133)

"*Allah seni insanlardan korur.*" cümlesini taşıdığı geniş kapsamlı mutlak anlamda ele almak Kur'ân'a, sahih hadislerle ve kesin tarihî gerçeklere ters düşer. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) kâfiri, mümini ve münafığı ile bir bütün olarak ümmetinden o kadar çok musibet, sıkıntı, engelleme ve eziyet çekti ki, ondan başka hiç kimse bunlara katlanamazdı. Nitekim meşhur bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Benim çektiğim eziyetleri başka hiçbir peygamber çekmedi."

AYETİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif Ebu Salih'ten, o da İbn-i Abbas ve Ca- bir b. Abdullah'tan şöyle dediklerini rivayet eder: "Yüce Allah, Pey- gamberine Hz. Ali'yi insanlar arasında alem olarak dikerek onun veli- liğini ilân etmesini emretti. Peygamber; insanların, amcasının oğlunu kayırdığını söyleyerek kendisini suçlayacaklarından korktu. Fakat Al- lah ona, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur."* ayetini indirdi. Bunun üzeri- ne Peygamber, Gadir-i Hum günü onun veliliğini ilân etti." [c.1, s.331, h:152]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Hannan b. Sedir'den, o da baba- sından İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Veda Haccı sırasında Cebrail, Peygamberimize Hz. Ali'nin hali- feliliğini emreden *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetini indirince, Peygamber Cuhfe'ye gelinceye kadar in- sanların korkusundan üç gün durdu (sustu) ve Ali'nin elini tutmadı (veliliği ve halifeliğini ilân etmedi)."

"Gadir-i Hum günü Cuhfe'ye varınca, Mehya denenen yerde konak- ladı ve 'Haydin namaza!' diye seslendi. İnsanlar toplanınca, 'Size ken- dinizden evlâ kimdir?' diye sordu. İnsanlar yüksek sesle, 'Allah ve O'nun Peygamberi.' diye bağırdılar. Peygamber aynı soruyu ikinci ve üçüncü kez sordu. Yine, 'Allah ve O'nun Peygamberi.' dediler."

"Arkasından Hz. Ali'nin elini tutarak şöyle dedi: 'Ben kimin mev- lâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu dost edineni dost edin, ona düşman kesilene düşman kesil. Ona yardım edene yardım et; onu yalnız bırakını yalnız bırak. O benden ve ben de ondanım. Harun, Musa için ne idi ise, o da benim için odur. Yalnız benden sonra başka peygamber gelmeyecektir." [c.1, s.332, h:153]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu'l-Carud'dan naklen İmam Muham- med Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu kaydedilir: *"Ey Elçi, Allah tara- fından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlar- dan korur. Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz."* ayeti indiğinde Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak şöyle buyurdu: 'Ey insanlar, ben-

den önceki peygamberlerin hepsi bir süre yaşadıkdan sonra Allah tarafından çağrılıp bu çağrıya icabet ettiler. Ben de çağrı alıp bu çağrıya icabet etmek üzereyim. Ben sorumluyum; siz de sorumlusunuz. Ne diyeceksiniz?' Hep bir ağızdan, 'Senin Allah'ın mesajını tebliğ ettiğine, insanlara nasihat ettiğine ve görevini yerine getirdiğine şahitlik ederiz. Allah seni diğer peygamberlere verdiği mükâfatların en üstünü ile mükâfatlandırsın.' dediler. Bunun üzerine Peygamber, 'Allah'ım, şahit ol.' dedi."

"Sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Ey Müslümanlar, sözlerimi burada olanlar olmayanlara iletisin. Bana inananlara, banı tasdik edenlere Ali'nin veliliğini vasiyet ediyorum. Haberiniz olsun ki, Ali'nin veliliği benim veliliğimdir. Bu, Allah'ın bana yönelik bir ahddir, bunu size tebliğ etmemi emretti. Söylediklerimi işittiniz mi?' -Bunu üç kez tekrarladı.- Bu arada birisi şöyle dedi: İşittik ey Allah'ın elçisi!" [c.1, s.334, h:155]

el-Besâir adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yasar'dan şöyle rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır (a.s), *'Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun.'* ayetindeki mesajın Ali'nin velâyeti olduğunu buyurdu." [s.515, h:40]

Ben derim ki: Bu ayetin velâyet ve Gadir-i Hum konusu hakkında olduğunu el-Besair'in yanı sıra Kuleynî de el-Kâfi'de kendi rivayet zinciriyle Ebu'l-Carud'dan naklettiği uzun bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakleder.¹ Aynı anlamı, Şeyh Saduk el-Maânî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Feyz b. Muhtar'dan, o da babasından rivayet ettiği uzun bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan nakleder. Aynı anlamı, Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Ebu'l-Carud'dan aktardığı uzun bir hadiste ve Amr b. Yezid'den, onun da babasından rivayet ettiği kısa bir hadiste İmam Sadık'tan nakleder. [c.1, s.233, h:154]

Sa'lebî Tefsiri'nden nakledilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayeti, Hz. Ali'nin üstünlüğü hakkında indi. Bu ayet inince

1- [el-Kâfi, c.1, s.290, h:6]

Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi."

Yine Sa'lebî Tefsiri'nin Kelbî'ye, onun da Ebu Salih'e dayanarak İbn-i Abbas'ın bu ayet hakkında şöyle dediği nakledilir: "Bu ayet, Ali b. Ebütalip hakkında indi. Allah, Peygambere bu ayette Hz. Ali'nin veliliğini tebliğ etmesini emretti. Bunun üzerine Peygamber Ali'nin elini tuttu ve şunları söyledi: 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev ve ona düşman olana düşman ol.'"

el-Burhan tefsirinin İbrahim Sakafî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Hudrî, Bureydet'ül-Eslemî ve Muhammed b. Ali bu ayetin Gadir-i Hum günü Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildirirler.

Sa'lebî Tefsiri'nden aktarılan bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayetin anlamı, 'Rabbin tarafından Ali hakkın- da sana indirilen emri tebliğ et' şeklindedir."

el-Menar tefsirinde ise Sa'lebî Tefsiri'nden nakledilerek şöyle deniyor: "Peygamberimizin (s.a.a) Hz. Ali'nin (a.s) veliliği hakkındaki bu sözleri kısa sürede İslâm beldelerinde yayıldı ve dalgalandı. Haris b. Nû'man Fihri, bu haberi alınca, devesinin sırtında Peygambere geldi. Peygamber o sırada Ebtah denen yerde idi. Haris devesinden indi ve onu bağladı. Arkasından sahabîlerden oluşan bir grup arasında bulunan Peygamberimize, 'Ey Muhammed, sen bize Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin O'nun Resulü olduğuna şahitlik etmemizi emrettin, biz de kabul ettik.' dedi. Sonra İslâm'ın diğer temel ilkelerini saydıktan sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Sonra bunlarla yetinmedin ve amcanın oğlunun ellerini kaldırarak onu bize üstün kıldın ve 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedin. Bu, senin görüşün müdür, yoksa Allah'ın emri midir?' Peygamberimiz, 'Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki bu, Allah'ın emridir.' dedi. Bunun üzerine Haris, arkasını dönüp devesine doğru yürüdü. Giderken, 'Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerimize gökten bir taş yağdır veya bize acı bir azap getir.' diyordu."

"Bunun üzerine henüz devesinin yanına varamadan Allah tarafından üzerine bir taş atıldı ve bu taş tepesinden girerek makatından çıktı. Arkasından, *'İsteyen biri, kâfirlerin başına gelecek bir azap istedi. Öyle bir azap ki onu defedecek biri yok.'* (Meâric, 1-2) ayetleri indi." [el-Menar, c.6, s.464]

Ben derim ki: el-Menar tefsiri, bu hadisi naklettikten sonra şu açıklamayı yapıyor: "Bu rivayet uydurmadır. Çünkü sözü edilen Meâric suresi Mekke döneminde inmiştir. Allah'ın, bazı Kureyş kâfirlerinin sözü olarak bize hikâye ettiği *"Allahım, eğer bu senin katından gelmiş gerçek ise..."* (Enfâl, 32) ayeti ise, onların hicretten önce söyledikleri bir sözü hatırlatma amacını taşıyor. Bu hatırlatma Enfâl suresinde yer alıyor ve bu sure Bedir Savaşından sonra, Mâide suresinden birkaç yıl önce inmiştir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre olayda adı geçen Haris b. Nü'man Müslüman idi, fakat dinden döndü. Oysa adı sahabe arasında geçmiyor. "Ebtah" denen yer de Mekke'dedir ve Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum'dan Mekke'ye dönmedi, Veda Haccından sonra Gadir-i Hum'a uğradıktan sonra Medine'ye döndü."

el-Menar yazarının ne kadar delilsiz sözler sarf ettiği açıkça görülüyor. "Bu rivayet uydurmadır. Çünkü sözü edilen Meâric suresi Mekke döneminde inmiştir." şeklindeki sözünü ele alalım. O böyle derken İbn-i Abbas ile İbn-i Zübeyr'den gelen ve Meâric suresinin Mekke döneminde indiğini bildiren bir rivayete dayanıyor. Fakat merak ediyorum, acaba bu rivayet ile o rivayet arasında ne fark var ki, bunu ona tercih ediyor?! Çünkü bu rivayetlerin her ikisi de haber-i vahid türündendir.

Kabul edelim ki, Meâric suresi Mekke'de inmiş. Nitekim ayetlerinin çoğu içerikleri bu ihtimali destekliyor. Fakat bu, o surenin bütün ayetlerinin Mekke'de indiğinin delili olamaz. Sure Mekke inişli olmakla beraber bu iki ayeti Mekke'de inmemiş olabilir. Nitekim incelemekte olduğumuz Mâide suresi, Peygamberimizin (s.a.a) son döneminde inmiş bir Medine suresidir. Fakat sözünü ettiğimiz *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti bu surede yer alıyor. Oysa el-Menar yazarı, başka bazı tefsirciler gibi ısrarla bu ayetin peygamberliğin başlangıcında Mekke'de indiğini iddia ediyorlar. Mekke'de indiği söylenen *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayetinin Medine'de inen bir surede yer alması caiz olduğuna göre, Medine'de inen *"İsteyen biri... istedi."* ayetinin Mekke'de inen Meâric suresinde yer alması da caiz görülmelidir.

el-Menar yazarının "Allah'ın bazı Kureyş kâfirlerinin sözü olarak bize hikâye ettiği..." diye başlayan sözü ise, önceki sözü gibi delilden yoksundur. Farz edelim ki, Enfâl suresi Mâide suresinden birkaç yıl

önce inmiş olsun. Bu durum, surenin düzenlenmesi sırasında daha sonra inmiş olan bazı ayetlerin bu sureye yerleştirilmesine engel midir? Nitekim faiz ayeti ile bu tefsircilere göre Peygambere (s.a.a) en son inen ayet olan *"Allah'a döndürüleceğiniz, çıkarılacağınız günden sakının."* (Bakara, 281) ayeti, hicretin başlarında inen Bakara suresinde yer almış. Oysa Enfâl suresi Mâide suresinden sadece birkaç yıl önce inmiş.

Bunların yanı sıra el-Menar yazarının, *"Hani onlar, 'Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise..."* ayetinin Mekke müşrikleri tarafından hicretten önce söylenmiş bir sözü hatırlatma amacını taşıdığına ilişkin sözü de, bir başka delilden yoksun iddiadır. Aslında ayetin içeriği bu iddianın tersine delil olarak da kabul edilebilir. Çünkü bu ayette, yani *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerime gökten bir taş yağdır veya bize acı bir azap getir."* ayetinde işaret ismi olan "haza=bu", ayrıcı zamir olan "huve=o", başında tarif edatı bulunan "hakk=gerçek" kelimesi ve "min indike=senin katından" ifadesi yer alıyor.

Söz üslûpları hakkında bilgi sahibi olan hiç kimse, ifadenin bu nitelikleri karşısında hiç tereddüt etmeden şu sonuca varır: Bu ifade, hakkı maskaraya alan, onunla alay eden müşrik bir putperest'in sözü değildir. Tersine bu söz, rububiyet makamına ikrar eden, gerçeklerin O'nun tarafından belirlendiğine ve örneğin şeraitlerin O'nun katından indiğine inanan bir insanın sözüdür. Fakat bu insan, yüce Allah'a izafe edilen ve kesinlikle gerçek olduğu iddia edilen bir konuda tereddüde düşüyor. Adam bunu hazmedemiyor. Mesele ağrına gidiyor ve tükenmiş küsmüş, hayattan bıkmış bir üslûpla kendine beddua ediyor.

el-Menar yazarının "Bu rivayetten anlaşıldığına göre olayda adı geçen Haris b. Nü'man Müslüman idi, fakat dinden döndü. Oysa adı sahabe arasında geçmiyor." şeklindeki sözü de, başka bir delilsiz ifade örneğidir. Acaba Peygamberimizi (s.a.a) görüp ona inananların veya ona inandıktan sonra dinden dönenlerin tam bir listesinin kaydedildiğini iddia edebilecek bir kimse var mı? Eğer böyle bir şey varsa, bu rivayet de o kategoriye giren bir belge sayılsın.

el-Menar yazarının "Ebtah denen yer de Mekke'dedir ve Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum'dan Mekke'ye dönmedi." sözüne gelince; anlaşılan, yazar 'Ebtah' kelimesini kumlu yer, çöl demek olan genel anla-

mında değil, Mekke'deki belli bir yer anlamında kabul etmiştir. Onun kabul ettiği anlamı destekleyecek hiçbir delil yoktur. Tersine, genel anlamı destekleyen deliller vardır. Bu rivayet de o deliller arasındadır. Başka delillerin yanı sıra aşağıdaki beyit de bu anlamı destekleyen bir delildir:

"Ben kurtuldum; oysa İbn-i Mülcem, kılıcını Ebatıh'ın şeyhi (bü-yüğü) olan Ebu Talib'in oğlunun kanı ile suladı."

Bu beyitten, Mekke ve civarının 'Ebatıh' (ebtah'ın çoğulu) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Merâsıd'ul-İttıla adlı eserde şöyle geçer: "İçinde küçük çakıl bulunan sel yatağına 'ebtah' denir. İbn-i Düreyd, 'Ebtah ve betha, toprak yüzeyine yayılmış ince kum tabakası demektir.' diyor. Ebu Zeyd ise şu bilgiye veriyor: 'Ebtah, geniş ya da dar sel yatağı demektir. Ebtah, Mekke ve Mina'ya uzaklıkta olan bir yerin de ismidir. Belki Mina'ya daha yakındır." Burası çakıllık bir bölge olduğu için 'Muhassab' ismiyle de bilinir. Buraya 'Benî Kinane Yamacı' da denir. (Merâsıd'ul-İttılâ'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Kaldı ki, bu rivayetin aynısını Sa'lebî'den başkası da nakletmiş, ama bu nakilde Ebtah'tan söz edilmemektedir. Az sonra ele alacağımız bu rivayet, Mecma'ul-Beyan adlı eserde yer alıyor ve hem Sünnî, hem de diğer kanallardan naklediliyor.

Bütün bunlar bir yana, bu rivayet haber-i vahid türündendir. Mütevatir olmadığı gibi doğruluğunu kanıtlayacak kesin bir ipucu da yoktur. Daha önceki araştırmalarımızı okuyanlar bilirler; biz ayrıntı niteliğindeki (fer'î) hükümler dışında diğer konularda ahad haberlere dayanmayı uygun görmeyiz. Böyle yaparken insanın hayatında dayandığı genel akıl ölçüsüne bağlı kalıyoruz. Deminden beri yaptığımız incelemenin maksadı ise, yazarın bu rivayetin uydurma olduğu sonucunu çıkarmak için dayanak olarak kullandığı delillerin sakatlığını göstermektir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Bize Seyyid Ebu'l-Hamd, ona Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî, ona Ebu Abdullah Şirazî, ona Ebu Bekir Cürcanî, ona Ebu Ahmed Basrî, ona Muhammed b. Sehl, ona Ensar'ın azatlısı Zeyd b. İsmail, ona Muhammed b. Eyyub Vasıfî, ona Süfyan b. Uyeyne bildirdi ki, İmam Cafer Sadık (a.s) atalarından şunu rivayet etti: Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum günü Ali'yi

veli olarak tayin edince, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi. Bu haber bütün beldelere yayıldı. Bunun üzerine Nû'man b. Haris Fihri Peygambere gelerek şöyle dedi: 'Allah'tan aldığın direktif ile bize, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın resulü olduğuna şahadet etmemizi, cihat etmemizi, hacca gitmemizi, oruç tutmamızı, namaz kılmamızı, zekât vermemizi emrettin. Biz de kabul ettik. Sonra bunlarla yetinmeyip bu delikanlıyı başımıza tayin ettin ve 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedin. Bu tayin, senin görüşün müdür, yoksa Allah tarafından bir emir midir?" Peygamberimiz, 'Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, bu tayin Allah tarafındandır.' dedi."

"Bunun üzerine Nû'man b. Haris geri döndü. Giderken, 'Allah'ım, eğer bu senin katından gelmiş bir gerçek ise, üzerimize gökten bir taş yağdır.' diyordu. Tam o sırada Allah tarafından başına bir taş atıldı ve bu taş onu öldürdü. Arkasından, *'İsteyen biri, kâfirlerin başına gelecek bir azap istedi...'* ayetleri indi."

Bu anlamdaki bir rivayet, el-Kâfi'de de yer almıştır. [c.8, s.57, h:18]

Hâfız Ebu Nuaym'ın Nüzul'ül-Kur'ân adlı eserinden nakledildiğine göre, Hâfız Ebu Nuaym, merfu olarak Ali b. Amir'den, o, Ebu Haccâftan, o, A'meş'ten, o da Atiyye'den şöyle rivayet eder: *"Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti, Hz. Ali (a.s) hakkında Resulullah'a (s.a.a) indi. O sırada yüce Allah ayrıca şöyle buyurdu: *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, size yönelik nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* (Mâide, 3)

Malikî'nin el-Fusul'ül-Mühimme adlı eserinde şöyle dediği nakledilir: "Ebu'l-Hasan Vahidî, Esbab'un-Nüzûl adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle merfu olarak Ebu Said Hudrî'den şöyle dediğini rivayet eder: *"Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti, Gadir-i Hum günü Hz. Ali hakkında indi."

Ben derim ki: Feth'ul-Kadîr adlı eserde de aynı rivayet İbn-i Ebu Hatem, İbn-i Mürdeveyh ve İbn-i Asakir aracılığı ile Ebu Said Hudrî'ye dayandırılarak nakledilir.¹ Aynı rivayet, ed-Dürr'ül-Mensûr'da da yer almıştır.

1- [Feth'ul-Kadîr, c.2, s.58]

Şeyh Muhyiddin Nevevî'nin verdiği bilgiye göre, "Hum" Cuhfe'nin üç mil uzaklığında bir bahçenin adıdır. "Gadir" ise bu bahçenin yanı başındaki meşhur bir gölektir.

Feth'ul-Kadîr adlı eserde verilen bilgiye göre İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Mesud'un şöyle dediğini bildirir: "Biz Resulullah'ın zamanında *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen (Ali'nin müminlerin velisi olduğu yolundaki) mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur.'* diye okurduk." [c.2, s.57]

Ben derim ki: Bunlar, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetinin Gadir-i Hum'da Hz. Ali (a.s) hakkında indiğine delâlet eden rivayetlerin bir bölümüdür. "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." şeklindeki Gadir-i Hum hadisine gelince; yüzü aşkın Şîî ve Sünnî kanaldan rivayet edilen, mütevatir bir hadistir.

Bu hadis, çok sayıda sahabîden rivayet edilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: Bera b. Azîb, Zeyd b. Erkam, Ebu Eyyub Ensarî, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib, Selman-ı Farisî, Ebuzer-i Gıfarî, Am-mar b. Yasir, Bureyde, Sa'd b. Ebu Vakkas, Abdullah b. Abbas, Ebu Hüreyre, Cabir b. Abdullah, Ebu Said Hudrî, Enes b. Malik, İmrân b. Husayn, İbn-i Ebu Evfa, Sa'dane ve Zeyd b. Erkam'ın eşi.

Öte yandan Ehlibeyt İmamlarının tümü (selâm olsun onlara) bu hadisin doğru olduğu görüşündedirler. Hz. Ali (a.s), Rahbe denen yerde insanları bu hadis hakkında yemin etmeye çağırmış ve o toplantıda bulunan bir grup sahabî ayağa kalkarak Gadir-i Hum günü Resulullah'tan (s.a.a) bu hadisi işittiklerine dair şahitlik etmişlerdir.

Bu konudaki rivayetlerin birçoğunda verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a), "Ey insanlar, benim müminlere kendilerinden evlâ olduğumu bilmiyor musunuz?" diye sordu. Ashap, "Evet, biliyoruz." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Peygamber, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." dedi.

Ahmed b. Hanbel'in, Müsned adlı eserinde veya başkalarının naklettiği çok sayıda rivayet, bu şekildedir. Sünnî ve Şîî hadisçiler, sırf bu rivayetlerin nakil zincirlerini saymak ve metinlerini incelemek için ayrı eserler hazırlamışlar ve haklarında enine boyuna geniş incelemeler yapmışlardır.

Hameveynî'nin es-Simtayn adlı eserinde Ebu Hüreyre'ye dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Yedinci kat göğe çıkarıldığım gece Arşın altından, 'Ali, hidayet ayeti ve bana inananların sevdiğidir. Ali'nin veliliğini tebliğ et.' diyen bir ses işittim." Peygamberimiz yeryüzüne indiğinde bu görev kendisine unutturuldu. Bunun üzerine, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*' diye başlayan ayet indi." [c.2, s.57]

Feth'ul-Kadîr adlı eserde İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre Cabir b. Abdullah şöyle dedi: "Peygamber (s.a.a), Benî Enmar savaşı dönüşünde Zat'ur-Rakî denen yerde bir hurmalığın başında mola verdi. Bir kuyunun başında oturdu ve ayaklarını kuyuya sarkıttı. O sırada Neccar kabilesinden Vâris adında bir adam 'Muhammed'i öldüreceğim.' dedi. Arkadaşlarının, 'Onu nasıl öldüreceksin?' diye sormaları üzerine Vâris, 'Ondan kılıcını isteyeceğim. Kılıcını bana verince onunla kendisini öldüreceğim.' dedi. Arkasından Peygamberin yanına gelerek, 'Ey Muhammed, kılıcını ver de onu koklayayım.' dedi. Peygamber ona kılıcını verdi. Fakat bu sırada eli titremeye başladı ve kılıç elinden düştü. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a), 'Senin ile yapmak istediğin iş arasına Allah girdi.' dedi. Arkasından, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*' diye başlayan ayet indi." [c.2, s.57]

Ben derim ki: Feth'ul-Kadîr adlı eserde daha sonra şu bilgi veriliyor: "İbn-i Hibban bu rivayeti Sahih adlı eserinde nakletmiştir. İbn-i Mürdeveyh de bu hikâyenin bir benzerini olayın kahramanının adını belirtmeden nakletmiştir. İbn-i Cerir de, Muhammed b. Kâb Kurezî'nin hadisinde bunun bir benzerini nakletmiştir. Gavras b. Hâris'in hikâyesi de sahih nakil ile sabittir. Bu hikâye bilinen, meşhur bir hikâyedir." (Feth'ul-Kadîr'den yapılan alıntı burada sona erdi.) Fakat mesele, bu olayın ayetin anlamı ile örtüşüp örtüşmediğidir, ki kesinlikle örtüşmemektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr, Feth'ul-Kadîr ve başka eserlerde İbn-i Mürdeveyh'e ve Ziya'nın el-Muhtare adlı eserinde İbn-i Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygambere, "Gökten indirilen ayetler içinde senin için en sıkıntılı olanı hangisidir?" diye soruldu. Peygamber bu soruya şu cevabı verdi: "Hac dönemi günlerinde Mina'da idim. Müşrik Araplar ile halktan kendini bilmez bazı kimseler hac dolayısıyla top-

lanmışlardı. Cebrail inerek bana, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*' ayetini getirdi."

"Bunun üzerine (Cemre-i) Akabe'nin yanında ayağa kalkarak insanlara şöyle seslendim: Ey insanlar, Rabbinden gelen mesajı tebliğ etmeme kim yardımcı olacak ki, ona cennet verilsin? Ey insanlar, 'La ilâhe illallah' deyin ve benim Allah'ın resulü olduğumu ikrar edin ki, felâha, kurtuluşa eresiniz ve cennete giresiniz."

"Bu sözlerim üzerine oradaki erkek, kadın, çocuk, bütün kalabalık hep birlikte bana toprak ve taş atmaya, yüzüme tükürmeye ve 'Yalançı! Dinsiz!' diye hakaret etmeye başladılar. O sırada biri yanıma geleerek bana, 'Ey Muhammed, tam zamanı geldi, eğer gerçekten peygamber isen, tıpkı Nuh Peygamberin yaptığı gibi kavminin helâk edilmesi için beddua et.' dedi."

"Fakat Peygamber, beddua yerine, 'Allah'ım kavmimi doğru yola ilet. Çünkü onlar bilmiyorlar.' dedi."

"Bir süre sonra Peygamberin amcası Abbas gelerek onu onlardan kurtardı ve kalabalığı ondan uzaklaştırdı."

Ben derim ki: Daha önce açıklandığı üzere ayetin tamamı, bu hikâye ile örtüşmez. Ancak eğer bu rivayetin, ayetin sadece "*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*" bölümünün o gün indiğini ifade ettiği kabul edilirse, o başka. Ne var ki rivayetin zahiri, böyle bir ihtimale yer bırakmıyor. Aşağıdaki rivayet de bunun gibidir.

ed-Dürr'ül-Mensûr ve Feth'ul-Kadîr'de Abd b. Humeyd'e, İbn-i Cerir'e, İbn-i Ebu Hatem'e ve Ebu's-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre, Mucahid şöyle dedi: "*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*" ayeti inince Peygamber, "Ya Rabbi, ben tek bir kişiyim, bunu nasıl yapabilirim? İnsanlar üzerime yürür." dedi. Bunun üzerine, "*Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun.*" ifadesi indi.

Aynı eserde Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamber şöyle dedi: "Allah beni mesajını insanlara iletmekle görevlendirerek gönderdi. Ben bu görevde sıkıntıya düştüm. İnsanların beni yalanlayacaklarını anladım. Fakat Allah, mesajını tebliğ etmezsem, beni azaba çarptırmakla tehdit etti ve '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*' ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu iki rivayette, rivayet zincirlerindeki kopukluğa ilâveten önceki rivayette olan sorun (ayet ile örtüşmezlik) vardır. Peygamberimizin (s.a.a) korumaları olduğunu, fakat bu ayet inince bu korumalara yol vererek, "Allah beni koruyacağını vaat etti." dediğini ileri süren bazı rivayetler de karışıklık bakımından bu iki rivayete benzemektedir.

el-Menar adlı tefsirde şöyle deniyor: "Hadislere dayalı tefsir yazarların Tirmizî'nin, Ebu'sh-Şeyh'in, Hâkim'in, Ebu Nuaym'in, Beyhakî'nin ve Taberî'nin sahabeden bazı kişilerden naklettiklerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'de bu ayetin inişinden önce muhafızlar tarafından korunuyordu. Fakat ayet inince korunmaya son verdi. Ebu Talip, onu korumaya önem verenlerin başında geliyordu. Abbas da onu koruma görevini üstlenmişti."

Aynı eserde şöyle deniyor: "Bu konu ile ilgili olarak Cabir'den ve İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Peygamber, muhafızlar tarafından korunuyordu. Amcası Ebu Talip, her gün Haşim oğullarından birkaç erkeği onu korumakla görevlendiriyordu. Fakat bu ayet inince Peygamber, 'Amca, Allah beni koruma altına aldı, artık gönderdiğin adamlara ihtiyaç kalmadı.' dedi." [c.6, s.473]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet şuna delâlet ediyor: Bu ayet, Peygamberin Mekke'de ikâmet ettiği dönemin ortalarında indi. Peygamber bu dönemde mesaj iletme görevini bir süre gerçekleştirdi. Fakat insanların kendisine yönelttikleri eziyetler ve yalanlamalar ağırlaştı. Öyle ki, onlardan kendine zarar geleceğine korkmaya başladı. Bunun üzerine tebliğ ve çağrı çalışmalarına son verdi. Fakat ikinci bir tebliğ emri aldı. Bu emir, yüce Allah tarafından tehdit içerikli idi. Aynı zamanda kendisine koruma vaat ediliyordu. Bunun üzerine daha önce yaptığı görevi tekrar yapmaya koyuldu. Bu iki rivayetten bu sonuç çıkıyor. Ama bu varsayım, Peygamber (s.a.a) için söz konusu olamaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr ile Feth'ul-Kadîr'de şöyle geçer: Abd b. Humeyd, Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu'sh-Şeyh, Hâkim, İbn-i Mürdeveyh, Ebu Nuaym ve Beyhakî -her ikisi de ed-Delaîl adlı eserde- Ayşe'den şöyle dediğini naklederler: "Peygamber, '*Allah seni insanlardan korur.*' ayeti ininceye kadar muhafızlar tarafından korunuyordu. Bu ayet inince odasının bacasından başını çı-

kararak muhafızlarına, 'Ey insanlar, dağılın artık; Allah beni koruma altına aldı.' dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet, bu ayetin Medine döneminde indiğine açıkça delâlet ediyor.

Taberî Tefsiri'nde *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ayeti hakkında İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Yani, eğer sana inen ayeti saklarsan, Allah'ın elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." [c.6, s.198]

Ben derim ki: Eğer İbn-i Abbas, bu sözleri ile Peygambere (s.a.a) indirilenlerin içinden belirli bir ayeti veya belirli bir hükmü kastetmiş ise, bu açıklama doğru olabilir. Fakat eğer bu sözler ile herhangi bir ayet veya herhangi bir hükümle ilgili bir tehdit kastetmiş ise, daha önce söylediğimiz gibi ayet, bu rivayetin içeriği ile bağdaşmaz.

Mâide Sûresi 68-86	81
--------------------------	----

68- De ki: "Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça) hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz." Rabbin tarafından sana indirilen ayetler, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttırmaktadır. O hâlde kâfir topluluk için üzülmeye.

69- İman edenler, Yahudiler, Sabîîler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir.

70- Biz İsrailoğullarından kesin söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Fakat ne zaman bir peygamber onlara canlarının istemediği bir şey getirdiyse, (onlardan) bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı.

71- (Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu. Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu. Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür.

72- "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Oysa Mesih demişti ki: "Ey İsrailoğulları, benim Rab-bim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Doğrusu kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur."

73- "Allah, üçün üçüncüsüdür." diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur. Eğer onlar bu dediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan kâfir olanlara kesinlikle acı bir azap dokunacaktır.

74- Onlar Allah'a dönüp tövbe etmez, O'ndan af dilemezler mi?! Allah affedici ve merhametlidir.

75- Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir. Onun annesi de özü-sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de (öbür insanlar gibi) yemek yerlerdi. Bak, biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar!

76- De ki: "Allah'ı bırakıp size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?" Oysa Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.

77- De ki: "Ey Ehlikitap, dininizde haksız yere aşırılığa kapılmayın ve önceden sapıtmış, birçoklarını saptırmış ve düz yoldan şaşmış olan bir kavmin keyfi isteklerine uymayın."

78- İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi. Çünkü onlar karşı geldiler ve sınırları çiğniyorlardı.

79- Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!

80- Onların çoğunun, kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Kendilerinin kendileri için hazırladıkları şey ne kötüdür! Allah onlara gazap etmiş ve sürekli azapta kalıcıdırlar.

81- Eğer onlar Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi. Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir.

82- İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların, Yahudiler ve Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Müminlere sevgice en yakın olanların da, "Biz Hristiyanız." diyenler olduğunu görürsün. Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır.

83- Peygambere indirileni (Kur'an'ı) işittikleri zaman, gerçeği tanımalarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün: "Ey Rabbimiz, inandık, bizi de (gerçeğe) şahit olanlar arasında yaz."

84- "Rabbimizin bizi iyi kullar arasına katacağını umarken Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin inanmayalım?"

85- Böylece, Allah onları bu sözlerinden dolayı altlarından ırmaklar akan içlerinde temelli olarak kalacakları cennetler ile ödüllendirdi. Bu iyi kulların mükâfatıdır.

86- Kâfir olup ayetlerimizi yalan sayanlar ise, onlar cehennemliktirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler arasında bağlantı ve içerik uyumu vardır. Fakat *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetine göz yumularak, bu ayetler ile *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... yaşatsalardı..."* arasında böyle bir bağlantıdan söz edilemez. *"Ey Elçi... tebliğ et..."* ayetinin bağlantısı hakkında ise daha önce konuşmuştuk.

Görülen o ki, bu ayetler surenin başından buraya kadar olan ayetler ile aynı söz akışını paylaşıyorlar. Yani *"Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki gözetici başkan göndermiştik..."* (Mâide, 12) ayetinden inceleme konumuz olan bu ayetlerin sonuna kadarki bütün ayetler arasında içerik bağlantısı vardır. Bunun daha önce incelediğimiz velâyet ayeti, tebliğ ayeti vs. gibi birkaç istisnası vardır. Surenin sonlarına doğru olan ayetler ile bu ayetler arasındaki bağlantı için de aynı şey söylenebilir. Çünkü bu ayetlerin ortak niteliği Ehlikitap hakkında olmalarıdır.

"De ki: Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i... ayakta tutmadıkça, hiçbir şey üzerinde değilsiniz..." İnsan güç ve şiddet kullanmayı gerektiren bir işe girdiği zaman düz bir zemin üzerinde durması, ona dayanması gerektiğini görür. Ağır bir şeyi çekmek, itmek, kaldırmak veya taşımak isteyen biri gibi. Böyle bir kimse önce ayaklarını yere sağlam basar, sonra istediğini yapar. Çünkü böyle yap-mazsa, istediği işi yapamayacağını bilir. Bu gerçek bu konuyu inceleyen ilim dallarında anlatılmaktadır.

Bu gerçeğin ışığı altında, insanın ruhsal işleri veya ruhsal işleri ile ilişkili organik hareketleri gibi manevî işleri ele aldığımızda şu sonuca varırız: Önemli ve büyük işlerin gerçekleşmesi, manevî bir üssün ve güçlü bir ruhsal temelin varlığına bağlıdır. Büyük işlerin sabra, direnmeye, gayret yüceliğine, azim güçlülüğüne bağlı olması, kulluk alanındaki başarının gerçek takvaya, Allah'ın haramlarından kaçınmaya bağlı olması gibi.

Buradan ortaya çıkıyor ki, yüce Allah'ın *"hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* buyruğu, Ehlikitap'ın Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirilen hükümleri ayakta tutup yaşatabilmeleri için ayaklarını basacakları sağlam bir dayanaklarının olmadığını kinaye yolu ile dile getiren bir ifadedir. Bu kinayeli ifade ile şu gerçeğe

işaret ediliyor: Allah'ın dini ve hükmü, sabit bir temele dayanmayan kişinin taşıyamayacağı kadar ağırdır; insanın sırf istemesiyle, arzu etmesiyle ayakta tutulup yaşatılması mümkün değildir.

Nitekim yüce Allah, Kur'an bağlamında bu gerçeği şu şekilde ifade ediyor: *"Biz sana ağır bir söz indireceğiz."* (Müzzemmil, 5) *"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, o dağı Allah korkusundan parçalanmış ve çökmüş olarak görecektin. Biz, belki insanlar düşünlürler diye bu örnekleri veriyoruz."* (Haşr, 21) *"Biz bu emaneti göklerle, yere ve dağlara sunduk, onlar onu yüklenmekten kaçındılar, sorumluluğundan korktular."* (Ahzâb, 72)

Yüce Allah, Tevrat hakkında Musa Peygambere (a.s) şöyle hitap ediyor: *"Bu kitaba sımsıkı sarıl ve kavmine de ondaki öğütlerin en güzelini tutmalarını emret."* (A'râf, 145) İsrailoğullarına ise şöyle hitap ediyor: *"Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın."* (Bakara, 63) Yahya Peygambere de (a.s) şöyle hitap ediyor: *"Ey Yahya, bu kitaba sımsıkı sarıl."* (Meryem, 12)

Buna göre bu ayetin anlamı şöyledir: Ey Ehlikitap, siz Allah tarafından size indirilen kitaplardaki Allah'ın dinini hayata geçirmek için dayanmanız gereken temelden yoksunsunuz. Bu temel takva, sürekli biçimde Allah'a yönelme, O'nunla bağlantılı olma, O'nun dergâhına sığınmadır. Ama siz, tersine büyüklük taslayarak O'na itaat etmekten yüz çeviriyor, O'nun koyduğu sınırları çiğniyorsunuz.

Yüce Allah'ın Peygambere (s.a.a) ve müminlere yönelik şu ayetinde bu gerçek açıkça vurgulanıyor: *"Allah, dinden Musa'ya emrettiklerini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiklerimizi sizin için din olarak yasalaştırdı."* Böylece Allah, dinin bütünü, saymış olduğu şeriatlarda birleştirdikten sonra şöyle devam ediyor: *"Dini ayakta tutasınız ve onda tefrikaya düşmeyesiniz diye."* Böylece bu şeraitlerin hepsinin, dini bir bütün olarak, hiçbir unsurunu ayırt etmeden ayakta tutmaya dayandıklarını açıkladıktan sonra, *"Sizin, müşrikleri çağırdığınız şey (tevhit dini) onlara ağır geldi."* buyuruyor. Çünkü dine uymada ittifak ve istikamet onlara ağır geldi.

Arkasından, *"Allah, dilediğini ona (tevhit dinine) doğru seçer ve (kendisine) yönelenleri ona iletir."* diye buyurarak dini ayakta tutmanın ancak Allah'ın hidayeti ile mümkün olacağını, bu hidayete lâayık olabilmek için mutlaka Allah'a bağılı olmak gerektiğini, O'ndan hiç

kopmamak icap ettiğini, bunun için sürekli biçimde O'nun dergâhına yönelmenin şart olduğunu bildiriyor.

Daha sonra, *"Onlar, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra kiskançlık ve azgınlıktan dolayı ayrılığa düştüler."* diye buyurarak Ehlikitab'ın ayrılığa düşmelerine ve dini ayakta tutmalarına yol açan tek sebebin, azgınlıkları ve kendileri için belirlenen orta yoldan sapmaları olduğunu vurguluyor. (Şûrâ, 13)

Yüce Allah yukarıdaki ayetin benzeri ayetlerde de şöyle buyuruyor: *"Yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine) ki, O insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmez. Yalnız O'na yönelin ve O'ndan korkun, namazı kılın ve Allah'a ortak koşanlardan, dinlerini parçalayıp bölük bölük olanlardan olmayın; ki onların her fırkası kendi görüşü ile sevinip övünmektedir."* (Rûm, 32) Yüce Allah, bu ayetlerde de fitrat dinini ayakta tutmanın tek yolu olarak Allah'a yönelmeyi, O'nunla bağlantıyı korumayı, O'nun sebeplerinden hiç kopmamayı vurguluyor.

Bu gerçeğe, üzerinde konuşulan bu ayetten önceki ayetlerde de işaret edilmiştir. Bu ayetlerde Allah'ın, koyduğu sınırları çiğnedikleri gerekçesi ile Yahudilere lânet ve gazap ettiği, aralarına düşmanlık ve kin saldırdığı bildirilmiştir. Bu gerçeğe surenin başka bir yerinde Hristiyanlar bağlamında şöyle değinilmiştir: *"Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık."* (Mâide, 14)

Yüce Allah, Yahudilerin ve Hristiyanların başlarına gelecek bu musibetin benzeri konusunda Müslümanları uyarmış, onlara Yahudilerin ve Hristiyanların Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirilen diğer mesajları asla ayakta tutmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim tarihin akışı Kur'ân'ın verdiği bu haberi doğrulamıştır. Tarih boyunca Yahudiler ile Hristiyanların kendi aralarında çok sayıda mezhep ayrılıklarına düştükleri, aralarında kin ve düşmanlığın kol gezdiği görülmüştür. Yüce Allah Rûm suresinin birkaç ayetinde, *"Allah'ı birleyici olarak yüzünü doğruca dine çevir."* (Rûm, 30) diye buyurarak İslâm ümmetini Rablerinden kopma ve O'na yönelmeme konusunda Ehlikitab'ın izinden gitmemeleri yolunda uyarmıştır.

Bu kitabın daha önceki ciltlerinde bu gerçeğe işaret eden bazı ayetler etrafında konuşulmuştu. İnşallah ileride bu ayetlerin diğer bazı

benzerleri de inceleme konusu yapılacaktır.

"Rabbin tarafından sana indirilen ayetler, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttırmaktadır." ifadesinin ne anlama geldiğini daha önce incelemiştik. *"O hâlde kâfir topluluk için üzülmeye."* ifadesi, yüce Allah tarafından Peygamberine (s.a.a) yöneltilmiş, üzülmeyi yasaklama biçiminde bir tesellidir.

"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hristiyanlardan..." Ayetten anlaşılan o ki, "es-Saibûn=Sabiîler" ifadesi, "ellezîne amenu=i-man edenler" ifadesinin mahalline matuftur. Nahv (dilbilgisi) bilginlerinden bir grup, "inne" edatının haberi geçmeden ismine merfu olarak atf yapılamayacağı görüşündeler. Ancak bu ayet onlara karşı bir delildir.

Bu ayet bize şu gerçeği açıklıyor: Mutluluğa kavuşmak için isimler ve unvanlar önemli değildir. Bazı grupların Müslüman, diğer bazı-
larının Yahudi, başkalarının Sabiî ve öbürlerinin Hristiyan adı ile anılmaları gibi. Önemli olan, Allah'a ve ahiret gününe inanmak ve iyi işler yapmaktır. Bu kitabın birinci cildinde yer alan Bakara suresinin 62. ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi incelemiştik.

"Biz İsrailoğullarından kesin söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik..." Bu ayet, bundan sonraki birkaç ayetle birlikte Ehlikıtab'ın durumuna değiniyor ve bir anlamda *"De ki: 'Ey Ehlikıtab, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça) hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* ayetinin içeriğinin delilini ortaya koyuyor. Çünkü bu ayette sayılan suçlar ve cürümler, insanla Allah arasında hiçbir bağ bırakmıyor ki, bu bağa dayanılarak Allah'ın kitaplarını ayakta tutmak mümkün olsun.

Bu ayetlerin *"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hristiyanlardan..."* ayeti ile bağlantılı olması da muhtemeldir. O zaman bu ayetler isimlerin ve unvanların mutluluk aşamasında hiçbir işe yaramayacağı gerçeğinin doğrulaması olur. Çünkü eğer bunlar işe yarasaydı, Ehlikıtab'ı, peygamberleri öldürmekten ve yalanlamaktan, helâk edici fitneler ve günahlar ile mahvolmaktan alıkoyması gerekirdi.

Bu ayetlerin *"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hristiyanlardan..."* ayetinin, bu ayetin de *"De ki: Ey Ehlikıtab, sizler... hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz..."* ayetinin açıklayıcısı mesabesinde olması da mümkündür. Bu durumda ayetin anlamı açıktır.

"...bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı." Bu ifadede iki kere kullanılan "farîkan=bir kısmını" kelimesi, daha sonra gelen fiillerin mefulüdür. Mef'ullerin fiillerden önce getirilmesinin sebebi, onların önemine dikkat çekmektir. İfade bir bütün olarak, "*Fakat ne zaman peygamber onlara... bir şey getirdiyse*" ibaresinin cevabıdır ve anlamı şöyledir: Ne zaman bir peygamber Yahudilere hoşlarına gitmeyen bir mesaj, bir hüküm getirdiyse, onlara kötülükle karşılık ve cevap vererek, onları iki gruba ayırdılar: Bir grubunu yalanladılar, bir grubunu da öldürdüler.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Eğer, '*bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlar[dı]*.' ifadesinde şimdiki zaman sıygalı fiilin niçin geçmiş zaman sıygalı fiile atfedildiği sorulacak olursa, buna şöyle cevap veririz: Maksat, onların içinde bulundukları durumu anlatmaktır. Bu ifadeyle şu anlam ifade edilmektedir: Onlar yalanladılar ve öldürdüler ve de yalanlıyorlar ve öldürüyorlar. Ayrıca 'yektulûne=öldürüyorlar' ifadesi ayetin sonu olması itibariyle öbür ayetlerin sonlarıyla uyumlu olması istenmiştir."

"(Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu..." Bu ifade, önceki ayetteki sözün tamamlayıcısıdır. Ayetin orijinalinde geçen "ha-sibû" fiilinin kökü olan "husban" sanmak anlamındadır. "Fitne" insanı aldatan, yanıltan zorluk veya her türlü kötülüğü ve belâyı kapsayan musibet demektir. "Amâ=körlük" ise gerçeği görmemek, iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırt etmemek anlamına gelir.

"Samem=sağırlık" kelimesi ise öğütleri işitmek, nasihatlere kulak asmamak demektir. Bu körlük ve sağırlık, Yahudilerin fitne olmayacağını sanmalarından kaynaklanıyor. Anlaşılan, bu zanlarının sebebi de kendilerini üstün saymalarıdır. Çünkü onlar İsrailoğulları olmaları hasebi ile Allah'ın evlâtları ve sevdikleri olduklarını ileri sürüyorlar ve bu sözde ayrıcalıkları sayesinde ne yaparlarsa yapsınlar, ne cinayet ilerlerse işlesinler bir kötülükle karşılaşmayacaklarına inanıyorlar.

Doğrusunu Allah bilir, ama ayetin anlamı şudur: Onlar kendileri için inandıkları Yahudi olma üstünlüğü sayesinde, işledikleri suçlar nedeniyle başlarına bir kötülük gelmeyeceğini veya fitneye düşmeyeceklerini sandılar. Bu zan gözlerini kör ettiği için gerçeği göremediler ve yine bu zan kulaklarını sağırлаştırdığı için peygamberlerinin kendi-

lerine faydalı olacak çağrılarını işitemediler.

Bu anlam, bu ayetlerin "*İman edenler, Yahudiler...*" ayetinin açıklayıcısı mesabesinde olduğu yolundaki muhtemel gördüğümüz görüşe ağırlık kazandırıyor. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: İsimler ve unvanlar hiç kimseye bir şey kazandırmaz. Nitekim Yahudilerin isimleri sebebi ile kendileri için varsaydıkları ayrıcalıklar onlara hiçbir şey kazandırmadı. Tersine, onların gözlerini kör etti ve peygamberlerini öldürmeleri ve yalanlamaları sebebi ile de helâke ve fitneye sürüklenmelerine yol açtı.

"Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu. Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür." Allah'ın kullarına yönelik tövbesi, O'nun rahmeti ile onlara yönelmesi demektir. Bu da gösteriyor ki, yüce Allah onları rahmetinden ve yardımından uzaklaştırmıştı. Bunun sonucunda sözünü ettiğimiz asılsız zanna kapıldılar, körlüğe ve sağırlığa yakalandılar.

Fakat yüce Allah onlara ikinci kez tövbe ile yönelerek söz konusu asılsız zannı kalplerinden attı, gözlerindeki ve kulaklarındaki körlüğü ve sağırlığı giderdi. Bunun üzerine Allah katında takvadan başka hiçbir ayrıcalıkları olmayan sıradan kullar olduklarını idrak ettiler, hakkı gördüler ve yüce Allah'ın peygamberlerinin dili ile kendilerine yaptığı öğütleri işittiler. Böylece isim takınmanın hiçbir işe yaramadığını anladılar.

"Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu." Körlük ve sağırlığın önce çoğul kipinde onların topluluğuna izafe edilip daha sonra *"elbette onların çoğu."* diye bir açıklama getirilmesi, söz söylerken insafa riayet edilmesinin bir göstergesidir. Böyle bir ifadenin kullanılmasıyla öncelikle şu husus anlatılmak istenmiştir: Körlüğün ve sağırlığın onların topluluğuna izafe edilmesi, parçanın hükmünün tüme izafe edilmesi kabilindendir. Yoksa gerçekte bu iki sıfatı taşıyanlar onların tümü değil, çoğudur.

İkinci olarak; ilk defa sözü edilen körlüğün ve sağırlığın onların hepsini kapsadığı ima edilmek istenmiştir. Bunu ikinci aşama için sözü edilen karşıt ifadeden anlıyoruz.

Üçüncü olarak da; Allah'ın onlara dönüp tövbelerini kabul etmesinin etkisiz kalmadığı ve tamamıyla boşa gitmediği, tersine bu tövbe

sonucu onların bir bölümünün kurtulduğu ve bir daha önceki körlüğe ve sağırlığa dönmediği vurgulanmak istenmiştir.

Yüce Allah bu ayeti, *"Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür."* cümlesi ile noktılıyor. Bununla yüce Allah'ın hiçbir şeyden gafil olmayacağı gerçeği vurgulanıyor. Allah'tan başkası bir kavme bir ayrıcalık sununca, bu bağış onların kötülüklerini ve kusurlarını görmesine engel olan bir perde olarak gözlerine iner. Ama yüce Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Tersine, O görendir, hiçbir şey O'nunla göreceği şeyler arasına girip o şeyleri görmesine engel olamaz.

"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır." Bu ifade, Hristiyanların, Hristiyan olmalarının ve Hz. İsa'ya (a.s) bağlılıklarının kâfirlik damgası yemelerini engellemediğine yönelik bir açıklamadır. Çünkü onlar *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* dedikleri için O'na ortak koşmuşlar, O'na gerçek anlamda inanmamışlardır.

Meryem oğlu İsa'nın uluhiyet cevherini kapsamaması meselesinde Hristiyanlar arasında görüş ayrılığı vardır. Bir bölümü, Mesih unsuru olan ilmin, hayat demek olan Rab unsurundan türemiş olduğunu ileri sürer. Bir bölümü, Rab unsurunun dönüşüm yolu ile İsa hâline geldiğini iddia eder. Bir bölümü de Rab unsurunun İsa'nın bedenine hulul ettiğini (sızdığını) ileri sürer. Bu kitabın üçüncü cildinde Âl-i İmrân suresinin tefsiri sırasında Meryem oğlu İsa konusunu incelerken bu meseleyi ayrıntılı biçimde ele almıştık.

Fakat bu görüşlerin her üçü de *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* sözü ile örtüşür. Anlaşılan bu sözü söyleyenlerden maksat sadece Allah'ın İsa'ya dönüştüğünü iddia edenler değil, İsa (a.s) ile ilgili aşırı görüşlere saplanmış bütün Hristiyanlardır.

Hz. İsa'nın, Meryem oğlu sıfatı ile nitelenmesinde Hristiyanların kâfir olmalarının sebebine yönelik bir delâlet veya işaret vardır. Bu sebep, onların her ikisi de topraktan yaratılmış olan bir insan oğlu insana ilâhlık izafe etmeleridir. Oysa toprak nerede, yüce Allah nerede!

"Oysa Mesih demişti ki: Ey İsrailoğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin..." Bu ifade, Hz. İsa'nın kendi sözü ile Hristiyanların kâfirliklerine ve görüşlerinin asılsızlığına yönelik bir protestodur. Çünkü Hz. İsa'nın, *"Benim Rabbim ve sizin*

Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." sözü, kendisinin onlar gibi Rabbi olan bir kul olduğunu gösterir.

Yine Hz. İsa'nın, *"Doğrusu kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir."* sözü de, ilâhlıkta Allah'a ortak koşanların müşrik ve kâfir olup cennetten mahrum kalacak kimseler olduklarını gösterir.

Yüce Allah'ın Hz. İsa'nın (a.s) dilinden hikâye ettiği *"Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur."* ifadesi, Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa'ya izafe edilen "kendisini feda ettiği" şeklindeki iddianın asılsız olduğunu gösterir. Onlara göre Hz. İsa çarmıha gerilmeyi tercih etmekle kendisini onlar için feda etti. Bu yüzden onların günahları affedilmiştir, ilâhî yükümlülükler omuzlarından kaldırılmıştır. Gidecekleri yer cennettir, cehennem ateşi kendilerine değmeyecektir. Âl-i İmrân suresinin tefsiri sırasında Meryem oğlu İsa konusunu incelerken bu meseleyi ele almıştık. Feda etme ve çarmıha gerilme hikâyesi sırf bu maksatla ortaya atılmıştır.

Ayetin Hz. İsa'nın sözü olarak hikâye ettiği tevhide davet,¹ müşrikin ibadetinin geçersizliği² ve zalimlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları³ gibi hususlara çeşitli İncillerin değişik bölümlerinde rastlamaktayız.

"Allah, için üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır." Yani Allah, için biridir. Sözü edilen üç şey Baba, Oğul ve Ruh'ul-Kudüs'tur. Yani Allah, bu üç unsurun her biri ile örtüşür. Bu ifade onların, "Baba ilâhtır, Oğul ilâhtır, Ruh ilâhtır. Onlar üçtür ve aynı zamanda birdir." şeklindeki görüşlerinin gerektirdiği bir sonuçtur. Onlar böyle demekle "Amr oğlu Zeyd insandır." sözüne benzer bir söz söylemiş olduklarını ileri sürüyorlar. Bu sözde üç unsur vardır: Zeyd, Amr'ın oğlu ve insan. Ama ortada bir unsur var, o da bu sıfatla nitelenen kimseden ibarettir.

Hıristiyanlar böyle derken şu gerçeği göz ardı ediyorlar: Bu çokluk eğer itibarî değil de gerçek bir çokluk ise, nitelenenin gerçek an-

1- Markus İncili, Bap 12: 29.

2- Matta İncili, Bap 6: 24.

3- Matta İncili, Bap 13: 50.

lamda çok olmasını gerektirir. Eğer nitelenen unsur gerçek anlamda bir ise, bu durumda çokluğun gerçek değil, itibarî olması gerekir. Buna göre, sayıca çokluğu ve sayıca tekliği, nitelenen unsur olan Zeyd'de gerçek anlamda bir araya getirmek akla ve mantığa sığmaz.

Bu yüzden bazı Hristiyan misyonerler zaman zaman şöyle derler: "Teslis meselesi ilmî ölçülerle çözümü kabul etmeyen, eski kuşakların görüşlerinden miras kalmış bir formüldür." Böyle diyenler, kulaklarına gelen her iddia için delil aramakla yükümlü olduklarının farkında değildirler. Bu iddia ister eskilerden kalma olsun, ister yeni dönemlerde ortaya atılmış olsun, fark etmez.

"Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur..." Bu ifade, Hristiyanların *"Allah, için üçüncüsüdür."* şeklindeki sözlerine yönelik bir reddiyedir. Şöyle ki, yüce Allah zatında hiçbir anlamda çokluğu kabul etmez. Yüce Allah zatında tektir. Yüce Allah sıfatları ile nitelendiğinde ve adları ile anıldığında, bu durum O'nun zatına bir şey eklemeyiz. Bunun gibi, Allah'ın bir sıfatı başka bir sıfatına izafe edildiğinde bu durum sayısal çokluğa yol açmaz. Çünkü yüce Allah zatında tektir; ne gerçekte, ne hayalde, ne de akılda parçalara bölünmez.

Yüce Allah zatında asla birkaç şeye ayrılmaz ve yine yüce Allah'ın zatına bir şey izafe edildiğinde zatı iki veya daha çok olmaz. Nasıl olabilir ki?! Oysa yüce Allah hayalde, varsayımda veya gerçekte kendisine izafe edilmek istenen şeyle birliktedir, ondan ayrı değildir.

Dolayısıyla yüce Allah zatında tektir. Fakat bu teklik, çoklukları meydana getiren diğer nesnelerdeki sayısal teklik değildir. O ne zatında, ne isminde ve ne sıfatında çoklukla nitelenmez. Nasıl nitelensin ki?! Oysa gerek bu sayısal teklik ve gerekse bu birimden oluşan çokluk, bunların her ikisi O'nun yarattığı, var ettiği şeylerdir. O yarattığı şeylerle nasıl nitelenebilir?!

"Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur." ifadesinde başka hiçbir ifadede bulunmayan pekiştirme (tekî) unsurları vardır. Bir defa ifade, *"Hiçbir ilâh yoktur; bir tek ilâhtan başka."* şeklinde ilk bölümü olumsuz, ikinci bölümü istisnâlı bir cümle yapısına sahiptir. Sonra olumsuz bölümün başına yaygınlığı pekiştiren "min" edatı getirilmiştir. Arkasından, istisna edilen bölümdeki "ilâhun vâhid=bir tek ilâh" ifadesi, tûrû ifade etmek üzere nekire (tarif edatsız) olarak kullanılmıştır. Eğer bu iki kelime marife (tarif edatlı) olarak kullanılıp "ille'l-ilâhu'l-vâhid"

denseydi, tevhit gerçeği amaçlandığı güçte ifade edilemezdi.

Bu durumda ifadenin anlamı şudur: Varlıkta bir tek ilâhın dışında ilâh cinsinden bir şey yoktur. Bu bir tek ilâhın tekliği öyle bir tekliktir ki, asla sayıya vurulmayı, çoğalmayı kabul etmez. Ne zatta ve ne sıfatlarda, ne gerçekte ve ne varsayımda çokluğa açık değildir. Eğer "Bir tek olan Allah'tan başka bir ilâh yoktur." denmiş olsaydı, bu ifade ile Hristiyanların "*Allah, üçün üçüncüsüdür.*" şeklindeki sözleri reddedilmiş olmazdı. Çünkü Hristiyanlar yüce Allah'ın birliğini inkâr etmiyorlar. Sadece "O üç sıfatı ile beliren tek bir zattır. O gerçek anlamda çok olmakla birlikte aynı zamanda birdir." diyorlar.

Hristiyanların bu yorum tarzı, ancak kendisinden asla çokluk oluşmayan bir tekliği ispat ederek reddedilmiş olur. İşte Kur'ân'ın "*Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur.*" ifadesi, bu amacı gerçekleştiren bir nitelik taşır.

Bu mana, tevhit anlamının hakikati hakkında Kur'ân'ın işaret ettiği inceliklerden biridir. Bu konuyu ileride özel Kur'ânî bir araştırmada, sonra aklî bir araştırmada, daha sonra naklî bir araştırmada enine boyuna inceleyerek hakkını vereceğiz.

"Eğer onlar bu dediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan kâfir olanlara kesinlikle acı bir azap dokunacaktır." Bu ifade, onları acı bir ahiret azabı ile tehdit ediyor. Ayetten anlaşılan, budur.

"*Allah, üçün üçüncüsüdür.*" sözünün içerdiği teslis inancı, sıradan insanların akıllarının alabileceği bir söz olmadığı için çoğu Hristiyanlar bu sözü basma kalıp bir ifade olarak dinî bir inanç biçiminde kabul ediyorlar. Bu sözün manasını ne anlıyorlar, ne anlayabileceklerini umuyorlar. Nitekim sağlıklı aklın da onu doğru bir şekilde anlayabilmesi mümkün değildir. Sağlıklı bir akıl, onu sadece imkânsız varsayımlardan biri olarak algılar. İnsan olmayan insan gibi. Ne bir, ne çok, ne çift, ne tek olan sayı gibi.

Bundan dolayı sıradan Hristiyanlar, bu inancı, anlamını incelemeden basma kalıp bir dogma olarak kabul ediyorlar. Bunlar, oğulluk-babalık ilişkisinde bir tür onurlandırma olduğuna inanıyorlar. Bunlar, aslında teslis ehli değildirler. Onlar bunu ağızlarında sakız çiğner gibi geveliyorlar. Ona görünüşte bağlılık gösteriyorlar. Fakat sıradan halkın dışındaki Hristiyanlık temsilcileri öyle değildirler. Bunlar, yüce Allah'ın inanç ayrılıklarını kendilerine izafe ettiği ve bu ayrılıkların

onların azgınlığından kaynaklandığını vurguladığı kimselerdir. Nitekim şöyle deniyor: *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin... Onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra aralarındaki çekemelik yüzünden ayrılığa düştüler."* (Şûrâ, 14)

Dolayısıyla istizafa dayalı olmayan, yani tevhidi inkâr etmeyi ve Allah'ın ayetlerini yalanlamayı içeren gerçek kâfirlik, onların hepsi için değil, bir bölümü için söz konusudur. Yüce Allah, sadece tevhidi inkâr edip Allah'ın ayetlerini yalanlayanları cehennem azabı ile tehdit ederek şöyle buyuruyor: *"İnkâr edip Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere gelince; onlar, içinde temelli kalmak üzere cehennemliktirler."* (Bakara, 39) Bu anlamda daha başka ayetler de vardır. Nisâ suresinin doksan sekizinci ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi incelemiştik.

Ayetteki *"onlardan kâfir olanlara acı bir azap dokunacaktır."* şeklindeki açıkça ayırım gözeten ifadenin sırrı belki budur. Ya da bu ayırmacı ifade ile, teslis sözünü etmeyen ve Hz. İsa'nın sadece Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanan Hristiyanların varolduğuna işaret edilmek isteniyor. Nitekim tarihin kaydettiğine göre Habeşistan ve başka yörelerin Hristiyanları böyle idi.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer Hristiyanlar söylediklerinden (bazılarının sözü hepsine izafe ediliyor) vazgeçmezlerse, aralarındaki kâfirlere (bunlar teslis dogmasına inanan Hristiyanlardır) acı bir azap dokunacaktır.

Bazı tefsircilerin yorumuna göre de, *"onlardan kâfir olanlara acı bir azap dokunacaktır."* ifadesinde zamir yerine ismi zahir kullanılmıştır. Yoksa ifadenin aslı, *"onlara acı bir azap dokunacaktır."* şeklindedir. Zamir yerine de ism-i mevsul ile sılasının konmasının sebebi ise, söyledikleri sözün Allah'ı inkâr etmek anlamına geldiğini ve Allah'ı inkâr etmenin tehdit edildikleri azaba gerekçe olduğunu bildirmektir.

Eğer ayet *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* şeklinde başlamamış olsaydı, bu yorum sakıncasız olurdu. Uzak bir ihtimal olma bakımından bu görüşün bir benzeri de, ayetteki *"minhum=onlardan"* ibaresindeki *"min"* edatının açıklama amaçlı (beyaniye) olduğunu ileri süren görüştür. Çünkü bu görüş, hiçbir delili olmadan ileri sürülen bir görüştür.

"Onlar Allah'a dönüp tövbe etmez, O'ndan af dilemezler mi?!"

Oysa Allah affedici ve merhametlidir." Bu ayet, tövbeye ve af dilemeye yönelik bir özendirme, Allah'ın affediciliği ve rahmeti ile ilgili bir hatırlatma veya yapılan kötülüklere yönelik bir yadırgama veya azarlamadır.

"Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamber gelip geçmiştir. Onun annesi de özü-sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de (öbür insanlar gibi) yemek yerlerdi." Bu ifade, Hıristiyanların, *"Allah, için üçüncüsüdür."* sözlerine veya bu sözleri ile birlikte daha önceki ayette nakledilen ve İsa Peygamberin ilâhlık cevherine sahip olduğu anlamına gelen *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* şeklindeki sözlerine yönelik bir reddiyedir. Ayette vurgulanan gerçek şudur:

İsa Peygamber (a.s) kendisinden önce ölen diğer Allah resullerinden farklı biri değildir. Onlar, Allah'ın mesajını tebliğ etmekle görevlendirilmiş birer insandı. Yüce Allah dışında Rab olmaları söz konusu değildi. İsa Peygamberin annesi de yüce Allah'ın ayetlerini tasdik eden, özü-sözü doğru bir insandı.

İsa Peygamberle annesinin her ikisi de, öbür insanlar gibi yemek yerlerdi. Yemek yemek ve bunu izleyen eylemler, mümkünlük ve yaratılmışlığın ilk belirtisi olan muhtaç olmaya dayanır. Buna göre İsa Peygamber mümkünden doğmuş bir mümkündü. Annesi aracılığı ile yaratılmış, peygamber olan bir kuldu. Her ikisi de Allah'a kulluk ederler, ihtiyaçlarını karşılama peşinde koşarlardı. Dolayısıyla rab olması söz konusu değildi.

Hıristiyanların ellerindeki İncil'lerde bu gerçek itiraf ediliyor. Bu kitaplar Meryem'in Allah'a inanan, O'na kulluk eden bir bakire olduğunu, İsa Peygamberin insandan türemiş bir insan olarak ondan doğduğunu, İsa Peygamberin öbür peygamberler gibi Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir peygamber olduğunu, kendisinin ve annesinin sıradan insanlar gibi yiyip içtiklerini açıkça dile getiriyorlar.

Bu saydıklarımız çeşitli İncil'lerde açıklanan hususlardır. Bunlar İsa Peygamberin (a.s) bir kul ve peygamber olduğunu kanıtlayan delillerdir.

Bu ayetin İsa Peygamber ile birlikte annesinin de ilâhlığını reddetmeyi amaç edinmiş olması da mümkündür. Nitekim ileride okuyacağımız *"Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tan-*

rı edinin' dedin?" (Mâide, 116) ayetinden Meryem'i, İsa gibi ilâh sayanlar olduğu anlaşılıyor.

Ayetin maksadı, Hristiyanların ilim ve din adamlarını ilâh edindikleri tarzda Meryem'i de ilâh edindiklerini ifade etmek de olabilir. Bu ilâh edinme, Meryem'e ve din adamlarına diğer insanlardan daha çok saygı ve bağlılık göstermek anlamındadır.

Her neyse bu duruma göre ayet, İsa Peygamber ile annesinin ilâhlığını birlikte reddediyor. Bunun için İsa Peygamberin diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu, annesinin Allah'ın ayetlerine inanan, özü-sözü doğru bir kadın olduğunu ve her ikisinin de sıradan insanlar gibi yiyip içtiklerini açıklıyor ki, bunların tümü ilâhlıkla çelişen niteliklerdir.

"Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir." ifadesinde peygamberlerin Hz. İsa'dan önce göçtükleri, yani öldükleri belirtiliyor. Bu da onun tıpkı öbür peygamberler gibi ölebilecek ve yaşayabilecek bir insan olduğuna yönelik delilleri pekiştirmektedir.

"Bak, biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar!" Hitap, Peygambere (s.a.a) yöneliktir ve hayret ettirme maksadı taşımaktadır. Yani, bizim onlara ayetleri, delilleri açıklama tarzımıza hayret et. En açık ayeti, en belirgin tarzda açıklıyoruz ve bu ayet onların İsa Peygamberin ilâhlığı ile ilgili iddialarının boşluğunu, dayanaktan yoksun oluşunu kanıtlıyor.

Ayrıca, onların bu ayetler üzerinde düşünmekten nasıl yüz çevirdiklerine, bunlardan yüz çevirip de nereye yönelmek istediklerine ve bu ayetlerin iddialarının asılsızlığından ibaret olan sonuçlarını niçin düşünmediklerine de hayret et.

"De ki: 'Allah'ı bırakıp size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?' Oysa Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir." Tarihin en eski çağlarından beri insanlar arasında bir ilâha tapma eğilimi egemendi. Bu eğilim özellikle sıradan halk kitleleri arasında barizdi. Bu kitlelerin çoğunluğu putlara tapardı. Tarihî araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, halk kitleleri bu ilâhlara kendilerinden kötülüğü gidermeleri ve kendilerine fayda sağlamaları için tapıyorlardı. Allah'a sırf Allah olduğu için kulluk edenler, sadece peygamberler ve onların ümmetleri içindeki Allah'a bağlı

seçkinlerdi.

İşte bundan dolayı yüce Allah, Peygambere, onlara sıradan insanların eğilimleri doğrultusunda hitap etmesini emrediyor. Onların Allah'a kulluk etmekteki sade fitrî beklentilerine karşılık vermesini öneriyor. Tıpkı putperestlere hitap ederken kullandığı dili kullanıyor. Onlara hatırlatıyor ki, insanı Rabbe ibadet etmeye zorlayan faktör, iyiliğin ve kötülüğün, faydanın ve zararın dizginlerinin Rabbin elinde olduğunu inancıdır. İnsan, zararın ve faydanın maliki olduğu için Rabbe kulluk eder. İnsan ona kulluk etmekle zarardan korunmayı ve faydayı elde etmeyi bekler.

Allah'ın dışındaki bütün sözde ilâhlar zararı önleme ve fayda sağlama adına hiçbir güce sahip değildirler. Çünkü o sözde ilâhlar kesinlikle Allah'ın mülkünün bir parçasıdır ve öz güçten yoksundurlar. O hâlde nasıl olur da, onlara kulluk sunulabilir ve hem onların, hem diğer bütün varlıkların maliki olan Allah'a yöneltilen kulluğa onlar da ortak edilir?!

Buna göre, kulluğun sırf Allah'a yöneltilmesi, O'na bu konuda başka ortak koşulmaması gerekir. Çünkü iştirmek ve karşılık vermek sırf O'na mahsustur. Bu sıfatla O, sıkıntıya düşenlerin kendi dergâhına yönelttikleri çağrılarını ıstır ve onlara karşılık verir. Sırf O'dur ki, kullarının ihtiyaçlarını bilir, onlardan gafil kalmaz ve onlarla ilgili yanlışlık yapmaz. O'nun dışındaki sözde ilâhların bu niteliklere sahip olması söz konusu değildir. O sözde ilâhlar sadece Allah'ın verdiği şeylere sahiptirler ve Allah'ın kendilerine bağışladığı güç oranında güçlüdürler.

Bu açıklamadan şunlar ortaya çıkıyor:

1- Her ikisi de İsa Peygamberin ve annesinin mümkün (varlığı zorunlu olmayan) ve muhtaç kullar oldukları mukaddimesine bağlı olmakla birlikte bu ayetin içerdiği delil bir önceki ayetin içerdiği delilden farklıdır. Bir önceki ayetin delili şuydu: İsa Peygamber ve annesi iki muhtaç insan ve Allah'a itaatkâr iki kuldurlar. Bu durumda olan birinin tapılan ilâh olması söz konusu olamaz. Bu ayetin delili ise şudur: İsa Peygamber sonradan yaratılmış, muhtaç bir varlıktır; kendisi Allah'ın mülküdür, zarar ve yarar dokundurma gücüne sahip değildir. Bu durumda olan kimsenin Allah dışında ilâh olması ve tapınılması söz konusu olamaz.

2- Bu delil, bir ilâha tapan sıradan insanın amacı bakımından basit anlayışın ve sade aklın kavrayabileceği niteliktedir. Böylesine sıradan bir insan, zararı gidermek ve fayda elde etmek için ilâh edinip ona tapar. Bu güç ise, Allah'ın tekeline aittir. Başka hiçbir varlık bu güce sahip değildir. O zaman Allah'tan başkasına tapmanın hiçbir amacı kalmıyor. O hâlde insanın Allah'tan başkasına tapmayı reddetmesi gerekir.

3- *"Size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere..."* ifadesinde, İsa Peygamber akıl sahibi bir varlık olduğu hâlde, akıl sahipleri için kullanılan "men=kimseler" edatı değil, akli olmayan varlıklar için kullanılan "ma=şeyler" edatına yer verilmesinin sebebi şudur:

Bu delil, akıl sahibi olmayan şeylere tapan putperestler için de gündeme getiriliyor. İsa Peygamberin akıl sahibi bir varlık olması, delilin eksiksiz olmasını etkileyecek bir faktör değildir. Bu delil, Allah dışındaki bütün muhtemel ilâhlar hakkında eksiksizdir.

Üstelik, Allah dışındaki varlıklar akıl sahibi de olsalar, vücutlarının diğer yetenekleri ve organları gibi, akılları ve bilinçleri kendilerinden değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın dışındaki taptıklarınız tıpkı sizin gibi birer kuldurlar. Eğer onlarla ilgili düşünceniz doğru ise çağırın onları da size karşılık versinler bakalım. Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? Yoksa işitecek kulakları mı var? De ki: Allah'a ortak koştuğunuz şeyleri yardıma çağırın, sonra hiç göz açtırmadan bana tuzak kurun."* (A'râf, 195)

Ayrıca, *"ne zarar ve ne fayda"* ifadesinde zarara faydadan önce yer verilmesinin sebebi, yukarıda değindiğimiz sade fitratın mantığına ve tercihinin uygun bir sıralama yapmaktır. Çünkü insan doğası gereği, sahip olduğu nimetleri, elinde olduğu sürece kendi malı olarak görür. Ne yok olabileceklerini düşünür ve ne elinden gittikleri takdirde duyacağı elemi tasavvur edebilir. Fakat fiilen karşılaştığı zarar ile elinden kaçırdığı için acısını yaşadığı kayıp nimetler ile ilgili durum böyle değildir. O zaman fitrat, insanı bu zararı ve kaybı telafi edecek ve kendisine fayda getirecek bir ilâha sığınması için uyarır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"İnsanın başına bir sıkıntı gelince yatarken, otururken ve ayak-

tayken bize yalvarır. Fakat sıkıntısını giderdiğimizde başına gelen sıkıntıdan dolayı bize hiç yalvarmamış gibi olur." (Yûnus, 12) *"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra insana bir rahmet tattırırsak, 'Bu benim hakkımdır.' der."* (Fussilet, 50) *"İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir, yan çizer. Fakat ona bir kötülük dokununca yalvarır durur."* (Fussilet, 51)

Bundan şu sonuç çıkıyor: Sıkıntıyla karşılaşmak, fayda elde etmeye göre insanı inandığı ilâha saygı göstermeye, ona kulluk etmeye daha kuvvetle sevk eden bir faktördür. İşte bundan dolayı yüce Allah, *"size ne zarar ve ne fayda dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere"* ifadesinde zarara menfaatten önce yer vermiştir.

Buna benzer ayetlerde de aynı sıranın gözetildiğini görüyoruz. Şu ayette olduğu gibi: *"Müşrikler Allah'ı bir yana bırakarak hiçbir şey yaratamayan, kendileri birer yaratık olan, kendilerine ne zarar ve ne fayda dokundurma gücü bulunmayan, ölüm, yaşama ve yeniden dirilme kendi ellerinde olmayan ilâhlar edindiler."* (Furkan, 3)

4- *"De ki: Allah'ı bırakıp..."* ayeti bütünü ile, kulluğu sırf Allah'a yöneltmenin, bu konuda O'na başkasını ortak koşmamanın gereğine delildir. Bu delil, aşağıdaki şekilde özetleyeceğimiz iki delile çözümlenir:

[1-] İlâh edinmek ve Rabbe kulluk etmek, zararı gidermek ve faydayı elde etmek maksadı ile yapılır. Buna göre, kendisine kulluk sunulan ilâhın buna gücünün yetmesi gerekir. Bu konuda hiçbir şeye gücü yetmeyen sözde ilâhlara kulluk sunmak akıl kârı değildir.

[2-] Yüce Allah ise iştendir, dergâhına yöneltilen çağrıya kulak verir; ihtiyacın mahiyetini bilendir, bilmemek O'nun için söz konusu değildir. Fakat O'nun dışındaki varlıklar böyle değildir. O hâlde O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk sunulması gerekir.

"De ki: Ey Ehlikitap, dininizde haksız yere aşırılığa kapılmayın." Peygambere (s.a.a) yönelik bir başka hitaptır. Bu hitapta Allah ona, kendilerine kitap verilenleri dinleri konusunda aşırılıklara kapılmamaya çağırmasını emrediyor. Kendilerine kitap verilenlerin, özellikle de Hristiyanların bu hastalığa kapıldıkları görülür. Sınırı aşarak ifrata kaçan kimseye "galî" ["gulûv" kökünden ism-i fail] denir. Bunun tefrit tarafındaki karşıtına da [ihmalkâr, ağır davranan anlamında] "kalî" denir.

Yüce Allah'ın indirdiği kitapların açıkladıkları din, tevhidi emreder, Allah'a ortak koşmayı reddeder, Allah'a ortak koşmayı yasaklar. Kendilerine kitap verilenler, Yahudi ve Hristiyan kesimleri ile genel olarak bu hastalığa yakalanmışlardır. Gerçi bu konuda Hristiyanların durumu daha vahim, daha fecidir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yahudiler, 'Üzeyr, Allah'ın oğludur.' dediler. Hristiyanlar da, 'Mesih, Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, onların ağızlarında geveledikleri (dayanıksız) sözlerdir. (Böyle demekle) daha önceki kâfirlerin sözlerine özeniyorlar. Allah kahretsin onları! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar! Onlar Allah'ı bir yana bırakarak âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i ilâh edindiler. Oysa onlara sadece kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha tapmaları emredilmişti. O, onların koştukları sözde ortaklardan uzaktır."* (Tevbe, 30-31)

Gerçi bugünün Yahudilerinin Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu söyledikleri görülüyor. Fakat ayet, indiği asırda onların bu sözü söylediklerine tanıklık ediyor.

Anlaşılan, bu onursal bir unvandı. Üzeyr, Yahudilere hizmet etmişti. Babil esaretinden sonra tekrar Urşelim'e (Beyt'ül-Makdis'e) dönmelerine yardımcı olmuştu. Buhtunnussar istilasında kaybolan Tevrat'ı tekrar toplamıştı. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak ona onursal bir unvan olarak Allah'ın oğlu unvanını vermişlerdi. Tıpkı günümüz Hristiyanlarının babalığı onursal bir unvan olarak kullandıkları ve papalara, patriklere ve keşişlere baba dedikleri gibi. (Pap ve papa, baba demektir.) Nitekim yüce Allah, *"Yahudiler ve Hristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.' dediler."* (Mâide, 18) buyuruyor.

Hatta ikinci ayet, yani *"Onlar Allah'ı bir yana bırakarak âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa Mesih'i ilâh edindiler."* (Tevbe, 31) ifadesi, buna delâlet ediyor bile. Çünkü burada İsa Peygamberin adı geçiyor, fakat Üzeyr'in adı geçmiyor. Dolayısıyla ayet, onun *"âlimlerini, rahiplerini"* ifadesinin kapsamına girdiğine, onların âlimlerine olduğu gibi Üzeyr'e de Allah'ın oğlu unvanını verdiklerine delâlet ediyor. Yukarıda söylediğimiz gibi bu arada özellikle Üzeyr'in adını anmalarının sebebi, ona kendilerine yaptığı hizmetlerinden dolayı özellikle teşekkür etmek istemiş olmalarıdır.

Sözün kısısı; Yahudilerin ve Hristiyanların peygamberlerini,

âlimlerini ve rahiplerini ilâh yerine koyarak onlara karşı Allah'tan başkasına karşı sergilenmesi caiz olmayan bir huzu sergilemeleri, dinleri konusunda saplandıkları bir aşırılıktır ki Allah, Peygamberinin dili ile onlardan buna son vermelerini istiyor.

Dinde aşırılığın "haksızlık"la kayıtlandırılması -ki aşırılık mutlaka haksız olur- pekiştirme amacını taşır. Ayrıca aşırılığın kaçınılmaz sonucunu aşırılıkla birlikte zikretme (lâzımı melzumla birlikte zikretme) isteğine dayanır. Böylece uyarıya muhatap olanların bu gerçeği göz ardı etmemeleri amaçlanmıştır. Çünkü aşırılığa düşenler aşırılığa düşerlerken bu gerçeği göz ardı etmiş veya göz ardı etmiş gibi davranmışlardır.

Baba unvanını bütün maddî ve cismanî noksanlıklarından soyutlayarak sırf yoktan var edici ve yetiştirici anlamında her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'a ıtlak etmenin, aynı şekilde oğul kelimesini analitik soyut anlamında (Allah'ın yaratıklarından biri hakkında) kullanmanın aklen hiçbir engeli olmasa da şeriat buna izin vermez. Çünkü yüce Allah'ın isimleri sayılı ve belirlidir. Eğer O'na değişik isimler takmak serbest olursa, bundan birçok sakıncalar doğar.

Yahudiler ve Hristiyanların özellikle de Hristiyanların kilise önderlerinin baba ve oğul unvanlarını Allah ile irtibatlandırmalarından yüz yıllar boyunca doğan ve günümüzde de etkisini sürdüren sakıncalar bu konuda yeterli bir örnektir.

"Ve önceden sapıtmış, birçoklarını saptırmış ve düz yoldan şaşmış olan bir kavmin keyfi isteklerine uymayın." Ayetin akışından anlaşıldığına göre burada nefsanî isteklerine uyulması yasaklanan kavimden maksat, kendilerine uyulan, görüşlerine ve emirlerine itaat edilen kimselerdir. Buna göre, bunların sapıtmış olmaları, kendi görüşlerine bağlılıkları yüzünden olurken birçoklarını saptırmış olmaları da başkalarının onlara uymaları yolu ile gerçekleşmektedir. Düz yoldan şaşmış olmaları ise, kendi sapmalarının ve başkalarını saptırmalarının sonucudur. Bu, sapıklık üstüne sapıklıktır.

Yine ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu kavimden maksat putperestlerdir. Çünkü ayetin akışından anlaşılan, sadece Peygamberimizin (s.a.a) zamanındaki Ehlikıtab'a değil, bütün zamanların Ehlikıtabına yöneliktir. Eğer hitap sadece Peygamberimizin zamanındaki Ehlikıtab'a yönelik olsaydı, ayetin sonraki Ehlikıtab'a eski atalarına uyma-

yı yasakladığı düşünülebilirdi. [Fakat hitap bütün zamanların ki-tap ehline yönelik olduğu için uyulmaması istenenlerin putperestler olduğu sonucu çıkıyor.]

"Yahudiler, 'Üzeyr, Allah'ın oğludur' dediler. Hristiyanlar da 'Mesih, Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar onların ağızlarında geveledikleri (dayanaksız) sözlerdir. (Böyle demekle) daha önceki kâfirlere özeniyorlar." (Tevbe, 30) ayeti de bu ihtimali güçlendirmekte, hatta ona delil oluşturmaktadır.

Böylece burada, Kur'ân'ın işaret ettiği bir tarihî analiz gerçeği ile karşı karşıyayız. Bu tarihî gerçek şudur: Babalık ve oğulluk gibi sapık dogmalar Yahudilerin ve Hristiyanların inanç sistemlerine kendilerinden önce yaşamış putperestler tarafından sızmıştır. Bu kitabın üçüncü cildinde Âl-i İmrân suresinde yer alan Hz. İsa ile ilgili hikâyelerin incelenmesi sırasında bu görüşün, Hind ve Çin'deki Brahman ve Budist putperestlerin sözleri ve görüşleri arasında yer aldığını belirtmiştik. Eski Mısırlılar ile diğer putperestler arasında da bu tür sapık görüşlere rastlanmıştır. Ne var ki bu görüş, kitaplı dinlere kendi davetçilerinin eliyle dinî bir kılıfa sokularak sızdırılmıştır. Böylece tevhit dini ismini taşıyan bir putperestlik ortaya çıkmıştır.

"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi... Yaptıkları ne kötü bir şeydi!" Bu ayetlerde, İsrailoğullarından kâfir olanların kendi peygamberlerinin dili ile lânetlendiği bildiriliyor. Burada, bu ayetlerde Allah'ın kâfir olduklarını bildirdiği Yahudilere yönelik bir tariz vardır. Onların kendi peygamberlerinin bedduası ile lânetlendikleri belirtiliyor. Buna gerekçe olarak da, onların kendi peygamberlerine karşı gelmeleri ve sürekli Allah'ın sınırlarını çiğnemeleri gösteriliyor. *"Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı."* ifadesi, *"ve sınırları çiğniyorlardı."* ifadesinin açıklaması mahiyetindedir.

"Onların çoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün..." Bu ifade, onların Allah'ın koyduğu sınırları çiğnediklerini gösteren somut bir örnek veriyor. Çünkü onlar eğer gerçek anlamda dinlerine değer verselerdi, ona bağlı olurlar ve onun çizdiği sınırları çiğnemezlerdi. Bunun gereği tevhit inancına bağlı olanları dost edininip Allah'ı inkâr edenlerden uzak durmalarıdır. Çünkü bir toplumun kutsal değerlerinin düşmanları aynı zamanda o toplumun da düşmanlarıdır. Eğer o top-

lum, kutsal değerlerinin düşmanlarını sever, dost edinirse bu tutum, o toplumun kutsal değerlerinden yüz çevirdiğini, onlardan koptuğunu gösterir. Çünkü düşmanın dostu düşmandır. Bunun arkasından onlar, *"Kendilerinin kendileri için hazırladıkları şey, ne kötüdür."* ifadesi ile yeriliyorlar.

Kendileri için hazırladıkları şeyden maksat, nefislerinin arzusuna uyarak kâfirleri dost edinmektir. Bu davranışın karşılığı ve cezası şu oldu: *"Allah onlara gazap etmiş ve sürekli azapta kalıcıdırlar."* Bu ayette davranışın sonucu ve cezası davranışın kendisi yerine konmuştur. Bununla da adamların bu davranışı yapmakla sanki bu davranışın cezasını kendileri gerçekleştirmiş, hazırlamış oldukları vurgulanıyor.

"Eğer onlar Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi. Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir." Yani, şu kendilerine kutsal kitap verilenler Allah'a, Muhammed Peygambere (s.a.a) ve ona indirilen kutsal kitaba veya örneğin kendi peygamberleri Musa'ya ve örneğin ona indirilen Tevrat'a inansalardı, o kâfirleri dost edinmezlerdi. Çünkü iman, diğer sebepleri etkisiz hâle getirir. Fakat onların çoğu fasık, yani iman etmemekte inatla direnen kimselerdir.

Tefsirciler bu ayet için başka bir yorum tarzını muhtemel görmüşlerdir. Buna göre, "kanû" ve "yuminûne" fiillerindeki zamirler ile "it-tehazûhum" ifadesindeki "hum" zamiri, (bir önceki ayetteki) "ellezî-ne keferû=kâfirleri" ibaresine dönüktür. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer Ehlikitab'ın dost edindiği o kâfirler Allah'a, Peygambere ve Kur'ân'a inansalardı, Ehlikitap onları dost edinmezdi. Onları dost edinmelerinin sebebi, onların kâfir olmasıdır." Bu yorum tarzı haddi zatında sakıncasız olsa da *"Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir."* ifadesindeki söz akışı değişmesi ile uyuşmaz.

"İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların, Yahudiler ve Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Müminlere sevgice en yakın olanların da, 'Biz Hıristiyanız' diyenler olduğunu görürsün." Daha önceki ayetlerde genel olarak Ehlikitab'ın ortak kötülükleri ile bunların bazı kesimlerinin özel kötülükleri açıklanmıştır. Meselâ Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* şeklindeki ve Hıristiyanların, *"Allah Meryem oğlu Mesih'tir."* biçimindeki sözleri hatırlatılmıştır.

Bu ayetlerde ise, bu iki gruptan her birinin müminlere ve müminlerin dinlerine karşı takındıkları özel tavırlarına dikkat çekilmiş, bunların tutumlarına müşriklerin tutumu da eklenmiştir. Böylece Müslüman olmayan ümmetlerin İslâm ile aralarındaki yakınlık ve uzaklık konusu hakkında son söz söylenmiştir.

Bu son söz şudur: Hristiyanlar, bu ümmetlerin sevgice Müslümanlara en yakın olanı ve İslâm'ın hak çağrısına kulak vermeye en yatkın olanıdır.

Hristiyanların, Müslümanlara en çok sempati besleyen kesim olarak sayılmalarının gerekçesi, bir sonraki "*Peygambere indirileni işittikleri zaman, gerçeği tanımalarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken...*" ayetinde anlaşılacağı üzere bunların arasında Peygambere (s.a.a) iman edenlerin bulunmasıdır. Fakat eğer bir grup Hristiyan'ın iman etmiş olması onların bütünü hakkındaki bu iyimser yaklaşımı haklı çıkarabilseydi, Yahudilerin ve müşriklerin de Hristiyanlar gibi sayılmaları ve onlar için de aynı iyimser yaklaşımın benimsenmesi gerekirdi. Çünkü Yahudilerden bir grup da Müslüman olmuştu. Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi. Arap müşriklerinin bir bölümü de Müslüman olmuştu. Üstelik bunlar o günkü Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluştuyorlardı.

O hâlde Hristiyanlara, "*Peygambere indirileni işittikleri zaman...*" ayeti gibi bir ifade ile özellik tanınıp Yahudiler ile müşriklere böyle bir özellik tanınmaması, Hristiyanların İslâm çağrısını güzel bir şekilde karşıladıklarını ve Peygamberin davetine icabet ettiklerini gösterir. Oysaki onlar dinlerine bağlı kalıp cizye vermek ile İslâm'ı kabul etmek veya savaşmak şıkları arasında serbest bırakılmışlardı.

Ama müşriklerin durumu böyle değildi. Onlardan kabul edilebilecek tek davranış, İslâm çağrısını kabul etmektir. Bu yüzden onlardan çok kişinin iman etmesi, bu çağrıyı güzel bir şekilde karşıladıklarını göstermez. Üstelik onların Peygamberimize (s.a.a) çektiydikleri eziyetler, Müslümanlara yaptıkları baskılar ve kabalıklar bilinmektedir.

Yahudiler de öyle. Onlar da tıpkı Hristiyanlar gibi dinlerine bağlı kalıp Müslümanlara cizye verme arasında serbest bırakıldıkları hâlde Müslümanlara tepeden bakmayı sürdürdüler, taassuplarını pekiştirdiler, hilelere ve entrikalara başvurdular, verdikleri sözleri çiğnediler, Müslümanlara karşı hep fırsat kolladılar, onlara hep ıstırap ve acı tat-

tırdılar.

Hıristiyanlar ile Peygamberimiz (s.a.a) ve İslâm çağrısı arasındaki bu yakınlık ve buna karşılık Yahudiler ile müşriklerin sergiledikleri serkeşlik ve taassup Peygamberden sonra da aynen devam etti. Daha sonraki yüzyıllarda birçok Hıristiyan grup İslâm'ın çağrısını kabul ederken Yahudiler ile putperestlerden Müslüman olanlar az sayıda kaldılar. Bu kesimlerin ayette sözü edilen özelliklerini tarih boyunca sürdürmeleri Kur'ân'ın onlar hakkındaki hükmünün doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Bilindiği gibi, *"İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların..."* ayeti, genel bir kuralı özel bir hitap çerçevesinde ifade ediyor. Bunun benzeri, daha önceki *"Onların çoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün."* ve *"Onların çoğunun günaha... koştuklarını görürsün."* ayetleridir.

"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır." Ayette geçen "kıssîs" kelimesi "keşiş" kelimesinin Arapçalaştırılmış biçimidir. Yine ayette yer alan "ruhban" kelimesi "rahîb" kelimesinin çoğuludur, bazen tekil olarak da kullanılır. Ragıp İsfahanî şöyle diyor:

"Rehbet ve Ruhb, sakınmayla birlikte olan korku demektir... Te-rehhub, tapınma demektir. Rehbanîyet (ruhbanîyet), aşırı korkudan kaynaklanan tapınmada çok ileri gitmek anlamına gelir. Yüce Allah *'Onların uydurduğu rehbanîyet...'* diye buyurmuştur. 'Ruhban' kelimesi hem çoğul, hem de tekil olarak kullanılır. Onu tekil olarak kullananlar çoğulunu 'rehabîn' şeklinde getirirler." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Yüce Allah, Hıristiyanların müminlere en çok yakınlık gösteren, en fazla sempati besleyen kesim olmalarını, Yahudilerde ve putperestlerde bulunmayan şu üç sebep ile izah ediyor: 1) Hıristiyanlarda âlimler vardır. 2) Hıristiyanlarda rahipler ve zahitler vardır. 3) Hıristiyanlar büyüklük taslayan ve başkalarını hor gören bir kesim değildirler. Bunlar onların mutluluğu elde etmeye hazırlıklı olmalarının anahtarlarını oluştururlar.

Söylemek istediğimiz şudur: Dinî hayatın mutluluğu, ilme dayalı salih amel ile gerçekleşir. Başka bir deyişle bu mutluluk, hakkın kabul edilmesi ve buna uygun amellerin yapılması demektir. Bunun için di-

nin hakikatinin yani hak dinin idrak edilmesini sağlayacak bilgiye ihtiyacı vardır.

Hakka uygun amel etmeye hazır hâle gelmek için hakkı idrak etmek tek başına yeterli değildir. İnsanın nefsindeki iyi amel yapmayı engelleyen niteliğin de ortadan kalkması gerekir. Bu engel, taassup ve benzeri sebeplerle büyüklük taslayarak haktan yüz çevirmektir. İnsan eğer faydalı bilgi ile donanır ve hakka karşı büyüklük taslamayı bırakıp hakka karşı insaflı davranmayı ilke edinirse, hak uyarınca amel etmeye hazır hâle gelir.

Yalnız bunun için ortamın buna ters olmaması şarttır. Çünkü ameller ve davranışlarda ortamın davranışa uygunluğunun etkisi büyüktür. Toplumun genelinin bütünü birtakım davranışları benimsemiş, fertlerini onlara uygun şekilde yetiştirmesi ve fertlerin bu kalıplaşmış davranışları gelenek hâline getirerek nesilden nesile aktarması durumunda, bu davranışlar mutluluğu bozan zararlı davranışlar olsa bile, fertler bunların üzerinde düşünmeye, onları irdelemeye ve onlardan kurtulmaya fırsat bulamaz.

Yararlı davranış kalıpları için de aynı şey söz konusudur. Eğer yararlı ve iyi işler bir toplumda yerleşirse, fertlerin onları bırakması zor olur. Nitekim "Alışkanlık, ikinci bir tabiattır." denmiştir. Bundan dolayı bir ferdin eskiye aykırı ilk davranışı yapması son derece zordur. Aynı zamanda bu ilk aykırı davranış, ferde böyle yapmanın mümkün olduğunu gösterir. Sonra bu aykırı davranışın her tekrar edilişi, işi kolaylaştıran ve zorluğun oranını düşüren yeni bir adım olur.

Bu nedenle insan, herhangi bir davranışın yararlı ve hak olduğunu kavrayıp hakka karşı gelip büyüklük taslama duygusunu yenerek içindeki inatı söküp attığında, onun için en etkili destek, bir başkasının o davranışı yaptığını görmek ve böylece kendisinin aynı davranışı yapabileceğini anlamaktır.

Bundan şu anlaşılıyor: Bir toplumun hakkı kabul etmeye hazır hâle gelebilmesi için öncelikle hakkı bilen ve öğreten âlimlere sahip olması gerekir. Arkasından hakka uygun davranan öncü kişilerin bulunması gerekir. O sayede sıradan halk, o davranışın yapılabileceğini kavrar ve güzel olduğunu görür. Bunların yanı sıra sıradan halkın, hak ortaya çıktığında ona boyun eğmeye, ondan yüz çevirmemeye alışması gerekir.

İşte bundan dolayı yüce Allah, Hristiyanların dinin hak çağrısını kabul etmeye yakın olmalarının gerekçesi olarak onların arasında keşişler ile rahiplerin bulunmasını ve onların büyüklük taslamadıklarını gösteriyor. Buna göre onların arasında kendilerine hakkın ve dinî bilgilerin önemini sürekli olarak sözle hatırlatan ilim adamları bulunduğu gibi onlara Rablerinin yüceliğini, dünyevî ve uhrevî mutluluklarının önemini amelleri ile hatırlatan rahipler de vardır. Ayrıca onlar hakkı kabul etmeyi engelleyen serkeşlikten de uzaktırlar.

Yahudilere gelince, gerçi onların arasında da bilgi sahibi din adamları vardır. Ama onlar serkeş ve gururludurlar. İnatları ve kendilerini üstün görmeleri, hakkı kabul etmeye hazır hâle gelmelerine imkân vermiyor.

Müşriklere gelince, onlar hem ilim adamlarından ve zahit kişilerden yoksundurlar, hem de kendini beğenmişlik illetinin pençesinde dirler.

"Peygambere indirileni (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, gerçeği tanımlarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün..." "Fâzet'il-aynu bi'd-dem'i" demek, "Gözden yaşlar boşandı." demektir. "Min'ed-dem'i" iba-resindeki "min" edatı başlangıç, "mim-ma" ibaresindeki kaynak, "min'-el-hakkı" ibaresindeki ise, açıklama anlamı taşır.

"Rabbimizin bizi iyi kullar arasına katacağını umarken Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin inanmayalım?" Bu ayette yer alan "yudhilena" fiili "ca'l" anlamını içeriyor gibidir. Bu yüzden "maa" edatı aracılığı ile müteaddi (geçişli) fiil yapılmıştır. Ayetin anlamı "Rabbimizin bizi salihlerle beraber kılarak bizi onların arasına katacağını umarken..." şeklindedir.

Hristiyanların bize Allah tarafından nakledilen bu davranışları ve sözleri onların müminlere daha çok sempati duydukları yolundaki ilâhî açıklamayı doğruluyor. Ayrıca bu davranışları ve sözleri, aralarında faydalı bilgi ile iyi amellerin bulunduğu ve hakka boyun eğmiş insanlar olduklarına kesinlik kazandırıyor. Çünkü onların arasında keşişler ve rahipler vardı ve onlar büyüklük taslamıyorlardı.

"Böylece Allah onları bu sözlerinden dolayı... ödüllendirdi. Bu, iyi kulların mükâfatıdır. Kâfir olup... onlar cehen-nemliktirler." "İsâbe" karşılık vermek, ödüllendirmek demektir. İlk ayette onların

mükâfatı, ikinci ayette ise, onlara ters düşenlerin cezası anlatılıyor. Bu anlatımda bütün şıklar karşıtlık ilkesi gözetilerek ele alınmıştır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Maani'l-Ahbar adlı eserde İmam Rıza'dan (a.s), onun da atalarından naklettiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: *"Her ikisi de yemek yerlerdi, ifadesinin anlamı, her ikisi de ayak yoluna giderdi, şeklindedir."*

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de merfu olarak aktarılmıştır. [c.1, s.335, h:159]

el-Kâfi adlı eserde Ebu Ubeyde el-Hazzâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) *"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi."* ifadesi hakkında şöyle buyurdu: *"Domuz kılığına sokulanlar Davud'un diliyle, maymun kılığına sokulanlar Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler."* [c.8, s.200, h:240]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Kummî ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.¹ Ehlişünnet kanalıyla Mucahid'den, Katade'den ve başkalarından nakledilen bir rivayete göre *"Maymun kılığına sokulanlar Davud'un diliyle, domuz kılığına sokulanlar ise Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler."* şeklindedir. İleride görüleceği üzere bazı Şîî kaynaklı rivayetler de bu rivayetle aynı içeriği taşıyor.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: *"İyle halkı Cumartesi avlanma yasağını çiğnediğinde Davud Peygamber onlara lânet etti. Onların yasağı çiğnemeleri onun zamanına rastlamıştı. Davud Peygamber, 'Allah'ım, onlara lâneti cübbe gibi ve iki belin iki yakasını saran kuşak gibi giydir' dedi. Allah da onları maymuna dönüştürdü. Hz. İsa ise kendilerine gökten yemek sofrası indiği hâlde arkasından kâfir olanlara lânet etti. Onlar zorba hükümdarları dost ediniyorlar ve dünya menfaati elde edebilmek için onların ihtiraslarını güzel gösteriyorlardı."*

Ben derim ki: Kur'ân, Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.335, h:210]

maymuna dönüştürdüklerini doğruluyor. Şu ayetler bunun delildir: *"İçinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette bilmişsinizdir. Onlara, 'Aşağılık maymunlara dönün.' dedik."* (Bakara, 65) *"Onlara deniz kıyısındaki kasabanın halkından sor. Hani onlar Cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Çünkü Cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat diğer günlerde onlara balık gelmiyordu... Hani o kasabalılardan bir grup 'Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?' dedi de öğüt verenler, 'Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun ve belki onlar sakınırlar.' dediler... Sakındırıldıkları kötülüğü ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Aşağılık maymunlar olun.' dedik."* (A'râf, 163-166)

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Abd b. Humeyd, Ebu's-Şeyh, Taberânî ve İbn-i Mürdeveyh aracılığı ile İbn-i Mesud'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "İsrailoğulları günah işleyince âlimleri onları tazir yolu ile sakındırdılar. Sonra daha dün günah işlememişler gibi onlarla oturdular, yiyip içtiler. Yüce Allah bu durumu görünce onların kalplerini birbirine benzetti ve peygamberlerden birinin diliyle hepsine lânet etti."

Sonra Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Vallahi, ya iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ve onların hakka boyun eğmelerini sağlarsınız veya Allah kalplerinizi birbirine benzetir ve size İsrailoğulları gibi lânet eder."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Abd b. Humeyd aracılığı ile Muaz b. Cebel'e dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Hediyeleri hediye oldukları sürece alın. Eğer verilen şey dininizden bir rüşvet ise onu almayın. Fakirlik ve korku sizi bunu kabul etmeye itmesin. Yecucoğulları gelmiştir artık. İslâm çarkı ise, dönme-ye devam edecek. Kur'ân çarkı ne yönde dönerse, siz de o yönde dönün. Kur'ân ile sultanın savaşacağı ve birbirlerinden ayrı düşecekleri günler yakındır. Başınıza öyle hükümdarlar geçecek ki, sizin için başka ve kendileri için başka hükümler verecekler. Onlara itaat etseniz, sizi yoldan çıkaracaklar, karşı çıksanız, sizi öldürecekler."

Ashap, "Ya Resulullah! O günleri görürsek, ne yapmalıyız?" diye sordular. Peygamber şöyle buyurdu: "İsa Peygamberin arkadaşları gibi olursunuz. Onları testere ile biçerek bedenlerini ikiye ayırdılar ve dar

ağacında astılar. İtaat uğruna ölmek, isyan içindeki hayattan daha iyidir. İsrailoğullarının ilk eksikliği şu oldu: Onlar, tazir geleneği uyarınca iyiliği emredip kötülükten sakındırırlardı. Fakat onlardan biri suçladığı bir arkadaşı ile karşılaşınca onunla yer ve içerdi. Sanki onu hiç suçlamamış gibi davranırdı. Bu yüzden Allah, İsrailoğullarını Davud Peygamberin dili ile lânetledi. Bu lânet onların Allah'ın emirlerine karşı gelmelerinin ve Allah'ın koyduğu sınırları aşmalarının sonucu idi."

"Canımı elinde tutan Allah'ın adına yemin ederim ki, ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız veya Allah aranızdaki kötülere başınıza musallat eder. O zaman aranızdaki iyiler dua ederler, ama dualarınız kabul olmaz."

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız, zalimin elini tutup onu hakka boyun eğmeye zorlarsınız veya Allah kalplerinizi birbirine benzetir."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle geçer: İbn-i Raheveyh, Buharî -el-Vahdaniyyat adlı eserinde-, İbn'üs-Seken, İbn-i Mündih, Baverdî -Marifet'üs-Sahabe adlı eserinde-, Taberanî, Ebu Nüaym ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abza'dan, o da babasından şöyle tahriç eder: "Peygamberimiz bir hutbe verdi. Önce Allah'a hamd-u sena etti. Arkasından Müslümanlardan bazı grupları anarak onları hayırlı sözler ile övdü. Sonra şöyle dedi: "Bazı kavimler niçin komşularını bilgilendirmiyorlar, onlara dini eğitim vermiyorlar, iyiliği emredip kötülükten sakındırmıyorlar? Bazı kavimler niçin komşularından öğrenmiyorlar, dini eğitim almıyorlar ve bu yolla bilgilerini geliştirmiyorlar. Canımı kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlar ya komşularını bilgilendirirler, onlar da onlardan dini eğitim alırlar ve bu yolla bilgilerini geliştirirler veya onları daha dünyadayken cezaya çarptırırım."

Peygamberimiz bu konuşmanın arkasından minberden inerek evine gitti. Ashap, "Peygamber, bu sözleri ile kimi kastetti acaba?" diye sordular ve aralarında şöyle dediler: "Peygamber, bu sözleri ile Eş'arî kabilesini kastetmiş olmalıdır. Onlar fakih ve âlim kimseler olmalarına rağmen kaba ve cahil komşuları vardır.

Bu konuşmayı haber alan Eş'arî kabilesinden bir heyet bir araya gelerek Peygambere (s.a.a) geldiler ve "Müslümanlardan bazı grupları hayırla, bizi ise kötü bir dille anmışsınız, hâlimiz ne olacak?" dediler.

Peygamberimiz onlara, "Ya komşularınızı bilgilendirir, onları dini konularda eğitir, iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız veya daha dünyadayken sizi cezalandırırım." dedi. Onlar da, "Ey Allah'ın Resulü, bize bir yıl süre tanı. Bir yıl içinde biz onları bilgilendiririz, onlar da gerekli bilgileri öğrenirler." dediler. Bunun üzerine Peygamber onlara bir yıl süre tanıdı. Arkasından *"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi. Çünkü onlar karşı geldiler ve sınırları çiğniyorlardı. Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!"* ayetlerini okudu.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Heysem Temimî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) *"Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!"* ayeti hakkında şöyle dedi: "Onlar, o kötü işleri yapanların girdikleri yere girmiyor, onlarla düşüp kalkmıyorlardı. Fakat onlarla karşılaştıklarında yüzlerine gülüyor, onlara yakınlık gösteriyorlardı." [c.1, s.335, h:161]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'nin Mervan'a, onun da bir arkadaşına dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) Hristiyanların Müslümanlara yönelik düşmanlıklarını anlattıktan sonra dedi ki: "Yüce Allah'ın *'Bu onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır.'* ayetinde sözünü ettiği Hristiyanlar, İsa Peygamber ile Muhammed Peygamber arasında yaşayan ve Muhammed Peygamberin gelişini bekleyen kimselerdir." [c.1, s.335, h:162]

Ben derim ki: Ayetten onun anlamının sınırlı olduğu değil, genel olduğu anlaşılıyor. Her hâlde İmamın maksadı, bu övgünün o Hristiyanlar tutumlarını değiştirmedikleri sürece kendileri için geçerli olduğu yolundadır. Nitekim Müslümanlara yönelik herhangi bir övgü için de aynı kural geçerlidir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da Abd b. Humayd, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Said b. Cübeyr, *"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından... dolayıdır."* ayeti hakkında şöyle dedi: "Bunlar, Habeşistan hükümdarı Necaşî'nin elçileridir. Necaşî onları Müslüman olduğunu, kavminin İslâm'a girdiğini haber vermek için gönderdi. Bunlar

yetmiş seçme kişi idi, kavimlerin en bilgililerinden ve en yaşlılarından oluşuyorlardı."

Bu rivayetin başka bir ifadesinde Said b. Cübeyr'in sözleri şöyledir: "Habeşistan hükümdarı, en seçme arkadaşlarından oluşmuş otuz kişilik bir heyeti Peygambere gönderdi. Bunlar Peygambere gelip de yanına girince Peygamber onlara Yâsîn suresini okudu. Onlar da Kur'ân'ı işitip de onun hak olduğunu anlayınca ağlamaya başladılar."

"Bunun üzerine onlar hakkında *"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından... dolaydır."* ayeti indi. Şu ayet de onlar hakkında indi: *'Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz de ona (Kur'ân'a) inanırlar... Onlara sabretmiş olmalarından dolayı mükâfatları iki kat verilir.'* (Kasas, 52-54)"

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hatem ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre, İbn-i Abbas şöyle dedi: "Peygamberimiz Mekke'de olduğu sırada müşriklerin ashabına bir kötülük yapacağından korktuğu için aralarında Cafer b. Ebu Talib'in, İbn-i Mesud'un ve Osman b. Maz'un'un da bulunduğu bir grup Müslümanı Habeşistan hükümdarı Necaşî'ye gönderdi."

"Müşrikler bu haberi alınca hemen Amr b. As'ın başkanlığında bir heyeti Habeşistan'a gönderdiler. Söylendiğine göre müşriklerin heyeti Peygamberimizin ashabından daha önce Necaşî'nin yanına vardı. Müşrikler Necaşî'ye 'Bizim aramızda bir adam ortaya çıktı. Kureyş kabilesinin akıllarını ve hayallerini bozdu. Peygamber olduğunu iddia ediyor. Bu günlerde sana bir heyet gönderdi. Maksatları kargaşa çıkarmak ve kavmini senin aleyhine çevirmektir. Sana gelip onların durumunu bildirmek istedik.' dediler."

"Hükümdar, 'Eğer bana gelirse, ne dediklerine bakarım.' dedi. Resulullah'ın (s.a.a) ashabı geldiklerinde Necaşî'nin sarayının kapısında, 'Allah'ın dostlarına izin ver.' dediler. Hükümdar, 'Buyursunlar, Allah'ın dostları hoş geldiler.' dedi. İçeri girince hükümdara selâm verdiler. Bunun üzerine müşrikler, 'Ey hükümdar, gördün mü, biz sana doğruyu söylemiştik. Bu adamlar senin selâmladığın biçimde seni selâmlamadılar.' dediler. Hükümdar Müslümanlara 'Niye benim selâmladığım biçimde beni selâmlamadınız?' diye sordu. Müslümanlar, 'Biz seni cennettekilerin ve meleklerin selâmı ile selâmladık.' dediler."

"Necaşî Müslümanlara, 'Arkadaşınız, Hz. İsa ve annesi hakkında ne diyor?' diye sordu. Müslümanlar, O diyor ki: 'Hz. İsa Allah'ın kulu ve elçisidir. O Allah'ın bir kelimesi, Meryem'e aktardığı bir ruhudur. Meryem ise el değmemmiş bir bakire kızdır.' dediler. Bunun üzerine Necaşî eline yerden bir dal parçası alarak 'Hz. İsa ve annesi, arkadaşının bu dediklerinden şu dal parçası kadar fazla bir şey söylemedi.' dedi. Müşrikler Necaşî'nin bu sözlerinden hoşlanmadılar. Yüzlerinin rengi değişti."

"Necaşî Müslümanlara, 'Size indirilen kitaptan bir parça okur musunuz?' diye sordu. Müslümanların 'Okuruz' demeleri üzerine, 'Haydi okuyun.' dedi. O sırada keşişler, rahipler ve diğer Hıristiyanlar Necaşî'nin çevresinde idi. Müslümanlar Kur'ân'dan ayetler okumaya başladılar. Ayetler okundukça Necaşî'nin çevresindeki Hıristiyan keşişler ve rahiplerden bir grup hak mesajı tanınmanın sonucu olarak gözyaşı döktüler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Bu onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır. Peygambere indirileni, işittikleri zaman gerçeği tanımının sonucu olarak gözlerinden yaşlar aktığını görürsün.'*

Ben derim ki: Tefsir'ul-Kummî'de bu olay uzun bir rivayetin zımında anlatılıyor ve sonunda şöyle deniyor: "Habeşistan elçileri Necaşî'nin yanına dönüp kendisine Peygamber hakkında bilgi verdiler ve Peygamberin kendilerine okumuş olduğu ayetleri ona okudular. Ayetler okunurken Necaşî ve keşişler ağladılar. Necaşî Müslüman oldu. Fakat kendisine kötülük ederler diye korktuğu için Müslüman olduğunu Habeşistan halkına açıklamadı. Peygamberimizin yanına varmak için Habeşistan'dan ayrıldı. Fakat kızıl denizi geçince öldü..."

KUR'ÂN'DA TEVHİDİN ANLAMI

Genel kavramlar hakkında derinleşen hiçbir araştırmacı şüphe etmez ki, tevhit meselesi bu tür meselelerin en derin boyutlusu, tasavvur ve idrak edilmesi en zor olanı ve en karmaşığıdır. Çünkü tevhit meselesi, zihinlerin algıladığı sıradan genel meselelerden, vicdanların aşına olduğu, kalplerin yabancıısı olmadığı gündem tartışma konularından daha üst düzeydedir.

Akıllar bu nitelikte bir meseleyi idrak edip onaylama konusunda

farklılık gösterirler. Çünkü düşünce çeşitliliği insanın fitratından kaynaklanır. Sebebine gelince vücut yapısı bakımından farklı oldukları için bu durum idrak organlarının işleyişlerinin farklılığına yol açar. Bu da kavrama ve düşünme yeteneklerini etkiler. Yani kimi insan keskin zekâlı, kimi aptal olur. Kimi iyi kavrayışlı, kimi kötü kavrayışlı olur. Kiminin düşüncesi isabetli ve tutarlı, kiminin düşüncesi eğri ve sapık olur.

Bunların hepsi şüphe edilmez gerçeklerdir. Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde bu farklılık vurgulanmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıllı başında kimseler öğüt alır."* (Zümer, 9) *"Zikrimizden (bizi anmaktan veya bizim hatırlatmamızdan -Kur'an'dan-) yüz çevirip dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir. Bu, onların bilgilerinin ereceği son noktadır."* (Necm, 30) *"Ne olmuş bu adamlara, nerdeyse hiçbir sözü anlamıyorlar."* (Nisâ, 78) İncelemekte olduğumuz ayetler arasında bulunan Mâide suresinin yetmiş beşinci ayetinin şu son bölümü de bunun delillerinden biridir: *"Bak biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar?"* (Mâide, 75)

Bu farklılığın en somut örneklerinden biri, yüce Allah'ın birliğini kavrama tarzlarında görülen anlayış farklılığıdır. Çünkü yüce Allah'ın varlığını değerlendirme konusunda insanlar arasında büyük bir farklılık ve geniş çaplı iniş-çıkışlar vardır. Oysa insan fitratı, gizli ilhamı ve ince işareti ile Allah'ın varlığına dair bütün insanlara ortak anlayış telkin etmektedir.

Bu konuda bazı insan fertlerinin düşüncesi o kadar alçalmış ki, edindikleri putları, ağaçtan, taştan, hatta davar sidiği ile yoğrulmuş çamurdan yapılmış heykelleri Allah'a ortak ve denk koşmuşlar. Bunlara Allah'a kulluk eder gibi tapıyorlar. Allah'tan bir şey diler gibi onlardan dilekte bulunuyorlar. Allah'a boyun eğeri gibi onlara boyun eğiyorlar. Hatta bu insan burada bile durmamış, putları yüce Allah'tan üstün saymış, Allah'ı bırakarak onlara yönelmiş, Allah'tan değil de putlardan medet ummuş.

Bu tür insan Allah'ın varlığını tıpkı kendi eli ile yaptığı veya kendisi gibi bir insanın yaptığı putların varlığı gibi görmektedir. Bu nedenle, bunlar taptıkları putların her biri için varit gördükleri birlik kavramının aynısını yüce Allah hakkında da geçerli sayıyorlardı. Bu bir-

lik, sayıları oluşturan sayısal birliktir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar, aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşırdılar. İnkârcılar, 'Bu, yalancı bir büyüçüdür.' Tanrıları tek tanrı mı yaptı? Bu cidden şaşılacak bir şeydir.' dediler."* (Sâd, 6)

Bu anlayıştaki kimseler, Kur'ân'ın tevhit çağrısını sayısal çokluğun karşıtı olan sayısal birlik çağrısı olarak telakki ediyorlardı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İlâhınız tek bir ilâhtır, O'ndan başka ilâh yoktur."* (Bakara, 163) *"O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde dini yalnız O'na has kılarak O'na yalvarın."* (Mü'min, 65) Kur'ân'da bunlar gibi, çok sayıda ilâhları reddeden ve tek Allah'a yönelmeye çağıran daha birçok ayet vardır. *"Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir."* (Ankebût, 46) ayeti gibi birçok ayet de, Tanrı'ya tapmakta ayrılığa düşmeyi reddetmeye çağırıyor. Çünkü her ümmet, her toplum, hatta her kabile sadece kendine ait bir tanrı, bir ilâh ediniyor ve başkalarının ilâhına boyun eğmiyordu.

Kur'ân yüce mesajında yüce Tanrı'nın sayısal birliğini reddeder. Çünkü bu tür bir birlik ancak, bu biri öbür birden ayrılmaya zorlayan sınırlılık ve ölçülülükle gerçekleşir. Bunun örneği bir havuzdaki sudur. Bu suyu çok sayıdaki kaba bölüştürdüğümüz zaman her kaptaki su diğer kaptaki sudan ayrı "bir su"dur. Her kaptaki suyun öbür kaptaki sudan ayrı "bir su" olması, öbür kaptaki suyun beriki kaptaki sudan ayrı olması, onunla bir arada olmaması yüzündendir. Tıpkı bunun gibi, şu insanın "bir insan" olması, öbür insanın sahip olduğu varlığa, varlıksal özelliklere sahip olmamasından ileri gelir. Eğer böyle olmasaydı, hem bu insana, hem de şu insana ıtlak edilen insanlık unvanının sayısal anlamda bir veya çok olması mümkün olmazdı.

Buna göre sayısal biri, bir olmaya zorlayan faktör, varoluşun mahdudiyeti, sınırlılığdır. Sonra bazı yönlerden bu birliğin ortadan kalkması ile, meselâ bir tür toplanmaya ve bir araya gelme niteliğinin belirmesi ile sayısal çokluk oluşur.

Yüce Allah, Kur'ân öğretisinde vurgulandığı üzere makhur olmayan bir kahr ve hiçbir şeyin yenemeyeceği bir galip olduğu için, O'nun hakkında sayısal anlamda birlik veya yine sayısal anlamda çokluk tasavvur edilemez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, birdir, her şeye boyun eğdirendir."* (Ra'd, 16) *"Çok sayıda ilâh mı, yoksa her şeye boyun eğdiren bir Allah mı daha iyidir? Allah'ı bırakarak taptığınız*

şeyler, sizin veya atalarınızın taktığı birtakım (boş, içeriksiz) adlardan başka bir şey değildir." (Yûsuf, 40) "Her şeye boyun eğdiren tek bir Allah'tan başka ilâh yoktur." (Sâd, 65) "Eğer Allah evlât edinmek isteseydi, yarattıklarından istediğini seçerdi. O (böyle bir şeyden) münezzehtir. O her şeye boyun eğdiren bir Allah'tır." (Zümer, 4)

Görüldüğü gibi bu ayetlerin akışı, çoklukla bağlantılı ve birliğin karşıtı olan her birliği reddeder. Bu birlik, ister sayısal birlik olsun. Herhangi bir türün bir tek ferdi gibi ki, eğer yanı başında bir başka ferdin de varlığı farz edilse iki olurlar. Bu fert, "bu, o değildir." diye bildiğimiz ve bunun yanı başında farz ettiğimiz öteki ferdin çizdiği sınırla sınırlandırılmış, bu sınıra boyun eğmiş "bir fert"tir. İsterse türsel, cinsel veya aynı cinsten bir çoklukla bağlantılı başka bir genel birlik olsun. İnsan türü gibi ki, kendinden ve at, sığır ve davar gibi türlerden oluşan bir çok tür içinde "bir tür"dür. Bu tür, benzerlerinden oluşan diğer türlerin çizdiği sınıra boyun eğmiş bir türdür.

Yüce Allah ise zatında, sıfatında ve fiilinde asla ve asla hiçbir şeyin baskısı, galebesi altında değildir. Tersine, her şeyin üstünde kahr olan, her şeye boyun eğdiren O'dur. Dolayısıyla O, kendisi ile ilgili hiç bir şeyde mahdut ve sınırlandırılmış değildir. O, üzerine yokluk gölgesi düşmeyen bir varlıktır; O batıla maruz kalmayan bir haktır; ölüme bulaşmayan bir diridir; cahilliğin sızmasına uğramayan bir bilendir; âcizliğe yenik düşmeyen bir güçlüdür; hiçbir yönü başkasının mülkiyeti altında olmayan bir malik ve bir egemendir; zilletle hiç ilgisi olmayan bir azizdir. O her yönüyle işte böyledir.

Böylece O, her türlü kemâlin katıksızına sahiptir. Eğer bu Kur'ân gerçeğini daha iyi anlamak istiyorsan biri sınırlı ve öbürü sonsuz olan iki şey düşün. Sonsuz olanın sınırlı olanı çepeçevre kuşatmış olduğunu, sınırlı olanın sonsuz olanı var sayılan hiçbir kemâlden alıkoymadığını, tersine sonsuz olanın tamamen sınırlıya egemen olduğunu, sınırlının her yönüyle sonsuzun hegemonyası altında bulunduğunu ve kemâl rükünlerinin hiçbirinde onu kaybetmediğini, sonsuz olanın kendi kendine ayakta durduğunu, sınırlı olanı gözetim ve denetim altında tuttuğunu ve her yönüyle onu kuşatmış olduğunu görürsün.

Bu iki hususu düşündükten sonra da bu bilginin ışığında şu ayetin anlamını kavramaya çalış: *"Rabbinin her şey üzerinde şahit olduğu (her şeyi gözlem altında bulundurduğu) gerçeği onlar için yeterli*

değil mi? Haberiniz olsun ki, onlar Rableri ile buluşacaklarından kuşkudadırlar. Haberiniz olsun ki, O her şeyi kuşatmıştır." (Fussilet, 54)

Hasır (kesin aidiyet) içerikli veya bu anlama işaret eden ve yüce Allah'ın sıfatlarını bildiren ayetlerin bütünü bu anlama delâlet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"O kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8) *"(O gün...) Allah'ın apaçık gerçek olduğunu bileceklerdir."* (Nûr, 25) *"O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 65) *"O her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir."* (Rûm, 54) *"Güç bütünü ile Allah'a mahsustur."* (Bakara, 165) *"Mülk ve hamd ona mahsustur."* (Teğâbun, 1) *"İzzet bütünü ile Allah'a mahsustur."* (Yûnus, 65) *"Hak (gerçek), Rabbinden gelendir."* (Bakara, 147) *"Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı yoktur."* (Fâtır, 15) Kur'ân'da bu anlamı ifade eden başka ayetler de vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, düşünülebilecek her kemâl sıfatının asaleten yüce Allah'a mahsus olduğunu yüksek sesle haykırıyorlar. O'nun dışındakilerinin ise O'nun verdiğinden başka bir şeyleri yoktur. Fakat biz yaratıkların başkalarına verdiklerimizden ayrı düştüğümüz gibi O, verdiğinden ayrı düşmez, verdiğini kaybetmez.

Kemâlden nasip almış ve Allah'ın karşısında O'nun ikincisi ve ortağı olarak farz ettiğimiz her varlığın kemâl namına sahip olduğu her şey aslında sırf Allah'ındır. O, her şeyin maliki olan haktır. O'nun dışındakiler ise kendinden hiçbir şeye malik olmayan batıllardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O sözde ilâhlar kendileri için ne bir zarara ve ne de bir yarara maliktirler. Ne ölüme maliktirler, ne hayata ve ne de yeniden diriltmeye."* (Furkan, 3)

İşte sayısal birliği yüce Allah'tan nefyeden, uzaklaştıran anlam budur. Çünkü eğer Allah sayısal anlamda bir olsaydı, yani zatı ile diğer varlıkları kuşatmayan, sınırlı bir varlık olsaydı, aklın onun gibi ikinci bir varlığı farz etmesi mümkün olurdu. İster farz edilen bu ikinci varlığın dış dünyada gerçekleşmesi mümkün olsun, ister olmasın, değişen bir şey olmaz. Yine bu sınırlı varlığın, dış dünyada imkânsız olduğu farz edilse bile, kendiliğinde çokluk ile nitelenmesi mümkün olurdu. Oysa böyle şeyler mümkün değildir.

Yüce Allah birdir, şu anlamda: O öyle bir varlıktır ki, hiçbir sınırla sınırlı değildir ki bu sınırın ötesinde O'nun bir ikincisi farz edilebil-

sin. Şu surenin anlamı işte budur: *"De ki: O Allah birdir (ehad). Allah sameddir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir kimse O'nun dengi değildir."* (İhlâs Sûresi)

"Ehad=bir" kelimesi, mukabilinde sayı farz etme imkânını ortadan kaldıran bir anlam taşır. Meselâ, "Mâ câenî ehadun=bana hiç kimse gelmedi" dendiğinde bu sözle bir, iki ve çok kişinin gelmesi reddedilmiş olur. Yüce Allah, *"Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa..."* (Tevbe, 6) buyuruyor. Bu ifade bir kişiyi, iki kişiyi ve daha çok kişiyi kapsamına alır, hiçbir sayıyı kapsam dışı bırakmaz. Yine yüce Allah, *"Ve-ya içinizden biri heladan gelmiş ise..."* (Nisâ, 43) buyuruyor. Bu ifade de bir ve birden çok kişiyi kapsamına alır, hiçbir sayıyı dışarıda bırakmaz.

"O Allah birdir." ayetinde "ehad=bir" kelimesinin olumsuzluk içermeksizin, izafetle veya sıfatla kayıtlandırılmaksızın kullanılması şu anlamı ifade eder: Yüce Allah'ın varlığı öyle bir varlıktır ki O'nun herhangi bir şekilde, bir veya birden çok benzerini farz etmek mümkün değildir. Böyle bir şeyin dış âlemdeki imkânsızlığının yanı sıra sağlıklı bir farzı dahi mümkün değildir.

Bundan dolayı yüce Allah (İhlâs suresinde) bu "bir"i ilkin "samed" olmakla niteliyor. Yani O'nun olmadığı bir boşluk, O'nun bulunmadığı bir yer yoktur. İkinci olarak "doğurmamışlık"la, üçüncü olarak "doğurulmamışlık"la ve dördüncü olarak da "hiçbir dengi bulunmamak"la niteliyor. Çünkü bütün bu sıfatlar, bir tür sınırlılığı ve yoksunluğu gerektirir.

İşte başkalarının nitelemelerinin yüce Allah ile tam örtüşmemesinin sırrı budur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah onların taktıkları sıfatlardan münezzehtir. Allah'ın halis kılınmış kulları bunun dışındadır."* (Sâffât, 160) *"İnsanların bilgisi O'nu kuşatamaz."* (Tâhâ, 110) Çünkü bizim Allah'a taktığımız sıfatlar, sınırlı kavramlardır. Oysa yüce Allah sınırdan ve kayıttan münezzehtir. Peygamberimizin şu meşhur sözünde kastettiği incelik de budur: "Ben senin için hiçbir övgü sayıp dökmem. Sen kendini övdüğün gibisin."

Bu anlamdaki birlik, Hristiyanların teslis dogmasını reddeder. Onlar, üç unsurlu ilâh anlayışlarına rağmen Allah'ın birliğine inanırlar. Fakat onların birlikten anladıkları şey sayısal birliktir. Bu anlayış ise, bir başka yönden çokluğu reddetmez. Onlar şöyle diyorlar: "Uk-

numlar, yani 'baba, oğul ve Ruh'ul-Kudüs', başka bir deyişle 'Zat, İlim ve Hayat' üç olduğu gibi aynı zamanda birdir. Tıpkı 'diri, bilgili insan' gibi. Burada 'diri, bilgili insan' diye bir şeyden söz edildiği hâlde, aynı zamanda 'insan, dirilik ve bilgi' diye üç şeyden de söz ediliyor.

Fakat Kur'an'ın öğretisi bunu reddeder. Çünkü Kur'anın öğretisi, Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili olarak hiçbir şekilde çokluk ve bölünme varsayımı ile bağdaşmayan bir bilgiyi öngörür. Bu alanda varsayılan her şey diğerinin aynısıdır. Çünkü sınırlama yoktur. Buna göre yüce Allah'ın zatı sıfatlarının aynısıdır. Yüce Allah, ortak koşanların koştukları ortaklardan ve insanların taktıkları, yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.

Bundan dolayı yüce Allah'ı kahharlıkla (her şeye boyun eğdiren üstün irade ve güç sahibi olmakla) niteleyen ayetlerin, önce birlik sıfatını vurguladıktan sonra O'nu kahharlıkla niteledikleri görülür. Maksud, O'nun birliğinin hiçbir anlamda bir ikincisinin veya benzerinin farz edilmesine imkân tanımadığını vurgulamaktır. Nerede kaldı ki, bu ikinci ve benzer dış âlemde varolabilsin ve gerçekliğe, subuta kavuşabilsin. Şu ayette görüldüğü gibi: *"Çok sayıda ilâh mı, yoksa her şeye boyun eğdiren (kahhar) bir Allah mı daha iyidir? Allah'ı bırakarak taptığınız şeyler, sizin veya atalarınızın taktığı birtakım (boş, içeriksiz) adlardan başka bir şey değildir."* (Yûsuf, 40)

Allah'ın varsayılan her ortağı kahredici, ortalıktan kaldırıcı bir birlikle nitelenmesi, kendi dışındaki bütün sözde ilâhlara boş birer isimden başka bir şey bırakmıyor. Yine şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa onların Allah'a koştukları ortaklar tıpkı Allah gibi (birtakım yaratıklar) yarattılar da onlar bu iki yaratma eylemini birbirinden ayırt edemediler mi? De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O birdir, her şeye boyun eğdiren (kahhar)dir."* (Ra'd, 16) *"Bugün mülk kimindir? Sadece her şeye boyun eğdiren (kahhar) bir Allah'ındır."* (Mü'min, 16)

Çünkü yüce Allah'ın mutlak mülkü, kendi dışında farz edilecek herhangi bir yaratığın malik olmasına imkân tanımaz. Tersine o varlığın kendisi ve mülkü, birlikte Allah'ın mülkiyetindedir. Veya şu ayetlerde görüldüğü gibi: *"Her şeye boyun eğdiren bir Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* (Sâd, 65) *"Eğer Allah evlât edinmek isteseydi, yarattıklarından istediğini seçerdi. O (böyle bir şeyden) münezzehtir. O her şeye boyun eğdiren bir Allah'tır."* (Zümer, 4) Görüldüğü gibi bu

ayetlerin hepsinde kahharlık sıfatı, birlik sıfatının ardıca gelmiştir.

TEVHİDİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid ve el-Hisal adlı eserlerinde müellif kendi rivayet zinciriyle Mıkdam b. Şureyh b. Hanî'den, o da babasından şöyle nakleder: "Cemel olayı günü bir bedevî ayağa kalkarak Hz. Ali'ye, 'Ey Emir'ül-Mü'minin! Allah birdir mi, diyorsun?' diye sordu. Bu soru üzerine halk bedevîye yüklenerek, 'Ey bedevî, Emir'ül-Mü'minin'in şu günlerde ne sıkıntılar içinde olduğunu görmüyor musun?' dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, 'Bırakın adamı! Bu bedevînin istediği, bizim karşımızdakilerden istediğimizin aynısıdır.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Ey bedevî, 'Allah birdir' sözü dört anlamda söylenebilir. Bu anlamların ikisi Allah hakkında caiz değildir, diğer ikisi O'nun hakkında sabittir. Allah hakkında caiz olmayan anlamlarının biri, sayısal anlamda 'Allah birdir' demektir. Bu caiz değildir. Çünkü ikincisi olmayan bir varlık sayı kapsamına girmez. *"Allah için üçüncüsüdür."* diyenlerin kâfir olduklarını görmüyor musunuz? Cinse bağlı bir türü kastedererek, 'O, bir insandır' dediği gibi demek de caiz değildir. Çünkü bu bir benzetme olur ve yüce Allah bundan münezzehtir."

"O'nun hakkında caiz olan diğer iki anlama gelince; birincisi 'O birdir, şeyler içinde onun benzeri yoktur' demektir. Rabbimiz böyledir. İkincisi ise, 'Allah tek bir gerçektir' deyip bu sözden O'nun ne dış âlemde, ne akılda ve ne hayalde bölünmeyi kabul etmediğini kastetmektedir ki, yüce Rabbimiz böyledir." [et-Tevhid, s.83, h:3. el-Hisal, c1, s.2, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti, el-Meanî adlı eserde de müellif, başka bir rivayet zinciri ile Ebu Mıkdam b. Şurayh b. Hanî'den, o da babasından, o da Hz. Ali'den nakletmiştir. [s.5, h:2]

Nehc'ül-Belâğa'da¹ şöyle geçer: "Dinin başlangıcı O'nu (Allah'ı) tanımadır. O'nu tanımanın kemâli, O'nu doğrulamaktır. O'nu doğrulamanın kemâli, O'nu birlemektir. O'nu birlemenin kemâli, sırf O'na yönelmektir (ihlâs). Sırf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'n-

1- [Buradan s.137'deki "Tarihî Bir İnceleme" başlığına kadar olan bölümün tercümesi Seyyid Seccad Karakuş tarafından yapılmıştır.]

dan nefyetmektir. Çünkü her sıfat, mevsuftan başka olduğunun tanığı, her mevsuf da sıfattan ayrı olduğunun şahididir. Bu nedenle, Allah'ı vasfedenden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur. O'nu yanaşık kılan, O'nu ikilemiş olur. O'nu ikileyen, O'nu parçalara bölmüş olur. O'nu parçalara bölen, O'nu tanımamış olur. O'nu tanımayan, O'na işaret etmiş olur. O'na işaret eden, O'nu sınırlamış olur. O'nu sınırlayan, O'nu sayıya sokmuş olur..."¹

Ben derim ki: Bu beyan, tevhit hakkında eşi-benzeri görülmemiş en güzel açıklamadır. Açıklamanın birinci bölümünün özü şudur: Allah'ı tanımanın kemâl yönündeki son aşaması, sıfatları O'ndan nefyetmektir. Birinci bölüme bina edilen ikinci bölümün, yani "Bu nedenle, Allah'ı vasfedenden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur." ifadesinden sona kadar olan bölümün özü ise şudur: Yüce Allah'a birtakım sıfatlar ispat etmek, O'nun hakkında mümkün olmayan sınırlamaya bağlı sayısal birliği ispat etmeyi gerektirir. Bu iki mukaddimeden çıkan sonuç ise şudur: Allah'ı tanımanın kemâli, sayısal birliği O'ndan nefyedip, başka bir anlamdaki birliği O'nun hakkında ispat etmektir. Hz. Ali'nin (a.s) bu açıklamadan maksadı da işte bu anlamdaki birliği (tevhidi) ispat etmektir.

Sıfatları O'ndan nefyetmek konusuna gelince; Hz. Ali (a.s), "Dinin başlangıcı O'nu tanımadır." şeklindeki sözüyle bunu açıklamıştır. Çünkü açıktır ki, Allah'ı hiçbir şekilde tanımayan, daha din alanına girmemiştir. Tanıma, bazen tanımayla bağlantılı bir amelle ve tanımanın gereklerini yerine getirmekle birlikte olur, bazen de herhangi bir amelle birlikte olmaz. Bilindiği gibi amellerle arasında bir tür bağlantı bulunan bilgi, ancak onun amelî gerekleri yerine getirilirse, insanın özbenliğinde sabit ve kalıcı olur. Aksi takdirde, karışık amelleri yapmakla bilgi zayıflamaya yüz tutarak silinip gider ya da hiçbir etkisi olmayan faydasız bir şeye dönüşür. Hz. Ali (a.s) Nehc'ül-Belâğa'da da aktarılan bir sözünde bu konuda şöyle buyurur: "Bilgi amelle yan yadır. Bilen amel eder. Bilgi, amele çağırır. Bilgi sahibi, bu çağrıya kulak verirse, (bilgi onda kalır) aksi takdirde ondan ayrılıp gider."²

1- [Nehc'ül-Belâğa, 1. hutbenin başları]

2- [Nehc'ül-Belâğa, Kısa Sözler: 366]

Bir şeye yönelik bilgi ve tanıma, ancak bilen ve tanıyan şahsın bilinen ve tanınan şeye samimiyetle bağlanması ve bunu içine ve dışına, gönlüne ve davranışlarına yansıtmasıyla, yani ruhen ve cismen onun karşısında eğilmesiyle kâmil olur. İnsanın içine ve dışına yayılan bu eğilmeye iman denir. Hz. Ali (a.s), "O'nu tanımanın kemâli, O'nu doğrulamaktır." sözüyle bu anlamı kastediyor.

Her ne kadar "O'nu doğrulamak" olarak adlandırılan bu eğilme (huzu), putperestlerin hem Allah, hem de diğer ilâhlarının karşısında eğildikleri gibi, karşısında eğilen Rabbe ortak koşmakla da mümkünse de, ancak açıktır ki, başkalarından yüz çevirmedikçe bu eğilme tam ve eksiksiz bir eğilme sayılamaz. Dolayısıyla ilâhlardan biri karşısında eğilme, diğerlerinden yüz çevirme ve onlara bir tür baş kaldırma anlamını taşır. Böylece Allah'ı doğrulamak ve makamı karşısında eğilmek, ancak çok sayıda ilâhlar inancından vazgeçip onlara tapmaktan kaçınmakla kâmil olur. "O'nu doğrulamanın kemâli, O'nu birlemektir" sözü, bunu anlatmak istiyor.

Birlemenin (tevhidin) de biri diğerinin üstünde çeşitli aşamaları vardır. En üst ve kâmil aşaması, tek ilâha, ilâhlık hakkını eksiksiz teslim etmekle gerçekleşir. Bunun için insanın O'nu "tek ilâh" olarak adlandırması yetmez. Varlık ve kemâl adına sahip olduğu -yaratma, rızık verme, diriltme, öldürme, verme, engelleme gibi- her şeyi bütünüyle O'na izafe etmesi gerekir. Bunun yanında eğilme ve tapmayı da O'na hasretmesi, O'na özgülmesi, başkası karşısında hiçbir veçhile eğilmemesi gerekir. Hatta ancak O'nun rahmetini ummalı, ancak O'nun gazabından korkmalı, ancak O'nun katındakinde göz dikmeli ve ancak O'nun kapısına yönelmelidir.

Başka bir ifadeyle, ilim ve amelde, bilgi ve davranışta sırf O'na yönelmelidir (ihlâs). "Birlemenin kemâli, sırf ona yönelmektir." ifadesinin anlamı budur.

İnsan sırf Allah'a yönelerek ihlâs makamına erişip Allah'ın yardımıyla Allah'ın dostları arasına girdiği zaman, O'nu hakkıyla tanımaktan, büyüklüğü ve yüceliğine yaraşan bir sıfatla nitelemekten âciz olduğunu anlar. Hatta bazen yüce Allah'a yakıştırdığı sıfatların, karşılaştığı yapılmış ve yaratılmış şeylerden algıladığı anlamlar ve gözlemlediği mümkün varlıkların analizinden ulaştığı kavramlar olduğunu görür. Oysa bu yolla algılanan anlamlar, birtakım sınırlı ve kayıtlı kav-

ramlardır ki, birbirini iter, birbiriyle karışma ve birleşmeyi kabul etmezler. Örnek olarak varlık, ilim, kudret, hayat, rızık, izzet, gına vs. kavramlarına bakabilirsiniz.

Sınırlı kavramların birbirlerini itmesinin nedeni, her kavramın öteki kavramdan boşaltılmış olması, öteki kavramı içermemesidir. İlim kavramı ile kudret kavramını ele alırsak, göreceğiz ki, ilmin anlamını tasavvur ettiğimiz zaman kudret anlamını içermeyen bir anlamı tasavvur ediyoruz. İlmin ifade ettiği anlamda kudretin anlamını bulamıyoruz. Aynı şekilde bir sıfat olarak ilmin anlamını tasavvur ettiğimizde göreceğiz ki, onu, ilim sıfatına sahip olan zatın anlamından ayrı olarak düşünüyoruz.

Bu kavramlar, bilgiler ve algılar, yüce Allah'a hakkıyla intibak etmekte, yüce Allah'ı olduğu gibi anlatmakta yetersiz kalırlar. Bu nedenle ihlâs makamına ermiş olan kimse, Rabbini vasfetmede telafisi mümkün olmayan aczini ve yetersizliğini ikrar etmekten başka bir çaresi olmadığını anlayarak dönüp ispat ettiğini nefyeder ve kurtuluşu olmayan bir hayrete düşer. Hz. Ali'nin sırf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'ndan nefyetmektir. Çünkü her sıfat mevsuftan başka olduğunun tanığı, her mevsuf da sıfattan ayrı olduğunun şahididir." şeklindeki sözünün anlamı budur.

Hız. Ali'nin (a.s) bu sözlerinin hemen öncesinde hutbenin başındaki sözleri de bizim bu açıklamamızı desteklemektedir. Konu üzerinde derin düşünen zeki bir insan bunu teslim eder. Orada şöyle buyuruyor Hız. Ali (a.s): "O, öyle bir mabuttur ki, himmetler yücelere çıkmakla O'nu idrak edemez. Üstün zekalar derinlere dalmakla O'na ulaşamaz. O, öyle bir mabuttur ki, sıfatının belirli bir sınırı, mevcut bir niteliği, sayılı bir vakti ve süreli bir müddeti yoktur."

"Bu nedenle, Allah'ı vasfeden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur." ifadesinden sona kadar olan sözleriyle de Hız. Ali (a.s), sıfat ispat etmeyi çözümleme yoluyla, yüce Allah'ın sınırı olmadığı ve sayıya sığdırılmayacağı sonucuna varıyor. Tıpkı birinci bölümdeki sözleriyle tanıma ve bilmeyi çözümleme yoluyla sıfatı nefyetme sonucuna vardığı gibi.

Böylece Allah'a sıfat yakıştırmaya kalkışan, O'nu o sıfata yanaştırmış, o sıfatla yan yana koymuş olur. Çünkü bilindiği gibi sıfat ile mevsuf ayrı ayrı şeylerdir. İki ayrı şeyi bir araya toplamak, onları bir-

birine yanaştırmakla olur. O'nu sıfatına yanaştıran, O'nu ikilemiş olur. Çünkü bu durumda O'nu bir mevsuf, bir de sıfat olarak ele almış olur. Mevsuf ile sıfat da iki şeydir. O'nu ikileyen, O'nu iki parçaya bölmüş olur. O'nu parçalara bölen, kafasının bir köşesinde aklî bir işaretle O'na işaret ederek O'nu bilmemiş, tanımamış olur. O'na işaret eden, O'na sınır belirlemiş, O'nu sınırlamış olur. Çünkü işaret, işaret edenle işaret edilenin arasında bir nevi mesafenin varsayımıyla birinciden başlayıp ikincide biten bir eylem olduğuna göre aralarında işaretin gerçekleşmesi için işaret edilenin işaret edenden ayrı olmasını gerektirir. O'nu sınırlayan, O'nu sayıya sokmuş, O'nu sayısal anlamda birleştirmiş, "bir" bilmiş olur. Çünkü sayı, varlıksal bölünme ve ayrılmanın gereğidir. Allah bundan münezzehtir, yücedir.

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd Allah'a ki, hiçbir hâli (sıfatı) ötekinden önce değildir. Evvel (ilk) oluşu, âhir (son) oluşundan önce değildir. Zahir (açık) oluşu, batın (gizli) oluşundan önce değildir. O'nun dışında 'bir' diye adlandırılan her şey azdır. O'nun dışında her aziz, zelildir. O'nun dışında her güçlü, güçsüzdür. O'nun dışında her malik, memluktur. O'nun dışında her bilen, öğrencidir. O'nun dışında her gücü yetenin, gücü yettiği de olur, âciz kaldığı da olur. O'nun dışında her duyan, ince (hafif) sesleri duymaz, büyük (yüksek) sesler kendisini sağır eder, uzaktaki seslerden haberi olmaz. O'nun dışında her zahir (açık), batındır (gizlidir). O'nun dışında her batın (gizli), zahirdir (açıktır)."¹

Ben derim ki: Bu açıklama, yüce Allah'ın sınırsız, O'ndan başkasının ise sınırlı olduğuna dayalı bir açıklamadır. Bu ve benzeri kavramlar ve nitelikler sınırlı olarak ele alındıklarında başka kavramlar ve niteliklerle bir tür örtüşüm hâlinde olurlar. Böyle olunca sınırlılık, bu kavramlar ve niteliklerin kendilerinden kopmalarına ve karşıt kavramlar ve niteliklere dönüşmelerine sebep olur.

Meselâ; zahir (açık) olmanın sınırlı oluşu, bir yönden veya bir şeye göre zahir, başka bir yönden veya başka bir şeye göre ise batın ve gizli oluşu anlamındadır. Aynı şekilde sınırlı bir izzetin anlamı, sınırın ötesinde olmayışı ve sınırın ötesine göre zillet oluşudur. Güç, sınırının ötesine göre zaaftır, güçsüzlüktür. Açıklık, sınırları dışında gizlilik.

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 65]

Gizlilik, sınırları dışında açıklıktır. Mülkiyetin sınırlı oluşu malikin, mülkiyetini sınırlandıran kimsenin hegemonyası altında olduğu, kendisi ve mülkünün onun mülkü olduğu anlamındadır. Bilginin sınırlı oluşu, sahibinden olmadığı, bilakis başkasından alındığı, başkasının öğretmesiyle kazanıldığı anlamını taşır. Çünkü bir şey kendisini sınırlandıramaz. Diğer kavramlar ve nitelikler de böyledir.

Hz. Ali'nin (a.s) bu açıklamadaki "Onun dışında her duyan, ince (hafif) sesleri duymaz..." şeklindeki ifadesi, bu açıklamanın "sınır" kavramı üzerine kurulu bir açıklama olduğunun delilidir. Çünkü bu ifade ve sonrası, açıkça yaratılanların sınırlı olduğuna işaret etmektedir, ifade tarzı değişikliği de söz konusu değildir.

Hz. Ali'nin (a.s) bu sözlerini nakletmekten asıl amacımız olan "O'nun dışında 'bir' diye adlandırılan her şey azdır" ifadesinin "sınır" kavramına dayalı olduğu ise oldukça açıktır. Çünkü "bir" diye adlandırılan şeyin sınırlı olmasından sonuçlanan sayısal birlik, bölünürlüğü ve çoğalmayı kabul eden bir kavramdır. Bölünme ve çoğalma arttıkça "bir" denen şey de, oluşan çokluğun karşısında daha bir azlığa ve zaafa gömülecek, daha az ve daha zayıf olacaktır. Sayısal anlamda "bir" denen her şey, karşısındaki varsayılan "çok"a göre azdır. Fakat "sınırı ve sonu olmayan" anlamındaki "bir"in karşısında "çok"u farz etmek mümkün değildir. Çünkü bu anlamdaki "bir"in ne bir sınırı, ne de bir ayırıcı niteliği vardır. İfade ettiği anlamın kapsamı dışında kalan bir şey de yoktur ki, onun eklenmesiyle çoğalıp güçlensin, ayrılmasıyla da azalıp zayıflasın. Bu anlamdaki 'bir' karşısında farz edilen her ikinci, ondan başka değil, onun kendisidir.

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd Allah'a ki, yaratıklarını varlığının, yaratıklarının hâdis oluşunu (sonradan meydana gelmiş olmasını) ezeliyetinin, onların birbirlerine benzemelerini benzersizliğinin delili kılmıştır. Algılama organları O'na dokunamaz (O'nu algılayamaz), perdeler O'nu örtemez. Çünkü yapan (yaratan) ile yapılan (yaratılan), sınırlayan ile sınırlanan, (eğitip yetiştiren, gözetip kollayan) Rab ile (eğitilip yetiştirilen, gözetilip kollanan) merbub birbirinden farklıdır."

"O birdir, sayıya dönen anlamda değil. Yaratandır, çalışıp yorulma anlamında değil. Duyandır, bir araçla değil. Görendir, bir aleti kullanılarak değil. Şahittir (her yerde hazırdir), dokunma söz konusu ol-

madan. Ayrıdır, arada mesafe bulunmadan. Zahirdir, gözle görülür anlamında değil. Batındır, latif bir cisim olduğundan değil. Bütün şeye hüküm sürmekle, onlara güç yetirmekle onlardan ayrılmıştır. Bütün her şey de O'na boyun eğmekle, O'na dönmekle O'ndan ayrılmıştır. Kim O'nu vafederse (nitelerse), O'nu saymış olur. O'nu sayan, O'nun ezeli oluşunu zedelemiş olur."¹

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) bu sözlerinin ilk bölümü şu temele dayanmaktadır: Mümkün olan varlıklarda gözlemlenen bütün kavramlar ve sıfatlar, birtakım sınırlı şeylerdir ki kaçınılmaz olarak bir sınırlayanı, bir yapıp yaratanı, bir gözetip yetiştireni vardır. O da yüce Allah'tır. Sınırlama, yüce Allah'ın yapımı olduğu için, sınırlılık O'ndan aşağı bir mertebedir, O'nda söz konusu değildir. O'nun yüce katı bu sınırlardan münezzehtir. Bu demektir ki, lafzımız ifade edemese de, kavramımız yetersiz kalsa da, O'nun sıfatları da herhangi bir sınırla sınırlanmış değildir. Böylece O birdir, ancak sınırlılığı gerektiren sayısal anlamda değil. Yaratması, işitmesi, görmesi, şahit (hazır) olması ve diğer sıfatları da böyledir.

Bunun ayrıntılarından biri de, yaratıklarından ayrılığının onlardan uzakta olduğu, onlarla arasında mesafe bulunduğu anlamında olmadığıdır. O, yaratıklarına bitişik veya onlardan aralı olmaktan, yaratıklarının içinde veya dışında olmaktan yüce mi yücedir. Yaratıklarından ayrılığı her hâlükârda onlara egemen olduğu, onlara güç yetirdiği, yaratıkların da her hâlükârda O'na boyun eğmiş oldukları, O'na dönüşte oldukları anlamındadır.

"Kim O'nu vafederse (nitelerse), O'nu sınırlamış olur. O'nu sınırlayan O'nu saymış olur. O'nu sayan, ezeli oluşunu zedelemiş olur." Hz. Ali (a.s) bu sözleriyle, sayısal birliği söz konusu etmenin, ezeliyeti ortadan kaldıracığını ifade etmiştir. Çünkü ezeliyetin hakikati, yüce Allah'ın zatı ve sıfatının sonsuz ve sınırsız oluşudur. O'ndan önce olmuş olan bir şeyin sonrasında olmadığı açısından bakıldığında, bu O'nun ezeliyeti olur. [Ezeliyet: Bir öncenin sonrasında olmayış.] O'ndan sonra olacak olan bir şeyin öncesinde olmadığı açısından bakıldığında, bu O'nun ebediyeti olur. [Ebediyet: Bir sonranın öncesinde olmayış.] Her iki açıdan bakıldığında da, bu O'nun devamlılığı, sürekliliği olur.

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 152]

[Devamlılık: Bir öncenin sonrasında ve bir sonranın öncesinde olmayış.]

Yüce Allah'ın ezeliyetini, "Zamanın sonsuzluğunda bir zamanlar vardı ki, yaratıklardan ne bir haber vardı, ne bir iz; fakat yüce Allah vardı. Böylece yüce Allah sonsuz zamanlarda, sonradan meydana gelmiş olan yaratıklarından öncedir" şeklindeki açıklama büyük bir hata ve rezalettir ki, birçokları buna duçar olmuştur. Oysa hareket hâlinde olanların hareketinin miktarından ibaret olan "zaman" nerede, yüce Allah'ın ezeliyetinde O'na ortak olma nerede?!

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd, kulları yaratan, yeryüzünü yayıp döşeyen, alçak yerlerinden sular akıtan, yüksek yerlerinde bitkiler yeşerten Allah'a mahsustur. Evvelliğinin (ilkliğinin) başlangıcı, ezeliyetinin bitişi yoktur. O ilktir, hep ilk olmuştur. Bakidir, sonu yoktur. Alınlar, karşısında secdeye kapanmış; dudaklar, birliğini ikrar etmiştir. Şeyleri (varlıkları) yarattığında onları sınırladı ki, onlara benzerliği söz konusu olmasın."

"Vehimler (hayaller) belirlediği sınırlarla, düşünsel performanslarıyla, tasavvur ettiği uzuvlar ve aletlerle O'nu tanıyamazlar. Hakkında 'Ne zaman?' denmez. O'na 'şu zamana kadar' diye bir süre belirlenemez. Zahirdir (apaçık ortadadır), neden, nereden ortaya çıktı denmez. Batındır (gizlidir), nerede gizlidir denmez. Karaltı değil ki bitsin, sona ersin. Örtülü değil ki, bir şeye ihtiva edilsin. Şeylere (varlıklara) yakınlığı yapışmak suretiyle değil, onlardan uzaklığı da ayrılmak suretiyle değildir."

"Kulların ne bir anlık bir göz altından bakışları, ne tekrarladıkları bir kelime, ne bir tepeye yaklaşmaları, ne de karanlık bir gecede ya da aydınlatıcı ayın değişik hâletleriyle hafiften aydınlattığı sakin bir gecede attıkları yavaşça bir adım O'na gizli değildir. Ki o gecenin ardından, giderken (batarken) de, dönerken (doğarken) de ışıklı olan, gelen bir gecenin gelmesi ve sırt çeviren bir gündüzün gitmesinden oluşan zamanlar ve asırların değişmesine rağmen hâlâ ışık saçan güneş gelir."

"Her son ve süreden, her sayım ve sayıdan öncedir. O, sınırlayanların izafe ettikleri ölçülerle ilgili sıfatlardan, boyutlara dönük yakıştırmalardan, meskenlere yerleşmiş olmaktan, mekânı bulunmaktan münezzehtir. Sınır, ancak O'nun yarattıklarının üstüne biçilmiş bir kaptandır, onlara yakıştırılacak bir niteliktir. Şeyleri (yaratıkları) ezeli

köklerden, ebedî başlangıçlardan yaratmamıştır. Yarattığını yaratırken sınırlı yaratmıştır. Şekillendirdiklerini şekillendirirken en güzel biçimde şekillendirmiştir."¹

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "O'na nitelik izafe eden, O'nu birlememiş olur. O'nu örnekle açıklayan, hakikatine ulaşmamış olur. O'nu (bir şeye) benzeten, O'nu kastetmemiş olur. O'na işaret eden, O'nu hayal eden, O'na yönelmemiş olur. Zatiyla tanınan-bilinen her şey, yapılmış-yaratılmıştır. Başkalarıyla ayakta duran her şey, sonuçtur (bir var edici nedeni vardır). O yapıp edendir, herhangi bir uzvu olmadan, herhangi bir alet edevat kullanmadan. Ölçüp biçendir, düşünmeksizin. Zengindir, kazanmaksızın. Zamanlar O'na eşlik etmez. Edevat O'na yardımcı olmaz."

"Varoluşu zamanlardan, varlığı yokluktan, ezeliliği başlangıçtan öncedir. Hisleri, sezgileri yaratmasıyla hissi, sezgisi olmadığı bilinmiştir. Karşıt şeyleri yaratmasıyla karşıtı olmadığı bilinmiştir. Birbirine denk şeyleri var etmesiyle dengi olmadığı bilinmiştir. Işığı karanlıkla, açıklığı kapalılıkla, kuruluğu yaşlıkla, sıcaklığı soğuklukla karşıtlamıştır. Barışık olmayan şeyleri birbiriyle kaynaştırır, zıtları bir araya toplar, uzakları birbirine yakınlaştırır, yakınları birbirinden ayırır."

"Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz. Edevat, ancak kendilerini sınırlandırır. Aletler, ancak kendi benzerlerine delâlet ederler. 'Falan zamanlardan beri var' denmesi, varlıkların kadim olmasına manidir. 'Şu zamanda gerçekleşmiştir' denmesi, onların ezelî olmasına engeldir. 'Eğer şöyle olmasaydı, şöyle olurdu' denmesi, onları kâmil olmaktan uzaklaştırmıştır. Onları yapan (yaratan) onlarla akıllara tecelli etmiş, onlarla gözlere görünmez olmuştur."

"O'nun hakkında hareket ve durgunluk geçerli değildir. O'nun geçerli kıldığı şey nasıl kendi hakkında geçerli olabilir ki?! O'nun başlattığı şey nasıl kendine dönebilir ki?! O'nun meydana getirdiği şey nasıl kendinde meydana gelebilir ki?! Eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, zatı değişmiş, kühü parçalara bölünmüş olurdu, hakkında ezeliliğin anlamı kalmazdı. Bu durumda önü olduğu için arkası da olmuş olurdu; eksikliği olduğu için tamamlanmak, olgunlaşmak isterdi. Yine

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 163]

eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, yapılmışlık (yaratılmışlık) belirtisi O'nda belirmiş olur ve ayetlerin delâlet ettiği yaratıcı olmaktan çıkıp kendi bir yaratıcıya delâlet eden ayete dönüşürdü."¹

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) sözünün evveli, yüce Allah'ın kutsal zatının sınır kabul etmezliğini ve O'ndan başka her şeyin sınırlı olduğunu açıklamaya yöneliktir. Bu konuyu daha önce kısaca açıkladık.

"Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz." ifadesi, önce-
sindeki açıklamanın sonucu niteliğindedir. "Edevat, ancak kendilerini sınırlandırır. Aletler, ancak kendi benzerlerine delâlet ederler" ifadesi, "Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz." sözünün bir başka açıklamasıdır. Çünkü önceki açıklama, konuya şu açıdan yaklaşmıştır: Yaratılmışların ayrılmaz niteliği olan bu sınırlar, yüce Allah'ın kutsal zatının koyduğu, var ettiği şeyler olduğu için, fiilin (işin) failden (iş yapandan) sonraki mertebede olması türünden bir sonralıkla Allah'ın yüce zatından sonraki mertebededirler. Dolayısıyla Allah'ın yüce zatının bu sınırlarla sınırlanmış olması mümkün değildir. Çünkü zatın bulunduğu mertebede fiil yoktur.

"Edevat, ancak kendilerini sınırlandırır..." ifadesi ise, meseleyi bir başka açıdan ele almıştır. Şöyle ki: Bu edevat ve sınırların kaçınılmaz özelliği olan sınırlandırma ve ölçülendirme, ancak türsel benzerlik olduğunda söz konusu olur. Meselâ; bir ağırlığı ölçme birimi olan "miskal" ile ancak ağırlıklar ölçülür ve örneğin renkler ve sesler ölçülmez. Veya hareketin miktarından ibaret olan "zaman" ile ancak hareketlerin sınırı belirlenir. Veya örneğin "insan", sahip olduğu ortalama toplumsal ağırlığıyla ancak bu yönde kendisi gibi olan insanlar için bir ölçü oluşturur. Kısaca bu sınır ve ölçülerden her biri, sınırlandırdığı ve ölçülendirdiği şeye kendi anlamına benzer bir anlam kazandırır. Varlığı zorunlu olmayıp olası olan her varlığın tüm özellikleri ve niteliği de belli bir sınır ve ölçüye dayalıdır, belli bir süresi ve sonu vardır. Öyleyse bu varlıkların sınırlı anlamlarını nasıl ezelî, ebedî ve sonsuz bir zata yükleyebiliriz?!

İmam'ın (a.s) maksadı da budur. Bu nedenle de bu sözünün ardından "Falan zamandan beri var, denmesi..." buyurmuştur. Yani, varlıklar için "Falan zamandan beri var." ve "Şu zamanda gerçekleşmiştir."

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 186]

söylenmesi, onların zaman açısından hâdis olduklarını gösterir ve kadimlik ve ezeliyet vasıflarıyla nitelendirilmelerine engel olur. Aynı şekilde "Eğer şöyle olmasaydı, şöyle olurdu" denmesi, onların eksik olduğunu ve kâmilleşmeleri önünde bir engelin var olduğunu, dolayısıyla her yönden kâmil olmadığını gösterir.

"Onları yapan (yaratan), onlarla akıllara tecelli etmiş onlarla gözlerle görünmez olmuştur."

Her iki cümledeki zamirler, varlıklara dönüktür. Yani varlıklar, yüce Allah'ın ayetleri (nişaneleri) oldukları için sadece ayet sahibini gösterirler. Bunlar tıpkı ayna gibidirler ve yüce Allah'tan başkasını göstermezler. Böylece yüce Allah onlar vasıtasıyla akıllara tecelli etmiştir. Aynı şekilde onlar vasıtasıyla gözlere görünmesi imkânsız olmuştur. Çünkü yüce Allah'a bakmanın tek yolu bu ayetlere bakmaktır. Bu ayetler de sınırlı oldukları için ancak kendileri gibi bir şeye ulaştırırlar, her şeyi ihata etmiş, kuşatmış olan Rablerine ulaştırmazlar. Gözlerin O'nu görmesinin imkânsız oluşunun nedeni budur işte. Çünkü gözler, sınırlar üzerine kurulu bileşik aletler oldukları için ancak sınırlı şeylerde etkin olabilirler. İzzet sahibi yüce Allah'ın kutsal zatı ise her türlü sınırdan münezzehtir.

İmam'ın (a.s) "O'nun hakkında hareket ve durgunluk geçerli değildir..." sözü, başka bir ifadeyle sözün başına dönüş mesabesindedir. Bu sözle şunu açıklamak istiyor: Hareket ve durgunlukla noktalanan bu işler ve olaylar, O'nun hakkında geçerli olmaz, O'na dönmez, O'nun zatında meydana gelmez. Çünkü bu işler, O'nun başkasına yönelik etkilemesinden ileri gelen etkililerdir. Etkilemenin anlamı, etkileyenin zâtından kaynaklanan etkisini başkasına yöneltmesidir.

Buna göre bir şeyin kendini etkilemesi anlamsızdır. Bir şeyin kendini etkileyebilmesi için parçalardan oluşmuş, çok yönlü bileşik bir zata sahip olması gerekir (ki, bir parçası veya yönü öteki parçası veya yönünü etkilesin). Meselâ insan, ruhuyla bedenini idare eder; eliyle başına vurur, tabip tababetiyle hastalığını tedavi eder. Bütün bunlar, parçalar ve yönlerin değişik olması nedeniyle mümkün ve sahih oluyor. Yoksa, bir şeyin kendini etkilemesi mümkün olmazdı. Meselâ, görme duyusu hiçbir zaman kendini görmez. Ateş, hiçbir zaman kendini yakmaz. Aynı şekilde hiçbir etken kendini etkileyemez. Bunun için, daha önce de söylediğimiz gibi, unsurlardan bileşmiş, parçalar-

dan oluşmuş olması gerekir. İmam'ın "Eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, zatı değişmiş, künhü parçalara bölünmüş olurdu, hakkında ezeliliğin anlamı kalmazdı..." sözünün anlamı budur işte.

"Yine eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, yapılmışlık (yaratılmışlık) belirtisi O'nda belirmiş olur ve ayetlerin delâlet ettiği yaratıcı olmaktan çıkıp kendi bir yaratıcıya delâlet eden bir ayete dönüşürdü." Yani, bu sınırlar ve ölçülerin O'nun hakkında geçerli olması durumunda, eksiklik O'na lâzım gelirdi. Eksiklik ise yapılmışlık (yaratılmışlık) alâmetlerinden ve mümkünlük nişanelerindendir. Bu durumda, O da -yüce ve kutsaldır- yapılmışlığına delâlet eden delilin gereğince diğer yapılmışlar gibi başka bir ezelî, varlığı kâmil ve zatı sınırsız varlığa delâlet ederdi ki, sınırlar ve ölçülerin kısıtlayamayacağı, varsayılan her eksiklikten münezzeh olan ilâh, o olurdu.

Burada şu hususun da bilinmesinde yarar vardır. İmam'ın bu sözünde, delâletin (delillğin) mümkünlük ve yapılmışlığın nişanesi olduğu yönündeki tesbiti, onun diğer sözlerinde veya diğer Ehlibeyt İmamlarının (a.s) sözlerinde, yüce Allah'ın zatıyla, başkalarının ise O'nunla biliniyor olması, O'nun kendi, kendi zatına delâlet ettiği, aynı zamanda yaratıklarına da O'nun delâlet ettiği yolundaki sözleriyle çelişmemektedir. Çünkü bu bilinmeyle o bilinme, bu delâlet ile o delâlet ayrı ayrı şeylerdir. Umarım yüce Allah bizi konuyla ilgili gelecek incelemelerimizden birinde bu konuyu açıklamaya ve hakkında genişçe konuşmaya muvaffak eder. İnşaaallah.

et-Tevhid adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan şöyle rivayet eder: "Müminlerin Emîri Hz. Ali (a.s), Kûfe Camiinde minber üzerinde hutbe okuduğu sırada, 'Zi'lib' isminde keskin dilli, hitabesi güçlü, yüreği cesaretli bir adam ayağa kalkarak, 'Ey Müminlerin Emiri! Hiç Rabbini gördün mü?' diye sordu."

"Emir'ül-Müminin, 'Yazıklar olsun sana ey Zi'lib!' dedi, Ben görmediğim bir Rabbe ibadet edecek, kulluk sunacak biri değilim."

"Zi'lib, 'Ey Müminlerin Emîri!' dedi, O'nu nasıl gördün?"

"Emir'ül-Müminin şöyle buyurdu: 'Ey Zi'lib! Gözler gözlemleriyle O'nu görmezler, fakat kalpler iman hakikatleriyle O'nu görürler. Vay sana ey Zi'lib! Rabbim latif mi latiftir, ama incelikle nitelenmez. Yüce mi yücedir, ama kocamanlıkla nitelenmez. Büyük mü büyüktür, ama irilikle nitelenmez. Ulu mu uludur, ama kabalıkla nitelenmez. Her

şeyden öncedir, 'O'ndan önce bir şey vardı' denmez. Her şeyden sonradır, 'O'nun bir sonrası var.' denmez. Şeyleri (varlıkları) var etmeyi diledi, herhangi bir çaba göstermeksizin. İdrak edendir, herhangi bir araca ihtiyaç duymaksızın."

"Varlıkların içindedir, onlara karışmış değildir, onlardan ayrı da değildir. Apaçık ortadadır, dokunulmaz. Aşikârdır, gözle görülmez. Ayırıcıdır, mesafe söz konusu değildir. Yakındır, yaklaşıklık söz konusu değildir. Latiftir, cisimleşme söz konusu değildir. Vardır, yokluktan sonra değildir. Yapandır, çabalama olmadan. Ölçüp biçendir, hareket etmeden. İrade edendir, himmet etmeden. Duyandır, aletle değil. Görendir, araçla değil. Mekânlar O'nu içermez. Zamanlar O'na eşlik etmez. Sıfatlar O'nu sınırlandırmaz. O'nu uyuklama tutmaz. Varoluşu zamanlardan, varlığı yokluktan, ezeliliği başlangıçtan öncedir. Hisleri, sezgileri yaratmasıyla hissi, sezgisi olmadığı bilinmiştir."

"Cevheri cevher etmesiyle cevheri olmadığı anlaşılmıştır. Karşıt şeyleri yaratmasıyla karşıtı olmadığı bilinmiştir. Birbirine denk şeyleri var etmesiyle dengi olmadığı bilinmiştir. Işığı karanlıkla, kuruluşu yaşlıkla, soğukluğu sıcaklıkla karşıtlamıştır. Barışık olmayan şeyleri birbiriyle kaynaştırır, yakınları birbirinden ayırır. Onları birbirinden ayırmasıyla onları ayırana, onları birbiriyle kaynaştırmasıyla onları kaynaştırana delâlet etmiştir. Aziz ve yüce Allah'ın *"Her şeyden bir çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."* [Zâriyât, 49] sözünün anlamı da budur."

"Böylece Allah önce ile sonrayı birbirinden ayırdı ki, kendisinin öncesi ve sonrası olmadığı bilinmiş olsun. Varlıklarda içgüdüler koyması, bunları koyanın içgüdüğü olmadığına tanıktır. Onlar için bir süre belirlemesi, bu süreleri belirleyenin süresi olmadığını haber verir. Varlıkların bir kısmını bir kısmından perdelemiştir ki, O'nunla yaratıkları arasında yaratıklarından başka bir perde olmadığı bilinmiş olsun. Hiçbir merbub (yönetilen, eğitilen) yokken, O Rab (yöneten, eğiten) idi. Hiçbir tapan yokken, O tapılan mabuttur. Hiçbir bilinen yokken, O bilendi. Hiçbir işitilen yokken, O işitendi."

"Hz. Ali (a.s) sonra şu şiiri okumaya başladı:

Mevlâm sürekli övgüyle tanınagelmıştır.

Efendim hep cömertlikle nitelenmiştir.

Aydınlatan hiçbir ışık yokken O vardı.

Ufukları saran bir karanlık yokken de O vardı.

Böylece Rabbimiz bütün yaratılmışların tersinedir.

Hayallerde tasavvur edilen her şeyin aksinedir."¹

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu sözleri Allah'ın zatının ve zatıyla ilgili sıfatlarının birliğinin anlamını açıklamak için serdedilmiştir. Bu açıklamada Allah'ın zatının sonsuz ve sınırsız olduğu, dolayısıyla zatının karşısında hiçbir zatın bulunmadığı vurgulanmaktadır. Çünkü eğer böyle bir şey olsaydı, bu zat O'nu sınırlılıkla tehdit eder, ölçülüğe mahkûm kılardı. Böyle bir şey olmadığına göre O her şeyi kuşatıcıdır, her iş üstünde egemen güçtür. Böyle (sonsuz) bir varlığın zâtından ayrılan bir sıfat da olmaz. Çünkü bu durumda ezeliliği bozulmuş olur, sınırsızlığına hâlel gelir.

Yüce Allah'ın kemâl sıfatları da başkasını dışlayacak veya başkası tarafından dışlanacak bir sınırla sınırlı değildir. Bizdeki ilim kudretten başka bir şeydir. Bu ikisi arasında kavram ve mısak olarak itişme vardır. Ancak yüce Allah hakkında bu iki sıfat arasında herhangi bir itişme söz konusu değildir. Yüce Allah hakkında her sıfat kendisinin aynısı olduğu gibi Allah'ın diğer yüce sıfatlarının her birinin de aynısıdır. Yüce Allah'ın her ismi de öteki güzel isimlerinin aynısıdır.

Bu konuda bundan daha ince ve daha derin bir yaklaşım vardır. Şöyle ki: Bu anlamlar ve kavramlar, akıl için birer ölçü ve tartı mesabesindeirler. Akıl bu anlamlar ve kavramlarla zihnin dışındaki varlığı ve gerçek âlemdaki varoluşu ölçer, tartar. Buna göre bu kavramlar, bu özellikten ayrılmayan sınırlı sınırlardır. Bu kavramları birbirine eklememiz, birinden ötekisi için yardım almamız da onları sınırlılıktan çıkarmaz. Dolayısıyla bu kavramlar, ancak kendileri gibi sınırlı şeyleri koşamlayabilirler. Bu nedenle sınırsız bir şeyi varsayıp bu sınırlı ölçülerle ona yönelirsek, ondan ancak sınırlı bir şeye ulaşırız ki bu, o değildir. Bu sınırsız şeye ulaşmak için ne kadar derinleşirsek, o kadar bizden uzaklaşır, o kadar yücelir.

İlim kavramını ele alırsak; bu kavramın zihnin dışındaki âlemdaki sahibi için kemâl sayılan sınırlı bir sıfattan algılanmış bir anlam oldu-

1- [et-Tevhid, s.308, h:2]

ğunu görürüz. İlim kavramındaki sınırlılık, örneğin kudret ve hayatı kapsamasına engeldir. Bu ilim kavramını yüce Allah hakkında kullanıp sonra, "diğer ilimler gibi olmayan bir ilim" diyerek sınırlılığı gideci bir kayıtla kayıtlandırdığımızda, bir ölçüde onu sınırlılıktan kurtarıp kapsamını genişletmiş olsak da, bu onu, ötesini kapsamama özelliği taşıyan bir kavram olmaktan çıkarmaz. Çünkü her kavramın kapsamı altına alamayacağı bir ötesi vardır. Kavrama kavram katmak da bu özelliği yitirmesine sebep olmaz. Bu oldukça açıktır.

Beyinli insanı, yüce Allah hakkında aklı ve beyninin ispat ettiği sıfatlar konusunda hayrete düşürüp şaşkınlığa sürükleyen nokta işte budur. Hz. Ali'nin bu sözündeki "Sıfatlar O'nu sınırlandırmaz." ifadesinden, aynı şekilde daha önceki hutbesindeki "Sıf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'ndan nefyetmektir." ifadesi ile aynı hutbedeki "Sıfatının sınırlandırıcı bir sınırı, varolan bir niteliği yoktur." ifadesinden de bu husus anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. Ali (a.s), bir yandan Allah'a sıfat ispat ederken, öte yandan o sıfatı veya o sıfatın sınırını O'ndan nefyetmektedir. Açıktır ki, sıfatı ispat etmek, sınır getirmekten ayrılmaz. Buna göre sıfattan sınırı nefyetmek, o sıfatı ispat ettikten sonra nefyetmek anlamına gelir. Bundan da şöyle bir anlam çıkar: Yüce Allah hakkında kemâl sıfatlarından birinin ispatı, öteki sıfatlarını nefyetmez. Bu da demektir ki, yüce Allah'ın sıfatları hem birbiriyle, hem de zatıyla birdir ve herhangi bir sınır söz konusu değildir. Ayrıca yüce Allah hakkında herhangi bir kemâl sıfatının ispatı, o sıfatın ötesinde bilmediğimiz, anlamadığımız ve de anlatamadığımız sıfatları da nefyetmez. Bunu anlamaya çalış.

Eğer kavramlar, söylenen anlamda yüce Allah'ın azameti ve büyüklüğü sahasına gölge düşürdüğünde içeriğini yitirmeseydi, aklın, algılamış olduğu genel ve müphem kavramlarla O'nu kuşatması ve "O'nun diğer zatlar gibi olmayan bir zatı var. O'nun öteki ilimler gibi olmayan bir ilmi var. Başkasının kudreti gibi olmayan bir kudreti var. Diğer hayat kısımları gibi olmayan bir hayatı var" diyerek O'nu nitelemesi mümkün olurdu.

Çünkü böyle bir nitelemeyle de nitelenen şeyin tüm sıfatları sayılmış ve o şey mücmel bir şekilde kuşatılmış olur. Bu durumda da aklın mücmel olarak yüce Allah'ı kuşatmasının mümkün olduğu, müm-

kün olmayanın ise ayrıntılı kuşatma olduğu sonucu ortaya çıkardı. Oysa yüce Allah, "*O'nu bilgice kuşatmazlar*" (Tâhâ, 110) ve "*Bilin ki, O her şeyi kuşatıcıdır.*" (Fussilet, 54) buyurmuştur. Dolayısıyla hiçbir şey, hiçbir yönden, hiçbir şekilde O'nu kuşatamaz. O'nun kutsal zatı mücmel kuşatma ve ayrıntılı kuşatma diye bir bölünmeye konu olamaz. Mücmelinin bir hükmü ayrıntılısının başka bir hükmü var, denemez. Bunu anlamaya çalış!

el-İhticac adlı eserde Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinde şöyle buyurduğu kaydedilir: "Delili ayetleridir. Varlığı ispatıdır. Tanınması birleşmesidir. Birleşmesi yaratıklarından ayırt edilmesidir. Yaratıklardan ayırt edilmesi, onlardan uzakta, onlardan kopuk olması değil, onlar gibi olmaması anlamındadır. O, yaratan, yönetendir; yaratılan yönetilen değildir. Tasavvur edilen her şey O'nun tersinedir... Zatı ve özü bilinen, ilâh olamaz. O, delil ile kendine delâlet eden, bilgi ile kendine ulaştıran ilâhtır."

Ben derim ki: Önceki sözlerimiz üzerinde düşünüldüğünde bu hutbenin yüce Allah'ın birliğinin sayısal olmayan bir birlik olduğunu beyan etmek için serdedilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü açık bir şekilde yüce Allah'ı tanımanın O'nu birlemekle eşit olduğu vurgulanmıştır. Yani, O'nun varlığını ispat etmek, birliğini ispat etmekle eşittir. Eğer bu birlik sayısal olsaydı, zattan başka bir şey olurdu. Bu durumda sırf zatın ispatı, birliğin ispatı için yeterli olmazdı, birliğin ispatı için zatın sübutu dışında başka bir gerekçe gerekirdi. Bu sözler, Allah'ın birliği (tevhit) konusunda hayret verici bir mantığı ve oldukça net bir anlatımı içermektedir. Bu sözlerin şerhi, bu kitabın inceleme tarzına sığmayacak geniş bir fırsatı gerektirmektedir. Bu hutbedeki en latif konulardan biri, şu güzel cümlede ifade edilmiştir: "Varlığı ispatıdır." Bu sözle şunu kastediyor: O'nu ispat edecek kanıt, bizzat O'nun dıştaki varlığıdır. Yani O, zihne girmez, akla sığmaz.

"Tasavvur edilen her şey O'nun tersinedir." ifadesiyle kastedilen, O'nun zihinsel biçimden başka olduğu değildir. Çünkü bütün dış (objektif) varlıklar böyledir. Tam tersine maksat şudur: Yüce Allah, ne olursa olsun zihinsel tasavvurun hikâye ettiği, anlattığı şeyin tersinedir, o değildir. Dolayısıyla hiçbir zihinsel biçim O'nu kuşatamaz. Hatta O'nun kutsal katının bu tasavvurdan, yani "O her tasavvurun tersinedir" tasavvurundan da münezzehtir olduğundan gaflet etmemelisin.

"Zatı ve özü bilinen, ilâh olamaz" ifadesi, yüce Allah'ın herhangi bir bilgiye konu olmaktan, herhangi bir anlama ve algılamaya yenik düşmekten çok daha yüce olduğunu beyan etmek için serdedilmiştir. Çünkü zatı ve özüyü bizim bilgi ve tanımamıza konu olan her şey, bizden ve bilgimizden başka bir şeydir ki, bilgimize konu olabiliyor. Fakat yüce Allah bizi de, bilgimizi de kuşatıcıdır; bizi de, bilgimizi de var edici, ayakta tutucudur. Böylece hiçbir şekilde kendimizi ve bilgimizi O'nun zatının kuşatmasından ve egemenliğinin kapsamında olmaktan kurtaramayız. Kurtaramayınca da O'nun hakkında, ayrı bir şeyin ayrı bir şeye olan bilgisi gibi bir bilgimizin olması mümkün değildir.

Hız. Ali (a.s) bu gerçeği, "O, delil ile kendine delâlet eden, bilgi ile kendine ulaştıran ilâhtır." sözüyle beyan etmiştir. Yani, kendisine delâlet edecek delili, kendisine doğru kılavuzlayacak kılavuzu var edip kendisine delâlet etmesini, kılavuzlamasını sağlayan delil ve kılavuz, yine yüce Allah'ın kendisidir. Aynı şekilde bilginin kendisine ulaşmasını, kendisiyle bir tür ilintili olmasını sağlayan, yine yüce Allah'ın kendisidir. Bunun sırrı şudur: Her şey, ama bütün her şey, O'nun kuşatması ve hegemonyası altındadır. O hâlde bir şeyin O'na yol bularak O'nu kuşatması nasıl mümkün olabilir?! Oysa O, onun kendisini de, yol bulmasını da kuşatmış bulunmaktadır.

el-Meanî adlı eserde müellif, kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Ali'den şöyle rivayet eder: Hız. Ali (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu söyledi: "Tevhidin (Allah'ın birliğinin) zahiri batınındadır, batını da zahirindedir. Zahirî nitelenir, görülmez; batını vardır, gizli değildir. Her yerde aranır, hiçbir yer bir anlığına olsun O'ndan boş değildir. Hazırdır, sınırlı değil; gaptir, yitirilmiş değil." [s.10, h:1]

Ben derim ki: Hız. Resulullah'ın (s.a.a) bu sözü yüce Allah'ın herhangi bir sınırla sınırlı olmamasına dayalı sayısal olmayan birliğini beyan etmek için serdedilmiştir. Yüce Allah'ın tevhide ve tavsifinin (O'nu birleme ve nitelemenin) zahirinin batınından, batının da zahirinden ayrı olmamasını sağlayan, bu sınırsızlığıdır. Zahir ile batın, ancak sınırla başkalaşır, birbirinden ayrılır. Sınır kalktığında zahir ile batın birbirine karışır, "bir" olur.

Aynı şekilde nitelenen zahirin kuşatılmış olması, ancak sınırlanmaları ve kendileri için belirlenen sınırı aşmamalarıyla mümkün olur.

Bir şeyin yanında hazır olanın, bütün varlığıyla onun yanında hazır olması, bir şeyden de gaip olanın, ona göre yitik olması, onların sınırlı olmalarından kaynaklanır. Yoksa sınırlılık olmasa, hazırların, tüm varlığıyla bir şey için hazır olması, gaibin de gaybet perdesi arkasında gizli kalması mümkün olmaz. Çünkü böyle bir şeyi, kendinden, kendi sınırsızlığından başka bir şey gizlememektedir. Bunda anlaşılmayacak bir şey yoktur.

TARİHÎ BİR İNCELEME

Kâinatın bir yaratıcısının olduğu görüşü, aynı şekilde onun bir olduğu görüşü, insan türünün düşünceleri arasında gündemde olan en eski meselelerden biridir. İnsanoğlunu bu sonuçlara fitrî sezgisi iletmektedir. Hatta Allah'a ortak koşma esasına dayanan putperestliğin bile mahiyeti derinliğine irdelendiğinde, yaratıcının birliği esasına dayandığı, bunun yanında yaratıcıya ulaştıracak araçlar ispat etme peşinde olduğu görülür. *"Biz onlara, ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz."* (Zümer, 3) ayetinde buyrulduğu gibi. Gerçi putperestlik zamanla çığırından çıkmış ve Allah dışındaki ilâhlara istiklal ve asalet tanıma sapıklığına saplanmışır.

Tek ilâh inancına çağırarak fitrat, yukarıdaki ayetlerin ışığında anlaşıldığı üzere, her ne kadar insanı zatı ve sıfatları ile yüceliğı ve ululuğı sınırsız olan tek bir ilâha çağırıyor ise de, fakat bir yandan insanın hayatı boyunca hep sayısal birlerle iç içe yaşıyor olması, öte yandan dindarların putperestlere, düalistlere ve diğerk sapık inançlılara karşı çok ilâhlı inancı reddetmek amacı ile mücadele vermeleri, Allah'ın birliğine sayısalılık damgası vurmuş ve sözünü ettiğimiz fitratın mesajını etkisiz bırakmışır.

Bundan dolayı eski Mısır, Yunan ve İskenderiye filozofları ile onlardan sonra gelen diğerklerinin bize kadar ulaşan sözlerinin sayısal birliği destekledikleri görülür. Hatta Ebu Ali İbn-i Sina gibi biri de, eş-Şifa adlı eserinde bunu açıkça ifade etmiştir. Yaklaşık Hicrî bin yılına kadar gelen diğerk filozofların da görüşleri bu yönde olmuştur.

Kelâm âlimlerinin tevhit ilkesi etrafındaki tartışmaları da sayısal birliğin ötesinde bir sonuç vermemiştir. Oysa bu âlimler delillerinin büyük bir çoğunluğunu Kur'ân'dan almışlardır. Bu mesele hakkında inc-

eleme yapanların sözlerinden çıkan sonuç budur.

Kur'ân'ın, tevhidin anlamı ile ilgili açıklamaları, bu gerçeğin öğretilmesi yönündeki ilk adımı oluşturur. Fakat sahabenin, tabînin ve daha sonra gelenlerin içindeki tefsirciler ve Kur'ân ilimleri ile uğraşanlar, bu yüce meseleyi incelemeyi ihmal etmişler. O âlimlerden bize kalan hadis eserleri ve tefsir kitapları incelendiğinde, bu gerçek hakkında ne doyurucu bir açıklamaya ve ne delile dayalı bir çalışmaya rastlanmaz.

Bu gerçeğin üzerindeki perdeyi kaldıran tek kaynağın, İmam Ali b. Ebutalib'in (selâmın en üstünü özellikle ona olsun) sözleri olduğunu görüyoruz. Onun sözleri bu gerçeğin kapısını açmış, üzerindeki örtüyü ve perdeyi kaldırmıştır. Bunu en açık ve berrak delillerle ortaya koymuştur. Ondan sonra da Hicrî bin yılı sonrası İslâm filozoflarının bu yoldaki sözlerini görüyoruz. Bu filozoflar da görüşlerini Hz. Ali'nin sözlerinden istifade ettiklerini açıkça belirtmişlerdir.

Yukarıdaki "Tevhidin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde Hz. Ali'nin (a.s) ışıklı sözlerinden yaptığımız seçmelerle yetinmemizin sırrı işte budur. Çünkü bu meseleye apaçık delillerin ışığında yaklaşma üslûbunu ondan başkasının sözlerinde bulmak mümkün değildir.

Sırf bundan dolayı bu mesele ile ilgili ayrıca felsefî bir inceleme-ye girişmedik. Çünkü bu amaçla ortaya konan delillerin bütünü Hz. Ali'nin o sözlerinde açıklanan mukaddimelerden (öncüllerden) oluş-

muştur, onun sözlerine yeni bir şey eklenmemiştir. Bu delillerin hepsi varlığın saltlığı ve yüce Allah'ın zatının birliği öncülüne dayalıdır.¹

1- Meseleleri derinlemesine irdeleyen araştırmacıların, bazı âlimlerin tutumları karşısında şaşmaları gerekir. Bu âlimler Nehc'ül-Belâğa'da yer alan hutbelerin uydurma olduklarını ileri sürmüşlerdir. Onların bazılarına göre bu hutbeleri Şerif Razî uydurmuştur. Bu saçmalık hakkında daha önce gereken sözleri söylemiştik. Burada söylemek istediğimiz şudur: Bu hutbelerin ilmî seviyesi o kadar yüksektir ki, İslâm âlimleri bunları ancak bin yıl sonra kavrayabilmişlerdir. O tarihe kadar yüzyıllarca süren fikrî gelişmelere, İslâm'ın bu gerçeklere kapı açmış ve üzerlerindeki örtüyü kaldırmış olmasına rağmen bunlar anlaşılamamıştır. Hz. Ali dışındaki sahabîler ile tabiîn bile bu düşünce yükünün altından kalkamamışlardır. Peki ilmî seviyesi bu kadar yüksek olan bu hutbeleri kim, nasıl uydurmuş olabilir?! Bu ihtimal hiç mantığa sığar mı?! Aslında bu saçma iddiayı ortaya atanlar en yüksek sesleri ile şunu söylemek istiyorlar: Kur'ân'ın gerçekleri ve onun ifade ettiği yüce prensipler sıradan halkın zihnî seviyesini aşmayan basit kavramlardır. Yalnız daha fasih ve edebî bir dille ifade edilmek gibi bir üstünlükleri vardır!

87- Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşâ giden şeyleri haram etmeyin ve sınırları aşmayın. Hiç şüphesiz, Allah sınırları aşanları sevmez.

88- Allah'ın size bağışladığı hoşâ giden helâl şeylerden yiye ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.

89- Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir. Bunların hiçbirini bulamayan (yapamayan) kimse üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffa-reti) budur. Yeminlerinizi tutun. İşte Allah, şükredesiniz diye size ayetlerini böyle açıklıyor.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz bu üç ayet ile ardından surenin yüz küsuruncu ayetine kadar gelen ayetler, bazı fer'î hükümleri açıklıyorlar. Bu ayetlerin hepsi Hz. İsa'yı ve Hıristiyanları konu edinen ayetler arasına girmiş ara ayetler gibidirler. Bu ayetler değişik hükümler hakkında inmiş ve her biri anlam bakımından bağımsız bir nitelik taşıyan ayrı ayrı küme-

ler oluşturdıkları için bunların bir arada ve bir defada mı, yoksa surenin geriye kalan ayetleri eşliğinde mi indikleri hakkında hüküm vermek zordur. Çünkü içeriklerinde bu konuda bir belirti yoktur. Nüzul sebepleri hakkındaki rivayetlere gelince; bunların önemlilerden bazılarına, "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde yer verilecektir.

Ele aldığımız üç ayet hakkında da söyleyeceklerimiz aynıdır. Üçüncü ayet, anlam bakımından bağımsızdır. Birinci ayet de üçüncü ayetten bağımsızdır. Gerçi aralarında bir tür bağlantıdan söz edilebilir. Bu bağlantı, ağız alışkanlığı ile yapılan boş yeminlerin konularından birinin yüce Allah'ın helâl kıldığı temiz nimetleri haram kılma girişimi ile ilgili olabileceği bakımındandır. Nüzul sebebi olarak üç ayetin her üçünün ağız alışkanlığı ile yapılan boş yemin hakkında indiğini söyleyen kimsenin dayandığı gerekçe de bu olmalıdır.

Birinci ayetle üçüncü ayetin durumu budur. İkinci ayete gelince; bu ayet birinci ayetin tamamlayıcısı gibidir. "*İman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.*" şeklindeki son cümlesi belirli oranda bunu gösteriyor. Hatta ayetin baş tarafı da bunu gösteriyor. Çünkü atıf harfî ile başlıyor. Ayrıca birinci ayetin haram kılınmasını yasakladığı helâl ve temiz nimetleri yemeye ilişkin bir emri içeriyor. Bu yüzden aynı içeriğe sahip bu iki ayet, anlamca uyuşmakta ve hükümce birleşmektedir.

"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşâ giden şeyleri haram etmeyin." Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Haram, men edilen şey demektir. Bu men ya ilâhî bir müdahale ya zorlama yolu ile ya da akıl veya şeriat veya emrine uyulan bir merci tarafından olur."

Yine şöyle demiştir: "Hall'in asıl anlamı düğümü çözmektir. '*Di-limdeki düğümü çöz.*' [Tâhâ, 27] ayeti bunun bir örneğidir. 'Haleltü', 'kondum' demektir. Bunu aslı, konarken yüklerin (iplerinin) çözülmesi anlamına dayanır. Sonra soyutlanarak konma anlamında kullanılır olmuş ve 'halle hululen=kondu, yerleşti' ve 'ehallehu gayrehu=başkasını kondurdu, yeleştirdi' denmiştir. '*Veya (bu belâlar) yurtlarının yakınına konar.*' [Ra'd, 31] ve '*Milletlerini helâk yurduna kondurdular.*' [İbrahim, 28] ayetleri buna örnektir. Borcun ödeme zamanı geldiğinde 'hall'ed-deynü' denir. Bir yere konan, yerleşen kavme de 'hille' ve 'hay-yün hilâl' denir. 'Mahalle' ise konulan yer anlamına gelir. 'Düğüm çö-

zöldü' anlamından istiâre edilerek de 'falanca şey helâl oldu' denir. Nitekim yüce Allah '*Allah'ın size bağısladığı hoş giden helâl şeylerden yiyin.*' [Mâide, 88] ve '*Bu helâl, şu da haramdır.*' [Nahl, 116] buyurmuştur." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Anlaşılan, "hill=helâllik" ile "hürmet=haramlık" arasındaki karşıtlık, aynı şekilde "hill= Harem bölgesinin dışı ve ihram hâlinde olma" ile "Harem" ve "ihram" arasındaki karşıtlık, "hürmet" kelimesi ile diğer iki kelimenin "men" anlamını içerdiğinden ve "men"de de düğüm ve bağlama olduğunun hayal edilmesinden kaynaklanıyor. Daha sonra "hürmet" kelimesi istiâre yolu ile "cevaz ve mubahlık" anlamına gelen "hill" kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır. "Hill" ve "hürmet" kelimeleri, İslâm öncesi Arap geleneğinde yeri olan kelimelerdir, bunlar şeriatın ve şeriat ehlinin ilk olarak ortaya çıkardığı terimler değildir.

"*Ey iman edenler... haram etmeyin.*" ayeti müminlere, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram etmeyi yasaklıyor. Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram etmek, Allah onu nasıl helâl kıldıysa, aynı şekilde haram etmek demektir. Bu işlem, ya kanuna karşı kanun koymakla ya men etmekle veya sakınmakla, yani helâl bir işi yapmaktan kaçınarak veya kendini veya başkasını o işten alıkoyarak o işi terk etmekle olur. Bunların hepsi haram kılma, men etme, Allah'ın egemenliğine karşı çıkmaya kalkışmak, O'na karşı sınırları aşmak demektir ki, bu tutumlar Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmekle çelişir. Bundan dolayı yüce Allah bu yasaklamaya "*Ey iman edenler*" hitabı ile girmiştir. Bunun anlamı şudur: Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram etmeyin. Çünkü O'na iman etmiş, emrine teslim olmuşsunuz.

Bir sonraki ayetin sonundaki "*ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.*" ifadesi de bu anlamı teyit eder.

Ayette "*Allah'ın size helâl kıldığı*" ifadesine "*hoş giden şeyler*" izafe edilmiştir. Oysa ifade, bu kelime olmaksızın tamdır. Bununla söz konusu yasağın sebebinin tamamlanmasına işaret edilmek istenmiştir. Çünkü müminlerin, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram etmeleri, Allah'ın egemenliğine yönelik bir tecavüz, Allah'a olan imanları ve O'nun emirlerine teslim olmaları ile çelişen bir davranış olduğu gibi aynı zamanda fitratın hükmüne karşı çıkmaktır. Çünkü insan fitratı, bu helâllerden hoşlanır, onlardan iğrenmez.

Nitekim şu ayette yüce Allah, Peygamberini ve onun getirdiği şeriatı överken bu gerçeği şöyle vurguluyor: *"Adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılmış buldukları, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran, güzel ve hoş şeyleri kendilerine helâl eden, pis şeyleri onlara haram kılan, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldıran şu ümmî (okuma-yazmasız) peygambere inananlar, evet ona inananlar, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar, işte kurtuluşa erenler bunlardır."* (A'râf, 157)

Bu açıklamamızdan şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1- Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram etmekten maksat, başkalarını veya kendisini helâlleri terk etmeye zorlamaktır.

2- Buradaki "helâl", "haram"ın karşıtı olarak kullanılıyor. Buna göre bu terim, karşıtlığın hakkını veren bir yorumla mubahları, müstehapları, hatta farzları da kapsamına alır.

3- *"Hoşa giden şeyler"* kelimesinin *"Allah'ın helâl kıldığı"* ifadesine izafe edilmesi açıklama anlamlıdır.

4- *"Ve sınırlarını aşmayın."* cümlesinde söz konusu edilen sınırları aşma eylemi, yüce Allah'ın kanun koyma yetkisine tecavüz etmek veya O'na itaat ve teslimiyetten çıkıp helâl kıldığı şeyleri haram etmektir. Talâk ayetinin sonunda buyrulduğu gibi: *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridirler."* (Bakara, 229)

Miras ayetlerinin sonundaki ifadeler de bu gerçeği vurguluyor: *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onları içinde temelli kalacakları, altlarından ırmaqlar akan cennetlere yerleştirir. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur. Buna karşılık kim Allah'a ve Peygamberine karşı gelir, O'nun çizdiği sınırları çiğnerse, Allah onu, içinde temelli kalmak üzere cehenneme atar ve onun için onur kırıcı bir azap vardır."* (Nisâ, 14) Görüldüğü gibi bu ayetler, Allah'ın koyduğu yasaları benimseyip onlara bağlı kalmayı Allah'a ve Peygamberine itaat sayarak övgüye değer bulurken teslimiyetten, bağlılıktan ve boyun eğmekten çıkmayı tecavüz ve Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemek olarak niteliyor ve bunları yerilmiş ve cezalandırılacak tutumlar olarak kabul ediyor.

İncelemekte olduğumuz ayet, sonuçta Allah'ın helâl kıldığı şey-

lerden sakınarak, onlara yaklaşmaktan kaçınarak onları haram etmeyi yasaklıyor. Çünkü böyle bir eylem Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeye ters düşmekle birlikte, bu helâllerin kendilerinden uzak durulması gereken kötü ve pis şeyler değil, güzel ve hoş şeyler olmaları ile de bağdaşmaz. Bu ise bir tecavüzdür, Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır. Oysa Allah, koyduğu sınırları aşanları sevmez.

"Ve sınırları aşmayın. Hiç şüphesiz Allah sınırları aşanları sevmez." Daha önce vurguladığımız üzere ayetin akışından anlaşılan, buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, bir önceki cümlede sözü edilen haram etmektir. Buna göre, buradaki *"sınırı aşmayın"* ifadesi *"haram etmeyin"* ifadesini pekiştirmektedir.

Bazı tefsircilere göre buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, züht ve ruhbanîyet amacı ile helâllerden kaçınmanın, onlardan yararlanmamanın karşıtı olarak onlara aşırı derecede yüklenerek, onlardan haz almayı ileri boyutlara vardırarak itidâl sınırını aşmaktır. Bu yoruma göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah'a kulluk etmek ve O'na yaklaşmak düşüncesi ile Allah'ın size helâl kıldığı hoşunuza giden temiz şeylerden yararlanmayı ısrarla terk ederek onları kendinize haram etmeyin. Buna karşılık bu helâl şeylere ifrat derecesine varan bir aşırılığa dalarak vücutlarınıza ve ruhlarınıza zarar verecek biçimde itidâl sınırını aşmayın.

Başka bir yoruma göre buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, güzel ve temiz helâlleri aşarak pis haramlara dalmaktır. O zaman ifadenin anlamı şöyle olur: Helâlleri bir yana bırakarak haramları irtikap etmeyin. Başka bir deyişle: "Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram edip Onun size haram kıldığı şeyleri helâl etmeyin."

Bu iki anlamın her ikisi de aslında doğrudur ve kesinlikle Kur'ân'a uygundur. Fakat bu anlamların hiçbirisi bu ve bundan sonraki ayetin içeriği ile örtüşmemektedir. Her doğru olan anlam, içeriğine ve bulunduğu yere bakılmaksızın her kelimeye yüklenemez.

"Allah'ın size bağışladığı hoş giden helâl şeylerden yiye..." Bu ayetteki *"yiyin"* ifadesinin bir önceki ayetteki *"haram etmeyin"* ifadesine atfedilmesinin amacı, anlaşıldığı kadarıyla bir önceki ayetin içeriğini tekrar etmek ve pekiştirmektir. Bu ayetin baş tarafındaki *"hoş giden helâl"* ifadesi ile bir önceki ayetteki *"Allah'ın size helâl kıldığı hoş giden şeyleri"* ifadesi arasındaki paralellik bunu destekliyor. Ayetin sonundaki *"ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun."* ifade-

si ile bir önceki ayetteki "*Ey iman edenler*" ifadesi arasındaki paralellik de bunun bir başka teyididir. Buna daha önce de değinmiştik.

Buna göre "*yiyyin*" ifadesi yasaklamayı izleyen bir emir niteliğindedir [ve cevazı bildirir.] "*...hoşa giden şeyleri haram etmeyin*" ifadesindeki genellemeden sonra "*yiyyin*" ifadesi ile yapılan sınırlama da, sadece (manayı etkilemeyen) lafzî bir sınırlamadır. Dolayısıyla yemekten maksat, Allah'ın rızık olarak bağışladığı hoşa giden nimetler ile ilgili her türlü kullanımdır. Bu kullanım, gıda alma anlamında yeme biçiminde olabileceği gibi, başka bir kullanım biçiminde de olabilir. Daha önce de defalarca değindiğimiz gibi "yeme" fiilinin her türlü "kullanım" anlamında kullanılması yaygın bir kullanım biçimidir.

Buradaki "yemek"ten gerçek anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimale göre bu iki ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak şöyle denebilir: Bu ayetlerin, indiği sıralarda bazı müminler hoşa giden yiyecekleri kendilerine haram kılmışlar ve bu ayetler o müminleri bu haram kılma tutumlarından vazgeçirmek için inmiştir. İlk ayetteki yasaklama, yeme eylemi ile birlikte diğer kullanım biçimlerini kapsayacak şekilde genelleştirilmiş olmasının sebebi ise, genel kuralı ortaya koymaktır. Çünkü bu yasağın gerekçesi, helâl yiyecekler ile diğer helâlleri ayırimsız şekilde kapsamaktadır.

Bu iki ayetten çıkardığımız anlamın gereği, "*Allah'ın size bağışladığı şeylerden*" ifadesinin "*yiyyin*" ifadesinin mefulü ve "*hoşa giden helâl*" ifadesinin ise önceki ifadedeki [şeyler anlamındaki] mevsulün iki hâli olmasıdır. Böylece iki ayet arasında uyum gerçekleşmiş olur. Bazı tefsirciler ise, "*hoşa giden helâl*" ifadesinin "*yiyyin*" ifadesinin mefulü ve "*Allah'ın size bağışladığı şeylerden*" ifadesinin "*yiyyin*" ifadesi ile bağlantılı olduğunu veya "*helâl*" kelimesinin hâli olup neki-re (belirsiz) olduğu için "*helâl*" kelimesinin önüne geçtiğini ya da "*helâl*" kelimesinin hazfedilmiş bir mastarın sıfatı olduğunu ve ifadenin anlamının "*hoşa giden helâl rızık*" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadeler ile ilgili daha başka görüşler de vardır.

Ayetteki "*helâl*" kelimesinin varlığını delil göstererek rızkın helâli ve haramı olduğunu, aksi hâlde bu kaydın boşuna olacağını ileri süren de olmuştur.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Bu kayıt helâl ve hoş olmayan rızık dışarıda bırakmak için konan ihtirazî bir kayıt değil, kayıtlandırılan

kavramla eşit anlam taşıyan bir açıklama kaydıdır. İfadede yer almadığındaki incelik, daha önce değindiğimiz gibi, bu rızkın helâl ve hoş olmasının onu kullanmaktan kaçınmaya hiçbir mazeret bırakmadığını vurgulamaktır. Bu kitabın üçüncü cildindeki Âl-i İmrân suresinin yirmi yedinci ayetinin tefsiri sırasında rızk kelimesinin ne anlama geldiğini anlatmıştık.

"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." Ayette geçen "lağv=boş" kelimesi amelî bir sonucu gerektirmeyen davranış demektir. Yine ayetteki "eyman" kelimesi "yemin"in çoğuludur. Yemin de ant ve ahit demektir. Ragıp İsfahanî bu kelime hakkında şu açıklamayı yapıyor: "Yemin kelimesi, [ant ve ahit anlamı için] 'el' kelimesinden istiâre edilmiştir. Bu istiârede ahdedenin, ant içenin yaptığı eylem göz önüne alınmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yoksa sizin lehinize kıyamet gününe kadar sürecek yeminler mi üzerimizde?'* (Kalem, 39) *'Yeminlerinin bütün gücüyle Allah adına ant içenler...'* (Mâide, 53) *'Allah'ın sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'* (Mâide, 89) (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

"(Ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminler" ifadesinin, *"pekiştirdiğiniz yeminler"* ifadesinin karşıtı olarak kullanılmasından, boş yemin demekle yemin edenin yemin etme maksadı ile yapmadığı, kişisel veya toplumsal bir alışkanlık sonucu ağızdan kaçan yeminin kast edildiği anlaşılıyor. Bu da özellikle alış veriş sırasında söylenen "hayır, vallahi; evet, vallahi" gibi yeminlerdir. Pekiştirilen yemin ise, yemin edenin bir işi yapacağı veya yapmayacağı yolunda kararlı bir şekilde kendini bağlayarak yaptığı yemin türüdür. "Vallahi şunu yapacağım, vallahi şunu yapmayacağım" demek gibi.

Ayetten anlaşılan, budur. Bu anlam, şeriatın "Vallahi, şu haram işi yapacağım; vallahi şu farzı terk edeceğim" gibi yeminleri, rüçhan unsuru içermemesi gerekçesiyle geçersiz yeminlerden saymasıyla çelişmez. Çünkü bu tür yeminler sünnetçe boş yeminlere ilhak edilmiştir ve sünnette belirlenen her hüküm hakkında Kur'ân'da delil bulunması şart değildir.

"Fakat pekiştirdiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." ifadesi, sadece şeriat açısından geçerli olan yeminleri kapsar. Çünkü bu

ifadenin devamında *"yeminlerinizi tutun."* buyruluyor. Bu ifade, her ne kadar lafzı mutlak olduğu için her türlü yemini kapsasa da, ancak yüce Allah geçersiz saydığı yeminleri tutmayı emretmeyeceğine göre ayetteki boş yeminlerden maksat, pekişmeyen, bağlayıcı olmayan yeminlerdir. Pekiştirilen yeminden maksat da geçerli sayılan yeminlerdir.

"(Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ... on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir." Ayette geçen "keffaret" kelimesi, örtme anlamındaki "küfr" kökünden gelir. Şer'î bir terim olarak günahın kötülüğünün bir şekilde örtülmesini sağlayan davranış anlamını taşır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...küçük günahlarınızı örteriz (affederiz)."* (Nisâ, 31) Ra-gıp İsfahanî, "Keffaret, günahı örten davranıştır. Yemin keffareti de bu kategoriye girer." diyor.

Ayetteki "keffaretuhu=keffareti" ibaresi, gizli bir ifade varsayımı ile yeminin sonucudur. O varsayılan ifade ile birlikte şöyle bir anlam çıkar: "Eğer yemininizi bozarsanız, bunun keffareti şudur." Çünkü "keffaret" kelimesinde, keffaret gerektiren bir günaha delâlet vardır. Söz konusu günah yeminin kendisi değildir. Eğer böyle olsaydı, ayetin devamında *"yeminlerinizi tutun"* ifadesi yer almazdı. Çünkü günah olan bir şeyi tutmak anlamsız olur. Buna göre keffaret yeminin kendisi ile değil, yemini bozmakla ilişkilidir.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Fakat pekiştirdiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar."* ifadesinde sözü edilen sorumlu tutma, yemin etmenin kendisi karşılığında değil, yemini bozma karşılığındadır. Sorumlu tutmanın yemine izafe edilmesi, sorumlu tutmaya konu olan yemini bozmanın yemin ile ilgili olmasından dolayıdır. Buna göre "keffaretuhu" ibaresi aslında ayetin metninde bulunmayan, fakat varsayılan "yemini bozma"nın sonucudur. Çünkü *"sorumlu tutar."* ifadesi buna delâlet eder. Ayetin devamında yer alan *"İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin keffareti budur."* ifadesinde de aynı şey geçerlidir. Buna göre bu ifadenin de açılımı şöyledir: "Yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman yeminlerinizin keffareti budur."

"...ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir." Bu ifade tarzı, yemin bozulduğunda bu üç maddeden birinin belirlenmesine delâlet eder. Arkadan gelen *"Bunların hiçbirini bulamayan (ya-*

pamayan) kimse üç gün oruç tutar." ifadesi, söz konusu üç maddenin ayetteki sıralamayı gözetmeksizin seçmeye açık olduğunu kanıtlar. Öyle olmasaydı, *"bunların hiçbirini bulamayan"* ifadesindeki sonuç anlamı geçersiz olur ve ayetin akışı uyarınca "veya üç gün oruç tutar" denmiş olması gerekirdi. Bu ayetten çıkan birçok fer'î meseleler var ki, onlar için fıkıh ilmine başvurmamak gerekir.

"İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffareti) budur." Daha önce söylediğimiz gibi bu ifadenin açılımı, "Yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman" şeklindedir. *"İşte... yeminlerinizin cezası (keffareti) budur"* ve *"İşte Allah, ...size ayetlerini böyle açıklıyor."* cümlelerinde bir tür muhatap değiştirme, müminlere yönelik hitabı Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitaba dönüştürme vardır. Bu değişiklikteki muhtemel nükte şu olabilir: Bu iki cümle Allah'ın insanlara yönelik açıklamasıdır ve Allah'ın açıklaması Peygamber (s.a.a) aracılığı ile yapılmaktadır. Böylece Peygamberimizin (s.a.a) kendisine vahyedilen mesajı insanlara açıklamadaki fonksiyonun önemi vurgulanıyor gibidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana da Zikr'i (Kur'an'ı) indirdik ki, insanlara indirilen şeyi onlara açıklayasın..."* (Nahl, 44)

"İşte Allah, şükredesiniz diye, size ayetlerini böyle açıklıyor." Yani Allah, Peygamberi aracılığı ile size hükümlerini açıklıyor ki, o hükümleri öğrenip uygulamak suretiyle O'na şükredesiniz.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de *"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşça giden şeyleri haram etmeyin..."* ayeti hakkında şöyle deniyor: Babam bana, ona da İbn-i Ebu Ümeyr, ona da ashabından biri anlattı ki: İmam Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayet Hz. Ali, Bilâl ve Osman b. Maz'un hakkında indi. Hz. Ali geceleri hiç uyumamaya, Bilâl hiçbir günü oruçsuz geçirmemeye ve Osman b. Maz'un da hiç eşi ile cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmişlerdi."

"Güzel bir kadın olan Osman b. Maz'un'un eşi bir gün Ayşe'nin yanına geldi. Ayşe ona, 'Senin kılığını-kıyafetini özensiz görüyorum. Sebebi nedir?' diye sordu. Kadın da Ayşe'ye şu cevabı verdi: Kime süsleneyim ki? Vallahi eşim bana şu kadar zamandan beri hiç yaklaşmadı. Ruhbanlığa yönelmiş, keçi kılından bir elbiseye bürünmüş ve

dünyadan elini eteğini çekmiştir."

"Peygamber (s.a.a) eve gelince Ayşe ona bu durumu anlattı. Bunun üzerine Peygamber dışarı çıkarak insanları namaza çağırdı. İnsanlar toplanınca minbere çıktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şunları söyledi: Bazılarına ne oluyor da hoşâ giden şeyleri kendilerine haram ediyorlar?! Haberinizi olsun ki, ben geceleri uyurum, eşimle yatıp kal-karım ve gündüzleri yer-içerim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."

"Adı geçen şahıslar ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın Resulü, biz bu konularda yemin ettik.' dediler. Bunun üzerine, *'Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir. Bunların hiçbirini bulamayan (yapamayan) kimse üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffareti) budur.'* ayeti indi."

Ben derim ki: *"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar..."* ayetinin adı geçen şahısların yeminleri ile örtüşmesi açık ve net değildir. Daha önce bu konuya kısaca değinmiştik. Tabersî, Mecma'ul-Beyan adlı tefsirinde bu olayı İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiş, fakat son bölümüne yer vermemiştir. Dolayısıyla bunun üzerinde düşünmek gerekir.

el-İhticac adlı eserde İmam Hasan b. Ali'den (a.s) nakledilen bir hadiste İmamın Muaviye ve yandaşlarına şöyle dediği kaydedilir: "Allah aşkına söyleyin, Peygamberin (s.a.a) ashâbı içinde Hz. Ali'nin, nefsinin arzularını kendisine haram eden ilk kişi olduğunu ve bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşâ giden şeyleri haram etmeyin.'* ayetinin indiğini biliyor musunuz?" [c.1, s.407]

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde bu ayet hakkında şöyle deniyor: "Tefsircilerin verdikleri bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) bir gün yere oturdu ve insanlara öğüt verip kıyameti anlattı. Bunun üzerine dinleyenler duygulanıp ağlamaya başladılar. Arkasından ashaptan on kişi Osman b. Maz'un el-Cumahî'nin evinde toplandı. Bunlar Ali, Ebu

Bekir, Abdullah b. Mes'ud, Ebuzer Gıfarî, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim, Abdullah b. Ömer, Mikdad b. Esved el-Kindî, Selman-i Farisî ve Malik b. Mukrin idi. Bunlar gündüzleri oruç tutmaya, geceleri ibadet etmeye, döşek üzerinde uyumamaya, et ve yağ yememeye, kadınlara yaklaşmamaya, güzel koku sürünmemeye, keçi kılından örülmüş kaba elbiseler giymeye, dünya ile ilgilenmemeye, yeryüzünde geziler düzenlemeye ve bazıları erkeklik organlarını kesmeye karar verdiler."

"Bu haber Peygamberimize (s.a.a) ulaşınca, Osman b. Maz'un'un evine gitti. Fakat onunla karşılaşamadı. Aktar olan eşi Ebu Ümeyye kızı Havla Ümmü Hekim'e, 'Kocan ve arkadaşları hakkında işittiklerim doğru mu?' diye sordu. Kadın hem Peygamberi yalanlamak istemediği ve hem de eşinin durumunu açıklamaktan çekindiği için, 'Ey Allah'ın Resulü, eğer bu durumu sana Osman haber verdiyse, doğru söylemiştir.' dedi. Peygamber oradan ayrıldı. Osman eve gelince eşi olup biteni ona haber verdi."

"Bunun üzerine Osman ve arkadaşları Peygambere (s.a.a) gittiler. Peygamber onlara, 'Şu şu kararları aldığınızı size haber vermedim mi?' dedi. Onlar, 'Evet, fakat maksadımız sadece iyilikti.' dediler. Peygamber, 'Bana böyle şeyler emredilmedi.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: Nefislerinizin sizin üzerinizde hakkı var. Hem oruç tutun, hem yiyin-için. Geceleri hem ibadet edin, hem uyuyun. Ben geceleri hem ibadet eder, hem uyurum. Gündüzleri hem oruç tutarım, hem yer içerim. Et de yerim, yağ da yerim. Kadınlara da yaklaşırım. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."

"Sonra insanları topladı ve onlara şu konuşmayı yaptı: 'Bazılarına ne oluyor da, kendilerine kadınlara yaklaşmayı, yemek yemeyi, güzel koku sürünmeyi, uyumayı, dünyevî istekleri haram ettiler. Ben size keşişler ve rahipler gibi olun demiyorum. Benim dinimde et yememek, kadınlara yaklaşmamak ve manastıra kapanmak yoktur. Benim ümmetimin seyahati oruç, ruhbanlığı ise cihattır. Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Hacca ve umreye gidin, namazı kılın, zekâtı verin, ramazanda oruç tutun ve dosdoğru olun ki, karşılığında doğruluk göresiniz. Sizden önceki milletler aşırılık yüzünden helâk oldular. Onlar görevlerini ağırlaştırdıkça Allah da yükümlülüklerini ağırlaştırdı. İşte şimdi kilise köşelerinde ve manastırlarda onların kâlin-tılarını görüyorsunuz.' Bu olay üzerine Allah bu ayeti [*Ey iman*

edenler, Allah'ın size helâl kıldığı... şeyleri haram etmeyin.] indirdi."

Ben derim ki: Ehlişünnet rivayetlerine müracaat edildiğinde, [Mecma'ul-Beyan'ın naklettiği] bu rivayetin aslında bu konuda nakledilen rivayetlerin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki rivayetlerin sayısı oldukça çoktur. [Merhum] Tabersî bu rivayetlerin farklı içeriklerini toplayıp tekrarlarını atarak onları bir rivayet hâlinde zikretmiştir. Bu rivayetlerin kendine bakıldığında, sayılarının çokluğuna rağmen hiçbirinde sahabîlerin adları bir arada zikredilmemiştir. Bilâkis bu rivayetlerin lafız açısından en kapsamlı olanında, sahabe-den "Osman b. Maz'un ve arkadaşları" diye söz edilmiştir. Bazılarında ise "Peygamberin ashabından bazı insanlar" diye, bazılarında da "Peygamberin ashabından bazı kişiler" diye söz edilmiştir.

Bu böyle olduğu gibi, bu rivayette geniş ve ayrıntılı olarak yer alan Peygamberimizin sözleri ve halka yönelik konuşmasının metni, bu rivayetlerde dağınık bir şekilde mevcuttur. Sözü edilen kişilerin terk etmek istedikleri veya terkine yemin ettikleri davranışlarda da durum aynıdır. Bu rivayetler söz konusu sahabîlerin hepsinin bu davranışların tümünü terk etmeyi kararlaştırdıklarını açıkça belirtmemişlerdir. Tersine bazı rivayetlerde terk etmek istedikleri veya terkine yemin ettikleri davranışların farklı olduğu belirtilmiştir.

Meselâ Buhârî ile Müslim'in Ayşe'den naklettikleri rivayete göre, Peygamberin ashabından bazı insanlar, Peygamberin eşlerine onun gizlide nasıl davrandığını, neler yaptığını sordular. Aldıkları cevaplar üzerine kimisi, "Artık ben et yemiyeceğim." kimisi, "Artık ben kadınlara yaklaşmıyacağım." kimisi de, "Artık ben hiç döşek üzerinde uyumayacağım." dedi. Bu haber, Peygamberimize ulaştınca, "Bazılarına ne oluyor da her biri şöyle şöyle diyor? Ben hem oruç tutarım, hem yer-içerim. Hem uyurum, hem gece ibadetine kalkarım. Et yerim ve kadınlara yaklaşırım. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir." dedi.

Söz konusu rivayetteki "Bunlar gündüzleri oruç tutmaya... karar verdiler." şeklindeki ifadede, onların her birinin bu davranışların hepsini kararlaştırdığı değil de, hepsinin toplam olarak bu davranışları kararlaştırmış oldukları da kastedilmiş olabilir. Aralarında zayıfı, mürse-li ve muteberi bulunan bu rivayetlerin içerikleri farklı olmakla birlikte birden değerlendirildiğinde şu sonuca güvenle varmak gerekir: Ashap-

tan bazı kişiler bu tür bir züht ve ibadete karar verdiler. Bunların arasında Hz. Ali ve Osman b. Maz'un vardı. Bunun üzerine Peygamber onlara, "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir." dedi. Yine de doğrusunu Allah bilir. Bu konuda bilgi edinmek için Tefsir-i Taberî, ed-Dürr'ül-Mensûr ve Feth'ul-Kadîr gibi rivayetlere dayanan tefsirlere başvurmak gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle deniyor: Tirmizî -hasen bir hadis olduğunu belirterek-, İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hâtem, İbn-i Adî el-Kâmil adlı eserinde, Taberanî ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle dediğini bildirmişler: "Adamın biri Peygambere (s.a.a) gelerek, 'Ey Allah'ın Resulü, ben et yediğimde kadınlara karşı ilgim artıyor ve şehvetim kabarıyor. Bu yüzden kendime et yemeyi haram ettim.' dedi. Bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşça giden şeyleri haram etmeyin.'* ayeti indi."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem'in Zeyd b. Eslem'den şöyle tahriç ettikleri kaydedilir: "Abdullah b. Revaha'ya akrabalarından biri misafir gelmişti. Kendisi o sırada Peygamberin (s.a.a) yanında idi. Bir süre sonra evine dönünce ailesinin misafire yemek yedirmediğini, yemek yemek için onun eve gelmesini beklediklerini gördü. Eşine, 'Benim yüzümden misafirimi aç bıraktın. Bu yemek bana haram olsun.' dedi. Karısı, 'Bana da haram olsun.' dedi. Misafir de, 'Bana da haram olsun.' dedi. Abdullah bu durumu görünce elini yemeğe uzatarak, 'Allah'ın adıyla yiye.' dedi. Sonra Peygambere (s.a.a) gidip durumu anlattı. Peygamber (s.a.a), 'Doğrusunu yaptın.' dedi. Bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşça giden şeyleri haram etmeyin.'* ayeti indi."

Ben derim ki: Son iki rivayette iniş sebebi olarak anlatılanların ravilerin ayeti olaya uyarlaması olması da muhtemeldir. Ayetlerin iniş sebepleri ilgili rivayetlerde bu duruma sık sık rastlanır. Ayrıca bir ayetin inişi ile ilgili birden çok sebebin olması da mümkündür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'dan şöyle nakledilir: "İmam, 'Eğer ben haram veya helâl bir içecek içersen, eşim boş olsun veya kölem azat olsun.' diyen bir adamın durumunu sordum. İmam şu cevabı verdi: 'Haram olan içeceğe yemin etse de, etmese de yaklaşması gerekir. Helâl içeceği de terk etmemesi gerekir. Çünkü Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram etmeye yetkili değildir. Zira yüce Allah, 'Ey

iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşâ giden şeyleri haram etmeyin.' buyuruyor. O hâlde helâl içecek ile ilgili yemininden dolayı ona hiçbir sorumluluk gelmez." [c.1, s.336, h:162]

el-Kâfi'de müellif, kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'dan şöyle dediğini nakleder: "İmam Sadık'ın (a.s) '*Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.*' ayeti hakkında şöyle buyurduğunu duydum: 'Bu ayette geçen 'lağv=boş' kelimesinden maksat, kişinin hiçbir şeye ciddî olmaksızın, 'Evet vallahi, hayır vallahi' söylemesidir." [c.7, s.443, h:1]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de bu rivayetin benzeri Abdullah b. Sinan'dan nakledilmiştir.¹ Bir benzeri de Muhammed b. Müslim'den nakledilmiştir. Muhammed b. Müslim'den aktarılan rivayette "Kişinin söylediği söze ciddî kastı olmaksızın" ifadesi yer alıyor.²

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir'in İbn-i Abbas'tan şöyle tahric ettiği kaydedilir: "Kendilerine kadınlara yaklaşmayı ve et yemeyi haram kılan kimseler hakkında '*Ey iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşâ giden şeyleri haram etmeyin.*' ayeti indiğinde bu kimseler, 'Ey Allah'ın Resulü, yaptığımız yeminler ne olacak?' dediler. Bunun üzerine '*Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz.*' ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet, bu incelemenin başında naklettığımız rivayetin son bölümü ile benzerlik gösteriyor. Yalnız bu rivayet, ayetten anlaşılan anlam ile bağdaşmıyor. Çünkü bir farzın veya bir mubahın terk edileceğine dair yapılan yeminde kararlılık ve kasıt unsurunun olmadığı söylenemez.

Ayette "*(ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminler*" ifadesinin karşılığı olarak "*pekiştirdiğiniz yeminler*" ifadesine yer verilmiştir. Bu durum, boş yeminin pekiştirilmeyip bağlılık getirmeyen yemin olduğuna delâlet eder. Ayetten anlaşılan bu anlam sadece boş yemini ciddî bir kasıt içermeyen 'Hayır vallahi, evet vallahi' gibi sözlerle açıklayan rivayetlerle bağdaşır. Şeriatın geçersiz saydığı yeminlerde ise yemin konusu şeylerle ilgili kasıt vardır. Ortaya çıkan sonuç, bu tür yeminin geçersizliğinin Kur'ân'a değil, sünnete dayandırılmasıdır.

1- [Tefsir'ül-Ayyâşî, c.1, s.336, h:163]

2- [Tefsir'ül-Ayyâşî, c.1, s.336, h:165]

Üstelik ayetin içeriği, onun yemin keffaretini bildirmek ve yeminleri tutmayı emretmek olduğuna dair en kesin delildir. Ayet yemini tutmayı, bu (rivayetteki) tefsirin gerektirdiği gibi başka bir konuya bağlı olarak değil, bağımsız olarak ele alıyor.

90- Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanan) şans okları, şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz.

91- Şeytan, içki ve kumarla sadece arınıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?

92- Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, Elçimize düşen, sadece açıkça duyurmaktır.

93- İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde (sayılan bu haramlardan) yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden bir günah yoktur. Allah işleri iyi şekilde yapanları sever.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler arasında sanki bir defada veya birbirine yakın zamanlarda inmişler gibi akış açısından uyum vardır. Bu ayetlerin sonuncusu, aşağıda ayrıntılı biçimde anlatacağımız üzere zihinlerde uyanan bir şüpheyi giderecek bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu ayetlerin hepsi içkiyi konu ediniyor, bazıları ise içkiye kumarı, anıt taşlarını ve şans oklarını da ekliyor.

Daha önce kitabımızın ikinci cildinde, *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* (Bakara, 219) ayetinde ve yine kitabımızın dördüncü cildinde, *"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın."* (Nisâ, 43) ayetinde değindiğimiz gibi bu iki ayet, *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı... haram kılmıştır."* (A'râf, 33) ayeti ve açıklamasını yapmakta olduğumuz *"Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* (Mâide, 90-91) ayetler birbirlerine eklendiklerinde, farklı içerikleri ile şeriat koyucunun içki yaşağında aşamalı süreci izlediğine delâlet ederler.

Fakat bu tedricilik, tenzih etmekten hoşlanmamaya ve oradan kesin yasaklamaya varan ve böylece nesh sonucunu doğuran bir gelişme süreci değildir. Aynı şekilde bu tedricilik şeriat hükümlerinin yürürlüğe konmasında dinî siyasetin menfaati gözetilerek kapalı işaretten açık beyana, gizli kinayeden sarîh ifadeye geçilme anlamında bir tedricilik değildir.

Çünkü "günah" olarak anlamlandırdığımız "ism" ifadesi, A'râf suresinde yer almış Mekke döneminde inen bir ayette geçiyor. Eğer bu ifade hicretten sonra inmiş ilk uzun sure olan Bakara suresindeki *"De ki: Onlarda büyük günah... vardır."* ifadesi ile bir arada değerlendirilirse, bundan mazeret ve tevil peşinde olan kimseye hiçbir imkân bırakmayan açık bir içki yaşağı sonucu çıkar.

Bu yasaklamadaki tedriciliğin anlamı şudur: İlk aşamada içki yaşağı genel bir yasaklama çerçevesinde gündeme geldi. Bu genel çerçeve "günah" kavramı ile çizildi. Arkasından nasihat üslûbu ile özel bir yasaklama geldi. *"De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar*

için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür." ayeti bu amacı taşıyor. *"Ne söylediğinizi bilmeniz için sarhoşken namaza yaklaşmayın."* ayetindeki sarhoşluktan maksat eğer uyku sarhoşluğu değil de içkinin verdiği sarhoşluk ise, bu ayet de öğüt üslûbu ile özel içki yasağını dile getirmiş oluyor. Arkasından ısrarlı ve ağır ifadeli bir başka özel yasaklama geliyor. Bu kesin yasaklamayı, *"İçki, kumar, putlar (veya dikili taşları) ve şans okları, şeytan işi pisliklerdir... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* ayetleri kanıtlıyor.

Bu iki ayet içki yasağı hakkında inmiş son ayetlerdir. Buna, bu ayetlerde yer alan çeşitli pekiştirme yöntemleri delâlet ediyor. Birincisi "innema=ancak" ibaresidir. Sonra içkinin ve onunla aynı kategoride sayılan günahların "iğrençlik, pislik" olarak adlandırılmaları gelir. Arkasından bu günahların şeytana izafe edilmiş olmaları gelir. Sonra bunlardan kaçınılması yolundaki açık emir karşımıza çıkıyor. Arkasından kurtuluşun bu günahlardan kaçınmakta aranması telkin ediliyor. Sonra içki içmekten doğacak kötü sonuçlara parmak basılıyor. Sonra bunlara son verilip verilmeyeceği soruluyor. Arkasından Allah'a ve Peygambere (s.a.a) itaat edilmesi, onlara karşı çıkmaktan sakınılması ve eğer karşı çıkma olursa, Allah'ın ve Peygamberinin (s.a.a) bunlardan müstağni olduğu ve bu itaatsizliği yapanların zarar göreceği vurgulanıyor.

Okuduğumuz ayetlerin sonuncusu olan *"İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları... takdirde bir günah yoktur."* ayetinde de ileride açıklanacağı üzere bu ayetlerin içki yasağı hakkında inmiş son ayetler olduğuna dair belirli oranda delâlet vardır.

"Ey inananlar! İçki, kumar... Umulur ki kurtuluşa erirsiniz." Bu surenin başında, bu ayette sayılan "hamr, meysir, ensâb ve ezlâm" kelimelerinin ne anlama geldikleri hakkında bilgi verilmişti. "Hamr", akıllı bulandıran ve fermentasyon işlemi ile üretilen her türlü sarhoş edici sıvıdır. "Meysir" kelimesi, mutlak anlamda kumar demektir. "Ensâb" kelimesi, putlar veya üzerinde kurban kesmek için konmuş olan taşlardır. Bu taşlar saygın ve kutsal kabul ediliyordu. "Ezlâm" kelimesi, hayvan etinin bölünüp payların belirlenmesinde araç olarak kullanılan şans okları demektir. Bu kelime, bir işe girişirken veya karar verirken örneğin bir yolculuğa çıkarken veya benzeri bir işi yapmak isterken işin hayır mı, şer mi olduğunu belirlemek amacıyla çekilen fal okları

için de kullanılmıştır; fakat bu kelime surenin başlarında birinci anlamda kullanılmıştır. Çünkü yasak yiyecekler anlatılırken gündeme gelmişti. Buna dayanarak burada da aynı anlamda kullanılmış olması ihtimali pekiştirilmiş olur.

Eğer desen ki: "Meysir" kelimesi genel anlamı ile hayvanın etini paylaştırmada kullanılan şans okları anlamında alınacak "ezlâm" kelimesinin anlamını da kapsar. Açık bir nükte ve incelik olmaksızın genel bir ifadeden sonra özel bir ifadeye yer vermenin anlamı yoktur. O hâlde "ezlâm" kelimesinin cahiliye dönemi Arapları arasında işin hayır mı, şer mi olduğunu belirlemek amacıyla çok yaygın olarak kullanılan fal okları anlamında olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim bir şair şöyle diyor:

"Eğer Cezîme kabilesinin ileri gelenlerinin birçoğu öldürüldü ise de, / Kadınları fal okları ile fal bakarlar."

Rivayetlere göre bu fal işlemi şöyle yapılırdı: Ok biçiminde üç tane ince tahta parçası hazırlanırdı. Birinin üzerine "Bu işi yap.", öbürünün üzerine "Bu işi yapma." yazılır, üçüncüsünün üzerine ise hiçbir şey yazılmazdı. Fal bakacak olan kimse bu okları yanında taşıdığı deri torbaya atardı. Bu oklar birbirinin benzeri olurdu. Adam yolculuk gibi önem verdiği bir işe girişeceği zaman elini deri torbaya daldırıp bu oklardan birini çıkarırdı. Eğer çıkardığı ok üzerinde "Bu işi yap." yazısı olan ok olursa, niyetlendiği işe girişirdi. Yok eğer üzerinde "Bu işi yapma." yazısı bulunan ok eline geldi ise, o işten vazgeçerdi. Eğer eline gelen ok, üzerinde yazı bulunmayan ok olursa, onu tekrar torbaya atar ve ok çekme işlemi yazılı bir ok çıkarıncaya kadar tekrarlardı. Bu işleme "paylaştırma, pay arama" adının verilmesinin sebebi, bu işlem ile kendisine ait rızkın veya bir başka iyiliğin istenmesidir.

Bu ayet bu işlemin yasak olduğuna delâlet ediyor. Çünkü bu işlem, gaybı bilme iddiasını çağırıştırıyor. Buna benzeyen diğer bütün işlemler de böyledir. Tespih taneleri ile istihare yapmak ve buna benzer şeyler gibi.

Buna karşılık olarak şöyle derim: Bilindiği gibi bu surenin başındaki "*fal okları ile bölmeniz*" (Mâide, 3) ifadesi açıkça hayvanın etini oklarla bölmekle ilgili bir tür kumardan söz ediyor. Çünkü yenmesi haram şeyler arasında sayılmıştır. Bundan dolayı "ezlâm" kelimesinin bu ayette de aynı anlama geldiği ihtimali güç kazanıyor.

Eğer surenin baş tarafındaki konumu ile kelimenin bu anlama gelişinin kuvvetli ihtimal hâline geldiği kabul edilmez ise, o zaman mak-sadı hususunda açıklayıcı niteliği olacak hiçbir karine taşımayan iki anlamlı bir kelime ile karşı karşıya geliriz ki, o takdirde kelimenin anlamını belirlemek, sünnet kaynaklı açıklamaya kalır. Nitekim kararsızlık durumlarında tespih taneleri ile veya başka bir yolla hayır talep etmenin caiz olduğu yolunda Ehlibeyt İmamlarından gelen birçok ri-vayet vardır.

Bu meselenin mahiyeti şudur: İnsan bir işe girişmek istediğinde, neyin kendisi için faydalı olduğunu öğrenmek isteyebilir. Bunun sa-kıncası yoktur. Bu bilgiyi ya Allah'ın kendisine bağışladığı düşünme yeteneği ile elde etmeye çalışır veya doğru ile eğriyi ayırt edecek dü-zeyde olan kişilere danışır. Eğer bu yollardan doğru şıkkın hangisi ol-duğunu öğrenemez de şaşkınlık içinde, tereddütte kalırsa, hangi şıkkı seçeceğini belirlemek için herhangi bir yolla Rabbine yönelmesinde hiçbir sakınca yoktur.

İnsanın bu tür bir istihare ile bir tercihte bulunmasında, ne gaybı bilme iddiası, ne yüce Allah'ın ilâhlık yetkisine tecavüz girişimi, ne iş-leri plânlamasında başkalarını Allah'a ortak etme gibi bir şirk eylemi ve ne başka bir dinî sakınca vardır. O işi farz kılmak, haram etmek veya başka bir yükümlülük hükmüne bağlamak söz konusu değildir. Ayrıca bu işte gayb perdesini açıp iyiliği ve kötülüğü kesinlikle belir-leme talebi de yoktur. Sadece kişinin hayrının girişiyecek işi yapmakta mı, yoksa yapmamakta mı olduğuna dair bir arayış ve böylece şaşkın-lıktan ve kararsızlıktan kurtuluş vardır.

İstihareden sonra bir işi yapmayı veya yapmamayı izleyecek olan gelişmeler iyi de olabilir, kötü de olabilir. Bu ihtimal, düşünerek veya danışarak varılacak olan kararın sonuçları ile aynı düzeydedir. Buna göre istihare, tıpkı düşünmek ve danışmak gibi teşebbüs aşamasında şaşkınlığı ve kararsızlığı gideren bir yoldur. İstihareye uyularak yapı-lan işin gerekli kıldığı sonuç, düşünerek veya danışarak yapılan işin gerekli kıldığı sonuç gibidir.

Evet, Kur'an'la veya başka bir yolla istihare edildiğinde, gaybı bilme iddiasına bulaşıldığı sanılabilir. Belki de insanın içinden bu uy-gulama konusunda bir uğurluluk veya uğursuzluk duygusu geçebilir. İnsan bu uygulamadan hayır veya şer, fayda veya zarar bekleyebilir.

Fakat her iki mezhep kanalı ile rivayet edilen hadislerle göre, Peygamberimiz (s.a.a) hayra yorar ve ona emrederdi. Buna karşılık uğursuzluk duygusuna saplanmayı men eder ve böyle bir kötümserlik ortaya çıkınca onu umursamamayı ve Allah'a tevekkül etmeyi tavsiye ederdi.

Buna göre Kur'ân'la veya benzer bir yolla istihare etmenin önünde hiçbir engel yoktur. Eğer bu yolla iyiye yönelik bir işaret alınır, mesele yoktur. Aksi hâlde Allah'a tevekkül edilerek düşünülen işe girilir. Böyle bir istiharenin sağlayacağı fayda, mutluluk ve fayda sağlayacağı sezilen işlerde insanın moralini düzeltmekten başka bir şey değildir. Yeri geldiğinde bu meselenin hakkında geniş bir inceleme yapılacaktır.

Bu söylediklerimizden ortaya çıktı ki, bazı tefsirlerde yapıldığı gibi bu ayetteki "ezlâm" kelimesini, fal ve şans oku anlamına almak ve buna dayanarak istiharenin haram olduğu sonucunu çıkarmak, doğru bir yorum tarzı değildir.

"Şeytan işi pisliklerdir." ifadesinin orijinalinde geçen "rics" kelimesi, Ragıp İsfahani'nin el-Müfredat adlı eserindeki açıklamaya göre "pis ve iğrenç şey" demektir. Dolayısıyla "recâset", "necâset ve kazâret" kelimeleri gibi, insan tabiatının iğrendiği için kendisinden uzak durulan ve tiksnilen şeyin taşıdığı nitelik anlamına gelir.

Ayette sayılan içki, kumar, putlar ve fal oklarının pislik olarak nitelenmeleri, insan tabiatının bunlara yaklaşmayı istememesine yol açan bir nitelik taşımaları yüzündendir. Bu da bunların insana mutluluk verecek bütün unsurlardan yoksun olmaları durumudur. Herhangi bir zamanda katıksız ve saf olması mümkün olan bir mutluluktan bahsediyoruz. Yüce Allah da şu ayette bu gerçeğe işaret ediyor:

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür." (Bakara, 219) Şöyle ki, yüce Allah bunların günahlarının faydalarına baskın olduğunu ifade ediyor ve bu durum için istisna ifadesi kullanmıyor. [Her zaman için günahı faydasından daha büyüktür deniliyor.]

Her hâlde bu sebeple bu pislikler şeytana isnat edilmiş ve bu konuda ona hiç kimse ortak edilmemiştir. [Şöyle ki eğer bunlarda bir hayır yön olsaydı, bu mutlaka şeytandan kaynaklanmıyor olacaktı. Bu da bir başkasının şeytana ortak olması demek olurdu.] Bir sonraki ayette

de şöyle buyruluyor: *"Şeytan içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."*

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah, şeytanı Kur'ân'da insanın düşmanı, onun için asla iyilik istemeyen biri olarak tanıtmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır."* (Yûsuf, 5) *"Bu şeytana ilişkin, kesinleşmiş hükme göre kim onun peşinden giderse kendisini doğru yoldan çıkarır."* (Hac, 4) *"Onlar hiçbir hayırla ilişkisi olmayan şeytandan başkasına tapmazlar. Allah onu lânetlemiştir..."* (Nisâ, 117-118) Dolayısıyla Allah onu lânetine uğrattı ve onu her türlü hayırdan mahrum etmiştir.

Yüce Allah, şeytanın insana sokulmasının, insana yönelik çalışmasının kışkırtma, vesvese verme, ayartma yöntemleri ile kalbe sızma olduğunu açıkladı. Nitekim şeytanın sözlerini bize aktararak şöyle buyuruyor: *"İblis dedi ki: 'Ey Rabbim, beni kışkırtıp sapıklığa düşürdüğün için dünyada kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini yoldan çıkaracağım. Sadece onların arasındaki seçkin kılınan kulların hariç.' Allah dedi ki: İşte bana ulaştıran doğru yolum budur. Sana uyan sapıklar dışında kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42)

Görülüyor ki, İblis insanları tehdit ediyor. Fakat elindeki yegâne silâh kışkırtmadır. Yüce Allah ise onun yoldan çıkmış bağlıları dışındaki insanlar üzerindeki hiçbir etkinliği olmayacağını vurguluyor. Yüce Allah, şeytanın kıyamet günü insanlara ne söyleyeceğini naklederek şöyle buyuruyor: *"Benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Sadece sizi yoluma çağırdım, siz de çağırma uyuverdiniz."* (İbrahim, 22)

Allah, şeytanın çağrısının niteliğini şöyle belirtiyor: *"Ey Âdemoğulları, sakın şeytan sizi şaşırtıp bir belâyâ düşürmesin... Sizin şeytanı ve adamlarını göremeyeceğiniz yerlerden onlar sizi görürler."* [A'râf, 27] Ayette açıklanıyor ki, şeytanın çağrısı bir insanın başka bir insanı karşılıklı ikna yolu ile bir şeye çağırması gibi değildir. Onun çağrısında çağrılan, çağıranın tek yanlı gözetimi altındadır. Bunun tersine döndüğü hiç görülmez.

Bu konuya nokta koyan söz, *"İnsanların göğüslerine (kötü düşünceler) fısıldayan o sinsî vesvesecinin şerrinden... insanların Rabbine... sığınırım."* (Nâs, 4) ayetleridir. Bu ayetlerde açıklanıyor ki, şey-

tanın insana yönelik çalışması insanın kalbine kötü duygular fısıldayarak onu bu yolla sapıklığa çağırmasıdır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, içkinin ve onunla birlikte ayette sayılan kötülüklerin şeytan işi olmaları demek, bu kötülüklerin şeytana özgü işlere dayanıyor olmalarıdır. Bu kötülülere davetiye çıkaran tek şey, insanı sapıklığa çağırان şeytanî fısıltılar ve sinsi telkinlerdir. Bundan dolayı Allah bu kötülülere pislik ve iğrençlik adını verdi. Yüce Allah zaten sapıklığa pislik adını vermiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Allah kimi saptırmak isterse, göğsünü sanki göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir. Bu senin Rabbinin dosdoğru yoludur."* (En'âm, 125-126)

Arkasından bir sonraki ayette bu kötülüklerin şeytan işinden kaynaklanan birer iğrençlik olmalarının anlamı şöyle anlatılıyor: *"Şeytan içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."* Yani şeytan sizi bu kötülülere çağırırken istediği tek şey şerdir. Bu yüzden bu kötülükler ona özgü eylemlerin bir parçası olan iğrençlikler olmuşlardır.

Şöyle denebilir: Bu söylenenlerin özeti şudur: İçkinin ve onunla bir arada sayılan kötülüklerin iğrençlik olmalarının anlamı, bunları yapmanın ve meselâ içki içmenin şeytanın sadece kalplere fısıltı aşılmasına ve insanı saptırmasına yol açmasıdır. Oysa birçok rivayetten anlaşıldığına göre şeytan, insan kılığında ortaya çıkarak ilk kez içki üretmiş ve onu hazırlamayı insana öğretmiştir.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Evet, bu rivayetler her ne kadar mütevatir ve dolayısıyla delil kabul edilecek nitelikte değiller ise de, elimizde bu nitelikte değişik alanlarla ilgili birçok rivayet vardır. Bu rivayetler şeytanın, peygamberler, veliler ve diğer insanlara görüldüğüne delâlet ediyor.

Başka bazı rivayetlerden de meleklerin somut kılıklarda göründüklerini, diğer bazı rivayetlerden ise dünyanın, insan davranışlarının veya başka şeylerin somut kılıklara büründüklerini öğreniyoruz. Allah'ın kitabı da bu somutlaşmaları bir dereceye kadar teyit ediyor. Şu ayette olduğu gibi: *"Bu sırada ona ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik. O, ona normal bir erkek kılığında göründü."* (Meryem, 17) İnşallah bu konuyu İsrâ suresinin ilk ayetinin tefsiri sırasında veya başka uygun bir yerde enine-boyuna inceleyeceğiz.

Bu konuda bilinmesi gereken şudur: Eğer bir veya birkaç rivayette bir hikâye yer alırsa, bu hikâye veya hikâyeler başka ayetlerle açıkça desteklenen bir ayetin anlamının değişmesini gerektirmez. Şeytanın insan üzerindeki tek silâhı düşünceye yönelik tasarruftur. Ayetler geçince bu imkânın bazı durumlarda ona tanındığını biliyoruz. Eğer şeytan bir insana somut bir kılıkta görünse ve bir iş yapsa veya insana bir şey yapmayı öğretse bu durum, onun insanın fikrine yönelik tasarrufuna, etkisine yeni birşey eklemeyiz. Bu konuda yapacağımız inceleminin beklenmesini tavsiye ediyoruz.

"Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz." ifadesi, bu kötülüklerin yol açtıkları zararların açıklanmasından sonra gelen açık bir yasaklamadır. Maksat vicdanlar üzerinde güçlü bir etki yapmaktır. Sonra bu kötülüklerden kaçınıldığı takdirde kurtuluşun umulabileceğine değiniliyor. Bu ifade tarzı yasaklamayı güçlü bir dille pekiştirmektedir. Çünkü bu iğrençliklerden uzak durmayanlar için hiçbir kurtuluş ümidi olmadığı vurgulanıyor.

"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister." Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Bu ayette geçen 'adavet' kelimesinin kökü olan 'adv' tecavüz ve uyuşmazlık demektir. Bu kelime kimi zaman kalple ilgili olarak kullanılır. O zaman 'adâvet ve muâdât'[=düşmanlık] şeklinde olur. Kimi zaman yürümeyle ilgili uyumsuzlukta kullanılır. O zaman 'adv' [=koş-mak] şeklinde kullanılır. Bazen insanlar arası ilişkilerde adaleti ihlâl etme anlamına gelir. O zaman 'udvan ve adv' şeklinde kullanılır. *'Taşkınlığa kapılarak körü körüne Allah'a söverler.'* [En'âm, 108] ayeti buna örnektir. Bazen de oturulan yerin bölümlerinin uyumsuzluğu anlamına gelir. O zaman 'adva'' şeklinde kullanılır ve bölümleri birbiri ile uyumsuz ikâmetgâh demek olur. 'Muâdât' ve düşmanlık anlamında olan 'aduvv=düşman' kelimesi, hem düşman kişi [tekil], hem de düşman kavim [çoğul] için kullanılır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Bazınız bazınıza düşmandır.'* Hem 'idâ', hem de 'a'dâ' olarak çoğul bağlanır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah'ın düşmanları ateşe sürüklendikleri gün...'* (Fussilet, 19)" (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Yine ayette geçen "bağzâ" ve onun kökü olan "buğz" sevmenin zıddı demektir. Ayetteki "yesuddûne" fiilinin kökü olan "sadd" alı

koyma ve "muntehûn" kelimesinin mastarı olan "intihâ" kelimesi, ya-sağı benimseme ve başlamanın zıddı anlamına gelir.

Bu ayet -daha önce dediğimiz gibi- "şeytan işi" veya "şeytan işi pislik" ifadesine açıklama getiriyor. Yani ayette sıralanan kötülüklerin şeytan işi veya şeytan işi iğrenç şeyler olmalarının mahiyeti şudur: Şeytan işi birer pislik olmaktan başka bir nitelikleri olmayan içki ve kumarda şeytanın tek amacı, sınırlarınızı çiğneterek birbirinizden nefret etmenizi sağlayarak sizin aranızda düşmanlık ve kin tohumları ek-mek ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktır. Bu kötülük-lerin hepsindeki, yani içkideki, kumardaki, putlara saygı göstermenizi sağlamaktaki ve size şans oklarını kullandırmaktaki maksadı budur.

Ayette kin ve düşmanlık tohumları ekme eylemi, sadece içkiye ve kumara izafe edildi. Çünkü bu iki zarar, onların açık sonuçlarıdır. Me-selâ, içkiyi ele alalım. İçki içmek sinir sistemini kontrolsüz bir hare-ketliliğe sevk eder. Bunun sonucunda akıl bulanır ve asabi heyecanlar ön plâna çıkar. Eğer bu heyecan kabarması öfke biçiminde ortaya çı-karsa, sarhoşun işlemeyeceği hiçbir cinayet yoktur. Bu cinayetler ala-bildiğine büyük ve yırtıcı canavarların göze alamayacakları derecede feci olabilirler.

Eğer bu heyecan kabarması şehvet ve hayvanlık biçimine bürü-nürse, her türlü alçaklık ve iğrençlik sarhoşa cazip gözüktür. Bu alçak-lıklar ve iğrençlikler kendi benliğine, malına, ırzına, saygı gösterdiği ve kutsal bildiği dinî değer ve sosyal kurallara zarar verebilir. Hırsız-lık, hıyanet, değerleri çiğneme, sırrı ifşa etme ve insanlığın mahvına yol açacak işlere girişme gibi davranışlar bu kategoriye girer. İçki iç-menin yaygın olduğu toplumlarda işlenen cinayetlerde ve çeşit çeşit iğrençliklerde içkinin en büyük faktör olduğunu, istatistik veriler orta-ya koymaktadır.

Kumara gelince; o, insanın uzun zaman harcayarak kazandığı malı ve itibarı çok kısa zamanda kaybettirir. Kimi zaman mal kaybını can, namus ve mevki kaybı izler. İnsan eğer kumarda rakiplerini yener de para kazanırsa, bu durum ona normal ve dengeli hayat tarzını terk etti-rerek onu geniş ölçüde eğlencenin ve ahlâksızlıkların kucağına atar; tembelliğe, aylaklığa, çalışmamaya ve meşru yollardan hayatını ka-zanmaktan vazgeçmeye sürükler. Eğer kumarbaz oyunda yenilirse, pa-ra kaybetmesi ve gayretlerinin boşa gitmesi, kazanan rakibine karşı

içinde kin ve düşmanlığa, pişmanlığa ve öfkeye yol açar.

Gerçi bu zararlar az sayıda, bir veya iki kez gerçekleştiklerinde sıradan saf insanların gözlerine batmaz. Fakat seyrek rastlanan facialar yaygın gelişmelere davetiye çıkarır. Az, çoğa doğru götürür. Bir, iki derken olayların sayısı kabarır ve eğer kökten önlenemezse, çok geçmeden kalabalıkları sarar, toplumun bünyesine işler ve vahşi bir belâ hâline gelir ki, azgın ihtiraslardan ve mahvedici arzulardan başka hiçbir şey hâkim olamaz.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."* ayetindeki hasredici nitelik, bu sayılan kötülüklerin hepsine bir bütün hâlinde yöneliktir. Fakat Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyma zararı hepsinin ortak niteliği iken düşmanlığı ve nefreti körüklemek, niteliklerinin gereği olarak içkiye ve kumara mahsustur.

"Sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan" ifadesinde, namazın Allah'ı anmanın bir örneği olmasına rağmen ayrı zikredilmesi, Allah'ı anmanın eksiksiz bir örneği olması hasebiyle buna verilen yoğun ihtimama delâlet ediyor. Nitekim sahih rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) *"Namaz dinin direğidir."* buyurmuştur. Kur'ân'ın birçok ayetinde namazın önemi son derece kuvvetli bir ısrarla vurgulanmıştır. Bu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu ısrarlı vurgulamanın bazı örnekleri şunlardır:

"Müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, huşu içinde namaz kılarlar..." (Mü'minûn, 2) *"Onlar ki, kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar. Hiç şüphesiz biz iyi işler yapanların mükâfatını kayba uğratmaksızın tam olarak veririz."* (A'râf, 170) *"Doğrusu insan hırslı ve bencil yaratıldı. Kendine kötülük dokununca sızlanır, fakat kendine hayır dokununca eli sıkı olur. Ancak namaz kılanlar böyle değildir."* (Meâric, 22) *"Sana vahyedilen kitabı oku ve namaz kıl. Hiç şüphesiz namaz, insanı iğrenç işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ı anmak, daha büyüktür."* (Ankebût, 45) *"Allah'ı anmaya koşun."* (Cum'a, 9) Bu ayette Allah'ı anmaktan kastedilen, namazdır. *"Beni anmak için namazı kıl."* (Tâhâ, 14) Aynı anlamı taşıyan daha birçok ayet vardır.

Yüce Allah bu ayette önce kendi adını anmaya yer verdi, onu namazın önüne aldı. Çünkü ilâhî çağrının tek hedefi budur. O, kulluk

vücuduna can veren ruhtur, dünya ve ahiret mutluluğunun mayasıdır. Dini ilk olarak yasalaştırdığı gün yüce Allah'ın Hz. Âdem'e söylediği sözler, bu gerçeğin delilidir: *"Allah dedi ki, her ikiniz de yere inin. Sizler birbirinizin düşmanısınız. Benden size bir hidayet geldiğinde kim benim doğru yola çağıran mesajıma uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Ama kim benim uyarıcı mesajıma (zikrime) sırt çevirirse, o geçim sıkıntısına düşer ve kıyamet günü onu kör olarak toplanti yerine süreriz."* (Tâhâ, 124) *"Rabbin müşrikler ile onların Allah'ı bir yana bırakarak taptıkları düzmece ilâhları bir araya getirdiği gün, düzmece ilâhlara Şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?"* der. Düzmece ilâhlar derler ki: *Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Senin dışında korucular ve dayanaklar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimetler verdin ki, sonunda seni anmayı unutarak yok edilmeyi hak eden bir topluluk oldular."* (Furkan, 18) *"Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. Onların erişebilecekleri bilgi sınırı budur."* (Necm, 30)

Ayetlerde sözü edilen Allah'ı anmanın (zikrin) karşısı, Allah'ı unutmaktır ki, bu unutmayı kulluğu ve dine bağlılığı unutmak gelir ki, bu olmadan insan ruhunu mutlu etmek mümkün değildir. Nitekim yüce Allah, *"Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."* (Haşr, 19) buyuruyor.

"Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?" ifadesi, azarlama içerikli bir soru cümlesidir. Bu cümle Müslümanların bu yasağa kadar bu kötülükleri işlemeye son vermediklerine belirli bir oranda delil teşkil ediyor. *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sok-mak... ister."* ayeti, *"De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için faydalar varsa; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* ayetinin tefsiri gibi bir konuma sahiptir. Yani, içki ve kumarda varolduğu farz edilen ve günahla birlikte bulunan yararın, gûnahtan veya kendisinden daha baskın olan gûnahtan zaman zaman ayrılması mümkün değildir. Hem günah, hem de fayda içeren yalan gibi meselâ. Yalanın bazen faydası gûnahtan ayrılabilir. İnsanları barıştırmak gibi bir yararı elde etmek için söylenen yalan gibi.

Çünkü *"Bunlar şeytan işi pisliklerdir."* ifadesinden sonra gelen *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak..."*

ister." ifadesindeki hasredici üslûptur. Yani ayetin anlamı şöyledir: İçki ve kumar şeytan işi olmaktan başka bir nitelikte ortaya çıkmazlar. Şeytanın içki ve kumar aracılığı ile istediği yegane şey, aranızda kin ve nefret meydana getirmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktır. Buna göre bunlarda sadece faydanın görüleceği bir durumda hiçbir zaman karşılaşılamaz ki, o durumda mubah görülsünler. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin, onlara karşı gelmekten sakının." Bu ayet, daha önceki ayette söz konusu edilen iğrençliklerden kaçınma ile ilgili emri pekiştiriyor. Bu pekiştirme ilk önce kanun koyma yetkisi olan Allah'a itaat etmeyi emretmekle, ikinci aşamada yürütmenin yetkisi olan Peygambere itaat etmeyi emretmekle ve üçüncü adımda açık bir uyarı ile dile getiriyor.

Bunun yanı sıra *"Eğer yüz çevirerseniz bilin ki, Elçimize düşen, açıkça duyurmaktır."* ifadesinde tehdit içerikli bir pekiştirme vardır. Özellikle ayetteki *"bilin ki"* ifadesi bu pekiştirmeyi daha da güçlendirmektedir. Çünkü bu ifade şunu ima ediyor: Eğer siz bu emre sırt çevirip söz konusu günahları işlerseniz galiba sanıyorsunuz ki, Peygamberin koyduğu yasağa karşı gelerek ona kafa tuttunuz ve onu yendiniz. Fakat onun bizim tarafımızdan görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu bilememiş veya unutmuş oldunuz. Onun görevi sadece kendisine vahyedilen ve tebliğ etmekle emredildiği direktifleri açık bir dille duyurmaktır. Siz aslında Rabbinizle, onun Rabliği konusunda tartışıyorsunuz.

Yukarıda söylediğimiz bu ayetler, söz konusu kötülükleri yasaklama konusunda değişik pekiştirme yöntemlerini içeriyorlar. Bu yöntemleri şöyle sıralayabiliriz: Söze *"Ey inananlar!"* hitabı ile başlanmış olması; hasır ifade eden *"innema"* ibaresinin kullanılması; söz konusu kötülüklerin iğrençlik olarak nitelenmeleri; bunların şeytan işi olmalarının belirtilmesi; açıkça bunlardan kaçınılmasının emredilmesi; kurtuluşun bu kaçınmadan beklenebileceğinin bildirilmesi; bu kötülüklerin kin ve nefret, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak gibi genel zararlı sonuçlarının zikredilmesi; bu kötülüklerle son vermeyenlerin azarlanması; Allah'a ve Elçiye itaat edilmesinin emredilmesi ve onlara karşı gelmekten sakındırılması; açık tebliğden sonra bu yasağa sırt çevirenlerin tehdit edilmesi.

"İnanıp iyi ameller işleyenler... Allah, işleri iyi şekilde yapanları sever." Ayetteki "taimû" fiilinin kökleri olan "ta'm ve taam" kelimele-ri yemek yemek anlamına gelir. Bu kelime yiyecekler için kullanılır, içecekler için kullanılmaz. Medinelilerin dilinde ise özel olarak buğ-day anlamına gelir. Bu kelime bazen de tatmak anlamına gelir. O za-man yemek anlamında kullanıldığı gibi içmek anlamında da kullanılır. Nitekim, *"Kim ondan (ırmağın suyundan) içerse, artık o benden de-gildir. Kim de onu tatmazsa, bendendir; eliyle bir avuç içenler baş-ka."* (Bakara, 249) ayetinde içmek anlamında kullanıldı. Bazı rivayetlere göre de Peygamberimiz (s.a.a) zemzem suyu hakkında "O hem bir içecek, hem de hastalıklar için şifadır." buyurarak bu kelimeyi içecek anlamında kullanmıştır.

Bu ayete akışı itibariyle uygun tek yorum, onun kendinden önceki ayetlerle bütünleşmiş sayılmasıdır. O takdirde içki yasağından veya bu ayetlerin inişinden önce içki içmiş olan müminlerin durumu ile ilgili şüpheyi ortadan kaldırmış olur. Çünkü bu ayetteki *"yedikleri ve içtik-leri şeyler"* ifadesi mutlaktır, onu kayıtlamaya elverişli bir şeyle kayıt-lanmış değildir.

Ayetin amacı bu mutlak yiyecek ve içecekten sakıncayı kaldır-maktır. Oysa bu sakıncanın kaldırılması, *"takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde"* ifadesi ile kayıtlandırılıyor. İçinde takvanın üç kez tekrarlandığı bu kayıtlayıcı ifadedeki takvanın anlamı, kelimenin gerçek anlamındaki şiddetli tak-vadır.

Takva sahibi müminler için mutlak (helâl) yiyecek ve içeceklerin sakıncasız olduğunu bildirmek, eğer diğer müminler ve kâfirler hak-kında mutlak yasağı sabit saymak amacını taşıyorsa, böyle bir yorum şu ve benzeri ayetlerle çelişir: *"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve temiz rızkları kim haram etti? De ki: O dünya hayatında ina-nanlar içindir, kıyamet günü ise sadece onlarındır."* (A'râf, 32) Üstelik bu dinin özünü kavrayanlar iyi biliyorlar ki o, insan fitratının hayatta mubah saymak zorunda olduğu helâl ve temiz şeyleri hiç kimseye ya-saklamaz.

Yok, eğer ayetin amacı bu mutlak yiyecek ve içecekleri takva sa-hipleri dışında kalan insanlara yasaklama amacı taşımıyorsa, ayetin

anlamı şöyle olur: İman edip iyi ameller işleyenler takva sahibi olmaları, yine takva sahibi olmaları, yine takva sahibi olmaları şartı ile bu yiyecek ve içeceklerden yararlanmaları caizdir. Oysa bunlardan yararlanmanın sadece iman edip iyi ameller işleyenler için caiz olmadığı, bu cevazın onlarla birlikte diğerleri için de geçerli olduğu bilinen bir gerçektir. Eğer bu cevazın sadece onlara mahsus olduğunu farz etsek bile bunun için bu ağır şart koşulmaz.

Eğer "*yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden*" kaydı, helâl ve mutlak yiyecekler ve içecekler anlamına alınırsa, tefsircilerin yaptıkları yorumların hiçbirisi bu iki çıkmazın birinden kurtulamaz. Çünkü bu yorumların hepsi şu ifadenin sınırları içinde kalır: "İman edip iyi amel işleyenler eğer haramlardan kaçınırlarsa, helâllerden yararlanmalarında sakınca yoktur." Açıkça anlaşılacağı gibi bu anlam az önce anlattığımız iki çıkmazın birinden kurtulamaz.

Bir tefsirci bu ayette hazfedilmiş kelimeler yani "...fîmâ taimû ve ğayrihi" olduğunu ve bu takdire göre ayetin anlamının şöyle olduğunu söylüyor: "İman edip iyi ameller işleyenler haramlardan kaçındıkları takdirde onlar için yiyip içtikleri 've diğer yararlandıkları için' bir sakınca yoktur." Bu yorum, delilsiz bir takdiri gerektirmiş olması yanında, üstelik az önce sözünü ettiğimiz çıkmazı da ortadan kaldırmıyor.

Bir başka tefsirci şöyle diyor: Burada iman ve iyi amelin her ikisi de gerçek şart değildir. Maksat haramlardan kaçınmanın gerekliliğini vurgulamaktır. İmanın ve iyi amelin buna eklenmesi, haramlardan kaçınmanın gerekliliğine delâlet etsin diyerdir.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz şudur: Ayetten anlaşıldığı kadarıyla maksat, yiyeceklerin ve içeceklerin sakıncasızlığını ifade etmektir. Az önce söylediğimiz gibi bu sakıncasızlık için iman, iyi amel veya haramlardan kaçınma şartı söz konusu değildir. Bu yorum ayetten anlaşılan anlama, son derece uzak düşmektedir.

Başka bir tefsir bilgini şöyle diyor: Mümin için sakıncasızdır demek uygundur. Ama kâfir, azaba mustahak olduğundan dolayı onun için bu ifadeyi kullanmak doğru olmaz.

Bu yoruma vereceğimiz cevap şudur: Özellikle mümini zikretmek doğru değildir. Nitekim "*De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve temiz rızıkları kim haram etti?*" (A'râf, 32) ayetinde mümin kelimesi yer almıyor. "*De ki: Bana vahyolunanda yiyen kimse için haram kı-*

linmiş bir şey bulamıyorum; ancak leş yahut akıtılmış kan... akar kandan olursa başka." (En'âm, 145) ayetindeki hitapta da müminden ve kâfirden söz edilmemektedir. *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Allah katında en üstününüz, (kötülüklerden) en çok sakınanınızdır."* (Hucurât, 13) ayetinde de mümini ile kâfiri ile bütün insanlara seslenilmiştir.

Bir başka tefsir bilgini de, "Haramı ve helâli bilme yolunu kendine kapattığı için ayette sadece müminden söz edilmiştir" diyor. Bu yorum da daha önceki yorumdaki problemle karşı karşıyadır. Üstelik *"takva sahibi olduklarında"* ifadesinden kaynaklanan problemi de ortadan kaldırmıyor.

Bu ayet hakkında yapılması yerinde olan yorum şudur: Bu ayet, kendisinden önceki ayetlerle bütünleştiği için onlarla aynı anlamı paylaşıyor. Ayet daha önce az veya çok içki içmiş veya kumar oynayarak bir şeyler elde etmiş ya da kutsal sayılan taşlar üzerinde hayvan boğazlamış müminlerin durumuna değiniyor. Sanki müminler bu yasaklama ayetinin inişinden sonra vaktiyle içki içmiş veya içki içmenin yanı sıra ayette sayılan diğer kötülükleri de işlemiş ve o gün hayatta olan veya hayatında Allah'ın hükmüne teslim olup ancak şimdi ölmüş bulunan kardeşlerinin durumunu sordular da bu ayet onların sorusuna cevap olarak inmiştir.

Sorularına verilen cevap şudur: Sözü edilen müminler eğer iman edip iyi amel işleyenlerden iseler, Allah'a iman ve iyi amelle, daha sonra Peygambere inen bütün hükümlere inanmak ve inen hükümleri titizlikle uygulamakla takva yolu üzerelerse, geçmiş günahlarından ötürü sorumlu tutulmayacaklardır.

Bununla ortaya çıkıyor ki, "fima taimû (tattıkları şeyler)" ibaresindeki ism-i mevsulden, içecek bir şey olması hasebi ile içki veya tatma anlamına uygun gelecek nitelikleri hasebi ile ayette sayılan içki, kumar, kutsal sayılan hayvan kesim taşları ve şans okları gibi haramların tümü kastedilmektedir. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: İman edip iyi ameller işleyenler, yasaklayıcı hükmün inmesinden önce içtikleri içkiden veya içki ile birlikte sayılan diğer haramlardan ötürü sorumlu tutulmayacaklardır.

"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şe-

kilde yaptıkları takdirde" ayetindeki *"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları"* ifadesi, *"inanıp iyi ameller işleyenlere... bir günah yoktur."* ifadesindeki konuyu tekrarlamaktadır. Bu tekrarlama, ikinci ifadedeki iman edip iyi ameller işleme niteliğinin, birinci ifadedeki sakıncasızlık hükmü üzerinde etkisi olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Yüce Allah'ın şu ayetteki müminlere yönelik hitabında aynı incelik vardır: *"İşte, içinizdeki Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir."* (Bakara, 232) Bu üslûp Arap dilinde yaygındır.

"Sonra takvayı gözetip inandıkları" ifadesinden, imandan sonra imanın muteber olduğu anlaşılıyor. Buradaki ikinci iman, tafsîlî imandır. Bu da Peygamberin Allah katından getirdiği hükümlerin bütününe, hiçbirini reddetmeksizin ve hiçbirine itiraz etmeksizin inanmak demektir. Böyle bir iman, Peygamberin emirlerine ve yasaklarına teslim olmayı gerektirir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ey inananlar! Allah'a ve Peygambere inanın."* (Hadîd, 28) *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik... Hayır! Rabbinde andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılp, sonra da verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

"ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde" ifadesinden ihsanın (iyi işler yapmanın) imandan sonra imana izafe edilmesinin muteber olduğu anlaşılıyor. Bu ifadede geçen "ih-san" kelimesi hiçbir bozuk niyet taşımaksızın bir işi güzel şekliyle yapmak demektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İman edip iyi ameller işleyenlere gelince, biz iyi işler yapanları kesinlikle ödüksüz bırakmayız."* (Kehf, 30) *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır."* (Âl-i İmrân, 172) Yani bunların savaş çağrısına uymaları, Allah'ın rızasını kazanmak ve emrine teslim olmak içindir, başka bir maksada dayanmamaktadır. İhsanın başkalarına dönük bir türü de vardır. Bu da güzel görünen bir şeyin başkalarına ulaştırılmasıdır. *"Ana-babaya iyilik edin."* (Bakara, 83) ayeti ile *"Allah sana nasıl iyilik ediyorsa, sen de insanlara iyilik et."* (Kasas, 77)

ayetleri ihsanın bu anlamının örnekleridir.

Ayetin yeri göz önüne alındığında, buradaki ihsanın iki anlamından birincisinin uygun olduğu görülür. Bu anlamda, bir işi güzel yönü üzere yapmak demektir. Dinî takvanın hakkı, sadece iman etmek ve dinin gerçeğini tasdik etmekle tam verilmiş olmaz. Bunun için dinin hükümlerine tek tek, ayrıntılı olarak inanmak gerekir. Bu hükümlerin bir tekini reddetmek, dini kökten reddetmek anlamına gelir.

Şeriat hükümlerine tek tek tafsilatlı biçimde inanmakla da takvanın hakkı verilmiş olmaz. Bunun için o şeriat hükümlerini uygulamak ve uygularken bunu güzel şekilde yapmak gerekir. Bu hükümlerin gerektirdiği yapmaları ve yapmamaları harfiyen yerine getirmek gerekir. Bu yerine getirme işlemi, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına boyun eğmekten ve uymaktan kaynaklanmalı, münafıkça bir art niyete dayanmamalıdır. Takva azığı ile azıklanan kimsenin Allah'a inanıp iyi amel işlemesi, Peygamberin (s.a.a) getirdiği hükümlere bütünü ile inanması, bütün bunlarda uymayı ve ihsanı esas alan tutumu benimsemesi gerekir.

Takvanın bu ayette üç kez tekrarlanmasına ve iman, iyi amel ve ihsandan oluşan üç aşamanın bununla kayıtlanmasına gelince; bu durum, bu üç aşamanın gerçek takva ile birlikte olması, bu aşamaların hiçbirinde dinî olmayan başka bir amacın söz konusu olmaması gerektiğine yönelik işareti pekiştirmek içindir. Daha önceki bazı incelemelerde belirttiğimiz gibi takva, özel bir dinî makam değildir; o bütün dinî makamları kapsamına alan bir ruh hâlidir. Yani her dinî makamın kendine mahsus bir takva hâli vardır.

Bütün bu anlattıklarımızdan şu sonuç ortaya çıkıyor ki, *"İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları... bir günah yoktur."* ifadesinden maksat şudur: İman edip iyi ameller işleyenler, vaktiyle içtikleri içkiden veya işledikleri ayette sayılan diğer haramlardan sorumlu değildirler. Yalnız bunun için bütün davranışlarında takvaya bağlı olmaları, Allah'a ve Peygambere imanla donanmış olmaları, yaptıkları amelleri iyi şekilde yapmaları, farzları yerine getirmeleri ve kendilerine yasaklanan haramlardan kaçınmaları şarttır. Bu durumda eğer yasaktan önce veya yasaklayıcı direktifin kendilerine ulaşmasından önce ya da bu yasağın bilincine varmalarından önce bu şeytanî pisliklere bulaşmışlarsa, bunun onlara zararı yoktur.

Bu ayetin benzeri, kible değişikliği ile ilgili ayetlerdir. O ayetler de Müslümanların Kâbe'den başka tarafa dönerek kıldıkları namazların hükmü ile ilgili sorularına cevap niteliğindedir. Yüce Allah bu ayetlerin birinde, *"Allah sizin imanınızı boşa çıkaracak değildir."* (Bakara, 143) buyurmuştur.

Buradaki söz akışı, *"İnanıp iyi ameller işleyenlere..."* ayetinin kendinden önceki ayetlerle bağlantılı olduğuna, onun o ayetlerle birlikte indiğine dair bir başka delildir. Bu ayetlerin dilinden anlaşılıyor ki, onlar içki yasağı konusunda inmiş en son ayetlerdir; ayetlerin dilinin işaret ettiği gibi bazı Müslümanlar -yukarıda vardığımız sonuca göre- daha önceki yasaklayıcı ayetler ile bu ayetler arasında geçen sürede içki içmeye son vermemişlerdi.

Arkasından bu ayetlerin inmesinden sonra o güne kadar içki içenlerin durumu soruldu. Bunlardan bazıları yasaklayıcı ayetlerin inmesinden önce içki içmişti. Bazıları yasağın bilincine varmadan önce içki içmişti. Bazılarının da öne sürecek hiçbir mazereti yoktu. Bunların hepsine özel durumları göz önüne alınarak cevap verildi. İhsan ilkesine bağlı bir müminken, yasak hükmünün inmesinden önce veya yasaklandığının farkında olmayarak içenler sorumlu olmayacaktı. Fakat durumu bu tarife uymayarak içki içenlerin hükmü, yukarıdakinden farklı olacaktı.

Tefsirciler bu ayet üzerinde uzun incelemeler yapmışlardır. Bunların bir bölümü *"fîmâ taimû=yedikleri ve içtikleri şeyler"* ifadesi ile ilgilidir ki, bu konuya kısaca değinmiştik. Bir bölümü ise ayetin devamı ile ilgilidir. Bu bölümde takva üç kez, iman iki kez tekrarlanmış ve iyi amel vurgulandıktan sonra ihsan ilkesine parmak basılarak ayet nokatlanmıştır. İşte bu tekrarlar ve vurgulamalar tefsirciler tarafından inceleme konusu yapılmıştır.

Bir tefsirci şu yorumu yapmıştır: *"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları"* ifadesinden maksat, haramlardan kaçınıp imanda ve iyi amel işlemede sebat etmektir. *"Sonra takvayı gözetip inandıkları"* demek, sonra içki gibi kendilerine haram edilenlerden kaçındılar ve bunların haram olduğuna inandılar, demektir. *"Ve sonra takvayı gözetip amelleri iyi şekilde yaptıkları takdirde"* demek, günahlardan kaçınmayı sebatla devam ettirdiler ve güzel işlerle meşgul oldular, demektir.

Bir başka tefsir bilgini ise bu tekrarları şöyle yorumluyor: Bu tekrarlar şu üç hâle işaret edilmiştir: 1- İnsanın takva ile imanı kendisi ile nefsi arasında kullanması. 2- İnsanın takva ile imanı kendisi ile insanlar arasında kullanması. 3- İnsanın takva ile imanı kendisi ile Allah arasında kullanması... Anlaşıldığı kadarıyla buna göre ihsan, insanlara iyilik etmek anlamındadır.

Başka bir tefsircinin görüşüne göre bu tekrarlar şu üç aşama göz önüne alınmıştır: Başlangıç, orta ve son olarak varılan nokta. Bu üç nokta, gerçek takvadır.

Bir başka tefsir bilgini şöyle diyor: Bu tekrarlarda sakınılacak şeyler göz önüne alınmıştır. Şöyle ki, ilâhî azaptan sakınmak için haramların terk edilmesi, haramlara düşmemek için şüpheli şeylerden uzak durulması, nefsi pislikten korumak ve tabiatın yapının kirlerinden arınmak için bazı mubahlara yanaşılması gerekir.

Başka bir tefsirciye göre ilk takva, içki içmekten uzak durmak, ilk iman, Allah'a inanmak; ikinci takva, birinci takvayı devam ettirmek, ikinci iman birinci imanı devam ettirmek; üçüncü takva, farzları yapmak ve ihsan da nafileleri yapmak demektir.

Bir diğer tefsir bilginine göre ilk takva akılla ilgili günahlardan sakınmak, ilk iman, Allah'a ve bu günahların çirkinliğine inanmak; ikinci takva, nakil [Kur'an ve sünnet] ile sabit olan günahlardan sakınmak, ikinci iman bu günahlardan kaçınmak gerektiğine inanmak demektir. Üçüncü takva, kullara yönelik zulümlere, başkalarına karşı yapılan haksızlığa ve fesada mahsustur. İhsandan maksat ise, insanlara iyilik etmektir.

Diğer bir görüşe göre birinci şart geçmişe mahsustur. İkinci şart birinci şartın devamı ve onun gereğine uymayı sürdürmekle ilgilidir. Üçüncü şart ise kullara yönelik zulümlere mahsustur.

Bu konuda daha başka görüşler de vardır. Bu görüşleri savunanların söyledikleri bütün sözler, ayetin yorumunu dayandırmayı gerektirecek ne ayetin sözlerinden kaynaklanan bir delile ve ne de başka bir delile dayanmıyor. Bu görüşlerin içeriğini değerlendirmek ve daha önce söylediklerimize dönmek, bu gerçeği açıkça ortaya koyar.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam b. Salim'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle duyduğu rivayet edilir: "Hamza b. Abdulmuttalib ile arkadaşları bir gün sükrük adı verilen bir içki başındaydılar. O sırada deve etinden yapılan bir yemek olan şerif'ten [devenin hörgücünden yapılan bir çeşit yemek] söz edildi. Hamza 'Onu nasıl yaparız?' dedi. Arkadaşları '[Yakında bulunan deveye işaret ederek] işte şu, kardeşinin oğlunun dişi devesi' dediler. Hamza hemen devenin yanına gelerek onu boğazladı ve ciğeri ile sırt etlerini alarak arkadaşlarına getirdi."

İmam Cafer Sadık (a.s) sonra şöyle devam etti: "Hz. Ali gelip devesinin boğazlandığını görünce bu işe kızdı. Oradakiler, 'Bu işi amcan Hamza yaptı' dediler. O da Peygambere (s.a.a) giderek Hamza'yı şikâyet etti."

"Peygamber efendimiz (s.a.a) Hz. Ali (a.s) ile birlikte yola koyuldu. Hamza'ya, 'Peygamber (s.a.a) kapıda' diye haber verdiler. Hamza öfkeli bir şekilde kapıya çıktı. Resulullah (s.a.a) onun öfkeli yüzünü görünce, geri döndü. Hamza ona 'Eğer Ebu Talib'in oğlu seni dizginle gütmek isteseydi, bunu yapardı' dedi. Hamza bu sözlerden sonra içeri girdi ve Peygamber (s.a.a) de geri döndü."

İmam (a.s) daha sonra şöyle devam etti: "Bu olay Uhud Savaşından önce meydana geldi. Bu arada içki yasağı ayeti indi. Ayet inince Peygamberimizin (s.a.a) emri üzerine içki dolu kaplar kırıldı. O günlerde Uhud Savaşı için seferberlik ilân edildi. Peygamberimiz, Müslümanlar ve o arada Hamza sefere çıktılar. Hamza bu günlerde Peygamberden (s.a.a) uzak duruyordu. Ordular karşı karşıya gelince, Hamza düşman üzerine yürüdü ve düşman askerleri arasında kayboldu. Az sonra sağ olarak yerine döndü. Müslümanlar ona, 'Ey Peygamberin amcası, aman Peygamber sana kırgın iken ölüme gitme.' dediler. Hamza ikinci kez düşman saflarına yürüdü ve gözlerden kayboldu. Fakat yine sağ olarak yerine döndü. Arkadaşları onu yine, 'Aman ey Peygamberin amcası, Peygamber sana kırgın iken ölüme gitme.' dediler."

"Bunun üzerine Peygambere doğru yürüdü. Peygamber onun kendisine doğru gelmekte olduğunu görünce, o da ona doğru yürüdü. Kucaklaştılar ve Peygamberimiz onu gözleri arasından öptü. Arkasından

düşman üzerine yürüdü ve şehit düştü. Peygamber onu nemire adlı parçadan [siyah ve beyaz çizgili yünden yapılan hırka veya ince kadi-fe] bir kefene sardı."

İmam (a.s) kapıdaki perdeye işaret ederek "O örtü, bunun benzeri idi, dedi. O kumaş şu kapıdaki perdenin kumaşındandı. Boyu uzun olduğu için yüzü örtülünce ayakları, ayakları örtülünce de yüzü açıkta kalıyordu. Peygamber o parçayla yüzünü örttü ve ayaklarını izhir otuyla [yaprağı geniş güzel kokulu bir tür ot] kapattı."

"Bu sırada Müslümanlar bozguna uğrayıp savaş alanından kaçtılar. Sadece Hz. Ali kaldı. Peygamber (s.a.a), 'Ne yapacaksın?' diye sordu. Hz. Ali (a.s), 'Yerimde kalıp direneceğim' dedi. Peygamber (s.a.a), 'Senden beklenen zaten budur.' dedikten sonra, 'Allah'ım, bana yaptığın vaadi yerine getir, eğer sen istemezsen, sana ibadet edilmez.' dedi." [c.1, s.339, h:183]

Zemahşeri, Rabi'ul-Ebrar adlı eserde şöyle diyor: "İçki hakkında üç ayet indi. İlki, '*Sana içki ve kumarı sorarlar...*' [Bakara, 219] diye başlayan ayettir. Bu ayet üzerine kimi Müslümanlar içkiyi terk ederken kimileri de içmeye devam ettiler. Bu arada adamın biri bir gün içkiyi içip namaza kalktı; namazda sapıtınca, '*Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın.*' [Nisâ, 43] diye başlayan ayet indi. Buna rağmen kimi Müslümanlar içki içmeye devam ettiler. Bunlar arasında Ömer de vardı. Bir gün içkili iken devenin ağız kemiğini alıp Abdurrahman b. Avf'a vurarak başını yardı. Arkasından yere oturup Esved b. Ya'fur'un Bedir ölüleri için söylediği şu ağıtı okudu:

"Nice cariyeler ve değerli kadeh arkadaşları Bedir kuyusunda gömüldü.

Nice büyükler, büyüklükleri ile Bedir kuyusuna gömüldü.

Ebu Kebşe bize tekrar dirilmeyi mi vaat ediyor?

İnsan kuşlara dönüştükten sonra nasıl tekrar dirilir?¹

Eğer doğru söylüyorsa benden ölümü geri çevirsin.

Kemiklerim çürüdükten sonra beni diriltmek niye?

Hey, benden Rahman'a kim haber iletecek ki?

1- [Cahiliye dönemi insanları, ölümden sonra ruhun mezarlıkta yaşayan "sady ve hâm" adlı kuşa dönüştüğüne inanırlardı.]

Ben Ramazan ayında oruç tutmayacağım.

Allah'a söyle de beni içmekten alıkoysun!

Allah'a söyle de beni yemekten alıkoysun!"

"Peygamber (s.a.a) bu olayı işitince öfkeli bir şekilde Ömer'e doğru yola çıktı. Öfkesinden cübbesi yerlerde sürünüyordu. Elinde olan bir cismi Ömer'e vurmak için havaya kaldırdı. Bunu gören Ömer, 'Allah'ın ve Peygamberin öfkesinden Allah'a sığınırım.' dedi. Bunun üzerine, '*Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak... ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?*' ayeti indi. Bunun üzerine Ömer, 'Vazgeçtik.' dedi." [Rabî'ul-Ebrar, c.4, s.51]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Nasih adlı eserinde Nuhas, Saad b. Vakkas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: "İçki yasağı benim hakkımda indi. Bir defasında Ensardan bir arkadaşımız yemek hazırladı ve bizi davet etti. Davete birçok kişi geldi. Yediler, içtiler ve küp gibi sarhoş oldular. Bu olay, içki yasaklanmadan önce oldu. Arkadaşlar karşılıklı övünme yarışına girdiler. Ensar, 'Ensar daha üstündür.' dedi. Kureyşliler de, 'Kureyşliler daha üstündür.' dediler. O sırada adamın biri bir devenin ağız kısmının kemiğini üzerime atarak burunumu yardı. -Nitekim Saad b. Vakkas yarık burunlu olarak kaldı.- Ben de Peygambere (s.a.a) vararak durumu anlattım. Bunun üzerine, '*Ey inananlar! İçki, kumar, putlar ve şans okları şeytan işi pisliklerdir...*' ayeti indi."

Ben derim ki: Ehlişünnet kanalıyla nakledilen İslâm'da içki yasağı ile sonuçlanan hikâyeler sayıca çoktur. Ayrıca bu rivayetler arasında büyük farklılıklar vardır.

Yasaktan sonra içki içen sahabîler hakkındaki hikâyeler, yapmakta olduğumuz tefsirle ilgili inceleme açısından bizi ilgilendirmiyor. Yalnız bu rivayetler daha önce vurguladığımız şu gerçeği doğruluyor: İçki yasağı ile ilgili ayetlerde Bakara suresindeki ayetin inişinden sonra bazı sahabîlerin içki içmeye devam ettiklerine ve bu kötü alışkanlığı Mâide suresindeki ayetin inmesine kadar terk etmediklerine dair işaret veya delâlet vardır.

Evet, bazı rivayetlerde Hz. Ali (a.s) ile Osman b. Maz'un'un yasak ayetlerin inişinden önce içkiyi kendilerine yasakladıkları bildiriliyor.

Ayrıca el-Milel-u ve'n-Nihal adlı eserde verilen bilgiye göre, bazı Araplar daha cahiliye döneminde içki içmeyi kendilerine yasaklamışlardı. Bunlardan bazıları İslâm dönemine ermiş ve Müslüman olmuşlardı. Amir b. Darab Udvanî ve İslâm dönemine ermiş olan Kays b. Amir Temimî içkiyi daha cahiliye döneminde bırakmış kimselerdi. Safvan b. Ümeyye b. Muhris Kinanî, Afif b. Ma'dikereb el-Kindî ve Uslum-i Yamî de bunlar arasında idi. Bu sonuncu kişi içki ile birlikte zınayı da kendine yasaklamıştı. Bunlar dillerine hak söz cari olmuş tek tük kişilerdi. Cahiliye dönemi Araplarının ezici çoğunluğu ise tıpkı o günün Yahudiler dışındaki diğer toplumları gibi ayetlerle yasaklanıncaya kadar hiçbir sakınca görmeden içki içiyorlardı.

Ayetlerden anladığımıza göre, içki hicretten önce Mekke döneminde yasaklandı. Bunun delili, *"De ki, Allah sadece açık-gizli bütün kötülükleri, günahı, haksız saldırıyı haram kıldı."* (A'râf, 33) ayetidir. Bu ayet Mekke döneminde indi. Eğer bu ayet, Medine döneminde hicretin başlarında inen, *"Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için yararlar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* ayeti ile bir arada mütalaa edilirse, içkinin o gün Müslümanlara haram edildiği konusunda şüphe kalmaz.

Eğer Mâide suresinde yer alan bu konudaki ayetlerin içeriğini iyi incelersek, özellikle *"Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* ifadesi ile *"İnanıp iyi ameller işleyenlere... yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden bir günah yoktur."* ifadesi üzerinde iyi düşünersek anlarız ki, Bakara suresi ayeti ile Mâide suresi ayetleri arasında içki içen Müslümanların bu davranışı eski kötü alışkanlığın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştı. Tıpkı ramazan gecelerinde kadınlara yaklaşımlarındaki emirlere uymama hâli gibi ki, bunun üzerine, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz. Allah sizin nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi. Bunun için rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı."* (Bakara, 187) ayeti indi.

Anlaşıldı ki, bu rivayetler hakkında iki bakımdan söylenecek söz vardır:

Birincisi: Bu rivayetlerdeki içki yasağının tarihi ile ilgili farklılık meselesidir. Meselâ yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerin birincisinde, içkinin Uhud Savaşı öncesinde yasaklandığı bildirilmişti. Bazı rivayet-

lere göre bu yasak Ahzâb Savaşından önce gerçekleşmiştir.¹ Fakat bu farklılığı açıklamak bir dereceye kadar kolaydır. Çünkü bu rivayette kastedilen içki yasağının Mâide suresindeki ayetlerin koyduğu yasak olduğu kabul edilebilir. Gerçi bazı rivayetlerin ifadeleri bu yoruma tam anlamı ile uymaz.

İkincisi: Bu rivayetlerin Mâide ayetlerinin inişine kadar içkinin yasak edilmediğine veya o güne kadar halkın yanında ve özellikle sahabîlerin yanında içkinin haram oluşunun netlik kazanmadığına delâlet etmeleridir. Oysa her türlü günahın haram olduğunu açıklayan A'râf suresindeki ayet ile içki içmeyi net bir dille günah diye adlandıran Bakara suresindeki ayet, meseleyi gayet açık bir biçimde aydınlatıyordu. Bu durum tevil kabul etmez bir husustur.

Bir de şunu düşünelim: Her türlü günahın haram olduğu, Mekke döneminde inen ve belli başlı haramları içeren *"De ki, Allah sadece açık-gizli bütün iğrençlikleri, günahı, haksız saldırıyı, Allah tarafından haklarında hiçbir delil indirilmemiş şeyleri, O'na ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediklerinizi söylemenizi haram kıldı."* (A'râf, 33) ayeti bir yanda duracak. Sonra bu ayet üzerinden uzun bir süre geçecek de müminler bu ayetin açıklanmasını Peygamberlerinden istemeyecek. Hatta en büyük arzuları, bulduklarını sandıkları her fırsatı değerlendirerek Kur'ân'a itiraz etmek, onu gözden düşürmek olan müşrikler bu ayetin açıklanmasında ısrar etmeyecekler. Bu, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Tersine, tarihin bize verdiği bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) içkiyi yasaklaması, putperestliği ve zinayı yasaklamasında olduğu gibi müşrikler tarafından biliniyordu. İbn-i Hişam'ın es-Sîret'un-Nebevîye adlı eserinde Hallâd b. Kurre ve başkalarının Bekir b. Vâil kabilesinin ileri gelen âlimlerinden naklettiğine göre, "Kaysoğulları kabilesinin şairi A'sa, Müslüman olmak arzusu ile Peygamberimizle (s.a.a) görüşmek üzere yola çıkmıştı. Bu arada Peygamberimizi (s.a.a) öven bir beyti şöyle olan bir şiir söylemişti:

"Göz ağrısı çektiğin gecelerde gözlerini hiç kapatmadın mı? / Yılan sokmuş birisi gibi hiç uyumadan mı geceyi geçirdin?"

1- Bu yoldaki rivayet, Taberî tefsirinde ve Suyutî'nin ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Taberî'den ve İbn-i Münzir'den nakledilerek ve Katade'ye dayanılarak yer verilmiştir.

"Şair A'şa, Mekke'ye veya Mekke yakınlarına varınca Kureyşli bir müşrikle karşılaştı. Kureyşli ona nereye gittiğini sordu. Şair de Peygamberi (s.a.a) görüp Müslüman olmak arzusu ile Mekke'ye geldiğini söyledi. Kureyşli ona, 'Ey Ebu Basir, Muhammed zinayı yasaklıyor' dedi. A'şa 'Vallahi benim zina yapmak gibi bir amacım yok' dedi. Kureyşli müşrik, 'Ey Ebu Basir, Muhammed içkiyi de yasaklıyor' dedi. Bunun üzerine A'şa, 'İçkiye gelince ona karşı içimde hâlâ arzu var. Öyleyse şimdi geri döneyim ve bu yıl içki ile ilgili arzumun tatmin edeyim de sonra Muhammed'e gelip Müslüman olurum' dedi ve geri döndü. Fakat o yıl içinde öldüğü için Peygamber (s.a.a) ile görüşmeye gelemedi."

Buna göre, bu rivayetlerde söz konusu edilen görüşlerin sahabenin ayetler hakkında içtihatlarına dayandıklarını ve bunu yaparken A'râf suresindeki ayetin anlamını göz ardı ettiklerini düşünmemiz gerekir. Tefsir bilginleri bu rivayetlerin anlamlarını birbirine yaklaştırmak için şaşırtıcı yorumlara girişmişlerdir.¹

Şu, bu, bir yana bırakılacak olursa görülür ki, Kur'ân içki yasağının hicretten önce gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir. Mâide suresindeki içki yasağına ilişkin ayetler sadece insanların bu yasağa uyma ve onu uygulamada gösterdikleri ihmalkârlık karşısında bir pekiştirme amacı ile inmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam'dan, o da güvendiği bir raviden, o da ravilerin adını vermeden İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Ona 'Sizden ayetteki içki, kumar ve dikili taşlar ile birtakım şahıslar kastedildiği söyleniyor, doğru mu?' diye soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: Allah, kullarına anlamadıkları şeylerle hitap etmez." [c.1, s.341, h:188]

Yine aynı eserde Abdullah b. Sinan kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir gün Kudame b. Mez'un, Ömer'in yanına getirildi. İçki içmişti ve bu konu şahitlerle kanıtlanmıştı. Ömer ona ne ceza verilmesi gerektiğini Hz. Ali'ye (a.s) sordu. Hz. Ali de ona seksen kırbaç vurulması gerektiğini söyledi. Kudame, 'Ey Emir'el-

1- Hatta bir tefsirci, sahabilerin "*De ki: Onlarda büyük günah vardır...*" şeklindeki Bakara suresinde yer alan ayeti, buradaki günahtan, katıksız günahın kastedildiği şeklinde yorumladıklarını ileri sürmüştür. Oysa daha önce içki içmenin günah olduğunu A'râf suresindeki ilgili ayet açık bir dille bildirmiştir.

Müminin, bana had cezası uygulanmaması gerekir. Çünkü ben, *'İnanıp iyi ameller işleyenlere... yedikleri ve içtikleri yüzünden bir günah yoktur.'* ayetinin kapsamına giriyorum.' dedi ve bu ayeti sonuna kadar okudu. Ama Hz. Ali (a.s) ona şu cevabı verdi: Hayır, yalan söylüyorsun. Sen bu ayetin kapsamına girmiyorsun. Bu ayetin kastettiği kimse-lerin yedikleri ve içtikleri kendilerine helâl idi. [Çünkü yasaklanma-ndan önce idi.] Onlar kendilerine helâl olan yiyecekleri ve içecekleri yiyip içiyorlardı." [c.1, s.341, h:189]

Ben derim ki: Ayyâşi bu anlamda bir rivayeti Ebu Rabi kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.¹ Yine böyle bir rivayeti Şeyh Tûsî, Tehzib'ül-Ahkâm adlı eserinde İbn-i Sinan aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.² Yine bu anlamda rivayetler Ehlisünnet kanalından da nakledilmiştir.

Hz. Ali'nin (a.s) "Bu ayetin kastettiği kimselerin yedikleri ve içtik-leri kendilerine helâl idi..." sözü bizim yukarıda ayetin anlamı hakkın-da yaptığımız açıklama ile uyum hâlinindedir. O açıklamamıza başvuru-labilir.

Taberî tefsirinde Şa'bi'den şöyle nakledilmiştir: "İçki hakkında dört ayet indi. İlki, *'Sana içki ve kumarı sorarlar.'* [Bakara, 219] ayeti-dir. Bu ayet inince Müslümanlar içkiyi bıraktılar. Sonra *'Hurma ağaç-larının meyveleri ile üzümlerden içki ile yararlı besin elde edersiniz.'* [Nahl, 67] ayeti indi. Bu ayet üzerine Müslümanlar tekrar içki içmeye başladılar. Daha sonra Mâide suresindeki şu iki ayet yani, *'İçki, ku-mar, putlar (veya anıt taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?'* ayetleri indi."

Ben derim ki: Bu yorumdan, Nahl suresindeki ayetin Bakara su-resindeki ayeti, arkasından da Mâide suresindeki iki ayetin Nahl sure-sindeki ayeti neshettiği anlaşıyor. Bu yorumun asılsız olduğuna karar vermek için daha fazla açıklama yapmanın gerekmediği kanaatinde-yiz.

el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde müellifler kendi isnad zincirle-riyle İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Allah hiçbir pey-gamber göndermiş değil ki, o peygamberin dinini kemâle erdirdiğinde

1- [Tefsir'ul-Ayyâşi, c.1, s.341, h:190]

2- [Tehzib'ül-Ahkâm, c.1, s.93, h:17]

içki yasağını içereceği onun bilgisi dahilinde olmasın. İçki hep haram olmuştur. Yalnız her peygamber döneminde bu yasak aşama aşama gerçekleşti. Eğer böyle olmayıp bu yasak insanlara birden yüklenseydi, insanlar dinle aralarındaki bağı keserlerdi."

Ardından İmam (a.s) şunları ekledi: "Hiç kimse Allah'tan daha yumuşak tutumlu değildir. Yumuşak tutumunun bir sonucu olarak o insanları bu yasağa aşama aşama alıştırtıyor. Eğer onlara bu yasağı birden yüklesediydi mahvolurlardı." [el-Kâfi, c.6, s.395, h:3; et-Tehzib, c.9, s.102, h:178]

el-Kâfi'de, Amr b. Şimr kanalıyla İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "*İçki, kumar, putlar (veya anıt taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının.*" ayeti inince, Peygamberimize (s.a.a) 'Ey Allah'ın resulü, [ayette geçen] meysir nedir?' diye sordular. Peygamberimiz 'O, aşık kemikleri ve cevizler de dahil olmak üzere kendisi ile kumar oynanan her şeydir' cevabını verdi. Peygamberimize, 'Peki, [ayette geçen] ensab nedir?' diye sordular. Peygamberimiz, 'Putperestlerin sözde ilâhları için boğazladıkları.' cevabını verdi. Peygamberimize, 'Peki, [ayette geçen] ezlâm nedir?' diye sorduklarında 'Putperestlerin şans aramak için kullandıkları oklardır' dedi." [c.5, s.122, h:1]

Yine aynı eserde Ata b. Yesar kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) "Her sarhoş edici madde, haramdır ve her sarhoş edici madde, içkidir." buyurduğu rivayet edilir.

Ben derim ki: Bu rivayet Ehlişünnet kanalından da Abdullah b. Ömer'e dayandırılarak Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir. Söz konusu rivayetin lafzı, "Her sarhoş edici madde, içkidir ve bütün içkiler, haramdır." şeklindedir. Bu rivayeti Beyhakî ve diğerleri nakletmiştir. 'Her sarhoş edici madde, haramdır ve kumar aracı yapılan her şey ayetteki meysir kelimesinin kapsamına girer.' rivayeti birçok kanalla Ehlibeyt İmamlarından rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Sabbah'tan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'İçki ile nebiz [=üzüm ve hurma suları] bir midir?' diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: Hayır. Üzüm ve hurma suları içki ile aynı şey değildirler. Allah içkinin azını da çoğunu da haram kıldı. Tıpkı ölü hayvan etini, kanı ve domuz etini haram kıldığı gibi. Peygamber (s.a.a) sarhoş eden içecekleri haram kıldı. Resulullah'ın (s.a.a) haram

kıldığı şeyler, Allah'ın haram kıldığı şeylerdir." [c.1, s.340, h:184]

el-Kâfî ve et-Tehzib adlı eserlerde İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Allah, içkiyi günahından dolayı değil, yol açtığı sonuçtan dolayı haram kıldı. Buna göre alkollü içki ile aynı sonuca yol açan her madde, içkidir." Başka bir rivayete göre İmamın sözlerinin sonu "İçki ile aynı etkiyi yapan her madde içkidir" şeklindedir. [Usûl-i Kâfî, c.6, s.412, h:2, Tehzib'ül-Ahkâm, c.9, s.112, h:221]

Ben derim ki: Her iki mezhep tarafından nakledilen ve içki ile kumarı kötüleyen rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler hadis kitaplarına başvurabilirler.

94- Ey inananlar! Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar ki, gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin [kendisinden korkanları ortaya çıkarsın]. Kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acı bir azap vardır.

95- Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin. Sizden kim onu bilerek öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır. Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrar-

larsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır.

96- Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz sürece size kara avı haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.

97- Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde ne varsa bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilen olduğunu anlamanız içindir.

98- Bilin ki, Allah şüphesiz azabı ağır olandır ve Allah hiç şüphesiz affedici ve merhametlidir.

99- Elçiye düşen, duyurmaktan başka bir şey değildir. Allah gizlediğinizi ve açığa vurduğunuzu bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde ihramlı iken kara ve deniz hayvanlarını avlamakla ilgili hükümler açıklanıyor.

"Ey inananlar! Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar" Ayette geçen "yebluvenne" fiilinin kökü olan "belâ", imtihan ve deneme demektir. Bu fiilin başında gelen ve adına lâm-ı kasam denilen lam harfi ve fiilin sonunda gelen şeddeli nun harfi, her ikisi tekit amaçlıdır.

Ayetteki "bi-şey'in min'es-sayd=bir avla, avdan bir şey aracılığı ile" ifadesi, küçümseme amacını taşır. Bununla muhataplara yapılan telkin, bir sonraki ayette karşılaşacakları yasağa uymalarına yardımcı olsun diye dir.

"Ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla" ifadesi, avlanma kolaylığı ve zorluğu bakımından av hayvanlarına dönük bir genellemedir. Meselâ, kuş yavruları, küçük vahşi hayvanlar ve kuş yumurtaları kolayca avlanabilir. Büyük vahşi hayvanlar ise normal olarak ancak silâhla avlanabilir.

Ayetten, onun bir sonraki ayette ifade edilen şiddetli hükme geçiş gibi bir nitelik taşıdığı anlaşılıyor. Bundan dolayı bu girişin arkasından, *"ki, gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin."* ifa-

desine yer verildi. Çünkü bu ifadede ortada yasaklama, men etme nitelikli bir emir olduğuna dair işaret vardır. Yine bu girişi, *"Artık kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acı bir azap vardır."* ifadesi izledi.

"gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin." Bu ifade kinayeli bir ifade olup anlatılmak istenen şu olabilir: Allah sizi şunu şunu bilmek için imtihan ediyor. Yani öyle bir ortam oluşturacak ki, bu ortam aracılığı ile görmeden kendisinden korkanları, ondan korkmayanlardan ayırt edecek. Çünkü Allah için bilmemek söz konusu olamaz ki, bu bilgisizliği ilim ile gidersin. Âl-i İmrân suresindeki *"Cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmrân, 142) ayetinin tefsiri sırasında imtihanın ne anlama geldiğini enine boyuna incelemiştik. Ayrıca buradaki ilmin başka bir anlamına da daha önce değinmiştik.

"gayb hususunda kendisinden kimin korktuğu" ifadesine gelince; buradaki gaybdan korkmak, insanın Rabbinden korkarak kendisini korkuttuğu ahiret azabından ve acı cezasından sakınmasıdır. Bunlar tümü ile insanın bilgisi ve algısı dışında kalan şeylerdir. Zahirî duyu organları ile onları müşahade edemez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Sen ancak Kur'ân'a uyan ve gaybla ilgili Rahman'dan korkan kimseyi uyarabilirsin." (Yâsîn, 11) *"Cennet, takva sahiplerine uzak olmayacak bir şekilde yaklaştırılır. İşte size vaat edilen budur. Sürekli Allah'a yönelen ve O'nun buyruklarını koruyanlar için hazırlandı. Gayb hususunda Rahman'dan korkan ve hakka yönelmiş bir kalple gelen herkesin mükâfatı budur."* (Kaf, 33) *"Onlar görmeden Rablerinden korkarlar ve kıyamet gününün dehşetinden ürkerler."* (Enbiyâ, 49)

"Kim bundan sonra haddi aşarsa" yani kim bu sınavdan sonra Allah'ın çizdiği sınırları aşarsa, *"Onun için acı bir azap vardır."*

"Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin..." Ayette geçen "hürum" kelimesi sıfat-ı muşabbehe olan "harâm" kelimesinin çoğuludur. Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle geçer: "Racul'un harâm'un ve muh-rim'un, bir anlama gelir [yani ihramlı kişi]. 'Racul'un helâl'un ve mu-hill'un' bir anlama gelir [yani ihramdan çıkan şahıs]. 'Ahrem'er-recul' haram aya girmek, Harem-i Şerif'e girmek ve hac için ihrama girmek anlamlarına gelir. Haram da ihram anlamına gelir. 'Ben Peygambere ihramlı iken güzel koku sürerdim.' rivayetinin orijinalinde kullanılan 'harem' bu anlama örnektir. Kelimenin asıl anlamı engellemektir. Ka-

dınlara 'harem' denmesinin sebebi, erkeklerin onları başkalarından korumalarıdır. Bu kökten türeyen 'mahrum' kelimesi de rızkı engellenmiş kimse demektir."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde devamla şöyle deniyor: "Misl ve mesel, aynı şekilde 'şibh' ve 'şebah' kelimeleri aynı anlamda [benzer anlamında] kullanılırlar. 'Neam' kelimesi Zeccac'ın belirttiğine göre sözlük anlamı itibariyle deve, sığır ve davar demektir. Sadece deveyle ilgili olarak da kullanılır; ancak sadece sığır ve davarla ilgili olarak kullanılmaz. Ferra'nın belirttiğine göre, 'adl' bir şeyin kendi cinsinden olmayan karşılığına denir. 'İdl' ise, benzer anlamına gelir. Benzer koyunu veya kölesi olma durumunda 'indî idl'u ğulamike ev şâtike' denir. Ancak kendi cinsinden olmayan karşılığı belirtilmek istenirse, 'adl' kullanılır. Basralı âlimlere göre, 'adl ve idl' kelimeleri 'benzer' anlamına gelir; benzerinin kendi cinsinden olup olmaması arasında bir fark yoktur. 'Vebâl' kelimesi bir şeyin hoşla gitmeyen ağırlığı demektir. Hazmı zor ve ağır olan yemek ve hafif olmayan su hakkında "taâm'un vebîl ve mâ'un vebîl" kullanılır. *"Biz de onu ağır ve sert şekilde yakaladık."* (Müzzemmil, 16) ayeti buna örnektir. Çamaşır çırpın kimsenin kullandığı tahta hakkında da "vebîl" kullanılır. (Mecma'ul-Beyan tefsirinden alınan alıntı burada sona erdi.)

"İhramlı iken av öldürmeyin." ifadesi, av hayvanı öldürmeye yönelik bir yasaklamadır. Fakat daha sonra gelen *"Deniz hayvanlarını avlamak size helâl kılındı."* cümlesi, bu ifadeyi bir dereceye kadar açıklıyor [ve yasağın sadece kara hayvanıyla sınırlı olduğunu belirtiyor]. Öldürmenin anlamı bakımından bu ifadeyi, *"Sizden kim onu bilerek öldürürse... ceza... vardır"* ifadesi açıklıyor.

Ayetteki "mutaammiden (bilerek)" kelimesi, "men katelehu" ibaresinin hâlidir. Buradaki "taammud (bilerek öldürme)" yanlışlıkla öldürmenin karşıtıdır. Yani istemeyerek öldürme. Meselâ adam bir hedefi vurmak için atış yapıyor. Fakat attığı mermi yanlışlıkla bir av hayvanına isabet ediyor. Eğer adam av hayvanını öldürme kastı ile atış yaptı ise keffaret gerekir. İhramlı olduğunun aklında olması veya bunu unutmuş olması veya yanlışlığı fark etmez.

"Üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza vardır." ifadesi açık olup anlamı şudur: İhramlı

iken av hayvanı öldürenin cezası vardır. Bu ceza öldürülen av hayvanının benzeridir. Bu ceza öldürdüğü hayvanın dengi olan bir hayvandır. Bu cezanın denkliğine, dinlerinde adil olan içinizden iki kişi karar verir. Bu ceza Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlıktır. Harem-i Şerif'te Mekke'de veya Mina'da kesilir. Bu iş nebevî sünnetin belirlediği yerde yapılır.

Buna göre, ayette geçen "ceza'un" haberi hazfedilmiş bir müptedadır ki, buna cümle yapısı delâlet ediyor. [Takdirî açılımı şöyledir: "Fe-aleyhi cezâ'un" yani onun üzerine ceza vardır.] "Misl'u ma katele [öldürdüğü hayvana denk], min'en-neam'i [deve, sığır ve davar cinsinden] ve yahkumu bihi... [...karar vereceği] ifadeleri "ceza" kelimesine yönelik niteliklerdir. "Hedy'en bâliğ'el-Kâbe" ifadesi ise, sıfat ve mevcuttur. [Yani "baliğ'el" kelimesi, "hedy'en" kelimesinin sıfatıdır.] "Hedy'en" kelimesi ise, önceden de belirtildiği üzere "ceza" kelimesinden hâldir. Bunu iyice kavramalısın. Fakat, açıkladığımız anlam dışında ayetin kelimeleriyle ilgili olarak farklı görüşler de belirtilmiştir.

"Veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır." ifadesinde ihramlı iken av hayvanı öldürmenin diğer iki keffaret türü dile getiriliyor. Buradaki *"veya"* kelimesi, iki şık arasında serbest bırakmanın ötesinde bir anlam taşımaz. İki şık arasında tercih anlamı getirecek olan kaynak sünnettir. Yalnız *"veya keffaret olarak"* ifadesi bir tercih karinesi kabul edilebilir. Çünkü yoksullara yemek verme şikkı keffaret diye adlandırıldıktan sonra buna denk gelecek sayıda gün kadar oruç tutma göz önüne alınmıştır. Bu durum, bu iki şık arasında sıra gözetildiğine dair bir işaret sayılır.

"İşinin vebalini tatması için (=liyezûka vebal'e emrihi)" ifadesindeki lam edatı gayet anlamınadır. "Liyezûka" fiili "ceza'un" kelimesiyle ilintilidir. Dolayısıyla bu, açıklanan hükmün bir tür ceza olduğuna delâlet eder.

"Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alır..." Affin geçmişte işlenen suçlarla ilişkilendirilmesi, geçmişteki suçlar derken bununla ayetin inişinden önce gerçekleşen suçların kastedildiğine dair bir karinedir. Çünkü ayetin inişi sırasında ve inişinden sonra gerçekleşen suçlar ile af arasında ilişki kurmak bu konuyu hükme bağlama işlemi ile çelişir. Bu husus açıktır. Dolayısıyla bu cümle keffaret hükmünün, ayetin inişinden önceki suçları da kap-

samına aldığı yolundaki şüpheyi gidermeyi amaçlıyor.

Bu ayet, günah olmayan fiiller hakkında da affın söz konusu olabileceğini gösteren delillerden biridir. Bunun için o fiilin kötü sonuçlara yol açtığı için tabiatı gereği ilâhî yasağı gerektirmesi yeterlidir. *"Fakat kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır."* Ayette geçen "avd=geri dönmek" anlaşıldığı kadarıyla fiilin tekrarlanması demektir. Fakat bu tekrardan maksat, yasaklanmadan önce işlenen fiilin aynısının tekrarlanması değildir. O zaman anlam şöyle olur: Kim yasaktan önceki fiilin aynısını bir daha yaparsa Allah ondan öç alır, şeklinde olur. Çünkü o zaman söz konusu fiil, *"Sizden kim onu bilerek öldürürse, üzerine ceza vardır..."* ifadesinin getirdiği hükmün kapsamına girer ve ilâhî intikam ile bilfiil sabit olan keffaret hükmü kastedilmiş olur. Oysa *"Allah ondan öç alır."* ifadesi, anlaşıldığı kadarıyla ilerideki bir durumdan haber veriyor, mevcut ve fiili bir hükme değinmiyor.

Bu da gösteriyor ki, buradaki geri dönmekten maksat, keffaret gerektiren bir fiili ikinci kez yapmaktır ve ilâhî intikamla da, belirlenen keffaretin dışında ilâhî azap kastedilmektedir.

Buna göre bu ayet başı ve sonu ile, ihramlı iken av hayvanı öldürmenin farklı türlerine değiniyor. Yasak hükmünün inişinden önceki avlanmaların affedildiği bildiriliyor. Hüküm konduktan sonrasına gelince; kim av hayvanı öldürürse, ona ilk defada öldürdüğü av hayvanına denk bir hayvanı boğazlaması cezası verilir; fakat aynı suçu tekrarlarsa, Allah ondan öç alır, artık kendisine keffaret düşmez. Bu ayetin tefsiri ile ilgili Ehlibeyt İmamlarından nakledilen rivayetlerin çoğunluğu bunu kanıtlıyor.

Eğer ayetin anlamı böyle kabul edilmezse, *"Allah ondan öç alır."* ifadesindeki öç almayı, keffaret hükmünü de içerecek şekilde geniş anlamda yorumlamak ve geri dönmek ile de ayetin inişinden önceki av hayvanı öldürme fiilinin aynısını tekrarlayanın kastedildiğini kabul etmek zorunluluğu gibi bir durum ortaya çıkar. Yani "Bu hükümden öncekinin aynısı olan av hayvanı öldürme suçunu tekrar eden kimse" bir başka tabirle "Kim av hayvanı öldürürse, Allah onu keffaretle sorumlu tutarak kendisinden intikam alır" şeklinde bir yorum yapmak gerekir ki, görüldüğü gibi, bu anlam ayetin sözlerine uzak düşer.

"Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir ge-

çimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı... Bu ayetler kara ve deniz hayvanlarının avlanmasına ilişkin hükmü açıklıyorlar. Bu da gösterir ki, *"deniz avı size helâl kılındı."* ifadesinde deniz hayvanlarını yemenin değil, avlamanın helâl olduğu kastediliyor. Bu karineden hareketle *"taamuhu"* kelimesinin yenilen yiyecek anlamına geldiği ve bu kelimenin mastar anlamı olan yemek anlamı kastedilmediği kesinlik kazanmış olur ve deniz yiyeceğinin helâl olmasından maksat yenmelerinin helâl olmasıdır. Deniz avının ve yiyeceklerinin helâl olmasından kastedilen nihai sonuç, deniz hayvanlarının avlanmasının caiz olması ve denizden çıkarılan şeylerin yenmesinin helâl olmasıdır.

Gerçi *"denizden çıkarılan yiyecekler"* tabiri, hem denizden avlanarak çıkarılan eski av etlerini, hem de denizin dışarı attığı ölü hayvanları ve başka şeyleri kapsayan genel bir nitelik taşıyor. Yalnız Ehlibeyt İmamlarından nakledilen rivayetler bu ifadeyi tuzlanmış eski balık ve benzeri [örneğin kurutulmuş] gibi avlar şeklinde tefsir ediyor. *"Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir geçimlik olmak üzere (meta'en lekum ve li's-seyyareti)"* ifadesi, *"sayd'ul-bahr'i ve taâmuhu"* ifadesine yönelik hâl olma gibi bir konuma sahiptir ve bu ifadeden bu serbestliğin Allah'ın kullarına yönelik bir lütfü olduğu anlamı sezilmektedir.

Buradaki hitap, ihramlı durumları göz önüne alınarak müminlere yönelik olduğundan dolayı, yolcuların müminler ifadesi karşısında yer alması, *"hem ihramlılar ve hem de ihramlı olmayanlar"* gibi net bir ifade konumu kazandırır.

Bilmek gerekir ki, bu ayetlerde fıkıh kitaplarında gündeme getirilen birçok teferruata ait inceleme konuları vardır. İsteyen o kitaplara başvurabilir.

"Allah, Kâbe'yi o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da." Bu ayette başta Kâbe'nin söz konusu olarak ön plâ-na çıkarılması, sonra bu Kâbe'nin *"dokunulmaz ev"* diye açıklanması, bu arada ayın dokunulmazlıkla nitelendirilmesi ve arkasından Kâbe'nin dokunulmazlığı ile bağlantılı olan kurbanın ve gerdanlıkların anılması, bütün bunlar, yüce Allah'ın bu ayetteki açıkladığı konuların temel ölçüsünün ve ana gerekçesinin dokunulmazlık (hürmet) olduğunu gösterir.

Ayette geçen "kıyam" kelimesi, bir şeyin ayakta durmasını sağlayan şey anlamına gelir. Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Kıyam ve kıvam kelimeleri bir şeyin ayakta durmasını, yani sabit olmasını sağlayan şeyin adıdır. Nitekim 'imad ve sinad' kelimeleri de direk ve dayanak anlamına gelir. Çünkü bunlar dayanma ve destek sağlıyor. '*Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetim)lere vermeyin.*' [Nisâ, 5] buna örnektir. Yani Allah mallarınızı sizi ayakta tutmanın vesilesi kıldı."

"Buna başka bir örnek '*Allah, Kâbe'yi o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı.*' [Mâide, 97] ayetidir. Yani Allah Kâbe'yi insanların dünyalık geçiminin ve ahiretlerinin ayakta durmasına sebep kıldı. Asem'm'e göre, bu ayakta durma Kâbe'nin sonsuza kadar geçerli konumunu sürdüreceği anlamına gelir. Bazıları ayette geçen kelimeyi 'kiyem'en' olarak kıraat etmişlerdir ki, o da kıyamla aynı anlamı taşır." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Buna göre, "*Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı.*" ifadesinin anlamı şudur: Allah, Kâbe'yi dokunulmaz bir ev yaptı, ona dokunulmazlık ayrıcalığı tanıdı. Bazı ayları da haram, yani savaşılmaması yasak aylar olarak ilân etti. Bu iki dokunulmazlığı yine haram ay olan zilhicce ayında Kâbe'yi ziyaret etme hükmü ile birleştirdi. Ayrıca kurban ve gerdanlık gibi bu dokunulmazlıkla bütünleşen semboller ortaya koydu. Bütün bunlar insanların mutlu sosyal hayatlarına dayanak olsun diye ortaya kondu.

Allah, Kâbe'yi kible ilân etti. İnsanlar namazlarında yüzlerini ona dönerler, hayvanlarını keserken o yönde tutarak keserler, ölülerini o tarafa çevirirler, kötü durumlarında oraya saygı gösterirler, böylece toplumsal birliğe kavuşurlar, ayrılıklarını birleştirirler, bu sayede dinleri canlılık ve devamlılık kazanır. Çeşitli yörelerden ve uzak bölgelerden orayı ziyarete gelerek ortak menfaatlerini gözetirler, onun aracılığı ile çeşitli kulluk biçimlerini gerçekleştirirler.

Âlem ehli oranın adı ve hatırası sayesinde, orayı görme, oraya yaklaşma ve oraya yönelme sayesinde hidayet bulurlar. Kâbe'nin özelliği, şu ayette de bu ayettekine yakın biçimde tanıtılıyor: "*Gerçek şu ki insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, o, bereket ve bütün âlemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir.*" (Âl-i İmrân, 96) Tefsir kitabımızın üçüncü cildinde bu ayetin tefsiri sırasında buradaki konumuza yönelik

aydınlatıcı bilgi verilmişti.

Bu söylediklerimizin bir benzeri, haram ayların insanlar için ayakta durma vesilesi olması hakkında da geçerlidir. Allah bu aylarda savaşmayı yasakladı. Bu aylarda insanlara can, ırz ve mal dokunulmazlığı sağladı. İnsanlar bu aylarda bozulan ve sarsılan işlerini düzeltme fırsatına kavuştular. Haram aylar, yılın diğer ayları arasında yol yorgunluğunun giderileceği bir konaklama ve dinlenme dönemi gibidir.

Kısacası Kâbe, haram aylar ve bunlarla bağlantılı olan kurbanlık ve gerdanlık gibi semboller, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarını bütünü ile destekleyen faktörlerdir. İnsanlar Kâbe ve haram aylar sayesinde bir bölümü geçici ve bir bölümü sürekli olan çeşitli menfaatler elde ederler. Akrabalarla ilişkileri sıklaştırmak, dostlarla yakınlık kurmak, fakirlere yardım etmek, alış verişte canlılık, akraba ve yakınlar arasındaki sevgiyi pekiştirme, yabancılarla ve uzaklardaki din kardeşler ile tanışma, kalplerin yakınlaşması, ruhların temizlenmesi, güçlerin pekişmesi, inancın kuvvetlenmesi, dinin hayatiyet kazanması, hak ve tevhit sancağının yücelmesi bu menfaatlerin başlıcalarıdır. Düşünen insan bunları inceden inceye akıl süzgecinden geçirdiğinde, çok bereketlerle karşılaştığını görerek hayrete düşer.

İhramlı iken avlanmayı yasaklayan ayetlerin hemen arkasından bu gerçeğe yer verilmesi, söz konusu yasak hükümlerin faydasız veya az faydalı olduğu yolundaki şüpheyi gidermektir. Herhangi bir yerde veya herhangi bir zaman diliminde avlanmayı yasaklamanın gerekçesi ve faydası nedir? Kurban göndermenin ve benzeri sembollerin gerekçesi nedir? Bunlar ilkel toplumlar arasında görülen hurafelerin birer benzeri midirler?

Bu şüphelere verilen cevap şudur: Kâbe'ye, haram aylara ve bunlara bağlı hükümlere değer atfetmek, ilmî bir gerçeğe ve ciddi bir esasa dayanır. Bu da bunların insanların hayatını ayakta tutan bir destek olmalarıdır.

Bu açıklamamızdan, *"Bu, Allah'ın..."* diye başlayan ayetin daha önceki ayetlerle olan bağlantısı meydana çıkıyor. Bu ayetteki "zâlike =o" işaret edatı ile ya daha önceki ayetlerde açıklanan ve *"Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için dayanak kıldı."* ayetinde ya-sallaşma gerekçesi anlatılan hükmün kendisine işaret edilmiş veya *"Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi..."* ayetinde sahip olduğu konum iti-

bariyle bilinip açıklanan hükmün açıklaması yapılmıştır.

Birinci ihtimale göre anlam şudur: Allah, Kâbe'yi ve haram ayları şunun için insanların ayakta durma sebebi yaptı ve bunlarla uyumlu hükümler ortaya koydu ki, insanlar bunların dokunulmazlığını gözetecek ve bu konudaki hükümleri uygulayarak şunu anlasınlar: Allah, göklerdeki ve yeryüzündeki her şeyi ve bunların durumlarını düzeltecek şeyleri bilir. Dolayısıyla Allah sizin için yasalaştırdığı hükümleri bilgiye dayalı olarak yasalaştırmıştır. Bu hükümlerin hiçbirisi, cehaletten kaynaklanan bir hurafe değildir.

İkinci ihtimale göre anlam şöyle olur: Biz size bu gerçeği, yani Kâbe'yi, haram ayları ve bunlarla bağlantılı hükümleri ortaya koymayı insanların ayakta durma sebebi yapmamızı açıkladık. Bu açıklamayı Allah'ın göklerdeki, yerdeki her şeyi ve bunlara bağlı olarak durumlarını düzeltici hükümleri bildiğinin ve bu hükümlerin boş, gerekçesiz ve hurafe olmadıklarının bilincine varmanız için yaptık.

"Bilin ki, Allah şüphesiz azabı ağır olandır ve Allah şüphesiz affedici ve merhametlidir." Bu ayetler yukarıda dile getirilen hükümlerin konumunu sağlamlaştırıyor ve aynı zamanda bir gerçeğin açıklanmasını pekiştiriyor. Emirlere karşı gelenlere tehdit ve itaatkârlara vaat niteliği taşıyor. Fakat bu ifadeden tehdit mesajı taşıdığı seziliyor. Bu yüzden yüce Allah'ın şiddetli azap edicilik sıfatı, O'nun affedicilik ve merhametlilik sıfatlarının önüne geçirildi. Yine aynı gerekçe ile bu ayetin hemen arkasından, *"Elçiye düşen duyurmaktan baş-ka bir şey değildir. Allah gizlediğinizi ve açığa vurduğunuzu bilir."* ayetine yer verilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad b. İsa ve İbn-i Ebu Ümeyr'den, onlar da Muaviye b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: *"Hudeybiye umresi sırasında vahşi hayvanlar Peygamberin (s.a.a) çevresini sardı. Öyle ki, Müslümanların elleri ve mızrakları onlara erişebilir duruma geldi."* [c.4, s.396, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî de Muaviye b. Ammar'dan mür-

sel olarak nakletmiştir.¹ Bu anlama gelen bir rivayeti ise Kuleynî, el-Kâfi adlı eserde² ve Şeyh Tusi, et-Tehzib adlı eserde³ kendi rivayet zinciriyle Halebi kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakletmişlerdir. Ayyâşi de onu Semaa kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) mürsel olarak nakletmiştir.⁴ Kummî de tefsirinde⁵ mürsel olarak nakletmiştir. Yine bu anlam şimdi okuyacağınız üzere Mukatil b. Hayyan'dan da nakledilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre İbn-i Ebu Hatem, Mukatil b. Hayyan'dan şöyle rivayet eder: "Bu ayet Hudeybiye umresi sırasında indi. O sırada vahşi hayvanlar, kuşlar ve av hayvanları Müslümanların etrafını daha önce hiç görmedikleri biçimde sarmıştı. Fakat Allah Müslümanlara ihramlı iken o hayvanları öldürmeyi yasakladı. Böylece kimin Allah'tan gayb hususunda korktuğu belli olacaktı."

Ben derim ki: Bu iki rivayet, daha önce açıkladığımız üzere ayetin anlamının geniş kapsamlılığı ile çelişmez.

el-Kâfi'de rivayet zincirleri belirtilerek Ahmed b. Muhammed'den, o da merfu olarak İmamdan, *"ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Ellerin erişebileceği avlar, yumurtalar ve civcivler; mızrakların erişebileceği avlar ise, ellerin erişemeyeceği av hayvanlarıdır." [c.4, s.397, h:4]

Tefsir'ul-Ayyâşi'de kendi rivayet zinciriyle Hariz'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Eğer biri ihramlı iken bir güvercin öldürürse, keffareti bir koyun, eğer bir civciv öldürürse, keffareti bir erkek devedir. Eğer bir kuş yumurtasına basar da onu çiğnerse, bir dirhem vermesi gerekir. Bütün bunları Mekke'de ve Mina'da sadaka olarak verir. Bu, Allah'ın kitabında açıkladığı hükümdür: *Allah, sizi ellerinizin erişebileceği 'yani yumurta ve civcivle' ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla 'yani bunların anneleriyle' sınar.*" [c.1, s.342, h:191]

Ben derim ki: Şeyh Tûsî, et-Tehzib adlı eserinde Hariz kanalıyla

1- [Tefsir'ul-Ayyâşi, c.1, s.343, h:193]

2- [Füru-u Kâfi, c.4, s.396, h:2]

3- [et-Tehzib, c.5, s.300, h:20]

4- [Tefsir'ul-Ayyâşi, c.1, s.342, h:192]

5- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.182]

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklen bu rivayetin sadece son bölümüne yer vermiştir. [c.6, s.314, h:74]

Et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Hammad'dan, o da Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İhramlı bir kişi av hayvanı öldürdüğünde, cezasını ödemesi gerekir. Avı sebebiyle üzerine farz olan cezayı bir yoksula sadaka olarak verir. Eğer tekrar bir av hayvanı öldürürse ceza ödemesi gerekmez. Ondan Allah intikam alır ve bu intikam ahirette olur." [c.5, s.372, h:209]

Yine et-Tehzib adlı eserde Kuleynî'den, o da İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da bazı arkadaşlarından, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İhramlı bir kişi yanlışlıkla bir av hayvanı öldürdüğünde, keffaret ödemesi gerekir. Eğer ikinci defa bile bile bir hayvanı öldürürse, o kimse Allah'ın kendisinden intikam alacağı kimselerden olur ve artık üzerine keffaret gelmez." [c.5, s.372]

Yine aynı eserde İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Muaviye b. Ammar'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'Eğer ihramlı bir kişi av hayvanı öldürürse hükmü nedir?' diye sordum. 'Keffaret ödemesi gerekir.' dedi. 'Eğer bir kere daha yaparsa?' dedim. 'Her defasında keffaret ödemesi gerekir.' dedi." [c.5, s.372, h:215]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi rivayetlerde çelişki var. Şeyh Tûsî, bu rivayetleri şöyle bağdaştırmıştır: İhramlı bir kişi eğer bile bile bir av hayvanı öldürürse, keffaret ödemesi gerekir. Eğer yine bile bile aynı şeyi yaparsa, keffaret ödemesi gerekmez. O, Allah'ın kendisinden intikam alacağı kimselerden olur. Fakat unutarak bu işi tekrarlayan kimsenin her defasında keffaret ödemesi gerekir.

Yine aynı eserde Zürrare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) "*İçinizden iki adil kişinin karar vereceği*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Adil kişi Peygamber (s.a.a) ve ondan sonraki imamdır. Peygamber veya imam, adil kişilerdir. Eğer sen Allah'ın verdiği hükmü Peygamberden veya imamdan öğrendiysen, bu sana yeter. Artık onu başkasından sorma." [c.6, s.314, h:74]

Ben derim ki: Bu anlamda birkaç rivayet var. Bir tanesi şöyledir: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında 'zevâ adl'in minkum' ibaresini okuduğumda beni 'zû adl'in minkum' diye uyardı ve 'Burada Kur'ân'ı

kopya edenler hata etmişlerdir.' dedi." İmamın bu uyarısı açıkça görüldüğü üzere kelimelerden birinin kıraatı ile ilgilidir.

el-Kâfi'de Zührî kanalıyla İmam Ali b. Hüseyin'den [Zeynelabidin] (a.s) şöyle rivayet edilir: "Avlanma cezası olarak tutulacak oruç farzdır. Çünkü yüce Allah, *'Sizden kim onu bilerek öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır.'* buyuruyor."

"Ey Zührî! Bu keffarete denk gelecek oruç gününün nasıl hesap edileceğini biliyor musun? diye sordu. Hayır, dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: Av hayvanının değeri biçilir. Sonra bu değer buğdaya çevrilir. Sonra o buğdayın kaç sa [yaklaşık üç kilogram] ettiği ölçülür ve suçlu avcı her yarım sa için bir gün oruç tutar." [c.4, s.83, h:1]

Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed'den, o da kendi hadis ravilerinin birinden, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İhramlı iken üzerine kurban kesmesi farz olan kişi, bu kurbanı istediği yerde kesebilir. Fakat av hayvanı öldürenlerin keffaret olarak kesecekleri kurban hariç. Çünkü yüce Allah o konuda, *'Kâbe'ye varacak bir kurban.'* buyuruyor." [c.4, s.384, h:2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hariz kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Maksat insanların yedikleri tuzlanmış hayvanlardır. Kara ve deniz avları birbirlerinden şöyle ayrılır: Sık ağaçlıkta yuva yapan, karada yumurtlayıp karada kuluçkaya yatan kuşlar kara av hayvanlarıdır. Fakat zaman zaman karada yaşadığı hâlde denizde yumurtlayıp denizde kuluçkaya yatan kuşlar deniz av hayvanlarıdır." [c.1, s.346, h:209]

Yine aynı eserde Zeyd-i Şahham kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Maksat, tuzlanmış balıklardır. Azık edindiğin balıklar ise, tuzlanmış olmasalar da insan için geçim kaynağıdır ve yenir. [Ancak ayet onu kapsamına almıyor.]" [c.1, s.346, h:210]

Bu anlamla ilgili olarak Şia kanalıyla Ehlibeyt İmamlarından nak-

ledilen rivayetler çoktur.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe'nin, Muaviye b. Kurre'ye, Ahmed'in de Ensar'dan birine dayanarak verdiği bilgiye göre, "Adamın birinin devesi bir deve kuşunun yuvasını ayakladı ve yumurtasını kırdı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) adama, 'Her kırılan yumurta için ya bir gün oruç tutman veya bir yoksulun karnını doyurman gerekir.' dedi."

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinin müellifi bu rivayeti İbn-i Ebu Şeybe'den, o da Abdullah b. Zevkan'dan, o da Peygamberden nakletmiştir. Ayrıca müellif İbn-i Ebu Şeybe'den, o da Ebu Zenad'dan, o da Ayşe'den, o da Peygamberden (s.a.a) nakletmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ebu Mihzem kanalıyla Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh Peygamber'den (s.a.a) şöyle tahric etmişlerdir: "Deve kuşu yumurtası kırmanın keffareti, onun değeridir."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den [İmam Bâkır] (a.s) şöyle rivayet eder: "Adamın biri Hz. Ali'ye (a.s) kurbanlık hayvanların neler olduğunu sordu. Hz. Ali, 'Sekiz çift hayvan' dedi. Adam sanki şüphe etti. Bunun üzerine Hz. Ali (a.s) ona, 'Kur'ân okuyor musun?' diye sordu. Adam, 'Evet.' der gibi oldu. Hz. Ali (a.s), '*Ey inananlar! Yaptığınız akitleri yerine getirin... dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı.*' [Mâide, 1] ayetini işittin mi?' Adam, 'Evet.' dedi. Hz. Ali (a.s), '*Maksat, Allah'ın insanlara rızık olarak sunduğu hayvanları keserken onun adını anmaktır.*' [Hac, 34] ve '*Kimi yük taşıyan ve kiminin yününden yaygı yapılan hayvanları yaratan O'dur. Allah'ın size rızık olarak sunduğu hayvanların etini yiyin.*' (En'âm, 143) ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam, 'Evet.' dedi."

"Hz. Ali '*(Erkekli dişili olmak üzere) sekiz baş olan bu hayvanların ikisi koyun, ikisi keçidir. Geride kalanların ikisi deve, ikisi sığırdır.*' [En'âm, 144] ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam 'evet' dedi. Hz. Ali '*Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin... Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere cezası vardır.*' [Mâide, 95] ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam 'evet' dedi."

"Bunun üzerine Hz. Ali, 'Eğer bir geyik öldürürsem keffaret olarak ne vermem gerekir?' diye sordu. Adam, 'Bir koyun.' dedi. 'Kâbe'ye ulaştırmak üzere bir kurbanlık mıdır?' diye sordu. Adam, 'Evet.' dedi.

H. Ali, 'İştittğin gibi Allah kurbanlığın Kâbe'ye ulaştırılacağını belirtmiştir.' dedi."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem, Ata-i Horasanî'den Ömer, Osman, H. Ali, İbn-i Abbas, Zeyd b. Sabit ve Muaviye'nin ihramlı iken av hayvanı öldürenin ödeyeceği keffaretle ilgili olarak, öldürülen hayvana değer biçilmesine ve o değer kadar yoksullara yemek verilmesine hükmettiler, şeklinde rivayet eder.

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'in, Ebu Hüreyre yoluyla *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayeti ile ilgili olarak Peygamber'den (s.a.a), "Denizin ölü olarak sahile attığı hayvanlar denizin yiyecekleridir." şeklinde rivayet ettiği belirtilir.

Ben derim ki: Bu anlamda rivayetler sahabîlerin bazısından da nakledilmiştir. Fakat yukarıda değinildiği gibi Ehlibeyt İmamlarından bu rivayetin tersi nakledilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Eban b. Tağlib'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı.'* ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Allah, orayı insanların dinleri ve geçimleri için dayanak yaptı.' cevabını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetin ne demek istediğine ayetin anlamını açıklarken yer vermiştik.

100- De ki: Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet, tek ve bağımsız gibidir. Çünkü öncesi ve sonrası ile bağlantısı belirgin değildir. Dolayısıyla öncesi ile arasında bağlantı kurma zahmetine girişmek gereksizdir. Bu ayet hak dinin diğer sözde dinler karşısındaki ayrıcalığını ve insanlığın genel gidişini açıklayan bir küllî meseli içeriyor. Bu ayrıcalık şudur:

İtibar her zaman hakka yöneliktir. Taraftarı ne kadar az ve oluşturdıkları topluluk ne kadar küçük olursa olsun, bu böyledir. Yöneliş hayra ve mutluluğa doğru olmalıdır. İsteddiği kadar çoğunluk ondan yüz çevirsin ve güçlüler onu unutmuş olsun. Çünkü hakkın ilkeleri akliselime dayanır ve akli selim, insanları toplumun yararı dışında bir hedefe yöneltmez, onun yapısını güçlendirecek hayat hükümlerinden ve temiz hayat yollarından başka bir istikameti göstermez. Çoğunluğun arzularına uysun veya uymasın, fark etmez. Genelde akliselimin istekleri çoğunluğun arzularına ters düşer. Bu evrensel düzenin kendisi, hak düşüncelerin eksenidir, onların arzularının hiçbir dürtüsüne uymaz. Eğer hak onların arzularına uysaydı, göklerin ve yeryüzünün düzeni alt üst olurdu.

"De ki: Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir." Öyle anlaşıyor ki, pisin temiz ile eşit olmaması ile temizın pisten daha iyi olduğu kastediliyor. Bu ise apaçık bir gerçektir. O hâlde bu ifadede kinaye sanatı vardır. Anlatılmak istenen şudur: Temiz, tabiatı itibari ile ve fitratın gereği olarak pisten daha yüksek dereceli ve daha üst konumdadır. Eğer, geçici bir faktörün etkisi ile durumun tersine döndüğü ve pisin temizden daha iyi oluverdiği farz-edilecek olursa, o zaman pisin aşama aşama ilerleyerek temiz ile aynı düzeye çıkması,

ona eşit konuma gelmesi, arkasından da temiznin seviyesini geçerek onun üstüne çıkması gerekir. Buna göre pisin temiz ile eşit olması reddedilince, onun temizden daha üstün konuma gelme ihtimali haydi haydi reddedilmiş olur.

Bu açıklamalarımızla, neden "habîs=pis" kelimesinin "tayyib=temiz" kelimesinin önüne geçirildiği ortaya çıkıyor. Çünkü ayetin amacı pisin çok oluşunun onu temizden daha iyi yapamayacağını açıklamaktır. Böyle bir şeyin olabilmesi için pisin alçaklık ve adilik çukurundan üstünlük doruğuna çıkarak temizle eşit konuma gelmesi ve sonra onun seviyesinin üzerine yükselmesi gerekir. Eğer "tayyib=temiz" kelimesi öne alınarak "temiz ve pis eşit değildir" denseseydi, ifadenin amacı, temiznin pisten daha alt düzeyde, daha aşağıda olamayacağını açıklamak olurdu. O zaman da bunun arkasından pisin çok olduğunun yerine temiznin az olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Bu inceliğe dikkat etmek gerekir.

Temizlik ve pislik, taşıdıkları anlam itibarı ile dış dünyada somut varlığı olan gerçek nesnelerin gerçek sıfatları olarak kullanılırlar. Temiz ve pis yiyecek ile temiz ve pis yer gibi... Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Temiz yer, Allah'ın izni ile ürününü cömertçe verir. Pis yer ise cılız ürün verir."* (A'râf, 58) *"Temiz rızıkları"* (A'râf, 32) Eğer zaman zaman bu iki kelime itibarî ve vaz'î sıfatlarla ilgili olarak kullanılırlar da meselâ temiz veya pis hüküm veya temiz veya pis huy denirse, bu bir tür mecazî ifade olur.

Takva birtakım fiilleri yapmak veya yapmamak demek olduğu hâlde ve bu fiillerin temizliği ve kirliliği mecazî bir ifade olduğu hâlde, *"pisle temiz bir değildir."* ifadesini *"O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz."* ifadesiyle ayrıntılan-dırılması ve pis ile temiznin eşit olmadığının herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak ele alınması, temiz ile pisten, somut ve objektif varlıkların kastedildiğinin en güçlü şahididir ve o takdirde bu, başarılı ve tartışmasız bir delil olur. Ama eğer temiz ve pis davranışlar ve tutumlar kastedilseydi, bu o kadar açık bir delil olmazdı. Çünkü her grup kendi yolunu temiz ve nefsinin arzularına ters düşen her yolu da pis görür.

Buna göre bu söz, yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok yerinde vurguladığı başka bir gerçeğe dayanıyor. Bu gerçek şudur: Din, fitrata ve ya-

ratılışa dayanır. Dinin benimsemeye çağırdığı hayat tarzı, temiz olan hayat tarzı, yasakladığı hayat tarzı ise pis olan hayat tarzıdır. Yüce Allah sadece temiz şeyleri helâl kılarken, haram ettiği şeyler de sadece pis olan şeylerdir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"(Ey Muhammed), yüzünü Allah'ı bir kabul edici olarak doğruca dine çevir. Fıtrata uygun olarak dine dön ki, Allah insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratma kanunları değiştirilemez. İşte doğru din budur."* (Rûm, 30) *"Allah onlara temiz şeyleri helâl ve pis şeyleri haram kılıyor."* (A'râf, 157) *"De ki, Allah'ın kullarının yararına sunduğu güzellikleri ve temiz rızıkları kim haram etti?"* (A'râf, 32)

Bütün bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: *"Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir."* ayeti şu gerçeği açıklayan bir özdeyiştir: Din kuralları, nesnelerde bulunan tekvinî=varoluşsal temizlik ve pislik sıfatlarına dayanırlar. Tekvinî nitelikte olan bu sıfatlar insanın mutluluğu ve bedbahtlığı üzerinde etkilidir. Bu sıfatlar üzerinde azlığın ve çokluğun etkisi yoktur. Yani temiz az olsa da temizdir ve pis de çok olsa da pistir.

Buna göre, pis ile temizi birbirinden ayırt edebilen, temizin pisten hayırlı olduğuna hükmeden, insanın hayatını mutlu kılmaya gayret etmesi ve iyiyi kötüye tercih etmesi gerektiğine inanan her akıl sahibinin Allah'tan korkarak onun yolundan gitmesi, insanların birçoğunun pis işlere ve mahvedici davranışlara dalmalarına aldanmaması, nefsi arzularına kapılarak kandırılma ve korkutulma yolu ile hakka bağlılıktan vazgeçmemesi gerekir ki, mutluluğa yönelmek suretiyle kurtuluşa ermesi umulabilsin.

"O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz." Bu ifade, ayetin ilk bölümünü oluşturan özdeyişin bağlantılı uzantısıdır. Anlamının özü şudur: Takva, ilâhî yasalar-la bağlantılı bir husustur. İlâhî yasalar da insanın mutluluğu ve kurtuluşunu gözetmekte, tekvinî temizlik ve pislikler esasına dayalıdır. Aklı başında olan kimse bu konuda şüphe etmez. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkup O'nun yasalarına uygun davranmalısınız ki, kurtuluşa erebilesiniz.

101- Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan, Kur'-ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak olan şeyleri sormayın. (Çünkü) Allah onlardan vazgeçmiştir ve Allah bağışlayandır, halimdir.

102- Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayetin önceki ayetlerle belirgin bir bağlantıları görülüyor. İçerikleri başka bir sözle bağlantılı olmayı gerektirmeyecek derecede zengindir. Bu ayetler başka bir söze hacet bırakmadan maksatlarını kendileri ifade ediyorlar. Bu yüzden bazı tefsircilerin bu ayetleri kimi zaman kendilerinden önceki ayetlerle, kimi zaman surenin baş tarafı ile ve kimi zaman surenin amacı ile irtibatlı göstermek için harcadıkları gayretlere ihtiyaç yoktur. Bunları göz ardı etmek en doğru davranıştır.

"Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın." Ayette geçen "tubde" fiilinin kökü olan "ibdâ" açıklamak ve yine ayette yer alan "tesu'kum" fiilinin geçmiş zaman sıygası olan "sâe" fiili, "sevindirdi"nin tersi anlamına gelir.

Ayet, açıklanmaları hâlinde müminlerin üzülmelerine yol açacak konuları sormayı onlara yasaklıyor. Ayet soruya muhatap olanın kim olduğunu açıkça belirtmiyor. Yalnız ayetin "*Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak*" biçimindeki devamından ve bir sonraki ayetin "*Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi.*" şeklindeki ifadesinden söz konusu soruların muhatabının Peygamber efendimiz (s.a.a) olduğu anlaşılıyor. Buna göre bu ayet mahiyeti şu şu olan soruların Peygamberimize (s.a.a) sorulmasını yasaklama amacını taşıyor. Ama yasağın gerekçesinden çıkan sonuç,

bu yasağın söz konusu amacını aşan bir kapsam genişliğine sahip olduğunu ortaya koyuyor. Yüce Allah'ın göz ardı ettiği, normal sebeplerle ve bildik yollarla insan bilgisi dışında bıraktığı konuları sormak ve kurcalamak da bu yasağın kapsamına girer. Çünkü bu meselelerin iç yüzünü öğrenmek insanın mahvına, mutsuzluğuna yol açar. Bir kişinin ne gün öleceğini, helâk olma sebebini, sevdiklerinin ve saydıklarının ne kadar yaşayacaklarını, mülkünü ve üstünlüğünü ne zaman kaybedeceğini sorup kurcalaması gibi. Çoğu zaman insanın bu konularda elde edebileceği bilgiler onu yok olmaya sürükler veya mutsuzlukla tehdit eder.

Yüce Allah'ın plânlayıp ortaya koyduğu hayat düzeni evrende yürürlüktedir. O, birtakım konuları açıklarken kimi konuları insan bilgisine kapatmıştır. Allah açıkladığı her şeyi bir hikmete dayayarak açıkladığı gibi, saklı tuttuğu her şeyi de bir hikmete dayalı olarak saklı tutmuştur. Buna göre açıklanan şeylerin gizli kalmasına ve gizli bırakılan şeylerin açıklanmasına sebep olmaya kalkışmak, kâinata yayılan hayat düzeninin bozulmasına yol açar.

Meselâ insan hayatı güçlerden, organlardan ve sistemlerden oluşan organik bir düzene dayanır. Bunlardan biri eksilse veya birine bir şey eklense bu durum, hayatın bazı önemli unsurlarının yok olmasına sebep olur. Arkasından bu yok olma diğer güçlere ve organlara sirayet eder ve belki de ya gerçek anlamda veya kemâl ve olması gereken anlamında hayatın ortadan kalkmasına yol açar.

Sonra bu ayet, sorulması yasaklanan şeylerin neler olduğunu da muphem bırakmış, bunları açıklamamıştır. Yalnız bunların açıklanmaları hâlinde insanları üzecek şeyler olduklarını söylemekle yetinmiştir.

Şüphe edilmeyecek bir nokta, *"aşımlandığında sizi üzecek olan"* ifadesinin sorulabilecek şeylerin sıfatı olduğudur. Bu bir şart cümlesidir. Şart gerçekleştiği takdirde sonucun (cezanın) gerçekleşeceğine delâlet eder. Bunun gereği, bu şeylerin açıklanmaları hâlinde insanların üzülmelerine sebep olmalarıdır. Buna göre soru sorarak onların açıklanmasını istemek, aslında üzülmeyi, zor duruma düşmeyi istemektir.

Burada şu problemle karşılaşırız. Hiçbir akli başında insan kendisini üzecek bir şeyi istemez. Oysa eğer ayette "aralarında açıklandıkları takdirde zorunuza gidecek konuların bulunduğu meseleleri sormayın." veya "aşımlandıkları takdirde zorunuza gitmeyeceklerinden e-

min olmadığınız meseleleri sormayın" denseydi, hiçbir sakınca ile karşılaşmazdık.

Bu probleme verilen acayip cevaplardan biri şudur: "Arap dilinin kurallarına göre 'in' şart edatı meydana gelmede kesinlik ifade etmez ve sonuç da gerçekleşip gerçekleşmeme bakımından şarta bağlıdır. Buna göre 'izâ ubdiyet lekum tesu'kum=açıklandığında sizi üzer' ifadesi yerine, 'in tubde lekum tesu'kum=eğer açıklanırsa sizi üzer' ifadesinin kullanılması, açıklanma ve açıklanacak şeyin üzücü oluşu ihtimalinin onu sormaktan vazgeçmenin gerekli olması için kâfi olduğuna delâlet eder. Ama eğer 'izâ' şart edatı kullanılmış olsaydı, ayet bu anlama gelmezdi." (Gerekli alıntı burada sona erdi.)

Bu cevap yanlıştır. Arapçanın hangi kuralı, şartın gerçekleşme kesinliği ifade etmemesini ve şartın varlığına bağlı olan sonucun da böylece gerçekleşme kesinliği ifade etmeyeceğini ortaya koyuyor. Bizim "İn ci'tenî ekramtuke=eğer bana gelirsene sana ikramda bulunurum" şeklindeki sözümüzün, gelmenin gerçekleşmesi hâlinde ikramın kesinlikle gerçekleşeceğinden başka bir anlamı var mı?

Bu cevabı veren tefsircinin, buna göre *"açıklandığında sizi üzecek"* ifadesi, açıklanma ihtimalinin ve açıklanacak şeyin üzücü oluşunun onu sormaktan vazgeçmenin gerekli olması için yeterli olduğuna delâlet ettiği şeklindeki görüşü, ayetteki şartın açıklanmaları hâlinde üzücü olması mümkün olan şeyleri sormayı yasaklamayı ifade etseydi, doğru olurdu. Oysa bildiğiniz gibi şart bunu ifade etmiyor. Yasağın ifade ettiği anlam, açıklanmaları hâlinde üzücü olacakları kesin olan şeyleri yasaklamaktır. Buna göre problem çözümsüz olarak olduğu gibi kalmış oluyor.

Zayıflıkta bu cevabın bir benzeri, bir tefsircinin bazı rivayetlerde de yer aldığı gibi şu görüşüdür: *"açıklandığında sizi üzecek olan... şeyler"*den maksat, bazılarının arzu ettikleri gaybe ilişkin bilgilerdir. Eceller, işlerin akıbetleri, hayır ve şerrin cereyanı ve insanı mutlaka üzecek bir yönü doğal olarak içeren diğer gizli şeylerin açıklanması gibi. Meselâ insanın ne kadar ömrünün kaldığını, ölümüne neyin sebep olacağını, akıbetinin iyi olup olmayacağını ve gerçek babasının kim olduğunu sorması gibi. Bu tür soruları sormak cahiliye döneminde Araplar arasında yaygındı.

Buna göre *"açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın."*

ayeti ile çoğunlukla açıklanmaları insanı üzecek ve kederlendirecek haberleri içeren bu tür meseleleri sormayı yasaklamak kastedilmiştir. Meselâ bu sorular sonunda adamın yakında öleceği, vahim bir akıbete uğrayacağı veya gerçek babasının bilinen babasından başkası olduğu ortaya çıkabilir.

Bunlar çoğunlukla insanın üzülmesine, kederlenmesine yol açacak meselelerdir. Bunlar Peygamberden (s.a.a) soruldukları takdirde soru sahibinin hoşuna gitmeyecek bir cevap almayacağından ve bu kişinin cevaplar karşısında nefsinin şımarıklığına ve sinirliliğe kapılarak Peygamberimizin (s.a.a) cevabını yalan sayarak bir sonraki *"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi."* ayetinde işaret edildiği üzere kâfir olmayacağından emin olunamaz.

Bu açıklama ilk bakışta doğru görünse de, *"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak"* ifadesi ile uyuşmaz. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bu ifadenin anlamı ya Kur'ân inerken bu meseleleri sormanın caiz olduğunu belirtmektir veya Kur'ân inerken de bunları sormayı şiddetle yasaklamaktır. Şiddetle yasaklama amacı taşıyabileceği sonucuna şöyle varabiliriz: Bu soruların muhatabı olan Peygamber (s.a.a), Kur'ân'ın inişi dışındaki zamanlarda soru soranın menfaatini düşünerek bu tür soruları cevaplandırmama imkânına ve kolaylığına sahiptir. Fakat soru konusu şeyler aslında açıktır ve kesinlikle üzerlerini örten bir perde yoktur. Bu yüzden onları Kur'ân inerken kesinlikle sormayın.

İfadenin anlamı bu iki yorumdan hangisi olursa olsun, az önceki tez ile bu ayet arasında uyumsuzluk vardır. Bu yorum ilk anlamla uyuşmaz. Çünkü bu konular doğal olarak sakıncalı oldukları için Kur'ân inerken bunları serbest bırakmanın anlamı yoktur. Çünkü sakınca aynı sakıncadır.

Yorum ayetin ikinci anlamı ile de uyuşmaz. Çünkü Kur'ân'ın iniş zamanı gerçi bilgilendirme ve açıklanması gereken meseleleri açıklamaya zamanıdır, ama Kur'ân'ın bu fonksiyonu temel bilgilerle, şeriâtın hükümleri ile ve bunlarla aynı kategoriye girecek meselelerle ilgilidir. Ahmed'in ne zaman öleceğine, Mehmed'in nasıl öleceğine ve falancanın gerçek babasının kim olduğuna ve buna benzer ayrıntılara gelince, bunlar Kur'ân'ın bilgi verme fonksiyonu ile ilgili şeyler değildir. Böyle olunca şöyle şöyle şeyleri sormayı yasaklayan ifadenin arkasından

"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak." ifadesine yer vermenin anlamı ve gerekçesi olmaz. Bu açıktır.

Bu problemle ilgili en güzel cevap, diğer âlimlerin verdiği cevaptır. O da şudur: Gerek "*Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu*" ifadesi, gerek "*Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak.*" ifadesi, bu meselelerin şer'î hükümlerle ilgili olduklarına delâlet eder. Şer'î hükümlerin kimi kez uzun uzadıya araştırılan ve ısrarla incelenen bağlantıları ile ilgili ayrıntılar gibi. Bu ısrarlı incelemelerin sonucu soru sormada ayrıntılara inildikçe ve incelemede ısrar edildikçe hükümlerin ağırlaştırılması ve zorlaştırılmasının gündeme gelmesi olur. İsrailoğullarının inek hikâyesinde olduğu gibi. Bilindiği gibi İsrailoğulları boğazlamakla emredildikleri ineğin nitelikleri ile ilgili sorularında ısrar ettikçe, yüce Allah onların görevlerini ağırlaştıracak yeni şartlar ortaya koymuştur.

Sonra ayetteki "Afallah'u anha=Allah onlardan vazgeçmiştir." ifadesi, "*açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın.*" ifadesinin sebebi, gerekçesidir. Bazılarının dediği gibi "eşya" kelimesinin sıfatı olup ifadede öne alma ve arkaya bırakma (takdim, tehir) gibi bir durum söz konusu değildir. Bunu göz önüne aldığımızda ayetin takdîrî açılımı şöyle olur: "La tes'elû an eşyâe afallah'u anha in tubde lekum tesu'kum" yani, Allah'ın söz konusu etmeden geçtiği ve açıklanmaları hâlinde üzüleceğiniz meseleleri sormayın.

Ayetin bu ifade tarzı -yani "afa" fiilinin "an" edatı ile mutaaddi (geçişli) yapılması- ayetteki soru konusu olacak olan meselelerden şer'î hükümlerle ilgili konuların kastedildiğinin en güzel şahididir. Çünkü eğer bu konular şariat hükümleri dışında kalan tekvinî konular olsaydı, "afahallahu" ibaresinin kullanılması gerekli gibi olurdu.

Her neyse. Bu soru yasağının Allah'ın o konulara değinmemiş olmasıyla gerekçelendirilmesi, şunu ifade eder: Soru konusu şeyler, şer'î hükümlerle ilgili ayrıntılar ve bu hükümlerle bağlantılı kayıtlar ve şartlardır. Bunlara değinilmemiş olması da onların unutulduklarından veya ihmal edildiklerinden kaynaklanmıyor. Doğrudan doğruya Allah'ın bir hafifletmesi, kullarına yönelik bir kolaylaştırmadır. Ayetin sonundaki "*Allah bağışlayandır, halimdir.*" cümlesi de bunu kanıtlıyor. İnsanların şariat hükümlerinin ayrıntıları ile ilgili soruları onlardan gelen bir sıkıştırma, bir zorlaştırma girişimidir. Bu girişim onları

üzzen ve kederlendiren sonuçlar getirir. Bu girişim Allah'ın affını, kolaylaştırmasını ve değinmemesini reddetme anlamını taşıyor. Oysa bu değinmeden geçmenin tek amacı kolaylaştırma, hafifletme, affedicilik ve yumuşak tutumluluk sıfatlarını perçinlemektir.

Buna göre bu ayetin anlamı şöyle olur: Ey müminler, şeriatta gündeme getirilmemiş konuları Peygambere (s.a.a) sormayın. Çünkü Allah onlara değinmemiştir; hafifletme ve kolaylaştırma adına açıklamamıştır. Bu meseleler eğer Kur'ân inerken sorarsanız size anlatılacak ve açıklanmaları hâlinde zorunuza gidecek meselelerdir.

Yaptığımız açıklamalardan şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1- "*Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak*" ifadesi, daha önce belirtildiği gibi soru sorma yasağını pekiştiren bir ifadedir. Yoksa bazılarının söyledikleri gibi Kur'ân'ın inişi sırasında soru sormayı serbest bırakan bir ifade değildir.

2- "*Allah onlardan vazgeçmiştir.*" ifadesi soru sorma yasağının sebebini bildiren bağımsız bir cümledir. Ayet içindeki fonksiyonu sıfat anlamı taşımaktır. Fakat söz dizimi itibarı ile sıfat değildir.

3- Ayet yasak içerikli olmasına ve bu içeriğin affedicilik ve yumuşak tutumluluk sıfatları ile uyuşmamasına rağmen, "*Allah, bağışlayandır, halimdir.*" cümlesi ile bitmesinin nedeni açıklık kazanmış oldu. Dolayısıyla yüce Allah'ın bu iki ismi ayetin konusu olan yasakla değil, "*Allah onlardan vazgeçmiştir.*" cümlesinde değinilen hoş görü ile bağlantılıdır.

"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu, sonra onları inkâr etmişlerdi." Arapçada "seelehu ve seele anhu" [yani kendiliğinden geçişli kılınma şekliyle edat aracılığıyla geçişli kılınma şekli] bir anlama gelir. Hem kendiliğinden geçişli kılınarak, "o konuyu sordu" denir, hem de edat aracılığıyla geçişli kılınarak, "o konudan sordu" denir.

Ayette kullanılan "sümme" edatı, zaman açısından değil de söz sırası açısından sonralığı ifade eder. Ayette geçen "biha" kelimesi, ayetin hüküm yasalaştırılırken değinilmemiş sınırlarına ait soruları sormayı yasaklama amacı taşıyor olmasından anlaşıldığına göre, "kâfirîne" kelimesiyle ilintilidir. Dolayısıyla bu ayetteki kâfirlik, şer'i hükümlere yönelik bir kâfirliktir. Çünkü bu hükümler nefislerin zor-

lanmasını ve kalplerin onları kabul etmekte sıkışmasını gerektirir. "Ba" harf-i cerrinin burada sebebiyet anlamına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. [Yani bu konular yüzünden kâfir oldular.]

Ayette sözü edilen kavim muphem bırakıldı, tanıtılmadı. Fakat Kur'-ân'da bu ayetin uyarlanabileceği birçok hikâyeye anlatılmıştır. Mâide suresindeki Hristiyanlara ilişkin hikâyeler ile Musa'nın kavminin ve diğer bazı kavimlerin hikâyeleri gibi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'in Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Peygamberimiz (s.a.a) bir gün 'Ey insanlar, Allah size hacca gitmeyi farz kıldı' dedi. Bunun üzerine Esed kabilesinden Ukaşe b. Mihsan ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın resulü, her yıl mı?' diye sordu. Peygamberimiz ona şu karşılığı verdi: 'Eğer evet desem her yıl hacca gitmeniz farz olurdu. Farz olduğu hâlde onu yapmazsanız yoldan çıkmış olurdunuz. Benim değinmediğim konuları kurcalamayın. Sizden öncekiler sorularından ve bu amaçla peygamberlerinin yanına gidip gelmelerinden dolayı helâk oldular. Bunun üzerine, 'Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın... ' ayeti indi."

Ben derim ki: Bu hikâyeyi birkaç ravi Ebu Hüreyre ve Ebu Amame'den nakletmişlerdir. Bu rivayet Mecma'ul-Beyan tefsirinde ve başka birkaç Şia kitabında nakledilmiştir. Hikâyeye daha önceki açıklamalarımızla örtüşmektedir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, "Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın." ayeti hakkında Süddî'den şöyle rivayet ederler: "Günlerden bir gün Peygamberimiz (s.a.a) öfkeleni ve minbere çıkarak şu konuşmayı yaptı: 'Bana istediğiniz soruyu sorun. Sorduğunuz her soruyu kesinlikle cevaplandıracağım.' Bunun üzerine Abdullah b. Hüzafe adını taşıyan ve babası ile ilgili dedikoduların muhatabı olan Kureyş kabilesinin Benî Sahm koluna mensup biri ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın Resulü, benim gerçek babam kimdir?' diye sordu. Peygamber, adamın babasının adını vererek, 'Baban falâncadır.' dedi. Bunun üzerine Ömer ayağa kalkarak Peygamberin ayağını öptü ve 'Ey Allah'ın Resulü, bizler Al-

lah'ın Rabbimiz, senin Peygamberimiz ve Kur'ân'ın rehberimiz olduğuna inandık. Bizi affet, Allah da seni affetsin.' dedi. Peygamber razı olana kadar Ömer ısrarla özür diledi ve o gün, 'Çocuk, peydahlandığı yatağa nispet edilir ve zina eden taşlanarak cezalandırılır.' dedi. Arkasından, *'Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet bazı metin farklılıkları ile birkaç kanaldan nakledilmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi bu rivayet bu ayetle örtüşmüyor.

Yine aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Hâkim -rivayetin sahih olduğunu belirterek- Sa'lebe el-Haşinî'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah size birtakım farzlar emretti, bunları ihmal etmeyin. Sizin için bazı sınırlar çizdi, bunları çiğnemeyin. Size bazı şeyleri haram kıldı, saygısızlık edip onları yapmayın. Bazı şeyleri değinmeden geçti. Bunu onları unuttuğu için değil, size merhamet olsun diye yaptı, bunları oldukları gibi kabul edin ve kurcalamayın."

Mecma'ul-Beyan ve Safi tefsirlerinde Hz. Ali'den şöyle rivayet edilir: "Allah size birtakım farzlar emretti, bunları ihmal etmeyin. Size birtakım sınırlar çizdi, bunları çiğnemeyin. Size bazı şeyleri yasakladı, bunlara saygısızlık yapmayın. Bazı şeyleri size açıklamadı, bunları unuttuğu için terk etmiş değildir; o hâlde bunları kurcalayarak kendinizi zora sokmayın."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Carud'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Size bir söz söylediğim zaman bu sözümün hangi ayete dayandığını bana sorun. Arkasından yaptığı bir konuşmada, 'Peygamberimiz (s.a.a) dedikoduyu, mal israfını ve çok soru sormayı yasakladı' dedi. Biri ona 'Ey Allah'ın Resulü'nün torunu, bu söylediklerinin Kur'ân'daki delili hangi ayetlerdir?' diye sordu."

"İmam (a.s) adama şu cevabı verdi: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız, sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç.'* [Nisâ, 114] Yine şöyle buyurmuştur: *'Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetim)lere vermeyin.'* [Nisâ, 5] Ve yine şöyle buyurmuştur: *Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın.'* [c.5, s.300, h:2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ahmed b. Muhammed'den şöyle rivayet edilir: "İmam Ebu'l-Hasan Rıza'ya (a.s) bir mektup yazmıştım. [Bana verdiği cevabın] sonunda şunları yazdı: Çok soru sormak size yasaklanmış değil mi? Buna rağmen bu alışkanlıktan vazgeçmediniz. Bu konuda dikkatli olun ve bundan sakının. Çünkü sizden önceki ümmetler çok soru sormaları yüzünden mahvoldular. Nitekim yüce Allah '*Ey inan-anlar!... sonra onları inkâr etmişlerdi.*' buyurmuştur." [c.1, s.346, h:212]

103- Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm. Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar ve onların çoğu (iftira ettiklerine) akıl erdirmiyorlar.

104- Onlara "Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) ve Elçiye (itaate) gelin" dendiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâ-ibe, ne vasîle ve ne de hâm. Bu sayılanlar dört hayvan türüdür. Cahiliye döneminde Araplar onlar hakkında saygıya ve bir tür serbestliğe dayalı hükümler öngörüyorlardı. Yüce Allah bu hükümlerin kendisinden kaynaklanmadığını açıklıyor. Allah'ın reddettiği şey o hayvanların kendileri değil, onlar hakkında ön görülen sıfatlardır. Yoksa o hayvanlar hiç şüphesiz Allah'ın yarattığı canlılardır. Sıfatları da sadece sıfat olmaları açısından Allah'ın yarattığı ve O'na isnat edilebilir şeylerdir. Allah'a isnat edilmesi ve reddedilmesi mümkün olan şey, o hayvanlarla ilgili hükümlere kaynaklık etmeleri açısından o hayvanlara izafe edilen sıfatlardır. İsnat etmeyi ve reddedilmeyi kabul eden, sadece budur. Başka bir deyişle, bu ayette bahîre ve onunla birlikte sayılan hayvanlarda reddedilen şey, bu hayvanlara yakıştırılan ve cahiliye Arapları tarafından tanınan hükümlerin reddedilmesidir.

Bu dört hayvan türünün isimlerinin anlamları tartışmalıdır. Dolayısıyla aşağıda ele alınacağı üzere onlar için öngörülen hükümlerin neler olduğu da tartışma konusudur. Fakat üzerinde anlaşılan bir nokta, bu hayvanlara yakıştırılan hükümlerin bir tür serbestliğe ve saygı

duymaya dayandığıdır. Bu dört hayvan türünün üçü, "bahîre, sâibe ve hâm" deve türünden, vasîle ise koyun türündendir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye göre, "**Bahîre**" dişi deveye denir. Bu deve beş batın yavrulayınca eğer son yavrusu erkek olursa, kulaklarından birinde derin bir yarık açılır. Artık ne binek hayvanı olarak kullanılır ve ne boğazlanır. Hiçbir sudan, hiçbir otlaktan kovalanmaz. Yorgun yaya bile onun sırtına binemez.

"İbn-i Abbas'tan nakledildiğine göre, dişi deve beş batın yavrulayınca cahiliye Arapları beşinci batında doğan yavruya bakarlardı. Eğer yavru erkek ise ana deveyi keserlerdi. Etini erkekler de, kadınlar da yiyebilirlerdi. Eğer beşinci batında doğan yavru, dişi ise ana devenin kulağını yararlardı. İşte Bahîre buna denirdi. Artık onun yünü kırılmazdı. Kesilirse üzerine Allah'ın adı anılmazdı. Sırtına yük vurulmazdı. Kadınlar sütünden içemezlerdi ve ondan hiçbir şekilde faydalanamazlardı. Sütü de, diğer faydaları da erkeklere mahsustu. Ölünceye kadar bu böyle idi. Ölünce kadınlar da erkekler gibi etinden yiyebilirlerdi. Muhammed b. İshak'a göre bahîre, sâibe'nin dişi yavrusudur.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye göre "**Sâibe**", cahiliye Araplarının adadıkları develere denirdi. Bir kişi bir yolculuktan döndüğü, bir hastalıktan iyileştiği veya bunlara benzer bir isteği gerçekleştiğinde, "Benim dişi devam sâibedir" derdi. Sâibenin durumu kendisinden yararlanmama, hiçbir suyu içmekten ve hiçbir otlaktan alıkonmama bakımından bahîre gibi idi. Alkame'nin görüşü de budur.

İbn-i Abbas'a ve İbn-i Mesud'a göre sâibe, putlara adanmış, putlar için azat edilmiş dişi deve demektir. Herkes dilediği deveyi putlara adar, onu alıp puthane görevlilerine teslim ederdi. Görevliler bu devenin sütünü yolda kalmışlara ve onlar gibi muhtaçlara dağıtırlardı.

Muhammed b. İshak'ın verdiği bilgiye göre sâibe bir dişi devedir ki, arka arkaya on dişi yavru doğuruyor, arada hiçbir erkek yavru doğurmuyor. Bu dişi deveyi putlara adıyorlardı. Artık sırtına binilmez; yünü kırılmaz; sütünü sadece misafirler içebilirdi. Bundan sonra eğer bir dişi yavru daha doğurursa yavrunun kulağı yarıldıktan sonra anası ile birlikte salıverilirdi. İşte bu dişi yavruya da bahîre deniliyor.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye

göre "**Vasîle**", davar türünden bir hayvandır. Koyun, dişi kuzu doğurunca bu kuzu sahiplerinin olur, fakat erkek kuzu doğurunca onu ilâhlarına adarlardı. Aynı batında bir erkek ve bir dişi kuzu doğurunca dişi kuzu için 'o kardeşine ulaştı' derler ve erkek kuzuyu ilâhlarına kurban etmezlerdi.

İbn-i Mesut ve Mukatil'in verdikleri bilgiye göre, eğer keçi yedi batın yavrular ve yedincisi erkek olursa, onu ilâhlarına kurban ederlerdi. Bunun etinden sadece erkekler yiyebilirlerdi, kadınlar yiyemezlerdi. Eğer yedinci batında doğan dişi oğlak olursa, ilâhlara kurban edilmez ve koyun sürüsüne katılırdı. Eğer keçi beşinci batında biri erkek ve biri dişi olmak üzere iki oğlak doğurursa, "Dişi oğlak saygınlıkta kardeşine ulaştı" derler ve her ikisine saygı gösterirlerdi. Bunların menfaatleri ve sütleri erkeklere ait olurdu, kadınlar onlardan yararlanamazlardı.

Muhammed b. İshak'ın verdiği bilgiye göre, beş batında aralıksız olarak on dişi kuzu doğuran, yani bu on yavrusu içinde hiç erkek kuzu bulunmayan koyun vasîle adını alırdı, cahiliye Arapları onun için "On dişi kuzuyu arka arkaya getirdi" derlerdi. Bundan sonra doğurduğu kuzulardan sadece erkekler yararlanabilirdi, kadınlar onlardan yararlanmazlardı.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İbn-i Abbas'a ve İbn-i Mesud'a dayanılarak verilen bilgiye göre, "**Hâm**" bir tür erkek devedir. Araplar, sülbünden on batın yavru doğurtan erkek deve için "Sırtı dokunulmaz oldu" derlerdi. Artık onun sırtına yük vurulmaz. Hiçbir su kaynağından ve otlaktan kovalanmazdı. Ebu Ubeyde ve Zeccac'ın görüşü de budur.

Ferra'nın görüşüne göre bir erkek deve, yavrusunun yavrusunu gebe bıraktığında cahiliye Arapları "Onun sırtı dokunulmaz oldu" derler ve artık ona binmezlerdi.

Görüldüğü gibi bu isimler farklı biçimde açıklanıyor. Yalnız bu farklılığın toplumların geleneklerindeki farklılıktan kaynaklanmış olma ihtimali güçlüdür. Çünkü ilkel kavimlerin geleneklerinde bu tür uygulamaların benzerleri çoktur.

Her neyse; bu ayet, cahiliye Araplarının bu dört tür hayvana yakıştırdıkları ve Allah'a nispet ettikleri hükümleri reddediyor. Onların bu hükümleri Allah'a nispet ettiklerinin delili, "*Allah, ne bahîre diye*

bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm." ifadesi ile *"Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar."* cümleleridir.

Bundan dolayı *"Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar."* ifadesi gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* denince, sanki *"Peki bu kâfirlerin iddiaları neyin nesidir?"* diye soruldu ve bu soruya onların Allah adına yalan uydurdukları biçiminde cevap verildi. Arkasından bu açıklama daha genişletilerek, *"Onların çoğu akıl erdirmiyorlar."* denmiştir. Yani onlar bu iftira konusunda birbirlerinden farklıdır. Çoğu bu iftiraları düşünmeden, anlamadan yapıyor. Fakat ufak bir azınlık işin doğrusunun ne olduğunu bile bile ve Allah'a nispet ettikleri iftiranın farkında olarak bu asılsız yakıştırmaları yapıyorlar. Bunlar çoğunluk tarafından uyulan, itaat edilen ve halkın dizginlerini ellerinde tutan inatçı ve bağınaz kimselerdir.

"Onlara 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) ve Elçiye (itaate) gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter' derler." Bu ayette onların Allah tarafından Peygambere indirilen mesaja çağrılmaları anlatılıyor. Mesaj Allah katından geliyor. Peygamberin yaptığı sadece davet etmektir. Dolayısıyla davet, hakka davettir. Bu hak, içinde yalan ve aldatmacanın kırıntısının bile bulunmadığı doğru ve cehaletten arınmış ilimdir. Bir önceki ayet, iftira ile düşünmeden yoksun olmayı birlikte onların tarafına koyuyor. Buna göre davet edildikleri tarafta -yani Allah'ın tarafında- sadece doğruya ve ilme yer kalıyor.

Fakat onlar bu çağrıyı taklitçiliğe sarılarak, *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter"* diye reddediyorlar.

Taklitçilik kimi zaman ve bazı şartlar altında doğrudur. Söz konusu doğru taklit, cahilin âlime başvurusudur. İnsanın hangi yolu izleyeceği ile ilgili bilgiyi kendi birikimi ile elde edemediği bütün hükümler konusunda sosyal hayatın seyri bu tür taklide dayanır. Fakat cahilin başka bir cahile başvurusu anlamında cahilin cahili taklit etmesi, aklı başında insanlarca kınanan bir tutumdur. Eğer bir âlim, kendi bilgi birikimini bir yana bırakarak başkasının bilgisini kaynak edinirse, bu anlamdaki âlimin âlime başvurusu da kınanacak bir tutumdur.

Bundan dolayı yüce Allah bu körü körüne taklitçiliği, *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar"*

da mı?" diyerek reddediyor. Yani akıl -eğer ortada akıl denen yetenek varsa- insanın, bilgisi olmayan ve hidayetten yoksun bulunan kimse-leri taklit etmesini onaylamaz. Hayatın kuralları, tehlikelerden emin olunmayan ve ne şahsın kendi düşüncesi ile ve ne bilen birinin görüşü ile mahiyeti bilinmeyen bir yola koyulmayı tasvip etmez.

Belki de, *"doğru yolu bulmayan kimseler"* ifadesinin *"hiçbir şey bilmeyen"* ifadesine atfedilmesi, bu konudaki gerçeğin kayıt ve şartlarını tamamlamak içindir. Çünkü bir cahilin kendisi gibi bir cahile başvurması genel olarak kınanacak bir tutum olmakla birlikte, bunun gerçekten kınanacak bir tutum olabilmesi için görüşü sorulan cahilin, cahillikte soru soranla aynı olması, ona üstün gelecek hiçbir ayrıcalığının bulunmaması gerekir. Ama eğer görüşüne uyulan cahil, bir âlimin rehberliği ile belirlediği bir yoldan gidiyorsa, koyulduğu yol hidayet yolu ise, o zaman onun tutumunu örnek edinen, onun yolunu taklit eden cahil kınanmaz. Çünkü sonuçta iş ilmin rehberliğine varıp dayanıyor. Meselâ cahilin biri bir âlimin gösterdiği yolu izliyor, sonra da o cahili bu konuda başka bir cahil kendine örnek kabul ediyor.

Bundan açıkça ortaya çıkıyor ki, *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?"* ifadesi, onların sapıklıklarını perçinlemede yeterli değildir. Çünkü taklit yolu ile uydukları ataları, doğru yoldan giden âlimleri örnek edinerek doğru yolu bulmuş kimseler olabilirler. O zaman atalarını taklit eden kimseler kınanamaz ve sapıklıkları kesinlikle kanıtlanmış olamaz. İşte bu ihtimali ortadan kaldırmak için onların atalarının hiçbir şey bilmeyen ve doğru yoldan uzak kalmış kimseler oldukları vurgulanmıştır. Öyle olunca durumu böyle olanlara uymanın hiçbir haklı gerekçesi kalmamış olur.

İlk ayetten, yani *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* ayetinden anlaşıldığı gibi bu kimseler iki kısımdır. Bir kısmı, düşünce yeteneğinden yoksun kimselerdir ki, bunlar çoğunluğu oluşturuyor. Diğer bir kısmı inatçı ve kendilerini beğenmiş seçkinlerdir. Bu sonuca göre bu kimseler muhatap kabul edilip delil gösterilme ehliyetinden yoksun kimselerdir. Bu yüzden ikinci ayette kendilerine hitap edilerek delil gösterilmesi yerine üçüncü şahıslara hitap edilmesi tercih edilmiş ve *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?"* ifa-

desi ile âdetâ onlarla yüzleşilmekten kaçınılmıştır. Tefsir kitabımızın birinci cildinde taklit hakkında ilmî ve ahlâkî bir inceleme yapmıştık. İsteyenler ona başvurabilirler.

Bu ayetten açıkça anlaşılıyor ki, Kur'ân'a ve Peygambere başvurmak -ki bu, sünnete başvurmaktır- asla kınanan bir taklit biçimi değildir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Burhan tefsirinde Şeyh Saduk'un kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* ayeti hakkında şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Cahiliye dönemi Arapları, bir deve aynı batında iki yavru doğurduğu zaman 'Bu deve erdi, ulaştı, kavuştu' derler ve artık onu kesmeyi ve etini yemeyi helâl görmezlerdi. Deve on yavru doğurduğunda ona sâibe [salıverilmiş] unvanını verirler ve artık onun ne sırtına binerler ve ne etini yerlerdi. Hâm ise on-ların kendilerine helâl saymadıkları erkek deveye verdikleri unvandı. İşte yüce Allah indirdiği ayette bu hayvanlarla ilgili hiçbir yasak koymadığını bildirmiştir." [c.1, s.506, h:1]

el-Burhan tefsirinin yazarı sözlerine şöyle devam eder. İbn-i Baveyyh [Şeyh Sadûk] daha sonra şöyle dedi: "Başka bir rivayete göre bahîre, beş batın yavrulamış bir dişi deveye denir. Eğer beşinci batında bir erkek yavru doğurursa, ana deveyi keserlerdi. Etinden erkekler de, kadınlar da yiyerdi. Eğer beşinci batındaki yavru dişi olursa, ana devenin kulağında geniş bir yarık açarlardı. Bu devenin eti ve sütü kadınlara haram sayılırdı. Ama eğer ölürsse eti kadınlara da helâl olurdu. Sâibe, ilâhlara adak sebebiyle salıverilen deveye denirdi. Kişi bir hastalıktan iyileşince veya yolculuktan sağ salim evine ulaşınca, böyle bir adakta bulunurdu."

"Vasîle davar türünden bir hayvana denirdi. Cahiliye dönemlerinin âdetlerine göre eğer bir koyun yedi batın kuzular da, yedinci batında erkek kuzu doğurursa kesilirdi. Bu koyunun etini erkekler de, kadınlar da yiyebilirlerdi. Eğer koyun yedinci batında dişi kuzu doğurursa, ana koyun diğer koyunlar arasında salınırdı. Fakat eğer yedinci batında biri erkek ve öbürü dişi olmak üzere iki kuzu doğurursa, o ko-

yun için 'Kardeşine ulaştı' derlerdi ve artık onu kesmezlerdi. Eti kadınlara haram olurdu. Yalnız kendiliğinden ölmesi hâlinde yenmesi erkeklere de, kadınlara da helâl olurdu."

"Hâm, yavrusunun yavrusuna atlayan erkek deveye denirdi. Bu deve için 'Sırtı yasak oldu' derlerdi. Başka bir rivayete göre Hâm, on batın yavrulmuş deveye verilen unvan idi. Bu deve için, 'Sırtı yasak oldu' derlerdi. Artık ona binilmez, hiçbir otlaktan ve sudan alıkonmazdı."

Ben derim ki: Bu isimlerin, yani bahîrenin, sâibenin, vasîlenin ve hâmın anlamları hakkında Sünnî ve Şîî kanallardan nakledilen başka rivayetler vardır. Bunların bir bölümü yukarıda Tabersi'nin Mecma'ul-Beyan adlı tefsirinden nakledilmişti.

Bilindiği gibi bu anlamlardan çıkan kesin sonuç şudur: Birincisi; bu hayvan türlerine cahiliye döneminde bir tür serbestlik ve dokunulmazlık tanınmış, onlarla ilgili bu dokunulmazlıklara uygun hükümler benimsenmişti. Sırtlarına yük ve insan bindirilmemesi, etlerinin yenmemesi, herhangi bir sudan ve otlaktan yararlanmalarının engellenmemesi gibi. İkincisi; bu dört hayvandan biri olan vasîle davar türünden, diğer üçü deve türündendir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde belirtildiğine göre, İbn-i Abbas Peygamberden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Bir zamanlar Mekke hükümdarı olan Amr. b. Luhayy b. Kamaa b. Hindif, İsmail peygamberin dinini değiştiren, putları diken ve bahîre, sâibe, vâsile ve hâm adlı hayvanlara ilişkin hükümleri koyan ilk kişi olmuştur."

Peygamberimiz (s.a.a) onun hakkında, "Onu cehennemde gördüm, boğazının kokusu cehennemlikleri rahatsız ediyordu." (Başka bir rivayete göre de) "Cehennem içinde boğazından sürükleniyordu" buyurmuştur.

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet İbn-i Abbas'a ve başkalarına dayandırılarak ve birkaç kanaldan nakledilmiş olarak ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer almıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn-i Ebu Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbn-i Cerir, Zeyd b. Eslem'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) 'Ben sâibe geleneğini ortaya koyan, putları diken ve İbrahim peygamberin dinini değiştiren kimsenin

kim olduğunu biliyorum' dedi. Sahabîlerin 'Ey Allah'ın resulü, bu adam kimdir?' diye sormaları üzerine Peygamberimiz 'Bu şahıs, Kaab oğullarından Amr b. Luhey'dir. Onu cehennemde boğazından sürüklenirken gördüm. Boğazının kokusu cehennemlikleri rahatsız ediyordu." cevabını verdi.

Peygamberimiz sözlerine şöyle devam etti: "Ben bahîre geleneğini ilk başlatanın kim olduğunu biliyorum." Sahabîlerin "Kimdir ey Allah'ın resulü?" diye sormaları üzerine şu cevabı verdi: O, Mudlic kabilesinden biri idi. İki dişi devesi vardı. Bunların kulaklarını yardı ve sırtları ile sütlerini dokunulmaz ilân ederek, 'Bu develer Allah'a aittir' dedi. Fakat sonra onlara muhtaç oldu ve hem sütlerini içti, hem de sırtlarına bindi. Onu cehennemde gördüm. O iki deve onu ağızları ile ısıırıp parçalıyor ve ayakları ile tekmeliyorlardı."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre Ahmed, Abd b. Humeyd, Nevâdir'ul-Usûl adlı eserde Hâkim-i Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, el-Esmâ'u ve's-Sıfat adlı eserde Beyhakî, Ebu Ahves'den, o da babasından şöyle rivayet ederler: "Ben bir gün iki eski elbise giymiş olarak Peygamberimizin (s.a.a) yanına gittim. Bana, 'Malın-mülkün var mı?' diye sordu. 'Evet, var.' dedim. 'Ne tür malın var?' diye sordu. 'Her türden malım var. Develerim, davarım, atlarım, bu arada kölelerim var.' dedim. Bana, 'Allah sana bir şey verince, bunun eserini üzerinde görmelidir.' dedi."

"Arkasından, 'Senin develerin sağlam kulaklı yavrular mı doğuruyor?' diye sordu. 'Evet.' dedim. 'Meğer develer böyle olmayan yavrular da mı doğurur?' diye sordum; şöyle buyurdu: 'Ama belki de sen usturayı eline alıp bazı develerinin kulaklarını kesiyor ve bunlar bahîredir, diyorsun ve bazılarının kulaklarını yararak bunlar sarımdır [kulağı yarık], diyorsun, değil mi?' 'Evet.' dedim. Bunun üzerine bana, 'Böyle yapma, Allah'ın sana verdiği bütün hayvanlar senin için helâldir.' dedi ve arkasından, '*Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm.*' ayetini okudu."

105- Ey inananlar! Kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez. Hepinizin dönüşü sadece Allah'adır. Artık O, size yapmış olduklarınızı haber verecektir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet müminlere kendilerine bakmalarını, kendilerinden ayrılmamalarını ve doğru yoldan çıkmış kimselerin sapıklıklardan kaygılanmalarını emrediyor. Çünkü Allah herkes hakkında amellerine göre hüküm verecek tek mercidir. Bununla birlikte bu ayetin anlamı derindir.

"Ey inananlar! Kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan size zarar vermez." Ayetin orijinalinde geçen "aleykum" kelimesi, mukayyet olun, gözetin, gaflet etmeyin an-lamında ism-i fiildir; "enfusekum" ise, onun mefulüdür.

Bilindiği gibi birbirinin karşısı anlamlar taşıyan sapıklık ve doğru yolda olma kavramları, yolu katetme durumunda gerçekleşirler, başka bir durumda gündeme gelmezler. Sürekli yolun ortasından giden kimse yolun son noktasına kadar varır. Bu, yolcunun yürüyüşünde amaç edindiği, istenen bir sonuçtur. Ama eğer istikametli olmaya özen göstermez de yolun doğrultusu dışına çıkarsa bu durum, istenen sonucun kaçırılmasına yol açan bir sapıklıktır.

Ayet, insan için izleyeceği bir yol ve varmak isteyeceği bir amaç belirliyor. Fakat insan kimi zaman bu belirli yolu izliyor, istikametini kaybetmiyor; kimi zaman da yoldan çıkıp sapıyor. Belirli bir yere ulaşmak için ilerleyen yolcunun tek hedefi hiç şüphesiz mutlu hayat ve iyi akıbet. Fakat bununla birlikte ayet, doğru yoldan gidenlerin ve sapıtanların huzuruna varacakları tek merciin Allah olduğunu vurguluyor.

Fıtratın doğrultusunda yol alan kimsenin istediği mükâfat, sadece Allah katındadır. Doğru yolu izleyenler bu mükâfatı elde ederler, sapı-

tanlar ise ondan mahrum kalırlar. Bunun kaçınılmaz sonucu şudur: Gerek doğru yoldan gidenlerin, gerekse sapıtanların izledikleri yollar Allah'a varır, O'nun huzurunda noktalanır. Söz konusu yollar insanı hedefe, yani başarıya ve kurtuluşa, hayal kırıklığına ve hüsrana ulaştırma bakımından değişik olsalar da, ayrıca yakınlık ve uzaklık açısından farklılık gösterebilirler de amaçlanan hedef Allah'ın katındadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Ey insanoğlu, sen Rabbine doğru koşuyorsun ve O'nunla buluşacaksın." (İnşikak, 6) "Haberiniz olsun ki, kurtuluşa erecek olanlar Allah'ın hizbidir." (Mücâdele, 22) "Allah'ın nimetlerini teperek yerine kâfirliği seçenleri ve milletlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmüyor musun?" (İbrâhîm, 28) "Muhakkak ki, ben pek yakınım, bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde onlar da benim çağırma cevap versinler ve bana iman etsinler. Umulur ki, doğru yolu bulmuş olurlar." (Bakara, 186) "İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında ağırlık vardır. Kur'ân onlara kapalıdır. Sanki onlara uzak bir yerden bağrılıyor." (Fussilet, 44)

Yüce Allah bu ayetlerde şunu açıklıyor: Her insan kaçınılmaz olarak yüce Allah'a doğru ilerliyor. Yalnız bazılarının yolu kısadır ve kurtuluş ile başarı bu yoldadır. Diğerlerinin yolu ise uzundur ve bu yol mutluluğa ulaştırmıyor, tersine o yolu izleyenler mahvolmaktan başka bir sonuca varamıyorlar.

Kısacası bu ayet, müminler için ve mümin olmayanlar için Allah'ın huzurunda noktalanın iki yol belirliyor ve müminlere kendileri ile meşgul olmalarını, yoldan çıkmış kimseler olan diğerlerine aldırış etmemelerini, onlara akıllarını takmamalarını ve onların sapıklıklarından korkmamalarını emrediyor. Çünkü onların hesabını görmek müminlere değil, Allah'a düşer. Müminler onlardan sorumlu değildirler ki, onların durumu kendilerine dert olsun. Bu ayet şu ayete yakın bir anlam taşıyor:

"Müminlere de ki: Allah'ın azap günlerinden korkmayanları affetsinler ki, Allah'ın kendisi o toplumu yaptıkları karşılığında cezalandırsın." (Câsiye, 14) Şu ayet de onun benzeridir: "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmazsınız." (Bakara, 134)

Buna göre mümin kendisi için önemli olan doğru yolda ilerlemekle meşgul olmalı, insanların sapıklıkları ve aralarında günahların yayılması yolundaki gözlemleri moralini bozmaması, bununla ve böyle yapanlarla meşgul olmaması gerekir. Çünkü hak terk edilse de haktır ve batıl benimsense de batıldır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz."* (Mâide, 100) *"İyilik ile kötülük bir değildir."* (Fussilet, 34)

Yaptığımız açıklamalar ışığında, *"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan size zarar vermez."* ifadesinin kinaye olduğu anlaşıyor. Maksudı müminlere, sapıkların sapıklığından etkilenerek hidayet yolunu terk etmeyi yasaklamaktır. Müminlerin şöyle diyecekleri farz ediliyor: Günümüz dünyasında dine yer yoktur. Çağımız, maneviyata bağlılığı hoş görmüyor. Din ve maneviyat, modası geçmiş ve taraftarlarının nesli tükenmiş basit bir gelenektir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Dediler ki, eğer biz sizinle birlikte doğru yola girersek, yurdumuzdan atılırız."* (Kasas, 57)

Veya müminler sapıkların sapıklıklarının kendi hidayetleri için zararlı olacağından korkarak sapıklarla meşgul olurlar ve kendilerini unuttukları için sonunda o sapıklar gibi olurlar. Mümin için gerekli olan, Allah'a çağırmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, kısıcası normal sebeplere yapışmak ve arkasından sonucu Allah'a havale etmektir. Zira yetki tümü ile O'na aittir.

Başkalarını mahvolmaktan kurtarmak yolunda kendini mahvetmeye gelince, mümine böyle bir şey emredilmiş değildir. O başkasının yaptıklarından sorumlu tutulmayacak. O başkasının davranışlarının hesabını verecek değildir. Bu söylediklerimizin ışığında bu ayetin anlamı, şu ayetlerin anlamları gibi olur:

"Eğer onlar bu yeni söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından duyacağın üzüntü sebebi ile neredeyse kendini mahvedeceksin. Biz dünyadaki her şeyi yeryüzünün süsü yaptık. Amacımız insanları imtihan ederek hangilerinin iyi işler yapacaklarını görmektir. Biz mutlaka oradaki her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız." (Kehf, 6-8) *"Eğer dağların yürümesini, yeryüzünün parçalanmasını ve ölümler ile konuşabilmeyi sağlayan bir kitap olsaydı o, bu Kur'ân olurdu. Fakat yetki bütünü ile Allah'ın elindedir. hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi*

bütün insanları doğru yola iletirdi?" (Ra'd, 31) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Bu açıklama ile ortaya çıktı ki, bu ayet davet ayetleri ile iyiliği emredip kötülükten sakınma ayetleri ile çelişmez. Çünkü ayet sadece müminlere, kendilerini doğru yolda tutma görevini bir yana bırakıp başkalarının sapıklığı ile meşgul olmayı ve başkalarını kurtarma yolunda kendilerini mahvetmeyi yasaklıyor.

Üstelik, insanları Allah'a çağırmak ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, müminin kendisi ile uğraşmasının ve Rabbine doğru ilerleyişinin bir parçasıdır. Bu ayet, Allah'a davet ayetleri ile ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ayetleri ile nasıl çelişebilir veya onları neshettiği söylenebilir ki, yüce Allah bu iki görevi bu dinin ana nitelikleri ve dayanağını oluşturan temel esaslar arasında saymıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"De ki: İşte benim yolum budur. Ben inandırıcı deliller göstererek insanları Allah'a çağırırım. Bana uyanlar da öyle yaparlar."* (Yûsuf, 108) *"Siz insanlar için ortaya çıkarılmış, en hayırlı ümmet oldunuz, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız."* (Âl-i İmrân, 110)

Buna göre mümin, insanları inandırıcı bir dille Allah'a çağırmalı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmalı, bu görevleri ilâhî farzı yerine getirme yolu uyarınca yapmalıdır. Öfkeden mustarip olmak, üzüntüden kendini mahvetmek veya bu çalışmaların sapıkların vicdanlarında etkili olması için aşırı derecede yırtınmak onun görevi değildir. Böyle bir gayretkeşlik onun omuzlarına yüklenmemiştir.

Bu ayet, müminler için hidayetlerini sağlayan bir yol belirlerken, diğerleri için sapıklık sonucu doğuran başka bir yol belirledi. Sonra da *"Siz kendinize bakın."* ifadesi ile müminlere kendi nefisleri ile meşgul olmalarını emretti. Bu şuna delâlet eder:

Müminin nefsi, izlemekle ve meşgul olmakla emrolunduğu yolun kendisidir. Çünkü bir yola yönelik teşvik, o yola özen göstermeyi teşvik edip onu terk etmekten sakındırmayı teşvik etmekle uyuşur; o yoldan gidenleri bırakmamakla ilgili bir teşvikle uyuşmaz. Bu inceliği şu ayetin üslûbunda görüyoruz: *"İşte benim dosdoğru yolum budur, bu yola uyun. Sakın sizi Allah'ın yolundan ayrı düşürecek yollara girmeyin."* (En'âm, 153)

Görülüyor ki yüce Allah, müminlere hidayet yollarına bağlı kalmalarına yönelik teşvik bağlamında nefislerine özen göstermelerini emrediyor. Bu da onların izlemek ve ayrılmamakla görevli oldukları yolun kendi nefisleri olduğunu ifade eder. Demek ki, müminin nefsi onu Rabbine ulaştıran yoludur. Bu onun hidayet yolu ve mutluluğuna ileten yoludur.

Buna göre, bu ayet başka ayetlerin ima ettikleri amacı açıkça dile getiriyor. Meselâ şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ey inananlar! Allah'tan korkun, herkes yarını için ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Sakın Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Cehennemlikler ile cennetlikler bir değildir. Cennetlikler kurtuluşa ermiş kimselerdir."* (Haşr, 18-20)

Okuduğunuz ayetler, nefse bakmayı ve onun salih amellerini gözetlemeyi emrediyor. Çünkü nefsin yol azığı bu salih amellerdir ve en hayırlı yol azığı da takva ve Allah korkusudur. Nefis için bugün ve yarın vardır. O her an yol alıyor ve mesafeler kat ediyor. Gaye ve varılmak istenen hedef, yüce Allah'tır. Mükâfatın güzeli olan cennet O'nun katındadır.

Dolayısıyla nefis sürekli biçimde Allah'ı anmalı, O'nu hiç unutmamalıdır. Çünkü varılmak istenen hedef, O'dur ve hedefi unutmak, arkasından yolu unutmayı gerektirir. Rabbini unutan, kendini de unuttur. Böyle bir kimse yarınında, yolculuğunun ileri aşamalarında yararlanacağı, yaşaması için kullanabileceği azıktan yoksun kalır ki, bu helâk olmaktır. İşte her iki mezhebin Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet ettikleri, "Kim nefsinı tanırsa, Rabbini tanımıştır." hadisinin anlamı budur.

Bu anlam, eksiksiz incelemenin ve sağlıklı değerlendirmenin doğruladığı bir gerçektir. Çünkü insanın herhangi bir gayeye doğru uzayan hayat süreci boyunca aslında nefsinin iyiliğinden ve mutlu yaşamaktan başka bir amacı olmaz. Eğer görünüşte başkalarının çıkarları için gayret sarf ederse de asıl maksat kendisidir. Nitekim yüce Allah, *"Eğer iyilik ederseniz, kendiniz için iyilik edersiniz. Eğer kötülük ederseniz, o da kendiniz içindir."* (İsrâ, 7) buyuruyor.

Ortada insan denen bir canlı var; bu canlı, hayatı boyunca aşamadan aşamaya geçer. Hayat merdivenini basamak basamak çıkar. Ceninken çocuk, çocukken genç, gençken orta yaşlı ve orta yaşlı iken yaşlı olur. Sonra berzahta hayatına devam eder, sonra kıyamet gününü yaşar, arkasından ya cennete veya cehenneme gider. Bunlar insanın ilk oluşum durağından itibaren Rabbine ulaşınca kadar kat ettiği mesafenin safhalarıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Varılacak son yer, Allah'ın huzurudur."* (Necm, 42)

Bu insanın yolculuğu boyunca attığı her adım, her yol alışı ve ilerleyişi, kalp amelleri olan inançlar vb. şeylerle organlarının amelleri olan iyilikler ve kötülükler eşliğinde gerçekleşir. Amelinin bugünkü ürünü, yarının yol azığı olur. Kısacası nefis, insanın Rabbine giden yoludur ve yolculuğunun son noktası da yüce Allah'tır.

Bu yol zorunludur. İnsan onu aşmaktan kaçınamaz. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanoğlu, sen Rabbine doğru koşuyorsun. O'nunla buluşacaksın."* (İnşikak, 6) Bu aşılması zorunlu bir yoldur. Bu zorunluluk mümin-kâfir, bilinçli-gafil herkesi kapsamına alıyor. Ayet bu yolculuktan ayrılmamayı teşvik etmiyor, yani o yola koyulmayı yola girmeye çağırma diye bir endişe taşıyor.

Ayetin maksadı, bu yolculuktan gafil olan müminleri bu gerçek konusunda uyarmaktır. Çünkü bu gerçek her ne kadar tıpkı diğer doğal gerçekler gibi sabit, bilip bilmemeye göre değişmeyen bir gerçek ise de, insanın bu gerçeğin bilincinde olması, nefsin uygun türde terbiye edilmesini sağlayan amelleri üzerinde bariz bir şekilde etkili olur. Eğer insanın ameli mevcut durumla uyumlu, yaratılışın gayesine uygun olursa, bu amelle kemâle eren nefis çabalarında mutlu olur, emeklerinde hayal kırıklığına uğramaz, işlemlerinde zararlı çıkmaz. Bu gerçek daha önce bu kitabın değişik yerlerinde hiçbir şüpheli nokta bırakmayacak nitelikte açıklanmıştır.

Bu gerçeği konumuza uygun olacak şekilde şöyle açıklayabiliriz: İnsanoğlu, tıpkı diğer yaratıklar gibi yüce Allah'ın terbiyesi altındadır. İnsanla ilgili hiçbir şey yüce Allah'ın denetimi dışında değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiçbir canlı yoktur ki, perçemi Allah'ın avucunda içinde olmasın. Hiç şüphesiz benim rabbim doğru yoldadır."* (Hûd, 56)

Bu terbiye, yüce Allah'ın insan dışındaki şeylerin hepsini kendisi-

ne doğru olan ilerleyişlerindeki terbiyesi gibi tekvinî bir terbiyedir. Nitekim O, *"Haberiniz olsun ki, bütün işler sonunda sadece Allah'a döner."* (Şûrâ, 53) buyuruyor. Bu terbiye sürecinde varlıklar arasında nitelik farklılığı ve durum değişikliği görülmez. Çünkü yol dosdoğrudur ve durumda benzerlik ve özdeşlik vardır. Nitekim yüce Allah, *"Sen Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin."* (Mülk, 3) buyuruyor.

Yüce Allah, insanın gayesini, varış noktasını ve mutluluk-mutsuzluk, başarı-hayal kırıklığı açısından akıbetinin durak yerini, nefsinin durumlarına ve ahlâkına dayalı kılmıştır. Nefsin ahlâkı ve hâlleri de iyiye ve kötüye, takvaya ve günahkârlığa ayrılan insan davranışlarına dayanır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Nefse ve ona biçim verene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene yemin olsun ki, nefsinin arındıran kurtulmuş, onu kirletip örten ziyana uğramıştır."* (Şems, 6-10)

Görüldüğü gibi bu ayetler biçimlendirilmiş nefsi bir yana koyuyor ki, burası gelişme sürecinin başlangıç noktasıdır. Sonra başarıyı ve hayal kırıklığını öbür yana koyuyor ki, burası da gaye ve gelişme sürecinin son noktasıdır. Sonra başarı ile hayal kırıklığını nefsi arındırmaya veya kirletmeye dayandırıyor ki, bu ahlâk aşamasıdır. Arkasından da fazileti ve rezilliği takva ile günahkârlığa, yani iyi ve kötü amellere dayandırıyor ve iyi ameller ile kötü amellerin insana Allah tarafından ilham edildiğini dile getiriyor.

Bu ayetler nefis aşamasının ötesine geçmiyor. Bunu şu anlamda söylüyoruz: Bu ayetler nefsi biçimlendirilmiş bir yaratık sayıyor. Günahkârlık ve takva ona izafe ediliyor. Arınan ve kirlenen de odur. İnsanın başarısına ve hayal kırıklığına yataklık eden de odur. Bilindiği gibi bu süreç tekvinin gereğine uygun bir akıştır.

İnsanın hayatı boyunca nefsinin çizdiği doğrultuda yol aldığı, bu doğrultudan bir adım bile sapmasının söz konusu olmadığı, bir an bile onu terk etmesinin ve çığrından çıkmasının mümkün olmadığı şeklindeki tekvinî gerçek karşısında insanoğlunun tutumu aynı değildir. Kimi insan bu gerçeğin bilincindedir, onu hep hatırında canlı tutar, hiç unutmaz. Kimi insan da bu kaçınılmaz realiteden gafildir, onu unutkanlığa terk etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sa-

hipleri düşünebilir." (Zümer, 9) "Kim benim doğru yola çağıran mesajıma uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Ama kim benim uyarıcı mesajıma sırt çevirirse, o, hayatta sıkıntıya uğrar ve kıyamet gününü de onu kör olarak toplantı yerine süreriz. O der ki, ya Rabbi, beni niye toplantı yerine kör olarak sürüyorsun? Oysa daha önce benim gözlerim görüyordu. Allah da ona der ki: İşte böyle, vaktiyle sana ayetlerim geldi de sen onları unutmuştun. Bugün de böyle tarafımdan unutuluyorsun." (Tâhâ, 124-126)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bu gerçeğin bilincinde olan kimse, Rabbi ile arasındaki durumunu ve evrenin diğer bölümleri ile arasındaki ilişkiyi gözden geçirdiğinde, daha öncesinin tersine nefsinin kendi dışındaki her şeyden kopuk olduğunu, önünde perdeler ve engeller olduğunu fark eder. Bu durumda nefsini, etki kapsamına sadece Rabbinin alabileceğini bilir. Çünkü nefsinin bütün işlerini çekip çeviren, gücü ile ve yönlendirmesi ile onu arkasından itip önünden çeken sadece O'dur. Bu kimse bir de bakar ki, nefsi tek gözeticisi ve tek koruyucusu olan Allah'tan yana boştur. Koruyucusu sadece O'dur.

İşte o zaman, *"Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesini izleyen *"Hepinizin dönüşü sadece Allah'adır. Artık O size yapmış olduklarınızı haber verecektir."* ifadesinin ve *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürürken yararlandığı bir ışık verdiğimiz kimse karanlıklar içinde bocalayıp oradan bir türlü çıkamayan kimse gibi midir?"* (En'âm, 122) ayetinin anlamını anlar. İşte o zaman nefsin idraki ve şuuru değişir. Müşriklikten kulluğa ve tevhide geçiş yapar. Eğer Allah'ın yardımı elinden tutup onu başarıya yöneltirse, yavaş yavaş sürekli şirki tevhit ile, vehimleri gerçeklerle, uzaklığı yakınlıkla, şeytanî gururu rahmanî tevazu ile, asılsız istîğnayı kulluğun muhtaçlığı ile değiştirir.

Biz bu incelikleri gerçek anlamda kavrayamayız. Çünkü yere, toprağa çakılmışız. Yüce Allah'ın Kur'ân'da oyun ve eğlence diyerek tanımlamakla yetindiği bize yararı olmayan bu fani hayatın lüzumsuzluklarına daldığımız için açıkladığı ve Kur'ân'ın işaret ettiği bu gerçeklerin derinliklerine dalmaya fırsat bulamıyoruz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dünya hayatı sadece bir oyundan ve eğlenceden ibarettir."* (En'âm, 32) *"Onların bilgilerinin son noktası dünya hayatı-*

dır." (Necm, 30)

Yalnız sağlıklı bir değerlendirme, yeterli bir inceleme ve gerekli miktardaki bir kafa yorma, bizi bu gerçekleri bir bütün olarak özet hâlinde tasdik etmeye ulaştırabilir. Gerçi onların ayrıntılarına girmekten âciziz. Hidayet Allah'tandır.

Galiba sözü uzattık. Artık sözün başına dönelim. Şöyle de diyebiliriz: Bu ayetteki hitap topluma yöneliktir. Yani *"Ey inananlar!"* ifadesine müminlerin toplumu muhataptır. Dolayısıyla, *"Siz kendinizi gözetin."* ifadesi ile müminlerin toplum olarak ıslahı kastedilmiştir. Bunun için ilâhî hidayet in doğrultusundan ayrılmamaları ve bunun için de dinî ilkelerini korumaları, salih ameller işlemeleri ve genel İslâmî şiarları gözetmeleri istenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın ve sakın ayrılığa düşmeyin."* (Âl-i İmrân, 103) Bu ayetin tefsiri sırasında oradaki toplu hâlde Allah'ın ipine sarılmakla Kur'ân'a ve sünnete bağlılığın kastedildiğini belirtmiştik.

Bu yoruma göre, *"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesinden maksat, Müslümanların gayrimüslim toplumların zararlarından güvencede olduklarını belirtmektir. Bu yüzden daha önce söylediğimiz gibi, Müslümanların Müslüman olmayanlar arasında İslâm'ı yaymak için normal çağrı çalışmalarını aşacak şekilde aşırı gayretkeşlik göstermeleri gerekli değildir.

Bu cümlelerin anlamı şu da olabilir: Müslümanlar sapık toplumların aşırı arzulara ve dünya nimetlerinden batıl şekilde yararlanmaya daldıklarını görerek kendi ellerindeki hidayetten sıyrılmaya yönelebilirler.

Bu ifade ile onlara böyle bir davranışın caiz olmadığı mesajı verilmek istenmiştir. Çünkü bütün insanların son varış noktası Allah'ın huzurudur ve O, yaptıklarını haber verecektir. O zaman bu ayet, şu ayetlerle paralel bir anlama geliyor demektir: *"Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın. Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer, cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, barınaktır."* (Âl-i İmrân, 196-197) *"Bazı kâfirlere imtihan maksadı ile verdiğimiz dünya hayatının çekici nimetlerine sakın göz dikme."* (Tâhâ, 131)

"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez." ifadesinde zarar verme reddinin, sapıkların belirli bir niteliğine veya davranışlarına değil de doğrudan doğruya kendilerine isnat edilmesi ve böylece zarar vermeye mutlak bir anlam yüklenmiş olması ciheti ile ifadenin başka bir anlama gelebileceği de düşünülebilir.

Bu anlama göre, burada kâfirlerin İslâm toplumunu zorlayıcı bir güç kullanarak gayri İslâmi bir topluma dönüştüremeyecekleri belirtilmekte, böyle bir zarar verme ihtimalleri reddedilmektedir. O zaman bu ayet, şu ayetlerle aynı anlama gelmiş olur: *"Bugün inkâr edenler, dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) *"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar."* (Âl-i İmrân, 111)

Bir grup geçmiş dönem tefsirci bu ayetin dini davet etmeyi ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı terk etmeye ruhsat verdiğini, anlamından bu sonucun çıktığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre ayet, dine davet etmenin ve iyiliği emrederek kötülükten sakındırmanın şartının bulunmadığı zamana veya duruma mahsustur. Söz konusu şart zarardan emin olma güvencesidir. Onlar bu konuda bazı rivayetleri delil göstermişler ki, rivayetlerle ilgili araştırma bölümünde onlara değineceğiz.

Bu anlamın doğru olabilmesi için, *"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesinin kinaye yolu ile yükümlülüğün reddedilmesini kastetmesi gerekir. Başka bir deyişle, bu ifadenin, *"Bu konuda size hiçbir yükümlülük düşmez."* anlamına gelmesi gerekir. Yoksa İslâm toplumunun küfür ve fasıklık biçimlerindeki sapıklıktan zarar göreceği şüphesizdir.

Fakat bu yorum, ayetin içeriğinin ihtimal tanımadığı uzak bir anlamdır. Çünkü bu ayet Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma gereğini dile getiren genel hükümleri sınırlayıcı olarak kabul edilse, dili ve üslûbu sınırlama üslûbu değildir.

Eğer neshedici bir ayet olduğu farz edilse, Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ile ilgili ayetlerin üslûbu nesh kabul etmez bir üslûptur; onların neshedilmeleri düşünülemez. ileride bu konuda tamamlayıcı açıklama yapılacaktır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Amidî'nin, Gurur'ül-Hikem ve Dürer'ül-Kelim adlı eserinde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kim kendini (nefsini) bilirse, Rabbini bilir."

Ben derim ki: Bu hadis her iki mezhep kanallarınca Peygamberimizden (s.a.a) de nakledilmiştir. Bu, meşhur bir hadistir. Bazı âlimler, bu sözde muhale talik (iş imkânsıza endeksleme) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yani Allah'ı bilgi kapsamına almak imkânsız olduğu için nefsi bilmek de imkânsızdır. Bu iddiayı önce Peygamberimizin (s.a.a) başka bir rivayetteki, "Nefsini (kendini) en iyi bileniniz, Rabbini en iyi bileninizdir." sözü çürütür. İddianın asılsızlığını kanıtlayan ikinci delil ise, bu hadisin *"Allah'ı unuttukları için kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."* (Haşr, 20) ayetinin tersine çevrilmiş karşıtı anlamını taşıyor olmasıdır.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s), "Zeki insan, nefsinin (kendini) bilen ve amellerini ihlâsla yapan kimsedir." buyurduğu rivayet edilir.

Ben derim ki: Yukarıda nefsi bilmek ile ihlas arasındaki sıkı bağıllık ve hatta ihlasın onun uzantısı olduğu meselesi açıklanmıştı.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsi bilmek, iki bilginin en faydalı olanıdır."

Ben derim ki: İki bilgi türünden maksat, insanın iç âlemindeki ilâhî ayetler ile dış dünyadaki ilâhî ayetleri bilmektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz dış dünyadaki ve insanın iç dünyasındaki ayetlerimizi onlara göstereceğiz. Böylece O'nun hak olduğunu kesinlikle anlasınlar. Rabbinin her şeyi gözetim altında bulundurması, onlar için yeterli değil mi?"* (Fussilet, 53) *"Kesin inançlılar için yeryüzünde ve kendi nefsinizde birçok ayetler vardır. Görmüyor musunuz?"* (Zâriyât, 20-21)

İnsanın iç dünyasına dönük yolculuğunun dış dünyaya yönelik yolculuktan daha faydalı olmasının sebebi, herhâlde iç âlemle ilgili bilginin nefsin sıfatlarını ve amellerini düzeltmekten ayrılmaz olmasıdır. Oysa dış dünya ile ilgili bilgide bu ayrılmazlık yoktur. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Ayetleri bilmenin faydalı olması, bu ayetlerin Allah'ı, O'nun isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmeye ulaştırıcı olmalarından dolayıdır. Meselâ Allah diridir, O'na hiç ölüm arız olmaz. Kadirdir, âcizliğin gölgesi üzerine düşmez. Âlimdir, ilmine cehaletin kırıntısı

karışmaz. Her şeyin yaratıcısıdır. Her şeyin mülkü, egemenliği elindedir. Herkesin yaptıkları onun gözetimi ve denetimi altındadır. Yaratıklarını yaratması onlara ihtiyacı olduğu için değil, onlara lââyık oldukları nimetleri bağışlamak içindir. Sonra onları geleceği şüphesiz olan gün bir araya getirecektir. Maksudı kötü işler yapanları cezalandırmak ve iyi işler yapanları ödüllendirmektir.

Bunlar ve benzerleri gerçek bilgilerdir. İnsan bu bilgileri edinip iyice kavrayınca hayatının özünün bilincine varır. O zaman anlar ki, bu hayat sonsuzdur, ya sürekli mutluluk veya bitmez-tükenmez bedbahtlık içerir. Şu gelip geçici heveslerden, oyunlardan ve eğlencelerden ibaret değildir. Bu, ilmî bir bakış açısidir. İnsanı dünyada ve ahirette Rabbine ve hemcinslerine karşı yükümlülöklere ve görevlere iletir. Biz bu bilince, bu bakış açısına din diyoruz. İnsanın hayatında mutlaka bağı olduğu bir yol, bir sistem vardır. Bedevîler ve ilkeller de dahil olmak üzere bu ilke bütün insanlar için geçerlidir. İnsan kendisi için bir yaşama biçimi belirlediği için böyle bir yolu ortaya koyup benimser veya alıp benimser; bu yaşama biçimi nasıl olursa olsun, fark etmez. Sonra bu hayatı mutlu yapmak için beğendiği yola, sisteme göre işler yapar. Bu, açık bir gerçektir.

İnsanın kendisi için belirlediği hayat tarzı, o hayat tarzına uygun ihtiyaçları ortaya koyar. O zaman benimsenen sistem veya din, bu ihtiyaçların normal olarak karşılanması sağlayacak davranışlara iletir. Buna göre insan, davranışlarını o sisteme, o dine uygun biçimde gerçekleştirir.

Söylediklerimizin özeti şudur: İnsanın iç âlemindeki ve dış dünyadaki ayetleri irdelemesi ve bu ayetler aracılığı ile yüce Allah'ı tanıması, onu hak dine ve ilâhî şeriata sarılmaya sevk eder. Çünkü söz konusu bilgi insanın zihninde sonsuz bir hayatı somutlaştırır ve bu hayatı tevhitte, ahirette ve peygamberlikle sıkı biçimde ilişkili kılar.

Bu süreç, imana ve takvaya iletme sürecidir. Bu süreçte hem dış âlemdeki ayetleri ve hem de iç âlemdeki ayetleri irdelemenin katkısı vardır. Her iki irdeleme biçimi de faydalıdır. Ama iç âlemdeki ayetleri irdelemek daha faydalıdır. Çünkü bu irdeleme, nefsin güçlerini, psikolojik ve organik araçlarını, nefse arız olan itidal, azgınlık ve sönüklük gibi hâlleri, onun iyi ve kötü melekelerini, ona eşlik eden iyi ve kötü hâllerini bilmeyi beraberinde getirir.

İnsanın bu konuları öğrenmeye uğraşması ve bu konuların ayrılmaz uzantıları olan güveni, tehlikeyi, mutluluğu ve bedbahıtlığı kavraması mutlaka ona derdi ve devayı yakından öğretir. Öğrenince de bozuklukları düzeltmeye ve doğrulara sarılmaya gayret eder. Ama dış dünyadaki ayetleri irdelemek böyle değildir. Gerçi bu irdeleme de nefsi ıslah etmeye, onu pisliklerden ve rezilliklerden arındırıp ruhî faziletlerle donatmaya çağırır. Fakat onun bu çağrısının sesi uzaktan gelir. Bu açıktır.

Peygamberden (s.a.a) ve Hz. Ali'den (a.s) nakledilen bu rivayetin daha ince ve gerçek psikolojik araştırmalardan çıkarılan bir başka anlamı daha vardır ki, o da şudur: Dış dünyadaki ayetleri irdelemek ve bu irdelemeden elde edilen bilgi, fikrî bir birikim ve husûlî [duyularla elde edilen] bir bilgidir. Ama nefsi, onun güçlerini, aşamalarını irdelemek ve bu irdelemeden elde edilen bilgi böyle değildir. Bu bilgi, gözleme dayalı bir irdelemenin sonucu ve huzûrî [sezgisel] bir bilgidir. Fikrî bir husus üzerinde yargıda bulunmak için kıyas (tasım) önermeleri sıralamak ve burhan kullanmak gerekir. Bu tasdik, bu önermelerin insanın bilincinde canlı olduğu, onlardan gafil olmadığı ve başka konular ile meşgul olmadığı sürece varır. Bu yüzden bu tür bilgi, delilinin dikkatten kaçırılması ile kaybolur ve o konuda şüpheler çoğalır ve görüş ayrılıkları baş gösterir.

Fakat nefisle, onun güçleri ile ve onun varlık aşamaları ile ilgili huzûrî [sezgisel] bilgi böyle değildir. O apaçık bir bilgi türüdür. İnsan, nefsinin barındırdığı ayetleri irdelemeye uğraşınca ve nefsinin bütün varlık aşamalarında Rabbine muhtaç olduğunu müşahade edince, garip bir durumla karşılaşır. Nefsinin yücelikle ve ululukla bağlantılı olduğunu, varlığında, hayatında, ilminde, gücünde, ışıltısında, görmesinde, iradesinde, sevgisinde, diğer sıfatlarında ve fiillerinde sonsuz derecede değerli, yüce, güzel, heybetli ve varlık, hayat, ilim, kudret ve diğer bütün kemâller açısından mükemmel bir varlıkla bağlantılı olduğunu görür.

Şimdiye kadar söylediklerimizin şahidi şu ki, insanın işi sadece kendisi, varlığı üzerindedir. Kendi dışına çıkması söz konusu değildir. Kendi yolunda zorunlu ilerlemesinden başka bir meşgalesi, bir işi yoktur. Birlikte olduğunu, bir arada yaşadığını sandığı her şeyden kopuk ve ayrıdır. Yalnız batınını, zahirini ve kendi dışındaki her şeyi kuşatan

Rabbi ile bağlantılıdır. Bunu görünce, insan kalabalığı içinde bulunsa bile aslında yalnız başına Allah ile baş başa olduğunu fark eder.

O zaman her şeyden yüz çevirerek Rabbine yönelir. Her şeyi unutarak Rabbini hatırlar. Hiçbir perde, hiçbir örtü Allah ile arasına giremez. İşte bu, insan için mümkün olabilen gerçek marifettir.

Bu marifeti, Allah'ın Allah ile bilinmesi şeklinde tanımlamak en doğru tanımdır. Dış dünyanın ayetlerini irdeleyerek elde edilen fikrî marifete gelince; bu ister kıyasla, ister sezgi ile, isterse başka bir yolla elde edilmiş olsun, zihnî bir suret aracılığı ile zihnî bir surete yönelik bir marifettir. Oysa yüce Allah'ı hiçbir zihin kuşatamaz, herhangi bir mahlukunun oluşturduğu kavram O'na denk olamaz. O bundan münezzehtir. *"Onlar O'nu ilimleri ile kuşatamazlar."* (Tâhâ, 110)

Bihar'ul-Envar adlı eserde verilen bilgiye göre el-İrşad ve el-İhticac adlı eserde Şa'bî'ye dayanılarak Hz. Ali'nin (a.s) bir konuşmasında şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah, herhangi bir şeyden saklanmaktan veya herhangi bir şeyin kendisinden saklanmasından yüce ve münezzehtir." [c.3, s.310, h:2]

et-Tevhid adlı eserde İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: İmam bir konuşmasında şunları da ekledi: "Allah ile yaratıkları arasında O'nun yarattıklarından başka bir perde yoktur. Eğer Allah perdelenmiş ise, bu görünür bir perde ile değildir. Eğer Allah örtülü ise bu, somut bir örtü ile değildir. O'ndan başka ilâh yoktur. O büyük ve yücedir." [s.178, h:12]

Yine et-Tevhid adlı eserde rivayet zincirine yer vererek Abdulla'dan, o da İmam Sadık'tan (a.s) bir konuşmasında şöyle rivayet eder: "Kim Allah'ı bir perde veya bir kavram veya bir örnek aracılığı ile bildiğini iddia ediyorsa, o müşriktir. Çünkü perde, kavram ve örnek O'nun dışında şeylerdir, [O'nun kendisi değildirler]. O birdir ve birliği perçinlenmiştir. O'nun birliğini O'nun dışındaki şeyler ile ifade eden kimse, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir? Allah'ı ancak Allah ile bilen, O'nu bilmiş olur. Allah'ı Allah ile bilmeyen kişi, O'nu bilmiş olmaz, O'nun dışında bir şey bilmiş olur..." [s.142, h:7]

Açıkladığımız anlamda Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerin sayısı çoktur. İnşallah bunları A'râf suresinin tefsiri sırasında ele alıp açıklamaya Allah bizi muvaffak eder.

Ortaya çıktı ki, iç dünyanın ayetlerini irdelemek en değerli bir çabadır. Gerçek marifet ancak bu yolla kazanılır. Hz. Ali'nin (a.s) bu yolu, iki yolun daha faydalı olarak sayması, sadece onu kesin bir marifet yolu olarak ilân etmemesi, halk kitlelerinin bu marifet türüne ermekte yetersiz olmalarıdır.

Gerek Kur'ân'ın ve sünnetin hükmü, gerek Peygamberin (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarının (hepsine selâm olsun) tutumu, dış dünyadaki ayetleri irdeleyerek elde edilen imanın kabul edilmesi şeklindedir. Bu irdeleme yolu müminler arasında yaygındır. Dolayısıyla her iki yol da faydalıdır. Fakat insanın iç dünyasının ayetlerini irdelemesi yolu daha mükemmel ve daha verimlidir.

Gurer'ül-Hikem ve Dürer'ül-Kelim adlı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Arif, nefsini bilip onu azat eden ve Allah'tan uzaklaştırıcı şeylerden arındıran kimsedir."

Ben derim ki: Hadiste geçen "onu azat eden" ifadesi, nefsi tutkuların esaretinden ve aşırı arzuların köleliğinden azat edendir, anlamı nadır.

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "En büyük cahillik, insanın nefsini bilmemesidir."

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "En büyük hikmet, insanın nefsini bilmesidir."

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Nefsini en çok bilen kimseler, Rablerinden en çok korkanlar olurlar."

Ben derim ki: Çünkü nefsini en çok bilen kimseler, Rablerini en iyi bilen, en iyi tanıyan kimselerdir. Nitekim yüce Allah, *"Allah'tan ancak onun bilgisi kulları korkar."* (Fâtır, 28) buyuruyor.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "En üstün akıl, kişinin kendini bilmesidir. Kendini bilen akıllı olur, kendini bilmeyen sapıtır."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kaybettiği bir şeyi ona buna soran, fakat kendini kaybettiği hâlde aramayan kimseye şaşarım."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini bilmeyen kimseye şaşarım. Böyle biri Rabbini nasıl bilebilir?"

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Marifetin en kâmil merhalesi, kişinin kendini (nefsini) bilmesidir."

Ben derim ki: Bu bilginin niçin en ileri dereceli bilgi olduğu yukarıda açıklanmıştı. Çünkü bu gerçek bilgidir.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kendini (nefsini) bilmeyen kişi başkasını nasıl bilebilir?"

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kişinin kendini (nefsini) bilmesi, onun için yeterli bir bilgidir. Buna karşılık kişinin kendini bilmemesi, onun için yeterli bir cehalettir."

Yine aynı esere göre Hz. Ali (a.s) şöyle dedi: "Kendini bilen kimse başka şeylerle ilgisini keser."

Ben derim ki: Yani dünya ile ilişkilerini keser veya insanlarla ayrılarak onlarla ilişkilerini keser ya da her şeyden ilişkisini keserek sırf Allah'a yönelir.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Nefsini bilen kimse, onunla mücadele eder. Nefsini bilmeyen kimse onu başı boş bırakır."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Nefsini bilen kimsenin önemi artar, konumu yüce olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kendini bilen kimse başkalarını daha iyi bilir. Kendini bilmeyen kimse, başkalarına yönelik cehaleti daha büyük oranda olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle aktarılır: "Kendini (nefsini) bilen kimse her tür marifetin ve bilginin son noktasına varmış olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini (nefsini) bilmeyen kimse, kurtuluş yolundan uzaklaşır, sapıklık ve cehaletler içinde bocalamaya mahkum olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsi bilmek marifetlerin en faydalısıdır."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini (nefsini) bilmeyi başaran kimse, en büyük kurtuluşa ermiştir."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsinin (kendinin) cahili olma. Çünkü nefisle ilgili marifete cahil olan kimse, her şeyin cahilidir, hiçbir şeyi bilmez."

Tuhafül-Ukul adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) bir konuşmasında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allah'ı kalbî tevehhümler aracılığı ile tanıdığını zanneden kimse müşriktir. Allah'ı mana ile değil de sadece isimle tanıdığını zanneden kimse, Allah'a yanlış isnatta bulunduğunu itiraf etmiş olur. Çünkü isimler hâdistir; sonradan meydana gelmiştir. [Allah'ın künhü ise, kadimdir.] İsme ve manaya kulluk ettiğini zanneden kimse, (ismi) Allah'a ortak koşmuş olur. Allah'a idrak ederek değil de onun sıfatlarına kulluk ettiğini zanneden kimse, yaptığı kulluğu gaip olan bir şeye havale etmiş olur. [Çünkü gayip olan bir şeyi tanımak istediklerinde onu sıfatı vasıtasıyla tanırılar, idrak vasıtasıyla değil.] Sıfat ve mevsufa birlikte taptığını zanneden kimse, tevhide iptal etmiş olur. Çünkü sıfat, mevsuftan ayrıdır. Mevsuf'u sıfata izafe ettiğini sanan kimse, büyük olanı küçültmüştür. *'Onlar Allah'ı hakkı ile takdir edememişlerdir.'* [En'âm, 91]"

Sözlerinin burasında dinleyenlerden biri İmama, "Peki, tevhide ulaşmanın yolu nasıldır?" diye sordu. İmam bu soruya, "Araştırma kapısı açıktır ve çıkış yolunu aramak da mümkündür. Hazır olan varlığı tanımak, onun sıfatlarından önce olur. Ama gaip olanın sıfatlarını tanımak, zatından önce olur." cevabını verdi. İmama, "Hazır olan varlık sıfatlarından önce nasıl tanınabilir?" diye soruldu. İmam bu soruya şu karşılığı verdi: "Onu tanır ve bilgisini edinirsin. Nefsini onun aracılığı ile tanırın. Kendini kendinle ve kendi vücudunla tanıyamazsın. Bilirsin ki, nefsinde ne varsa O'nun içindir ve O'nun aracılığı ile. Tıpkı kardeşlerinin Hz. Yusuf'a (a.s), *'Sen Yusuf olmalısın.'* demeleri gibi. Hz. Yusuf (a.s) da onlara, *'Evet ben Yusufum, bu da kardeşimdir.'* [Yûsuf, 90] karşılığını verdi. Görülüyor ki, kardeşleri Yusuf Peygamberi başkası aracılığı ile değil, kendisi aracılığı ile tanıdılar. Ayrıca onu kalplerinin vehimlerine dayanarak ispat etmeye de kalkışmadılar..."

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) "Nefsi bilmek, iki marifetin en faydalısıdır." sözü (bu bölümdeki ikinci rivayet) üzerine şu açıklamayı yapmıştık: İnsan, nefsindeki ayetlerle meşgul olduğu, dikkatini sırf bunlar üzerine yoğunlaştırdığı zaman, her şeyle ilişkisini keserek sadece Rabbine yönelir. Bu yoğunlaşmanın ardından, Rabbinin aracısız olarak bilmek ve hiçbir sebep aracılığına dayanmayan bir marifet gelir. Çünkü sırf Allah'a yönelme gerçekleşince, aradaki bütün engeller ortadan kalkar. O zaman insan Allah'ın azametini ve yüceliğini müşa-

hede etmesi sebebi ile nefsinin unuttur. Bu marifeti, Allah'ın Allah aracılığı ile bilinmesi diye tanımlamak son derece uygun olur.

Bu aşamaya gelen kişi, nefsinin gerçek mahiyetinin farkına varır. Onun Allah'a muhtaç olduğunun, bu mülkiyetin dışına çıkmasının mümkün olmadığının ve kendinden hiçbir şeyi olmadığının bilincine varır. İşte İmam Sadık (a.s) "Nefsini O'nun aracılığı ile tanırsın. Kendini kendinle ve kendi vücudunla tanıyamazsın. Bilirsin ki, nefsinde ne varsa O'nun içindir ve O'nun aracılığı ileler." sözleri ile bunu demek istemiştir.

Mes'udi'nin İsbat'ül-Vasiyyet adlı eserinde Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden nakledilen şu sözleri de bu anlama gelir: "Allah'ım, sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Her şeyi doldurmuşsun ve her şeyden ayrılmışsın. Hiçbir şey senden yana boş değildir. Sen istediğini kesinlikle yaparsın. Yücesin, ey her idrak edilen varlık O'nun yarattığı ve her sınırlı şey O'nun eseri olan..."

"Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Hangi göz, senin nurunun aydınlığı karşısında dayanabilir ve senin gücünün ışığının parıltısına yükselebilir?! Hangi zihin, o nurun yanında olanı kavrayabilir?! Bunu ancak perdelerini kaldırdığın ve körlük engelini giderdiğin gözler başarabilir. O zaman bu gözlerin ruhları, ruhların kanatları çevresine yükselerek senin rükünlerinde seninle münacata girişirler ve senin aydınlığının nurlarına gömülürler. Toprak seviyesinde senin yüceliğinin seviyesine bakarlar. Bu yüzden melekut ehli onları ziyaretçiler diye adlandırırken, ceberut ehli onları ummar [ilâhî şiarları imar edenler] diye çağırırlar." [İsbat'ül-Vasiyye, s.105]

Bihar'ul-Envar adlı eserde -iki senet silsilesi zikrederek- İrşad-i Deylemi'den nakledilen bir kudsi hadiste şöyle deniyor: "...Kim benim rızama uygun ameller yaparsa, şu üç hasleti onun ayrılmaz özellikleri kılarım: Ona içine cehaletin karışmadığı bir şükür, unutkanlıkla karışık olmayan bir zikir ve yaratıklarımın sevgisini benim sevgime tercih etmeyeceği bir sevgi öğretirim."

"O beni sevince, ben de onu severim. Kalbinin gözünü celâlime açarım. Seçkin kullarımı ondan saklamam. Gecenin zifiri karanlıklarında ve gündüzün aydınlığında onunla fısıldaşırım. Böylece yaratıklarla konuşmaz ve insanlarla düşüp kalkmaz olur. Benim ve melekle-rimin konuşmalarını işitmesini sağlarım. Yaratıklarımın gizlediğim

sırları-mı ona açarım. Ona hayâ elbisesi giydiririm de bütün yaratıklar kendisinden hayâ eder. Yeryüzünde affedilmiş olarak gezer. Kalbini geniş ve basiretli kılarım. Cennetin ve cehennemin hiçbir yanını ondan saklamam. Kıyamet günü insanların karşılaşacakları şiddet ve dehşet hak-kında, cahilleri, âlimleri, zenginleri ve fakirleri nelerden hesaba çekeceğim konusunda ona bilgi veririm. Onu mezarında uyuttuktan sonra kendisini sorguya çekecek olan Münker ve Nekir adlı melekleri yanına indiririm. O ölüm acısını, kabir ve lahid karanlığı ve matla korkusunu (yeniden dirilme) görmez ve yaşamaz. Sonra terazisini kurar, defterini açıp inceler ve amel defterini sağ yanından veririm, o da onu açılmış bir şekilde okur. Sonra onunla arama tercüman koymam. İşte beni sevenlerin sıfatları bunlardır."

"Ey Ahmed, çaban bir olsun (düşünce konun tek olsun). Dilinin, konuştuklarının konusu tek olsun. Bedenini canlı tut, hiç gaflete düşmesin. Kim benden gafil olursa, onun hangi vadiye helâk olduğunu umursamam."

Bu son üç rivayet her ne kadar elimizdeki konuyla direkt olarak ilgili değilse de biz onlara şu yüzden yer verdik. Daha önce değindiğimiz ilkeyi, temiz ve irdeleyici okuyucularımızın onaylamasını istedik. O ilke şuydu: Gerçek marifet, fikrî bilgi aracılığı ile tam olarak elde edilemez. Bu rivayetlerde yüce Allah'ın dostlarına mahsus öyle bağışlardan söz ediliyor ki, bunlar fikrî çabalarla kesinlikle kazanılmaz. Bunlar doğru ve güvenilir rivayetlerdir. Bunların doğruluğuna, ileride A'râf suresinin tefsiri sırasında geniş bir şekilde açıklayacağımız üzere ilâhî kitap şahittir.

Tefsir'ul-Kummi'de, "*Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin...*" ayeti hakkında İmamdan (a.s) şöyle nakledilir: "Yani kendinizi ıslah etmeye bakın. İnsanların kusurlarını irdelemeyin. Onları dilinize dolamayın. Çünkü eğer siz iyi olursanız, onların yoldan çıkmışlıkları size zarar veremez."

Ben derim ki: Bu rivayet yukarıdaki açıklamamızla aynı paraleldir. O açıklamamızda şunu vurgulamıştık: Bu ayet, insanların durumlarını düzeltmek için bilinen Allah'a çağrı ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmadan daha fazla bir gayretkeşlik göstermeyi yasaklamayı amaçlıyor. Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma farzını terk etmeye izin verme gibi bir anlam taşımıyor.

Nehc'ül-Beyan adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bu ayet takiyye hakkında inmiştir."

Ben derim ki: Bu rivayetten çıkan sonuç şudur: Bu ayet sapıkların hakka davet edilmeleri ve kendilerine iyiliğin emredilip kötülükten sakındırılmaları sırasında yapacakları taşkınlıklardan korkulduğu durumlara mahsustur. Çünkü bu görevin yapılabilmesi için şer'î açıdan zarara maruz kalma korkusunun olmaması şarttır. Ama yukarıdaki açıklamamızda belirttiğimiz gibi ayetten anlaşılan anlam, bu yorumla bağdaşmaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde aralarında İbn-i Mesud'un, İbn-i Ömer'in, Ubeyy b. Kaab'ın ve Mekhul'un da bulunduğu bir grup selefi tefsir âliminin bu görüşü savunduğu belirtilmiştir. Ama bu konuda Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen rivayetler bu anlama delâlet etmiyor.

Meselâ Tirmizi -sahih olduğunu belirterek-, İbn-i Mâce, İbn-i Cerir, el-Mu'cem adlı eserinde Bağavi, İbn-i Munzir, İbn-i Ebu Hatem, Taberanî, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve eş-Şaab adlı eserde Beyhaki, Ebu Umeyye Şa'banî'den şöyle rivayet ederler: "Ben Ebu Sa'lebe Haşimî'ye giderek kendisine, 'Şu ayet hakkında ne diyorsun?' diye sordum. 'Hangi ayet hakkında?' dedi. Kendisine, '*Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.*' ayeti hakkında, karşılığını verdim. Bana şöyle dedi: Ben bu ayetin anlamını bilgisine güvenilir birinden sordum. O da bu soruyu Peygamberimizden (s.a.a) sormuştu; Peygamberimiz ona şunları söylemişti: Hayır; iyiliği emredip kötülükten sakındırın. Bu görevi cimriliğe itaat edildiğini, nefsin arzularına uyulduğunu, dünyanın ahirete tercih edildiğini ve herkesin kendi görüşünde ısrar ettiğini göreceğin güne kadar yerine getir. Öyle bir gün gelince, sadece kendinle ilgilen, halkın durumunu bir yana bırak. Çünkü sizin önünüzde sabır günleri var. O günlerde sabreden kimse, ateş korunu avucuna alan kimse gibidir. O günlerde iyi amel işleyen kimseye, sizin gibi amel işleyen elli kişinin sevabı verilir."

Ben derim ki: İbn-i Mürdeveyh'in Muaz b. Cebel'e dayanarak Peygamberimizden (s.a.a) naklettiği bir hadis de bu paraleldedir. Bu rivayet, iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevlerinin bu ayetle kaldırılmadıklarına delâlet eder.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ahmed, İbn-i Ebu Hatem, Taberani ve İbn-i Mürdeveyh Ebu Amir Eş'arî'den şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Amir ile arkadaşları bir ara tereddüde düştüler. Ve bu yüzden Amir, Peygamberimizle (s.a.a) görüşmedi. Fakat bir süre sonra Peygamberimize gelince, Peygamber (s.a.a) kendisine, "Seni buraya gelmekten alıkoyan ne oldu?" diye sordu. Amir, "Ey Allah'ın resulü, 'Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.' ayetini okudum" dedi. Peygamberimiz (s.a.a), Amir'e şu karşılığı verdi: "Nereye gittiniz? Onun anlamı 'Eğer siz doğru yolda olursanız yoldan çıkmış olan kâfirler size zarar vermez' şeklindedir."

Görüldüğü gibi, bu hadiste ayetin sadece kâfirleri hakka çağırma görevinin terk edilmesine ruhsat verildiğine işaret ediliyor. Ayet dinî hükümlerin ayrıntılarında iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı terk etmeye ruhsat vermiş olabileceğini reddediyor. Üstelik hakka daveti farz kılan ve aynı paralelde cihadı emreden ayetlerin bu konudaki konumu, iyiliği emredip kötülükten sakındıran ayetlerden aşağı değildir. [Yani bu hususta da ruhsat söz konusu değildir.]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn-i Mürdeveyh Ebu Said-i Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Ben bu ayeti, yani 'Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.' ayetini Peygamberimizin (s.a.a) huzurunda gündeme getirdim. Peygamber (s.a.a) bu konuda 'Onun tevili şimdiye kadar gelmedi ve İsa Peygamberin yeryüzüne ineceği güne kadar da gelmeyecektir, buyurdu."

Ben derim ki: Bir önceki rivayetin içeriği hakkında yaptığımız açıklamalar, bu rivayet için de geçerlidir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem "Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez." ayeti hakkında Huzeyfeden şöyle rivayet etmişlerdir: "Eğer iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevinizi yerine getirirseniz."

Ben derim ki: Bu rivayet mutedil, dengeli bir anlam taşıyor ve bizim yaptığımız açıklamalarla aynı kapıya çıkıyor. Bu rivayetin bir benzeri de Said b. Museyyeb'den nakledilmiştir.

BİR İLMÎ ARAŞTIRMA

Bu araştırma, tarihî işaretlerden, psikolojik verilerden ve diğer ilmî çalışmalardan yapılmış birkaç bölümlük bir derlemedir.

1- Bildiğimiz kadarı ile insanoğlu, hatta ilkel insanlar ilk günden zamanımıza kadar zaman zaman "Ben ve nefsim" kelimelerini kullanır. Bu kelimelerle doğal bir gerçeği dile getirir. İnsanın bu sözcükleri kullanırken ne dediğini ve anlatmak istediğini bildiği şüphesizdir. Yalnız bütün gayretini organik hayatını düzenlemek uğruna harcaması ve maddî ihtiyaçlarını karşılamak için organik faaliyetlerle meşgul olması, "Ben ve nefsim" sözcükleri ile dile getirmiş olduğu bu nefis (ego) konusunda derinliğine düşünmekten kendisini alıkoymaktadır. Bu durum, belki de zihninde nefsin canlı organizmadan başka bir şey olmadığını sanmasına da yol açmıştır.

İnsan belki de şunu gördü: Görünüre göre, yaşayan insan ile ölü insan arasındaki fark, insanın hayatta olduğu sürece alıp verdiği nefesdir. Bu nefesi kaybedince veya yolları tıkanınca, hiçbir şey hissetmeyen bir ölüye dönüşüyor. Vücudu işlemez oluyor, kişiliği ve benliği ortadan kalkıyor. Bu yüzden nefis denen şeyin o alıp verdiği nefes olduğu sonucuna varmıştır. O da bir rüzgar veya bir tür rüzgar olarak görüldüğü için adına ruh dedi ve nefsin ruh ve beden toplamı olduğuna hükmetti.

Veya insan gördü ki, organizmasındaki duygu ve hareket, organlarını saran veya ana ve kılcal damarlarında dolaşan kanın sonucudur. Kaybolması ile insandaki insanlık özelliğinin kaybolduğu hayatın varlığı ve yokluğu bu kırmızı sıvı ile bağlantılıdır. Bu sebeple nefis denen şeyin kan olduğuna hükmederek nefse kan, daha doğrusu kana nefis adını verdi ve böylece nefsi, akan ve akmayan diye iki kısma ayırdı.

Bu arada meni denen sıvının durumu insanın dikkatini çekmiş olabilir. Bu sıvı, rahim tarafından tutuluyor ve aşamadan aşamaya geçen doğal bir gelişim süreci gerçekleştiriyor ve bu süreç sonunda insan oluşuyor. Belki de bu gözlem insanoğlunu, nefsin menide toplanan temel elementler, olduğu kanaatine sevk etmiştir. Çünkü bu temel elementler organik yapıdaki varlıklarını hayat boyu devam ettiriyorlar. Belki de kimi insan bu elementler hiç bozulmaya uğramayacaklarını, insan nefsinin onlar varoldukça varlığını sürdüreceğini, hiçbir bozulmaya ve yok

olmaya maruz kalmayacağını sanmıştır. Oysa eğer insan nefsi nitelikleri belirtilen bu elementlerden ibaret olsaydı, belirli bir şekilde birleşmelerini şart koşsak da, koşmasak da bu görüş birçok muhalleri kaçınılmaz kılardı. Bu imkânsızlıklar, ilgili ilimde açıklanmıştır.

Bu ve benzeri faraziyeler, insanın insan olarak "Ben ve nefsim" şeklindeki sözlerinin gerçek olması ile çelişmez. İnsan bu sözünde kesinlikle yanılmıyor. Çünkü biz bir doğal gerçeği genel olarak doğru bir şekilde idrak edebiliriz. Fakat onun gerçek mahiyetini ve ayrıntılı niteliğini incelemeye koyulduğumuzda yanılığa düşebiliriz. Bu uzak bir ihtimal değildir. Ortada öyle çok ilmî konular var ki, zahirî ve batınî algılar gibi, onları -safsatacılar ile şüphecilerin görüşlerinin aksine- çıplak gözle müşahade etmemize rağmen ilim adamları bu konuların mahiyetini nesiller boyunca tartışmaya devam ediyorlar.

İnceleme yeteneğine sahip olmayan sıradan insanlar, nefislerinde seçkin incelemecilerin gözledikleri nitelikleri gözlüyorlar. Aralarında kesinlikle fark yoktur. Fakat sıradan insanlar nefsin ayrıntılı niteliklerini bilmezler, onun varlığının özelliklerini açıklamaktan âcizdirler.

Kısacası şüphe yok ki, insan varoluşunun bütün dönemlerinde kendi dışında olmayan, "Ben ve nefsim" diye ifade ettiği bir niteliğini müşahade ediyor ve bu niteliğine dönüp baktığında, gözlemlerinde algıladığı özellikleri üzerinde derinliğine bir incelemeye daldığında değişmeye, bölünmeye, zamanla ve mekânla bir arada bulunmaya müsait organik niteliklerine benzemeyen bir şey buluyor. Bu şeyin, organları ve parçalarıyla maddî hükümlere bağlı maddî bedenin dışında bir şey olduğunu tespit ediyor.

Çünkü insan kimi zaman organlarından birini unutuyor veya bütün bedeninden gafil olabiliyor. Ama nefsini hiç unutmuyor, ondan gafil kaldığı hiç olmuyor. İnsanın zaman zaman "Kendimi unuttum, kendimden gafil oldum, kendimi kaybettim" dediğine bakma. Bu sözler mecazî anlamdadır ve farklı nefis ilgilerini ifade ederler. Görmüyor musun ki, sen unutkanlığı, gafleti ve farkında olmamayı nefesine izafe ediyorsun ve duyarlı olan nefsin bir şeyin bilincine varıp adına nefis dediğin beden ve benzeri başka bir şeyin farkına varmadığına hükmediyorsun.

Bayılan bir kişinin kendinden ve nefsinden gafil olduğu yolundaki kanaate bakma. Evet, böyle bir kişi baygınlığı geçtikten sonra baygın-

ken nefsinin bilincinde olduğunu hatırlamaz. Yoksa nefsinin farkında olmadığını hatırlıyor değildir. Bu iki durum birbirinden farklıdır. Kimi zaman bazı baygınlar baygınlıkları döneminden rüyaya benzer şeyler hatırlarlar ki, biz böyle hâlleri rüyalarımızdan hatırlıyoruz.

Nasıl olursa olsun, insanoğlu insan olması hasebi ile "Ben" kelimesi ile dile getirdiği nefsinin mahiyetini zihninde somutlaştıran bu nefis bilincinden asla yoksun kalmaz. Eğer bedenî meşgalelerine ve maddî özlemlerine dalmayı bir nebze bir tarafa bırakarak birazcık bu gözlemleri üzerinde dursa, nefsinin maddeye ve maddiyata hiç benzemeyen bir şey olduğuna hükmeder. Çünkü nefsinin özellikleri ve belirtileri ile maddî şeylerin özellikleri ve belirtileri arasında başkalık olduğunu gözlemleri ile bilmiş olur.

Fakat gündelik işlerle uğraşmak, maddî hayatın özlemleri uğruna çaba sarf etmek ve organik ihtiyaçların giderilmesi peşinde koşmak, insanı bu konuyu ihmal etmeye ve sözünü ettiğimiz yüzeysel ve ilkel görüşlere takılmaya ve genel gözlemlerle yetinmeye sevk eder.

2- Sıradan insanı, beslenme, konut, giyim, cinsel ilişki gibi meşgaleler nefsinin mahiyeti üzerinde derinleşmekten ve kişiliğinin çeşitli yönlerini incelemekten alıkoymasına rağmen onun hayatı boyunca karşılaştığı değişik ve sarsıcı olaylar içerisinde onu diğer insanlardan ayrılarak kendisi ile baş başa kalmaya yönelten faktörler de olabiliyor. İnsan nefsinin yok olmaktan kurtarmak amacıyla sıkıca sarılıp onu tutan bir güç misali her şeyi bir yana bırakarak kendine dönmeye zorlayan şiddetli korku gibi. Nefsin hoşlandığı şeye doğru sürüklenmesine yol açan aşırı sevinç gibi. Sevgiliden başka hiçbir şeyi düşünmemeye yol açan şiddetli aşk gibi. İnsanı her şeyden kopararak sadece kendi derdi ile meşgul eden şiddetli sıkıntı gibi. Bunlar gibi insanın karşılaşılabileceği başka faktörler de örnek verilebilir.

Bu değişik faktörlerin ve sebeplerin biri veya birkaçı insanın duyu organları ve boş düşüncesi ile asla farkına varamayacağı bazı şeylerin canlanmasına ve zihninde somutlaştırılmasına sevk eder. Karanlık ve ürkütücü bir yerde kalıp dehşete düşen kişi gibi. Bu kişi korkunç şeyler görür veya ürkütücü sesler işitir ve bu görüntüler ile sesler nefsi için tehdit oluşturur. İnsanlar bunlara dev, gaip gelen ses, cin gibi adlar takarlar.

Kimi zaman da insanı şiddetli sevgi, özlem ve üzüntü sarar. Bu duygular duyu organları ile adamın arasına girer ve bilincini sevdiği veya üzüldüğü şey üzerine yoğunlaştırır. O zaman rüyasında veya rüya benzeri bir uyanıklık hâlinde geçmişte kalan, ileride olacak olan veya başkalarının algılarına kapalı değişik olaylar görür.

Kimi zaman da insan iradesi yakın ile, güçlü imanla ve kesin kavrayışla bir araya geldiği zaman, normal insanın gücünün yetmeyeceği ve normal sebeplerin yol açamayacağı sonuçları gerçekleştirir.

Bunlar sıradan normal olaylara nispetle az rastlanan cüz'î olaylardır. İşaret ettiğimiz değişik faktörlere bağlı olarak meydana gelirler. Bu olayların meydana gelmelerinin aslına gelince, bunun kanıtlanması için çok gayret göstermeye gerek yoktur. Çünkü her birimizin kendi yaşadığı veya başkalarında müşahade ettiği bu tür olaylar mutlaka vardır. Bunların gerçek sebeplerinin ne olduğu meselesine gelince, burası onunla uğraşmanın yeri değildir.

Bizim için farkına varılması önemli olan husus şudur: Bu tür olayların meydana gelmesi, insan nefsinin dış olaylara -özellikle bedenî hazlara- meşgul olmaktan vazgeçerek kendine dönmesine dayanır. Bundan dolayı sayılamayacak derecede değişik ve farklı olan riyazet türlerinin hepsi, genel olarak nefsin arzularına karşı koymayı esas alır. Bunun tek sebebi, nefsin arzularına uymaya dalması onu kendisi ile meşgul olmaktan alıkoyarak dış arzularına yöneltir, onu bu arzular arasında dağıtır ve şuurunu bunlarla bölüştürür. Böylece insan nefsi bu arzulara dalarak kendini bir yana bırakır.

3- Bu konuda şüphesiz olan bir gerçek var ki, o da şudur: Bu psikolojik sonuçlara yol açan faktörler bazı kişilerde geçici veya kısa süreli olarak gerçekleştiği gibi, başka bazı kişilerde sabit ve sürekli biçimde meydana gelirler veya önemsenecek derecede kalıcı olabilirler. Çoğu kere dünyadan, dünyanın maddî hazlarından ve gelip geçici arzularından el-etek çekerek bir köşeye kapanan insanlar görürüz. Bu tür insanların nefsi arındırmaktan ve batın yolunda ilerlemekten başka bir düşünceleri olmaz.

Sözünü ettiğimiz nefisle meşgul olma çabasının sırf günümüzde görülen bir gelenek olmadığından şüphe etmemeliyiz. Tarihî belgeler ve aklî değerlendirmeler, bu geleneğin eski yüzyıllarda yaşayan insanlar arasında geçerli olduğunu gösteriyor. Tarihin en eski çağlarına ka-

dar indiğimizde, bize göre insanın yeryüzüne inişinden beri bunun insandan ayrılmaz bir gelenek olduğunu görürüz.

4- Milletlerin yaşayışlarını, geleneklerini, inançlarını ve davranış kalıplarını incelediğimizde şu sonuca varırız: İnsan nefsinin şaşırtıcı sonuçlarını elde etmek için değişik yollar kullanılmasına rağmen nefsi bilmek ile uğraşmak eski milletler arasında yaygındı, hatta eski çağlardan beri bu iş, en güzel zamanların ve en pahalı bedellerin uğrunda harcadığı önemli bir meşgale kabul edilmiştir.

Bunun delili, dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan ilkel kavimlerdir. Afrika'da ve diğer yerlerde yaşayan kabileler gibi. Bunlar arasında günümüzde bile büyücülük, kâhinlik efsanelerinin kalıntılarına ve bunların gerçek ve isabetli olduğuna inananlara rastlamaktayız.

Bize gelen bilgilerin ışığında eski dinleri ve inanç sistemlerini inceleyelim. Brahmanizm, Buddhizm, Sabiilik, Manilik, Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi. Görürüz ki, nefsi bilme ve bunun sonuçlarını elde etme çabası, bu dinlerin ve inançların derinliklerine işlemiştir. Yalnız nefsi bilmenin tanımında, telkininde ve değerlendirmesinde farklılıklar vardır.

Meselâ Brahmanizm'i ele alalım: Bu eski bir Hind inancıdır. Gerçi tevhit ve nübüvvet konularında kitaplı dinlerle ters düşer; ama özellikle Brahmanların kendileri hakkında nefsi arındırmaya, iç âlemi temizlemeye büyük önem verir ve insanları bu görevi yapmaya çağırır.

"Ma lil-Hind min Makulet'in" adlı eserde verilen bilgiye göre Birunî şöyle demiştir: Bir Brahmanın yedi yaşından sonraki ömrü şu dört bölüme ayrılır:

Birinci bölümün ilk kısmı sekizinci yıldır. Bu bölümde Brahmanizm'in din adamları bu çocuğun yanında bir araya gelerek ona dinî görevlerini anlatırlar ve kendisine hayatta olduğu sürece bu görevleri benimseyip uygulamasını telkin ederler.

Ömrünün yirmi beşinci yaşından kırk sekizinci yaşına kadar geçecek olan yılları bu birinci bölüme girer. Adamın bu dönemde dünyadan uzak durması ve toprağa yaydığı bir yaygı üzerine yatması, dinin esaslarını, kelâm ilmini ve şeriatını gece gündüz hizmet edeceği bir hocadan öğrenmesi gerekir. Günde üç kere yıkanır. Sabahleyin ve akşamleyin ateşe kurban sunar. Kurban sunduktan sonra hocasının

önünde secde eder, gün aşırı oruç tutar. Hiç et yemez. Hocasının evinde barınır. Bu evden sadece dilencilik için, sadaka toplamak için çıkabilir ve sadece beş evin kapısını çalabilir. Bu işi günde bir kere öğle veya akşam vaktinde yapar. Topladığı sadakaları hocasının önüne koyar. Hocasını istediği kadarını kendine ayırdıktan sonra kalanını öğrencisi için izin verir, o da onunla karnını doyurur. Öğrenci ateşe odun taşır. Onlara göre ateş kutsal ve ateşin ışınları Buda'ya yaklaştıracıdır.

Diğer ümmetler de öyle idi. Onlar da kurbanlarının kabul edilmesinin belirtisi olarak, ateşin bu kurbanlar üzerine inmesini görürlerdi. Onların putlara, yıldızlara, ineklere, eşeklere ve öküzlere tapmaları, ateşe gösterdikleri bu saygıya engel teşkil etmezdi.

Brahmanın ömrünün ikinci bölümü, yirmi beşinci yaşı ile ellinci veya yetmişinci yaşı arasındaki yılları kapsar. Bu dönemde hocasının vereceği izin ile evlenir ve çoluk-çocuk sahibi olmaya yönelir. Birunî, Brahmanın bu dönemde ailesi ile ve insanlarla nasıl geçindiğini, geçimini nasıl sağladığını ve hayat tarzını anlatır.

Sonra sözlerine şöyle devam eder: Brahmanın ömrünün üçüncü bölümü elli yaşından yetmiş beş veya doksan yaşı arasındaki yılları kapsar. Brahman ömrünün bu döneminde dünyadan el etek çekerek hayatın tüm nimetlerinden ayrılır. Eğer eşi kendisi ile birlikte kırlara çıkmaz ise, onu çocuklarına teslim eder. Meskun yerler dışında ömrünün ilk dönemlerindeki gibi yaşamaya devam eder. Kesinlikle çatı altlarında barınmaz. Elbisesi sadece edep yerlerini örten ağaç yaprakları olur. Çıplak yer üzerinde uyur, altına yaygı yaymaz. Sadece meyve, bitki ve bitki kökleri ile beslenir. Saçlarını uzatır ve yağ sürmez.

Brahmanın ömrünün dördüncü bölümü, ömrünün geri kalan yıllarını kapsar. Bu dönemde kırmızı elbiseler giyer ve elinde değnek taşır. Düşünmeye ve kalbini dostluklardan ve düşmanlıklardan arındırmaya yönelir. Şehvetten, ihtirastan ve öfkeden uzak durur ve asla hiçbir kimseyle arkadaşlık yapmaz.

Eğer sevap kastı ile kutsal bir yere gitmek isterse, yolu üzerindeki köylerde bir günden fazla ve kasabalarda beş günden fazla mola vermez. Eğer biri kendisine bir şey verirse, ondan ertesi güne hiçbir şey bırakmaz. Onun yapacağı tek şey, kendisini kurtuluşa ve tekrar dönüşü olmayan makama ulaştıracak olan yolunun şartlarına katlanmaktır. Birunî sözlerinin burasında bir brahmanın ömrünün sonuna kadar uy-

gulayacağı genel hükümleri anlatır. [Birunî'nin sözlerinden yapılan alıntı burada sona erdi.]

Hindlilerin enfas ve evham sahipleri cukiyeler¹ ve ruhanîlik ve hikmet sahipleri gibi diğer dinî mezheplerine gelince, bunların her birinde nefis terbiyesine ilişkin ağır yöntemler vardır. Bu yöntemlerin her biri mutlaka insanlardan ayrı yaşamayı ve nefse şehvi hazları yasaklamayı içerir.

Budizm'e gelince; bu inanç sistemi, nefsi arındırmaya, onun arzularına karşı durmaya ve onu hoşlandığı şeylerden mahrum bırakmaya dayanır. Maksat gerçek marifete ulaşmaktır. Bu yol, Buda'nın kendisinin hayattayken izlediği yoldur. Elimizdeki bilgileri göre, o vaktiyle bir prens veya bir devlet büyüğünün oğlu idi. Fakat hayatın süslü görünümlerini ve saltanat koltuğunu bırakarak kuytu ve korkulu bir kamışlığa sığındı. Gençliğini bu kamışlıkta geçirdi. İnsanlardan ayrıldı. Hayatın nimetlerinden yararlanmayı arkada bırakarak nefsini arındırmaya ve yaratılış sırları üzerinde düşünmeye yöneldi. Bunun sonucunda otuz altı yaşındayken kalbi marifet ışığıyla donandı. O zaman halk arasına çıkarak herkesi nefsin terbiye etmeye ve marifet sahibi olmaya çağırdı. Tarihin verdiği bilgilere göre yaklaşık kırk dört yıl boyunca bu çağrısını devam ettirdi.

Sabiilere gelince, bunlar ruhanîlik taraftarları ile onlara ait putlara tapanlardır. Gerçi bunlar nübüvveti inkâr ediyorlar, ama nefsi bilme konusunda Brahmanların ve Budistlerinkinden fazla farklı olmayan kemâle erme yolları vardır. el-Milel'u ve'n-Nihal adlı eserde verilen bilgiye göre şöyle diyorlar: "Bizim için gerekli olan görev, nefislerimizi tabîi arzuların kirlerinden temizlemek, ahlâkımızı şehvet ve öfke güçlerinin bağlantılarından arındırmaktır. Bunu başarınca bizimle ruhanîler arasında ilişki meydana gelir. O zaman ihtiyaçlarımızı onlardan isteriz, durumumuzu onlara arz ederiz, bütün işlerimizde onlara başvururuz. Onlar kendilerinin ve bizim yaratıcımız, kendilerinin ve bizim rızkımızın vericisi nezdinde bize şefaât ederler. Bu nefis temizliğinin gerçekleşebilmesi için bu uğurda gayret göstermeli, nefsimizin arzularına karşı koymalı, şehvetlerin adiliklerinden nefislerimizi alıkoymalıyız. Bunun için ruhanîlerden yardım istemeliyiz. Bu yardım

1- Bunlar hakkında bilgi edinmek için Nefais'ul-Funûn adlı kitaba bakınız.

isteme; yalvarma, dua etme, namaz kılma, zekât verme, yemekten içmekten uzak durma, kurban sunma, buhurdanlıklar tüttürme, afsun yapma yolu ile olur. Bunları yapınca nefislerimiz yetenek kazanır ve aracıya gerek olmaksızın yardıma mazhar olur." (el-Milel'u ve'n-Nihal adlı eserden alınan alıntı burada sona erdi.)

Bu inancın bağılıları arasında yaratılışla ilgili genel inanç ilkelelerinde bazı ihtilâflar varsa da bunlar marifette kemâle ve bu dünya mutluluğuna erebilmek için nefsi terbiye etme konusunda ortak görüşe sahiptirler.

Seneviyye içerisinde Mani mezhebinin mensuplarının (Maneviyyenin) temel inancı, insan nefsinin yüce nur âleminden olduğu ve sonradan yere inerek beden adı verilen bu karanlık maddî kalıplar içinde hapsedildiği şeklindedir. Onlara göre nefsin mutluluğu ve kemâli bu karanlıklar yurdundan kurtulup, aydınlıklar alanına çıkmasına bağlıdır. Bu da ya gönüllü bir şekilde nefsi terbiye ederek veya zorunlu bir biçimde ölümle gerçekleşir.

Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Mecusilerden oluşan Ehlikita-b'a gelince, bunların kutsal kitapları olan Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid ve Avesta, nefsi ıslah etmeye, arındırmaya ve onun aşırı arzularına karşı koymaya yönelik çağrılarla doludur.

Her iki Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid kitapları, sürekli dünyadan el çekmeyi ve sırrı arındırmakla meşgul olmayı insanlara hatırlatır. Bunların bağılıları arasında günümüzde de birçok dünyadan el-etek çeken insanlar çıkıyor. Aralarında birbirini izleyen nesiller hâlinde dünyadan el-etek çeken birçok zahidlere rastlanıyor. Özellikle Hristiyanlarda bu çaba daha yaygındır. Çünkü onların geçerli geleneklerinden biri ruhbanlıktır.

Kur'ân'da onların bu geleneği hakkında şöyle buyruluyor: "*Çünkü Hristiyanlar arasında Allah'a bağlı bilginler ile din adamları vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.*" (Mâide, 82) "*Uydurdukları ruhbanlığı biz onlara yazmadık. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri uydurdular. Fakat ona gereği gibi uymadılar.*" (Hadid, 27) Ayrıca kendilerini ibadete adayan Yahudilerden şöyle söz ediliyor: "*Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kö-*

tülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırırlar. İşte onlar iyilerdendirler." (Âl-i İmrân, 114)

Nefisle mücadele etmeyi, ruh terbiyesini benimseyen başka değişik mezhepler ve gruplar da vardır. Büyücüler, simyacılar, tılsımcılar, ruhları, cinleri ve harflerin ruhaniyetini denetim altına alanlar, yıldızları ve başka şeyleri denetim altına alanlar, ruhları çağırıp ihzar edenler ve onları denetim altına alanlar gibi. Bunların her birinin kendine özgü nefis terbiyesi yöntemleri vardır ve bu metotların her biri, bir tür nefse hâkimiyet kazandırır.¹

Bütün bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Bütün dinlerin, mezheplerin ve iyi ahlâk taraftarlarının en son amacı, nefsin arzularına karşı koyarak onu arındırmak, onu kötü huylardan ve maksada uymayan hâllerden temizlemektir.

5- Belki de dönüp şöyle diyeceksin: Çeşitli mezheplerin ve yolların taraftarlarının geleneklerinin ve uygulamalarının ortaya koydukları şey, dünyadan el-etek çekmektir. Bu da incelemenin başında değinilen anlamda nefsi bilmek ve onun durumu ile meşgul olmaktan başka bir şeydir.

Daha açık bir ifade ile şöyle diyebilirsin: Şu veya bu şekilde ibadet etmeye çağıran çeşitli dinler ve mezhepler, insanı bir nevi dünyadan el-etek çekmeye çağırıyorlar. Bu amaçla iyi işler yapmayı, nefsin arzularını, günahları ve ahlâksızlıkları bırakmayı telkin ediyorlar. Böylelikle en güzel mükâfata lââyık hâle gelineceğini vurguluyorlar. Bu mükâfat ya ahirette olur. Yahudilikten, Hıristiyanlıktan ve İslâm'dan oluşan peygamberliğe bağlı dinlerin dedikleri gibi. Ya dünyada bir mükâfat söz konusu olur. Putperest dinlerin ve tenasuh (ruh göçü) ilkesini benimseyen görüşlerin ve başka akımların öngördükleri gibi.

Dolayısıyla, inandığı dinin prensiplerine göre ibadet eden sıradan bir dindar, belirli oranda dünyadan el çekme sonucunu doğuran dinî emirleri yerine getirir. Fakat nefis denen soyut bir varlığın olması ve

1- Bu inanç grupları hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler Razi'nin, es-Sırr'ul-Mektum adlı eserine, Zahîret'ul-İskenderiye adlı esere, Hint'li Hâkim Tam-tam'ın el-Kevakib'us-Sab' kitabına, Teshir sanatı hakkındaki Sek-kaki'nin Risalesine, İbn-i Arabî'nin ed-Dürr'ül-Mektum adlı eserine, son dönemde yazılan ruh çağırma konulu eserlere başvurabilirler.

onu bilme diye bir hedef, bu hedefin ucunda mutluluğa ve kemâle erme diye bir sonuç aklının ucundan geçmez.

Bunun yanı sıra çeşitli yollarla ve geleneklerle nefislerine karşı mücadele veren riyazet taraftarlarından biri, nefse ağır gelen çeşitli uygulamalara katlanır. Fakat bu uygulamalardaki tek amacı, bu çalışmalar için öngörülen makamı elde etmek ve çabalarının sonuçlarına ulaşmaktır. Başkalarına istediklerini yaptırabilme ayrıcalığı gibi... Bu kimse riyazete başladığı andan bitirdiği ana kadar sözünü ettiğimiz nefis meselesinin farkında olmayabilir.

Üstelik böyleleri arasında nefsin kan gibi, buhar türü ruh gibi veya temel elementler gibi maddî ve doğal bir fenomen olduğu görüşünde olanlar vardır. Bunların yanı sıra nefsin, maddî elementlerden oluşmuş bedene benzer, fakat bedene sızmış ve canlılığı taşıyan latif bir cisim olduğunu düşünenlere de rastlıyoruz. O hâlde bunların hepsinin yaptıkları riyazetle nefsi bilmeyi hedef edindikleri nasıl söylenebilir?

Fakat yukarıda vurguladığımız şu gerçeği hatırlamalısın: İnsan bütün bu durumlarda birtakım uygulamalara giriyor. Bu uygulamalar nefsi dış âlemden ve çeşitli hazlardan alıkoyucu niteliktedir. İnsan, bu uygulamalarla maddî sebeplerle ve normal tabîî faktörlerle ulaşılamayacak özellikler ve sonuçlar edinmek peşindedir. Bunları yaparken tek gayesi, dış dünya kaynaklı sebeplerden ve etmenlerden koparak nefsi ile baş başa kalmak ve böylece normal maddî faktörlerin erdiremeyecekleri özel sonuçlar elde etmektir.

Dinin ilkelerini tam anlamıyla uygulayan bir dindar, insanî bir görev olarak nefsi için gerçek mutluluğu seçmesi gerektiğini düşünür. Bu da ahirete inananlar için ahiretteki güzel hayattır. Putperestler ve tenasuh nazariyesi taraftarları gibi ahireti inkâr edenlere göre ise, iyilikleri bir araya getirip kötülüklerden uzak tutan bir dünya mutluluğudur.

Ayrıca böyle bir kimse hayvanî hazlara dalmanın kendisine aradığı mutluluğu sağlayamayacağına, kendisini amacına ulaştıramayacağına inanır. Bunun için genelde nefsinin arzularına karşı çıkması ve onun normal sebepler aracılığıyla istediği her şeyin peşinden koşmayı bırakması, kaçınılmaz olur; normal maddî sebepler ötesinde kalan bir veya birkaç sebebe başvurması gerekir. Bu sebebe ve sebeplere yaklaşması, onlarla bütünleşmesi icap eder. Bu yaklaşma ve bütünleşme

ancak o sebebe veya sebeplere boyun eğmekle, emirlerine teslim olmakla gerçekleşebilir. Bu da ruhî ve nefsanî bir iştir. Bazı bedenî eylemleri yapmak ve bazılarını terk etmekle pratiğe yansır. Bu eylemler de namaz, dinî törenler veya bu kategoriye giren dinî ibadetlerden ibarettir.

Dinin emri olan ameller, riyazetler, nefisle mücadeleler, bunların hepsi nefisle uğraşmaya yönelik çabalaradır. İnsan fitrî olarak yaptığı ve yapmadığı her şeyin kendi yararına olduğu düşüncesindedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, insan bir an bile nefsini gözlemekten ve kendine yönelik bilinç sahibi olmaktan geri kalmaz. Bu bilincinde asla yanlıya düşmez. Eğer yanlıya düşerse, nazarî görüşüne ve fikrî incelemesine dayanarak yaptığı nefis tefsirinde yanılır. Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, bütün dinler ve mezhepler, geleneklerinin ve yollarının farklılığına rağmen genel anlamda nefisle uğraşmaktan başka bir amaca sahip değildirler. O dinlerin ve mezheplerin bağlıları bunu bilsinler veya bilmesinler fark etmez.

Çeşitli riyazet ve nefisle mücadele programları uygulayanlar var ki, bunlar hiçbir dine bağlı değildirler ve nefsin gerçek mahiyetine de inanmazlar. Bunların da uyguladıkları riyazet programlarındaki tek maksatları, kendilerine vaat edilen sonuca ulaşmaktır. Vaat edilen sonuç ile bazı davranışları yapma ve yapmama arasında doğal sebep sonuç bağlantısı gibi doğal bir bağlantı yoktur. Bu bağlantı maddî olmayan iradî bir bağlantıdır. Bu, riyazet programı uygulayanın, uyguladığı programla korunan bilincine ve iradesine bağlı bir ilişkidir. Riyazet programı uygulayanın nefsi ile vaat edilen sonuç arasında geçerli ve etkilidir.

Yani sözünü ettiğimiz riyazetin mahiyeti, nefsi bilincinde ve arzulanan sonucu elde etmek isteği hususunda desteklemek ve mükemmel-leştirmektir. Şöyle de denebilir: Riyazetin etkisi, arzu edilen sonucun makdur (güç yetirilebilir) olduğu bilincini nefse kazandırmaktır. Buna göre, eğer riyazet gerçekleşir ve tamamen erirse, nefis öyle bir konuma gelir ki, arzulanan sonucu mutlak olarak veya küçük yaştaki bir çocuğa ait ruhu çağırarak aynaya yansıtılması gibi özel şartlarda gerçekleşmesini irade ederse, arzulanan şey gerçekleşir.

Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen şu rivayetin anlamı da bu gerçeğe dönüktür. Rivayete göre Peygamberimizin (s.a.a) huzurunda

Hız. İsa'nın (a.s) havarîlerinden birinin su üzerinde batmadan yürüyebil­diği söylenince, Peygamberimiz (s.a.a), "Eğer yakini daha fazla ol­saydı, havada da yürürdü..." dedi.¹

Görüldüğü gibi Peygamberimizin bu sözü, bu işin Allah'a yönelik kesin iman ile doğal sebeplerin tek başlarına etkili olmadıkları gerçeği üzerinde yoğunlaşıyor. Buna göre insanın mutlak ilâhî güce yönelişi ne kadar güçlü olursa, tabîî nesneler ona o derece boyun eğ­er. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bu konudaki en geniş anlamlı söz, İmam Sadık'ın (a.s) "Niyetin güçlü olduğu hiçbir şey karşısında beden zayıf ve âciz kalmaz."² sö­züdür. Peygamberimiz (s.a.a) de mütevatir bir hadisinde, "Ameller ni­yetlere bağlıdır."³ buyurmuştur.

Ortaya çıkıyor ki, amellerin ve ibadetlerin dinî etkileri ve riyazet­lerin ve nefse dönük mücadelelerin etkileri ile insan nefsi arasındaki bağlantı batınîdir, yani söz konusu ilişki bu çabaların batınî fonksiyon­ları olarak kendini gösterir ve bu işlerden herhangi biri ile meşgul ol­mak, nefisle meşgul olmak demektir.

Bazıları şöyle zannedebilirler: Sebep-sonuç ilişkisi, söz konusu amellerin maddî görüntüleri ile ahirete ilişkin beklentiler arasındadır. Rahatlık, güzel rızık ve nimet dolu cennet gibi. Veya bu ilişki bu amel­lerin görünen yanları ile doğal sebeplerin etkili olamadıkları, şaşırtıcı dünyevî amaçlar arasındadır. Nefislerin idrakleri ve irade türleri üze­rinde tasarrufta bulunabilmek, hareket ettirici bir güç olmaksızın hare­ketler meydana getirebilmek, kalplerin sırlarından ve geleceğin olayla­rından haberdar olmak, ruhanîlerle ve ruhlarla bağlantı kurmak gibi. Ya da arada gerçek bir bağlantı olmaksızın veya belirleyici bir faktör olmadan sırf Allah'ın mutlak iradesi ile amelleri, sonuçların izleyebi­leceği sanılabilir. Fakat bu zanlar doğru değildir ve böyle sananlar kendilerini aldatmışlardır.

6- Sakın yanılgıya düşüp şimdiye kadar yaptığımız bu inceleme­lerden dinin irfan ve tasavvuf, yani nefsi bilmek demek olduğu sonu­cuna varmayasın. Nitekim bazı maddeci araştırmacılar böyle sanmış-

1- [Bihar'ul-Envar, c.70, s.210-212]

2- [Bihar'ul-Envar, c.70, s.205, h:14]

3- [Sefinet'ül-Bihar, c.2, s.743]

lar ve insanlar arasında geçerli olan hayatla ilgili yönelişleri, maddî yönelişler ile irfan, yani din olarak ikiye ayırmışlar.

Sebebine gelince, dinin temel ilkesi şudur: İnsan için gerçek bir mutluluk vardır. Bu mutluluğu elde edebilmek için tabiat üstü güce boyun eğmek ve maddî hazlarla yetinmemek gerekir. Şimdiye kadarki incelememizden de çıkan sonuç şudur: Hak olsun, batıl olsun, bütün dinler insanları eğitmede ve onlara vadesini verdikleri ve çağırdıkları mutluluğa sevk etmede, arzulanan hedefe uygun şekilde nefsi ıslah edip arındırmayı bir araç olarak kullanırlar. Bu gerçekler nerede, nefsi bilmenin din demek olması nerede?

Din, insanları bir ilâha kulluk etmeye çağırır. Bu ibadet ya aracısız (hak dinde olduğu gibi) veya şefaathçiler ve ortaklar (batıl dinlerde olduğu gibi) aracılığı ile yapılır. Çünkü insanın tek amacı olan mutluluk ve güzel hayat bu kulluktur. İnsanın bu kulluğa erebilmesi için maddede bağımlılığının ve kontrolsüz hayvani hazların kirlerinden arınmış bir nefse sahip olması gerekir. Bunun için din, çağrı görevinin bazı aşamalarında nefislerin ıslahını ve arındırılmasını programlamaya şiddetle ihtiyaç duyar. Ancak böylece ona inananlar ve ocağında eğitilenler hayır ve mutlulukla donanırlar ve bir şeyi bir elle alıp öbür elle veren gibi olmazlar. Buna göre din başka ve nefsi bilmek onun ötesinde daha başka bir şeydir. Gerçi dinin, belirli oranda irfanı gerektirdiğini hiç unutmamak gerekir.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, alışlagelenin dışında kalan, garip ve değişik maksatlara yönelik riyazet ve nefisle mücadele metotları nefsi bilme kategorisine girmez. Gerçi birbirleri arasında bir dereceye kadar ilişki vardır.

Evet; bir konuda kesin yargıya varmalıyız ki, o da şudur: Hangi metotla olursa olsun nefsi bilmek, dinden kaynaklanmış bir çabadır. Ayrıca özgür ve yeterli bir araştırma yapılsa görülür ki, bütün farklılıklarına ve dağınıklıklarına rağmen bütün dinler aynı kaynağa dayanırlar. İnsan fitratının benimsemeye çağırdığı bu tek ve derin köklü din, tevhit dinidir.

Eski kuşaklardan miras aldığımız veya birbirimize aşıladığımız taassupları bir yana bırakarak yalın fitratımıza döndüğümüzde, hiç şüphe etmeyiz ki, çokluğu içinde birliği yansıtan ve dağınıklığı içinde parçaları arasında bağlantı olan bu kâinat, bütün sebeplerden üstün

olan tek bir sebebe varıp dayanır. Bu tek sebep, kendisine boyun eğmenin ve plânına, eğitim sistemine göre hayattaki davranışları düzenlemenin gerekli olduğu Cenab-ı Haktır. İşte tevhit ilkesine dayanan din budur.

Bütün dinlere ve mezheplere yönelik enine-boyuna bir değerlendirmeye, onların hepsinin az veya çok bu canlı ruhu taşıdıkları sonucunu verir. Hatta putperestlik ve çok tanrılı inançlar da böyledir. Ayrılık ve farklılık, dinî geleneği bu temel üzerine oturtup oturtmamaktan ve bu uyarlamada isabetli ve ya hatalı olmaktan kaynaklanır. Meselâ biri diyor ki: "Yüce Allah bize şah damarından daha yakındır. Nerede olursak olalım, O bizimledir. O'nun dışında bir dayanak merciimiz, bir aracımız yoktur. Dolayısıyla, hiçbir ortak koşmaksızın sırf O'na kulluk etmek gerekir."

Bir başkası da diyor ki: "İnsan toprak kaynaklı ve adi cevherden türemiş bir varlıktır. Bu niteliği onun yüce varlıkla ilişki kurmasına engeldir. Toprak nerede, Rablerin rabbi nerede? Bundan dolayı O'nun, kerem sahibi, madde bağımlılığından kurtulmuş, temiz ve doğallığın kirlerinden arınmış kullarına yaklaşmamız gerekir. Bu kullar, yıldızların ruhanîleri ve türlerin rableri ya da Allah'a yakın insanlardır. *'Biz bunlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.'* (Zümer, 3) Bu araçları duyu organlarımızla algılayamadığımız için, onlar bizden yüce varlıklar oldukları için onları anıtlarla ve putlarla somutlaştırmamız gerekir. Böylece kulluk yaklaşması sağlamamız gerçekleşmiş olur."

Diğer bütün dinlerde ve mezheplerde de aynı durum geçerlidir. Görülüyor ki, bütün dinlerin özlerinde şu veya bu oranda yüce Allah'ı bir bilmeye bir yöneliş mutlaka vardır.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, insanlar arasında geçerli olan bütün inanç sistemleri, ne kadar çok dallara ayrılırsalar ve aralarında ne kadar büyük görüş ayrılıkları bulunsalar da, bu sistemlerin geçmiş dönemlerine döndüğümüzde onların tevhit ilkesine daha çok meyilli olduklarını görürüz. Tam köklerine indiğimizde, karşımıza yalın fitratın dini olan fitrat dini çıkar. Buna göre tevhit dini dinlerin babasıdır ve diğer bütün dinler bu babanın ya iyi veya kötü evlâtlarıdır.

Ayrıca fitrat dini, nefsi bilme meselesini, davetinin amacı olan insan mutluluğuna ulaşmanın aracı kabul eder. Bu amaç, fitrî dinin nihai isteği olan Allah'ı bilmektir. Başka bir deyişle fitrat dini, insanı nefsi

bilmeye davet eder. Ama bu davet, bir hedef çağrısı değil, hedefe giden yola yapılan bir davettir. Çünkü din anlayışı, kulluk yolu dışında bir mesele ile uğraşmaktan hoşlanmaz. Allah katında geçerli olan tek din İslâm'dır ve Allah kullarının kâfir olmalarından hoşlanmaz. Öyle olunca başlı başına hedef hâline getirilen bir nefsi bilmekten nasıl hoşnut olabilir?

Bu söylediklerimizden ortaya çıkıyor ki irfan, fitrat dininin kaynağına dayanır. Çünkü o, insan fitratının çağrı hedefi olan bağımsız bir konu değildir ki, dalları ve budakları, bir tek kökte yani fitrî irfan-da birleşsin.

Bu konuya bir başka şekilde de yaklaşabiliriz, şöyle ki: İnsanlık, mutlu bir hayata ermek için fitratının dinamizmi ile toplumsallaşmaya ve uygarlaşmaya atıldı. Tarih ve ilmî incelemeler, toplum hâlinde yaşayan bazı kişilerin veya kavimlerin birtakım milliyetçi görüşlerin benimsenmesi için çağrı yaptıklarını veya bazı sosyal sistemler ortaya koyduklarını ve bu sistemleri milletleri arasında uyguladıklarını ispat etti. Kabile düzeni, derebeylik düzeni ve demokrasi gibi. Fakat tarih boyunca herhangi bir kimsenin insanları nefsi bilmeye ve ahlâkı arındırmaya çağırdığını, ne geçmişin belgeleri ve ne ilmî incelemeler göstermiyor. Bu görevi sadece dinle ilgili kişilerin yaptıklarını görüyoruz.

Evet, bu din dışı yolların büyücüler ve ruh çağırıcıları gibi bazı yolcuları bu tür bir nefis bilgisine din dışı yoldan ulaşmış olabilirler. Fakat bu çaba fitrî bir yöneliş sonucu değildir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi fitratın bu konuda etkisi yoktur. Böylelerinin yönelişleri şöyle oldu: Önce tesadüfen nefsin bazı garip tezahürlerini müşahade ettiler. Bu gözlemleri, nefislerle ilgili bir ayrıcalıklı konum elde etme yolunda onları kamçılıdı. Bu yolla kâinatta acayip işler ve az rastlanır tasarruflar yaparak insanları aldatmaya yöneldiler. Bu merak onları nefsi incelemeye ve bu yolda ilerlemeye sevk etti. Sonra da adım adım ilerleyerek işin başında bir patika gibi belirsiz olan bu yolu maksatlarına doğru uzayan düzgün bir yol hâline getirdiler.

7- Birçok dindar ve salih kulların dine uygun şekilde giriştikleri nefisle mücadele süreci esnasında, olağanüstü kerametlere eriştikleri ve benzerleri arasında sadece kendilerinin karşılaştıkları garip olaylar anlatılır. Başkalarının göremedikleri bazı şeyleri görebilmek, kendileri dışındaki insanların duyu organları ile algılayamadıkları bazı olayları

ve şahısları algılayabilmek, dualarının kabul edilmesi, tedavisinden ümit kesilen bazı hastaları şifaya kavuşturmak, normal olmayan yollarla tehlikelerden kurtulabilmek gibi. Bu olağanüstülükler bazen salih olmayan, fakat sadık niyetli ve madde bağımlılığından kurtulmuş nefse sahip kimselerin eliyle de gerçekleşebilir. Bu kimseler bu gördükleri olağanüstülüklerin yakın sebebini göz ardı ederler. Bu olağanüstülükleri doğrudan doğruya Allah'a isnat ederler, aradaki sebeplerin etkisini dikkate almazlar. Her şeyin Allah'a dayandığı görüşü, kabul edilmesi kaçınılmaz bir gerçek olmakla birlikte aradaki sebeplerin etkisini yok saymak doğru bir yaklaşım tarzı değildir.

Kimi zaman ruh uzmanı kişi, sık sık rastlanan usûle göre küçük bir çocuğun nefsi üzerinde tasarrufta bulunarak bir insan ruhunu çağırarak aynaya, suya veya başka bir şeye yansıtır. Bu uzman başkaları gibi, o çocuğun ruhu çıplak gözleri ile gördüğünü, diğer insanların gözleri ile ruh arasında perde olduğunu, eğer bu perde ortadan kalksa onların o çocuk gibi çıplak gözleri ile ruhu görebileceklerini zanneder.

Kimi zaman çağrılan ruhun verdiği bilgilerde yalan söylediği görülür ve bu işe herkes hayret eder. Çünkü ruhlar âlemi temizlik ve arınmışlık âlemidir. Bu âlemde yalana, aldatmaya ve kandırmaya yer yoktur.

Kimi zaman yaşayan bir insanın ruhu çağrılarak sırları ve gizli yanları hakkında soru soruluyor. Oysa o ruhun sahibi uyanıktır, işi ile gücü ile meşguldür, gündelik ihtiyaçları peşinde koşmaktadır ve ruhunun çağrıldığından, birileri tarafından kendine soru sorulduğunda ve açıklamasını istemediği sırlarını ifşa ettiğinden haberi yoktur.

Kimi zaman bir kişi hipnotizma metodu ile uyutuluyor ve uykusunda yapılan telkin ile belirli bir işi yapması kendisine kabul ettiriliyor. Kişi uyanıp serbest kalınca kendisine uykuda telkin edilen işi, istenen şartlara uygun biçimde yapıyor. Ama kendisine yapılan telkinden ve bu telkini kabul ettiğinden haberdar değildir.

Bazı ruhçular insan şekline benzeyen veya hayvan şekillerini andıran ruh şekilleri gördükleri için bu şekillerin madde âleminde ve değişken tabiat ortamında olduklarını sandılar. Özellikle maddî varlık biçiminden başka bir varlık biçimine inanmayanlar bu zanna kuvvetle sarıldılar. Öyle ki, bunların bazıları ruhları avlamakta kullanılabilecek aletler icat etmeye koyuldular. Bütün bu girişimleri insan nefsi hak-

kındaki şu faraziyelerine dayanıyor: İnsan nefsi [beden için] maddî bir kaynaktır veya bilinç ve irade yolu ile etkisini gösteren maddî bir kaynağın özelliklerinden biridir. Böyle diyorlar ama, bugüne kadar canlılığın ve bilincin ne olduğunu ortaya koymuş, bu problemleri çözebilmiş değildirlere.

Bu faraziyeenin bir benzeri de ruhun latif bir cisim olduğunu, biçim ve görüntü bakımından elementlerden oluşan bedenlere benzediğini iddia edenlerin faraziyesidir. Bu faraziyeeyi savunanlar, insanın kendini uyanıkkenki biçimi ile rüyada görmesini, varsayımlarına delil sayıyorlar. Kimi zaman da nefislerine karşı mücadele verenlere nefisleri, bedenleri dışında şekil bakımından bedenın tıpkısı olarak bağımsız bir varlık biçiminde gösterilir. İşte bunlara dayanarak ruhun, elementlerden oluşmuş bedene sızan, latif bir cisim olduğuna, insan sağ oldukça bedende barındığına ve bedenden ayrılınca ölüm olayının meydana geldiğine hükmetmişlerdir.

Bunlar, gördükleri bu şekillerin kendi bedenlerinden edindikleri suret ve kendileri dışında başka varlıklardan zihinlerinde oluşan bir suret gibi, zihni bir suret olup insan bilincine dayandığını göz ardı etmişlerdir. Kimi zaman bu bağımsız suret, nefislerine karşı mücadele verenlerin bazısına birçok kez bedenın tıpkısı olarak veya bir başka biçimde zahir olur. Kimi zaman kendi nefsinı bir başka insanın nefsi olarak görür. Bu durumlarda görünen biçimin ruhun şekli olduğunu savunmadıkları gibi, nefislerine karşı mücadele edenlere kimi zaman bedenleri biçiminde görünen suretin de ruhun biçimi olduğunu savunmamaları yakışır.

Meselenin aslı şudur: Bu tür iddiaları ileri sürenler nefisle ilgili bazı bilgiler elde ettiler ama, onun gerçek mahiyetini olduğu gibi bilemediler. Bu yüzden elde ettikleri bilgilerin yorumunda ve nefsin mahiyetini açıklamada yanlışya düştüler. Açık delillerin ve tecrübenin bizi ulaştırdığı gerçek şudur:

Şu bildiğimiz düşünen şuurdan ibaret olan ve konuşmalarımızda kendisinden "Ben" diye söz ettiğimiz fenomen, daha önce söylediğimiz gibi cevheri, özü itibarı ile şu maddî fenomenlerden farklı, bambaşka bir şeydir. Nefsin şuurunun kısımları ve algılama, hayal ve düşünme gibi idrak türleri, idrak etmeleri itibarı ile nefsin kendi âleminde ve ortamında gerçekleşen olaylardır.

Bu olaylar, organizmanın algılama ve idrak organlarında meydana gelen doğal özelliklerden farklı ve başka olaylardır. Organlarda meydana gelen olaylar, özleri itibarı ile canlılıktan ve bilinçten yoksun, maddî olaylardır. Salih kullarda, nefisleri ile mücadele edenlerde ve riyazet programı uygulayanlarda görülen söz konusu olağanüstülükler, onların nefislerinin çerçevesi dışında olan olaylar değildir. Bu bilgilerle ilgili esas mesele şudur:

Acaba bunlar nefiste nasıl oluyorlar ve oradaki yerleri neresidir? Ayrıca bir de şu nokta var: Nefisle şu veya bu oranda bağlantılı olan bütün bu olaylar ile nefsin kendisi arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. Buna göre riyazet ve mücadele adamlarının ortaya koydukları olağanüstülükler tümü ile onların iradelerinden ve isteklerinden besleniyor. İrade ise şuurdan kaynaklanır. O hâlde şuurla bağlantılı ve şuurla sıkı ilişkisi olan bütün olaylarda insan şuurunun etkin rolü vardır.

8- Genel olarak nefsi bilmekle uğraşanları ikiye ayırabiliriz: Birinci kısımdakiler normal maddî sebep-sonuç ilişkisi dışında kalan, nefsin şaşırtıcı eserlerinden bir pay elde etmek için nefis bilgisi ile meşgul olurlar. Büyücüler, tılsımcılar, yıldız ruhanîlerini kontrol altına alanlar, işlerle sorumlu varlıkları, cinleri ve insan ruhlarını denetim altına alanlar, dua ve afsun işleri ile uğraşanlar gibi.

İkinci kısımdakiler, nefsin dışındaki dünyayı bir yana bırakarak nefis üzerinde odaklaşmak suretiyle nefis bilgisi peşinde koşanlardır. Bunların gayesi nefsin derinliklerine inerek onun cevherini ve gelişmelerini müşahade etmektir. Bunun örneği, metotları ve inanç grupları farklı tasavvufçulardır. Tasavvuf, Müslümanlar tarafından icat edilmiş bir metot değildir. Çünkü bu metoda Hristiyanlar, hatta putperestler, Brahmanistler ve Budistler gibi daha önce dünya sahnesine çıkmış ümmetler arasında rastlanmaktadır. Bu ümmetler içinde bu yolu günümüze kadar takip eden kimseler vardır. Daha doğrusu tasavvuf onların da icadı değildir. Onlar da bu yolu eskilerinden miras almışlardır.

Fakat bu miras alma işlemi, insanların medeniyetin gelişmelerini birbirlerinden sonra gelen milletlerin kendilerinden önceki milletlerden miras almaları gibi basit bir taklit ve aktarma işi biçiminde olmamıştır. Nitekim bazı din ve mezhep araştırmacıları meselenin böyle olduğunu iler sürmüşler. Aslında daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere meselenin gelişimi şöyledir:

Fıtrat dinî insanı zahitliğe, zahitlik de nefsi bilmeye iletir. Din bir ümmet arasında yerleşip fertlerinin kalplerinde kökleşince bu durum, kesinlikle o milletin fertleri arasında nefsi bilme yolunun doğmasına hazır ve uygun bir ortam meydana getirir ve bu konudaki gerekli şartları bir araya getiren bazı fertler bu yola koyulur. Eğer dinî hayat bir ümmetin yapısında önemsenecek uzunlukta bir süre boyunca hüküm sürerse, o ümmet arasında bu yol ortaya çıkar. Ama ortaya çıkan nefsi bilme yolu doğru da olabilir, bozuk da olabilir. O ümmetin, diğer din-dar toplumlardan tamamen kopuk olmaları bu gelişmeyi engellemez. İşte gelişme süreci böyle olan bir kurumu, eski nesillerden miras alınarak aktarılmış bir gelenek gibi görmek doğru değildir.

9- Nefis bilgisi ile meşgul olanların ikinci kısmını -ki bunlar gerçek irfan ehlidir- iki kesime ayırmalıyız:

Bunların bir kesimi bu yola, yolun kendisini amaç edinerek koyu-lurlar. Bu yolda bazı bilgiler elde ederler, ama nefis hakkında tam bilgiye ulaşamazlar. Çünkü sadece nefsin kendisini hedef edindikleri için onun yaratıcısından gafil kalırlar. Bu yaratıcı yüce Allah'tır. O; nefsi, varlığı ve varlığının sonuçları bakımından kesin egemenliği altında tutan, gerçek sebeptir. İnsan bir şeyin varoluşunun sebebini, özellikle bu sebep bütün sebeplerin sebebi olduğu takdirde, bunu göz ardı ederek o şeyi nasıl tam olarak bilebilir?

Bunun benzeri şudur: Bir kişi düşünün ki, oradaki kanepenin hakkın-da bilgisinin olduğunu iddia ediyor, ama bu kanepenin marangozun-dan, o marangozun keserinden, testeresinden, bu mobilyayı imal et-mekteki gayesinden ve kanepenin ortaya çıkışının arkasındaki diğer faktörlerden habersizdir. İşte Allah'ı bir yana bırakarak sırf nefsi bil-mekle uğraşan bir kimsenin, nefsi tam olarak öğrendiğini ileri sürmesi buna benzer.

Nefsi bilme çabasının bu türüne verilecek en uygun isim kehanet-tir. Çünkü bu çabanın sonunda nefse ve onun sonuçlarına ilişkin bazı bilgiler elde edilmektedir.

Bunların öbür kesimi ise, nefsi bilme metodunu Allah'ı bilmeye götüren bir araç olarak kabul ederler. Genellikle dinin hoşlandığı yol, bu yoldur. Bu yolun özü, insanın Rabbinin ayetlerinden biri ve insana en yakın ayeti olarak ele alması suretiyle nefsi bilmekle uğraşmasıdır. Bu durumda nefsi, üzerinde yürüyen bir yol, yüce Allah ise bu yolun

kendisine ulaşacağı bir gaye olur. *"Sonunda varılacak yer sadece Rabbinin huzurudur."* (Necm, 42)

Bu irfan erbabı çeşitli gruplara ayrılır. Çeşitli dinlere ve inançlara bağlı birçok mezhepleri vardır. Bunlar arasında gayrimüslimlerin mezhepleri ve izledikleri yollar hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Müslüman olanlarına gelince, onların tarikatlarının sayısı çoktur. Belki temel ilkeler açısından yirmi beş silsileye indirgenmeleri söz konusudur. Her silsilenin de ayrıca birçok dalları vardır. Biri hariç bu silsilelerin her biri Hz. Ali'ye (ona selâmların en üstünü olsun) dayanır. Bu sufiler içinde bu silsilelerden hiçbirine bağlı olmayan bir grup var ki, bu gruba Üveys'ül-Karani'ye nispetle Üveysiye Tarikatı adı verilir. Ayrıca ne bir ismi ve ne ayırıcı sembolü olmayan başka bir sufi grupları da vardır.

Tasavvufçular birçok kitap ve risale yazmışlardır. Bu eserlerde onların silsileleri, tarikatları, benimsedikleri gelenekler ve edep kuraları ve ilgili tarikatın önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgi verilir ve bu şahsiyetlerden nakledilen kerametler anlatılır. Ayrıca tarikatlarına dayanak oluşturan delilleri ve maksatları açıklanır. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler o eserlere başvurabilirler. Bu tarikatları ve yolları ayrıntılı biçimde inceleyerek doğru olanın doğruluğunu vurgulamanın ve bozuk olanını eleştiri süzgecinden geçirmenin yeri burası değildir. Bu kitabın beşinci cildinde yaptığımız bir inceleme bu konuda yararlı olabilir.¹ Burada söylediklerimiz, nefsi bilme anlamı hakkında yapmak ihtiyacını duyduğumuz araştırmanın özetidir.

Bilmek gerekir ki, nefis ile ilgili bir bilgi, amelî ve uygulamaya yönelik bir gayedir. Bu konudaki tam bilgiye nazarî olarak değil, uygulama yolu ile bizzat içinde yaşanarak ulaşılabilir. Eski teorisyenler tarafından düzenlenen psikoloji bilgisi asla bu marifetle ilgili bir çözüm getirmez. Son zamanlardaki bilginler tarafından müfredatı düzenlenen pratik ve uygulamaya dönük psikoloji bilim dalı ise, eski âlimlerin tasniflerine göre ahlâk ilminin bir alt bölümüdür. Hidayet Allah'tandır.

1- [el-Mizân, c.5, Mâide Sûresi, 15.19. Ayetlerin Açıklaması Bölümü.]

106- Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatinca, vasiyet edeceği zaman aranızdaki (gereken) şahitlik, sizden (Müslümanlardan) adalet sahibi olan iki kişi(nin şahadeti)dir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, (Müslüman bulamadığınız takdirde) sizden (Müslümanlardan) olmayan (kitap ehli) iki kişi(nin şahadeti)dir. Eğer (bu gayrimüslimlerin şahitlikleri konusunda) kuşkuya düşerseniz, namazdan sonra onları alıyorsunuz; onlar da 'Akraba da olsa şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız ve Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler.

107- Eğer daha sonra bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa, (vasiyete) daha yakın olan iki kişinin (şahidin) haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere iki başka kişi onların yerine geçer ve "Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden

daha gerçektir ve biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz. diye Allah'a yemin ederler.

108- Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur. Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin. Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez.

109- Allah'ın, elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah), "Size ne cevap verildi?" diye soracak. Onlar da "Hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaypleri bilersin" derler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerin ilk üçü şahitlik hakkındadır. Sonuncusu da anlam bakımından belirli bir oranda ilk üç ayetle ilişkilidir.

"Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatinca, vasiyet edeceği zaman aranızdaki (gerekten) şahitlik, sizden (Müs-lümanlardan) adalet sahibi olan iki kişi(nin şahadeti)dir... yoksa biz elbette zalimlerden oluruz, diye Allah'a yemin ederler." Bu iki ayetin içeriğinden çıkan sonuç şudur:

Eğer bir Müslüman yolculuk sırasında vasiyet yapmak isterse, iki sözüne güvenilir Müslümanı vasiyetine şahit tutar. Eğer iki Müslüman şahit bulamazsa, Müslüman olmayan, fakat Ehlikitap'tan olan iki kişiyi şahit tutar. Eğer ölünün velileri vasiyetle ilgili bu şahitliğin doğruluğu konusunda şüpheye düşerlerse, şahitler namazdan sonra bir kenara çekilerek kendilerine şahitliklerinin doğru olduğuna dair Allah'ın adı üzerine yemin ettirilir. Böylece aradaki çatışma ortadan kalkmış olur. Eğer ölünün velileri şahitlerin yalan söylediklerini veya yüklenedikleri bu emanete ihanet ettiklerini bilirlerse, ilk iki şahidin yerine başka iki şahit geçirilir ve bu sefer yeni şahitler ilk şahitlerden farklı olan şahitliklerini ortaya koyarlar. Ama önce onlara da o konuda yemin verilir.

Bu iki ayetten anlaşılan anlam budur. Ayetin başındaki *"Ey inananlar!"* ifadesi müminlere yönelik bir hitaptır. Yani hüküm sadece müminlere mahsustur. Ayetteki "şehadet'u beynikum izâ hazare aha-dekum'ul-mevtu hîn'el-vasiyyet'i isnan'i zevâ adl'in minkum" ifadesinde, müptedanın haberi bölümünde muzaf takdir edilmiştir; aslı şöyle-

dir: "Şehadet'u beynikum... şehadet'u zevî adl'in minkum." [Sizin aranızda gerçekleşecek şahadet... sizden olan iki kişinin şahadetidir.] Ve-yahut müpteda olan "şehadet" kelimesi, şahit anlamında kullanılmıştır. Bu durumda maksat, şahitlerin sayı itibariyle iki olması gerektiğini vurgulamaktır. Dolayısıyla mastar olan şahadet kelimesi, burada ism-i fail anlamında kullanılmıştır; şu ifadelerde olduğu gibi: "Racul'un adl ve reculan-i adl" (yani bir adil kişi ve iki adil kişi).

Ayette sözü edilen "ölümün gelip çatması" ifadesi, vasiyet etmeyi gerektiren bir durumun ortaya çıkması anlamına gelen kinayeli bir ifadedir. Çünkü insanlar doğal yapı olarak ölüm ihtimalini ortaya koyan bir durum meydana gelmedikçe, bu tür meselelerle meşgul olmazlar. Ölüm ihtimalini gündeme getiren durum ise, normalde insanı ölümle karşı karşıya getirecek şekilde ağır hastalıktır.

Ayetteki "hîn'el-vasiyye=vasiyet edeceği zaman" ifadesi şahadet kelimesi ile bağlantılı bir zarftır. Yani, "vasiyet edeceği zaman olması gereken şahitlik" demektir. Yine ayetteki "adl" kelimesi -ki mastardır-bir konu ile ilgili doğruluk demektir. Kelimenin kullanıldığı yerin ortaya koyduğu ip uçtan, bu doğruluğun din ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Bundan da kesin olarak anlaşılıyor ki, ayetteki "sizden" ve "sizden olmayanlar" ifadelerinden maksat, Müslümanlar ile gayrimüslimlerdir, yoksa akrabalar ile aynı aşiretten olanlar değildir.

Çünkü "isnani=iki kişi" ve "aherani= iki başka kişi" ifadeleri birbirinin karşıtı olarak yer aldıktan sonra "isnani=iki kişi" ifadesi "zevâ adl'in=adalet sahibi" ve "minkum=sizden" ifadeleri ile sıfatlandırıldığı hâlde, "aherani=iki başka kişi" ifadesi "min gayrikum=sizden olmayan" ifadesi ile vasıflandırılmış, adil olmakla sıfatlandırılmamıştır. Dinde doğru olup olmamakla sıfatlanmak, Müslüman'da ve Müslüman olmayan-da farklılık gösterir. Aksi hâlde eğer şahitler, şahit tutanın akrabaları veya kabilesinin mensupları ise bunlarda adil olmayı gözetmek ve eğer şahitler adamın yabancıları ise bu şartı gözetmemek yersiz olurdu.

Buna göre "ev aheran-i min gayrikum=veya sizden olmayan iki başka kişi" ifadesi, sıralama gözetken bir şıklara ayırmadır. Yani eğer orada Müslümanlar varsa, onlardan iki kişiyi şahit tutar. Eğer orada sadece gayrimüslimler varsa, onların ikisini şahit tutar. Bu anlam ince-likleri, konunun sağladığı karineden çıkıyor.

Yine aynı karine "in entum darabtum...=yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse" ifadesinin "ev aheran-i min ğayrikum=sizden olmayan iki başka kişi" ifadesi ile bağlantılı bir kayıt olmasını gerektiriyor. Çünkü Müslüman, normal şartlarda Müslüman toplumunda yaşadığı için, yurdunda otururken Müslüman olmayanlardan iki kişiyi şahit tutmak zorunda kalmaz. Ama yolculuk ve gezgincilik durumu böyle değildir. Böyle durumlarda bu tür olaylarla karşılaşılabilir, şahit ve benzeri ihtiyaçlar için gayrimüslimlerden yararlanma zorunluluğu ortaya çıkabilir.

Makam karinesi, yani Allah'ın kelâmından edindiğimiz anlayışa bağlı olarak hüküm ile konu arasındaki ilişkiden anlaşılıyor ki, buradaki gayrimüslimlerle Ehlikitap kastediliyor. Çünkü yüce Allah'ın kelâmı hiçbir zaman müşriklere keramet (üstünlük) atfetmez.

Ayetteki "*namazdan onları alıyorsunuz.*" ifadesi, onları engellersiniz, durdurursunuz demektir. Yani ifadede yer alan "hapsetmek" durdurmak, alıkoymak demektir. "*Allah'a yemin ederler*" yani şahitler... "*eğer kuşkuya düşerseniz*" yani vasinin vasiyetle ilgili açıklaması veya vasiyet konusu olan mal ya da vasiyetin niteliği hakkında şüpheye düşerseniz... Yapılacak yeminin içeriği ise, "*akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız.*" ifadesidir. Yani vasiyet eden kişinin iddiası hakkındaki şahitliğimizi, o kişi akrabamız bile olsa, birkaç paraya satmayız.

Şahitliği az bir bedel karşılığında (birkaç para için) satmak demek şahidin mal, mevki veya akrabayı kayırma duygusu ile şahitliğinde doğrudan sapması demektir. Böyle olunca dünyevî bir bedel karşılığında şahitliğini harcamış olur ki, o bedelin miktarı ne olursa olsun, Kur'an deyiimi ile "az bir bedel"dir.

Bir tefsir bilgini bu yemin metnindeki "bi-hi" zamirinin yemine raci olduğunu ileri sürmüştür. O zaman yeminin anlamı "Bu yeminimizi az bir bedel karşılığı satmayız" şeklinde olur. Bu yorum, yeminin iki kere yapılmasını gerektirir ki, ayette buna dair bir delâlet yoktur.

"*Allah'ın şahitliğini saklamayacağız.*" Yani gerçeğe aykırı şahitlik yapmayız. "*yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz.*" Yani günah yüklenmiş oluruz. Bu cümle, "*şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız.*" ifadesine matuftur ki, açıklama amaçlı atıf gibi bir konuma sahiptir.

"Allah'ın şahitliği" ifadesinde şahitliğin Allah'a izafe edilmesinin iki anlamı olabilir. Birincisi, olup bitenlere şahitler nasıl şahit ise Allah da şahittir. Bu anlamda şahitlik şahitlerin olduğu gibi Allah'ın da şahitliğidir. Aslında onun malik olma önceliği olduğu için bu şahitlik gerçekten ve asaleten Allah'a ve tabaiyyet yolu ile şahitlere aittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şahit olarak Allah yeterlidir."* (Nisâ, 79) *"İnsanlar O'nun bilgisinin sadece dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255)

Şahitliğin Allah'a izafe edilmesinin öbür anlamı şu olabilir: Şahitlik, Allah'ın kulları üzerindeki bir hakkıdır. Kulların bu görevi değiştirmeksizin ve saklamaksızın yerine getirmeleri gereklidir. O zaman Allah'ın şahitliği demek, Allah'ın dini demek gibi bir anlam taşır. Bu deyimde din Allah'a izafe ediliyor. Oysa onun bağluları kullarıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şahitliği Allah için yapın."* (Talâk, 3) *"Sakın şahitliği saklamayın."* (Bakara, 283)

"Eğer daha sonra bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa..." Ayetin orijinalinde geçen "usire" fiilinin mastarı olan "usûr" kelimesi, "ala" harf-i cerr edatı ile kullanıldığında, bilmek ve bulmak anlamına gelir. Bu ayet, şahitlerin ihanet ettikleri ve şahitliklerinde yalan söylediklerinin ortaya çıkması ile ilgili hükmü bildiren bir açıklamadır.

"İstihakka ismen" yani ihanet ettiler, günah işlediler. "İstehakk'ar-racul" ifadesi, "kişi günah işledi" anlamına gelir. "İstehakka fulan'un ismen alâ fulan" ifadesi, kinaye yoluyla birinin bir başkası hakkında cinayet işlediği ve ona hıyanet ettiği anlamında kullanılır. İşte bu yüzden "istihakka aleyhim'ul-evleyani=ölüye ve vasiyete daha yakın olan iki şahidin yalan söyleyerek ve hıyanet ederek haklarını çiğnedikleri" ifadesinde, "istihakka" fiili "alâ" edatıyla geçişli kılındı. Aslında "istahakk'ar-raculu" ifadesi, kendi hakkında günah veya cezanın ispatlanmasını ve onu hakettiğini istemesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu ifadenin kinaî kullanımı, talebin söz konusu edilip matlubun irade edilmesi; araç ve yolun, amaç ve hedef yerine konuluşuna örnek teşkil eder.

"İstihakka ismen" ibaresinde "ism (=günah)" kelimesine yer verilmesi, daha önceki yemin metnindeki *"yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz."* ifadesine dayanır.

"iki başka kişi onların yerine geçer." Yani ilk iki şahidin yalan söyledikleri ve hainlik ettikleri tespit edildiği takdirde, başka iki şahit

onların yerine geçer ve ilk iki şahidin yalan söylediklerine ve hıyanet ettiklerine dair onların aleyhinde yemin ederek şahitlik yaparlar.

"(vasiyete) daha yakın olan iki kişinin (şahidin) haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere..." Bu ifade, hâl konumundadır. Yani bu yeni iki şahit, ölüye vasiyet bakımından öncelikli ve yakın olan ilk iki şahidin şahitliklerinden zarar gördükleri kimselerden olmak üzere. Fahr-i Razi, tefsirinde bu ifadeyi bu şekilde açıklamıştır.

İlk iki şahidin zarar dokundurduğu kimselerden maksat, ölünün velileri ve yakınlarıdır. Ayetin özetle anlamı şudur: Eğer iki şahidin yalan söyleyerek ölünün yakınlarına haksızlık ettikleri belirlenirse, günaha girdikleri ortaya çıkmadan önce ölüye daha yakın olan bu ilk iki kişinin haksızlık ettiği ölü yakınlarından iki başka şahit, ilk iki şahidin yerine geçer.

Bu anlam, ifadedeki "istahakka" fiili malum kalıbında okunduğu takdirde böyledir. Bu okunuş, Hafs tarafından rivayet edilen Asım'ın okuyuş biçimidir. Ama cumhurun kıraat biçimi, meçhul kalıbındadır; yani "ustuhikka" şeklindedir. Bu durumda, anlaşıldığı kadarıyla "evleyan" kelimesi, geriye bırakılmış müptada ve "feaheran-i yekûmani..." ifadesi, öne geçirilmiş haber olur. Haber cümlesinin öne geçmesinin sebebi ise, ona yapılmak istenen vurgudur. O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Eğer bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa, artık ölüye yakın olan, iki başka kişi olur. Haklarına tecavüz edilmek istenen ölünün velilerinden olan bu iki kişi, ilk iki şahidin yerine geçer.

Ebu Bekir, Hamza, Halef ve Yakup yolu ile gelen bir başka rivayete göre söz konusu kelime Asım tarafından "evvelin" şeklinde, yani "ahir" kelimesinin zıddı olan "evvel" kelimesinin çoğul sıygası olarak okunmuştur. O zaman ölünün velileri, önde gelenleri anlamına gelecek olan bu kelime, "ellezîne" edatının sıfatı veya bedeli konumunda olur.

Tefsirciler, bu ayetin bölümlerinin edebiyat açısından değerlendirme hususunda o kadar çok alternatifler ileri sürmüşler ki, eğer ayetle ilgili tam anlam elde etmek için bu alternatifleri birbirine eklersek, yüzlerce değişik edebî değerlendirme ortaya çıkar. Nakledildiğine göre Zeccac bu ayetin terkip bakımından en zor Kur'ân ayeti olduğunu söylemiştir.

Biz burada ayetin hiçbir zorlamaya girişmeksizin ilk plânda anlaşılan anlamına yer verdik, tefsircilerin ileri sürdükleri diğer muhtemel anlamları araştırmaya kalkışmadık. Çünkü bu anlamları çoğaltmak, ifadeyi daha belirsiz hâle getirip okuyucuyu daha çok şaşkınlığa düşürmekten başka bir şey kazandırmaz.¹

"Allah'a yemin ederler" cümlesi, "iki başka kişi onların yerine geçer" cümlesinin uzantısı ve ilk cümle sebep, ikinci cümle ise sonuç konumundadır. "Allah'a yemin ederler." Yani ölünün yakınlarından olan sonraki iki şahit, "bizim şahitliğimiz" önceki şahitlerin yalancılıklarını ve ihanetlerini içermesi bakımından, "onların şahitliğinden daha gerçektir." Yani ilk iki şahidin vasiyet konusundaki iddiaları bakımından daha doğrudur. "Biz hakka tecavüz etmedik." yani o iki şahidin şahitliklerinin tersine olan şahitliğimizde onlara haksızlık etmedik. "Yoksa biz elbette zalimlerden oluruz."

"Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur." Bu ayet, bu hükmün ortaya konmasının hikmetini açıklıyor. Denmek istenen şudur: Yüce Allah'ın düzenlediği tarzı ile bu hüküm, gerçeğe ulaştıracak en güvenilir yoldur. Şahitlerin, şahitliklerinde haksızlığa düşmemeleri, şahitlikleri kabul edildikten sonra durumda değişiklik meydana gelerek şahitliklerinin reddedilmesinden çekinmelerini sağlayacak en etkili metottur.

Sebebine gelince, insan ihtiras sahibidir. Bu ihtiras onu elinden geldiği oranda şahsî menfaat sağlamaya, arzu ettiği her şeyi ele geçirmeye çağırır. Eğer onu böyle davranmaktan caydıracak bir engel olmazsa yapacağı budur. İnsan bu şekilde şahsî menfaati peşinde koşarken, bu menfaatin hakkı olup olmadığına bakmaz. Bu uğurda başkalarının hakkına tecavüz etmekten, zulümden, saldırganlıktan çekinmez. Onu saldırganlıktan caydırmanın iki yolu vardır. Ya siyasî, cezaî ve toplumsal kınama şeklinde ortaya çıkan dış kaynaklı bir engel devreye girer veya kendi vicdanı haksızlık yapmasına engel olur. En etkili vicdanî engel, Allah inancıdır. Çünkü kulların varacakları son yer, davranışlarının hesabının görüleceği, kesin hükme bağlanacağı ve karşılık-

1- İhtimalleri bilmek isteyen, Alûsî'nin Ruh'ul-Maâni adlı tefsirinin yedinci cildine, Mecma'ul-Beyan tefsirine, Fahreddin-i Razi'nin tefsirine (el-Kebîr Tefsiri) ve bu hususta ayrıntılara yer veren diğer tefsir kitaplarına başvurabilir.

larının tam olarak verileceği nihaî makam, Allah'ın huzurudur.

Vasiyet konusunda gerçeği bilmenin ve doğrunun ortaya çıkarılmasının, ölünün vasiyet ettiği iki şahidin şahitliğinden başka bir yolu olmadığı böyle bir durumda, bu şahitlikleri doğruya en yakın bir niteliğe kavuşturmanın en kesin çaresi, ilk olarak o iki şahidin Allah'a olan imanlarından yararlanmaktır ve O'na dayanmaktır ki, bu onları Allah'a yemin ettirmekle gerçekleşir; ikinci olarak da yalan söyledikleri ortaya çıktığı takdirde, onların yerine ölünün vârislerinin yeminine başvurmakla olur.

Bu uygulama, yani önce ölünün tuttuğu şahitlere yemin ettirmek, arkasından mirasçılara yemin verdirmek uygulaması, her iki şahit çiftinin doğruyu söylemelerini sağlayacak, yeminlerinin reddedilmesinin getireceği rezillikten sakınmalarını temin edecek en etkili ve caydırıcı faktördür.

Yüce Allah bu ayeti *"Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin. Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez."* şeklindeki öğüt ve uyarı içerikli bir ifade ile noktılıyor. Bu ifadenin anlamı açıktır.

"Allah'ın, elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah), 'Size ne cevap verildi?' diye soracak. Onlar da 'Hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilersin' derler." Bu ayetin anlamı önceki ayetle bağlantılı olmayı reddetmiyor. Çünkü bir önceki ayetin, *"Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin."* şeklindeki son cümleleri, gerçi mutlak anlamlıdır, ama bulundukları yere uyarlandıkları takdirde şahitlikte doğrudan sapmaya ve yemini hafife almaya yönelik bir yasaklama mesajı taşıdıkları açıkça görülür.

Bundan dolayı burada yüce Allah ile peygamberleri arasında kıyamet günü yaşanacak olan şahitlik konulu bir diyalogu gündeme getirmek son derece uygundur. O peygamberler ki, ümmetleri hakkında şahitlik edecek en öncelikli ve yetkili şahsiyetlerdir. Yüce Allah, kıyamet günü peygamberlere, ümmetlerinden ne cevap aldıklarını soracak. Çünkü peygamberler, ümmetlerinin davranışlarını en iyi bilen ve Allah tarafından onlar hakkında şahit olmakla görevlendirilmiş kimse lerdir. Peygamberler, Allah'ın bu yoldaki sorusunu, *"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilersin."* şeklinde cevaplandıracaklardır.

Durum böyle olunca ve yüce Allah her şeyi hakkı ile bildiğine gö-

re şahitlere yaraşan tutum, Rablerinin huzuruna çıkacakları günden korkarak yüce Allah'ın bilmelerini nasip ettiği gerçekten sapmamaları ve Allah'ın şahitliğini saklayarak günahkârlardan, zalimlerden ve fâsıklardan olmamalarıdır.

"Allah'ın, elçileri toplayacağı gün... (yevme yecmeullah'ur-rusul)" ifadesi, bir önceki ayetin sonundaki "Allah'tan korkun... (ittekullah)" ifadesi ile bağlantılı bir zarftır. Bu ifadede "Allah'ın peygamberlere diyeceği gün" yerine, peygamberleri bir yere toplayacağını bildirmesi, şahitlerin şahitlik için bir araya getirilmesine uygun düşmesinden dolayıdır. Nitekim *"Namazdan sonra onları alıyorsunuz; onlar da... Allah'a yemin ederler."* ifadesi bu noktaya işaret eder.

Kıyamet günü peygamberler, *"Bizim hiçbir bilğimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* şeklindeki cevapları ile kendilerinin bilgisiz olduklarını vurguladıktan sonra gayblere ilişkin bilginin tümünün sırf Allah'a mahsus olduğunu dile getirecekleri bildiriliyor. Bu ifadeden, bilginin özünden yoksun olduklarını kastetmedikleri anlaşılıyor. Çünkü *"şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* ifadesi, bilgi sahibi olmayı reddetmenin sebebini bildiriyor.

Bilindiği gibi bütün gayb ilimlerinin Allah'a mahsus olduğunu vurgulamak, O'nun dışındakilerin hiçbir şey bilmediklerini söylemiş olmayı gerektirmez. Özellikle şahitlikle ilgili bilgi söz konusu olduğunda böyle bir şey düşünülemez. Zaten ayette peygamberlerden istenen bilgi, yani insanların çağrılarına nasıl karşılık verdikleri meselesi, şahitlik kapsamına giren bir bilgi türüdür, gayb kapsamına giren bilgilerden değildir.

Dolayısıyla peygamberlerin *"Bizim hiçbir bilğimiz yok"* şeklindeki sözleri mutlak anlamdaki bilgiyi değil, gayb ile şu ya da bu oranda ilişkisi olan gerçek anlamdaki bilgiyi reddediyor. Bilindiği gibi ilim, sebepleri ile ve bağlantıları ile ilişkili olduğu oranda sahibine gerçeği açıklar. Objektif gerçek, dış dünyada meydana gelen meselenin öncesinde bulunan ve eş zamanlı olarak onu kuşatan unsurların bütünü ile bağlantılıdır. Buna göre dış dünyadaki herhangi bir meseleyi gerçek anlamda bilebilmek, ancak önce bütün varlık unsurlarını, sonra da tam olarak kuşatılması mümkün olmayan yaratıcısını kuşatmakla mümkündür ki, böyle bir bilgiye sahip olmak insan kapasitesinin dışındadır.

İnsan bu uçsuz bucaksız kâinatı, onda yer alan gezegenleri ve galaksileri düşününce hayretten dona kalıyor. Arkasından kâinatı oluşturan elementleri incelediğinde, aklını oynatacak gibi oluyor. Galaksilerden elementlere uzanan bu iki varlık kutbu arasına gidip geldiğinde, şaşkınlıktan kendini kaybedecek gibi oluyor. İşte bu engin kâinatla ilgili olarak insana verilen bilgi son derece azdır, hayatı boyunca muhtaç olacağı kadardır. Bu bilgi, zifiri karanlık gecede yolculuk yapan bir kişinin sadece ayağını bastığı yeri aydınlatabilen cılız bir mum ışığına benzer.

Buna göre insan bilgisinin konusu olan her şey, varlığı ve meydana gelişi itibarı ile çevresindeki varlıklarla, çevresindeki varlıklar da onların çevresindeki varlıklarla sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu çevre ilişkisi genişleyip gider. Bunların hepsi insan idrakine kapalı gayb alanına girer. Buna göre bir şeyin kelimenin tam anlamı ile bilgi alanına girebilmesi için, bu bilginin varlıktaki bütün gaybleri kapsaması gerekir. Bu kadar geniş bir bilgiye sahip olmak, insan olsun, başkası olsun, hiçbir kapasitesi sınırlı ve belirli yaratık için mümkün değildir. Böylesine sınırsız bir bilgiye sadece yüce Allah sahiptir. O Allah ki, tektir, ezici iradenin sahibidir, gayblerin anahtarları yanındadır ve o gaybleri kendisinden başka bilen yoktur.

Nitekim yüce Allah, *"Allah bilir, siz bilmezsiniz."* (Bakara, 216) buyuruyor. Bu ayet, cahilliğin insan tabiatının ayrılmaz bir parçası olduğuna, ona ancak sınırlı ve belirli miktarda bilgi verildiğine delildir. Yüce Allah bu gerçeği vurgulamak üzere, *"Kâinatta varolan her şeyin hazinesi, ana kaynağı bizim katımızdadır ve biz her şeyi size belirli bir ölçüye göre indiririz."* (Hicr, 21) buyuruyor.

İmanın (a.s), yüce Allah'ın niçin kendisini yaratıklardan, insanlardan sakladığı yolundaki soruya verdiği "Çünkü yaratıkların, insanların temel yapısı cehalet esası üzerine kuruludur." şeklindeki cevabı da bu gerçeği dile getiriyor. Başka bir ayette, *"İnsanlar onun bilgisinin sadece dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255) buyuruyor. Bu ifade, bilginin bütünü ile Allah'a ait olduğuna ve insanların ancak O'nun bilgisinin dilediği kadarına sahip olabileceklerine delildir. Başka bir ayette ise, *"Size bilginin çok az bir bölümü verilmiştir."* (İsrâ, 85) buyruluyor. Bu ifade, aslında bilginin çok miktarda olduğuna, fakat insana bunun sadece az bir diliminin verildiğine delâlet eder.

O hâlde işin gerçeği şu ki, gerçek ilim Allah'tan başkasında bulunmaz. Öte yandan kıyamet günü, o günü anlatan ayetlerde ifade edildiği üzere her şeyin gerçek mahiyeti ile ortaya çıkacağı bir gün olması hasebi ile sadece doğru olan söz söylenir. Nitekim yüce Allah o gün hakkında, *"O gün Allah'ın izin verdiklerinin dışında hiç kimse konuşamaz ve konuşmasına izin verilenler de doğruyu söylerler."* (Nebe', 38) buyuruyor.

İşte bundan dolayı peygamberler, *"Size ne cevap verildi?"* şeklindeki soruyu kendilerinin bilgisi olmadığı şeklinde cevaplandıracaklardır. Bu cevap doğrudur. Çünkü bu konudaki bilgi gayb alanına girer. Böyle olduğu için *"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilersin."* diyerek o konudaki bilginin Allah'a ait olduğunu ifade edeceklerdir.

Peygamberlerin bu cevabı Allah'ın yüceliği önünde bir tür boyun eğme, mevlâları karşısında muhtaç ve yok mesabesinde olduklarına yönelik bir itiraf olduğu kadar Allah'ın huzurunda takınılacak edebin gereği ve durumun bütün çıplaklığı ile açıklanmasıdır. Yoksa arkasından başka hiçbir cevap verilmeyecek olan nihaî bir cevap değildir.

Bu cevabın son cevap olmadığının gerekçeleri şunlardır:

1- Yüce Allah, peygamberleri ümmetleri üzerinde şahit kılmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her ümmetten şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olacak?"* (Nisâ, 41) *"Kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir."* (Zümer, 69) Peygamberleri şahitlikle görevlendirmenin tek anlamı, o gün onların ümmetleri hakkında şahitlikte bulunmalarıdır. O gün, onların Allah'ın takdiri uyarınca bu şahitliği yapacakları şüphesizdir.

Buna göre onların *"bizim hiçbir bilgimiz yok"* demeleri, o gün yetkiyi ve egemenliği bütünü ile elinde bulunduracak olan gerçek hükümdar önünde takınılacak bir kulluk edebi olduğu kadar, aynı zamanda gerçek durumun dile getirilmesidir. Gerçek durumdan kastettiğimiz şudur: Zatî bir sıfat olarak ilim sahibi olan tek O'dur. O'nun dışındakiler O'nun bağışladığı kadarı ile bilgi sahibi olabilirler. Peygamberlerin bu ilk cevaptan sonra ümmetlerinin durumu ile ilgili olarak kendilerine bağışlanan bilgiye dayalı bir cevap vermelerinde bir sakınca yoktur.

Bu söylediklerimiz, *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, siz in-*

sanlara şahit olasınız ve Peygamber de size şahit olsun." (Bakara, 142) ayetinin tefsiri sırasında yapmış olduğumuz incelemeyi teyit eder. O incelemede bu bilginin ve şahitliğin bizim bildiğimiz anlamdaki bilgi ve şahitlik türünden olmadığını, bunların sırf Allah'a mahsus bir bilgi türü olduğunu ve Allah'ın bu bilgi türünü bazı seçkin kullarına bağışladığını belirtmiştik.

2- Yüce Allah, kendine yakın kulların kıyamet günü kendileri ile ilgili konularda bilgi sahibi olduklarını bildirmiştir. Şu ayetlerde bu gerçek vurgulanıyor: *"Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: 'Siz Allah'ın hükmü uyarınca belirlenen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız."* (Rûm, 56) *"Bu setin tepelerinde her iki grubu simalarından tanıyan kimseler vardır."* (A'râf, 46) *"Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar şefaât yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86)

İsa Peygamber (a.s) bu ayetin kapsamına girenlerdendir. Çünkü o bir peygamberdir ve bilerek hakka şahitlik edenlerdendir. Yüce Allah başka bir ayette, *"Peygamber dedi ki, kavmim bu Kur'ân'ı büsbütün terk etti."* (Furkan, 30) Buradaki "Peygamber"den maksat bizim Peygamberimizdir. Burada Peygamberimizin (s.a.a) dilinden nakledilen söz, aynı zamanda incelemekte olduğumuz ayetteki, *"Size ne cevap verildi?"* sorusunun cevabıdır. Bütün bunlardan ortaya çıkıyor ki, peygamberlerin *"Bizim hiçbir bilgimiz yok."* şeklindeki cevapları nihaî cevap değildir.

3- Kur'ân'da peygamberlerin ve ümmetlerin her ikisinin de sorguya çekilecekleri bildiriliyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendilerine peygamber gönderilenleri de, peygamberleri de sorguya çekeceğiz."* (A'râf, 6) Bunun yanı sıra kendilerine peygamber gönderilmiş ümmetlerin çok sayıda soruya verdikleri çok sayıda cevaptan söz ediliyor. Cevap ise bilgiyi gerektirir. Soru da bilginin varlığına yönelik bir işarettir. Nitekim ümmetler ile ilgili olarak şöyle buyruluyor: *"Sen daha önce bu durumdan habersizdin. Biz senin gözündeki perdeyi kaldırdık. Bugün görüşün keskindir."* (Kaf, 22) *"Günahkârları, Rable-rinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş olarak 'Rabbimiz gördük, işittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım, şimdi kesin olarak inandık' derken bir görsen."* (Secde, 12) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Kıyamet günü ümmetler -özellikle onların günahkârları- bilgi sahibi olacaklarına göre, peygamberlerin bilgidен yoksun olacakları nasıl tasavvur edilebilir? O hâlde yukarıdaki açıklamamızın doğruluğunu kabul etmek gerekir.

ŞAHİTLİĞİN ANLAMİ ÜZERİNE

İçinde yaşadığımız toplum ve hayatın çeşitli alanlarındaki etkin güçler arasındaki etki-tepki ilişkileri, bizleri kaçınılmaz olarak anlaşmazlıklara ve çatışmalara sürükler. İçimizden birinin elindeki menfaat kaynağına başkası ya ortak olmak veya o menfaati tek başına elde etmek ister. Bunun için menfaatin çekiciliğine kapılan kişi onun ilk sahibi ile çatışmaya girer. Bu çatışmaların ortadan kalkması için insanın yargının ve hüküm vermenin gerekliliğini kabul etmesi zorunlu olmuştur.

Yargının başta gelen ihtiyacı, meydana gelen davaların ve olayların oldukları gibi saklanması, değiştirme ve çarpıtma girişimlerinden zarar görmelerini önleyecek şekilde zapta geçirilmeleridir. Hâkimlerin doğru karar verebilmeleri için bu şarttır. Bunda hiç kimsenin şüphesi olamaz.

Bunun için olaylarla ilgili şahitlik kurumunun işlemesi gerekir; yani bir insanın olayı bilmesi, görmesi ve bu bilgisini taşıması ve gerektiği zaman bu bilgisini yetkililere sunması icap eder. Olayları yazıya geçirmek de bir zaptetme yoludur. Ayrıca insanlığın bulduğu başka zaptetme metotları da kullanılabilir.

Fakat şahitlik, diğer zaptetme ve koruma metotlarından birkaç bakımdan ayrılır. Birincisi, şahitlik dışındaki metotlar insanlar arasında hâlâ yaygın değildir. Bunların en yaygını ve en bilineni olan yazıya geçirme metodu bile günümüze kadar bütün insanları kapsamına almış değilken, diğer metotların yaygın kullanımından nasıl söz edilebilir? Fakat şahitlik ve bilgiyi taşıma metodu böyle değildir.

İkincisi, şahidin sakladığı ve hafızasına yerleştirdiği bilgileri sözlü olarak ifade etmesi anlamına gelen şahitlik yazıya geçirme ve diğer bilgi zaptetme ve saklama metotlarına göre bozulma ve çeşitli kazalara maruz kalma ihtimallerinden daha uzaktır.

Bundan dolayı hiçbir milletin, şahitlik kurumuna önem vermekten

geri durmadığını görürüz. Toplumlar arasındaki derin gelenek, millî haslet, geri kalmışlık ve ilerlemişlik farklılıklarına rağmen şahitlik hepsinde geçerliliğini korumaktadır.

Bu konuda göz önünde tutulan ölçü, şahitliğine başvurulacak kişinin milletin bir ferdi ve toplumun parçası olmasıdır. Bundan dolayı meselâ bulûğ çağına ermemiş çocukların ve ne dediğini bilmeyen delilerin şahitlikleri kabul edilmez. Bazı ilkel toplumlarda da kadınların şahitliği geçerli sayılmaz. Çünkü o toplumlarda kadınlar o toplumun bir parçası kabul edilmez. Romalılar ve Grekler gibi eski kavimlerde çoğunlukla bu tür uygulamalar ve gelenekler geçerli idi.

Fıtrat dini olan İslâm ise şahitliğe önem verir ve diğer bilgi saklama metotları arasında ona delil olma ayrıcalığı tanır. Diğer bilgi saklama metotlarına ise bilgi sağladıkları oranda itibar eder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Şahitliği Allah için yerine getirin."* (Talâk, 2) *"Şahitliği saklamayın. Kim şahitliği saklarsa, onun kalbi günahkârdır."* (Bakara, 283) *"Onlar ki, şahitlik görevlerini yerine getirirler."* (Meâric, 33)

İslâm, zina dışındaki bütün davalarda iki kişinin şahitliğini geçerli sayar. Maksat şahitlerin birinin öbürünü teyit etmesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"(Bu işleminize) erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa, razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın şahitlik etsin, ta ki kadınlardan biri şaşırsa, diğeri ona hatırlatsın. Şahitler çağrıldıkları zaman gelmekten kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve kuşkulanmamanız için de elverişlidir."* (Bakara, 282)

Ayette ifade ediliyor ki, burada açıklanan ve göz önüne alınan şahitlikle ilgili hükümler -ki, bu hükümler arasında iki kişi olsunlar diye birinin yanına öbürünü katmak da vardır- adalete, şahitliğin yerine getirilmesine ve şüpheyi gidermeye en uygun hükümlerdir.

Öte yandan İslâm, toplumun ferdini belirlerken, başka bir deyişle insan toplumunu oluşturan tekleri belirlerken, kadını da onun bir parçası saydığı ve onu da bu hükmün kapsamı içinde bildiği için ona erkekle birlikte şahitlik hakkı tanımıştır. Fakat oluşturduğu toplumun duygusallık yerine aklı yürütmeye dayanmasını ön gördüğü için ve kadının da duygusal yanı ağır bastığı için ona erkeğin yarısı oranında hak ve ağırlık vermiştir. Bunun sonucu olarak iki kadının şahitliğini

bir erkeğin şahitliğine denk saymıştır. Nitekim yukarıdaki ayette geçen, *"biri şaşırırsa, diğeri ona hatırlatsın"* ifadesi bu noktaya işaret ediyor.

Tefsir kitabımızın dördüncü cildinde İslâm'da kadın hakları konusunda yaptığımız incelemede bu hususa ışık tutacak bilgiler vermiştik. Şahitlik konusunda ayrıntılara ait birçok hüküm vardır ki, bunlar fıkıh kitaplarında geniş biçimde ele alınmaktadır ve bizim bu incelememizin amacı dışında kalmaktadır.

ADALET ÜZERİNE

İslâm hükümlerini inceleyenler incelemeleri sırasında adalet kelimesi ile sık sık karşılaşılır. Kimi zaman incelemeyi yapanların anlayış farklarına bağlı olarak bu kelimenin farklı tanımlarına, değişik açıklamalarına rastlanır. Fakat bu kavramın tahlilinde ve İslâm'ın temel dayanağı olan fitratla bağdaştırılarak kazandığı geçerlilik niteliği biçiminde Kur'ân'a dayalı olan bu incelememizde başka bir yol izlememizin uygun olacağını düşünerek şöyle diyoruz:

Yüce ve alçak tutumlar ile ifrat ve tefrit kutupları arasında itidal ve ortalama nokta anlamına gelen adaletin insan toplumlarında, gerçek değeri ve büyük bir ağırlığı vardır. Ortalama kitle, sosyal birleşimin temel unsurunu oluşturur. Toplumda yüce değerlerle donanmış ve varılması amaçlanan ideal noktayı temsil eden fertler her zaman az sayıda olur. Toplumun ender rastlanan fertleri her ne kadar sosyal yapının temel unsurlarını oluştursa da toplum böylesine az bulunan fertlerden meydana gelmez, oluşumunu sadece bunlara bağlayamaz.

Öte yandan toplumun öbür kutbunda ahlâksız ve seviyesi düşük fertler yer alır. Bunlar sosyal hakları gözetmezler. Toplumun ortalama ideallerini şahıslarında gerçekleştirmezler. Sosyal hayatın şartı olan temel kuralları gözetme arzusu gözetmezler. Toplumu çökerten ve unsurları arasındaki bağları koparan çeşitli suçları işlemelerine engel tanımazlar. Kısacası bunların toplumun bir parçası olmalarına güvenilmez, faydalı etkilerine ve iyi öğütlerine güven olmaz.

Bu iki zıt kutup bir yana bırakılırsa, hüküm ortalama fertlere göre olur. Toplumun yapısını bu fertler ayakta tutar. Toplumun amaçları ve idealleri bu fertlerde gerçekleşir. Güzel sonuçları bunlarda görülür ki,

toplumun parçaları ve organları bu güzel sonuçları elde etmek ve bunlardan yararlanmak için bir araya gelmiştir.

Bütün bu söylediklerimiz bu konuya eğilen toplumsal herkesin ilk bakışta kabul edeceği, şüpheye düşmeden onaylayacağı gerçeklerdir.

Herkes zorunlu olarak kabul eder ki, sosyal hayatta davranışlarına güven duyulacak, orta yolu benimsemiş, kanunları, geçerli gelenekleri ve ahlâk kurallarını pervasızca çiğnemekten kaçınacak, hükümet yargı ve şahitlik gibi çok sayıda alanda bir oranda umursamazlığa ve laubaliliğe kapılmayacak mutedil fertlere ihtiyaç vardır.

İşte İslâm, fıtrat nazarında bedihî olan veya bedihîye yakın bir derecede olan bu hükmü, şahitler için geçerli saymıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İçinizden iki adil kişiyi şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. Allah'a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüt budur."* (Talâk, 2) *"Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca, vasiyet edeceği zaman aranızda olması gereken şahitlik, sizden adalet sahibi olan iki kişinin şahadetidir."* (Mâide, 106) Her iki ayette de müminlere hitap ediliyor. Söz konusu iki şahidin adil kişiler ve müminlerden olmasının şart koşulması, bu şahitlerin dinî toplumlarına nispetle mutedil ve ortalama bir durumda olmaları demektir.

Milliyet ve kavmiyet esasına dayalı toplumlara gelince, İslâm bu toplumlarda geçerli olan din dışı bağları nazarı itibara almaz. Anlaşılan o ki, dinî toplumun ölçülerine göre bu şahitlerin mutedil ve ortalama durumda olmaları demek, onların dindarlıklarına güvenilir, dinde mahvedici büyük günah sayılan kötülüklerden sakınan kimseler olmaları demektir. Nitekim yüce Allah, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) buyuruyor. Büyük günahların anlamını bu ayetin tefsiri sırasında dördüncü ciltte anlatmıştık.

Şu ayette bu anlam ifade edilmektedir: *"İffetli kadınları zina etmekle suçladıktan sonra bu konuda dört şahit gösteremeyenlere sekse kırba vurun ve artık şahitliklerini hiç kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Yalnız bu iftira suçunun arkasından tövbe ederek tutumlarını düzeltenler bu hükmün kapsamı dışındadırlar. Çünkü Allah affedici ve merhametlidir."* (Nur, 5)

"Şahitlerden razı olduğunuz..." (Bakara, 282) ayeti de, inceleme

konumuz olan ve adaletli olmayı şart koşan ayetle aynı anlamı ifade ediyor. Çünkü burada söz konusu edilen razı olma, dinî toplumun ve-
receği bir rızadır. Dinî toplum ise dine dayanması hasebi ile sadece
din alanındaki davranışları güvenilir olan kimselere onay verir. Bu, bi-
linen bir gerçektir.

İşte fıkıhta "adalet melekesi" diye adlandırdığımız sıfat budur. Bu
sıfat, ahlâkî anlamda adalet melekesinden farklıdır. Fıkıh alanında söz
konusu olan adalet, çevrenin görüşüne göre büyük günahlardan caydı-
ran bir nefis yapısına sahip olmaktır. Ahlâkî adalet ise, gerçek anlam-
da insanda kökleşen bir meleke demektir.

Bu incelemede anlatmaya çalıştığımız adalet, Ehlibeyt İmamların-
dan (hepsine selâm olsun) gelen rivayetlerde tarif edilen adalettir.

Meselâ Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi riva-
yet zinciriyle İbn-i Ebu Yafur'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer
Sadık'a (a.s), 'Bir kişinin Müslümanlar tarafından adil olduğu ne ile
anlaşılacak ki, onun onların lehinde veya aleyhindeki şahitliği kabul
edilebilsin?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Müslümanlar onu terk
etmesi [=görünür günahları olmaması], iffetlilik [=kaçınması], karnına,
edep yerine, eline ve diline hâkim olması ile, içki içmek, zina etmek,
faizcilik, ana-babaya asi olmak, savaştan kaçmak gibi Allah'ın cehen-
nem azabı ile tehdit ettiği büyük günahlardan kaçınması ile tanır ve bi-
lirsiniz."

"Bütün bunlara delil olacak tutum, kişinin kusurlarını gözlerden
saklı tutmasıdır. Öyle olunca Müslümanların gördüklerinin ötesindeki
kusurlarını ve ayıplarını kurcalamaları haram olur. Onun pâk ve adil
olduğunu belirtmeleri gerekir. Ayrıca namazlara bağlılığını göstermesi
gerekir. Bunun için namazlarını devamlı olarak vakitlerinde ve cema-
atle kılması ve mazeretsiz olarak cemaatten geri kalmaması esastır."

"Kişi bu şekilde cemaatle namaz kılmaya devam edince, kabilesi
ile mahallesinin sakinlerinden onun hakkında sorulunca, 'Biz onun hiç-
bir kötülüğünü görmedik. O her zaman namazlarını cemaatle kılıyor'
denir. İşte bu, onun şahitliğini geçerli kılar ve o, Müslümanlar arasın-
da adil bir kişi olarak kabul edilir. Çünkü namaz, günahları örter ve
onlara keffaret olur. Ama eğer bir kişi namazlarını camide cemaatle
kılmaya özen göstermezse, onun namazlarını kıldığına şahitlik etmek
mümkün olmaz."

"Cemaatle namaz kılma hükmü, namaz kılanı kılmayandan, namaz vakitlerine özen gösterenleri ihmal edenlerden ayırt etmek için konmuştur. Böyle olmasaydı, hiç kimse başkasının salih bir kişi olduğuna şahitlik edemezdi. Çünkü namaz kılmayan kimse Müslümanlar arasında salih kişi kabul edilmez. [Bilindiği gibi] Peygamberimiz (s.a.a) cemaatten geri kalanları evleri ile birlikte yakmayı düşünmüştür. Onların bazıları namazlarını evlerinde kılıyorlardı. Fakat Peygamberimiz bunu kabul etmedi. Yüce Allah'ın ve Peygamberimizin evleri içinde yakmayı uygun gördüğü kişilerin şahitliği veya Müslümanlar tarafından adil oldukları nasıl kabul edilebilir? Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: Mazeretsiz olarak mescitte Müslümanlarla birlikte namaz kılmayanın namazı kabul olmaz." [c.3, s.24, bab:17, h:1]

Ben derim ki: Bu hadis, et-Tehzib adlı eserde daha uzun olarak yer almıştır, biz onu kısa olarak nakletmeyi uygun gördük. İmamdan gelen rivayetin ilk bölümündeki "setr" ve "ifaf" kelimeleri, es-Sihah adlı eserdeki açıklamaya göre, terk etme anlamındadır. Görüldüğü gibi, bu rivayet adaletliliği Müslümanlar arasında temel bir ilke olarak kabul ediyor ve nefsî olan bu sıfatın varlığını gösteren belirtinin Allah'ın haram kıldığı şeylerden kaçınmak ve yasaklanan nefsanî arzulardan uzak durmak olduğunu açıklıyor. Bunun delili büyük günahlardan kaçınmaktır. Sonra da bütün bunların delili, imamin tafsilatlı biçimde açıkladığı üzere Müslümanlar arasında iyi görünmektir.

Aynı eserde Abdullah b. Müğire kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kim fitrat üzerine doğar ve nefsinin salihliği ile tanınırsa, şahitliği caizdir." [c.6, s.283, h:183]

Yine aynı eserde Semaa'dan, o da Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Zayıf [kişilikli] kimseler, iffetli ve günahlardan sakınan kişiler oldukları takdirde şahitlik etmelerinde sakınca yoktur."

el-Kâfî adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Mehziyar'dan, o da Ebu Ali b. Raşid'den şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'a (a.s) 'Senin dostların arasında görüş ayrılıkları var. Hepsinin arkasında namaz kılabilir miyim?' diye sordum. Bana 'Sadece dindarlığına güvendiğin kimselerin arkasında namaz kıl.' diye cevap verdi." [c.3, s.374, h:5]

Ben derim ki: Naklettiğimiz rivayetlerin yukarıdaki açıklamala-

rımızı teyit ettikleri açıkça görülüyor. Bu konuda irdelenecek daha başka meseleler vardır, ama onlar bu incelememizin amacı dışındadırlar.

YEMİN ÜZERİNE

"Ömrüm hakkı için şu iş şöyledir" veya "Hayatım hakkı için şu iş söylediğim gibidir." şeklinde yeminler edilir. Bu sözlerin anlamı şudur: Kişi bu sözleri ile bir haber veriyor ve bu haberin doğruluğunu ömrüne ve hayatına bağlıyor. Bu ömür veya hayat, o yemini yapanın nazarında yüce ve saygın değerlerdir ve haber verilen olayın doğruluğu ve asılsızlığı ile bu değerlerin varlığı ve yokluğu birbirine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Eğer verilen haber yalan ise, hayatın kişi nazarındaki yüceliği ve saygınlığı ortadan kalkmakta ve hayata saygınlık atfetmeye çağırان insanlık seviyesinin altına düşülmektedir.

Bunların yanı sıra "Allah'a ant veririm; şu işi yap veya şu işi yapma." demenin anlamı ise şudur: Kişi sözünü ettiği işin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmekle yüce Allah'ın müminler nazarındaki izzeti arasında bağ kurmaktadır. Öyle ki, istenen şeye karşı gelinir veya yasaklanan şeye aykırı davranılırsa, yüce Allah'ın izzeti gölgelenmiş ve ona olan imana saygısızlık edilmiş olur.

Tıpkı bunlar gibi senin "Vallahi şu işi yapacağım" şeklindeki sözünle, sözünü ettiğin işe yönelik kararın ile Allah'ın senin nazarındaki yüceliği ve saygınlığı arasında imanın oranında özel bir bağlantı kuruyorsun. Öyle ki, o işle ilgili kararını bozman veya gayretini gevşetmen, Allah'ın senin nazarındaki yüceliğini ortadan kaldırman demek sayılır. Bu tür sözleri söylemenin amacı, kararı bozmayı veya gayreti gevşetmeyi önlemektir. Buna göre yemin etmek, haber veya inşâ nitelikli bir işle yüce ve şerefli bir değer arasında özel bir bağ kurmaktır. Öyle ki, bağlanan işin yok olması ile kendisine bağlanan değer de yok olur. Kendisine bağlanan değer bu bağlantıyı yapanın nazarında ne kadar önemli ve kutsal olursa, ne oranda onun değerini gidermeye ve yüceliğini gölgelemeye razı olmazsa, verdiği haberi doğru verir, yapacağına ve yapmayacağına dair verdiği sözlerde titiz olur veya verdiği kararı yürütmekte kesinlikle azimli davranır. Yani yeminin sonucu, söyleyen sözle ilgili güçlü bir pekiştirir.

Bazı dillerde yeminin zıddı olan bir bağlantı biçimine rastlanır. Bu tür sözlerde verilen haber ile haber verenin nazarında önemi ve değeri olmayan şeyler arasında bağ kurulur. Böylece kişi verdiği veya ulaştırdığı haberi hafife almış, önemden yoksun saymış olur. Bu bir tür sövme sayılır. Bu tür ifadelere Arap dilinde pek rastlanmaz.

Bildiğimiz kadarı ile yemin, insanların dillerinde dolaşan nesilden nesle miras kalan adaletlerdendir. Belirli dillere mahsus bir gelenek değildir. Bu da gösteriyor ki, sözel bir olgu değildir. İnsanı buna ileten faktör sosyal hayatın gerekleri, ona başvurma gerekliliği ve yararlılığı yönündeki toplumsal bilinçtir.

Yemin günümüzde de milletler arasında geçerliliğini korumaktadır. Zaman zaman toplumlarında meydana gelen ve resmîyete intikal etmeyen çeşitli durumlarda ona dayanılır ve başvurulur. Bu yeminler aldatmayı gidermek, karşı tarafı tatmin etmek ve verilen bir haberi teyit etmek gibi çeşitli maksatlarla yapılır. Hatta medenî kanunlar bile, ona önem vererek bazı durumlarda ona yasal bir statü tanıdılar. Meselâ devlet başkanları ve önemli devlet yetkilileri önemli görevlerini devralırken yemin ederler.

İslâm sadece Allah adına yapılan yeminlere büyük önem vermiştir. Bu ilginin tek sebebi yüce Allah'a saygıyı gözetmek, O'nun ululuk konumunu korumak, Rab ile kul arasında bulunması gereken hürmetle bağdaşmayacak laubaliliklere meydan vermemektir. Bundan dolayı yeminini bozanlar için özel bir keffaret öngörülmüş ve sık sık Allah adına yemin edilmesi hoş karşılanmamıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak..."* (Mâide, 89) *"Sakin Allah adına yaptığınız yeminleri iyilik etmeye, günahlardan sakınmaya ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın."* (Bakara, 224)

Delilden yoksun, ispatsız davalarda yemin geçerli sayılmıştır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz hakka tecavüz etmedik... diye Allah'a yemin ederler."* (Mâide, 107) Peygamberimiz (s.a.a) de bu konuda, *"Şahit getirmek, iddia edene; yemin etmek ise, inkâr edene düşer."* buyurmuştur.

Yemini muteber saymanın anlamı, başka da delil bulunmayan davalarda imanın kendisinin delil oluşu ile yetinmektir. Çünkü dine dayalı toplum, fertlerinin Allah'a olan imanına dayanır. Mümin insan bu birleşik ve kaynaşmış bütünün parçasıdır. Bu bütün ise, uyulan geleneklerin ve uygulanan hükümlerin kaynağıdır. Kısacası toplumda görülen bütün sonuçlar o toplumun dinî hayatının yansımasıdır. Buna karşılık dinî esaslara dayanmayan toplumlar da fertlerin millî amaçlara yönelik inançlarına dayanır. O toplumda geçerli olan gelenekler, kanunlar, ahlâk kuralları ve âdetler bu inançtan kaynaklanır.

Durum böyle olunca ve bütün sosyal alanlarda ve çoğu hayat gereklerinde çeşitli biçimlerde fertlerin inancına dayanmak doğru olduğuna göre, başkaca delilin bulunmadığı davalarda fertlerin inancına dayanmak caizdir. Bunun uygulama yöntemi de ispat edilemeyen davalarda yemine başvurmaktır. Böylece davacının iddiasını reddeden kişi, bu reddi ile imanı arasında bağ kurmuş, onu imanı ile kayıtlandırmış olur. Bu durumda iddiayı reddetmesi asılsız olur ve açıklamalarının, verdiği bilgilerin yalan olduğu ortaya çıkarsa, Allah'a olan imanı da geçerliliğini kaybeder.

Buna göre yemin edenin imanı yemini sebebi ile ipotekli bir mal gibi olur. Alacaklının kontrolüne girer. Tekrar eski sahibine dönebilmesi için ipotekli tarafın sözünde durması ve borcunu zamanında ödemesi gerekir. Aksi hâlde malı gider ve eli boş kalır.

Yemin eden kişi de öyledir. İmanı yeminin konusuna ipotekli kalır. Söylediğinin tersi ortaya çıkmayınca kadar imanı ipotek altında olur. Söylediğinin tersi ortaya çıkarsa, imandan yana eli boş kalır. Geçerlilik derecesinden düşer. Dine dayalı bir toplumda bütün sosyal ayrıcalıkların kriteri olan imanın meyvelerinden yararlanma hakkını kaybeder. Bütün bölümleri birbiri ile uyumlu olan dinî toplumdan dışlanır. Ne başı üzerinde ona gölge edecek gök yüzü ve ne ayağını basacağı toprak parçası bulur.

Bu açıklamamız, egemenliğin tamamen dine ait olduğu, nefsanî arzuların toplum yönetiminde etkili olmadığı Peygamberimiz (s.a.a) dönemindeki uygulama ile teyit ediliyor. O dönemle ilgili rivayetlerden öğreniyoruz ki, cemaat namazlarından geri kalan ve savaşımlara katılmayan kimseler diğer Müslümanlar tarafından yoğun bir kınama tepkisine maruz kalmışlardır.

İçinde yaşadığımız döneme gelince, bu dönemde dinin etkisi zayıfladı. Kalplere nefsanî arzular egemen oldu. Toplumumuz bir yandan gevşek bünyeli ve insanlar tarafından gerektiği gibi umursanmayan dinî ideallerle, öte yandan günümüz dünyasından aktarılan yeni ideallerin ortak platformu oldu. Bu yabancı ideallerin ortak niteliği, alabildiğine maddî zevklere dalmak oldu. Halk kalabalıklarının bu zevk-lere şuursuzca hücum ettikleri görülüyor. Bunun sonucu olarak dinî idealler ile dışardan gelen yeni idealler arasında amansız bir mücadeleye ve çatışma baş gösterdi. Sürekli biçimde birbirlerini alt etmeye çalışırken, bazen biri galip gelirken öbürü yeniliyor, bazen de bunun tersi oluyor.

Bu arada toplumun her alanına yayılması gereken toplumsal düzenin birliği bozuldu. Ruhları herc-ü merc dalgası sardı. Bu durumda ne yemin ve ne ondan daha güçlü bir yaptırım, insanların haklarını korumak için yeterli ve yararlı olamıyor. Toplum sadece mevcut dinî değerlere dayanmaktan uzak kalmakla yetinmedi, dinî değerler ile birlikte yeni kanunlara da dayanmayarak büsbütün başı boşluğa yuvarlandı.

Yalnız insanlar Allah'ın hükümlerine sırt çevirdiler, onları umursamaz oldular diye Allah hükümlerini yürürlükten kaldırmaz, yasalarını göz ardı etmez. Allah katında geçerli olan tek din İslâm'dır. O kullarının kâfir olmalarına razı olmaz.

Eğer hak yol, insanların nefsanî arzularına uysa, göklerle yeryüzü alt üst olurdu. İslâm, insan hayatının bütün alanlarına karışır, o alanların her biri ile ilgili hükümler ortaya koyar. Parçaları birbiri ile uyumlu, dengeli ve birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Tek bir tevhit ruhu ile yaşar. Bazı bölümleri hastalanınca bütünü hastalanır. Bazı kısımları bozulunca bu kısmî bozulma, bütünün işleyişinde etkili olur. Tıpkı bir tek insanda olduğu gibi.

İnsanın bazı organları bozulunca veya hastalanınca, sağlam tarafları sağlam olarak tutmanın yanı sıra hastalıklı ve bozuk kısımları tedavi edip düzeltmek gerekir. Hastalıklı ve bozuk organları hasta ve bozuk bırakmak ve sağlam kısımlara da sırt çevirmek doğru değildir.

İslâm, gerçi dosdoğru, kolay, müsamahakâr ve çeşitli dereceleri öngören, geniş çaplı bir dindir. Yükümlülüklerini yapabilme ve yürütebilme gücüne göre belirler. İpi uzundur. Bu ip, bütün kanun ve hükümlerinin istisnasız olarak güven içinde uygulanabildiği toplumsal

durumdan, işaretle namaz kılmakla yetinilen zorunlu ferdî durumlara kadar uzar. Fakat onun bir üst derecesinden alt derecesine inebilme kolaylığı, yükümlülükleri yerine getirmeye imkân vermeyen, kolayla kaçmayı mubah kılan zorunluluk ve olağanüstülük şartına bağlıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İman ettikten sonra kâfir olanlar Allah'ın gazabına uğrarlar, onlar için büyük bir azap vardır. Yalnız bu hükmü kalpleri kesin bir imanın hazzı ile donanmış olduğu hâlde baskı altında kalanlar için değil, fakat gönüllerinin kapısını inkârcılığa açanlar için geçerlidir... Buna karşılık dinlerinden dönsünler diye çeşitli işkencelere uğratıldıktan sonra göç edenler, arkasından cihat edenler ve karşılaştıkları zorluklara sabırla katlananlar da var. Hiç şüphesiz Rabbin bütün bu olup bitenlerden sonra onlar hakkında affedici ve merhametlidir."* (Nahl, 106- 110)

Fakat hayatı maddî hazlar temeline dayandırdıktan sonra şimdiki dünyanın geçerli düzeni ile bağdaşmadığı gerekçesi ile İslâm'ın bu maddî hayatla çelişen esaslarına uymamak için bahane aramak, maddeci mantığın dümen suyuna girmek demektir, İslâm mantığı ile bağdaşmaz.

Yemin konusu ile ilgili değinmemiz gereken bir mesele daha var. O da Allah'tan başkası adına yapılan yeminlerin Allah'a şirk olduğu yolundaki iddiadır. Bu görüşü ileri sürenlere sözünü ettikleri şirkten ne kastettiklerini sormak gerekir.

Eğer böyle demekle, yeminin yüceltme ve ululaştırma anlamı üzerine kurulduğu için Allah'tan başkası adına yapılan yeminle adına yemin edilen şeyin yüceltildiğini ve ululaştırıldığını, dolayısıyla bu tutumun bir tür boyun eğme ve kulluk arz etme girişimi olduğu için şirk olduğunu savunuyorsa, şöyle demek gerekir ki, her yüceltme girişimi şirk değildir. Yüceltmenin şirk olması için sadece Allah'a mahsus olan ve O'nu başkalarından müstağni kılan yüceliğin, adına yemin edilen şeye atfedilmesi gerekir.

Nitekim yüce Allah birçok yarattığı üzerine yemin etmiştir. Göğe, veryüzüne, güneşe, aya, geceleri ortaya çıkıp gündüzleri güneşin altında gizlenen yıldızlara, parlayan yıldıza, dağa, denize, incire, zeytine, ata, geceye, gündüze, sabah vaktine, şafağa, ikindi vaktine, kuşluğa, kıyamet gününe, nefse, kitaba, Kur'ân'a, Peygamberimizin (s.a.a) hayatına, meleklerle ve ayetlerde yer alan birçok şeye yemin etmiştir.

Hiçbir yemin, yüceltme anlamı içermeden yapılmaz.

Buna göre, bizim de yüce Allah'ın ifade tarzına uyarak bazı şeyleri sahip oldukları yücelik ölçüsünde yüceltmemize ve sadece bununla yetinmemize engel olan nedir? Eğer bu şirk olsa, en önce ondan yüce Allah kaçınır, bu konuda en büyük titizliği O gösterirdi.

Bunların yanı sıra yüce Allah daha birçok şeyi yüceltmıştır. Kur'ân, arş ve Peygamberimizin (s.a.a) ahlâkı gibi. Nitekim şöyle buyuruyor: "*Yüce Kur'ân hakkı için*" (Hicr, 87) "*O, yüce arşın Rabbidir.*" (Tevbe, 129) "*Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.*" (Nur, 4) Ayrıca yüce Allah peygamberlerinin ve müminlerin, kendisi üzerinde hakları olduğunu ifade etmiş ve bunları yüceltmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Andolsun ki, peygamber olan kullarımıza şu sözleri verdik. Mutlaka kendilerine yardım edilecektir.*" (Sâffât, 172) "*Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur.*" (Rûm, 47)

Her türlü yeminde yüce Allah'ın üslûbunu kendimize örnek alarak bu şeyleri yüceltmekte, yüce Allah'ın üzerine yemin ettiği bir şey veya dostlarının, üzerinde sahip olduklarını ifade ettiği haklarının biri üzerinde Allah'a yemin etmemizde ne engel var? Evet, şer'î sonuçları olan ve mahkemelerde yapılan yeminler fıkıhta belirtildiği gibi Allah'tan başkası adına yapılamaz. Fakat biz şu anda bunu konuşmuyoruz.

Eğer yeminin şirk olduğunu savunmakla, şekli nasıl olursa olsun, mutlak anlamda yüceltme Allah'tan başkası için yapılamaz, hatta Allah'ın ifadeleri ile bile bu yüceltmelere girilemez demek isteniyorsa, bu iddia delilden yoksundur, hatta kesin deliller onun tersinedir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Peygamberimiz (s.a.a) ve diğer Allah dostları hakkı için yemin etmek onlara yakınlaşmaya çalışmak, herhangi bir şekilde onların şefaatinin istemek, onlara kulluk sunmak ve görünmez bir egemenlik atfetmektir. Bu konuda söyleyeceğimiz söz az önceki sözlerimizin tekrarıdır. Eğer bu görünmez egemenlikle sadece Allah'a mahsus olan egemenlik kastediliyorsa, Allah'ın kitabına inanan bir mümin bu egemenliği Allah'tan başka hiç kimseye yaşırtmaz.

Yok, eğer bu egemenlikle Allah'ın izni ile bile olsa maddî olmayan mutlak egemenlik kastediliyorsa, bazı Allah dostlarının bununla sıfatlanamayacağını söylemenin delili nedir? Oysa yüce Allah, meleklerde bazı gaybî egemenliklerin bulunduğunu belirtiyor. Şu ayetlerde

buyrulduğu gibi: *"Sonunda birinize ölüm gelince, elçilerimiz hiçbir görev kusuru yapmaksızın onun canını alırlar."* (En'âm, 61) *"De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11) *"Andolsun, söktüp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzüp yüzüp gidenlere, yarışıp geçenlere, derken işleri düzenleyenlere."* (Nâziât, 5) *"Cebrail'e kim düşman ise, bilsin ki, onu senin kalbine Allah'ın izniyle indiren odur..."* (Bakara, 97) Kur'ân'da bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

Öte yandan yüce Allah, İblis ve askerleri hakkında şöyle buyuruyor: *"Sizin şeytanı ve adamlarını göremeyeceğiniz yerlerden onlar sizi görür. Biz şeytanları inanmayanlara dost yaptık."* (A'râf, 27) Peygamberlerin ve başkalarının ahirette şefaat edecekleri ve dünyadaki mucizeleri ile ilgili birçok ayet vardır.

Bu kimselerin hiç tereddüt etmeden varlıklarda sabit gördükleri maddî etkileri ile görünmez egemenlik diye nitelendirdikleri manevî etkiler arasında ne fark olduğunu keşke bilsem! Eğer Allah'tan başkasına etkinlik izafe etmek yasak ise, maddî etki ile maddî olmayan etki arasında fark yoktur. Eğer Allah'ın iznine bağlı olarak böyle bir isnatta bulunmak caiz ise, bu açıdan maddî olan ve olmayan etkilerin her ikisi de birdir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de Ali b. İbrahim'in, adlarını bildirmediği bazı ravilere dayanılarak verdiği bilgiye göre ravilerin son halkasını oluşturan kişi şöyle dedi: *"Temim-i Darî, İbn-i Bendî ve İbn-i Ebu Mariye bir yolculuğa çıkmışlardı. Temim-i Darî Müslüman, İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye Hıristiyan idi. Temim-i Darî'nin yanında bir heybe ve bu heybenin içinde bazı eşyalar, altın işlemeli bir kap ile bir gerdanlık vardı. Bu malları bazı Arap pazarlarında satmaya götürmüştü."*

"Yolda Temim-i Darî ağır bir hastalığa tutuldu. Ölümün eşğine gelince, heybesindeki malları İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'ye teslim ederek onları mirasçılarına ulaştırmalarını istedi. İki Hıristiyan Medine'ye döndüler. Emanet eşyalar arasında bulunan altın işlemeli kap ile gerdanlığı çıkarıp aldıktan sonra geride kalanları Temim'in vârislerine ulaştırdılar."

"Vârisler altın yaldızlı kap ile gerdanlığın kaybolduğunu görünce,

Temim'in yol arkadaşlarına 'Ölen yakınımız uzun süre hastalık çekti de tedavi için büyük masraflara mı girdi?' diye sordular. Adamlar 'Hayır, hastalığı sadece birkaç gün sürdü' dediler. Vârisler, 'Peki, bu yolculuğu sırasında bir şey çaldırdı mı?' diye sordular. Adamlar 'Hayır' dediler. Vârisler 'Peki, zarar ettiği bir alış veriş etti mi?' diye sordular. Adamlar 'Hayır' dediler. Vârisler 'Onun yanındaki en değerli eşyalar olan altın yaldızlı ve mücevher kaplamalı bir kap ile bir gerdanlığı bulamadık, bunlar ne oldu?' diye sordular. Adamlar, bize verdiklerini size teslim ettik, dediler."

"Vârisler bu yol arkadaşlarını Peygamberimize (s.a.a) götürdüler. Peygamberimiz (s.a.a) onlardan yemin etmelerini istedi. Adamlar da yemin edince, Peygamberimiz (s.a.a) onları salıverdi. Fakat bir süre sonra o altın yaldızlı kap ile gerdanlık onlarda görüldü. Bunun üzerine Temim'in yakınları Peygamberimize (s.a.a) gelerek, 'Ya Resulullah, İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'nin çaldığını iddia ettiğimiz eşya onlarda görüldü' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) yüce Allah'ın bu konuda bir hüküm indirmesini beklemeye koyuldu."

"Nitekim bir süre sonra *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatinca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden (Müslüman) olmayan iki kişinin şahadetidir.'* ayeti indi. Böylece yüce Allah sadece yolculukta olduğunda ve Müslüman şahit bulunmadığı zaman Ehlikitap'tan olan kimselerin vasiyet konusunda şahit tutulmalarına izin vermiş oldu."

"Ardından şöyle buyurdu: *'Eğer (bu gayrimüslimlerin şahitlikleri konusunda) kuşkuya düşerseniz, namazdan sonra onları alıyorsanız; onlar da 'Akraba da olsa şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız ve Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz'* diye Allah'a yemin ederler.' Bu ilk şahitliktir ki Peygamberimiz (s.a.a) adamlara yemin ettirdi. *'Eğer daha sonra şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa'* Yani yalan yere yemin ettikleri ortaya çıkarsa, *'iki başka kişi onların yerine geçer.'* yani davacının yakınlarından olan iki kişi *'vasiyete daha yakın olan iki kişinin'* yani ilk iki şahidin *'haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere iki başka kişi onların yerine geçer ve Allah'a yemin ederler.'* Yani bu

davada ilk iki şahitten daha doğru konuştukları ve onların Allah adına yaptıkları yeminlerin yalan olduğu yolunda Allah adına yemin ederler. *'Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz (hakka) tecaviüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz.'*

"Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) Temim-i Darî'nin yakınlarından emredildiği gibi yemin etmelerini istedi. Onlar da yemin edince gerdanlık ile altın yaldızlı kabı İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'den alarak Temim-i Darî'nin yakınlarına verdi. *Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur.*" [Füru-i Kâfi, c.7, s.5, h:7]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerine Tefsir'ul-Kummî'de de yer verilmiştir. O kitapta, *"Onları namazdan sonra alıyorsunuz."* ifadesinden sonra şöyle deniyor: "Yani ikinci namazından sonra..." Peygamberimizin (s.a.a) "evveleyn=ilk iki şahidin" sözü, anlaşıldığı kadarıyla tesniyedir ve maksat ilk iki şahittir ve bu söz ayetteki "evleyani" ibaresinin açıklaması amacını taşır. Anlaşıldığına göre Peygamberimiz (s.a.a) "istehakke" fiilini malum sıygasında okumuştur. Hz. Ali'nin (a.s) de bunu böyle okuduğu nakledilmiştir. Daha önce açıkladığımız gibi bu anlam bu okuyuşa göre muhtemel anlamların en açık olanıdır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "Tirmizî -zayıf olduğunu belirterek- İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hatem, Nasih adlı eserinde Nuhhas, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, el-Marifet adlı eserde Kelbî'yle aynı kişiler olan Ebu Nadir'a dayanarak Ebu Nuaym, Ümmü Haninin azatlısı Bazan'dan, o da İbn-i Abbas'tan naklettiğine göre Temim-i Darî'nin *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir.'* diye başlayan iki ayet hakkında şöyle dediği nakledilir:

"Bu iki ayet benden ve Adiyy b. Bedda'dan başka hiç kimse ile ilgili değildi. Bu iki kişi Hristiyan'dı ve Müslüman olmadan önce sık sık Şam'a gidip gelirlerdi. Bir seferinde ticaret amacı ile Şam'a gitmişlerdi. Yanlarında yine ticaret amacı ile Sehm kabilesinin azatlı kölesi Bedil b. Ebu Meryem de vardı. Adamın yanında gümüş bir sürahi vardı. Onu hükümdara vermek istiyordu. En değerli ticaret malı bu idi. Adam hastalandı ve o iki kişiye geride bıraktığı malları ailesine teslim etmelerini vasiyet etti."

"Temim-i Darî devamla diyor ki: Adam ölünce o sürahiye aldık ve bin dirhem bedelle satarak parasını ben ve Adiyy b. Bedda aramızda bölüştük. Adamın ailesinin yanına vardığımızda, yanımızda getirdiğimiz eşyasını kendilerine verdik. Ailesi sürahiye aradı ve bizden ne olduğunu sorunca, 'Bize bunlardan başka bir şey bırakmadı, bize başka bir şey vermedi' dedik."

"Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye gelmesinden sonra ben Müslüman olunca, bu günahı dolayısıyla vicdan azabına kapıldım ve ailesine giderek durumu anlattım ve kendilerine almış olduğum beş yüz dirhemi geri verdim. Ayrıca bir o kadar daha paralarının yol arkadaşım olduğunu kendilerine söyledim. Bedil'in ailesi yol arkadaşımı Peygamberimizin (s.a.a) yanına götürdü. Peygamber onlardan iddialarına dair şahit istedi. Onlar şahit getiremediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), yol arkadaşımın dininin kutsal değerleri üzerine yemin verdirilmesini emretti. Adam da yemin etti."

"Bunun üzerine, *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir... Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur.'* ayetleri indi. Bu ayetin arkasından Amr b. As ile bir başka kişi ayağa kalkarak yemin ettiler ve böylece Adiyy b. Bedda'dan beş yüz dirhem geri alındı."

Ben derim ki: Açıkça görülüyor ki bu rivayet, zayıflığının yanı sıra ayetle de tam olarak bağdaşmıyor. İbn-i Abbas ile İkrime'den yurarda Tefsir'ul-Kummî'de yer alan rivayete yakın bir başka rivayet nakledilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Faryabî, Abd b. Humeyd, Ebu Übeyd, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Ebu's-Şeyh, Ali b. Ebutalip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: "O, ayeti şöyle okurdu: Minellezîne'stahakka aleyhim'ul-evleyani."

Yine aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh ve -sahih olduğunu belirterek Hâkim, Ali b. Ebutalip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a), ayeti, 'minellezîne'stahakka aleyhim'ul-evleyani' şeklinde okurdu."

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn-i Abbas bu ayetin neshedildiğini söylemiştir.

Rivayette belirtilen ayetin neshedilme olayını ispatlayan bir delil yoktur.

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. İsmail'den, o da Fadl b. Şazan ve Ali b. İbrahim'den, o da babasından, babası da İbn-i Ebu Ümeyrden, o da Hişam b. Hakem'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"veya sizden olmayan iki başka kişidir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Eğer bir kişi hiçbir Müslüman'ın bulunmadığı bir beldede olursa, yapacağı vasiyete Müslüman olmayan şahitler tutması caizdir." [Füru-i Kâfi, c.7, s.4, h:3]

Bu rivayetin anlamı ayetten anlaşılıyor.

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yahya b. Muhammed'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden (Müslüman) olmayan iki kişinin şahadetidir.'* ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Sizden olan iki kişi'den maksat Müslümanlar ve 'Sizden olmayan iki başka kişi'den maksat Ehlikitap olan kişilerdir. Eğer Ehlikitap olan kişiler bulunmazsa, Mecusîlerden şahit tutulur. Çünkü Resulullah (s.a.a) cizye konusunda Ehlikitab'a yaptığı uygulamanın aynısını Mecusîlere de uygulamıştır."

"Şöyle ki, bir Müslüman kişi eğer yabancı bir yerde ölür de iki Müslüman şahit bulamaz ise, Ehlikitap'tan olan iki kişiyi şahit tutar. Bu şahitler ikindi namazının arkasından alıkonur ve kendilerine *'Ak-raba da olsa, şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız. Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz.'* diye yüce ve aziz Allah'a yemin ettirilir. Bu yemin verdirmeye uygulamasına, ölünün velisinin şahitlerin şahitliklerinden şüphelenmesi hâlinde başvurulur."

"Bu şahitlerin yalan söyledikleri ortaya çıktığı takdirde, şahitliklerinin geçersiz sayılabilmesi için onların yerine başka iki şahit bulunması ve bu iki şahidin, *'Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz.'* diye Allah'a yemin etmesi gerekir. Eğer yeni şahitler böyle yemin ederlerse, ilk iki şahidin şahitlikleri geçersiz olur ve sonrakilerin şahitlikleri geçerlilik kazanır. Yüce Allah bu konuyu *'Bu,*

şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur.' şeklinde bağlıyor." [Füru-i Kâfi, c.7, s.4, h:6]

Ben derim ki: Görülüyor ki, bu rivayet yukarıda açıkladığımız ayetin anlamı ile uyuyor. el-Kâfi'de ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık (a.s) ile İmam Kâzım'dan (a.s) bu anlama gelen başka birçok rivayet nakledilmiştir. Rivayetlerin bazılarında, *"sizden olmayan iki başka kişi"* ifadesi kâfirler anlamında tefsir edilmiştir ki, bu yorum Ehlikitap ile birlikte diğer bütün kâfirleri de kapsar. Nitekim el-Kâfi'de Ebu's-Sabbah Kenanî aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) böyle bir rivayete yer verilmiştir.¹

Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Ebu Üsame'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'sizden olmayan iki başka kişi'* ifadesinin ne demek olduğunu sordum. 'Bunlar iki kâfir şahittir.' cevabını verdi. *'Sizden olan iki adil kişi'* ifadesinin anlamını sorunca da, 'Bunlar iki Müslüman şahittir.' karşılığını verdi."²

Bu iki rivayet birbirleri ile uyumlu ve olumlu nitelikte (icabî) oldukları için itlak ve takyit kurallarına göre Ehlikitap'la kayıtlı olan ilk rivayetin ikinci rivayeti kayıtlandıracağı söylenemez ise de ilk rivayetin içeriği ikinci rivayetin mutlaklığını kayıtlandırma işlemi ile örtü-şecek şekilde tefsir etmektedir.

el-Burhan tefsirinde belirtildiğine göre, Şeyh Saduk, Ebu Zeyd Ayyâş b. Yezid b. Hasan'a vardığı rivayet zinciriyle, o da babası Yezid b. Hasan'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: İmam Musa Kâzım şöyle dedi: "İmam Sadık (a.s) *'Allah'ın elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah) 'Size ne cevap verildi?' diye soracak.'* ayeti hakkında şöyle buyurdu: 'Peygamberler; senden başkası hakkında bir bilgimiz yok, şeklinde cevap verirler.' İmam daha sonra şöyle buyurdu: Kur'ân'ın tümü takridir ve batını takrib (yakınlaştırma)dir."

el-Burhan tefsirinin sahibi sözlerine şöyle devam ediyor: "İbn-i Babeveyh: İmam, bu sözleri ile azar ve tehdit içerikli ayetlerin ötesinde rahmet ve af içerikli ayetlerin olduğunu kastetmiştir." şeklinde açıklama yapmıştır.

1- [Füru-u Kâfi, c.7, s.3, h:1]

2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.384, h:216]

Ben derim ki: el-Burhan tefsiri yazarının Şeyh Saduk'tan İmamın "Kur'ân bütünü ile takridir ve batını takribdir" sözüyle ilgili olarak naklettiği yorum hadis ile uyuşmaz. Bu yorum bir kere rivayetin başlangıcı ile uyuşmaz. Çünkü peygamberlerin *"senden başkası hakkında hiçbir bilgimiz yok."* şeklindeki cevapları ile Kur'ân'ın vaat ve tehditten oluşan iki tür ayetlerden oluşması görüşü arasında bir bağlantı yoktur.

Ayrıca bu yorum İmamın "Kur'ân bütünü ile takridir ve batını takribdir." cümlesinin içeriği ile de uyuşmaz. Çünkü bu sözün açık anlamı şudur: Kur'ân'ın bütünü takri ve aynı zamanda takribdir. Farklılık, batınlıktan ve zahirîlikten kaynaklanıyor. Kur'ân batını ile takrib ve zahiri ile takridir. İmamın söylemek istediği budur. Yoksa Kur'ân'ın iki kısma ayrıldığını, bir kısmını takri ayetlerinin oluşturduğunu ve öbür kısmının da takrib ayetlerinden meydana geldiğini söylemek istemiyor.

Eğer rivayetin baş tarafını göz önünde bulundurarak İmamın bu sözünü incelersek şu sonuca varırız: İmamın takri teriminden kastettiği anlam, bu terimi takrib teriminin karşısı olarak kullandığını göz önüne aldığımız takdirde, takri kelimesinin anlamının gerektirdiği anlam olduğunu ve bu anlamın da takribin karşısı olan teb'id (uzaklaştırma) olduğunu görürüz. Kur'ân bütünü ile bilgilerden ve gerçeklerden oluşur. Zahiri ile bu gerçekleri birbirinden uzaklaştırıyor, parçalarını birbirinden ayırıyor. Batını ile ise bu gerçekleri birbirine yaklaştırıp pekiştiriyor ve birleştiriyor.

Buna göre İmamın sözünün maksadı şudur: Kur'ân, zahiri ile birbirinden ayrı ve kopuk bazı gerçekler ifade ediyor. Fakat bu gerçekler çokluklarına, aralarındaki kopukluğa ve birbirinden uzak olmalarına rağmen batın hasebiyle birbirlerine yaklaşırlar, farklı olan anlamları bütünleşir ve sonunda bir tek gerçek hâlinde birleşirler. Bu tek gerçek Kur'ân'ın bütünü saran bir ruh gibidir ve tevhit gerçeğinden başka bir şey değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bu Kur'ân, her işi yerinde ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından muhkem, uyumlu cümleler ile örülen, sonra ayrıntılı biçimde açıklanan ayetlerden oluşmuş bir kitaptır."* (Hûd, 1)

O zaman bu sözün, İmamın rivayetin başında söyledikleri ile uyuştugu ortaya çıkar. Bilindiği gibi İmam, rivayetin başlangıcında

peygamberlerin *"Bizim bir bilgimiz yok."* şeklindeki cevaplarının "Bizim senden başkası hakkında bir bilgimiz yok." anlamına geldiğini söylemişti. Çünkü insan veya herhangi bir âlim bildiğini Allah aracılığı ile bilir. Şu anlamdaki, sadece yüce Allah bizzat bilinir, O'nun dışındakiler ancak O'nun aracılığı ile bilinir.

Başka bir deyişle bilgi herhangi bir şeyle ilgi kurduğu zaman önce lââyık olacağı şekilde yüce Allah ile ilgi kurar. Çünkü her şey hakkındaki bilgi Allah katındadır ve O, bilginin dilediği kadarını dilediği kulluna nasip eder. Nitekim *"Onlar O'nun bilgisinin sadece O'nun dilediği kadarını kavrayabilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır."* (Bakara, 255) ayetinde ifade edilen gerçek budur. Âl-i Sam'ın azadlısı Abdula'la'nın İmam Sadık'tan (a.s) naklettiği ve yukarıda aktardığımız rivayet ile başka bazı rivayetler bu anlamı dile getirmektedir.

Buna göre peygamberlerin, *"senden başkası hakkında hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* şeklindeki cevaplarının İmamın tefsirine göre anlamı şöyledir: Biz senin dışında hiçbir şey bilmiyoruz. Bildiklerimizi seni bilmemiz ciheti ile biliyoruz. Çünkü ilmin bütünü sana aittir. Dolayısıyla sen onu bizden daha iyi biliyorsun. Bizim herhangi bir şeye ilişkin bilgimiz senin dilemenle ve armağan etmenle o şey hakkında kavrayabildiğimiz orandaki senin bilgindir.

Buna göre, *"Şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* ifadesinin yukarıda ifade edilenden daha yüksek başka bir anlamı ortaya çıkıyor ki, o da şudur: Her varlık diğer varlıklardan ayrı olduğu için diğerlerine göre gayptır. Bu yaratıkların varlıkları sınırlı ve belirli olduğu için sadece Allah'ın dilediği oranda bilgiyi kavrayabilirler. Oysa Allah her şeyi kavrayan ve bütün gaybları bilendir. Herhangi bir varlık ise diğer bir varlığı ancak her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ciheti ile bilebilir.

Böyle olunca, meseleleri gayb olanlar ve bilgimize açık olanlar diye ikiye ayırmak, aslında onları yüce Allah'ın kavramamızı istediği meseleler ile bizden saklanan meseleler şeklinde ikiye ayırmak demektir. *"O, gaybı bilendir. Kendi görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçilerine gösterir."* (Cin, 27) ayetinin zahiri belki de bu anlamı destekliyor. Çünkü gayb kelimesi Allah'ın yerini

tutan zamire izafe edilmiştir. Bu inceliği bu noktada iyi düşünmek gerekir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Yezid-i Kūnasî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) *"Allah'ın elçileri toplayacağı gün..."* ayeti hakkında şöyle rivayet edilir: "Allah peygamberlere, 'Yerinize halife bıraktığınız kimseler hakkında ümmetleriniz size ne karşılık verdiler?' diye soracak. Peygamberler de 'Bizden sonra onların ne yaptıklarını bilmiyoruz.' diye cevap verecekler." [c.1, s.349, h:220]

Bu rivayet Tefsir'ul-Kummî'de Muhammed b. Müslim aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

el-Kâfî'de de Yezid aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) gelen bu anlamda bir rivayet vardır. Bunlar bir uyarılama, ayetin anlamı ile ilgili bir örnek gösterme kabilindendir veya ayetin batınî anlamıdır.

110- Hani Allah dedi ki: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla. Hani seni Ruh'ul-Kudüs ile desteklemiştim (ki,) beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da kuş oluverirdi ve benim iznimle doğuştan kör olanı ve alaca hastalığına tutulana iyileştiri-yordun. Hani benim iznimle ölüleri (dirilte-rek mezarlarından) çıkarı-yordun. Hani İsrailoğullarını(n zararlarını) senden savmış-tım; kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman, içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi."

111- Hani havarîlere, "Bana ve Elçime inanın" diye vahyetmiş-tim. Onlar da, "İnandık, bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol" demişlerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Gerek bu iki ayet, gerekse bunların arkasından gelen ve Mâide (Sofra) kıssasını anlatan ayetler ve gerekse daha sonra gelen ve yüce Allah'ın kendisini ve annesini Allah dışında ilâh edinmeleri konusun-

daki İsa Peygambere (a.s) yönelteceği soruyu ve onun bu soruya vereceği cevabı anlatan ayetler, bütünü ile surenin başlangıcında ifade edilen amacı ile bağlantılıdır. Bu amaç verilen sözleri tutmaya, nimetlere şükretmeye, antlaşmaları bozmaktan ve ilâhî nimetlere karşı nankörlük etmekten sakındırmaya yönelik çağrıdır. Böylece surenin sonu başına bağlanmış ve kastedilen anlam birliği korunmuş olmaktadır.

"Hani Allah dedi ki: Ey Meryem oğlu İsa... Hani benim iznimle ölüleri çıkarıyordun." Bu ayette İsa Peygamberin (a.s) eli ile ortaya çıkan birkaç çarpıcı mucize sayılıyor. Yalnız bu mucizeler İsa Peygamber ile annesine birlikte sunulmuş lütuflar olarak ifade ediliyor. Bu mucizeler yaklaşık olarak aynı ifadelerle meleklerin Meryem'e Hz. İsa'nın doğacağını (a.s) müjdelerken, Âl-i İmrân suresinde şöyle anlatılıyor: *"Hani melekler dediler ki: Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir... beşikte ve yetişkinlik hâlinde insanlarla konuşacak... Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. Onu İsrailoğullarına elçi kılacak . (O İsrailoğullarına şöyle diyecek): Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izni ile kuş olurur. Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulana iyileştiririm ve ölüleri diriltirim..."* (Âl-i İmrân, 45- 50)

Eğer incelemekte olduğumuz ayetler üzerinde iyi düşünülürse, zahirde İsa Peygambere mahsus görünen imtiyazların niçin hem kendisine, hem de annesine yönelik nimetler kabul edildiği anlaşılır. Nitekim bu hususa Âl-i İmrân suresindeki ayetlerde de işaret edilmiştir; çünkü müjdeleme ancak nimetle olur. Gerçek de zaten böyledir. Çünkü babasız doğmak, Ruh'ul-Kudüs ile desteklenmek, canlı kuş meydana getirmek, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirmek ve Allah'ın izni ile ölüleri diriltmek gibi İsa Peygambere (a.s) mahsus mucizeler ve ayrıcalıklar İsa Peygambere (a.s) ait kerametler oldukları gibi, aynı zamanda Hz. Meryem'e (a.s) ait kerametlerdir. Onların her ikisi de ilâhî nimetlere mazhar olmuş kimselerdir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla."*

Yüce Allah, *"Onu ve oğlunu âlemler için gücümüzü kanıtlayan bir delil yaptık."* (Enbiyâ, 91) ayetinde bu gerçeği vurguluyor. Görüldüğü gibi İsa Peygamber (a.s) ile annesi ayrı ayrı birer kudret delili

(ayet) sayılmıyor, ikisi bir arada tek bir ayet kabul ediliyor.

"*Hani seni Ruh'ul-Kudüs ile desteklemiştim (ki,) beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun.*" Ayetten anlaşıldığı kadarıyla Ruh'ul-Kudüs ile desteklemek, İsa Peygamberi daha beşikteyken insanlarla konuşmaya hazırlayan sebeptir. Bu yüzden "*insanlarla konuşuyordun.*" cümlesi, bir önceki cümleye atıf edatı kullanılmadan bağlanmıştır. Böylelikle desteklenme ile konuşabilmenin sebep ve sonuçtan olmuş bir bütün olduklarına işaret edilmiştir. Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde bu mucizelerden bu iki husustan birine yer verilmekle yetinilmiş ve öbürüne değinilmemiştir. Meselâ Âl-i İmrân suresinde "*O beşikte ve yetişkinlik hâlinde insanlarla konuşacak.*" diyerek konuşma mucizesine yer verilirken, Bakara suresinde "*Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Ruh'ul-Kudüs ile destekledik.*" (Bakara, 253) diyerek destekleme mucizesine yer vermekle yetinilmiştir.

Üstelik eğer Ruh'ul-Kudüs ile desteklemekten maksat Cebrail vasıtası ile vahiy göndermek olsa idi, bu İsa Peygambere (a.s) mahsus bir ayrıcalık olmazdı. Bu konuda öbür peygamberler de onunla ortaklırlar. Oysa, ayetin akışı bu yorumu müsait değildir.

"*Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim.*" Bu ifadedden, burada sayılan ilimlerin İsa Peygamber (a.s) tarafından bir tek ilâhî emirle ve tedricî olarak değil de bir kerede elde edildiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim bu bilgi konularının tekrarlanmayan bir tek "iz" edatının arkasında sıralanmasından da anlaşılan budur.

"*Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da kuş oluverirdi ve benim iznimle doğuştan kör olanı ve alaca hastalığına tutulana iyileştiriyordun.*" Burada da "iz" edatı tekrarlanmadığı için kuşlara can vermek ile doğuştan körlerin ve alacalık hastalarını iyileştirmenin yakın zamanlarda gerçekleştiği anlaşıyor.

Bu arada kuşa can verme mucizesinin hemen arkasından Allah'ın iznine yer veriliyor. Cümlelerin sonundaki aynı ifadenin kayıtlandırıcı fonksiyonu ile yetinilmiyor. Çünkü can verme yolu ile yaratma işi çok önemlidir. Bu yüzden ona özel bir önem verilerek cümlelerin sonu beklenmeden sırf onun için hemen arkasından Allah'ın izni zikrediliyor. Maksat okuyucuların ve dinleyicilerin kalplerini yanılgıdan korumaktır. Onların Allah'tan başkasının bağımsız bir irade ile canlandırma

yapabileceklerini veya birkaç anlığına bile olsa bu kanaati taşımalarına meydan verilmek istenmediği için bu ifade tarzı tercih edilmiştir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

"Hani benim iznimle ölüleri (dirilterek mezarlarından) çıkarıyordun." Ölüleri çıkarmak, onları diriltme anlamını veren kinayeli bir ifadedir. Bu ifadeden anlaşılan odur ki, İsa Peygamberin (a.s) elleri ile gerçekleşen diriltme mucizesi, mezardaki ölüleri canlandırıp yeniden dünya hayatına döndürmek şeklinde meydana gelmiştir. İfadenin sözleri, bu diriltme olaylarının çok sayıda olduğunu gösteriyor. Bu ayetler hakkında yapılabilecek diğer açıklamalar Âl-i İmrân suresinin bu konudaki ayetlerinin tefsiri sırasında yapılmıştı. İsteyenler o açıklamalara başvurabilirler.

"Hani İsrailoğullarını(n zararlarını) senden savmıştım; kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman, içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi." Bu ifade Yahudilerin İsa Peygambere kötü bir şey yapmak istediklerine, fakat yüce Allah'ın onu bu kötülükten koruduğuna delâlet ediyor. Bu ifade ile Âl-i İmrân suresinin İsa Peygamberle (a.s) ilgili hikâyeleri anlatan ayetlerindeki *"Onlar tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."* (Âl-i İmrân, 54) ifade arasında tam bir uyum vardır.

"Hani havarîlere, 'Bana ve Elçime inanın.' diye vahyet-miştim." Bu ayet ile Âl-i İmrân suresindeki *"İsa, onlardan inkârı sezince, dedi ki: 'Allah'a doğru bana yardım edecekler kimlerdir?' Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcısıyız. Allah'a inandık. Bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol.' dediler."* (Âl-i İmrân, 52) ayeti arasında uyum ve anlam paralelliği vardır.

Bu ifadeden anlaşıyor ki, *"Hani havarîlere, 'Bana ve Elçime inanın.' diye vahyetmiştim. Onlar da, 'İnandık, bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol' demişlerdi."* ayetinde sözü edilen iman, Havarîlerin İsa'ya yönelik ilk imanlarından başkadır. Âl-i İmrân suresindeki *"İsa, onlardan inkârı sezince"* ifadesinden bu olayın İsa Peygamberin (a.s) çağrısının son günlerinde meydana geldiği anlaşıyor. Oysa ona iman etmekte öncü olan havarîler ona bağlılıklarını sürdürüyorlardı.

Üstelik Âl-i İmrân suresindeki *"İsa... dedi ki: 'Allah'a doğru bana*

yardım edecekler kimlerdir?' Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcısıyız. Allah'a inandık. Bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol.' dediler." ifadesinden anlaşıyor ki, İsa Peygamberin bu çağrısının amacı imanın kendisi değil, Allah'ın dinini desteklemek yolunda söz almaktır. Böyle olduğu için, *"Bizim teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol."* cümlesi ile noktalanıyor. Bu cümlelerin orijinalinde geçen "Müslimîn" ifadesi Allah'ın dinine çağırma görevini yürütmek ve bu uğurda sıkıntılara katlanmak sureti ile onun dinini desteklemektir ki, bunların hepsi doğal olarak Allah'a iman ettikten sonra yapılabilecek işlerdir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, *"Hani havarîlere... vahyettim."* ifadesinden maksat, havarîlerden misak ve ahit alma olayıdır. Bu ayette incelenecek bazı konular var ki, bunlara Âl-i İmrân suresinin ilgili ayetlerinin tefsiri sırasında değinmiştik.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Meâni adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Yakub Bağdadi'den şöyle rivayet eder: İbn-i Sikkît, İmam Ebu'l-Hasan Rıza'ya (a.s) "Yüce Allah niçin Musa Peygamberi el beyazlığı, asâ ve büyü sanatı ile, İsa Peygamberi tıp sanatı ile ve Muhammed Peygamberi (s.a.a) söz ve konuşma üstünlüğü ile destekleyerek gönderdi?" diye sordu.

İmam Ebu'l-Hasan Rıza (a.s) şu cevabı verdi: "Yüce Allah Musa Peygamberi (a.s) gönderdiğinde, onun zamanında insanların en önem verdikleri sanat büyücülüktü. Bu yüzden, Musa Peygamber Allah katından onların yanında bulunmayan, benzerini yapamayacakları ve onların büyülerini geçersiz kılan, onlara söyleyecekleri bir söz bırakmayan, hücceti onlara tamamlayan üstün bir büyü sanatı ile geldi.

Öte yandan yüce Allah'ın İsa Peygamberi (a.s) gönderdiği günlerde, uzun süren hastalıklar baş göstermişti ve insanlar tıp ilmine muhtaç olmuştu. Bu yüzden İsa Peygamber Allah katından insanların sahip olmadıkları derecede üstün tıp ilmi ile donatılarak, Allah'ın izni ile ölüleri diriltme, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirme, insanlara delil ve hücceti tamamlayacak ve ona karşı söyleyecek sözleri kalmayacak bir mucize ile desteklenerek gönderildi. Yüce Allah Mu-

hamed Peygamberi (s.a.a) insanlar arasında konuşmalar, güzel söz söyleme sanatı ve şiir revaçta olan bir dönemde gönderdi. Bu yüzden Peygamber efendimiz onlara Allah'ın kitabından, hikmet ve öğütten insanların söz söyleme üstünlüğünü geçersiz kılan, onlara kanıtı tamamlayıp hiçbir söz söylemeye yer bırakmayan şeylerle desteklenerek geldi."

İbn-i Sikkît, İmama; "Günümüzde ben senin gibisini asla görmedim. Peki, bugün insanlara hüccet nedir?" dedi. İmam ona şöyle cevap verdi: "Günümüzün delili akıldır. Allah'la ilgili doğru konuşan onunla bilinir, böylece insan onu tasdik eder ve Allah'a iftira eden onunla tanınır; böylece insan onu tekzip eder." Bunun üzerine İbn-i Sikkît dedi ki: "Vallahi, aradığım cevap budur."

el-Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da Hasan b. Mahbub'dan, o da Ebu Cemile'den, o da Aban b. Tağlib ile bir başkasından, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Hz. İsa'nın dirilttiği ve bir süre yiyip içip çocuk sahibi olan kimse var mı?" diye İmama soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Evet var, onun aynı zamanda ahiret kardeşi olan bir dostu vardı. Ona uğrar, yanında misafir kalırdı. Bir süre onunla görüşmemişti. Arkasından selâm vermek için ona uğradı. Kapıya dostunun annesi çıktı. İsa Peygamber dostunu sorunca kadın ona 'Ya Resulullah, o öldü.' dedi. Hz. İsa kadına, 'Onu görmek ister misin?' diye sordu. Kadın 'Evet, isterim' dedi. Hz. İsa kadına, 'Ben yarın sana gelirim ve yüce Allah'ın izni ile onu diriltirim.' dedi."

"İsa Peygamber ertesi günü kadına geldi ve 'Benimle gel, mezarına gidelim.' dedi. İkiyi yürüyerek adamın mezarına gittiler. İsa Peygamber mezarın başında durarak yüce Allah'a dua etti. Bunun üzerine mezar yarıldı ve kadının oğlu canlanarak dışarı çıktı. Kadın oğlunu ve adam annesini görünce ikisi birden ağlamaya başladı. Hz. İsa onlara acıdı ve adama 'Annenle birlikte dünyada kalmak ister misin?' diye sordu. Adam da Hz. İsa'ya, 'Ey Allah'ın resulü, yiyip içip bir süre yaşayacak mıyım, yoksa yiyip içip bir süre yaşamadan tekrar ölecek miyim?' diye sordu. Hz. İsa, 'Yiyip içeceksin, yirmi yıl daha yaşayacaksın, evlenip çoluk-çocuk sahibi olacaksın.' dedi. Bunun üzerine adam 'Evet, isterim.' dedi."

"Hz. İsa adamı annesine teslim etti. Adam yirmi yıl yaşadı ve çocuk-çocuk sahibi oldu." [Füru-i Kâfi, c.8, s.337, h:532]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Yusuf San'ani'den, o da babasından şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) "*Hani ben havarîlere... vahyettim.*" ayetinin anlamını sordum. İmam da "Onlara ilham olundu." cevabını verdi." [c.1, s.350, h:221]

Ben derim ki: Kur'ân'ın birkaç yerinde vahiy kelimesi ilham anlamında kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: "*Musa'nın annesine 'Onu emzir' diye vahyettik.*" (Kasas, 7) "*Rabbin bal arısına 'Dağ oyuklarında... petek ör' diye vahyetti.*" (Nahl, 68) "*Çünkü Rabbin yere öyle vahyetti.*" (Zilzâl, 5)

112- Hani havarîler, "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofraya indirebilir mi? (Bunu maslahat görür mü?)" demişlerdi. İsa, "Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun" demişti.

113- Onlar, "İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize (Rabbinden tebliğ ettiğin hususlarda) doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna (dünya ve kıyamette) tanıklık edenlerden olalım." demişlerdi.

114- Meryem oğlu İsa şöyle dedi: "Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofraya indir ki, (bugün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızık ver. Sen rızık verenlerin en hayırlısıdır."

115- Allah da şöyle buyurdu: "Ben şüphesiz onu size indireceğim; ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsa Peygamber (a.s) ile arkadaşlarına gökten sofraya inişinin hikâyesi anlatılıyor. Ayetlerde gerçi sofranın fiilen indirildiği açıkça belirtilmiyor; fakat son ayet yüce Allah'ın bu sofrayı indireceğini ifade eden kayıtsız şartsız bir vaat içeriyor ve yüce Allah

birçok ayette kendini vaadinden caymamakla nitelendirmiştir.

Bazı tefsir bilginleri, yüce Allah'ın sofranın inmesinden sonra kâfir olanlara yönelik ağır tehdidini işittikten sonra havarîlerin bu istekten vazgeçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş Kur'ân ve sünnet kaynaklı güvenilir bir delile dayanmıyor.

Bu görüş bazı tefsircilerden nakledilmiştir. Mücahit ile Hasan bu tefsirciler arasında yer alır. Fakat ne onların ve ne diğerlerinin bu yoldaki görüşlerinde delile rastlanmıyor. Eğer Mücahit ile Hasan'ın bu yoldaki görüşleri rivayet sayılsa bile, zayıf olduğu için delil değeri taşımayan mevkufat türü bir rivayettir. Üstelik bu rivayet bu sofranın fiilen indiğini bildiren başka rivayetlere ters düşmektedir. Zaten doğru olsa bile ahad silsileli bir haber olduğu için hükümler dışındaki alanlarda dayanak kabul edilmez.

Bazıları bu sofranın fiilen inmediğini şu şekilde savunabilirler: Hristiyanların bu mucize konusunda hiçbir bilgileri yoktur, kutsal kitaplarında bu olaydan hiç söz edilmiyor. Eğer bu sofranın fiilen inmiş olsaydı, kutsal kitaplarında sık sık sözü geçer, bu olayı tıpkı ilâhî yemek gibi aralarında sürekli bir tören hâlinde korurlardı. Fakat Hristiyanlığın yayılma tarihini ve çeşitli İncillerin ortaya çıkış hikâyesini iyi bilenler bu tür sözlerle önem vermezler. Çünkü Hristiyanların kutsal kitapları tevatür yolu ile İsa Peygambere (a.s) dayandırılarak yazıya geçirilmiş olmadığı gibi günümüzdeki Hristiyanlık da onun zamanına kesintisiz bir şekilde bağlanmıyor. Böyle bir tarihî bir bağlantı olmadığı için, ne kuşaktan kuşağa geçen gelenekleri konusunda ve ne İsa Peygamberin çağrısına izafe edilen, onunla ilgili olan ve hakkında bilgi sahibi olmadıkları konularda günümüz Hristiyanlığından faydalanmak mümkün değildir.

Evet, bazı İncillerde İsa Peygamberin az miktardaki arpa ekmeği ve balıkla mucizevî şekilde çok sayıda kişiyi doyurduğu anlatılıyor. Ama bu hikâye Kur'ân 'da anlatılan ilâhî sofranın hikâyesi ile hiçbir özelliği bakımından uyumuyor. Yuhanna İncili'nin altıncı bölümünde şöyle deniyor:

"(1) Bundan sonra İsa Celil (Taberiyye) denizi üzerindeki köprüye doğru yol aldı. (2) Çok sayıda insan peşine düştü. Çünkü hastalar konusundaki mucizelerini görmüşlerdi. (3) İsa dağa çıktı ve öğrencileri ile birlikte orada oturdu. (4) Yahudilerce kutsal olan Fesh Bayramı

yakındı. (5) İsa gözlerini kaldırıp bakınca büyük bir kalabalığın kendisine doğru geldiğini gördü. Bu durumu görünce Filibs'e 'Nereden ek-mek alıp bu insanlara yedireceğiz?' diye sordu. (6) İsa Peygamber Fi-libs'i denemek için bu soruyu sordu. Çünkü o ne yapmaya kararlı ol-duğunu biliyordu. (7) Filibs ona herkese küçük parça ek-mek veril-se bile iki yüz dinara alınacak ekmeğin bu kalabalığa yetmeyeceği ce-va-bını verdi. (8) Saman Putros'un kardeşi olan Enderus adındaki bir öğ-rencisi İsa Peygambere şöyle dedi: (9) Yanında beş yufkası ve iki ba-lığı olan bir genç var burada, ama bu yiyecek bu büyük kalabalığa gö-re ne anlam taşır ki? (10) İsa Peygamber 'İnsanlara söyleyin de birbir-lerine yaslansınlar' dedi. Orası bol otlaklı bir yerdi. Adamlar birbirine yaslandılar. Sayıları beş bin kişi kadardı. (11) İsa Peygamber yufkaları aldı. Allah'a şükretti. Sonra onları öğrencilerine bölüştürdü, öğrencile-ri de birbirine yaslanan insanlara paylaştırdı. İki balığı da bu şekilde paylaştırdılar. Herkes istediği kadar yedi. (12) Herkesin karnı doyunca İsa Peygamber öğrencilerine 'Artan kırıntıları toplayın ki, hiçbir şeyi kaybolmasın' dedi. (13) İsa'nın öğrencileri artıkları toplayıp on iki tor-baya doldurdular. Beş arpa ekmeği ile o kadar kişi karnını doyurduk-tan sonra kırıntıları on iki torbayı doldurmuştu. (14) İnsanlar İsa Pey-gamberin gösterdiği bu mucizeyi görünce, 'Bu adam gerçekten dünya-ya gelmesi beklenen peygamberdir' dediler. (15) İsa Peygamber, in-sanların üzerine gelip onu hükümdar yapmak için götürmeye kararlı olduklarını bildiği için oradan ayrılp tek başına dağa doğru yola çık-tı."

Sonra eğer bu hikâyenin (Mâide Kıssasının) ayetlerde anlatılan içeriği dikkatle incelenince, başka bir konu karşımıza çıkar ki, o da şudur: Bu hikâyenin baş tarafında havarîler tarafından sorulan soru yüce Allah'a karşı gösterilmesi gereken saygıdan yoksun, edebe aykırı bir sorudur. Nitekim ayetlerin sonunda, bu mucizenin arkasından kâfir olanlara, yüce Allah'ın peygamberlerine doğrudan sunduğu veya üm-metlerinin isteğine cevap olarak gösterilen hiçbir mucize vesilesi ile söz konusu edilmeyen ağır bir tehdit yöneltilmektedir. Meselâ, Nuh, Hud, Salih, Şuayb, Musa ve Muhammed peygamberlerin (hepsine selâm olsun) ümmetlerinin mucize isteklerine böyle sert bir tehdit içe-rikli cevap verilmemiştir.

Acaba bu cevabın sertliğinin sebebi bu soruyu soran havarîlerin

edebe aykırı ifadeleri midir? Çünkü onlar bu soruyu sorarken Allah'ın gücünden şüphe eden kişilerin kullanacakları bir üslûp kullandılar. Fakat daha önceki ümmetlerin mucize isteklerinde de Allah'a karşı saygısız ve peygamberlerine karşı alay etme içerikli ifadelere rastlamaktayız. Bunların yanı sıra Peygamberimizin (s.a.a) kavminin zorbarlarına ve o dönemde yaşayan Yahudilere ait daha çirkin ve daha edepsiz ifadeleri Kur'ân bize nakletmektedir.

Yoksa sebep, havarîlerin bu soruyu sormadan ve ilâhî sofranın inmesinden önce iman etmiş olmaları mıdır ki, sofranın inişinden ve bu çarpıcı mucizeyi görmelerinden sonra kâfir olmaları hâlinde bu kadar şiddetli bir tehdidi hak etmiş mi sayılmaktadırlar? Fakat gerçi çarpıcı mucizeler gördükten sonra kâfir olmak büyük bir azgınlık ve serkeşliktir; ama bu sadece havarîlere mahsus değildir. Bu bakımdan diğer ümmetler arasında benzerleri vardır. Fakat hiçbir zaman o benzerlere böyle ağır bir tehdit yöneltilmemiştir. Hatta bu ümmetler içinde Allah'ın yakınlığını kazandıktan ve Allah'ın mucizelerini yakından gördükten sonra dinden dönenler bile böyle şiddetli bir tehdide muhatap olmadılar. Şu ayette verilen örnekte olduğu gibi: *"Onlara şu adamın olayını anlat: Adama ayetlerimizi sunduk, fakat o onların içinden sıyrılıp çıktı. Arkasından onu şeytan peşine taktı da azgınlardan oldu."* (A'râf, 175)

Bu noktada söylenebilecek söz şudur: Bu hikâye başlangıcında sorulan soru dolayısı ile, gerek ümmetlerin isteği üzerine gösterilen ve gerekse başka zaruretlerin gerekli hâle getirdiği diğer bütün peygamberlerin mucizeleri arasında özel bir anlam taşıması ciheti ile ayrıcalıklı bir niteliğe sahiptir.

Şöyle ki, Kur'ân'da anlatılan mucizeler birkaç kısma ayrılır. Bir kısmı yüce Allah'ın peygamberleri görevlendirdiği sırada onlara sunmuş olduğu mucizelerdir. Bunların maksadı, peygamberlerin peygamberliklerini teyit eden deliller olmalarıdır. Musa Peygambere (a.s) sunulan ışıltılı el ve asâ, İsa Peygambere (a.s) sunulan ölüleri diriltme, kuşlara can verme, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirme ve Hz. Muhammed'e (s.a.a) sunulan Kur'ân mucizeleri gibi. Bunlar imana çağrı ihtiyacını karşılamak ve kâfirlere söylenecek söz bırakmamak için sunulan mucizelerdir. Böylece helâk olanların bile bile helâk olmaları ve hayat bulanların da bile bile hayat bulmaları isten-

miştir.

Diğer bir kısım mucizeler, kâfirlerin isteği üzerine peygamberlere sunulan mucizelerdir. Salih Peygamberin (a.s) devesi gibi. Peygamberlerin çağrı çalışmaları sırasında gündeme gelen korkunç olaylar ve genel afetler de bu kategoriye girer. Örneğin Musa Peygamberin (a.s) Firavun'un kavmine gösterdiği ve aralarında çekirge, zararlı böcek ve kurbağa istilalarının da bulunduğu yedi tabii afet mucizesi, Nuh tufanı, Semud oğullarının yerin dibine geçirilmeleri, Ad oğullarının kasırgası gibi olağandışı belâlar. Bunlar da inatçı inkârcılara yöneliktir.

Diğer bir kısım mucizeler de bir ihtiyacın gerektirmesine, bir zorunluluğun ortaya çıkmasına binaen yüce Allah'ın müminlere sunduğu olağanüstülüklerdir. Yarılan kayadan pınarların fışkırması, İsrailoğullarına çöl ortasında bildircin etinin ve helvanın indirilmesi, büyük kayanın başları üzerinde asılı tutulması, Firavun'dan ve onun zalimliklerinden kurtulmaları için denizin ikiye ayrılması gibi. Bu olağanüstülükler de ya kendini beğenmiş isyankârları korkutmak veya müminlere yönelik rahmeti tamama erdirmek için böyle bir istekleri olmamasına rağmen kendilerini onurlandırmak maksadı ile sunulan mucizelerdir.

Yüce Allah tarafından Peygamberimizi (s.a.a) onurlandırmak için müminlere sunulan vaatler de bu kategoriye girer. Mekke'nin fethedileceği, Kureyş kâfirlerinin perişan olacakları, Bizanslıların Farsları yenecekleri ile ilgili vaatler gibi.

Kur'ân'da anlatılan ve ilâhî öğretilerde söz konusu edilen mucize türleri işte bunlardır. Mucize indikten sonra başka bir mucize istemeye gelince, ilâhî öğretisi bunu hezeyan nitelikli heveslerden sayar ve ona önem vermez. Kur'ân'ın mevcudiyetine rağmen Ehlikitab'ın Peygamberimizden (s.a.a) gökten kendilerine bir kitap indirilmesini istemeleri gibi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ehlikitap, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı açıkça göster' demişlerdi... Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Şahit olarak Allah yeter."* (Nisâ, 166)

Mekkeli müşriklerin Peygamberimizden (s.a.a) yeryüzüne meleklerin indirilmesini veya Allah'ın kendilerine gösterilmesini istemeleri de bu türden hezeyan nitelikli bir istektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gi-

bi: *"Bizimle karşılaşacaklarını beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmeli değil miydi veya doğrudan doğruya Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler. Onlar büyüklük kompleksine kapılarak azgınlıkta son derece ileri gitmişlerdir."* (Furkan, 21)

"Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor ve çarşıda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi? Yahut üstüne bir hazine atılmalı, yahut kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil mi? Bu zalimler müminlere 'Sizler büyülenmiş, aklı dengesi bozuk bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler. Senin hakkında ne yakışksız benzetmeler düzdüklerini görüyor musun? Onlar sapmışlardır ve bir türlü doğru yolu bulamıyorlar." (Furkan, 7-9) Kur'ân da bu anlamı ifade eden daha birçok ayet vardır.

Bütün bunların arkasındaki tek gerekçe şudur: Mucizelerin inmesinin maksadı, gerçeğin ortaya çıkması ve delilin tamamen erdirilmesidir. Mucize inip de gerçek ortaya çıkınca ve artık söylenecek söz kalmayınca, eğer mucize indiği ve maksat hasıl olduğu hâlde yine mucize isteği tekrarlanırsa, bunun Allah'ın mucizelerini eğlence konusu yapmak, Allah ile oyun oynamaktan ve gerçekleri kabul etmekte oynaklık göstermeden başka bir anlamı yoktur ve bu tutum en büyük azgınlık ve gerçeğe karşı başkaldırmadır.

Böyle bir tutum eğer müminler tarafından ortaya konursa, bunun günahı daha yoğun ve suçu daha ağır olur. Özellikle Allah'ın mucizelerini görüp de bunun üzerine iman etmiş olan bir müminin, mümin olduğuna göre gökten mucize inmesi ile ne işi olabilir? Bu tutum daha çok arzularının esiri olmuş ve eğlence toplantılarında kendinden geçmiş kimselerin isteklerine veya acayip spor gösteri düşkünlerinin gönüllerini hoş etmek için istedikleri şaşırtıcı cambazlık ve akrobasi taleplerine benzemiyor mu?

"Hani havarîler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofraya indirebilir mi?' demişlerdi." ifadesinden anlaşılan mana şudur: Havarîler İsa Peygamberden (a.s) kendilerine özel bir mucize göstermesini istiyorlar. Oysa onlar onun havarîleri, ona en yakın kimselerdir. Onun gösterdiği o çarpıcı mucizeleri, o açık kerametleri görmüşlerdi. İsa Peygamber (a.s) zaten kavmine gönderilirken olağanüstü mucizelerin beraberinde gönderilmişti. Yüce Allah bu ger-

çeği şöyle ifade ediyor: "*(Allah onu) İsrailoğullarına elçi kılacak, (o, onlara şöyle diyecek) 'Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izni ile kuş oluverir...' (Âl-i İmrân, 49)*

İsa Peygambere inanan bir kimsenin onun bir mucizesi ile karşılaşmadığı nasıl tasavvur edilebilir ki, onun kendi varlığı başlı başına bir mucizedir. Allah onu babasız yarattı ve Ruh'ul-Kudüs ile destekledi. Daha beşikteyken gelişmiş yaşlarındaki gibi insanlarla konuşabiliyor, birbirini izleyen birçok mucize ile sürekli biçimde onurlandırılıyor ve sonunda Allah onu kendi katına yükselterek en şaşırtıcı mucize ile misyonunu noktalıyor.

Havarîlerin bu kadar çok sayıda mucizeden sonra kendileri için seçtikleri bir mucize istemeleri, mucizeden sonra mucize isteme anlamına gelir. Böylece son derece çirkin bir davranış sergilemiş oldular. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s), "*Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun.*" şeklindeki sözleri ile onları azarlamıştır.

İşte bu yüzden havarîler bu tekliflerini gerekçelendirdiler, sözlerinin mutlaklığını sınırlandırıp yumuşatacak ikinci bir açıklama yapmak ve ifadelerin sivrilikliğini gidermek için, "*İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna tanıklık edenlerden olalım.*" dediler. Böylelikle yeme amacına, isteklerine gerekçe oluşturacak başka amaçlar eklediler. Bundan maksatları, isteklerinin acayip olaylarla eğlenmek ve Allah'ın mucizelerini oyun konusu yapmak anlamına gelmediğini, tersine bilgilerini mükemmelleştirmek, kötü duyguları kalplerinden kovmak ve olaya şahitlik etmek gibi faydalı amaçları olduğunu ifade etmektir.

Fakat bununla birlikte sofranın yemeklerinden yemek istediklerini söylemekten geri kalmadılar. İşte asıl hataları bu oldu. Eğer "*O sofranın yemeklerinden yiyip kalplerimizin güven bulmasını istiyoruz*" deselerdi, "*İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin*" dedikleri için aldıkları sert cevaplara muhatap olmayacaklardı. Çünkü ilk ifade, bütün heves ve eğlence ihtimallerini ortadan kaldırırken, ikincisi böyle değildir.

İsa Peygamber (a.s) havarîlerin ısrarlı isteklerine cevap olarak Rabbinden bu mucizeyi kendilerine bağışlamasını istedi. Bu mucize sadece kendi ümmetine mahsus türden bir olağanüstülüktü. Çünkü gö-

rünüşte gerekli olmayan gerekçelere dayandırılan bir istek üzerine gösterilecek tek mucize idi. Bu gerekçe inanmış kimselerin inecek sofranın yiyeceklerinden yeme gerekçesi idi. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s) bu isteğini Allah'a yöneltilmesi uygun olacak bir gerekçe ile yaftalayarak, *"Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, bugün hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun."* dedi. Görüldüğü gibi İsa Peygamber bu olayı bayram olarak adlandırdı. Bayram, bir kavmin insanlar arasında kendilerine mahsus bir bağışa, bir kıvanca mazhar oldukları gündür. Bu sofranın inişi İsa Peygamber tarafından işte bu sıfatla nitelendirilmişti.

İsa Peygamber bu isteğini Rabbine yöneltince, Rabbi onun duasını kabul etti. Zaten onun, Rabbinden kabul edileceğini ummadığı bir istekte bulunması veya Rabbinin onu reddederek rezil etmesi, elini boş çevirmesi beklenemezdi. Fakat nasıl ki, bu mucize başka hiçbir ümmete sunulmamış türden sadece havarîlere mahsus bir mucize idi ise, bu mucizeden sonra kâfir olacak olanlar için hiçbir insan topluluğuna verilmemiş ağırlıkta bir ceza şartı koşuldu. Yüce Allah bu şartı şöyle açıklıyor: *"Ben şüphesiz onu size indireceğim. Ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."* Açıkladığımız bu hususu ganimet olarak bilmelisin.

"Hani havarîler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofrayı indirebilir mi?' demişlerdi." Ayetteki "iz=hani" bir zarf edatıdır ve gizli bir fiil ile bağlantılıdır. Bu gizli fiil, "uzkur" (hatırla) veya bu anlamda bir fiildir. Buna göre ifadenin anlamı "Havarîlerin... dedikleri zamanı hatırla" şeklindedir.

Bazı tefsircilere göre bu "iz" edatı bir önceki ayette geçen "kâlû âmenâ=inandık dediler..." cümlesi ile bağlantılıdır. O zaman anlam, *"Havarîler İsa'ya, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofrayı indirebilir mi?"* dedikleri bir vakitte, *"İnandık... demişlerdi."* şeklindedir. Yani havarîler dediler ki: "Biz Allah'a inandık. Bizim Allah'ın emrine teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol."

Bu faraziye den maksat, havarîlerin iddialarının doğru olmadığını ve İsa Peygamberi (a.s), kendisine teslim olduklarına şahit tutmalarının ciddi olduğunu belirtmektir.

Fakat bu faraziye ayetlerin içeriği ile bağdaşmaz. Havarîlerin

imanı nasıl olur da samimi olmaz? Yüce Allah onlara, kendisine ve peygamberlerine iman etmelerini vahyettiğini bildiriyor ve bunun İsa Peygambere (a.s) yönelik bir lütuf olduğunu vurguluyor. Üstelik eğer öyle olsa idi, "*Havarîler dediler ki...*" ifadesindeki [imansızlıklarını] açığa çıkarmaları yersiz olurdu.

"Mâide", üzerinde yemek bulunan sofraya demektir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Mâide, içinde yemek bulunan tabak demektir. Hem tabak ve hem de içindeki yemek için kullanılır. Araplar, 'Bana yemek verdi.' anlamında 'mâdenî, yemîdunî' ifadesini kullanırlar."

Ayette aktarılan soru metnine, yani "*Rabbin bize gökten donatılmış bir sofraya indirebilir mi?*" ifadesine gelince, ilk bakıştaki anlamı ile bu ifadenin havarîlerin ağızından çıkması aklın yadırgayacağı bir husustur. O havarîler ki, İsa Peygamberin arkadaşları, öğrencileri, yakın ve ayrılmaz dostları, onun bilgisinin ve düşüncelerinin ışığından feyz alan, onun ahlâk kurallarına ve ayak izlerine uyan kimselerdir. Öte yandan en zayıf iman bile yüce Allah'ın her şeye kadir olduğu, O'nun için âcizlik diye bir şeyin söz konusu edilemeyeceği, O'na âcizliğin galip gelemeyeceği bilincini insana aşılarken, nasıl olur da havarîler Allah'ın gökten sofraya indirmeye gücünün yetip yetmeyeceğini peygamberlerine sorabilmektedirler?

Bundan dolayı yedi kurradan biri olan Kisaî, ayetteki ilgili ibareyi "Hel tastatîu Rabbeke=Sen Rabbinden sorabilir misin?" şeklinde okumuştur. Yani "Rabbeke" kelimesi, gizli bir fiilin mefulüdür. Aslı şöyledir: "Hel tastatîu en tes'ele Rabbeke." Mefulda amil olan fiil hazfedilmiş ve "tastatîu" fiili onun yerine geçmiştir veyahut da bir kelimenin diğerinin yerine geçişi söz konusu olmaksızın fiil hazfedilmiştir.

Tefsirciler, havarîlerin bu tereddüt içerikli sorularını değişik şekilde yorumlamışlardır. Bu yorumlarda ilk plânda akla gelen Allah'ın gücünden şüphe etme ihtimalinin varit olmadığı, havarîlerin böyle basit bir cehaletten uzak oldukları esasına dayanılmıştır.

Bu esasa dayanılarak yapılabilecek en iyi yorum şudur: Ayetteki "güç yetirme" maslahatın gerektirmesinden ve iznin verilmesinden kinayedir. Nitekim imkân, güç ve kuvvet kavramlarıyla da kinaye yolu ile "maslahatın olması ve izin verilmesi" ifade edilir. Meselâ, "Hükümdar her ihtiyaç sahibini dinleyemez" denir. Bununla "Hükümdarlığın kamusal faydası onu bundan alıkor" denmek istenir. Yoksa mut-

lak anlamı ile dert dinlemek, hükümdarın gücü dahilinde bir iştir. Yine "Zengin kişi, herkese sadaka veremez" denir. Yani malını koruma maslahatı bunu yapmamasını gerektirir. Başka bir örnek, "Âlimin bütün bildiğini anlatması mümkün değildir." sözüdür. Yani dinin, halkın ve toplumsal düzenin maslahatı âlimi bundan alıkor. Yine bir örnek olarak birimiz arkadaşına "Benimle birlikte falancaya gidebilir misin?" diye sorarız. Bu sözdeki yapabilirlik gidebilmenin özünü değil, bu eylemin yerinde olup olmadığına, faydalı görülüp görülmediğine yöneliktir.

Bu konuda tefsircilerin ileri sürdükleri başka yorumlar da vardır.

Bunlardan biri şudur: Bu sorunun amacı, görerek inanmak suretiyle kalplerin tatmin olmasıdır; yoksa Allah'ın gücünden şüphe etme maksadı taşımaz. Tıpkı İbrahim Peygamberin (a.s), bize Allah tarafından nakledilen *"Ya Rabbi! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster. Allah, 'Yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrahim: İnandım; fakat kalbim tatmin olsun diye bunu istiyorum."* (Bakara, 260) sözleri gibidir.

Bu yorum hakkında şunları söylemek gerekir: İmanın arttırılması ve kalbin tatmin edilmesi amacı ile mucize istemenin doğru olması, tek başına havarîlerin sorusunu bu gerekçeye bağlamanın doğruluğunu kanıtlamaz. Onların İbrahim Peygamber (a.s) gibi masum oldukları sabit değildir ki, bu masumluk sözlerinde kabalık olmadığı şeklinde bir yoruma başlı başına delil sayılsın. Tersine sözlerinin böyle olmadığı yolunda delil vardır. Çünkü onlar İbrahim Peygamberin, *"İnandım; fakat kalbim tatmin olsun diye bunu istiyorum."* dediği gibi, "O sofranın yemeklerinden yiyip kalplerimizin tatmin olmasını istiyoruz." demiyorlar. Bunun yerine, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin."* diyorlar. Yani yemek yemeyi başlı başına bir amaç olarak öne sürüyorlar.

Zaten bu yorum olsa olsa onların kalplerinin Allah'ın gücü ile ilgili kuşkudan arınması sonucunu verebilir. Sözlerinin zahirindeki kabalık, varlığını devam ettirir.

Üstelik, *"Hani İbrahim, bana ölülerini nasıl dirilttiğini göster..."* (Bakara, 260) ayetinin tefsiri sırasında anlattığımız üzere bu yorumun dayanak olarak kabul ettiği gibi, İbrahim Peygamberin (a.s) istediği şey, ölümlerin ölümden sonra hayatla donanmış hâllerini görmek değil-di. Eğer böyle olsaydı, onun bu isteği mucizeyi görüp Allah'la konuş-

tuktan sonra, O'ndan mucize istemek kabilinden olurdu. Onun istediği şey, o ayeti incelerken açıkladığımız anlamda diriltme olayının gerçekleşme biçimini görmektir.

Bu yorumlardan biri de şudur: Havarîlerin bu sorusu Allah'ın o konudaki gücü ile değil, onu fiilen yapması ile ilgilidir. Dolayısıyla burada fiil, onun ayrılmaz şartı olan güçle ifade edilmiştir.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz söz şudur: Bunun böyle olduğuna dair sözlerinde bir delil yoktur. Öyle olduğu kabul edilse bile bu yaklaşım, onların mutlak ilâhî kudreti bilmedikleri ihtimalini ortadan kaldırmaz. Fakat kulluk edebi ile bağdaşmayan bir söz söyledikleri gerçeği yerinde kalır.

Başka bir yorum da şudur: Bu söz kısaltılmıştır. Aslı "Hel tastâfî sual'e Rabbike=Rabbine söyleyebilir misin?" şeklindedir. Nitekim muteber kıraat tarzlarından biri ["Hel tastâfî Rabbike], bu ihtimali haklı çıkarmaktadır. Buna göre anlamı, "Seni soru sormaktan alıkoymak bir engel olmaksızın ondan isteyebilir misin?" şeklindedir.

Bu yorum hakkında da şunları söylemek gerekir: Sözü edilen gizli kelimeleri ibareye katmak, bu ifadeyi bu yorumda ileri sürülen anlamı verecek hâle getirmeyi sağlamaz. Çünkü iki kıraate göre fiillerin konumları farklıdır; birisinde fiil, gayip (üçüncü şahıs) kipinde, bir diğerinde ise muhatap (ikinci şahıs) kipindedir. Cümlede bir şeyin takdir edilişi, kesinlikle gayip kipinde olan bir fiili muhatap kipi olarak değiştiremez.

Mutlaka bir şey denecekse, şöyle söylemeliydi: Bu soru İsa Peygamber ile ilgili bir fiili Allah'a isnat ediyor. Bunun gerekçesi şudur: İsa Peygamberin (a.s) fiili, aslında Allah'ın fiilidir. Onun her şeyi Allah'a aittir. Bu yorum şu bakımdan sakattır: Peygamberlerin bazı eylemleri Allah'a isnat edilebilir. Ama bu eylemler hidayet, ilim vb. Allah'a isnat edilmeleri eksiklik ve aksaklık gerektirmeyen eylemler olmalıdır. Âcizlik, yoksulluk, yemek ve içmek gibi peygamberlerin kul ve insan olmalarının gereği olan eylemlere gelince, bunlar kesinlikle Allah'a izafe edilemez. Ayrıca bu yoruma göre de havarîlerin sözlerindeki kabalık yerinde kalır.

Başka bir yorum da şöyledir: Buradaki "istitaat (=güç yetirme)", itaat anlamındadır. Buna göre ayetin o bölümünün anlamı, "Rabbin sana itaat eder, ondan bunu istediğinde duanı kabul eder mi?" şeklin-

dedir.

Bu yorum hakkındaki itirazımız şudur: Bu yorum, varolan problemi daha da büyütür. Çünkü yüce Allah'ın peygamberine itaat edip etmeyeceğini, ona boyun eğip eğmeyeceğini sormak, O'nun güç sahibi olup olmadığını sormaktan daha çirkin ve edep dışı bir şeydir.

Bir tefsir bilginini bu yorumu savunarak hakkında özetle şu açıklamayı yapmıştır: İstaat ile itaat kelimeleri "kurh" (=istemezlik, zorlama) kelimesinin karşıtı olan "tav" (uyma, muvafakat etme) kökünden gelirler. Bir işe itaat etmek demek, ona razı olarak ve tercih ederek yapmak demektir. Bu maddenin istif'al kalıbına uyarlanmış türevi, "icâbet" kelimesinin istif'al kalıbına uyarlanmış biçimi ile aynı anlamı taşırlar. Dolayısıyla, "istecâbehu" ifadesi, duasını ve isteğini kabul etti anlamına geldiğine göre, "istetâahu" cümlesi de ona itaat etti, yani ona boyun eğdi, onun rızası dahilinde oldu, onun tercih ettiği şey oldu, anlamındadır.

Her iki maddede istif'al kalıbı, bu kalıbın en meşhur anlamı olan talep ve istek anlamını taşır. Ancak hazfedilmiş bir fiilin talebini ifade ederler. Bu takdirî fiil, ona terettüp eden ve kelâmda zikredilen fiil aracılığıyla bilinir. "İstetâa's-şey'=bir şeye güç yetirdi" demek, bu şeyin onun tercih ettiği şey olmasını istedi, o da ona itaat etti ve boyun eğdi, demektir. "İstecâbe" ise, onun icabet etmesini istedi, o da icabet etti anlamına gelir.

Bu ayrıntılı açıklamadan, "yestetîu" fiilinin "yutîu" fiili ile aynı anlama geldiğini söyleyen tefsir bilgininin görüşünün doğru olduğu anlaşılıyor. Çünkü "yutîu" fiili, bir şeyi razı olarak ve tercih ederek, zorlamasız bir şekilde yapmak anlamına gelir. Buna göre ayetin bu cümlesinin anlamı, "Eğer biz Rabbinden bu sofrayı indirmesini istersek veya sen onu bizim için istersen, Rabbin onu bize gökten indirmeye razı olur, bunu tercih eder mi?" şeklindedir. (Alıntı burada sona erdi).

Bu açıklama hakkında birkaç söz söylemek gerekir: Birincisi, bu açıklama yeni bir şey getirmedi. Sadece "istetâa" fiilini "istecâbe" fiili ile karşılaştırdı ve arkasından ilk fiile ikincisinin anlamını yükledi. Bu ise dilbilgisi hususunda kabul edilmeyen bir kıyas ve karşılaştırmadır.

Bu görüşe karşı ikinci itirazımız şudur: "İstitâat" ve "itâat" keli-

melerinin ortak kökünün zorlamanın zıddı olan "tav' (=muvafakat etme)" olması, kökün bütün türevlerinde bu anlamın gözetilmesini gerektirmez. Birçok kelime türeme süreci içinde kökünün anlamından tamamen kopar. Şu örneklerde olduğu gibi; Darebe (vurdu), adrebe (yüz çevirdi), kabile (kabul etti), akbele (yöneldi), kabbele (öptü), kâbele (karşılaştırdı), istakbele (karşıladı). Bu kelimelerde kullanım yerlerine göre, zihne gelen anlamlar, kelimenin kök anlamıyla büsbütün farklıdır.

Dilbilgisindeki türeme incelemelerinde, gerçi kelimenin kökünün anlamı göz önünde bulundurulur; fakat bundan maksat kök anlamının türeme süreci içinde türevlerde ne oranda yaşadığı veya nasıl hayatiyetini kaybederek başka bir anlama yerini bıraktığını tespit etmektir. Yoksa dildeki gelişmenin hükmünü geçersiz sayıp kök anlamını korumak değildir. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Buna göre, herhangi bir kelimedede önemli olan anlam, o kelimenin kökünün sözlükteki anlamı değil, kullanımda geçerli olan canlı anlamıdır. Meseleye bu açıdan bakarsak, "istitâat" kelimesi Kur'ân'da kırktan fazla yerde ve hepsinde güç, kudret anlamında kullanılmıştır. "İtâat" kelimesi ise, yine Kur'ân'ın yaklaşık yetmiş yerinde ve hep boyun eğme (inkiyad) anlamında kullanılmıştır. "Tav'" kelimesi de kullanıldığı yerlerde "kurh"un zıddı anlamında kullanılmıştır. Durum böyle olunca, "yestetîu" kelimesine "yutîu" kelimesinin anlamını yüklemek, arkasından "yutîu" kelimesini "tav'" anlamında kabul etmek ve sonra da ayetteki "yestetîu" kelimesinin "yerdâ (razı olur)" anlamında olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir?

"Ecâbe" ve "istecâbe" fiillerine gelince; bu fiiller birlikte Kur'ân'da aynı anlamda kullanılmıştır. "İsticâbet" kelimesinin kullanıldığı yerler "icabet" kelimesinin kullanıldığı yerlerden birkaç kat fazladır. "İsticâbet" kelimesi otuza yakın yerde kullanıldığı hâlde, "icâbet" kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı yerler onu geçmez. Durum böyle iken "etâa" ve "istetâa" fiilleri bu kelimelerle nasıl karşılaştırılabilir?

Bu kelimelerin aynı anlamda gelmeleri, iki farklı yaklaşımın aynı noktada örtüşmesi şeklindedir. Buna göre "ecâbe" fiili, cevap soruya muhatap olan kişiden soruyu sorana geçti demektir. Buna karşılık "istecâbe" fiili, soruya muhatap olan kişi cevabı kendinden istedi ve onu soru soran kişiye iletti anlamındadır. Bundan anlaşılıyor ki, bu yoru-

mu savunan tefsirci "istecâbe" fiilini uygun şekilde açıklamamıştır. Yani "istecâbe" demek, adam bir şeyi sordu, karşı tarafın kendisine cevap vermesini istedi ve karşı taraf da kendisine cevap verdi, derken, tam yerinde olan bir açıklama yapmamıştır. Çünkü istifal kalıbı, "fe-ale" maddesinin talebi yönünde kullanılır, "ef'ale" kalıbının talebi yönünde değil. Bu, açık bir husustur.

Bu yoruma yönelik üçüncü itirazımız şudur: İfadenin içeriği bu anlamla uyuşmaz. Verilen anlama göre havarîlerin *"Rabbin gökten bize donatılmış bir sofraya indirebilir mi?"* şeklindeki sözlerinin anlamı, "Eğer biz istersek veya sen istersen, Rabbin bize gökten bir sofraya indirmeye razı olur mu?" şeklindedir ve bu istekten veya sofranın inmesinden maksatları, imanlarının artması ve kalplerinin güvene ermesidir. Eğer sözlerinin anlamı bu olsaydı, İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun."* diyerek kendilerini azarlamasının ve yüce Allah'ın bu mucizeden sonra kâfir olanları hiç kimseyi çarptırmadığı ağırlıkta bir azaba çarptıracağı şeklinde tehdit etmesinin ne sebebi vardı? Çünkü o durumda onlar sadece doğruyu söylemiş ve sadece meşru olan bir şey istemiş olurlardı. Nitekim Kur'an'da, *"Allah'tan O'nun lütf ve keremini isteyin."* (Nisâ, 32) buyruluyor.

"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun, demişti." İsa Peygamberden (a.s) havarîlere yöneltilmiş bir azarlamadır. Bu azarlamanın sebebi, Allah'ın bir sofraya indirmeye muktedir olup olmadığı hususunu O'ndan öğrenmek istemeleridir. Havarîlerin bu sözü nasıl yorumlanırsa yorumlansın, şüphe ifade edicidir.

Yukarıda değindiğimiz gibi bu ayetlerin sonunda yer alan ilâhî tehdide yol açan azarlamanın asıl sebebi onların hiçbir ihtiyaç olmadığı hâlde mucize istemeleri ve mucizeler ile eğlenmek anlamına gelecek bir teklifte bulunmalarındır ve sonra ilk bakışta Allah'ın gücüne kalpten inanmadıkları gibi bir anlama gelen bir ifade kullanmalarındır. Buna göre, İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun."* diyerek onları azarlamasının sebebi gayet açıktır.

"Onlar, 'İstiyoruz ki, ondan yiyecek, kalplerimiz sakinleşsin, bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna tanıklık edenlerden olalım.' demişlerdi." Bu ifadenin içeriğinden havarîlerin bu sözlerinin İsa Peygamberin azarlamasından kurtulmak için yaptıkları bir

özür beyanı olduğu anlaşılıyor. Söyledikleri sözlerin, "*Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?*" şeklindeki Allah'ın mutlak gücünden şüphe ettikleri izlenimini uyandıran sözleri ile değil de sofra indirilmesi mucizesi istekleri ile bağlantılı olduğu açıktır. Bu durum aynı zamanda azarlanmalarının asıl sebebinin ihtiyaç olmadığı hâlde mucize istemeleri olduğunun şahitlerinden biridir.

"*İstiyoruz ki, ondan yiyelim...*" şeklindeki sözlerine gelince; burada mucize istemekteki amaçlarını açıklarken dört madde sıralıyorlar:

Birincisi yemektir. Bu sözü söylemekteki maksatları, bu istekle Allah'ın mucizelerini eğlence konusu yapmayı amaçladıklarını, o sofranın yemeklerinden yemek istediklerini belirtmektir ki, bu mantıklı bir amaçtır. Daha önce söylediğimiz gibi, bu sözler İsa Peygamberin azarlamasına ve sofra mucizesinden sonra kâfir olanların ağır bir ilâhî azaba çarptırılacağı şeklindeki tehdide müstahak kalmaya teslim olduklarını ifade eder gibi bir cümledir.

Bazı tefsircilere göre, havarîlerin yemek yemekten söz etmelerinden maksat, yemeğe şiddetle ihtiyaçları olduğunu, açlıklarını giderecek bir şeyleri olmadığını açıklamaktır. Başka bazı tefsirciler ise böyle demekle "O sofranın yemeklerinden yemekle onurlanmak istiyoruz." demek istemişlerdir. Malumdur ki, bu iki yorumlarda anlatılan maksatlara mutlak yemek ifadesi delâlet etmez. Eğer maksatları azarlamayı gereksiz kılan böyle bir şey idi ise, mazeret beyan ettikleri bu yerde onu açıkça ifade etmeleri gerekirdi. Eğer maksatları öyle idi ise onu belirtmeleri gerektiği hâlde belirtmediklerine göre şuna hükmetmek gerekir: Yemek derken kastettikleri şey bu kelimenin mutlak anlamıdır. Çünkü akla uygun bir amaç olarak sofra inmesine yönelik isteklerinin amaçlarından biri olmuştur.

İfade ettikleri ikinci amaç, kalp huzuruna ermeleridir. Bu da ihlâs-la ve huzur ile çelişen duyguların ortadan kalkması ile elde edilen kalp sakinliğidir.

Havarîlerin ifade ettikleri üçüncü amaç, İsa Peygamberin (a.s) Rabbinden alıp onlara tebliğ ettiği mesajlar konusunda doğru konuştuğunu bilmeleridir. Bu durumda bilmekten maksat, nefsanî vesveselerin ve kuşkuların giderilmesinden sonra kalpte meydana gelen kesin bilgidir.

Bazı tefsircilere göre ise, buradaki bilgidен maksat İsa Peygambe-

rin (a.s) onlara vaat ettiği iman meyveleri konusunda doğru konuştuğunu bilmeleridir. Duanın kabul edilmesi gibi. Fakat bu akla pek yakın değildir. Çünkü havarîler gökten sofranın inmesini sadece İsa Peygamberin (a.s) duasından ve dilemesinden, kısaca onun tarafından gerçekleşecek bir mucize aracılığıyla istiyorlar. Oysa onlar onun birçok mucizesini görmüşlerdi.

O , hayatı boyunca hep büyük ilâhî mucizelerle yan yana yaşadı. Peygamber olarak kavmine gönderilmesi ve onlara yönelttiği her çağrı mutlaka Rabbinin bir mucizesinin eşliğinde olmuştur. Eğer imanın meyvesi olarak onun duasının kabul edilmesini kastetmişlerse, onun imanının meyvesini sürekli görmüşlerdir. Yok, eğer imanın meyvesinden kastettikleri şey, kendi dualarının kabul edilmesi idi ise, onlar sofranın inmesini kendi duaları ile istemiş değillerdi ve sofrayı İsa Peygamberin (a.s) duası ile inmişti.

Dördüncü amaçları, bu olaya gerektiği zaman şahitlik etmeleridir; inkâr edenlere karşı ve kıyamet günü Allah'ın huzurunda şahitlik etmek gibi. Kast edilen şahitlik mutlak şahitliktir. Sadece Allah'ın huzurunda yapacakları şahitliği de kastetmiş olmaları mümkündür. Nitekim yüce Allah tarafından nakledilen sözlerinde bu anlam kastedilerek şöyle buyrulmuştur: *"Ey Rabbimiz, indirmiş olduğun şeye inandık, peygambere uyduk, bizi şahitlerle birlikte yaz."* (Mâide, 53)

Bu sözlerden çıkan sonuç şudur: Havarîler özür dileme nitelikli sözlerine gökten inen sofranın yemeklerinden yemek olan amaçlarına, hoşnut edici güzel amaçlar eklediler. Maksatları yeterli sayıda mucize gördükten sonra yeni bir mucize istemelerinin kabalığını gidermektir. İsa Peygamber de (a.s) bu ısrarlarından sonra isteklerine karşılık verdi.

"Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, (bu gün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakillerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızık ver. Sen rızık verenlerin en hayırlısıdır." İsa Peygamber (a.s) sofrayı isteme konusunda kendisini de havarîler arasına kattı ve *"Allah'ım, ey Rabbimiz!"* diyerek geniş kapsamlı bir ifade ile Rabbine seslenerek işe başladı. Oysa havarîler ona *"Rabbin bize gökten donatılmış bir sofrayı indirebilir mi?"* demişlerdi. Böylece baştaki seslenişin dua ile uyuşması sağlanmış oldu.

Bu dua, peygamberlerin Kur'ân'da nakledilen duaları arasında baş-

langıcının özelliği sebebi ile tektir, bir başka benzeri yoktur. Çünkü bu dua, *"Allah'ım, ey Rabbimiz!"* diyerek başlıyor. Oysa diğer dualar ya "ey Rabbim" veya "ey Rabbimiz" diye başlıyor. Bunun yegâne sebebi, dua konusu olayın inceliği ve girişin muhteşemliğidir. Evet, Kur'ân'da aktarılan övgü çeşitlerinde bu tür bir girişe rastlanmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Hamd Allah'a mahsustur."* (Neml, 59) *"De ki: Allah'ım, ey mülkün maliki..."* (Âl-i İmrân, 26) *"De ki: Ey Allah'ım! Ey göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisi..."* (Zümer, 46)

İsa Peygamber (a.s) bu seslenişin arkasından, bu inecek sofraya hakında kendisi ve arkadaşları için amaç niteliğinde bir unvan ortaya koydu. Bu unvan inecek sofranın kendisi ve ümmeti için bayram olmasıdır. Havarîler istekleri sırasında inecek sofranın kendilerine mahsus bir bayram olmasını istediklerini söylememişlerdi.

Fakat İsa Peygamber bu isteğine güzel bir unvan taktı ve onu güzel bir kalıba döktü. Maksudı, elleri altında ve gözleri önünde birçok ilâhî mucize varken başka bir mucize isteğinde bulunma görüntüsünden kurtulmak ve isteğinin Allah'ın hoşuna gidecek, O'nun yüceliği ile çelişmeyecek bir istek olmasını sağlamaktır. Çünkü bayram halk arasında söz birliği meydana getirir, milletin hayatını yeniler, bayram yapanlarının gönüllerini coşturur, her tekrarlanışında dinin yüceliğini ilân eder.

Bundan dolayı İsa Peygamber *"hem öncekilerimiz, hem sonrakerimiz için bayram olsun..."* dedi. Yani ümmetimizin ilk topluluğu ve sonradan onlara katılacaklar için. Ayetlerin içeriğinden bu anlam çıkıyor. Çünkü "îd=bayram" kelimesi, "avd=dönme, tekrarlanma" kökünden gelir. Bir olayın bayram olabilmesi için periyodik olarak ve sınırsız bir şekilde nesilden nesile aktarılacak şekilde tekrarlanması gerekir.

Daha önce söylediğimiz gibi bu inen mucize türü sadece İsa Peygamberin (a.s) kavmine mahsus olduğu gibi, bu bayram da onlara mahsustur.

"Senden bir mucize olsun." İsa Peygamber, serzenişe sebep olma-
yacak güzel bir amaç olarak bayram meselesini öne aldıktan sonra, bu amaca bu isteğin Allah tarafından gösterilen bir mucize olmasını ekledi. Sanki bu ana amacın üzerine gelen fazladan bir faydaymış gibi, tek başına güdülen bir amaç olmadığı için serzenişe ve kızgınlığa maruz olmayacak gibi bir ifade kullanıldı. Aksi hâlde eğer mucize olarak tek

başına amaç olsa idi, onu istemek arzu edilmeyen sonuç vermekten kurtulamazdı. Çünkü bu mucizeden beklenecek bütün iyi sonuçlar, İsa Peygamberin (a.s) her Allah'ın günü havarîlere ve başkalarına gösterdiği mucizelerden elde edilebilirdi.

"Bize rızk ver. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın." İsa Peygamber rızk vermeyi başlı başına amaç olmayan, fakat bayram isteğine dayalı bir başka fayda olarak saydı. Havarîler ise onu başlı başına bir istek olarak dile getirmişlerdi. Bilindiği gibi, *"İstiyoruz ki, ondan yi-yelim."* diyerek bu maddeyi başlı başına bir amaç olarak söz etmiş ve onu diğer amaçların önüne geçirmişlerdi. Fakat İsa Peygamber (a.s) tek başına gözetilmeyen bir amaç saydı ve onu diğer amaçlardan sonraya bıraktı. Ayrıca "yemek" kelimesini "rızk" kelimesi ile değiştirerek bu maddeyi, *"Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."* cümlesi ile noktaladı.

İsa Peygamberin (a.s) havarîler tarafından asıl amaç olarak alınan yemek yemeyi dolaylı fayda olarak aldığı yolundaki görüşümüzün delili şudur: O en başta bu mucizeyi ümmeti ve kendisi için istedi. Bu istek onların isteklerine eklediği bayram isteğidir. Böylece bu olayın Allah'tan gelen bir mucize olması ile rızk olması, bazılarına mahsus olup da başka bazılarına mahsus olmayan, herkesi kapsamına almayan, dolaylı bir fayda gibi iki sıfat hâlini aldı.

İsa Peygamberin (a.s) Rabbine karşı takındığı çarpıcı edebe dikkat edenler ve onun sözlerini havarîlerin sözleri ile karşılaştıranlar -ki her iki söz de sofranın inmesini ifade ediyor- hayrete düşerler. İsa Peygamber havarîlerin sorusunu ele aldı, onda eklemeler ve çıkarmalar yaptı, bazı bölümlerini öne alarak bazı bölümlerini arkaya attı, bazı kelimelerini değiştirdi, bazılarını aynen muhafaza etti ve sonunda yüce Allah'a yöneltilmesi yakışık almayan sözler, kulluk edebinin bütün inceliklerini içeren en güzel sözlere dönüştü. Onun sözlerinin inceliklerini irdelersen hayretler içinde kalırsın.

"Allah da şöyle buyurdu: Ben şüphesiz onu size indireceğim; ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım." Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre ayette geçen ve "indireceğim" şeklinde anlamlandırdığımız kelimeyi, Medine ve Şam âlimleri ile Asım "mu-nezziluha" şeklinde okurken, geride kalanlar onu "munziluha" şeklinde okumuşlar-

dır. Bu ikinci okunuş daha uygundur. Çünkü "munzilu-ha" sıygası bir defada indirme anlamına gelir ki sofranın inişi böyle bir olaydır. "Munezziluha" kalıbı ise, daha önce birkaç kere söylediğimiz gibi yaygın olarak tedricî indirme anlamında kullanılır.

"Ben şüphesiz onu size indireceğim." Bu ifade, yüce Allah'tan sofranın indirileceğine dair açık bir vaattir. Özellikle "munziluha" kelimesinin ism-i fail olarak kullanılması, fiil kalıbının kullanılmamış olması, bu vaadi pekiştirmektedir. Bunun gerektirdiği sonuç ise sofranın fiilen inmiş olmasıdır.

Bazı tefsircilere göre bu sofa fiilen inmedi. ed-Dürr'ül-Mensûr ve Mecma'ul-Beyan tefsirlerinde ve başka bazı eserlerde yer alan Hasan'dan ve Mucahit'ten nakledilmiş rivayetler bu yoldadır. Bu rivayetlere göre, adları geçen selefi tefsir âlimleri şöyle demişler: Bu sofa inmedi. Çünkü havarîler Allah'ın koştığı şartı işitince, "Onu istemiyoruz, ona ihtiyacımız yok" diyerek inmesini istemekten vazgeçtiler ve sofa fiilen inmedi.

Gerçek şu ki, bu ayetin sofranın indiğine delâleti açıktır. Çünkü sofranın ineceği yolunda açık bir vaat içeriyor. Yüce Allah, açık vaatte bulunma cömertliğini gösterecek, fakat onlar bu istekten vazgeçecekleri için inmeyeceğini bilerek bu vaatte bulunacak diye düşünülemez. Çünkü böyle davranmak Allah'ın şanına yakışmaz. Ayetteki vaat açıktır ve içerdiği azap ise inişten sonraki kâfirliğe dayandırılmış bir cezadır.

Başka bir deyişle, ayet sofranın ineceğine dair mutlak bir vaat içeriyor. Sonra kâfirliğe karşı azabı bunun bir ayrıntısı olarak ilân ediyor. Yoksa kâfir olduğunda azaba uğramayı kabul ettikleri takdirde sofranın indirilebileceği vaat edilmiyor. Ancak öyle olsa şartın kabul edilmemesi hâlinde vaaadin ortadan kalkacağı ve isteklerinden vazgeçmeleri sebebi ile sofranın inmemesi ileri sürülebilirdi. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

Her neyse. Yüce Allah'ın sofrayı indireceği yolundaki vaaadinin bu mucizeden sonra kâfir olanların azaba uğrayacakları şeklindeki bir ağır tehdit içermesi, İsa Peygamberin (a.s) duasının reddedildiğini değil, kabul edildiğini gösterir. Yalnız duayı izleyen bu ilâhî kabul, bu mucizenin onların öncekilerinin ve sonrakilerinin yararlanacakları mutlak bir rahmet olduğunu ortaya koyduğu için yüce Allah bu rahmetin

mutlaklığını koştugu şartla kayıtlandırmıştır. Yani yüce Allah'ın sadece onlara tahsis ettiği bu bayramdan onların hepsi yararlanamaz. Ondan ancak içlerindeki müminliklerini devam ettiren müminler yararlanabilir. Bu mucizeden sonra kâfir olanlar ise ondan en ağır biçimde zarar göreceklerdir.

Bu iki ayet, gerektirdiği sonuç açısından duanın mutlaklığı ile kabulün kayda bağlanması bakımından şu ayetlere benzer: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle denemiş, o da onları yerine getirmişti. Bunun üzerine Allah 'Seni insanlara imam yapacağım' demişti. İbrahim 'Soyumdan da' deyince, Allah 'Benim ahdim zalimlere erişmez' buyurdu."* (Bakara, 124) *"Sen bizim dostumuz, efendimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et, sen affedenlerin en hayırlısıdır. Bize hem bu dünyada, hem de ahirette hayırlı olanı yaz. Biz sana yöneldik. Allah dedi ki, azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamıştır. Onu günahlardan sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."* (A'râf, 156)

Daha önce belirttiğimiz gibi, İsa Peygamberin ümmetine mahsus olarak öngörülen bu azabın asıl sebebi, onların başka bir ümmete benzeri verilmemiş olan, sırf kendilerine mahsus türden bir mucize istemiş olmalarıdır. Bu istekleri karşılanınca, arkasından kâfir oldukları takdirde başka hiçbir ümmet için öngörülmemiş olan bir azapla tehdit edildiler. Tıpkı böyle benzersiz bir ayrıcalıkla şereflendirildikleri gibi.

Bundan anlaşılıyor ki, ayetin sonundaki "âlemler"den maksat sadece çağdaşları değil, bütün ümmetlerin âlemleridir. Çünkü bu kavram, karşılarında üstünlük sağladıkları insanları ifade ediyor ki, bunlar sadece İsa Peygamber (a.s) zamanında yaşayan ümmetler değil, daha önceki ve daha sonraki bütün ümmetlerdir.

Yine buradan anlaşılıyor ki, *"ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."* ifadesi, ağır bir azaba yönelik şiddetli bir tehdit olmakla bu azabın bütün azaplardan, bütün cezalardan daha şiddetli ve acı verici olacağını göstermez. Bu ifadenin maksadı, sadece bu azabın türünde tek olacağını ve ümmetler arasında sadece onlara mahsus olduğunu açıklamaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) "*Rabbin... indirebilir mi?*" ifadesi hakkında şöyle nakledilir: "Bu ayetin anlamı, 'Sen Rabbine dua edebilir misin?' şeklindedir."

Ben derim ki: Bu anlam Ehlisünnet kanalıyla Ayşe ve Said b. Cübeyr gibi bazı sahabîlerden ve tâbiînden rivayet edilmiştir. Bu, daha önce ayetle ilgili ortaya koyduğumuz anlama dönüktür. Çünkü, İsa Peygamberin (a.s) gücünü soru konusu yapmak, ancak onun hikmet ve maslahat açısından yapacağı değerlendirmeye bağlı bir gücünü düşünerek doğru olabilir, yoksa gücün özü anlamında ona böyle bir soru yöneltilemez.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İsa b. Alevî'den, o da babasından, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İsrailoğullarına inen sofraya altın zincirlerle sarkıtılmıştı. Üzerinde dokuz balık ve dokuz ekmek vardı."

Ben derim ki: Bu rivayetin başka bir ifadesinde sofradaki yiyeceklerin dokuz "envan" ve dokuz ekmek olduğu belirtiliyor ki, bu rivayetteki "envan" kelimesi balık anlamına gelen "nûn"un çoğuludur.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Ammar b. Yasir'den, o da Peygamber efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Gökten indirilen sofrada ekmek ve et vardı. Çünkü havarîler İsa Peygamberden yemekle bitiremeyecekleri bir yemek istediler. Bu istekleri üzerine onlara 'Bu mucizeye ihanet etmediğiniz, ondaki yemekleri saklamadığınız ve bu sırrı ifşa etmediğiniz sürece bu sofraya sürekli, hiç tükenmez. Ama eğer bu yasaklanan işleri yaparsanız, azaba çarptırılırsınız. Fakat sofranın üzerinden daha bir gün geçmeden onlar ihanet ettiler, üzerindeki yemekleri sakladılar ve bu sırrı ifşa ettiler."

Ben derim ki: Bu rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Tirmizîye, İbn-i Cerir'e, İbn-i Ebu Hatem'e, İbn-i Enbarî'ye, Ebu's-Şeyh'e ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak Ammar b. Yasir'in naklettiği Peygamberimizin (s.a.a) sözü olarak yer almıştır. Bu rivayetin sonunda "Bu yüzden İsrailoğulları azaba çarptırılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldü" ifadesine yer verilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem bu rivayetin benzerini başka bir kanaldan

mevkuf olarak Ammar b. Yasir'e dayandırarak nakletmişler. Tirmizî bu rivayetin mevkuf olarak nitelendirilmesi çok doğrudur, demiştir."

Bu haberde söz konusu edilen havarîlerin yedikçe tükenmeyecek bir yemek istedikleri yolundaki rivayet ayetle tam olarak uyuşmuyor. Bunun gerekçesi onların nakledilen "*Buna tanıklık edenlerden olalım.*" şeklindeki sözleridir. Çünkü yedikçe tükenmeyen yemek birinin şahitliğine muhtaç değildir. Ama eğer bu şahitlikle kıyamet günü şahitliği kastedilmiş olursa o başka.

Ayrıca bu haberde onların azaba çarptırılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldükleri belirtiliyor. Haberin içeriğinden anlaşıldığına göre, bu çarpıtılma onlara haber verilmiş olan azaptır. Bu nokta başka bir tartışmaya kapı açıyor. Çünkü "*ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım.*" ifadesi zahirde söz konusu azabın sadece onlara mahsus olduğu anlamına gelir. Oysa Kur'ân'da başkalarının hayvana dönüştürülme cezasına uğratıldıkları bildirilmiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: "*İçinizden Cumartesi Yasağını çiğneyenleri bilmiş olmalısınız. Onlara, aşağılık maymunlara dönüşün, dedik.*" (Bakara, 65) Bazı kanallardan Ehlibeyt İmamlarına (hepsine selâm olsun) dayandırılan bu konudaki rivayetlere göre, onlar azaba çarptırılarak maymunlara dönüştürülmüştür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fudayl b. Yesar kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İsa Peygamberin kavminden olan domuzlar, gökten sofra indirilmesini isteyip de bu mucizeye inanmadıkları için Allah tarafından domuz hâline dönüştürülen kimselerdir." [c.1, s.351, h:266]

Yine aynı eserde Abdussamed b. Bündar'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Domuzlar çırpıcılardan oluşmuş bir kavimdir. Bunlar sofra mucizesini inkâr ettikleri için domuz hâline dönüştürülmüşlerdir." [c.1, s.351, h:267]

Ben derim ki: el-Kâfi'de Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da Muhammed b. Hasan Eş'arî'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Fil, hayvana dönüştürülme cezasına uğramış zinakâr bir hükümdardı. Kurt, bu azaba çarptırılmış deyyus bir bedevî idi. Tavşan, eşini aldatan ve hayız olduğunda yıkanmayan ve bu yüzden azaba çarptırılmış bir kadındı. Yarasa, halkın hurmalarını çaldığı için hayvana dönüştürülme cezasına çarptırılmış bir kişi idi. Maymunlar ve domuzlar, İsrailoğulları arasında Cumartesi

Yasağını çiğnemiş olan bir topluluktu. Cirris [bir çeşit balık veya yılan balığı] ve keler, İsrailoğullarından bir gruptu. Bunlar İsa Peygambere indirilen sofraya inanmadıkları için şaşkınlığa maruz bırakıldılar ve bu şaşkınlığın sonunda bir bölümü denize ve diğer bir bölümü karaya düştü. Fare, fasık bir kadın, akrep dedikoducu bir kadındı. Ayı, tilki ve arı, sattıkları etleri eksik tartan kasaplardı." [Füru-i Kâfi, c.6, s.246, h:14]

Bu rivayet, daha önceki iki rivayetle çelişmez. Çünkü bazıları domuz, diğer bazıları cirris [bir çeşit balık veya yılan balığı] ve keler şeklinde olma azabına çarptırılmış olabilirler. Yalnız bu rivayette tartışma konusu edilebilecek başka bir nokta var ki, bu da Cumartesi Yasağını çiğneyen İsrailoğullarının maymuna ve domuza dönüştürülme-leri yolundaki açıklamadır. Oysa hem inceleme konumuz olan ayet, hem de A'râf suresindeki bunun benzeri olan ayet, onların maymuna dönüştürüldüklerini ve başka bir hayvana dönüştürülmüş olmalarına ihtimal vermediğini bildiriyor. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

116- Hani Allah dedi ki: "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin' dedin?" İsa şöyle dedi: "Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur. Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."

117- "Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim. Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin."

118- "Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarıdır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sa-

hibisin."

119- Allah dedi ki: "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Onlar için altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." Allah onlardan razıdır, onlar da O'ndan razıdırlar. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur.

120- Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir. O'nun gücü her şeye yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde Hıristiyanların hakkındaki iddiaları ile ilgili olarak İsa Peygamberin yüce Allah ile arasında geçen konuşma naklediliyor. Bu ayetlerin amacı, İsa Peygamberin (a.s) itirafları ve dünya hayatında kendisi ile ilgili verdiği bilgileri açıklamaktır. Şöyle ki, kendisi için aslı olmayan iddialarda bulunmaya hakkı yoktur. Zaten uyuması ve herhangi bir şeyi kaçırmaması söz konusu olmayan yüce Allah'ın gözü önündeydi. O, yüce Allah'ın kendisi için çizdiği sınırı aşmamış ve Allah'ın söylemesini emrettiği sözleri söylemişti. Yüce Allah'ın kendisini yerine getirmekle yükümlü kıldığı görevi yapmakla uğraşmıştı. Bu görev de, ümmetini gözetim altında tutmaktır. Nitekim yüce Allah da, onun rububiyet ve kulluk görevleri ile ilgili sözlerini doğrulamıştır.

Böylece bu ayetler, bu surenin iniş maksadı ile örtüşmüş oluyor. Bu maksat, kulların Allah'a karşı görevlerini açıklamaktır. Bu görevler ise, taahhüt ettikleri sözleri yerine getirmeleri ve antlaşmalarını çiğnememeleridir. Bunun sonucu olarak da, canlarının istediği gibi başıboş hareket etmemeleri ve diledikleri gibi yaşamaya kalkışmamaları gerekir.

Allah tarafından kendilerine böyle bir hak verilmediği gibi, böyle bir başıboşluğa kendi başlarına kalkışmaya da yetkili değildirler. Çünkü göklerin, yeryüzünün ve bu ikisinde bulunan bütün varlıkların egemenliği Allah'a aittir ve O her şeye kadirdir. Sure bu mesajla sona eriyor.

"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?' Bu ayette geçen "iz" kelimesi, ifadede yer almayan bir kelime ile bağlantılı bir zarf edatıdır. İfadede zikredilmemiş olan kelimenin ne olduğuna ifa-

denin akışı delâlet ediyor. Bundan maksat kıyamet günüdür. Çünkü bu konuda yüce Allah, *"Allah dedi ki: Bu doğrulara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür."* derken İsa Peygamber de, *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların amellerinin tek koruyucusu sen oldun."* demektedir.

Ayette, *"Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin."* denilerek Hz. Meryem'den "anne" diye söz edildi, "beni ve Meryem'i ilâh edinin, tanrı kabul edin" denmedi. Böylece Hristiyanların Hz. Meryem'in ilâhlığı ile ilgili temel dayanaklarına vurgu yapılmış oldu. Bu temel dayanak İsa Peygamberin babasız olarak Hz. Meryem'den dünyaya gelmiş olmasıdır. Onların bu ikisini ilâh edinmelerinde bu tür bir oğul-ana ilişkisi temel faktör olduğu için, maksadı ifade etmek açısından İsa Peygamber ile anası tabirini kullanmak, İsa ve Meryem tabirini kullanmaktan daha anlamlı ve daha net bir ifadedir.

Ayette yer alan "düne" kelimesi, sonuç itibarıyla "başka" anlamında kullanılır. Ragıp İsfahanî bu kelimeyi şöyle açıklıyor: "Bir işi yapmaktan âciz olan kişi için 'düne' denir. Bazıları bu kelimenin, 'dunuv' kalıbından türediğini söylüyor. 'Edven' kelimesi ise, 'deni=aşağı mertebede olan' anlamındadır. 'Lâ tettehizû bitâneten min dûnikum=kendinizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin.' (Âl-i İmrân, 118) ayeti, dindarlıkta sizin seviyenizden aşağıda olanları sırdaş edinmeyin, anlamındadır. Bir başka görüşe göre de, akrabalıkta sizin seviyenizden aşağıda olanları sırdaş edinmeyin, demektir. 'Yeğfiru mâ düne zâlike limen yeşâu=Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.' (Nisâ, 116) ayeti ise, ondan (Allah'a ortak koşmaktan) daha küçük olan günahları affeder, demektir. Bir görüşe göre de, onun dışında kalan günahları affeder demektir ki, bu iki anlam arasında sıkı bir bağlılık vardır; her biri diğerinin kaçınılmaz sonucudur. 'Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?' ayetinde ise bu kelime, Allah'tan başka anlamına gelir." Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.

"Min dūnillah=Allah'tan başka" ifadesi Kur'ân'da ayrı ve bağımsız bir ilâhın varlığını iddia etmek için değil, yüce Allah'a ortak koşmak anlamında kullanılır. Şunu demek istiyoruz: Allah'tan başka bir, iki veya çok sayıda ilâh edinmekle kastedilen şey, Allah'tan başka bir ilâh

edinerek Allah'ın ilâhlığını geçersiz saymak değil, yüce Allah'a ilâhlılığında ortak kabul etmektir. Çünkü Allah'ın ilâhlılığını geçersiz saymak, hiçbir sonuca götürmeyen geçersiz bir söz olur. Çünkü o takdirde kabul edilen ilâh, ilâh olur ve onun dışındakiler reddedilmiş olur ve tartışma, ancak kabul edilen ilâhın bazı sıfatları ile sınırlı kalır. Meselâ adamın biri, "Mesih ilâhtır." dese ve Mesih'in ilâhı olan Allah'ı inkâr etse, bu sözü "Allah vardır; ama Mesih'in beşerî sıfatlarını taşır" anlamına gelir. Eğer bir başkası, "Putlar veya putların sahipleri ilâhtır" dese ve yüce Allah'ı inkâr etse, bu kimse kâinatın bir ilâhı olduğunu söylemiş, böylece Allah'ın varlığını kabul etmiş; fakat ona birkaç tane olma sıfatı yakıştırmıştır ki, böylece Allah'a ortaklar koşmuş veya Hıristiyanlar gibi, "*Allah üçün üçüncüsüdür.*" yani üç olan bir ve bir olan üçtür demiş olur.

Eğer bir başkası, "Kâinatın başlangıcı zaman (dehr)dır veya tabiattır." der ve kâinatın bir ilâhı olduğunu inkâr ederse, kâinatın bir yaratıcısı ve o yaratıcının da yüce Allah olduğunu kabul etmiş demektir. Fakat adam kabul ettiği ilâhı noksanlık, yetersizlik ve mümkün olma sıfatları ile nitelemiş olur.

Eğer başka birisi fitratının açıkça gerektirmesine rağmen şaşırtıcı kâinat düzenin bir başlangıcı olduğunu kökünden inkâr ederse, sebep-sonuç ilişkisini ve etki ilkesini reddederse, o kişi daha baştan inkâr edilmeyi ve yok sayılmayı kabul etmeyen, mevcut ve sabit bir âlemin varlığını kabul etmiş olur. Yani bu âlemin varlığı gereklidir. Onun varlığının koruyucusu ya kendisidir, ki bu mümkün değil; -çünkü parçaları yok olmaya ve değişmeye maruzdurlar- veya varlığının koruyucusu başkasıdır ki, o yüce Allah'tır ve O'nun kemâl sıfatları vardır.

Bundan ortaya çıkıyor ki, yüce Allah'ı kökten inkâr etmek kabil değildir. Böyle bir şey ancak içeriksiz bir sözle olabilir ki, o sözün de mantıklı bir anlamı olmaz.

Bütün bu söylediklerimizin dayanağı şudur: İnsan, bu âlemin varlığını ayakta tutacak ve düzenini plânlayacak bir güce yaygın bir ihtiyaç olduğu için bu âlemin bir ilâhı olduğunu kabul eder, sonra da o gücün varlığının özelliklerini belirler. İşte bu boşluğu doldurmak ve bu ihtiyacı gidermek için varolduğunu kabul ettiği güç yüce Allah'tır. Eğer bundan sonra ondan başka bir ilâhın varlığını ileri sürerse veya birden çok ilâhın varolduğunu iddia ederse, ya Allah'ın sıfatlarını be-

lirlemede yanılığa düşmüş, ya isimlerini inkâr etmiş, ya Allah'a ortak ya da ortaklar koşmuş olur. Yoksa Allah'ı yok sayıp başkasının ilâhlılığını kanıtlamak anlamsız bir çabadır.

Bundan anlaşılıyor ki, "ilâheyn-i min dûnillah=Allah'tan başka iki tanrı" ifadesinin anlamı, "Allah dışında O'na iki ortak" şeklindedir. "Dûne" kelimesinin asla ortak anlamına gelmeyeceği söylenebilir. Buna verilecek cevabımız şudur: Bu kelimenin anlamı Allah dışında başka cinsten olan iki ilâh edinmeyi aşmaz. Bu yaklaşımın Allah'ın varlığını inkâr etmeyi veya kabul etmeyi içerdiği meselesine gelince, bu konuda bir şey söylenmiyor, bu meseleye açıklık getiren bir kelime yok, bu husus ifadeden bağımsız bir şekilde başka bilgilerden öğreniliyor. Hristiyanlar da İsa Peygamberi ve annesini Allah dışında ilâh edinmekle birlikte Yüce Allah'ın ilâhlılığını inkâr etmiyorlar.

Bazıları bu ayete "Hristiyanlar, Bakire Meryem'in (a.s) ilâh olduğunu söylemiyorlar." diyerek itiraz etmişler ve bu itirazlarını çeşitli şekillerde haklı göstermeye çalışmışlardır.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Bu ayette Hristiyanların Meryem'i ilâh diye adlandırdıkları değil, onu ilâh edindikleri ifade ediliyor. Onun ilâh olduğuna inanmaksa, onu ilâh edinmekten başka bir şeydir; gerçi ilâh olduğuna inanmak da, ilâh edinmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. İlâh edinmek, tapınmakla ve kulluğa mahsus boyun eğme tezahürü ile doğrulanır. Nitekim yüce Allah, "*Nefsinin arzularını ilâh edineni gördün mü?*" (Câsiye, 23) buyuruyor. Bu tutum, Hristiyanların eski nesillerinden nakledildiği gibi, sonraki nesillerinde de görülen bir tutumdur.

Nitekim Alûsi, Ruh'ul-Meanî adlı eserinde şöyle diyor: "İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) bazı Hristiyanlara dayanarak verdiği bilgiye göre, "eski Hristiyanlar arasında 'Meryemiler' diye adlandırılan ve Hz. Meryem'in ilâh olduğuna inanan bir grup vardı."

el-Menâr tefsirinde de şöyle deniyor: "Hristiyanların İsa Peygamberi ilâh edindikleri gerçeği bu surenin tefsiri sırasında çeşitli yerlerde vurgulanmıştır. Annesine gelince, Kostantin sonrası Doğu ve Batı kiliselerinde ona ittifak hâlinde tapılmıştır. Fakat İslâm'dan birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan Protestanlık mezhebi Hz. Meryem'e tapma

gelenegine karşı çıkmıştır."¹

"Hristiyanların İsa Peygamberin annesine yönelik bu ibadetlerinin içinde dualı, övgülü, yardım ve şefaât dilekli namaz ile bunun yanı sıra ona izafe edilen ve adı ile anılan oruç vardır. Bütün bunlar Hz. Meryem'e, tasvirlerine ve anıtlarına boyun eğmenin, saygı göstermenin eşliğinde yapılıyor. Ayrıca ona gaybe ait bir egemenlik atfediliyor ve bu egemenliğin ona dünyada ve ahirette bizzat kendisinin veya oğlunun aracılığı ile insanlara fayda veya zarar dokundurma yetkisi verdiğine inanıyorlar. Ona ibadet edilmesi gerektiğini açıkça söylüyorlar. Fakat hiçbir Hristiyan mezhebinde ona ilâh dendiği tespit edilmiş değildir; bunun yerine onu 'ilâh annesi' diye anarlar ve bazı Hristiyan mezhepleri bu unvanın mecazî değil, hakikî anlamda olduğunu açık açık ifade ederler."

"Kur'ân burada 'Hristiyanlar İsa Peygamberi ve annesini ilâh edindiler.' diyor. İlâh edinmek, ilâh diye isimlendirmeden farklı bir şeydir. Çünkü ilâh edinmek, tapınmak ve ibadet sunmakla doğrulanır, ki bu kesinlikle olan bir şeydir. Başka bir ayette de Hristiyanların, '*Allah, Meryem oğlu İsa Mesih'tir.*' dedikleri belirtiliyor. Bu da başka bir manadır. Nitekim yüce Allah'ın Hristiyanlar hakkındaki '*Onlar âlimlerini ve rahiplerini Allah'tan başka ilâh edindiler.*' (Tevbe, 31) buyruğunu Peygamberimiz (s.a.a), 'Onlar onları Rab diye adlandırdılar, fakat helâl ve haram kıldıkları meselelerde onların görüşlerine uydular.' şeklinde açıklamıştır."

"Hristiyanların Hz. Meryem'e gerçek anlamı ile taptıklarını kanıtlayan ve benim gözümle gördüğüm ilk açık kaynak, Rum Ortodoks Kilisesinin kitaplarından biri olan 'es-Sevaî' adlı eserdeki açıklamalardır. Bu kitaba 'Deyr-i Talmid' adındaki bir manastırda rastlamıştım. O sırada öğrenim hayatımın ilk dönemindeydim. Katolik çevreler bunu açıkça söylüyor ve bununla övünüyorlar."

1- Nitekim içinde bulunduğumuz 1958 yılının şu günlerinde İsa Peygamberin (a.s) ilâhlığını reddeden ve onun sadece bir peygamber olduğunu söyleyen görüş, Amerikalı Hristiyanlar arasında yaygınlık kazanıyor. Bu konuda tarihçi H. G. Wels "Kısaca Dünya Tarihi" adlı eserinde şöyle diyor: "Hemen hemen bütün Hristiyanların İsa Peygambere ve annesine tapınmaları İsa Peygamberin mesajı ile bağdaşmaz. Çünkü Markus İncilinde belirtildiği üzere İsa Peygamber, tek Allah'tan başkasına kulluk edilmesini yasaklamıştır." Adı geçen eser, s. 526-539.

"Cizvit adı ile tanınan bir Hristiyan topluluğu 'el-Maşrık' adlı dergilerinin yedinci yılında çıkan dokuzuncu sayısının kapağını Hz. Meryem'in renkli ve nakışlı tasviri ile süslemişti. Bu sayı Papa dokuzuncu Pius'un papalığa getirilişinin ellinci yılı anısına adanmıştı. Bu dergide Bakire Meryem'in üzerine hata lekesi kondurmadan hamile kaldığı söyleniyor, ayrıca Doğu kiliselerinin de Batı kiliseleri gibi Hz. Meryem'e taptıkları bildiriliyordu."

"Papaz Lewis Şeyhu bu dergideki makalesinde Doğu kiliseleri ile ilgili olarak, 'Ermeni Kilisesinin, Allah'ın annesi bakire ve temiz Meryem'e taptığı herkes tarafından bilinen bir husustur.' dedikten sonra makalesinin başka bir yerinde, 'Kıptî Kilisesi, Allah'ın annesi bakire ve gıpta edilen Meryem'e tapma imtiyazına sahiptir.' demektedir." (el-Menâr tefsirinden alınan alıntı burada son buldu.)

Yine aynı eserde [el-Menâr'da] Anastas Crimly adlı papazın, Beyrut Katoliklerinin 'el-Maşrık' dergisinin beşinci yılında çıkan on dördüncü sayısında yayınlanmış "Bakire Meryem'e Tapınmanın Geçmişi" adlı makalesinden alıntı yapılmıştır. Bu makalede, Tekvin kitabından bir bölüm naklediliyor. Bu bölümde, yılanın kadına ve kadın soyuna düşman olduğu ve kadından kastın bakire Meryem olduğu belirtildikten sonra şöyle deniyor: "Görmüyor musun ki, hâlâ hayatta olan İlya nebinin gelişinden önce bu metinde bakire Meryem'in kastedildiğine dair hiçbir işaret yoktur. İlya nebi, bakire Meryem'e tapınmayı sembolik ve müphem durumundan açıklık ve belirginlik alanına çıkarmıştır."

"Adı geçen papaz, arkasından İlya nebinin bu konuya kazandırdığı açıklığı ve belirginliği, -Katolik sıralamasına göre- Üçüncü Hükümdarlar Babında yer alan, 'İlya nebi kölesi ile birlikte Carmel'in tepesindeyken kölesine yedi kere denize bakmasını emretti. Köle yedinci bakışından sonra bir erkeğin avuç içi kadar bir bulut parçasının denizde belirmediğini gördüğünü haber verdi.' ifadeye uyarlıyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: Bu bulutun belirmesine dayanarak şöyle diyorum: Bu beliren bulut¹ Meryem'in sureti idi. Tefsircilerin açıklamaları bunu doğrulamaktadır. Hatta bu bulut, Meryem'in sureti olmakla birlikte aslı kirlerden arınmış hamileliğinin de sureti idi. İşte doğuda bakire Meryem'e tapınmanın aslı budur. Bu tarih, İsa'dan bin yıl önceye da-

1- Bununla, kölenin denizde belirmediğini gördüğü bulut parçasını kastetmektedir.

yanır. Bu konuda üstünlük, büyük İlya nebiye aittir. Bundan dolayı Carmel sakinlerinin ataları, peygamberlerden ve öğrencilerinden sonra İsa'nın ilâh olduğuna inanan ilk kimseler oldukları gibi, bakire Meryem'in nefsi ve bedeni ile göğe yükselişinden sonra onun adına mabet kuran ilk kimseler olmuşlardır."¹ (Alıntı burada son buldu.)

"Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur." Bu ve bunu izleyen ayet, İsa Peygamberin (a.s) kendine sorulan soruya verdiği cevaptır. O bu cevabı şaşırtıcı bir edep üslûbu ile veriyor. Şöyle ki:

Cevap vermeye Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederek başlıyor. Çünkü Allah'a izafe edilmesi yakışksız sözlerle ansızın karşı karşıya gelmiştir. Bu yakışksız sözler, Allah'ın yanında O'na ortak iki ilâh edinmektir. Allah hakkında işitilmesi veya akıldan geçirilmesi yakışksız sözler işiten bir kulun, kulluk terbiyesinin gereği olarak yapacağı şey Allah'ı noksanlıkların her türlüşünden tenzih etmektir. Nitekim yüce Allah bu eğitim ve terbiye kuralını çeşitli ayetlerde vurgulamaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"(Müşrikler,) 'Rahman (Allah) evlât edindi' dediler. Hâşâ, O (bu yakıştırmadan) yücedir."* (Enbiyâ, 26) *"Allah'a kızlar isnat ediyorlar; hâşâ, O (böyle bir yakıştırmadan) yücedir."* (Nahl, 57)

Sonra kendisi ile ilgili olma ihtimalinden söz edilen suçlamayı reddetmeye yöneliyor. Bu suçlamanın konusu, insanlara Allah'ın yanında kendisini ve annesini ilâh edinmelerini söylemiş olup olmadığıdır. Bu arada Hz. İsa (a.s) ithamın kendisini reddetmemekte, daha güçlü bir tenzih olsun diye bu ithamın sebebini reddediyor. Eğer "Böyle demedim, böyle bir şey yapmadım." deseydi, böyle bir şeyi yapmasının mümkün olduğunu, fakat öyle bir şey yapmadığını ima etmiş olurdu. Ama, *"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur."* diyerek böyle bir şeyi, sebebini olumsuzlayarak reddedince, gerçekte böyle bir sözün dayanağını reddetmiş oluyor. Bu dayanak da böyle bir söz söylemeye hakkı olmasıdır. İşte bu hakkı, sonucunu kuvvetle reddedecek bir kesinlikle reddediyor. Buna şu ör-

1- Bu alıntılara uzun uzun yer verdik. Çünkü bu ifadelerde Hz. Meryem'e niçin tapındıklarını ortaya koyan ve bazı dinî hurafelerini görmeye imkân veren açıklamalar vardır ve bu açıklamalar dikkatli araştırmacıların işine yarar.

neği verebiliriz: Eğer bir efendi kölesine, "Sana yapmanı söylemediğim şu işi niye yaptın?" dediği zaman eğer köle, "Ben o işi yapmadım." derse, bu reddetme, olabilecek olan bir şeyi reddetme anlamına gelir. Ama eğer köle, "Ben o işi yapamazdım." derse, bu söz işi yapmanın sebebi olan gücü reddetme anlamına gelir ve köle o işin olmasını bir yana, olmasının mümkün olabildiğini kökten inkâr etmiş olur.

"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur." ifadesinde geçen "yekûnu" kelimesi, nahiv kuralları uyarınca eğer "nakıs" olursa, ismi "en eqûle=söylemek", haberi de "lî=benim" kelimesi olur ve "lî" kelimesindeki "lâm" harf-i cerri de mülk anlamına gelir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: "Kendimin malik olmadığım bir şeye başkalarını malik kılmaya gücüm yetmez, hak olmayan bir sözü söylemeye hakkım yoktur benim." Yok, eğer "yekûnu" kelimesi "tam" olursa, bu durumda "lî" kelimesi onunla ilintili ve "en eqûle" kelimesi de faili olur ve ayetten şöyle bir anlam elde edilir: "Hak olmayan bir sözü ben söylemem." Birinci şık daha muhtemeldir. Şıkların hangisi geçerli sayılırsa sayılsın bu söz, fiilin sebebini reddetme yolu ile fiilin kendisini reddetme anlamını verir.

Hz. İsa'nın (a.s), *"Eğer böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* ifadesi de İsa Peygamberin (a.s) söz konusu suçlamaya (ve sorulan soruya) yönelik bir başka reddetme eylemidir. Burada söz konusu sözün kendisi reddedilmiyor, onun gerekli sonucu reddedilerek suçlama reddediliyor. Çünkü böyle bir sözün söylenmiş olması, Allah'ın onu bilmesini gerektirir. Sebebine gelince, yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan saklı kalamaz. O herkesin ne yaptığını denetim altında tutuyor ve her şeyi kuşatmıştır.

İsa Peygamberin (a.s) bu sözünün iki faydalı sonucu vardır: Birincisi, sadece iddia ile yetinmeyerek söylediği sözü delil ile perçinlemektir. İkincisi, davranışlarında ve sözlerinde sadece Allah'ın bilgisine önem verdiğine, başkalarına itina etmediğine, mahlukatın bilmesini veya bilmemesini umursamadığına, mahlukatla hiçbir ilişkisinin olmadığına işaret etmektir.

Başka bir ifadeyle; soru sormak, doğal olarak bilgisizliğin muhtemel olduğu durumlarda gündeme gelir ve sorulan soru ile bilgisizliğin giderilmesi ve bilginin dile getirilmesi amaçlanır. Bu bilgisizlik ya soruyu soran için söz konusudur ki, eğer soru soran taraf soru konusu-

nu bilmiyorsa, bu ihtimal geçerlidir. Veya bu bilgisizlik soruyu sorandan başkası için söz konusudur ki, eğer soru soran taraf soru konusunu biliyor da bildiğini başkasına iletmek istiyorsa, bu ihtimal geçerlidir. Yüce Allah'ın İsa Peygambere sorduğu soru bu kategoriye girer. Böyle bir durumda İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer ben böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* şeklindeki cevabı, meseleyi Allah'ın bilgisine havale etmek ve davranışları ile sözlerinde Allah'ın bilgisinden başka hiçbir şeye önem vermediğine işaret etme amaçlıdır.

Ardından Hz. İsa'nın (a.s) şu sözlerine yer veriliyor: *"Sen benim içimdekini bilirsın, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsın."* Böylece bu ifadeyle, yüce Allah'ın bilgisine cahilliğin karışmasının söz konusu olmadığını dile getiriyor. İfade, aynı zamanda övgü niteliği taşımakla birlikte, burada övgü maksadına yönelik değildir. Çünkü makam övgü yeri değil, izafe edilen ithamdan arınma ve sıyrılma yeridir.

İsa Peygamberin *"Sen benim içimdekini bilirsın"* sözü, *"Eğer ben böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* sözündeki ilâhî bilginin ne denli kapsamlı olması ile ilgili bir açıklama olduğu gibi, şu gerçeği de vurgulamaktadır: Gerçek hükümdar olan yüce Allah'ın kıyamet günü bizim davranışlarımıza yönelik bilgisi, dünya hükümdarlarının halklarının durumu ile ilgili bilgileri gibi değildir. Dünya hükümdarlarına memleketin durumu konusunda raporlar verilir. Onlar da bu yolla bazı şeyleri bilirler ve bazı şeyler bilgileri dışında kalır. Ülkenin bazı durumlarının farkında olurlarken bazı durumlardan da habersiz kalırlar. Ama yüce Allah latiftir, her şeyden haberdardır ve bu her şey arasında özellikle İsa Peygamberin nefsi, iç âlemi de vardır.

Bununla birlikte İsa Peygamber, yüce Allah'ın bilgisinin niteliklerini tam olarak açıklamış olmuyor. Çünkü yüce Allah içimizden birinin başkasının durumunu bilmesi gibi bilgi ile her şeyi bilmiyor. O bildiği şeyi kuşatarak biliyor, oysa O'nu hiçbir şey kuşatamaz. İnsanlar O'nu bilgileri ile kuşatamazlar. Yüce Allah sınırlanamaz bir ilâhtır ve O'nun dışında kalan her şey sınırlı ve belirlidir, sınırlı özünün ötesine geçmesi mümkün değildir. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s) bu cümleye bir başka cümle ekleyerek, *"Sen benim içimdekini bilirsın, fakat ben senin özündekini bilemem."* diyor.

"Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsın..." ifadesi ise, *"Sen benim*

içimdekileri bilirsin..." ifadesinin sebebini açıkladığı gibi, Allah'ın bilgisinin benzersizliği konusunda başka bir açıdan tam bir açıklama getiriyor. Bu açıklama şu vehmi ortadan kaldırıyor: Sanılabilir ki, *"Sen benim içimdekileri bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem."* ifadesindeki bilgiye ilişkin hüküm sadece İsa Peygamber ile Rabbi arasında geçerlidir, başka varlıkları kapsamına almaz. İşte bu yanılgıyı gidermek için İsa Peygamber, *"Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."* diyerek bütün gaypleri kapsayan eksiksiz bilginin sadece Allah'a mahsus olduğunu, herhangi bir şeydeki başkalarına kapalı bilginin Allah için malum olduğunu, o şeyin Allah tarafından kuşatılmış olduğunu açıklamaktadır.

Bunun gerekli kıldığı sonuç, herhangi bir varlığın ne Allah'a ait gaybı ve ne de yüce Allah tarafından bilinen başka bir varlığa ait gaybı bilmemesidir. Çünkü söz konusu varlık, özünün sınırlarını aşamayan bir yaratık iken, yüce Allah bütün gaypleri bilendir. Allah dışında kalan hiçbir varlık, gaybin hiçbir şeyini, yani ne bütünü ve ne bir kısmını bilemez.

Üstelik yüce Allah'ın herhangi bir şey üzerindeki gayp bilgisinin bir bölümü bir mahluk tarafından kuşatılırsa, yüce Allah o şeyi kuşattığı takdirde bu kuşatanın kuşatması gerçek anlamda bir kuşatma değildir; bilâkis o, Allah'ın kuşatması altındadır ve yüce Allah kendi dileği ile o mahluku, mülkiyeti altındaki bilginin bir bölümü üzerinde egemen kılmıştır; ama o bilgi yüce Allah'ın mülkiyet alanı dışına çıkmış değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar O'nun bilgisinin sadece O'nun dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255)

Eğer o mahlukun kuşattığı bilgi yüce Allah'ın kuşatması altında olmazsa, o takdirde yüce Allah'ın bilgi alanı sınırlandırılmış ve kendisi de mahluk olmuş olur, ki yüce Allah bu nitelemelerden yüce ve münezzehtir.

"Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim." İsa Peygamber (a.s), önce kendisine sorulan sözü, sebebini reddederek reddettikten sonra ikinci kez bunu, asıl görevini aşmadığını belirtmek üzere *"Ben onlara... senin bana emrettiğinden başka bir şey söyledim."* demekle reddediyor. Burada önce reddetmeden, sonra da ispat etmeden oluşan bir sınırlayıcı, tahsis edici üslûp kullanıyor. Maksudı,

"Allah'tan başka beni ve annem deiki tanrı edinin." sözü ile ilgili soruya kesin cevap olmasıdır.

İsa Peygamber yüce Allah'ın kendisine söylemesini emrettiği sözün ne olduğunu, "Allah'a kulluk edin." sözü ile açıklıyor ve arkasından yüce Allah'ı, "Benim ve sizin Rabbiniz" diye niteliyor. Maksudı, kendisinin bir kul ve elçi olduğu, insanları kendisinin ve bütün herkesin Rabbi olan tek ve ortaksız Allah'a çağırdığı konusunda en küçük bir şüphe izi kalmamasıdır.

Evet, Meryem oğlu İsa (a.s), insanları tevhide çağırdığı süre içinde çağrısını böylesine net ve açık sözlerle seslendirmişti. Kur'ân onun bu açık sözlü tutumunu bize, şu ayetlerde olduğu gibi nakletmektedir: "Allah benim de Rabhim, sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin, doğru yol budur." (Zuhruf, 64) "Şüphesiz, Allah benim de Rabhim, sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin, doğru yol budur." (Meryem, 36)

"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin." İsa Peygamber (a.s) bu sözleri ile Allah tarafından kendisine verilen ikinci vazifesini dile getiriyor ki, bu görev ümmetinin davranışlarının şahidi ve gözetleyicisi olmaktır. Yüce Allah bu görevi "Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır." (Nisâ, 159) şeklindeki buyruğu ile vurgulamaktadır.

İsa Peygamber (a.s) diyor ki, benim onlar arasındaki görevim, onlara mesaj iletmekten ve davranışlarını gözetmekten ibaretti. Mesaj iletme görevimi en açık bir dille yerine getirdim. Gözetleme görevimi de aralarında bulunduğum sürece yerine getirmeye çalıştım. Bana verdiğin görevin sınırlarını aşmış değilim. Buna göre, Allah'ın yanında beni ve annemi ilâh edinmeleri yolunda kendilerine herhangi bir telkinde bulunmaktan uzağım.

"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun." ifadesinde geçen "rakîb" kelimesinin kökleri olan "rukûb" ve "rekâbet" kelimeleri, koruma anlamına gelir. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu kelimenin buradaki anlamı amelleri (davranışları) korumaktır. Burada "şehîd" kelimesi yerine "rakîb" kelimesinin kullanıldığı anlaşıyor. Maksat "şehîd" kelimesini tekrar etmekten kaçınmaktır. Çünkü arkadan gelen "*sen her şeyin şahidisin.*" cümlesinde "şehîd" kelimesi yer almaktadır ve bu kelimeyi

ikinci kez kullanmayı gerektiren özel bir sebep yoktur.

"onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun." ifadesi hasır (sınırlama) anlamı taşır. Bunun gerektirdiği sonuç, yüce Allah'ın İsa Peygamberin (a.s) hayatı süresince ve ondan sonra da şahit olduğu gerçeğidir. Buna göre, İsa Peygamberin (a.s) şahitliği başlı başına bağımsız bir şahitlik değil, aracılık nitelikli bir şahitliktir. Tıpkı diğer ilâhî düzenlemelerde olduğu gibi. Yüce Allah, bu düzenlemeleri bazı kullarına havale ediyor; ama sonunda her şeyde tek yetkili yine O oluyor. Rızık, can verme, öldürme, koruma, hakka çağrı, hidayet ve benzerleri gibi. Bu konudaki ayetler çoktur ve onları burada nakletmeye gerek görmüyoruz.

Bundan dolayı Hz. İsa (a.s), *"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* sözünün sonuna, *"Ve sen her şeyin şahidisin."* cümlesini eklemiştir. Böyle demekle, ümmetinin arasındayken yürüttüğü davranışları gözetleme görevinin, geniş kapsamlı ve mutlak şahitliğin çok küçük bir parçası olduğunu ifade etmek istemiştir. Bu mutlak şahitlikse, yüce Allah'ın her şeye olan şahitliğidir. Yüce Allah bütün varlıkların hem kendilerinin, hem de davranışlarının şahididir. Bu davranışlar arasında O'nun kullarının davranışları ve kulların davranışları arasında da İsa Peygamberin (a.s) ümmetinin, gerek onun zamanındaki, gerekse ondan sonraki davranışları vardır. Yüce Allah sürekli şahittir. Bu diğer şahitlerle birlikte de, onlarsız da böyledir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, şahitlerin şahitliklerine rağmen şahitliği yüce Allah'a hasretmek, yani sadece O'na mahsus saymak doğru bir değerlendirmedir. Çünkü İsa Peygamber (a.s) ölümünden sonra şahitliği Allah'a hasrediyor. Oysa İsa Peygamberden sonra Allah'ın görevlendirdiği kullarından ve peygamberlerinden başka şahitler vardır ve bunu İsa Peygamber (a.s) de bilmektedir.

Bunun delillerinden biri, İsa Peygamberin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) geleceğini müjdelemesidir. Kur'ân bize bu müjdeyi onun ağzından şöyle naklediyor: *"Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın gönderdiği bir elçiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir elçiyi müjdeleyiciyim."* (Saff, 6) Öte yandan Kur'ân'da Peygamberimizin (s.a.a) de sözünü ettiğimiz şahitler arasında bulunduğu şöyle vurgulanıyor: *"Seni de bunlara şahit olarak geti-*

receğimiz zaman..." (Nisâ, 41)

Üstelik şu da var ki, yüce Allah İsa Peygamberin *"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* şeklindeki hasır içerikli sözünü naklettikten sonra bu ifadenin geçersizliği yolunda bir açıklama yapmamıştır. Buna göre asıl şahit Allah'tır, başkası değildir. Bütün şahitlerin varlığına rağmen bu böyledir. Yani nasıl her kemâlin ve hayrın gerçeği Allah'a mahsus ise, şahitliğin gerçeği de sadece Allah'a mahsustur ve O'nun dışında kemâle, hayra ve güzele malik olanlar yüce Allah'ın bağışlaması sayesinde bu sıfatlara sahiptirler ve O'nun bu sıfatları başkalarının mülkiyetine vermesi, O'nun mülkiyetinin ve egemenliğinin ortadan kalkmasını, geçersiz olmasını gerektirmez. Bu anlattıklarımız üzerinde enine-boyuna düşünmek gerekir.

Bu iki ayette İsa Peygamberin durumu hakkında verilen bilgilerden açıkça anlaşıyor ki, onun insanların kendi hakkındaki sözleri ile ilgisi yoktur ve O, onların yaptıklarından sorumlu değildir. Bundan dolayı sözlerini, *"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarıdır..."* diye noktalamaktadır.

"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarıdır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sahibisin." İsa Peygamber (a.s) yaptığı savunmada şunu açıklığa kavuşturmuştu: İnsanlarla ilgili görevi ilâhî mesajı iletmekten ve şahitlik işlevini yerine getirmekten ibarettir. O, onlar arasında sadece bu görevleri ile meşgul oldu, bu görevini aşıp hakkı olmayan işlere girişmedi. O hâlde onların ağızlarından çıkan küfür içerikli sözden sorumlu değildir. Bu açıklamayı yapınca da ortaya şu gerçek çıktı ki, onlarla Rableri arasındaki onlara yönelik ilâhî hükümle hiçbir ilgisi yoktur. Bundan dolayı daha önceki sözleri ile bağlantısız olarak yeni bir söze girdi ve *"Eğer onları azaba çarptırırsan..."* dedi.

Bu ayet, Hz. İsa'nın (a.s) daha önceki açıklamasının yerine konulma gibi bir konuma sahiptir. Dolayısıyla da ayetin anlamı şudur: Ümmetimin içine düştüğü çirkin müşriklikten ben sorumlu değilim. Onların işlerinin içinde bulunmadım ki, onlar hakkında dileğin uyarınca vereceğin hükümde onlarla ortak olayım. Onlar, senin haklarında vereceğin hükümle baş başadırlar. Onlara sen ne istersen onu yaparsın. Eğer onları, sana ortak koşanlar hakkında cehennem azabını ge-

rekli kıldığın hüküm gereği azaba çarptırırsan [ve onlar hakkındaki hükmün böyle olursa], onlar senin kullarıdır. Onlar hakkında ne gibi tedbirler alacağını kararlaştıracak olan sensin. Müşriklikleri yüzünden onları gazabına uğratmak senin elindedir. Çünkü sen gerçek mevlâsın ve kulların işi mevlânın elinde olur. Eğer onların yaptıkları bu büyük zulmün izlerini silerek onları affedersen, sen Aziz ve Hakîmsin; izzetin ve hikmetin hakkı sana aittir. (Aziz demek, başkasında bulunmayan güç ve kudrete sahip olan demektir. Hakîm ise herhangi bir işe ancak uygun olduğu takdirde girişen anlamına gelir.) Buna göre Aziz, özellikle aynı zamanda Hakîm de olduğu takdirde büyük zulmü affedebilir. Çünkü eğer bir kimse kendisinde izzet ile hikmet bir araya gelerek bir işi yaparsa, bu izzet [mutlak güç] ve hikmet sonucu hiçbir güç ona karşı duramaz ve verdiği hükme karşı hiç kimse bir şey diyemez.

Bu açıklamadan çıkan sonuçlar şunlardır:

1- "*Onlar senin kullarıdır.*" ifadesi "Sen onların gerçek mevlâsın" demektir. Çünkü Allah'ın fiillerini anlattıktan sonra O'nun isimlerini hatırlatmak, Kur'an'ın alışılmış bir ifade özelliğidir. Bu ayetin sonunda olduğu gibi.

2- "*Sen izzet ve hikmet sahibisin.*" ifadesi hasır amaçlı değil, tekit amaçlı bir ifadedir; fasıla zamirine ["ente" kelimesine] yer verip, gramatik açıdan haber olan "el-aziz" kelimesinin başına "el" takısını getirmek, anlamı pekiştirmek içindir. Şu hâlde ayetin anlamı, "Senin izzetin ve hikmetinde en ufak bir şüphe kısıntısı yoktur. Buna göre eğer onları affedersen sana itiraz etmek yersizdir " şeklinde olur.

3- Meryem oğlu İsa (a.s) ile Rabbi arasında geçen karşılıklı konuşmaları içeren bu sahne, karşı durulmaz ilâhî azametinin hâkim olduğu bir sahnedir. Böyle bir ortamda kul tarafının son amaç olan Allah'a karşı kulluk zilletinin edebini titizlikle gözetmesi gerekir. Bunun için de yol göstermekten, cilve yapmaktan, sözü uzatmaktan ve laf kalabalığından sakınması, dua ve istek yolu ile duruma [Allah'ın işine] müdahale etmekten kaçınması lâzımdır. İşte bundan dolayı İsa Peygamber (a.s), "*Eğer onları affedersen sen izzet ve sahibisin.*" diyor, "Sen affedici ve merhametlisin" demiyor. Çünkü her şeye galip gelen ilâhî azamet ve üstün haşmet ortaya çıktıktan sonra kula, O'na sığınmaktan, kulluk zilletini, kölelik zavallılığını, mutlak köleliği benimseyen bir

tavır takınmaktan başka bir çare bırakmıyor. Bu ortamda sözü uzatmak büyük bir günah olur.

İbrahim Peygamberin *"Bana uyanlar bendendir; bana karşı çıkanlara gelince, sen affedici ve merhametlisin."* (İbrâhîm, 36) şeklinde sözlerine gelince, bu sözler dua ortamında söylenmiştir ve böyle bir ortamda kul, elinden geldiğince rahmet kaynağını harekete getirmeye çalışabilir.

"Allah dedi ki: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür." Bu ifade kinaye yolu ile Meryem oğlu İsa Peygamberin (a.s) doğruluğunu dile getiriyor. Çünkü İsa Peygamberden açıkça söz edilmiyor, kastedilenin o olduğunu dolaylı olarak makamdan anlıyoruz.

Doğruların doğruluklarından maksat dünyadaki doğruluklarıdır, ahiretteki değil. Çünkü bu cümleyi, *"Onlar için altından çeşitli ırmaklar akan cennetler vardır."* ifadesi izliyor. Açıktır ki bu ifade, onların doğruluklarının Allah katındaki mükâfatının açıklamasıdır. İşte bu, doğrulukları gerekçesi ile elde edecekleri faydadır. Ahiretteki davranışlar ve tutumlara -bu arada ahiret ehlinin doğruluğuna- gelince, bunlar sahiplerine mükâfat anlamında faydalı sonuç sağlamaz. Başka bir ifadeyle ahiretteki davranışlar ve tutumlar, dünyadaki davranışlar ve tutumlar gibi mükâfat veya ceza ile karşılanmaz. Çünkü ahirette yükümlülük yoktur ve mükâfat ile ceza yükümlülüğün sonuçlarındandır. Dünya nasıl amel ve yükümlülük yurdu ise, ahiret de hesap ve mükâfat-ceza yurdu. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hesap görüleceği gün..."* (İbrâhîm, 41) *"O gün yaptıklarınızın karşılığı size verilir."* (Câsiye, 28) *"Bu dünya hayatı (kısa) bir geçinmedir. Ahiret ise ebedî olarak kalınacak bir yurttur."* (Mü'min, 39)

İsa Peygamberin (a.s) dünyadaki durumu hakkında verdiği bilgi, hem sözlerini, hem de davranışlarını içerir. Yüce Allah da onun doğruluk üzere olduğunu onaylıyor, onu doğru olarak anlatıyor. Ayette sözü edilen doğruluk, davranışlarda doğruluğu içerdiği gibi sözlerde de doğruluğu içerir. Buna göre, dünyada sözlerinde ve hareketlerinde doğru olanlar, kıyamet günü doğruluklarının faydasını görürler. Onlar için vaat edilen cennetler vardır. Hem kendileri hoşnut ve razıdırlar, hem de Allah'ın hoşnutluğuna mazhardırlar [yüce Allah onlardan razıdır] ve büyük başarıya kavuşan kimselerdir.

Üstelik şu da var ki, sözlerdeki doğruluk, açıklık ve davranışın

ikiyüzlülükten arınmış olması anlamına gelen davranış doğruluğunu da kaçınılmaz şekilde beraberinde getirir ve böylece insanı iyiliğe, sâlahı ulaştırır. Nitekim rivayete göre, adamın biri Peygamberimizden (s.a.a) kendisine bir öğüt vermesini ister. Peygamberimiz de ona yalan söylememesini tavsiye eder. Adamın sonradan anlattığına göre, Peygamberimizin bu tavsiyesi onu bütün kötülüklerden alıkoymuştur. Çünkü karşısına her kötülük çıktığında düşünmüş ki, eğer o kötülüğü işler de o konuda bir soruya muhatap olursa, kendi aleyhine tamam olacak bir itirafta bulunacak, soranlara o kötülüğü açıklamak zorunda kalacaktır. İşte bu korku yüzünden o kötülüğü işlememiştir.

"Onlar için altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razıdır, onlar da O'ndan razıdırlar. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur." Allah'ın huzuruna doğruluk birikimi ile geldikleri için Allah onlardan razıdır ve Allah'ın kendilerine verdiği mükâfat sebebi ile de onlar Allah'tan razıdırlar.

Yüce Allah burada, onların kendilerinden razı olduğunu söylüyor. *"Onun sözünden razı oldu."* (Tâhâ, 109) ve *"Eğer şükrederseniz, o bu davranışınızdan razı olur."* (Zümer, 7) ayetlerinde olduğu gibi, davranışlarından razı olduğunu söylemiyor. Bu iki razı olma türü arasında fark vardır. Çünkü bir şeyden razı olmak, onu istemezlikle karşılamayıp geri çevirmemek demektir. Buna göre insanın düşmanı onun hoşlanacağı bir davranışta bulunabilir, oysa kişi onun kendisinden nefret etmektedir. Nitekim insanın sevdiği bir dostu da hoşuna gitmeyecek bir davranış yapabilir.

"Allah onlardan razıdır." ifadesi, yüce Allah'ın onların kendilerinden razı olduğuna delâlet eder. Bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın onları yaratmadaki amacı gerçekleşmedikçe onların kendilerinden razı olmaz. Yüce Allah, *"Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) buyuruyor. Demek ki, Allah'ın insanı yaratmaktaki amacı kulluktur. Buna göre kul, ancak kullukta örnek olduğu zaman Allah onun kendisinden razı olur. Yani kendisini, her şeyin Rabbi olan Allah'a kul bilmeli, bunun sonucu olarak gerek nefsinin, gerekse kendi dışındaki her şeyi Allah'ın, rububiyeti (Rabliğine) karşısında teslim olan mülkü olarak görmeli, sadece O'na yönelmeli ve sadece O'na başvurmalıdır. Tıpkı şu ayette Hz. Süleyman ve Hz. Eyyup hakkında buyrulduğu gibi: *"Ne güzel bir kuldur o. O sürekli bize yö-*

nelir." (Sâd, 44)

İşte bu, yüce Allah'ın o kulun kendisinden razı olduğunun anlamıdır. Bu ise, kulluk makamlarından biridir. Bunun gerçekleşebilmesi için insan nefsinin, küfrün her çeşidinden ve fasıklıktan arınmış olması gerekir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah, kullarının kâfir olmasına razı olmaz."* (Zümer, 7) *"Hiç şüphesiz Allah fasıklardan razı olmaz."* (Tevbe, 96)

Bu makamın sonuçlarından, belirtilerinden biri şudur: Kulluk şuuru kulun nefesine yerleştiğinde, gözünün gördüğü ve basiretinin ulaştığı her şeyi Allah'ın emrine teslim olmuş ve onun mülkü olarak gördüğünde, kendisi de Allah'tan razı olur. Çünkü Allah'ın kendisine verdiği her şeyi, vermek zorunda olmadığı bir bağış, bir ilâhî cömertlik ve nimet olarak sayarken, Allah'ın vermediği şeylerin verilmemesinin de mutlaka bir hikmete dayandığını düşünür.

Üstelik yüce Allah bu mertebeye ermiş kimselerin cennetteki durumunu, *"Onlara diledikleri her şey verilir."* (Nahl, 31. Furkan, 16) diye tasvir ediyor. Bilindiği gibi, dilediği her şeyi önünde bulan insanın razı ve hoşnut olmaması mümkün değildir. Bu durum, insanın kul olarak mutluluğunun zirve noktasıdır. Bundan dolayı bu ayet, *"İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur."* ifadesi ile noktalanmıştır.

"Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir. Onun gücü her şeye yeter." Ayette geçen "mülk" kelimesinin bir başka okunuş şekli olan "milk", nesneler üzerindeki özel bir egemenlik demektir. Bunun belirtisi mülk sahibinin tasarruf edebildiği alanda iradesinin geçerliliğidir. "Mülk" ise nesneler arasındaki düzenle ilgili özel bir egemenliktir. Bunun belirtisi de gücün etkili olduğu alanda iradenin geçerli olmasıdır. Daha sade bir ifade ile "milk" fertle, "mülk" ise toplumla bağlantılıdır.

İradenin bilfiil geçerli olmasını sağlayan mülk, güçle sınırlı veya destekli olduğu için güç tam ve mutlak olunca, mülk de mutlak olur; hiçbir şeyle ve hiçbir durumla kayıtlı olmaz. İşte bu inceliğin vurgulanması amacı ile, *"Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir."* ifadesini, *"Onun gücü her şeye yeter."* cümlesi izlemiştir.

Sure, mutlak egemenliğe (mülke) delâlet eden bu ayetle sona eriyor. Surenin bütünü ile bu ayet arasındaki ilişki açıktır. Çünkü surenin

amacı, kulları taahhütlerini ve Rablerine verdikleri sözleri yerine getirmeye teşvik etmektir. O mutlak hükümdar olduğuna göre, onlara mutlak mülkiyet altındaki kullar olmanın dışında bir sıfat kalmıyor. Onlara düşen tek görev Allah'ın emirlerine ve yasaklarına kesin olarak uymak, verdikleri sözleri ve üstlendikleri taahhütleri çiğnemeksizin yerine getirmektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Sa'lebe b. Meymun, mezhebimize mensup bazı ravilerden İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), yüce Allah'ın İsa Peygambere yönelik, *"Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?"* şeklindeki sorusu hakkında şöyle dediğini nakleder: "Yüce Allah bu soruyu daha sormamış, onu ileride soracak. Allah bir olayın mutlaka olacağını bildiği zaman o olayı olmuş gibi anlatır." [c.1, s.351, h:228]

Ben derim ki: Yine aynı eserde, Süleyman b. Halid kanalıyla bu rivayetin bir benzeri İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Rivayette ileride gerçekleşeceği kesin olan bir olayda geçmiş zaman kipinin kullanılabileceği bildiriliyor. Ki bu, Arap dilinde yaygın olan bir kullanım şeklidir.

Yine aynı eserde Cabir Cu'fi'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."* ayeti hakkında şunları söyledi: "Allah'ın en büyük ismi yetmiş üç harftir. Yüce Allah bu harflerden biriyle yaratıklarından saklandı. Bundan dolayı hiç kimse Allah'ın özündekini bilmiyor. Bu yetmiş üç harfin yetmiş ikisini Âdem Peygambere verdi. Bu harfler peygamberden peygambere intikal ederek Hz. İsa'ya (a.s) geldi. İşte Hz. İsa, *'Sen benim içimdekini bilirsin.'* derken bunu kastediyor. Yani, en büyük isminin bu yetmiş iki harfini sen bana öğrettin. Buna göre sen onları bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü sen o harf ile gizli ve saklı kaldın, bu yüzden kimse senin özündekini bilmez." [c.1, s.351, h:229 ve 230]

Ben derim ki: *"En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na onlarla dua edin."* (A'râf, 180) ayetinin tefsiri sırasında, Allah'ın güzel isimleri ve en büyük ismi (ism-i azam) hakkında geniş bir inceleme yapı-

çağız. Orada yapacağımız açıklamalarda görüleceği üzere, ism-i ekber (en büyük isim) veya ism-i azam (en yüce isim), alfabedeki harflerden oluşmuş kelime türünden bir isim değildir. Bu gibi durumlarda sözü edilen isimden lafzî isim ile ifade edilen bir isim kastedilir, ki bu da sıfatlarından biri ile veya yönlerinden biri ile de anılan zattır. Böyle olunca ileride anlaşılacağı üzere lafzî isim, gerçekte ismin ismine dönük olup, onu açıklamayı amaçlamakta ve o anlama gelmektedir.

Buna göre gerek İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) "Allah'ın en büyük ismi yetmiş üç harften oluşmuştur." şeklindeki sözü ve gerekse bu konuda gelen çok sayıdaki benzer rivayetler -ki bunlarda ism-i azamın (en yüce ismin) şu kadar harften olduğu ve bu harflerin falanca sureye veya filân ayete dağılmış olduğu bildirilmektedir- tamamen sembolik açıklamalar ve gerçekleri anlatılabilecek miktarda anlatabilmek için verilen örneklerdir. Çünkü her gerçeği kinaye sanatına başvurmadan açık bir dille ve örneğe dayanmadan somut bir çıplaklıkla anlatmak kolay değildir.

İmamın (a.s) bu sözlerinin anlamını belirli oranda açıklamak için şöyle denebilir: Hiç şüphesiz, yüce Allah'ın güzel isimleri, varlıkların kendilerinin ortaya çıkmasının ve sayısız olaylarının gerçekleşmesinin vasıtalarıdır. Hiç şüphe etmeyiz ki, yüce Allah meselâ yaratıcı, cömert ve yoktan var edici olduğu için yaratıkları yarattı; yoksa intikam alıcı ve şiddetle yakalayıcı olduğu için değil. Yine meselâ rızk verdiklerine râzık (rızk verici) ve bağışlayıcı olduğu için rızk veriyor; yoksa geriye alıcı ve engelleyici olduğu için değil. Yine O, diri ve diriltici, can verici olduğu için canlılara hayat veriyor; yoksa can alıcı ve tekrar diriltici olduğu için değil. Bu gerçeğin en sadık şahidi Kur'ân'ın ayetleridir. Biz ayetlerin metinlerinde anlatılan bilgilerin, o ayetlerin sonunda yer alan ilâhî isimlerle gerekçelendiklerini görürüz. Bazen bir ayet, anlamını açıklayan bir Allah ismi ile, kimi zaman da ayetin anlamını birlikte açıklayan iki Allah ismi ile sona eriyor.

Bundan şu ortaya çıkıyor: Aramızdan birine Allah'ın isimleri hakkındaki bilgi verilse ve bu kişi Allah'ın isimleri ile varlıklar arasındaki ilişkiyi ve bu isimlerin gerek tek tek, gerekse birlikte olarak gerektirdikleri sonuçları bilse, kâinatın düzenini ve bu kâinatta işlemiş ve işlemekte olan genel kanunları, bu kanunların kâinatın tek tek çeşitli alanlarında nasıl yürüdüklerini bilme imkânını elde eder.

Kur'ân-ı Kerim, zahirinden anlaşıldığı üzere kâinatın başlangıcı ve ahiret hayatı hakkında çeşitli genel kuralları ve bu kanunların sonucu olan mutluluğu ve bedbahtlığı anlattıktan sonra Peygamber efendimize (s.a.a), "*Sana bu kitabı her şeyi açıklayan... olarak indirdik.*" (Nahl, 89) diye hitap etmektedir.

Gerçi bu kanunlar genel ve zorunludur; fakat bu zorunluluk o kanunların kendilerinden ve özlerinin gereklerinden kaynaklanmıyor, yüce Allah'ın onlara tanıdığı zorunluluktan ve gereklilikten kaynaklanıyor. Kâinat üzerindeki bu kesin aklî hâkimiyet ve genel kanunlar Allah'tan kaynaklandığına, O'nun emri ve iradesi ile ortaya çıktığına göre, açıktır ki Allah'ın eseri, fiili olan bunlar O'nu hiçbir şeye mecbur edemez, O'nu zatında mağlup edemez. Yüce Allah kahir ve galiptir. Böyle olunca her yönü ile O'na varan, özü ve etkisi ile O'na muhtaç olan bir şey O'nu nasıl mağlup edebilir? Bu nokta üzerinde iyice düşünmelisin.

Verdiği hükümleri Allah'ın bağışladığı imkânla veren aklın veya hükümleri ve eserleri Allah sayesinde varolabilen gerçeklerin Allah'a hâkim olmaları, O'na hüküm ve gereklilik dayatmaları imkânsızdır. O hüküm ve gereklilik ki, kalıcılıklarını Allah'a borçludurlar ve O'nun ezici ve üstün gücünün kontrolü altındadırlar. Diğer bir ifadeyle, nesneler için söz konusu olan gereklilik ve hüküm, Allah tarafından o nesnelere sunulmuş bir mülkün sonucudur. Herhangi bir şeyin, Allah tarafından kendisine verilen bir mülke tıpkı Allah gibi sahip olması anlamsızdır. O hâlde yüce Allah mutlak anlamda maliktir ve kesinlikle hiçbir bakımdan başkasının mülkü değildir.

Buna göre eğer Allah günahkârı mükâfatlandırırsa veya sevap işleyen cezalandırırsa ya da istediği herhangi bir işi yapsa, bunları yapabilir; ne akıl ve ne de dış bir faktör O'na engel olamaz. Yalnız O'nun kendisi bize mutluluğu ve mükâfatı vaat ettiği gibi, bizi bedbahtlıkla ve ceza ile tehdit etmiştir. O bize sözünden caymayacağını bildirmiştir. Yine O bize vahiy veya akıl yolu ile birçok hususu bildirmiş ve arkasında sadece gerçeği söylediğini ilân etmiştir. Bu şüphesiz güvenceler sonunda vicdanlarımız rahatlamış ve kalplerimiz tatmin olmuştur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Doğrusu Allah, vaadinden dönmez.*" (Âl-i İmrân, 9) "*Ben sadece doğruyu söylerim.*" (Sâd, 84) Aklî hükümlerdeki zorunluluk da bu ayetlerin paralelinde bir anlam verir.

Bu açıklamalar, Allah'ın bize öğrettiği kadarı ile, O'nun isimleri-

nin gerektirdiği sonuçlardır. Fakat bunun ötesinde O mutlak malik sıfatı ile dilediğini yapar ve istediği hükmü verir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"O'na yaptıkları sorulmaz; ama onlara, yaptıkları sorulur."* (Enbiyâ, 23) Bu gerçek aynen O'nun isimlerinden biridir; özü meçhuldür, yaratıklarından hiçbirinin O'nu öğrenmesinin yolu yoktur. Çünkü O'nun isimleri hakkındaki bütün bildiklerimiz, kavramların bize anlattıkları, sonra da o kavramlar oranında onların varlık âleminde belirlediğimiz eserleridir. Varlık âleminde belirlenmesi mümkün olmayan eserlere gelince, bunlar kesinlikle anlamını bilmediğimiz ismin eserleridir. Şöyle de denebilir: Bu isim hiçbir kavramla avlanamayan, yakalanamayan bir isimdir. O isme sadece Allah'ın mutlak egemenlik sıfatı belirli bir oranda işaret eder.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, Allah'ın isimleri içinde, yaratıklardan hiçbirinin bilgisinin eremediği ismi vardır. İşte Allah bu bilinmeyen ismiyle yaratıklarından saklanmaktadır, yaratıklarına gizli kalmaktadır. Bu gerçek üzerinde iyice düşün.

EDEBİN ANLAMI HAKKINDA

Burada birkaç bölüm hâlinde yüce Allah'ın peygamberleri kendisiyle eğittiği edebın mahiyeti ile ilgili bir inceleme yapacağız:

1- Edep, kelime anlamı ile, meşru bir davranışta yansıması gereken güzel görünümdür. Bu güzellik, ya dinden kaynaklanır veya akıllı insanların toplumları nazarında varolur. Dua ederken veya bir arkadaşla karşılaşıldığında gözetilecek edep kuralları gibi. Buna davranışın zarıflığı de denebilir. Edep mutlaka meşru olan, yasak olmayan konularda söz konusu olabilir. Buna göre zulmün, ihanetin, yalanın, çirkin ve iğrenç işlerin edebi olmaz. Ayrıca ancak irade sonucu olan ve birden çok alternatifli olan hareketlerde gerçekleşebilir. Çünkü ancak o takdirde bu hareketin bazı türleri edepli ve diğer bazıları edebe aykırı olabilir. Meselâ İslâm'da yemek yeme edebi gibi. Bu edebın en önemli kurallarına göre, yemeğe besmele ile başlayıp Allah'a hamdederek son vermeli ve tam doymadan önce sofradan kalkmalıdır. Başka bir örnek, namazda oturma edebidir. Bunun için vücudu dengede tutacak şekilde sol yan üzerine oturup, sağ ayağın üstünü sol ayağın iç kısmı üzerine koymalı, elleri diz kapaklarının üzerine koymalı ve gözleri kucağına doğru bakmalıdır.

O hâlde edep, iradeye bağlı davranışlardaki güzel görünüm demektir. Güzellik de asıl anlamı ile hayatın amacına uygun olma anlamını taşır. Bu anlamı ile güzellik, değişik toplumların bakışlarına göre farklılık göstermez. Fakat pratikte örnekleri açısından çok büyük farklılıklar gösterir. Kavimlerin, milletlerin, dinlerin, mezheplerin, hatta aile gibi küçük toplumsal birimlerin değişmesiyle, edeple ilgili davranışların güzel veya çirkin olarak belirlenmesinde farklılık görülür.

Bir kavimde öyle edep kuralları geçerli olur ki, bunlar diğer kavimler tarafından bilinmez. Bir kavim tarafından hoş karşılanan öyle edep kuralları olabilir ki, bunlar diğer kavimler tarafından çirkin görülerek kınanır. Meselâ insanların birbirleri ile karşılaştıklarındaki selâmlaşma geleneği gibi. Bu gelenek İslâm'da selâm vermek şeklindedir. Allah'tan gelen, mübarek ve temiz bir iyilik temennisi olarak uygulanır. Bazı kavimlerde şapka çıkararak, bazılarında eli baş hizasına kadar kaldırarak, başka bazılarında başı eğerek, rükû ederek (bel-den eğilerek) veya başı sallayarak yerine getirilir. Nitekim kadınlarla karşılaştığında batılların yaptıkları öyle uygulamalar var ki, İslâm bunları çirkin görerek kınamaktadır. Toplumdan topluma değişen böyle uygulamaların örnekleri çoktur.

Yalnız bütün bu farklılıklar, örneklerin belirlenmesi aşamasında görülür. Yoksa gerek davranışlara yansımaları gereken güzel görünüm anlamındaki edebî temelde ve gerekse edebe uygun davranışların takdir edilmesi hususunda bütün aklı başında insanlar görüş birliği hâlinindedir. Öyle ki, bu konuda farklı görüşte olan iki kişiye bile rastlanmaz.

2- Yukarıda söylediğimiz gibi güzellik, edebî dayanaklarındandır ve değişik toplumların kendilerine has maksatlarına göre farklılık gösterir. Bundan, toplumların edep kurallarının birbirinden farklı oluşunun zorunlu olduğu sonucu çıkar. Buna göre edep her toplumun aynası gibidir; o toplumun genel ahlâk özelliklerini yansıtır. Bu ahlâk özelliklerini ise, o toplumların hayattaki amaçları düzenler ve onları toplumlarındaki faktörlerle, bir bölümü tabîî ve bir bölümü tesadüfî olan değişik faktörler içlerine, vicdanlarına yerleştirir.

Buna da dikkat etmek gerekir ki, edep kuralları ile ahlâk kuralları aynı şey değildir. Çünkü ahlâk kuralları, nefislerde yerleşen köklü ruhî melekeler iken; edep kuralları, yansımalarını insanın değişik nefsî sı-

fatlardan kaynaklanan davranışlarında gösteren güzel görünümlerdir. Bu ikisi arasında da büyük fark vardır.

Buna göre edep kuralları, ahlâk kurallarından kaynaklanır ve ahlâk kuralları da toplumun özel gayesiyle uyum içinde olan gereklerindendir. Bu durumda insanın davranışlarında gözüceceğı edep kurallarını belirleyen faktör, hayatında peşinden koştugu amaçtır. Bu amaç insanın nefsi için bir çizgi çizer ve insan hayatı boyunca ve amacına yaklaşma sürecinde herhangi bir davranışta bulunurken o çizginin dışına çıkmaz.

3- Edep, özelliğı bakımından hayatta güdülen amaca bağılı olduğına göre yüce Allah'ın peygamberlerine aşladığı ilâhî edep, dinî davranışlardaki güzel görünümdür. Bu güzel görünüm dinin amacını yansıtır. Bu amaç, maddelerinin çokluğu ve azlığı, kemâl ve gelişme dereceleri açısından hak dinlerdeki farklılıklara bağılı olarak kulluk ilkesidir.

İslâm, insan hayatının bütün yönleri için düzenlemeler getiren bir sistemdir. Öyle ki, küçük-büyük, basit-önemli olsun hayatın hiçbir alanı onun kapsamı dışında değildir. Bundan dolayı İslâm, hayata bütünü ile edebi yaymış ve her davranış için o davranışın amacını yansıtan bir güzel görünüm belirlemiştir.

İslâm'ın tek genel gayesi, yegane genel amacı ise, inanç ve davranış aşamalarının her ikisinde de yüce Allah'ın birliğı ilkesini hâkim kılmaktır. Yani insan inanacak ki, onun bir ilâhı vardır; bu ilâh her şeyin başıdır, her şey varlığını ondan almıştır; her şeyin sonudur, her şey ona döner; o güzel isimlere ve yüce örneklere sahiptir. Bu inanca sahip olduktan sonra hayatın akışına katılacak ve özü itibariyle Allah'a kulluğı ve her şeyin O'nun kulu olduğunu yansıtan davranışlarla hayatını devam ettirecektir. Böylece tevhit ilkesi iç âlemine ve dış görünüşüne işleyecek, katıksız kulluk anlayışı sözlerinde, davranışlarında ve varlığının diğer cephelerinde örtülmez ve perdelenmez bir belirginlikle ortaya çıkacaktır.

Buna göre ilâhî edep -veya peygamberlik edebi- tevhit ilkesinin davranışlara yansımış biçimidir.

4- Tasım (kıyas) yolu ile bilinen ve kesin tecrübe ile doğrulanan bir gerçektir ki, amelî yani uygulamaya dönük ilimler -bunlar uygulanmak amacı ile öğretilen ilimlerdir- eğer uygulamalı olarak öğretil-

mezlerse, tam anlamı ile başarılı olup beklenen olumlu sonuçlarını veremezler. Çünkü genel bilimsel kurallar somut ve pratik örneklerle uyuşmadıkça insan vicdanı onları onaylamakta, doğruluklarına inanmakta zorlanır. Çünkü hayat boyunca vicdanlarımız, somut örneklerle meşguldürler ve ikinci tabiatımızın yönelişi sonucu olarak duyu organlarının algılama imkânları dışında kalan genel aklî ve bilimsel kuralları gözetmekte isteksizdirler.

Meselâ, uygulamadan uzak bir bakış açısı ile kahramanlığın aslında güzel olduğuna inanan birini düşünelim ve bu kimsenin günün birinde kalpleri hoplatacak korkunç bir sahne ile karşılaştığını farz edelim. Bu adam, o durumda yiğitliğin güzelliğine hükmeden aklı ile canına yönelik tehlikeden korunmadaki, ölümden kurtularak tatlı dünya hayatının yok olmasını önlemedeki lezzetin cazibesine kapılacak vehminin arasında bir çatışma yaşayacaktır. Vicdanı bu iki kutup arasında gidip gelecek ve çatışan tarafların hangisini destekleyeceği konusunda şaşıracaktır. Ama vehmin gücü daha ağır basacaktır, çünkü somut gerçek onun yanındadır.

Buna göre öğretim faaliyeti sırasında öğretmenin, uygulama içinde pişmelerini ve pratiğe alışmalarını sağlamak amacıyla ilmî gerçekleri uygulama eşliğinde öğrencilere vermesi gerekir. Böylece öğrencinin benliğinin köşelerinde saklı duran aykırı inançlar ortadan kalkarak öğrendiği bilgilerin onayı vicdanında kökleşir. Çünkü bir şeyin olmuş olması, onun mümkün olduğunun en güzel delilidir.

Bundan dolayı gördüğümüz şudur: İnsan, dış dünyada meydana gelişine şahit olmadığı şeye boyun eğmekte zorlanmaktadır. Olay bir defa meydana gelince; vukuu imkânsız olan bir şeyin imkânsızlıktan çıkarak mümkün alanına geçmesi şeklinde şaşırmaya başlar. Öyle ki onun meydana gelişi, nazarında pek önemli görülür, onda endişeye ve sarsıntıya yol açar. Fakat daha sonra ikinci ve üçüncü defa meydana gelince önemini yitirir, sarsıcı etkisi kırılır ve ilgi çekmeyen normal olaylar arasına katılır. Çünkü iyilik de, kötülük de alışkanlık meselesidir.

Dinî öğretimde, özellikle İslâm dininin öğretimi sırasında bu metodun gözetilmesi en bariz gerçeklerdendir. Dinin şariat koyucusu, müminlerinin öğretim faaliyeti içerisinde hiçbir zaman aklî genellemeleri ve genel kuralları ele almakla yetinmemiştir. İşe önce uygulama ile başlamış ve uygulamanın yanına sözü ve sözlü açıklamayı ek-

lemiştir. Bunun sonucu olarak dinî bilgileri ve hükümleri öğrenmeyi tamamlayan bir mümin, salih amel ve takva azığı ile donanmayı da tamama erdirmiş durumda olacaktır elbette.

Bunların yanı sıra eğitici öğretmenin, ilmi ile amel etmesi, kendi bildiklerine uyması gereklidir. Amel ile birleşmeyen ilmin etkisi yoktur. Çünkü söz nasıl bir delil ise, fiil de bir delildir. Dolayısıyla söze ters düşen fiil, insanın nefsindeki zıt bir durumun varlığına delâlet eder. Bu çelişki, sözü yalanlar; sözün bir yutturmaca olduğuna, söylenenin onu insanları aldatıp avlamak için bir aldatma aracı olarak kullandığına delil olur.

Bundan dolayı, yaptıkları vaazları ve verdikleri nasihatleri davranışlarıyla birleştirmeyen, sabır ve sebatla söylediklerine amel etme çabasından uzak duran vaizlerin ve nasihatçilerin vaazları ve nasihatleri karşısında insanların kalplerinin yumuşamadığı ve vicdanlarının boyun eğmediği görülür.

İnsanlar zaman zaman böyle vaizler hakkında, "Eğer söyledikleri doğru olsa onları kendisi uygulardı" derler. Fakat insanlar böyle bir sonuca varmakla muhtemelen hatalı bir değerlendirme yapıyorlar. Çünkü varılması gereken sonuç, "Söylenen söz, söyleyicisi nazarında doğru kabul edilmiyor. Eğer doğru kabul edilse, onun tarafından uygulanırdı" şeklinde olmalıdır. Yoksa insanların dedikleri gibi, söylediği söz mutlak anlamda doğru değil, şeklinde bir sonuca varmak doğru değildir.

Buna göre verimli bir eğitimin şartlarından biri, eğitimi veren öğretmenin öğrenciye anlattıklarını kendinde gerçekleştirmiş olması, önerdiği nitelikleri şahsında taşımasıdır. Meselâ korkak bir eğitim görevlisinin kahraman bir yiğit yetiştirmesi veya bağınaz, dogmatik ve inatçı bir eğitim kurumundan hür fikirli ve hür vicdanlı bir âlimin yetişmesi kesinlikle imkânsızdır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Acaba hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa (tutulup) yola götürülmedikçe, kendisi doğru yolu bulamayan mı? O hâlde size ne oluyor? Nasıl hükmediyorsunuz?"* (Yûnus, 35) *"İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"* (Bakara, 44) Yine yüce Allah, Şuayb Peygamberin kavmine söylediklerini şöyle naklediyor: *"Yasakladığım hareketleri kendim yaparak size ters düşmek istemiyorum. Tek isteğim, gücümün yettiği*

oranda (bozuklukları) düzeltmektir." (Hûd, 88) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

Bütün bunlardan dolayı eğitici öğreticinin öğrettiği ve eğitimini yaptığı hususlara inanmış olması gerekir.

Üstelik şunu da unutmamak gerekir: Söylediklerine hiç inanmayan bir kimsenin, hatta açık ve katıksız bir imanın sahibi gibi görünüp iyi ameller yapmakla gerçek kişiliğini gizleyen bir münafığın elinde ancak kendisi gibi iğrenç karakterli biri yetişebilir. Çünkü her ne kadar vicdanın benimsemediği ve kalbin onaylamadığı sözler söyleyerek dil ile kalp arasında farklılık meydana getirmek mümkün ise de, öbür yandan söz bir davranıştır ve davranış da insanın nefsinden kaynaklanan, dışarıya sızan bir gerçektir. Buna göre davranışın, sahibinin karakterine ters olması nasıl mümkün olabilir?

Çünkü söylenen söz, sözel fonksiyonu dışında söyleyenin iman ve küfür gibi vicdanî niteliklerinin de taşıyıcısıdır, bu nitelikleri öğrencinin yalın ve sade vicdanına iletip yerleştirir. Buna göre sözün sözel fonksiyonu olan yararlı yönünü, onun yıkıcı olan diğer yönlerinden ancak durumu iyi teşhis eden basiret sahibi kimseler ayırt edebilir. Nitekim yüce Allah, münafıkların vasıflarını Peygamberimize (s.a.a) anlatırken, *"Sen onları sözlerinin üslûbundan tanırsın."* (Muhammed, 30) buyuruyor.

Buna göre yararlı sonuçlar vermesi beklenen eğitimde eğitici öğretmenin öğrencilerine verdiği bilgilere inanması ve ilmine uygun davranışlarla donanmış olması şarttır. Ancak böyle bir eğitimin yararlı olması beklenebilir. Söylediklerine inanmayan veya ilmine uygun davranışlar ortaya koymayan bir öğreticinin vereceği eğitime gelince, bundan hayır beklenemez.

Biz doğuluların ve Müslümanların, özellikle eğitim ve öğretimle ilgili tutumunda, bu gerçeğin birçok örneği ve sayısız somut misali vardır. Bunları hem resmî, hem de gayriresmî öğretim kurumlarımızda bol bol görürüz. O nedenle hiçbir tedbir işe yaramıyor ve hiçbir çaba başarılı olamıyor.

Kur'ân'ın, peygamberlerin ve elçilerin davranışlarında tecelli eden ilâhî edepilerle ilgili öyküler içermesi de, bu gerçeğe dayanır. Bu davranışların bir kısmı peygamberlerin Allah'a yönelttikleri ibadetlerle, dualarla ve sorularla ilgilidir. Diğer bir bölümü de peygamberlerin in-

sanlarla aralarındaki ilişkilerle ve onlara hitap tarzları ile ilgilidir. Bilindiği gibi eğitim faaliyeti sırasında örnekler göstermek, uygulamayı delil olarak göstermeyi amaç edinen, pratik eğitim tarzının bir türüdür.

5- Yüce Allah, İbrahim Peygamber ile kavmi arasındaki tevhit mücadelesini naklettikten sonra şöyle buyuruyor: *"Bu bizim kesin kanunumuzdur, onu kavmine karşı İbrahim'e verdik. Biz dilediklerimizin derecesini kat kat yükseltiriz. Hiç şüphesiz senin Rabbin hikmet sahibi ve (her şeyi) bilendir. Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik; hepsini doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan gelen Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz iyileri işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da (doğru yola ilettik). Hepsi de iyilerdendi. İsmail'i, el-Yese'i, Yunus'u ve Lut'u da doğru yola ilettik, hepsini âlemlere üstün kıldık. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da... Onları seçtik ve doğru yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini bununla doğru yola iletir. Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi. Bunlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şu adamlar bunları inkâr ederlerse, (bilsinler ki) onlara, kendilerini inkâr etmeyen başka bir topluluğun desteğini sağlarız. İşte onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların yolunu izle."* (En'âm, 83-90)

Okuduğumuz ayetlerde yüce Allah, toplu bir şekilde peygamberlerini (hepisine selâm olsun) sayıyor, arkasından onlara ilâhî hidayeti bağışladığını belirtiyor. Bu hidayet ise sadece tevhide iletilmeleridir. Bunun delili, *"Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi."* ifadesidir. Çünkü onlara armağan ettiği hidayetle çelişen tek şeyin şirk olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla onları ilettiği tek gerçek tevhit gerçeğidir.

Ancak şu da var ki, tevhit bilincinin hükmü yüce şahsiyetlerin amellerine sirayet etmiş, davranışlarına sızmış ve her alanda etkisini göstermiştir. Bunun delili ayetteki, *"Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi."* ifadesidir. Çünkü eğer şirk, davranışlara sirayet etmemiş, amellere sızmamış olsa, onların içine içlerine işlemeseydi o davranışların boşa çıkmasını, yok olmasını gerektirmez. Şirkin zıddı olan tevhit de böyledir.

Tevhit şuurunun davranışların içine işlemesinin anlamı, davranış biçimlerinin tevhide somutlaştırılması, aynanın görüntüyü yansıtması gibi onu yansıtmasıdır. Öyle ki, tevhidin somut bir fotoğrafı olduğu farz edilirse, bu fotoğraf o davranışlar olurdu. Aynı ekilde o davranışların sırf bir inanç olarak soyutlaştıkları varsayılırsa, o davranışlar söz konusu inanç olurdu.

Bu anlamın ruhî sıfatlarda birçok örneği vardır. Meselâ kibirli, kendini beğenmiş birinin nefsindeki bu duygunun davranışlarında somutlaştığı görüldüğü gibi, karamsar bir zavallının da ruhundaki zilletin ve miskinliğin bütün davranışların yansıdığı görülür.

Sonra yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) kendinden önceki peygamberlerin hidayetlerine uymasını emrediyor; onların kendilerine uymasını emretmiyor. Çünkü uymak, inançta değil, davranışlarda olur. Çünkü inançta uymak, özü itibari ile iradî bir iş değildir. Yani yüce Allah Peygamberimizden, kendisinden önceki peygamberlerin, uygulamalı ilâhî eğitimlerinin sonucunda ortaya koydukları, tevhide dayanan iyi davranışlarını tercih etmesini ve bu yöndeki yollarını izlemesini istiyor.

Bu uygulamalı eğitimle, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiği edebi kastediyoruz: *"Onları emrimiz uyarınca insanları doğru yola ileten önderler yaptık. Onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden kimselerdi."* (Enbiyâ, 73) Ayetin orijinalinde geçen "fi'l'el-hayrat=hayırlı işler yapmak", "ikam'es-salât=namaz kılmak" ve "îtae'z-zekât=zekât vermek" ibarelerinde mas-tarla yapılan isim tamlaması (izafet) şuna delâlet eder:

Peygamberlerin ortaya koydukları fiillerden maksat, yaptıkları hayırlı işler, kıldıkları namazlar ve verdikleri zekâtlardır; yoksa uygulamaya geçirilmemiş sırf farazî fiil kastedilmiyor. Buna göre fiillerin ortaya konma aşamasındaki bu fiillerle ilgili vahiy, doğruya yöneltme ve eğitime vahyidir; yoksa [yasama anlamındaki] peygamberlik ve kanun koyma vahyi değildir. Eğer bu vahiyden maksat, peygamberlik vahyi olsaydı, "Onlara 'Hayırlı işler yapın, namaz kılın ve oruç tutun' diye vahyettik." denirdi. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Sonra sana... 'İbrahim'in dinine uy...' diye vahyettik."* (Nahl, 123) *"Biz Musa ile kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, (ey İsrailoğulları) evlerinizi karşı karşıya kurun, namaz kılın!' diye vahyettik."* (Yûnus, 87)

Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Doğruya yöneltme vahyi şu demektir: Yüce Allah kullarından birine kutsî bir ruh ayıracak ve bu mukaddes ruh iyi işler yapıp kötülüklerden kaçınma konusunda o seçkin kulu doğruya yöneltecek. Tıpkı insanî ruhun, bizi hayır ve şer konusu ile ilgili düşüncede doğruya yöneltmesi ve hayvanî ruhun iradî olarak canımızın istediği veya istemediği şeyler hususunda tercih etmemizi sağlaması gibi. Bu konuyu ileride geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

Sözün kısası *"Sen de onların yolunu izle."* direktifi, detaya girilmeksizin Peygamberimize (s.a.a) yönelik, peygamberlerin bütün davranışlarına yayılmış, şirkten arınmış bir tevhit edebi olan ilâhî eğitimidir. İşte yüce Allah, Peygamberimize bu edebi aşılamaktadır.

Yüce Allah, Meryem suresinde bazı peygamberlerin (hepsine selâm olsun) adlarını saydıktan sonra şöyle buyuruyor: *"İşte bunlar, Allah'ın nimete erdirdiği Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte gemide taşıdıklarımızın soyundan, İbrahim ve İsrail (Yakup) soyundan doğru yola ilettiğimiz ve seçtiğimiz peygamberlerdir. Bunlar, Rahman'ın ayetleri kendilerine okunduğunda, ağlayarak secdeye kapanırlardı. Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler ve şehvetlerine uydular. Onlar kötülük bulacaklardır (sapıklıklarının cezasına çarptılacaklardır). Ancak tövbe edip inanan ve iyi işler yapanlar bu hükmün kapsamı dışındadırlar. Onlar cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklardır."* (Meryem, 58-60)

Okuduğumuz ayetlerde yüce Allah, peygamberlerinin günlük hayatlarındaki genel edeplerini anlatıyor ve şu noktaları vurguluyor: Onlar davranışlarında Allah'a boyun eğiyorlar ve kalpleri yüce Allah'a huşu ile doludur. Allah'ın ayetleri okunduğunda secdeye kapanmaları, Allah'a boyun eğmelerinin göstergesidir. Kalbin incelmelerinden ve nefsin zelilliği kabul etmesinden kaynaklanan ağlama ise, huşu hâllerinin belirtisidir. Bunların ikisi birlikte de kulluk sıfatının nefislerine egemen olduğunun kinayeli ifadesidir. Öyle ki, kendilerine Allah'ın her ayeti okunduğunda, kulluk sıfatı iç dünyalarının her yanına yayıldığı gibi, bu etkisi dış görüntülerinde de belirir. Onlar, hem Allah ile baş başa kaldıklarında, hem de insanlar arasındayken kulluklarının sembolü olan ilâhî edebi takınıyorlar. Hem Rableri ile ve hem de insanlarla bir arada iken ilâhî edep uyarınca yaşıyorlar.

Bu edep ile genel edebın kastedilmiş olduğunun delillerinden biri, okuduğumuz ayetlerin ikincisinde yer alan, *"Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayı ettiler ve şehvetlerine uydu-lar."* ifadesidir. Çünkü Allah'a yönelmek demek olan namaz, bu sap-tırmış nesillerin Rableri ile durumlarını ve ihtirasların tutsağı olmak, şehvetlerine uymak da onların kendileri dışındaki insanlarla ilgili du-rumlarını ifade ediyor.

Bu iki kesim birbirinin karşısına konulduğuna göre, ayetten şöyle bir sonuç elde edilmektedir: Peygamberlerin genel edebi, kulluk bilin-ci ve sıfatı ile Rablerine yönelmeleri ve yine kulluk bilinci ile insanlar arasında yaşamalarıdır. Başka bir ifadeyle onların hayat yapısı şu esa-sa dayanıyor: Kendilerine egemen olan ve her şeylerini tasarlayan bir Rableri vardır. O'ndan geldiler ve O'na döneceklerdir. Onların bütün tutumlarının ve davranışlarının temeli işte budur.

İkinci ayette yer alan tövbe edenlerin istisna edilmesine ilişkin hü-küm, ilâhî eğitimin (edebın) bir başka maddesidir. Bu madde ilk önce peygamberlerin ilki olan Hz. Âdem'e uygulandı. Yüce Allah şöyle bu-yuruyor: *"Âdem, Rabbinin emrine karşı geldi ve yoldan çıktı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti."* (Tâhâ, 121-122) Bu konuyla [Hz. Âdem'in Rabbinin emrine karşı gelmesiyle] ilgili bazı açıklamaları inşallah ileride ele alacağız.

[Peygamberlerin genel edep ve eğitimiyle ilgili olarak başka bir ayette] yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın, kendisine farz ettiği bir şeyi yerine getirmekte, Peygambere herhangi bir güçlük yoktur. Siz-den öncekiler içinde de Allah'ın yasası böyle idi. Allah'ın emri, hiç şüphesiz yerine gelmiştir. (O peygamberler) Allah'ın emirlerini teb-liğ ederler (mesajlarını duyururlar), Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak Allah yeterli-dir."* (Ahzâb, 38-39)

Bu, yüce Allah'ın peygamberlerini (hepsine selâm olsun) eğittiği, edeplendiği genel bir edep, aynı zamanda peygamberler için geçerli ilâhî bir yasadır. Bu edebın ve yasanın özü şudur: Peygamberler pay-larına ayrılan hayatta sıkıntıya düşmemeliler ve hiçbir konuda zorlan-mamalılar. Çünkü onlar fitrat üzeredirler, fitrata uygun hareket ederler ve fitrat da sahibini sadece kendisi ile bağdaşan hedefleri elde etmeye yöneltir, Allah'ın çıkılmasını kolay kılmadığı düzeylere çıkmak için

kendini zorlamaz.

Nitekim yüce Allah bir ayette, Peygamberinin (s.a.a) şöyle dediğini naklediyor: *"Ben zorlama yapanlardan değilim."* (Sâd, 86) Yine aynı anlamda şöyle buyruluyor: *"Allah hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."* (Bakara, 286) *"Allah hiç kimseye verdiğinden başkasını yüklemez."* (Talâk, 7) Zorlama, fitratın dışına çıkmak olduğuna göre, nefsin arzularına uyma kapsamına girer ki, peygamberler böyle bir tehlikeden korunmuş kimselerdir.

Allah, yine genel edeple edeplendirme babında şöyle buyuruyor: *"Ey peygamberler, temiz yiyeceklerden yiyin ve iyi işler yapın. Hiç şüphesiz ben yaptıklarınızı bilirim. Ve işte sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir, ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden korkun."* (Mü'minûn, 51-52) Bu ayetlerde yüce Allah peygamberlerini eğiterek onların temiz şeyler yemelerini, hayattaki maddelerin temiz olanları üzerinde tasarrufta bulunmalarını, bu temiz maddeleri aşıp sağlıklı fitratın nefret duyacağı pis maddelere el sürmemelerini telkin ediyor. Bunun yanı sıra işlerin iyi ve yararlı olanlarını yapmalarını emrediyor.

İyi iş demek; fitratın belirlenen süreye kadar yaşamasını koruma altına alıcı sebeplerle uyuşması açısından yapılması insanın yararına olan, fitratın eğilimine uygun olan iş demektir. İşte Allah peygamberlere böyle işler yapmalarını emrediyor. Veya Allah'a takdim edilmeye elverişli işler yapmaya emrediyor. Bu manaların her ikisi de birbirine yakındır. Bu ayetlerde telkin edilen edep ve verilen eğitim, her insan ferdi ile ilgili bireysel eğitimidir.

Yüce Allah daha sonra sözü toplumsal bir edep kuralına getirerek, peygamberlere şöyle bir hatırlatmada bulunuyor: *"Elçiler ve kendilerine elçi gönderilen insanlar tek bir ümmettir [peygamberler ve ümmetleri bu ümmetin birer parçasıdır]. Bu ümmet bütününün tek bir Rabbi vardır. O hâlde hep birlikte sadece ondan korksunlar, takvalı olsunlar ve böylece bu takvaları sayesinde ayrılıkların ve bölünmelerin kökünü kessinler."*

Bu iki husus birleşince, yani ferdî edep ile içtimâî edep bir araya gelince, tek bir insan toplumu oluşur. Bu toplum ayrılıklardan korunmuş olup, tek bir Rabbe kulluk eder. Fertleri ilâhî edep uyarınca hareketlerini düzenler, bunun sonucu olarak pis işlerden ve kötü davranışlardan sakınırlar ve mutluluk koltuğuna kurulurlar.

Bu ilâhî eğitimin unsurları başka bir ayette şöyle bir araya getiriliyor: *"O, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de din olarak yasalaştırdı. Şöyle ki: Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Başka bir yerde yüce Allah bu iki edep maddesini, yani Allah'la ilgili edep ile insanlığa yönelik edebi birbirinden ayırarak şöyle buyuruyor: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Benden başka ilâh yoktur, sadece bana kulluk edin' diye vahyettik."* (Enbiyâ, 25) Böylece peygamberlere kendisinin birliği edebini telkin ediyor ve bu edebi kendisine kulluk edilmesine dayandırıyor. Bu, peygamberlerin Rablerine yönelik edepleridir.

Başka bir yerde de peygamberlerin insanlarla ilgili edebini anlatarak şöyle buyuruyor: *"Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor ve çarşıda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi? Yahut üstüne bir hazine atılmalı, yahut kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil mi?... Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşıda gezerlerdi."* (Furkan, 7-20)

Bu ayette anlatılıyor ki, bütün peygamberlerin ortak davranışı -ki o, Allah'ın onlara telkin ettiği bir edeptir- insanlarla bir arada yaşamak, insanlardan kopmayı, insanlar arasında ayrıcalığı ve ayırmıcılığı reddetmektir. Bunların hepsi fitratın da reddettiği tutumlardır. İşte bu da peygamberlerin insanlarla ilgili edebidir.

6- Peygamberlerin ahlâk ve adabıyla ilgili bir diğer husus da, onların Allah'a yönelme, O'na dua etme konusunda takındıkları edeptir. Yüce Allah bu hususta Âdem Peygamber ile eşinin sözlerini naklederek şöyle ifade ediyor: *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Âdem Peygamber ile eşi bu sözleri, Allah tarafından yanına yaklaşımları yasaklanan yasak ağacın meyvesinden yedikten sonra söylediler. Bu yasak ise, yükümlülük getirici bir yasak değil, irşadî (yönlendirme amaçlı) bir yasaktı. Onların bunu çiğnemeleri de bir yükümlülüğe uymamak değildi; gözetilmesi menfaatlerine olan, cennetteki güvenli hayatlarının mutluluğunu garanti eden, her türlü bedbahtlıktan

ve sıkıntıdan uzak kalmalarını sağlayacak olan bir nasihate karşı gelmekti. Nitekim yüce Allah onları şeytana uymamaları konusunda uyarırken şöyle buyurmuştu: *"Sakin (şeytan) sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun. Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın. Susuzluk çekmeyecek, sıcaktan kavrulmayacaksın."* (Tâhâ, 117-119)

Âdem Peygamber ile eşi sıkıntıya uğrayınca, başları belâyâ girince, cennet hayatındaki mutluluklarını kaçırmaya, karamsarlığa kapıldılar ve Rableri ile aralarındaki bağdan ümitlerini kesmediler. Tersine hemen her şeyleri elinde olan ve kendileri için arzuladıkları bütün hayırlar iradesine bağlı olan Rablerine sığındılar, her türlü kötülüğü giderip her çeşit iyiliğe kapı açacak olan rububiyet sıfatına bel bağladılar. Zira rububiyet sıfatı, kul ile Allah arasında bağlantı kuran yüce bir sıfattır.

Âdem Peygamberle eşi, daha sonra belirtilerinin ortaya çıkmasıyla kendilerini tehdit eden kötülüğün ne olduğunu anladılar. Bu kötülük, hayatlarını saran hüsrân ve ziyandı. -Îlâhî irşâda uymayı, yasak meyvenin lezzeti karşılığında satmış gibi idiler. Böylece mutluluklarının bitmeye yüz tuttuğunu açıkça fark ettiler.- Bu kötülüğü başlarından savmaya yönelik ihtiyaçlarını şöyle dile getirdiler:

"Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan olursun." Yani hayattaki hüsrân, bizi tehdit ediyor ve varlığımızı etkisi altına alacak şekilde gölgesini üzerimize salmıştır. Bu tehdidin bizden uzaklaşabilmesinin yegane çaresi, senin işlediğimiz günahı affetmen ve arkasından bizi merhametinin şemsiyesi altına almandır. Mutluluk da budur zaten. Çünkü insan, hatta her yaratılmış varlık, fıtratında saklı bilinci ile fark eder ki, varlık alanında ve mevcudiyet sürecinde yer alan her şey, uğradığı kaybı ve kusuru gidermek, kendisini tamamlamak ister ve bu kaybı sadece yüce Allah giderir; çünkü varlıkların kayıplarını gidermek bir rububiyet geleneğidir.

Bundan dolayı sadece durumu anlatmak ve kulun başına çöreklenen ihtiyaç zavallılığını ortaya koymak yeterlidir, sözlü istekte bulunmak gereksizdir. Hatta muhtaçlığı açıkça dile getirmek, en etkili isteme ve dilekte bulunmanın en fasih biçimidir.

Böyle olduğu için Âdem Peygamber ile eşi, isteklerini somut biçimde dile getirerek, "Bizi affet, bize merhamet et" demediler. Bir di-

ğer sebep de -ki asıl önemlisi odur- Hz. Âdem ve eşi, ilâhî irşada karşı geldikleri için kendilerini şahsiyet ve yücelikten yoksun zavallı duruma düşürdüklerini fark ettiler. Ardından kendilerini böylesi bir durumda görmeleri, onları mutlak teslimiyete götürdü ve böylece Allah'ın, haklarında vereceği hükme peşinen boyun eğdiler. Sonuç itibarıyla de her türlü istekten ve dilekten, arzularını dile getirmekten kaçındılar; sadece Allah'ın Rableri olduğunu anarak, zalimliklerini itiraf etmelerinin yanı sıra O'ndan olan beklentilerine işaret ettiler.

O hâlde Âdem Peygamber ile eşinin, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan, ziyana uğrayanlardan oluruz."* şeklindeki sözlerinin anlamı şudur: Biz nefsimize zulmetme kötülüğünü işledik. Bu sebeple hayattaki mutluluğumuzu bütünü ile tehdit eden bir hüsrarla yüz yüze geldik. Bu bizi kuşatan bir zillet ve zavallılık durumudur. Bu zulmün sonuçlarını yok etmeye ve rahmetinin şemsiyesi altına alınmaya ihtiyacımız vardır. Nefsimize ettiğimiz kötülük bizi şahsiyet, değer ve yücelikten yoksun bıraktı; içine düştüğümüz durumun utandırıcılığı yüzünden senden bir şey istemeye yüzümüz yok. Ey aziz hükümdar, bil ki biz senin hükmüne teslimiz. Yetki ve hüküm sana aittir. Yalnız sen bizim Rabbimizsin ve biz de senin kullarınız. Buna dayanarak, kulların Rablerinden bekledikleri rahmeti biz de senden bekliyoruz.

Peygamberlerin edep örneklerinden biri de Nuh Peygamberin (a.s) oğlu hakkında Kur'ân'da bize nakledilen şu duasıdır: *"Gemi, onları dağlar gibi dalga(lar) arasından geçiriyordu. (O sırada) Nuh, bir kenarda duran oğluna, 'Yavrum, bizimle birlikte bin, kâfirlerle birlikte olma.' diye seslendi. (Oğlu,) 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.' dedi... Nuh, Rabbine seslendi. Dedi ki: 'Rabbim, oğlum benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır ve sen hükmedenlerin en hayırlısısın.' Dedi ki: 'Ey Nuh, o senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir ameldir. Öyleyse bilmediğin bir şeyi sakın benden isteme. Sana cahillerden olmamanı öğütlerim.'* Nuh dedi ki: *Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, ziyana uğrayanlardan olurum."* (Hüd, 42-47)

Hiç şüphesiz, Nuh Peygamberin (a.s) sözlerinden ilk bakışta onun oğlunun kurtuluşu için dua ettiği anlaşılır. Fakat olayla ilgili ayetler

incelenince, meselenin içyüzünün başka türlü olduğu görülür. Şöyle ki, meselenin bir yanı şöyledir: Yüce Allah, *"Her canlı türünden birer çifti ve (boğulacağına ilişkin) aleyhlerinde hüküm verilenler hariç, aileni ve inananları gemiye yükle."* (Hûd, 40) buyruğu ile Nuh Peygambere ailesini ve müminleri yanına alarak gemiye binmesini emretti. Böylece haklarında kesin hüküm verilenler dışındaki aile fertlerinin kurtulacağını kendisine vaat etti.

"Allah inkâr edenlere, Nuh'un ve Lut'un eşlerini örnek verdi." (Tahrîm, 10) ayetinde belirtildiği üzere Hz. Nuh'un eşi kâfirdi. Fakat oğlunun, hak çağrısını reddettiği ortaya çıkmamıştı. Yüce Allah'ın kelâmında, onun bir kenarda dururken babası ile arasındaki karşılıklı konuşmasıyla ilgili verilen bilgiden ortaya çıkan şey, onun babasının emrine karşı gelmesi idi. Bu da açıkça kâfir olma anlamında değildir. Bu yüzden Nuh Peygamber onun kurtulacaklar arasında olacağını sanmış olabilirdi. Çünkü onun oğlu olduğu belli idi ve kâfirlerden biri değildi. O hâlde kurtuluş vaadinin içinde olmalı idi.

Öte yandan yüce Allah, insanlar hakkında Nuh Peygambere şu kesin hükmü vahyetti: *"Nuh'a vahyedildi ki: Kavminden, daha önce inananlar dışında kimse inanan olmayacak, onların yaptıklarından dolayı üzülmeye. Gözlerimiz önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap ve zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* (Hûd, 36-37) Acaba bu ayette sözü edilen "zulmedenlerden" maksat, hakka çağrıyla inkâr edenler midir, yoksa bu ifade her türlü zulmü kapsamakta mıdır, yoksa ifade Allah tarafından açıklanmaya muhtaç bir belirsizlik mi taşımaktadır?

Anlaşılan bu hususlar, Nuh Peygamberi (a.s) oğlu konusunda şüpheye düşürdü. Yoksa bütün peygamberlerin efendileri beş ululazm (çığır açıcı) peygamberlerden biri olan Nuh Peygamberin (a.s), Rabbinin yüce konumundan gafil olması veya yüce Allah'ın, *"zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* şeklindeki vahyini unutmuş olması düşünülemez. Çünkü, *"Rabbim! Yeryüzünde tek bir kâfir bile bırakma."* (Nâh, 26) diye Rabbine dua eden kendisidir. Eğer kâfir olması hâlinde bile oğlunun kurtulmasına razı olsaydı, aynı rızayı eşi için de gösterirdi.

Bundan dolayı kesin bir istekte bulunmaya cür'et etmeyerek, isteğini bilgi edinmek isteyen bir dilekçe üslûbu ile sundu. Çünkü oğlu konusunu bütün yönleri ile bilmiyordu. Bu yüzden Allah'ın, "Rabb" sıfatını anarak söze girdi. Çünkü "Rabb" ismi, dilek sahibi muhtaç kulun (merbubun) duasının anahtarıdır. Arkasından, *"oğlum benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır."* dedi. Bu sözleri ile şöyle söylemek ister gibi idi: "Oğlumun benim aile fertlerimden olması da, kurtuluşunu gerektirir. [Gerçi şunu da bilmekteyim ki:] Sen hükmedenlerin en hayırlısısın. Senin yaptığında hata olmaz, senin hükmünde hiçbir pürüz bulunmaz, oğlumun akıbetinin neye varacağını bilmiyorum."

İşte ilâhî edebin gereği budur. Kul, bilgisinin sınırında duracak ve faydalı olup olmayacağını bilmediği şeyi istemeye kalkışmayacak.

İşte bu nedenle Hz. Nuh (a.s), *"Nuh, Rabbine seslendi."* ifadesinden de anlaşıldığı gibi, sözlerini heyecanlı bir dille söyleyerek Allah'ın vaadini gündeme getirmenin dışında başka bir söz söylemiyor ve bir şey istemiyor.

Sonuçta ilâhî masumiyet bu noktada Hz. Nuh'un imdadına yetişti ve başka bir şey söylemesine engel oldu. Yüce Allah, *"...aleyhlerinde hüküm verilenler hariç, aileni ve inananları gemiye yükle."* ayetiyle] kurtuluş vaadini bildiren ifadesindeki "âilen" kelimesinin anlamını ona açıkladı ve aileden maksadın salih kimseler olduğu kendisine bildirildi. Oysa oğlu salih bir kimse değildi. Zaten yüce Allah daha önce, *"zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* buyurmuştu.

Nuh Peygamber (a.s) ise, "aile" kelimesini bilinen anlamında almıştı ve sadece kâfir olan eşinin kurtuluş vaadinin kapsamı dışında olduğunu sanmıştı. Arkasından bilmediği konuda bir istekte bulunması -ki o da oğlunun kurtulmasıdır- yasaklandı. Çünkü sözlerinden anlaşıldığı üzere bu yolda bir istekte bulunacaktı.

Bu ilâhî tembih ve terbiye üzerine böyle bir istekte bulunmadı ve başka bir söze geçti. Bu başka sözler görünüşte tövbe niteliğinde, aslında ise Allah'ın lütfettiği bu edebe karşılık olan bir şükür niteliğinde idi. Dedi ki: *"Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım."* Böylece sözünün akışının kendisini sürükleyeceği noktadan Allah'a sığındı. Bu nokta gerçek durumunu bilmediği oğlunun kurtu-

luşunu istemektir.

Bu noktadan sonra artık istekte bulunmadığının bir delili, "Bilmediğimi bir şeyi istememden sana sığınırım" değil de, "*bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım.*" demesidir. Çünkü birinci cümlelerin orijinalinde ["eûzu bike min suâlî mâ...] mastar ("suâl") kendi failine ("î") izafe edilmiş ve bundan failin fiili işlediği anlamı çıkar.

Bir delili ise şu ifadedir: "...*sakın isteme.*" Çünkü eğer Nuh Peygamber dilekte bulunmuş olsaydı, sözün akışı ona açık bir redle karşılık verilmesini veya "Bir daha böyle yapma" şeklinde bir cevap almasını gerektirirdi. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de yer alan buna benzer durumlarda bu tür cevaplarla karşılaşırız. Şu ayetlerde olduğu gibi:

"Rabbim, kendini göster de seni gözlerimle göreyim, dedi. Allah ona, 'Sen beni göremezsın.' dedi." (A'râf, 143) *"Çünkü siz onu dillerinizle alıveriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi, (düşünüp taşınmadan hemen) ağızlarınızla söylüyorsunuz. Allah size öğüt veriyor ki, eğer inananlar iseniz, böyle bir şeye bir daha asla düşmeyesiniz."* (Nur, 15-17)

Nuh Peygamberin (a.s) bir başka duasını yüce Allah şöyle naklediyor: *"Ey Rabbim! Beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenleri, inanan erkek ve kadınları bağışla; zalimlerin de sadece helâkini arttır."* (Nûh, 28) Bu dua Nuh suresinin sonunda yer alıyor. Bu duadan önceki çok sayıda ayette, Nuh Peygamberin (a.s) Rabbine yönelttiği şikâyetler nakledilmiştir. Bu şikâyetlerde geceli-gündüzlü çağrı çalışmaları ile geçen bin yıla yakın ömrü boyunca giriştiği mücadeleleri, kavminden gördüğü şiddet içerikli tepkileri, Allah yolunda katlandığı sıkıntıları, bu konuda elinden geleni yaptığını, kavmini yola getirmek için son raddesine kadar bütün gücünü seferber ettiğini, buna rağmen çağrılarının onların haktan kaçmalarından, böbürlenip hakka boyun eğmemelerinden ve nasihatlerinin onların burun kıvrımlarından başka bir işe yaramadığını anlatıyor.

Kavmine yönelik bu vaaz ve nasihatlerden, hak ve hakikatle kulak zarlarını titreştirmesinden, karşılaştığı inattan ve ısrarlı günahkârlıktan dolayı Rabbine yönelttiği şikâyetlerden, kendisine yönelik hilelerle ve tuzaklarla ilgili yakınmalardan sonra Nuh Peygamber heyecana ve üzüntüye kapılarak, ilâhî hamiyet duygusunun etkisi ile kavmine şu

bedduayı yapıyor: *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden tek kişi bile bırakma. Çünkü eğer sen onları bırakırsan, senin kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece gerçekten sapan kâfir nesiller doğururlar."* (Nûh, 26-27)

Nuh Peygamberin bu ayetlerde, eğer Allah kâfirleri yeryüzünde bırakırsa, kulları yoldan çıkaracaklarını, şaşırtıp-saptıracaklarını belirtiyor. Bu yoldan çıkarma endişesini ise yukarıda nakledilen sözleri arasındaki, *"Onlar birçok insanı yoldan çıkardılar."* ifadesinde dile getirmişti. [Dolayısıyla o ayetteki "yoldan çıkarmak" bu ayette geçen "yoldan çıkarma"ya işarettir. Yani bunlar birçok insanı yoldan çıkardıkları için, eğer tekrar yeryüzünde bırakılırlarsa, Allah'ın kullarını yoldan çıkaracaklardır.] Çünkü onun kavmi gerçekten birçok mümini yoldan çıkarmıştı ve Nuh Peygamber geride kalan müminleri de yoldan çıkaracaklarından korktu [o nedenle de nesillerinin kesilmesi için Allah'a dua etti].

Hız. Nuh (a.s) *"sadece gerçekten sapan kâfir nesiller doğururlar."* ifadesi ile, onların soylarından ve yakınlarından mümin nesillerin türemesinin beklenemeyeceğinden haber veriyor. Gayp haberlerinden olan bu haber, peygamberce bir sezgiye ve ilâhî vahye dayanıyor.

Hız. Nuh (a.s) ilk kez kitap ve şariat getiren yüce bir peygamberdir, dünyayı putperestlik karanlığından kurtarma girişiminin öncüsüdür. Böyleyken çok az kişi -hadislerde yer aldığına göre yaklaşık olarak seksen kişi- çağrısına olumlu karşılık vermiştir. İşte ilâhî hamiyetin etkisi ile böyle yüce bir peygamberin, kâfirlere beddua ettikten sonra bu gibi durumda takınılacak olan edep gereği, çağrısına uyan müminleri de unutmaması ve onlar için kıyamet gününe kadar hayır dilediğinde bulunması gerekirdi.

Bu nedenle sözlerine şöyle devam etti: *"Ey Rabbim! Beni... bağışla."* Önce kendisinin affedilmesi dileği ile söze girdi. Çünkü gösterdiği yolu izleyenlere yönelik bir af talebinden söz ediyor ve o da bu izleyenlerin başı ve öncüsüdür. *"ana-babamı"* Bu ifade, ana-babasının mümin olduklarına delildir. *"Evime mümin olarak girenleri"* Bunlar onun dönemi içindeki kendisine inanan müminlerdir. *"inanan erkek ve kadınları..."* Bunlar tevhit ilkesine bağlı [kendi dönemindeki ve gelecek] bütün müminlerdir. Çünkü onların hepsi kıyamet gününe kadar onun ümmeti ve minnettarlarıdır. Zira o, dünyada kutsal bir kitaba

ve belirli bir şeriata dayalı ilk dinî çağrışı gerçekleştiren ve insanlar arasında tevhit bayrağını ilk dalgalandıran peygamberdir. Bundan dolayı yüce Allah onu, "*Âlemler içinde Nuh'a selâm olsun.*" (Sâffât, 79) diye buyurarak en saygı dolu bir dille selâmlıyor.

Evet; her kul Allah'a iman ettikçe, her insan iyi bir iş yaptıkça, her Allah'ın adı anıldıkça, insanlar arasında her hayır ve mutluluk belirtisi görüldükçe, bu keremli peygambere selâm ulaşır. Çünkü bütün bunlar onun çağrısının bereketi, onun devriminin sonuçlarıdır. Allah'ın rahmeti onun ve diğer bütün peygamberlerin üzerine olsun.

İbrahim Peygamberin (a.s) kavmi ile arasındaki tartışmalar konusunda Kur'ân'da nakledilen şu sözleri de bu kabildendir: "*(İbrahim) dedi ki: 'Gerek sizin, gerekse eski atalarınızın, neye taptığınızı görüyor musunuz? Onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur). Beni yaratan ve doğru yola ileten O'dur. Beni yediren ve içiren odur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Beni öldürecek, sonra yeniden diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur. Rabbim! Bana egemenlik (şariat) ver ve beni iyiler arasına kat. Bana, sonra gelecekler arasında bir doğruluk dili (sözcüsü) nasip eyle. Beni bol nimetli cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandı. (İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme.*" (Şuarâ, 75-87)

Hz. İbrahim (a.s) bu sözleri ile kendisi ve amcası için dua ediyor. Babası için dua etmesi, ona bu yolda söz verdiği içindir. Bu dua, onun peygamberliğinin başlarında yapılmıştı. İbrahim Peygamber henüz babasının iman edeceğinden ümit kesmemişti. Ama onun bir Allah düşmanı olduğunu kesinlikle anlayınca, ondan uzaklaştı ve onunla ilişkisini kesti.

İbrahim Peygamber burada, kulluk edebinin gerektiği şekilde Rab-bine güzel övgüler yönelterek söze giriyor. Bu övgüler, Kur'ân'ın ondan naklettiği ilk ayrıntılı övgülerdir. Kur'ân'ın daha önce ondan naklettiği şu övgüler böyle kapsamlı değildi: "*Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben... yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden (ortak koşanlardan) değilim.*" (En'âm, 78-79) Babasına söylediği şu sözler de bu kısa övgünün bir başka örneğidir: "*Rabbimden senin için af dileyeceğim. Hiç şüphesiz O bana karşı çok lütufkârdır.*" (Meryem, 47)

İbrahim Peygamber (a.s) bu kapsamlı övgüsünde yaratılışının başlangıcı ile Rabbine döneceği gün arasındaki belli başlı ilâhî bağışları dile getirdi. Kendini bütünü ile yoksul ve muhtaç konumunda gösterdi, Rabbinin ise sadece zenginliğini ve katıksız cömertliğini vurguladı. Kendini hiçbir şeye gücü yetmeyen zavallı bir kul olarak tanımladı; İlâhî gücün kendisini hâlden hâle geçirdiğini ifade etti. Bu bağlamda Allah'ın kendisini yoktan var ettiğini, yedirip içirdiğini, hastalanınca iyileştirdiğini, arkasından canını aldığını, sonra tekrar dirilttiğini, sonra da kıyamet günü hesap vermeye hazır hâle getirdiğini dile getirdi. Bu süreçte kendisine düşen tek görevinse, sadece katıksız itaat ve günahların affedileceği beklentisi olduğunu vurguladı.

Gözetdiği edep ilkelerinden biri, *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur."* sözünde görüleceği üzere hastalanmayı kendine izafe etmesidir. Çünkü böyle bir övgü bağlamında hastalığı Allah'a izafe etmek yakışıksız olurdu. Gerçi hastalık da varlık âleminde gerçekleşen olaylardandır ve bu niteliği ile Allah ile bağlantısız değildir; ama burada anlatılmak istenen şey hastalığın meydana gelişi değildir. Eğer maksat bu olsaydı, onu Allah'a izafe etmekten söz edilebilirdi. Buradaki maksat, hastalığı iyileştirmenin Allah'ın bir rahmeti ve inayeti olduğunu vurgulamaktır. Bu yüzden İbrahim Peygamber Allah'tan sadece iyi şeylerin sadır olduğunu vurgulamak amacıyla, hastalığı kendine ve şifayı Rabbine isnat etti.

Sonra duaya başladı ve bunda da çarpıcı bir edep üslûbu kullandı. Sözüne Allah'ın "Rabb" ismiyle başladı. Ardından isteklerini kalıcı ve gerçek nimetlerle sınırlayarak geçici dünya süslerini gündeme getirmeye kalkışmadı. Tercihini büyük ve en onurlu nimetler olan egemenlikten, yani şeriattan ve iyi kullar arasına katılmaktan yana kullandı. Ayrıca daha sonraki kuşaklar arasında bir doğruluk dilinin, sözcüsünün varolmasını istedi. Bu da kendinden sonra zaman zaman, dönem dönem çağrısını sürdürecektir ve şeriatını uygulayacak önderlerin ortaya çıkmasını istemek demektir. Bu istek, aslında şeriatının kıyamet gününe kadar yaşamasını istemek anlamına gelir. Son olarak da cennet vârisliğini (cennetlik olmayı), babasının affedilmesini ve kıyamet günü mahcup olmamayı istedi.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre yüce Allah, babasının affedilmesi dışında onun bütün bu dileklerini kabul etti. Çünkü yüce Al-

lah'ın, seçkin bir kulu tarafından yapıldığı hâlde boşa gitmiş, kabul edilmemiş olan bir duayı söz konusu etmesi düşünülemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Babanız İbrahim'in dinine..."* (Hac, 78) *"Onu, daha sonra gelenler arasında kalıcı bir söz yaptı."* (Zuhurf, 28) *"Biz onu dünyada seçtik ve o ahirette salihlerdendir."* (Bakara, 130) Ayrıca yüce Allah, *"İbrahim'e selâm olsun."* (Sâffât, 109) şeklindeki buyruğu ile onu kapsamlı bir selâmla onurlandırmıştır.

Tarihin ondan sonraki akışı, Kur'ân'ın onun hakkındaki bütün övgülerini doğruladı. Çünkü o seçkin peygamberdi. Tek başına tevhit dinini yerleştirmeye, fıtrat inancını hayata geçirmeye girişti. Putperestliğin temellerini yıkmak için kıyam etti ve putları kırdı. Bütün bunları tevhit ilkesinin izlerinin silindiği, peygamberlik misyonunun kayıplara karıştığı, dünyanın Nuh'un ve diğer seçkin peygamberlerin adlarını unuttuğu bir dönemde gerçekleştirdi. Fıtrat dinini ihya etti. Günümüze kadar varlığını, hâkimiyetini sürdüren tevhit çağrısını ve tevhit dinini insanlar arasında yaydı.

Onun dönemi üzerinden dört bin kadar yıl geçtiği hâlde adıyla didirir ve kendisinden sonra gelenler arasında kalıcılığını sürdürmektedir. Çünkü dünyanın bildiği tevhit dininin kolları şunlardır: Yahudilerin dini, ki peygamberleri Musa'dır. Hristiyanlık dini, ki peygamberleri İsa'dır. Bu peygamberlerin her ikisi İsrail adı ile de anılan İbrahim oğlu İshak oğlu Yakup soyundandır. Bir de Hz. Muhammed'in (s.a.a) getirdiği İslâm dinidir, ki Peygamberimiz de İbrahim oğlu İsmail'in soyundandır.

İbrahim Peygamberin Kur'ân'da bize nakledilen dualarından biri, *"Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlât ver."* (Sâffât, 100) şeklindedir. İbrahim Peygamber bu duasında Allah'tan salih bir evlât istiyor. Bu duasında hem Rabbine sarılıyor, hem de bir açıdan dünyevî bir amaca yönelik olan isteğini salihlik sıfatı ile donatarak Allah'ın rızasına uygun bir mahiyete büründürüyor.

Onun Kur'ân'da nakledilen bir başka duası da, bugünkü Mekke'nin bulunduğu yere ayak bastığında yaptığı duadır. Oğlu İsmail ile annesini oraya yerleştirdiğinde yaptığı bu dua Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"Hani İbrahim, 'Ey Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızklandır' dedi. Allah da, 'İnkâr edeni ise az bir süre geçindirir, sonra cehennem*

azabına (girmeye) zorlarım; ne kötü varılacak yerdir orası.' dedi."
(Bakara, 126)

İbrahim Peygamber Rabbinden o sırada kıraç ve ziraata elverişsiz bir arazi olan bu yeri kendisi için harem, yani güvenli ve dokunulmaz bir yer yapmasını istiyor. Bu sayede dini bütünleştirmeyi amaçlıyor. Buranın insanlarla Rableri arasında somut bir bağlantı merkezi olması düşüncesindedir. İnsanlar Rablerine kulluk etmek için buraya gelecekler, ibadetlerinde oraya yönelecekler, saygısını gözetip aralarında oranın güvenliğine ve dokunulmazlığına riayet edecekler. Böylece burası Allah'ın yeryüzündeki kalıcı bir ayeti olacak; Allah'ı anan herkes orayı da anacak, Allah'a yönelen herkes oraya da yüzünü çevirecek; neticede bunun sayesinde müminler arasında somut bir yön ortaklığı ve söz birliği meydana gelecektir.

İbrahim Peygamberin (a.s) duasında sözünü ettiği güvenlikten kastı, bu yerin dokunulmaz bir mekân kabul edilmesi anlamına gelen teşriî güvenliktir; yoksa çatışmaların, savaşların ve huzuru ihlâl eden bozguncu olayların meydana gelmemesi anlamındaki [tekinî ve] dış güvenlik değildir. Bunun delili, *"Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her türlü ürünün toplanıp getirildiği güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57) ayetidir.

Bu ayette Kâbe'nin güvenliği orada oturanlara sunulmuş bir nimet olarak tanıtılıyor. Orası Allah'ın kendisi için dokunulmaz ve saygın kıldığı bir yerdir. Güvenli olarak nitelenmesi, insanların buraya saygı duymaları sebebiyledir; yoksa orayı kargaşadan ve savaştan koruyan tekinî=varoluşsal bir faktörden dolayı değildir. Nitekim bu ayet inmeden önce Mekke şehri, Kureyşliler ile Cürhümlular arasında kanlı savaşlara sahne olmuş, ayrıca sayısız öldürmelere, zulümlere ve kargaşalara şahit olmuştur.

Bu söylediğimizin bir başka delili de şu ayettir: *"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi), dokunulmaz ve güvenli bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* (Ankebût, 67) Yani onlar Harem-i Şeriften kapılıp götürülmüyor, kaçırılmıyorlar. Bunun sebebi, insanların o mekâna saygı duymalarıdır ve bu saygıyı oraya yükleyen biziz.

Kısacası, Hz. İbrahim (a.s) yeryüzünde soyundan gelenlerin yerleşecekleri Allah'a ait bir dokunulmaz ve güvenli yer olmasını istiyordu.

Bu da ancak dünyanın her tarafından insanların ziyarete gelecekleri bir beldenin kurulması ile mümkündü. Burası kıyamet gününe kadar oturma, sığınma ve ziyaret amacı ile gelinecek bir dinî toplantı yeri olacaktı. Bu yüzden Allah'ın burayı güvenli bir yer yapmasını istedi. Burası ziraata elverişsiz ve bitkisiz bir çıplak yer olduğu için orada oturanlara çeşitli ürünler bağışlamasını istedi. Böylece burada oturanlar geçimlerini sağlayabilecek ve orayı terk etmek zorunda kalmayacaklardı.

Sonra İbrahim Peygamber Mekke'ye ayrıcalık kazandıracak olan bu isteğinin müminler ile kâfirleri birlikte içerdiğini fark edince, *"hal-kından Allah'a ve ahiret gününe inananları"* (Bakara, 126) ifadesi ile isteğini, dua konusu edilenlerin mümin olmaları ile kayıtlandırdı. Peki, bu belde de hem kâfirler, hem de müminler bir arada oturdukları ve ihtilâfa düştükleri veya sadece kâfirler burada oturdukları takdirde ne olacak? O zaman buranın halkı bu bitkisiz ve ziraata elverişli olmayan çıplak yerde nasıl yiyecek maddesi bulacak? İşte İbrahim Peygamber bu meseleye hiç değinmiyor.

Bu, onun dua makamında gözettiği bir edep kuralıdır. Dua edenin, isteğini nasıl karşılayacağını Rabbine öğretmeye kalkışması ve isteğinin kabul edilmesine ulaştırıcı yolun hangisi olduğunu göstermeye çalışması yersiz bir gevezeliktir. Zira Allah, ilim, hikmet ve kudret sahibidir. O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona "ol" demektir; o iş hemen olur.

Yüce Allah onun isteğini normal sebeplere dayalı olan yürürlükteki yasası uyarınca yerine getirmeyi dilediği için ve bu uygulamada mümin-kâfir ayırımı yapmamayı murat ettiği için İbrahim Peygamberin (a.s) duasına şu kaydı eklemiştir: *"İnkâr edeni ise az bir süre geçindirir, sonra cehennem azabına (girmeye) zorlarım; ne kötü varılacak yerdir orası."* (Bakara, 126)

Harem-i Şerif'in teşriî bir ayrıcalık kazanmasına ve Kâbe'nin yani insanlar için Mekke'de kurulan ilk ev ve bütün âlemler için bereket ve hidayet kaynağı olan bu kutsal mekânın yapılmasına yol açan İbrahim Peygamberin (s.a.a) bu duası, kendinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek Müslümanlara bağışladığı yüce ve kutsal himmetinin bir ürünüdür. Yüce Allah, İbrahim Peygamberin (a.s) ömrünün sonlarında yaptığı bir duayı bize şöyle naklediyor:

"Hani İbrahim dedi ki: Ey Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) güvenli kıl, beni ve evlâtlarımı putlara tapmaktan uzak tut. Ey Rabbim! O putlar birçok insanı yoldan çıkardı. Şimdi kim bana uyarırsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, hiç şüphesiz sen bağışlayan ve esirgeyensin. Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını senin Beyt-i Haremi'nin (dokunulmaz ve güvenli evinin), Kâbe'nin yanı başında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! (Bunu) namaz kılsınlar diye (böyle yaptım). Artık sen de insanlardan bir kısmının gönülleri onlara meyledici kıl ve onlara meyvelerden rızık ver; umulur ki, sana şükrederler. Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen bizim gizlediğimiz ve açığa vurduğumuz her şeyi bilirsin. Çünkü ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. İhtiyar hâlimde bana İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamdolsun! Hiç şüphesiz benim Rabbim duaları işit(ip kabul ed)endir. Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelenlerin bir kısmını namaz kılanlardan eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et! Ey Rabbimiz! Hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve bütün müminleri bağışla." (İbrâhîm, 35-41)

Bu, İbrahim Peygamberin (a.s) ömrünün sonlarında yaptığı duadır. O sırada Mekke şehri kurulmuştu. Bunun böyle olduğunu, okuduğumuz ayetlerdeki "İhtiyar hâlimde bana İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamdolsun!" ifadesi ile, "bu şehri (Mekke'yi) güvenli kıl." ifadesinden anlıyoruz. Çünkü daha önceki duasındaki gibi, "burayı güvenli bir şehir yap." (Bakara, 126) demiyor.

Bu duada gözetdiği edep kurallarının biri, duası sırasında Rabbine bağılılığı sık sık ifade etmesi ve Allah'ın rububiyet sıfatına sarılmasıdır. Ne zaman sırf kendisi ile ilgili bir şey söylese, "Ey Rabbim!" ve ne zaman başkalarını da ilgilendiren bir şey söyleyecek olsa söze, "Ey Rabbimiz!" diye başlıyor.

Bu duada gözetdiği bir başka edep kuralı da şudur: Ne zaman, hem meşru ve hem de gayrı meşru bir amaçla istenebilecek bir dileğini açıklasa, onun için güttüğü doğru amacı da ortaya koyuyor. Böylece Allah'ın rahmetini harekete geçirmek istediği açıkça anlaşılıyor. Meselâ, "beni ve evlâtlarımı putlara tapmaktan uzak tut." deyince, arkasından "Ey Rabbim! Onlar birçok insanı yoldan çıkardılar." diyor. "Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını... yerleştirdim." dedikten sonra, "Ey Rabbimiz! (Bunu) namaz kılsınlar diye (böyle yaptım)." diyor.

diyor. *"Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl."* şeklindeki duasının arkasından, *"umulur ki, sana şükrederler."* cümlesini getiriyor.

Bu dua da gözettiği bir başka edep kuralı da şudur: Dile getirdiği her isteğin arkasından Allah'ın güzel isimlerinden o isteğin içeriğine uygun olanını anıyor. Bağışlayan, esirgeyen ve duaları işiten gibi. Her dileğinden önce "Rabb" adını tekrarlıyor. Çünkü rububiyet, kul ile Allah arasında bağlantı kuran yegâne faktör ve her duanın kapısını açan anahtardır.

Yine bu duasında gözettiği bir edep kuralı, *"Kim de bana karşı gelirse, hiç şüphesiz sen bağışlayan ve esirgeyensin."* ifadesinde görülüyor. Çünkü asi olanlar için beddua etmediği gibi, onlardan söz eder etmez yüce Allah'ın öyle iki adını anıyor ki, bu iki isim her tür insanın mutluluk nimetinin kapsamına girmesine vasıttır. Bu iki isim affedicilik ve merhametlilik isimleridir. Böylece ümmetinin kurtuluşuna ve Rabbinin cömertliğinin yaygın olmasına yönelik isteğini, sevgisini ortaya koyuyor.

Peygamberlerin Allah'a yönelik dua edebiyiyle ilgili bir diğer dua da Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail Peygamberle birlikte yaptığı duadır. Kur'ân-ı Kerim bunu bize şöyle naklediyor: *"Hani İbrahim ile İsmail Kâbe'nin duvarlarını yükseltirlerken şöyle dua etmişlerdi: Ey Rabbimiz! Bizden (bunu) kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadet yerlerimizi göster, tövbelerimizi kabul et; çünkü tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olan sensin. Ey Rabbimiz! İçlerinden onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, kendilerini temizleyecek bir elçi gönder. Hiç şüphesiz sen her zaman üstün gelen ve hikmet sahibisin."* (Bakara, 127-129)

İbrahim Peygamber bu duayı oğlu ile birlikte Kâbe'yi inşa ederlerken yapmışlardı. Bu duada da, daha önceki dualarda dikkatimizi çeken edep kurallarının gözetildiğini görüyoruz.

Peygamberlerin davranışlarında Allah'a yönelik sergilenen bir diğer edep kuralı da, İsmail Peygamberin (a.s), kurban edilme olayındaki tavrıdır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Biz ona yumuşak huylu bir erkek müjdeledik. Çocuk onun yanında çalışma çağına eri-*

şince ona, 'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' O da, 'Babacığım! Sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun.' dedi." (Sâffât, 101-102)

İsmail Peygamberin sözlerinin başı her ne kadar babasına karşı takındığı edeple ilintili olsa da, sözlerinin devamında Rabbine karşı takındığı edebi ortaya koyuyor. Üstelik Halilullah (Allah'ın dostu) İbrahim Peygamber (a.s) gibi bir babaya karşı takınılan edep, aslında Allah'a karşı takınılmış bir edeptir.

Kıyasacı; babası, İsmail'e gördüğü rüyayı anlattı. Bu rüya bir ilâhî emri içeriyordu. Bunun böyle olduğunu İsmail'in, *"Sana emredileni yap."* şeklindeki sözünden anlıyoruz. Hz. İbrahim (a.s) oğluna rüyasını anlattığında, ona bu konuda ne düşündüğünü söylemesini emretti. -Bu tutum, İbrahim Peygamberin (a.s) oğluna karşı takındığı bir edepti.- İsmail babasına, *"Sana emredileni yap..."* dedi. Bunun bu konudaki şahsî görüşü olduğunu belirtmedi. Kendini arka plâna atmak ve babasına karşı alçak gönüllülük olsun diye böyle konuştu. Sanki babası karşısında şahsî bir görüşü yok gibi davrandı. Bundan dolayı söze babacığım diye girdi ve "Eğer istersen öyle yap." demedi. Böylece kesin isteğinin babasının gönlünü hoş etmek olduğunu ortaya koymuş oldu. Ayrıca o işin, İbrahim Peygambere (a.s) verilmiş bir emir olduğunu kendisi ifade etmiştir. Hz. İsmail (a.s) gibi birinin Allah'ın emrinin yerine getirilmesi konusunda tereddüt göstereceği, kararsız davranacağı düşünülemez.

Hz. İsmail bu sözlerinin arkasından, *"İnşallah beni sabredenlerden bulursun."* diyor, ki bu söz babasına yönelik bir başka gönlü hoş etme girişimidir. Bütün bunlar Hz. İsmail'in babasına karşı takındığı edebî ilkeleridir.

Bu sözünde Rabbine karşı başka bir edep takınıyor. Çünkü [*"beni sabredenlerden bulursun"* sözüyle sabredeceğine dair] babasına verdiği sözde kesin konuşmuyor, sonucu Allah'ın dileğine bağlıyor. Çünkü bir işi Allah'ın dileğine bağlamaksızın kestirip atmakta, sebebiyet konusunda bağımsızlık iddiası şaibesi vardır, ki peygamberler böyle bir şeyden münezzehtir. Yüce Allah işlerini Allah'ın iradesine bağlamayarak kestirip atan "Bahçe Sahipleri"ni Kur'ân'da şöyle ayıplıyor: *"Biz bunlara da belâ verdik, şu Bahçe Sahiplerine belâ verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca, bahçeyi devşireceklerine yemin et-*

mişlerdi. İstisna da etmiyorlar (Allah dilerse devşiririz demiyorlar)di." (Kalem, 18) Yine yüce Allah Kur'ân'da Peygamberimizi (s.a.a) istisnalı konuşması hususunda şaşırtıcı bir kinayeli ifade ile şöyle edeplendiriyor: *"Hiçbir iş hakkında, 'Bunu yarın yapacağım' deme. Ancak 'Allah dilerse (yapacağım)' de."* (Kehf, 24)

Bu edeplerden biri de Yakub Peygamberin (a.s) edebidir. Oğulları, Bünyamin ve Yahuda adlı kardeşlerini Mısır'da bırakıp döndüklerinde, takındığı bu edebi, Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Ve onlardan yüzünü çevirdi de, 'Vah Yusuf'um, vah!' dedi ve üzüntüden gözleri ağardı. (Buna rağmen) acısını içine gömüyor (belli etmiyordu). Dediler ki: 'Vallahi sen, hep Yusuf'u anıp durmaktasın; sonunda ya hasta olacaksın ya da öleceksin!' Dedi ki: 'Ben üzüntümü ve tasamı sadece Allah'a şikâyet ediyorum ve ben Allah'tan (bir bilgi olarak) sizin bil-mediklerinizi biliyorum."* (Yûsuf, 84-86)

Yakup Peygamber oğullarına diyor ki: "Benim devamlı şekilde Yusuf'un adını anmam, kötü durumumu Allah'a şikâyet etmektir. Ben Rabbimin rahmetinden ümit kesmiş değilim. Yusuf'u bana umulmadık bir şekilde geri döndüreceğinden umutluyum." Hz. Yakub'un böyle davranış sergilemesinin nedenine gelince, bu tutum peygamberlerin Allah'a karşı gözetmeleri gerken bir edep kuralıdır. Onlar her hâllerinde Rablerine yönelmelidirler, bütün hâl ve hareketleri Allah yolu doğrultusunda olmalıdır. Çünkü yüce Allah, *"Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir."* (En'âm, 90) diyerek onları doğru yola ilettiğini açıkça belirtiyor. Yakup Peygamberle ilgili olarak da, *"İbrahim'e, İshak'ı ve Yakub'u evlât olarak armağan ettik. Hepsini de doğru yola ilettik."* (En'âm, 84) buyuruyor. Yüce Allah, ayrıca nefsin arzularına uymanın Allah yolundan çıkmak demek olduğunu şöyle ifade ediyor: *"Nefsinin arzularına uyma. Arzuların seni Allah yolundan çıkarır."* (Sâd, 26)

Yüce Allah'ın hidayeti ile yönlendirilen peygamberler, kesinlikle nefislerinin arzularına uymazlar. Onların mal, evlât, kadın, yiyecek, giyecek ve barınma gibi hayat görüntüleri ile bağlantılı şehvet, öfke, sevgi, nefret, sevinç ve üzüntü gibi nefsanî duyguları ve batınî meyilleri Allah yolu ile özdeştir; bunlar ancak Allah'a yönelirler, O'nun rızasını umarlar. Şöyle ki, hayatta tutulacak iki yol vardır: Hakka uyma yolu ile nefsin arzularına uyma yolu. Başka bir tabirle, Allah'ı hatırd

tutma yolu ile Allah'ı unutma yolu.

Peygamberler Allah'a doğru yönlendirilmiş, arzularının esiri olmayan seçkin şahsiyetler oldukları için, hiçbir durumlarında Allah'ı unutmaz, her zaman O'nu anarlar; bütün hâl ve hareketlerinde Allah'tan başka bir maksatları olmaz; hayattaki hiçbir istekleri için Allah dışında bir sebebin kapısını çalmazlar. Yani herhangi bir sebebe yapıştıkları zaman, bu sebep onlara Allah'ı ve yetkinin O'nun elinde olduğu gerçeğini unutturmaz. Yoksa sebepleri kökten reddetmezler, onların kavramsal varlıklarını inkâr etmezler. Çünkü bunların inkârı düşünülemez. Ayrıca nesnelerin somut varlıklarını kabul edip, onların sebep olma niteliklerini de inkâr etmezler. Çünkü böyle bir yaklaşım, insanî fıtrat yolundan sapma anlamına gelir. Allah'a bağlılık demek, onun dışındaki bir faktöre bağımsız bir etki tanımamak ve her şeyi Allah'ın koyduğu yere koymaktır.

Peygamberlerin Rablerine bağlılıkları, anlattığımız gibi tam ve gerçek bir bağlılık olduğu için bu ilâhî edep, onların, Rablerinin yüceliğini gerektiği gibi gözetmelerini, rububiyet yönünü göz önünde bulundurup riayet etmelerini sağlar. Bunun sonucu olarak yöneldikleri her şeye Allah için yöneliyor, terk ettikleri her şeyi Allah için terk ediyorlar; sarıldıkları her sebebin öncesinde, beraberinde ve sonrasında Rablerine bağlılıklarını sürdürürler. Öyle ki yüce Allah her durumda onların gayeleri olur.

Yakup Peygamber (a.s), *"Ben üzüntümü ve tasamı sadece Allah'a şikâyet ediyorum."* derken, şöyle demek istiyor: "Ben devamlı şekilde Yusuf'u anıyor, onun üzüntüsünü yaşıyorum. Fakat benim bu hâlim, herhangi bir musibet sonucunda sahip olduğu bir nimeti kaybedince kendisine ne fayda ve ne zarar veremeyecek bir mercie bilmeyerek dert yanan birinin davranışına benzemez. Ben Yusuf'u kaybetmenin beni içine düşürdüğü durumu Allah'a şikâyet ediyorum. Benim bu isteğim de olmayacak bir şey değildir. Çünkü ben Allah'tan sizin sahip olmadığınız bilgilere sahibim."

Bu edep örneklerinden biri de Yusuf Peygamberden (a.s) nakledilen edeptir. Bilindiği gibi, Mısır padişahının karısı, Yusuf Peygamberi emrini yerine getirmedeği takdirde hapse atmakla tehdit etmişti. İşte bu sıradaki duasını Kur'ân'ı Kerim bize şöyle naklediyor: *"(Yusuf) Rabbim, dedi, bana göre zindan bunların beni çağırdığı şeyden iyi-*

dir. Eğer onların düzenini benden savmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." (Yûsuf, 33)

Hız. Yusuf (a.s) bu sözleri ile şunu demek istiyor: İçinde bulunduğú kritik durumda onun akıbeti, hapsedilmek ile o kadınların isteklerine olumlu karşılık verme şıkları arasında gidip geliyor ve "(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik." (Yûsuf, 22) ayetinde Allah tarafından kendisine bağışlandığı bildirilen bilgisi ile, hapse girmeyi o kadınların isteklerini yerine getirmeye tercih ediyor. Yalnız sebepler, saray kadınlarının istekleri lehine işlemektedir. Bu sebepler, kendisini Allah'ın makamına cahil olma (yüceliğini bilmeme), Allah'a ilişkin sahip olduğu bilgisini geçersiz kılma yönünde tehdit eden güçlü ve üstün nitelik taşıyor. Oysa Yusuf Peygamber hapishanedeki arkadaşına, "Hüküm sadece Allah'a aittir." (Yûsuf, 40) dediğı gibi, karşılaştığı durumla ilgili hükmün sadece Allah'ın elinde olduğuna inanıyor.

Bundan dolayı Yusuf Peygamber (ona selâm olsun), edebini takınarak kendisi için bir istekten söz etmiyor. Çünkü öyle yapmak, bir tür hüküm vermektir. Sadece Rabbinin kendisine bağışladığı bilgi nimetini geçersiz kılmaya yönelik bir cahillik tehdidi altında bulunduğu işaret ediyor ve cahilliğin mahvedici etkisinden ve saray kadınlarının tuzaklarının harekete geçmesinden kurtulmasının, bu tuzakların Allah tarafından uzağında tutulmasına bağlı olduğunu ifade ediyor. Böylece işi Allah'a havale ediyor ve susuyor.

Yüce Allah da duasını kabul ederek, onu saray kadınlarının tuzaklarından uzak tuttu. Bu tuzak, ya onlara meyletmek olmak veya hapse girmektir. Yüce Allah onu hem zinadan, hem de hapse girmekten kurtardı. Bundan anlaşılıyor ki, saray kadınlarının tuzağından söz ederken zina ile hapse girmeyi birlikte kastetmiştir. "Rabbim, dedi, zin-dan... iyidir." şeklindeki sözü ise, iki şık arasında sıkıştığı takdirde kalbinin hapse girme eğiliminde olduğunu belirtmek, zinaya yönelik nef-retini ifade etmek için söylemiştir. Yoksa hapse girmeyi istediğini söylemek istememiştir. Tıpkı Hız. Hüseyin'in (a.s) şu beyitte dediğı gibi:

"Ölmek, utanç yükü altına girmekten iyidir. / Utanç yükü altına girmek de ateşe girmekten iyidir."

Yoksa bazılarının sanabilecekleri gibi, Yusuf Peygamber hapse girmeyi istemiş ve bu yüzden hapse atılmasına hükmedilmiş, değildir. Bunun delili, yüce Allah'ın bu ayetin hemen arkasından, "Sonra kesin

delilleri görmelerine rağmen, onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine gerekli göründü." şeklindeki buyruğudur. Bu ayette Yusuf Peygamberin o olaydan sonra [Mısır Azizi ve arkadaşları tarafından] gerekli görüldüğü için hapse atıldığı belirtiliyor. Yoksa yüce Allah daha önce [hapse atılma olayı gündeme gelmeden önce] saray kadınlarının zina teklifinden ve hapse atma tehditlerinden onu korumuş, kadınların komplolarından uzak tutmuştu.

Yusuf Peygamberin (a.s) Allah'a yönelik bir başka övgüsünü ve duasını Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Yusuf'un yanına girdikleri zaman, ana-babasını kucakladı ve 'Allah'ın izni ile Mısır'a güvenle girin' dedi. Ana-babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi onun için secdeye kapandılar. (Bunun üzerine Yusuf,) dedi ki: 'Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytanın benimle kardeşlerimin arasını bozmasından sonra sizi çölden (kaldırıp yanıma) getirdi. Hiç şüphesiz Rabbim dilediklerine karşı lütfedicidir. Kuşkusuz O (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir. Ey Rabbim! Mülkten (egemenlikten) bana pay verdin ve bana (rüyalarda görülen) olayların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da, ahirette de velim sensin. Benim canımı (sana) teslim olmuş olarak al ve beni salihler arasına kat!"* (Yûsuf, 99-101)

Bu ayetleri inceleyenler, bu ayetlerde yansıyan peygamberlik edebi üzerinde iyice düşünmelidirler. Bunun yanı sıra Yusuf Peygamberin (a.s) sahip olduğu egemenliği ve devlet otoritesini, ana-babasının bir an önce ona kavuşmanın özleminden kaynaklanan yüksek heyecanlarını ve kardeşlerinin takındıkları alçak gönüllülüğü aklında canlandırmalı, iyi değerlendirmelidirler. Oysa ki bunların hepsi onun, kaybettikleri günden buluştukları güne kadar geçen hayat hikâyesini hatırlıyor, o ise şimdi bir devlet yetkilisi olarak, izzet ve otorite koltuğuna oturmuş hâlde karşılarına çıkıyor.

Ağzından çıkan her sözün ya tamamında veya bir bölümünde Allah'a yer veriyor. Sadece sözlerinin başındaki, *"Allah'ın izni ile Mısır'a güvenle girin."* ifadesi böyle değil. Bu sözlerinde ailesine şehre girmelerini emrediyor ve onlara güvence tanıyor. Fakat bu sözlerini bile hemen Allah'ın dileğini içeren bir istisna ile bağlıyor. Böylece bu

hükmü Allah'ın iradesini hesaba katmadan, tamamı ile kendine mal ettiğinin sanılmasına meydan vermiyor. Zira o, *"Hüküm sadece Allah'a mahsustur."* diyen kişidir.

Arkasından Rabbini övmeye başlıyor. Bu övgü, ailesinden ayrıldığı günden tekrar onlara kavuştuğu güne kadar geçen zamanın olaylarını kapsıyor. Önce görmüş olduğu rüyayı gündeme getirerek onun gerçekleştiğini ifade ediyor. Babasının hem rüyayı yorumlamada, hem de sözlerinin sonundaki Allah'ın ilmine ve hikmetine vurgu yapan ifadelerde haklı çıktığını ifade ediyor. Bu hatırlatmayı, Allah'ı daha çok övmüş olmak için yapıyor. Babası o zaman şöyle demişti: *"Böylece Rabbin seni seçecek ve sana düşlerin yorumundan bir parça öğretecek... Hiç şüphesiz Rabbin (her şeyi) bilendir ve hikmet sahibidir."* (Yûsuf, 6) Burada Yusuf Peygamber, babasının o rüyayı doğru yorumladığını belirttikten sonra şöyle diyor: *"Hiç şüphesiz, Rabhim dilediklerine karşı lütfedicidir. Kuşkusuz, O (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir."* (Yûsuf, 100)

Sonra rüyası ile bu rüyanın gerçekleşmesi arasında geçen olayları özetliyor ve bunları Rabbine bağladıktan sonra onları güzel olmakla niteliyor, bunların Allah'ın ihsanı olduğunu dile getiriyor.

[Hz. Yusuf'un ilâhî edebini gösteren bir diğer husus da şudur:] Bilindiği gibi kardeşleri onu kuyuya atmışlar, arkasından onu çok az bir bedel karşılığında satmışlar ve hırsızlıkla suçlamışlardı. Oysa Yusuf Peygamber son derece nazik bir edeple bu olayları, *"şeytanın benimle kardeşlerimin arasını bozma"* olarak niteliyor.

Arkasından Rabbinin nimetlerini saymayı ve bu nimetlere övgülerle karşılık vermeyi sürdürüyor. Öyle ki, "Rabhim, Rabhim!" diye diye O'nun aşkı bütün vücudunu sarıyor, aklını alıyor, ilâhî cezbeye geliyor ve bu duygu seli içinde Rabbiyle meşgul oluyor, âdeta aile fertlerini tanımaz hâle geliyor. İşte onları bırakarak Rabbine yönelerek, *"Ey Rabhim! Mülkten (egemenlikten) bana pay verdin ve bana (rüyalarda görülen) olayların yorumunu öğrettin."* diyor.

Bu sözleri ile mülk (egemenlik) ve rüyaları yorumlama bilgisi nimetleri karşılığında Allah'ı övüyor. Sonra bu nimetleri kendisine Rabbinin verdiğini anımsıyor. Çünkü O, göklerin ve yeryüzünün yaratıcısıdır, her şeyi kesin yokluktan varlık sahnesine çıkarandır. Öyle ki, bu süreçte varlıklardan hiçbirinin fayda ile menfaati kazanıp zarar ile

belâyı defetmede kendilerinden yana hiçbir çaba göstermemiş, kendi dünya ve ahiret işlerini düzenleme yetkisi türünden bir fonksiyonları olmamıştır.

Yüce Allah, her şeyi yoktan var ettiğine göre, aynı zamanda her şeyin velisidir. İşte böyle olduğu için Yusuf Peygamber, *"gökleri ve yeri yaratan"* dedikten sonra şu gerçekleri dile getiriyor: Kendisi âciz bir kuldur; ne dünyada ve ne ahiretteki işlerini kendisinin düzenlemeye gücü yetmez. O, Allah'ın velâyeti altındadır; Allah onun hesabına dilediği iyiliği seçer ve onu dilediği makama oturtur. Bu gerçekleri, *"dünyada da, ahirette de benim velim sensin."* diye ifade ediyor.

Böyle deyince, ancak Rabbinin karşılayacağı bir dileğini seslendiriyor. Bu dileği, dünyadan ahirete Rabbine teslim olmuş olarak göçmektir. Ataları İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a ve Yakub'a sunulan bu nimet ve ayrıcalığın aynen kendisine de verilmesini istiyor. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyuruyor: *"Biz onu (İbrahim'i) dünyada seçtik, ahirette de şüphe yok ki o, salihlerdendir. Hani Rabbi ona, 'Teslim ol.' dedi, -ki bu, seçme işlemine işarettir- o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' dedi. İbrahim de bunu oğullarına tavsiye etti. Yakup da, Oğullarım, dedi, Allah sizin için bu dini seçti, siz de artık (Allah'a) teslim olmuşlar olarak ölün."* (Bakara, 130-132)

İşte bu, Yusuf Peygamberin, *"Benim canımı (sana) teslim olmuş olarak al ve beni salihler arasına kat."* sözleri ile dile getirdiği duadır. Hz. Yusuf burada teslim olmuş (Müslüman) olarak ölmeyi ve sonra da iyi kullar arasına katılmayı istiyor. Atası İbrahim Peygamber de, *"Rabbim! Bana egemenlik ver ve beni salihler arasına kat."* (Şuarâ, 83) diyerek aynı isteği dile getirmiş ve yukarıda belirtildiği üzere bu isteği kabul edilmişti. Böylece Yusuf Peygamber hakkında anlatılanlar ve onun hayat hikâyesi bununla noktalanıyor ve *"Sonunda senin Rabbine varılacaktır."* Bu, Kur'ân'ın anlatımları içinde ilginç lütuflardan biridir.

Bu edepli dua örneklerinden biri de Musa Peygambere (a.s) aittir. İlk gençlik yıllarında Mısır'da bir Kıptîyi yumruklayarak öldürdüğünde yaptığı bu duayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Rabbim, ben kendime zulmettim, beni bağışla, dedi. (Allah da) onu bağışladı. Çünkü O, bağışlayan ve esirgeyendir."* (Kasas, 16) Daha sonra Mısır'dan kaçışı sırasında Medyen'e vardığında ve Şuayb Peygamberin iki kızı için

kuyudan su çıkarıp gölgeye oturduğunda şu duayı yaptı: *"Rabbim, dedi, ben senin bana indireceğin hayra muhtacım."* (Kasas, 24)

Bu iki duada Allah'a sığınıp O'nun Rablık sıfatına bağlılığını arz ettikten sonra şöyle bir edep takındı: İlk duasında açıkça dilekte bulundu. Çünkü dileği affedilmekle ilgili idi ve yüce Allah kendisinden bağışlanma dilenmesinden hoşlanır. Nitekim, *"Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir."* (Bakara, 199) buyurmuştur. Gerek Nuh Peygamber, gerekse onun arkasından gelen peygamberler (hepsine selâm olsun) insanları buna [Allah'tan bağışlanma dilemeye] çağırmışlardır. Hz. Musa (a.s) ikinci duasında ise, sözlerinin akışından anlaşıldığına göre, beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını istedi. Ama bu isteğini açıkça ifade etmedi, sadece ihtiyacını dile getirdi ve sustu. Çünkü Allah katında dünyanın hiçbir değeri yoktur.

Şunu bilmek gerekir ki: Musa Peygamberin, *"Rabbim, ben kendime zulmettim, beni bağışla."* şeklindeki duası, zulmü itiraf etme ve af dileme bakımından Âdem Peygamber ile eşinin, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) şeklindeki dualarının benzeridir. Şu anlamda ki, buradaki zulümden maksat, tıpkı Âdem Peygamber ile eşinin durumlarında olduğu gibi, hayatının selâmetine, maslahatına aykırı bir hareket yaptığı için kendine zulmetmesidir.

Çünkü Hz. Musa (a.s) yaptığı eylemi, adam öldürmeyi yasaklayan şeriatının gelişinden önce yapmış ve o sırada can saygınlığı olmayan bir kâfiri öldürmüştü. Kendi şeriatından önce böyle bir adam öldürme olayının yasak olduğuna dair bir delil de yoktur. Âdem Peygamber ile eşinin Allah'ın emrine karşı gelmeleri de bu türden bir olaydı. Çünkü onlar yasak ağacın meyvesinden yemekle nefislerine zulmettiklerinde, Allah'ın insanlara yönelik bir şeriatı yoktu. Yüce Allah şeriat denen hukuk sistemlerini Âdem Peygamber ile eşinin cennetten yeryüzüne indirilmelerinden sonra ortaya koydu.

Sadece o ağaca yanaşmanın yasaklanmış olması, o yasağın çiğnenmesinin bildiğimiz anlamdaki günahın gerçekleşmiş olmasını gerektiren mevlevî bir yasak olduğuna delil olamaz. Üstelik Tâhâ suretindeki ayetlerde olduğu gibi, onlarla ilgili bu yasağın irşadî nitelikli bir yasak olduğunu gösteren karineler vardır. Birinci ciltte Âdem Pey-

gamberin kaldığı cennet ile ilgili ayetleri tefsir ederken bu hususu açıklamıştık.

Üstelik Kur'ân'ı Kerim, Musa Peygamberin (a.s) halis kılınmış seçkin bir kul olduğunu bildiriyor ve Allah'ın ihlâslı kullarının şeytan tarafından yoldan çıkarılmaları mümkün değildir. Bilindiği gibi de, günah olayının meydana gelebilmesi için şeytanın yoldan çıkarma girişiminin mutlaka varolması gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kitapta, Musa'yı da hatırla. Doğrusu o halis kılınmış ve elçi bir peygamberdi."* (Meryem, 51) *"(İblis) dedi: Senin izzetine andolsun ki, onların hepsini azdırıp yoldan çıkaracağım. Yalnız onlardan halis kılınmış kulların hariç."* (Sâd, 82-83)

Bundan anlaşılıyor ki, Musa Peygamberin duasında istediği aftan maksat, Âdem Peygamber ile eşinin dualarında olduğu gibi, Allah'ın mevlvî suçlarda suçlular hesabına yazdığı cezanın silinmesi değil, hayatın akışı içinde nefse zulmedilmesi sonucunu veren suç izlerinin silinmesidir. Musa Peygamber (a.s) yaptığı eylemin ortaya çıkmasından ve o toplumda suç sayılan bir fiili işlediğinin belli olmasından korkuyordu. Bu yüzden Allah'tan bu eylemin örtülmesini ve bu anlamda affedilmesini istedi. Kur'ân dilinde mağfiret=bağışlama, cezanın silinmesinden geniş kapsamlı bir kavramdır; hatta mağfiret aslında her türlü kötü sonucun ortadan kaldırılması, yok edilmesi demektir. Ve şüphe yoktur ki, bütün bunların hepsi Allah'ın elindedir.

Nuh Peygamberin (a.s) daha önce aktardığımız duasında geçen, *"Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan..."* (Hûd, 47) şeklindeki sözleri bir bakıma bunun benzeridir. Yani, "Eğer sen beni kendi edebinle edeplendirmez, kendi ismetinle korumaz, kendi rahmetinin kapsamı içine almazsan, ben hüsrana uğrarım." Bunun üzerinde iyi düşün.

Bu edep örneklerinden bir diğeri, Musa Peygamberin vahye ilk muhatap oluşu ve kavmine peygamber olarak gönderilmesi üzerine yaptığı duadır. Kur'ân bize bu duayı şöyle naklediyor: *"(Musa) dedi ki: Rabbim, göğsümü benim için aç, işimi bana kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar ve ailemden bana bir yardımcı kıl, kardeşim Harun'u. Onunla arkamı güçlendir ve onu işime ortak et. Ta ki seni çokça tesbih edelim. Ve seni çok analım. Şüphesiz sen bizi görmektesin."* (Tâhâ, 25-35)

Hz. Musa (a.s), görevlendirildiği dinî çağrı hakkında iyilik dile-

ğinde bulunuyor; söylediği sözlerdenbulunduğu konum itibariyle anlaşılabacağı üzere Rabbine şunları söylüyor: "Sen benim ve kardeşimin durumunu bilmektesin, ikimizin de hâlini görmektesin. Biz küçük yaşlarımızdan beri seni tesbih etmeyi severiz. Bu gece omuzlarıma peygamberlik yükünü yükledin. Ben öfkeli [ve titiz] bir insanım ve dilimde düğüm var. Bunları sen iyi bilirsin. Eğer insanları sana çağırır, onlara mesajını tebliğ edersem, korkarım ki beni yalanlarlar. O zaman göğsüm daralır (canım sıkılır) ve dilim dönmez olur. Bunun için göğsümü açıp genişlet ve işimi bana kolaylaştır. -Bu dua, yüce Allah'ın şu ayette sözünü ettiği zorluğun ve güçlüğü giderilmesini istemek anlamına gelir: '*Allah'ın kendisine takdir ettiği her şeyi yerine getirmekte peygambere herhangi bir güçlük yoktur. Sizden önce geçenler arasında da Allah'ın yarası böyleydi.*' (Ahzâb, 38)- Dilimdeki düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar. Kardeşim Harun benden daha güzel konuşur. Hem o ailemin bir ferdidir. Onu bu işe ortak et, bana yardımcı yap ki, -öteden beri istediğimiz üzere- seni çok tesbih edelim ve birbirimizi destekleyerek senin adını insanların önünde çok analım."

Musa Peygamberin (a.s) çağrı ve tebliğ araçları olarak Allah'tan özetle istedikleri bunlardır. Bu duada gözettiği edep kurallarına gelince, sorduğu soruları kendi çıkarı için sorduğu sanılmasın diye bu soruları sormadaki maksadını, "*Ta ki seni çokça tesbih edelim. Ve seni çok analım.*" şeklindeki ifadesi ile açıkça belirtiyor. Allah'ın kendisini bildiğini, bu söylediğinin doğruluğuna delil gösteriyor. Bunun için "*Şüphesiz sen bizi görmektesin.*" diyerek, kendinin ve kardeşinin nefisini Allah'a sunuyor. Muhtaç bir kişinin dileğini zengin ve cömert bir mercie sunarken nefisini ortaya koyması, merhamet duygusunu harekete geçiren en kuvvetli faktörlerden biridir. Çünkü bu tutum, ihtiyacı dil ile söylemeye göre daha etkili bir şekilde ifade eder. Oysa dilin yalan söylemesi her zaman mümkündür.

Bu edep örneklerinin bir başkası da, Musa Peygamberin (a.s) Firavun'a ve yakın adamlarına yaptığı bedduadır. Bu bedduayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: "*Musa dedi ki: Rabbimiz! Sen dünya hayatında Firavun'a ve adamlarına debdebe ve nice mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz! Onların mallarını sil-süpür ve kalplerini şiddetle sık ki, acı azabı görünceye kadar inanmasınlar. (Allah) dedi ki: İkinizin duası kabul edildi. Doğruluk-*

tan şaşmayın ve bilmezlerin yoluna uymayın." (Yûnus, 89)

Bu dua Musa ile Harun'un her ikisine aittir. Bu yüzden ona, "*Rabbimiz!*" diye başlandı. Bir sonraki ayetteki, "*İkinizin duası kabul edildi.*" ifadesi bunun delilidir. Musa ile Harun ilk olarak Firavun ile yakın çevresini oluşturanların mallarına yönelik isteklerini dile getirip, mallarını silip-süpürmesi, yok etmesi için Allah'a dua ediyorlar, arkasından da kendilerine beddua ederek kalplerinin şiddetle sıkılmasını, sıkıca mühürlenmesini yüce Allah'tan istiyorlar; ta ki acı azabı görünceye kadar inanmasınlar ve böylece imanları kabul edilmesin.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış veya imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz.*" (En'âm, 158) Yani, [Musa ile kardeşi Harun şöyle demek istiyorlar:] Onlar nasıl kullarını yoldan çıkararak imandan mahrum bıraktılar ise, sen de onları aniden azapla karşı karşıya bırakarak imandan mahrum bırakmak suretiyle kendilerinden intikam al. Bu, bir kişiye yapılabilecek en ağır bedduadır. Çünkü bu, daimî bedbahtlık için yapılan duadır ve bir insan için bundan daha kötü bir şey düşünülemez.

Beddua hüküm bakımından hayır dua gibi değildir. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabından ileridedir, rahmeti gazabından öne geçmiştir. Nitekim Musa'ya yönelik bir vahiyde, "*Azabıma, dilediğimi çarptırırım; rahmetim ise her şeyi kapsamıştır.*" (A'râf, 156) buyurmuştur. Allah'ın rahmetinin geniş kapsamlı oluşu, zalim de olsa herhangi bir kulunun kötülüğe ve zarara uğramasından hoşlanmamasını gerektirir.

Bunun somut delili şudur: Yüce Allah kullarına nimetlerini bol bol akıtıyor, onların kusurlarını örtüyor, kullarına birbirlerinin cahillikleri ve aykırı davranışları karşısında yumuşak ve sabırlı bir tutum takınmalarını emrediyor. Yalnız gerekli bir hakkı sahibine vermek veya zulmü ortadan kaldırmak söz konusu olduğunda, dinin veya dine mensup olanların maslahatı gibi gözetilmesi gerekli olan bir maslahatın, sabırlı ve yumuşak davranmamayı gerektirdiğine dair kesin bilgileri olduğu takdirde, insanlar sert tutum takınabilirler.

Bunun yanı sıra hayır ve mutluluk tezahürleri, ne kadar ince, zarif ve ayrıntılara yönelik olursa, insan nefsinin o kadar daha çok etkiler. Bu, Allah tarafından biçimlendirilen insan fitratının özelliklerindendir. Fakat kötülük ve bedbahtlık tezahürleri böyle değildir. İnsan, tabiatı

gereği onlara vâkıf olmaktan kaçır. Onların ayrıntılarına inmek bir yana, asıllarına bile dönüp bakmak istemez. Bu gerçık, edep açısından beddua ile hayır duanın farklı olmasını gerektirir.

Bu yüzden bedduada gözetilmesi gereken edep kurallarından biri, bu duanın gerekçelerinin üstü kapalı bir biçimde dile getirilmesidir. Özellikle utanç verici ve yüz kızartıcı durumlarda bu edep kurallarına uymak daha çok önem kazanır. Hayır duada ise bunun tersi geçerlidir. Yani o dualarda, o duanın gerekçelerinin açıkça belirtilmesi aranır. Musa Peygamber (a.s) bu bedduasında bu edep kuralını gözetmiştir. Çünkü *"Senin yolundan saptırsınlar diye mi?"* şeklinde üstü kapalı bir gerekçeye parmak basmış, Firavunlar rejiminin iğrenç uygulamalarının ayrıntılarına girmemiştir.

Bedduada gözetilecek bir başka edep kuralı da, yalvarma ve yardım dileme içerikli ifadelere çokça yer vermektir. Musa Peygamberin bu edebi de gözetdiği görölüyor. Çünkü duasının kısa olmasına rağmen defalarca *"Rabbimiz!"* ifadesini kullanıyor.

Bedduada gözetilecek bir diğır edep kuralı da, bunun dinin veya din mensuplarının lehine olduğı bilinmedikçe yapılmaması, zanna ve itham mantığına dayanarak beddua edilmemesidir. Musa Peygamber (a.s) ise Firavun hakkında bilgi sahibi idi. Çünkü yüce Allah onun hakkında, *"Andolsun biz ona (Firavun'a) ayetlerimizin hepsini gösterdik, yine de yalanladı ve dayattı."* (Tâhâ, 56) buyurmuştur. Denebilir ki: Yüce Allah'ın, Musa ile kardeşine bu bedduayı kabul ettiğini bildirdiğı sırada onlara, *"Doğruluktan şaşmayın ve bilmezlerin yoluna uymayın."* şeklinde emir vermesinin sebebi budur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Musa Peygamberin bir başka duası Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"Musa, bizimle buluşma vakti için kavminden yetmiş adam seçti. Şiddetli sarsıntı onları yakalayınca, Musa dedi ki: 'Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk eder misin? Bu (iş), senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin; bizi bağışla, bize acı! Sen bağışlayanların en hayırlısıdır. Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz. Biz sana yöneldik."* (A'râf, 155-156)

Musa Peygamber duasına *"bizi bağışla..."* diye başlıyor. Fakat

içinde bulundukları durum zor bir durumdur. Onları karşı konulmaz ilâhî öfke ve şiddetli sarsıntı yakalamıştır. Saygınlığı çiğnenmiş ve yüceliği hafife alınmış öfkeli bir efendiden bir şey istemek, normal durumdaki bir efendiden bir şey istemek gibi değildir. Bu yüzden Musa Peygamber (a.s) af ve rahmet dileğine zemin hazırlamak düşünce- siyle ilâhî öfkeyi dindirmeye öncelik tanıyarak, *"Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin."* diyor. Sözlerinin akı- şından anlaşılabacağı üzere şöyle demek istiyor:

"Benim ve onların nefisleri bütünü ile senin güçlü avcunda 4ve di- leğinin emrindedir. Eğer isteseydin bugün nasıl onları yok edip beni sağ bıraktın ise, daha önce beni de, onları da yok ederdin. Kavmimin yanına döndüğümde ve onlar tarafından yanımdakileri öldürmekle suçlandığımda ne diyeceğim? Kavmimin durumunu sen çok iyi bili- yorsun. Bu durum davetimi geçersiz ve çalışmalarımı etkisiz hâle geti- rir."

Arkasından, yanındaki yetmiş kişinin helâk edilmesini kendisinin ve kavminin helâk edilmesi olarak saydığını söyledi; onların kavminin beyinsizleri olduklarını bu sebeple davranışlarına önem verilmemesini ifade etti. Daha sonra Rabbinin merhametine sığındı. Çünkü araların- daki beyinsizler yüzünden bir kavmi toptan helâk etmek Allah'ın âdeti değildir. Bu uygulama, insanlar arasında öteden beri geçerli olan genel bir imtihan uygulamasından başka bir şey değildir. Allah böylesine imtihanlarla birçoklarını saptırırken, birçok kişiyi de doğru yola iletir. Sen bu durumu göz yumma ve örtme ile karşılaırsın.

Benim ve hepimizin nefislerimiz senin elinde olduğuna göre, sen bizi istediğin zaman helâk edebilirsin. Bu olay, bir grubun sapması ve başkalarının hidayete ermesi ile sonuçlanan senin genel imtihan süre- cinde örneği olmayan bir istisna ve yeni olay değildir; sonuçta varıp dayandığı nokta senin dileğindir. Dolayısıyla sen bizim öyle bir veli- mizsin ki, bütün işlerimiz senin emrinle ve dileğine göre düzenlenir; o alanda bizim yapabileceğimiz bir şey yoktur. O hâlde bizim hakkı- mızda af ve rahmetle hüküm ver! Çünkü senin sıfatlarından biri bağış- layanların en hayırlısı olmandır. Ve bize bu dünyada belâlardan uzak, güvenli bir hayat yaz! İlâhî öfkenin kuşatması altında bulunanların güzel diye niteleyecekleri hayat budur. Ayrıca bize ahirette affı ve cenneti kapsayan bir güzellik ihsan eyle!

Musa Peygamberin (a.s), yanındakilerle birlikte sarsıntıya yakalandıkları ve belânın ortasında kaldıkları bir sırada dile getirdiği isteğinin akışı ve içeriği işte bunlardan ibaretti. Bak gör, Hz. Musa kulluk edebini nasıl da güzel gözetiyor, Allah'tan kendilerine nasıl acımasını istiyor, sürekli rahmet bağışlamasını diliyor, övgüleri ile ilâhî öfkeyi dindiriyor ve böylece sonunda isteklerini dile getirirken sözünü etmediği bir dileği karşılanıyor!

Bu dilek, yanındakilerin helâk edildikten sonra tekrar hayata döndürülmeleri idi. Vahiy yolu ile kendisine verilen bu haber Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"(Allah) dedi ki: Azabıma, dilediğimi uğrattım; rahmetim her şeyi kaplamıştır. Onu (kötülüklerden) sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inanlara yazacağım."* (A'râf, 156) Musa'nın dileğine cevap olarak, *"rahmetim her şeyi kaplamıştır."* dedikten sonra Allah'ın daha ne yapacağı beklenebilir ki?!

Yüce Allah o kimseleri affettiğini ve Musa Peygamberin (a.s) isteğine olumlu karşılık vererek helâk etmiş olduğu o kimseleri tekrar canlandırıp dünyaya döndürdüğünü şöyle açıklıyor: *"Hani, 'Ey Musa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız." demiştiniz de derhal sizi yıldırım çarpmıştı; siz de bunu görüyordunuz. Sonra belki şükredersiniz diye sizi ölümünüzden sonra yeniden dirilttik."* (Bakara, 55-56) Nisâ suresinde de yaklaşık olarak bu ayetlerdeki bilgi verilmiştir.

Musa Peygamberin duasında gözettiği edeplerden biri, *"Onunla dilediğini saptırırsın..."* şeklindeki sözüdür. Burada Allah'a kalben tenzih ettiği gibi sözle de tenzih etmiş olsun diye, bu durumun sapıtanların kötü tercihlerinden kaynaklandığını söylemedi. Söylemek istediği şey, *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu doğru yola iletir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetinde olduğu gibi. Çünkü içinde bulunduğu durum onu, Allah'ın mutlak veli olduğunu, her düzenlemenin O'na varıp dayandığını vurgulamaktan başka şeye değinmekten alıkoymaktaydı.

Bunun yanı sıra içindeki asıl dileği olan yanındakilerin öldürüldükten sonra tekrar diriltilmeleri isteğini dile getirmedi. Çünkü içinde bulunduğu korku ve tehlike içeren durum, onu sözü uzatmaktan alıkoymuştu. Bu isteğe, *"Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin..."* sözü ile sadece işaret etmekle yetindi.

Musa Peygamberin (ona selâm olsun) dualarından biri de bu bu-

luşmanın dönüşünde kavminin buzağıya taptıklarını görmesi üzerine yaptığı duadır. Yüce Allah bu olayı ona haber vermişti. Bu hususta yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeğe başladı. (Kardeşi,) Anamın oğlu, dedi, bu topluluk beni horlayıp hırpaladılar. Neredeyse beni öldürüyorlardı. (Ne olur) düşmanları bana güldürme, beni bu zalim toplulukla bir tutma." (A'râf, 150) Bunun üzerine kardeşine acıdı ve kardeşi ile kendisinin zalim topluluklardan ayırt edilmesi için dua ederek şöyle dedi: *"(Musa) dedi ki: 'Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetinin içine al. Sen merhametlilerin en merhametlisisin."* (A'râf, 151)

Kendisi ile kardeşinin ayırt edilerek ilâhî rahmetin şemsiyesi altına alınmalarını istemesinin sebebi, soydaşlarının bu zulümleri yüzünden ilâhî gazaba uğrayacaklarını bilmesi idi. Nitekim yüce Allah bu duanın hemen arkasından bunu şöyle açıkladı: *"Buzağıyı ilâh edinenlere, muhakkak Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir zillet ulaşacaktır."* (A'râf, 152) Daha önceki açıklamalarımız, onun sözlerinde değişik edep kurallarını gözettiğini ortaya koyar.

Musa Peygamberin (a.s) bir başka duasını Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Musa, 'Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de (öyle). O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır.' dedi."* (Mâide, 25) Beddua anlamında olan bu duayı, kavmine kutsal topraklara girmelerini emrettiğinde, *"Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşı; biz burada oturacağız."* (Mâide, 24) diye verdikleri cevap üzerine yapmıştır.

Hız. Musa (a.s) bu duada güzel edebin örneğini veriyor. Çünkü ilk emri gayet küstahça reddedildikten sonra ikinci kez ilâhî emri onlara iletme istemediğini, *"Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim."* diyerek kinaye şeklinde ifade ediyor. Yani senin verdiğin emirlere sadece ben ve kardeşim uyuyoruz. Onlar beni o kadar küstahça reddettiler ki, artık onlardan ümidimi kestim. Bu yüzden senin emrini onlara iletme ve toplumlarını iyiliğe yöneltme istemiyorum.

Kendine ve kardeşine malik olmayı şahsına izafe etmesinin [yani kendisine ve kardeşine kendisinin malik olduğunu ifade etmesinin] se-

bebi, bu malikiyetten kastının itaat etme olmasıdır. Yoksa eğer maksadı tekvinî anlamdaki malikiyet olsaydı, bu malikiyetin gerçek anlamda Allah'a ait olduğunu, kendisinin ise ancak Allah'ın kendisine bağışladığı kadarıyla bundan bir nasibi olduğunu ifade etmeden onu şahsına izafe etmezdi. Bu isteksizliğini ve olumlu karşılık verebilecekleri konusundaki ümitsizliğini Rabbine arz ettikten sonra onlarla ilgili hükmü Allah'a havale ederek şöyle diyor: *"O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."*

Şuayb Peygamberin (a.s) kavmine yaptığı şu beddua da bu kabil-dendir: *"Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısıdır."* (A'râf, 89)

Şuayb Peygamber, kavmine yönelik çağrısının başarısından ümit kestikten sonra ilâhî vadin yerine getirilmesini ve kavmi ile arasındaki anlaşmazlığın hak uyarınca çözülmesini, adaletle hükmedilmesini istiyor. Kastettiği ilâhî vaat şudur: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir, onlara asla zulmedilmez."* (Yûnus, 47)

Şuayb Peygamber *"aramızda hüküm ver."* diyerek müminleri kendisi ile birleştiriyor. Çünkü kavminin kâfirleri şu sözleri ile onu ve müminleri birlikte tehdit etmişlerdi: *"Ey Şuayb! Seni ve seninle birlikte inananları şehrimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz."* (A'râf, 88) İşte bu yüzden Şuayb müminleri kendi yanında mütalaa ederek kavmini davranışları ile baş başa bıraktı ve *"Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında... hükmet..."* diyerek işlerini Allah'a havale etti.

Şuayb Peygamber duasında Allah'ın, *"hükmedenlerin en hayırlısı"* ismine sığındı. Çünkü daha önce belirtildiği gibi duanın metnine uygun bir ilâhî sıfata sığınmak, [Allah'ı o sıfatına] ant verme [ve o sıfatı aracı kılarak O'ndan bir istekte bulunma] anlamına gelen etkili bir teyittir. Bu ifade Musa Peygamberin (a.s) yukarıda naklettığımız, *"Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim. O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."* şeklindeki sözünden farklıdır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi o dua, aslında dua değildi; çağrı yapmaktan vazgeçmeyi ve işi Allah'a havale etmeyi amaçlayan bir ifade idi. Bu yüzden ant vermeyi gerektirmiyordu. Oysa Şuayb Peygamberin ifadesi böyle değildir.

Bu tür duaların bir başka örneği de Davud ile Süleyman Peygamberlerin (ikisine de selâm olsun) Kur'ân'da nakledilen şu dualarıdır: *"Andolsun biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar da, 'Bizi mümin kullarının birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun.' dediler."* (Neml, 15)

Bu iki peygamberin hamdetmede, şükretmede ve sahibi oldukları ilmî üstünlüğü Rablerine izafe etmede gözettikleri edep açıktır. Başka bazıları gibi konuşmuyorlar. Meselâ Karun'a, kendisine ve servetine güvenerek kavmine karşı gururlanmaması yolunda öğüt verildiğinde, *"Bu (servet) bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi."* (Kasas, 78) demişti. Başka bir kavim hakkında da yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirince, onlar kendilerinde bulunan bilgi ile sevinip övündüler. Sonunda alaya aldıkları şey kendilerini kuşattıverdi."* (Mü'min, 83)

Allah onları birçok mümine üstün kıldı gerekçesi ile hamdetmelerinin sakıncası yoktur. Çünkü bu davranış, özel bir nimeti anmak ve realiteyi ifade etmektir. Yoksa Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamak değil ki, kötü görülsün. Nitekim yüce Allah bir bölük müminin üstünlük isteğini ve yüksek karakterleri ve yüce gayretleri gerekçesi ile onları övdüğünü şöyle ifade ediyor: *"Rabbimiz! Bize gözümüzün aydınlığı olacak eşler ve çocuklar bağışla ve bizi (kötülüklerden) sakınanlara önder yap."* (Furkan, 74)

Süleyman Peygamberin (a.s) karınca hikâyesi ile ilgili olarak nakledilen şu sözleri de bu kabildendir: *"Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, 'Ey karıncalar, dedi, yuvanıza girin ki Süleyman ve ordusu farkında olmayarak sizi ezmesin.'* (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: *'Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın iyi işler yapmamı gönliime ilham et ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat.'*" (Neml, 18-19)

Karınca, Süleyman Peygambere sahibi olduğu büyük egemenliği hatırlattı. O egemenlik ki, temelleri rüzgarın ve cinlerin emrine sunulması ile pekişmişti. Rüzgarlar emri uyarınca esiyor ve cinler istediği işleri yapıyorlar. Bunların yanı sıra kuşların dilini de biliyor. Yalnız bu egemenliği, bizlerde olduğu gibi insanın varabileceği en yüce özelem şeklinde görmüyor, gözünde öyle canlanmıyor ve bu ihtişam ona kulluk sıfatını, Rabbi karşısındaki zavallılığını unutturmuyor. Tersine

bu muhteşem egemenliği, Rabbinin kendisine bağışladığı bir nimet olarak algılıyor. Dolayısıyla da [karıncanın sözlerinden] Rabbinin, kendisine ve ana-babasına özel olarak sunulan nimetleri hatırlıyor ve onları dile getiriyor. İşte bu tutum, onun gibi bir peygamberin (ona selâm olsun) bu durumda takınabileceği en üstün edep örneğidir.

Ayette görüldüğü gibi Hz. Süleyman burada, Allah'ın kendisine sunduğu nimeti andı. Gerçi ona verilen nimetler çoktur ama, bu noktada ön plânda gördüğü nimet o büyük egemenlik ve ezici saltanattır. Bundan dolayı iyi işler yapmayı hatırladı ve Rabbinden kendisini iyi işler yapmaya muvaffak kılmasını, gönlüne iyi işler yapmayı ilham etmesini istedi. Çünkü mülk (egemenlik, hükümdarlık) tahtında oturan kişiden en çok beklenen şey iyi işler yapmak ve güzel bir tutum sergilemektir.

Bütün bunlardan dolayı Rabbinden ilk olarak kendisini nimetlerine karşı şükretmeye, ikinci olarak da iyi işler yapmaya muvaffak etmesini istedi. İyi iş yapma dileği ile yetinmeyerek iyi işi "*hoşnut olacağın*" kaydı ile kayıtlandırdı. Çünkü o her işinde Rabbinin göz önünde bulunduran bir kuldur ve iyi işleri sırf Rabbinin rızasını kazanmak için istemektedir. Arkasından, "*ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat.*" diyerek iyi işlerle ilgili başarı dileğini özde iyi olma dileği ile perçinlemiştir.

Bu tür duaların bir başka örneği Yunus Peygamberin (a.s) kendisini yutan balığın karnındayken yaptığı ve bize Allah tarafından nakledilen şu duadır: "*Zünnun'u (Yunus'u) da (an); hani o öfkeli hâlde (yurdundan) gitmişti, bizim asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Nihayet karanlıklar içinde, 'Senden başka tanrı yoktur, sen (noksanlıklardan) münezzehsin; gerçekten ben zalimlerden oldum.' diye seslendi.*" (Enbiyâ, 87)

Kur'ân'ın bize anlattığına göre Yunus Peygamber (ona selâm olsun), Rabbinden kavminin azaba çarptırılmasını istemişti. Allah da onun bu isteğini kabul etti ve bunu Yunus Peygamber kavmine haber verdi. Fakat azap gelmek üzereyken Rablerine tövbe ettikleri için Allah tarafından azapları kaldırıldı. Yunus Peygamber bunu görünce, kavmini terk ederek bir yolculuğa çıktı. Yolculuğu sırasında bir gemiye bindi. Geminin yolunu bir balık kesti. Yolcular, aralarından birini denize atmaya karar verdiler. Balık bu adamı yutacak ve diğerleri kur-

tulacaklardı. Bu yolcu kur'a ile belirlenecekti. Çekilen kur'ada Yunus Peygamberin adı çıktı ve denize atıldı, böylece balık tarafından yutuldu. Yunus Peygamber balığın karnında iken sürekli biçimde Allah'ı tesbih ediyordu. Sonunda Allah'ın emri üzerine balık Yunus Peygamberi sahile attı.

Bu olay Allah'ın Yunus Peygambere yönelik bir ders vermesi idi. Yüce Allah, değişik hâllerinin gerekleri uyarınca peygamberlerine ders verir. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı."* (Sâffât, 143-144)

Yunus Peygamberin, kavmi ile ilgilenmeyi bırakıp amaçsız bir yolculuğa çıkması, Rabbinin bir tasarrufunu yadırgayan, bu yüzden Rabbine kızarak O'ndan kaçan, hizmetini ve kulluk görevini terk eden bir kulun durumunu temsil ediyordu. Bu durum Allah'ın hoşuna gitmediği için imtihana tâbi tutarak ona bir ders verdi, onu edeplendirdi. Onu öyle daracık bir zindana attı ki, onun katmerli karanlıklarında parmak ucu kadar bir genişlik bulamadı. Bunun üzerine bu karanlıklar içinde, *"Senden başka tanrı yoktur, sen (noksanlıklardan) münezzehsin; gerçekten ben zalimlerden oldum."* diye seslendi.

Bu olup bitenlerin tek gayesi, durumunun temsil ettiğinden farklı bir durumun ortaya çıkmasıydı. Bu farklı durum, şu gerçeği ortaya koymak içindi: Yüce Allah onu yakalayıp istediği yerde hapsedmeye kadirdir; ona dilediğini yapabilir. O hâlde Allah'tan kaçıp sığınılacak tek yer yine Allah'ın kendisidir. Bu yüzden balığın karnındaki o hâli, ona Allah'ın kendinden başkası olmayan tek mabut olduğunu ve O'na kulluk etmenin kaçınılmaz olduğunu kabul etmeyi telkin etti ve bu idrakle *"Senden başka tanrı yoktur."* dedi. Allah'a, Rablik sıfatını anarak [yani "Rabbim!" diyerek] seslenmedi. Bu dua, peygamberlerin (hepsine selâm olsun) duaları içinde "Rabb" ismi ile başlamayan tek duadır.

Sonra yüce Allah'ın, kavmini kendilerine indirdiği azap ile yok etmemesi üzerine onları terk etmesi ile ilgili hâlini hatırladı. Zalim olduğunu itiraf etti ve Allah'ın her türlü zulümden ve noksanlıktan münezzeh olduğunu belirtmek üzere, *"sen (noksanlıklardan) münezzehsin, gerçekten ben zalimlerden oldum."* dedi.

Eski kulluk konumuna dönmekten ibaret olan isteğini dile getir-

medi. Çünkü o kadar utanca gömülmüştü ki, kendini lütuf istemeye ve lütuf hak etmeye lâyık görmüyordu. Böyle bir isteğinin varlığının delili ise, bir önceki ayeti izleyen şu ayettir: *"Biz de onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık."* (Enbiyâ, 88)

Söz konusu isteğinin, daha önceki kulluk makamına dönmek olduğunun delili ise şu ayettir: *"Onu hasta bir hâlde ağaçsız, çıplak bir yere attık. Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik. Onu yüz bin veya daha fazla insana peygamber gönderdik. Onlar ona inandılar, diz de onları bir süreye kadar geçindirdik."* (Sâffât, 145-148)

Eyyub Peygamberin (a.s) yatalak bir hasta olduktan, malını ve çocuklarını kaybettikten sonra yapmış olduğu şu dua da bu kabildendir: *"Eyyub'u da (an); hani o, 'Başıma dert geldi ve sen merhametlilerin en merhametlisisin.' diye Rabbine seslenmişti."* (Enbiyâ, 83)

Daha önceki açıklamalarımızla bu duada gözetilen edep kuralları açıklık kazanmaktadır. Eyyub Peygamber, daha önce incelediğimiz Âdem, Nuh, Musa ve Yunus Peygamberlerin (hepsine selâm olsun) dualarında olduğu gibi isteğini açıkça dile getirmiyor. Nefsini arka plâna atmak ve kişisel problemini önemsiz gördüğünü belirtmek için böyle davranıyor. Daha önce gördüğümüz ve ileride göreceğimiz üzere peygamberler, bu isteklerinin hiçbirinde nefislerinin arzularına uymamakla birlikte dünya konuları ile ilgili dualarında isteklerini açıkça ifade etmezler.

Eyyup Peygamberin, isteğini açıkça dile getirmemesinin bir başka açıdan başka bir nedeni de vardır. O da şu ki: Sıkıntıya düşmek gibi istekte bulunmaya yol açan sebebi zikretmek, bunun yanı sıra "merhametlilerin en merhametlisi" olmak gibi isteğe muhatap merciin istekte bulunması istekte bulunmaya özendiren sıfatını dile getirip isteğin kendisini açıkça söylememek, ihtiyacın belirtilmesinin gerekli olmadığını en etkili bir şekilde ifade ediyor. Çünkü bu durumda eğer ihtiyacın ne olduğu açıkça söylene, sözü edilen sebeplerin, merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın merhametini harekete geçirmeye yetmediği ve bu yüzden açık bir dille desteklenmesine, sözle düşündürülmeye ihtiyaç duyulduğu sanılır.

Bu tür duaların bir başka örneği, Hz. Zekeriyya'nın (a.s) Kur'ân'da nakledilen şu duasıdır: *"(Bu,) Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya yönelik rahmetinin anılmasıdır. Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı."*

Rabbim, demişti, kemiklerim gevşedi ve baş, yaşlılık aleviyle tutuştu; ben sana dua etmekle mutsuz olmadım. Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarım adına korkuya kapıldım, benim karım da bir kısır kadındır. Artık bana kendi katından bir yardımcı (oğul) armağan et. Bu oğul benim ve Yakub oğullarının mirasını sürdürsün. Rabbim, onu sevimli bir kişi yap." (Meryem, 2-6)

Zekeriyya Peygamberi Rabbinden bir erkek evlât istemeye özen-diren faktör, İmran kızı Meryem'de müşahade ettiği züht ve ibadet ile Allah'ın ona ikram ettiği kulluk edebi ve ona kendi katından lütfettiği rızık verme ayrıcalığı idi. Yüce Allah Âl-i İmrân suresinde bu olayı şöyle anlatıyor: *"Zekeriyya'yı da onun (Meryem'in) bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun yanına, mihraba her girişinde onun yanında bir rızık bulurdu. 'Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)?' deyince, 'Bu, Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız (karşılıksız) rızık verir.' derdi. Orada Zekeriyya Rabbine dua etti, 'Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Doğrusu sen duaları işi-tensin.' dedi."* (Âl-i İmrân, 37-38)

Zekeriyya Peygamberi temiz bir evlâda yönelik şiddetli bir arzu sardı. Böylece nasıl ki Meryem, babası İmran'a vâris olup olanca gücü ile Allah'a ibadet ederek O'nun katından bir keramete erdi ise, o evlât da kendisinin yerine geçecek, vârisi olacak ve Rabbine, O'nun hoşnutluğunu kazanacak şekilde ibadet edecekti. Fakat diğer taraftan yaşı oldukça ilerlemiş ve güçten düşmüştü. Eşi de öyle idi. Ayrıca çocuk doğuracak döneminde bile kısırdı. Bu yüzden Allah'ın rızasını kazanacak temiz bir evlât sahibi olma nimetinden mahrum olmanın hasretinin içini ne kadar yaktığını ancak Allah bilirdi.

Fakat içi öylesine güçlü bir ilâhî hamiyetle, öylesine coşkun bir ilâhî güvenle dolu idi ki, Rabbine yönelip ilâhî merhameti ve şefkati harekete geçirecek hâlini ona arz etmekten kendini alamadı. Çünkü o, çocukluğundan beri sürekli olarak kulluk kapısına ve dileklerini sadece O'nun dergâhına sunmaya bağlı idi. Kemiklerini bu uğurda yıpratmış ve başı, yaşlılık aleviyle tutuşmuştu [saçlarını bu uğurda ağartmıştı], Rabbine dua etmekle de hiçbir zaman mutsuz olmamıştı. O, Rabbini duaları iletici olarak bulmuştu; şimdi de duasını iletip ona kendisini hoşnut edici bir mirasçı verse olmaz mıydı?

Zekeriyya Peygamberin bu isteğini coşkun bir heyecan ve hüzn

içinde dile getirdiğın delili, kendisine Allah tarafından isteğinin kabul edildiğı bildirildikten sonra Kur'ân'da nakledilen řu sözleridir: "*Zeke-riyya dedi ki: 'Benim nasıl oğlum olabilir ki, eşim çocuktan kesildi ve ben ileri derecede yaşıyım?' Ona gelen melek, İşte böyle, dedi, Rabbin dedi ki: Bu benim için kolaydır, daha önce hiçbir şey değil iken, seni yaratmıştım.*" (Meryem, 8-9)

Açıkça görülüyor ki, Zekeriyya Peygamber (a.s) isteğinin kabul edildiğini iştince, kendine geldi ve gerek isteğinin, gerekse isteğinin kabul edilişinin garipliğı karşısında şaşkınlığa uğradı. Bu şaşkınlıkla Rabbine bu uzak ve garip işin nasıl mümkün olabileceğini sormuş ve bunun için bir belirti istemiş, bu belirti de ona gösterilmişti.

Her neyse. Zekeriyya Peygamberin bu duada gözettiğı edep, onu bu duayı yapmaya sevk eden şevkten ve hüzünden kaynaklanmıştır. Bundan dolayı duasını yapmadan önce Allah yolundaki istikrarlı ilerleyişini dile getirdi. Şöyle ki, bütün ömrünü Allah'a yönelme ve O'na dua etme, her şeyi O'ndan isteme yolunda geçirmişti. Nihayet her merhametli gözlemcinin kalbini yumuşatacak bir noktaya vardı. İşte bu noktadan sonra Rabbinden bir erkek evlât istedi ve bu isteğini Rabbinin duaları iştici olması gerekçesine dayandırdı.

İşte isteğini dile getirmeden önceki sözlerinin anlamı budur. Yoksa böyle demekle, uzun zamandır yaptığı ibadetleri Rabbine karşı bir minnet olarak göstermek istemiyor. (Peygamberlerlik makamı böyle bir davranıştan münezzehtir.) Dolayısıyla Âl-i İmrân suresinde yer alan, "*Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Şüphesiz sen duaları iştensin.*" (Âl-i İmrân, 38) şeklindeki sözlerinin anlamı şudur: Ben bu dileğimi, uzun süredir yaptığım ibadetin senin katında bir değeri olduğı için veya bu ibadetten dolayı bana bir minnet borcun olduğunu düşünerek sana yöneltmiyorum. Ben senin, kullarının duasını iştittiğini ve darda kalanların isteklerine olumlu karşılık verdiğini gördüğüm için senden istekte bulunuyorum. Arkamdan gelecek yakınlarım adına korkuya kapılmam ve sana ibadet edecek temiz bir soya şiddetle müştak olmam, beni senden böyle bir dilekte bulunmama zorladı.

Yukarıda söylediğimiz gibi Zekeriyya Peygamberin bu duasında gözettiğı bir edep kuralı da, arkasından gelecek yakınlarıyla ilgili endişesine, "*Rabbim, o evlâdı razı olunmuş kıl.*" (Meryem, 6) şeklinde

sözlerini eklemesidir. Rıza her ne kadar doğal olarak onu taşıyan kim-sede sabit bir sıfat olduğuna delâlet ediyorsa ve mutlak hâli ile Allah'ın rızasını, Zekeriyya'nın rızasını, Yahya'nın rızasını hep birlikte kapsıyorsa da, Âl-i İmrân suresindeki "*hoşa giden bir soy*" (Âl-i İmrân, 38) ifadesi, bu evlâdın razı olunmuş olmasından kastedilenin, Zekeriyya'nın yanında razı olunmuş olması olduğuna delâlet eder. Çünkü evlâtlar, ancak sahipleri için hoşa giden olurlar.

Bu duaların bir başka örneği, İsa Peygamberin gökten sofra indirilmesini istediğinde yaptığı, bize nakledilen şu duadır: "*Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, (bugün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızık ver. Sen rızık verenlerin en hayırlı-sısın.*" (Mâide, 114)

Havarîlerin İsa Peygambere (ona selâm olsun) yönelik gökten sofra indirilmesine ilişkin Allah'ın kelâmında yer alan isteklerinin söz akışı, bu isteğin onun için en zor isteklerinden biri olduğunu gösterir. Çünkü havarîler bu isteği, "*Senin Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?*" şeklinde dile getirdiler. Bu sözler ilk önce, görünüşte Allah'ın gücünden kuşku duyma anlamı içeriyor. Bu kuşku ise kulluk edebi ile bağdaşmaz. Gerçi havarîlerin sorusunun maksadı gücün kendisi değil, böyle bir şeyin uygun ve yerinde olup olmadığıdır, ama yine de ifadenin kabalığı tartışılmaz.

İkinci olarak havarîler, her yanları İsa Peygamberin (ona selâm olsun) mucizeleri ile sarılmış olduğu hâlde yeni bir mucize istiyorlardı. Her şeyden önce onun kendisi bir mucize idi. Beşikteyken konuşabilmesi bir mucize idi. Ölülerini diriltmesi, kuşları yaratması, anadan doğma körleri ve alacalıları iyileştirmesi, gaybten haber vermesi, Tevrat'ı, İncil'i, Kitab'ı ve hikmeti bilmesi, bütün bunlar hiçbir şüpheciye şüphe yeri bırakmayacak açıklıkta ilâhî mucizelerdi. İşte bütün bunlara rağmen kendileri için bir mucize seçerek bunun gerçekleşmesini istemeleri, görünüşte Allah'ın mucizelerini oyuncak hâline getirmek, [Allah'ın yüceliğini hafife alarak] O'nun yüce zatıyla oynamak anlamına geliyordu. Nitekim bundan dolayı İsa Peygamber, "*Eğer mümin iseniz, Allah'tan korkun.*" diyerek onları azarlamıştı.

Fakat buna rağmen havarîler, "*İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize (Rabbinden tebliğ ettiğin hususlarda) doğru*

söylediğini kesin olarak bilelim ve buna (dünya ve kıyamette) tanıklık edenlerden olalım." diyerek ısrarlarını sürdürdüler ve İsa Peygamberi bu dilekte bulunmaya yönelttiler. O da bu yüzden bu dileği yöneltmek durumunda kaldı.

Hz. İsa (a.s) ise Allah'ın bağışladığı edep sayesinde havarîlerin isteğini düzelterek yüce Allah'a sunulacak hâle getirdi. Bunun için ilk önce, bunun kendisi ve ümmeti için bir bayram olmasını dile getirdi. Çünkü bu mucize, diğer peygamberlerce (hepsine selâm olsun) gösterilen mucizeler arasında benzeri olmayan yeni bir şeydi. Çünkü diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ya susturucu delil olmaları için veya indirilmelerine ümmetin ihtiyaç duyduğu için indirilmişti. Oysa bu mucize bu niteliklerin hiçbirini taşıymıyordu.

İkinci olarak, *"senden bir mucize olsun."* diyerek havarîlerin sıraladıkları kalplerinin güven bulması, doğru söylediğini bilmeleri ve olaya tanık olma gibi bu mucizeden beklenen faydaları özetlemiştir.

Üçüncü bir edep örneği olarak da havarîlerin, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim"* şeklindeki ifadelerinde ön sıraya koydukları yemek yeme amacını arka sıraya attı, ayrıca *"Bize rızk ver."* diyerek bu amacı edebe uygun bir kılığa büründürdü, arkasından da *"Sen rızk verenlerin en hayırlısıdır."* diyerek bir yandan isteğini teyit ederken, öbür yandan yüce Allah'a övgü sunmuş oldu.

Bunların yanı sıra Allah'a seslenişe *"Allah'ım, ey Rabbim!"* seslenişleriyle (nidalarıyla) başlayarak, diğer peygamberlerin dualarında rastlanan "Rabbim" veya "Rabbimiz" ifadelerine bir de "Allah'ım" ifadesini ekledi. Daha önce söylediğimiz gibi durumunun zorluğundan dolayı bu eklemeyi yaptı.

Bu edebin bir başka örneği, Kur'ân'da nakledilen İsa Peygamberin Rabbi ile arasındaki şu konuşmadır: *"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin, dedin?' İsa şöyle dedi: Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur. Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin. Ben onlara, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim. Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum.*

Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin. Eğer onları aza-ba çarptırırsan onlar senin kullarıdır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sahibisin." (Mâide, 116-118)

İsa Peygamberin (a.s) bu sözlerinde gözettiği birinci edep kuralı, sözlerine başlarken yüce Allah'ı şanına yakışmayan noksanlıklardan tenzih etmesidir. Tıpkı şu ayette yüce Allah'ın bizzat kendisinin yaptığı gibi: *"Rahman olan Allah evlât edindi dediler. Hâşâ!"* (Enbiyâ, 26)

Onun gözettiği ikinci edep kuralı şudur: Kendini, böyle bir söz söylemesi sanılamayacak derecede küçük ve aşağı olarak takdim ediyor ve bu yüzden böyle bir sözü söylediğini reddetmesine bile gerek görmüyor. Bu düşünce ile başından sonuna kadar sözlerinin hiçbir yerinde "söylemedim" veya "yapmadım" demiyor, bunun yerine böyle bir sözü arka arkaya kinaye yolu ile ve üstü kapalı bir biçimde reddederek, *"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur."* diyor ve o sözün sebebini reddetmekle sözü söylediğini reddetmiş oluyor. Yani, benim bu gibi söz söylemeye hakkım yoktur; dolayısıyla böyle büyük bir sözü ağızıma almam imkânsızdır. Arkasından, *"Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin."* diyerek öyle bir söz söylemeyi, kaçınılmaz sonucu ile reddediyor. Yani, eğer ben böyle bir söz söylemiş olsaydım, bunun kaçınılmaz sonucu, senin bunu bilmendi. Çünkü senin ilmin beni ve bütün gaybı kuşatmıştır.

Daha sonra, *"Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim."* diyor. Böylece öyle bir söz söylemediğini, zıddını ortaya koyarak, hasr edatı olan "mâ" ve "illâ" kelimeleri sayesinde pekiştirmeli bir dille reddediyor. Yani: "Evet, ben onlara bir söz söyledim. Ama bu söz senin bana emrettiğin mesajdan ibarettir ki, o da, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' mesajıdır. Böyle dedikten sonra beni ve annemi Allah'ın yanında ilâh edinmelerini nasıl söyleyebilirdim?"

Arkasından da, *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* diyor. Bu sözler, onun *"senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim."* şeklindeki sözle-

rini tamamlayan bir reddiye niteliğindedir. Çünkü bu sözlerin anlamı şudur: Bana atfedilen sözlerin hiçbirini ben onlara söylemedim. Onlara söylediklerim, senin emrettiklerindir. Bunlar da, *"Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin."* mesajıdır. Bu mesaj dışında bana bir emir verilmedi. Aralarında kaldığım sürece onlarla tek ilişkim şahitlik ve denetlemedir. Canımı alınca onlardan koptum. Artık onların tek gözetleyicisi ve şahidi sen oldun. Senin bu şahitliğin sürekli ve geneldir. Canımı almadan önceki ve sonraki bütün zamanları kapsadığı gibi onları ve diğer her şeyi de kapsar.

Söz bu noktaya gelince İsa Peygamber (a.s) bu sözleri, şimdiye kadar dile getirdiği şekilleri tamamlayacak nitelikte olan bir başka şekilde reddediyor. Kesin bir ret niteliği taşıyan bu ifade, *"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarıdır..."* şeklindedir. İsa Peygamber (a.s) -cümlelerin akışının teyit ettiğine göre- şöyle diyor: Durum anlattığım gibi olunca, artık ne benim onlarla ve ne onların benimle bir ilişkisi vardır, sen ve kulların baş başasınız. Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarıdır. Efendi ve Rab, emrine karşı çıkan, O'na ortak koşan kölelerini azaba çarptırmaya yetkilidir ve onlar böyle bir azaba müstahaktırlar. Eğer onları affedersen, hiç kimse seni kınayamaz. Çünkü sen azızsın, kimse sana üstün gelemes; hikmet sahibisin, yaptığın hiçbir iş yersiz ve boş olmaz, her zaman en uygun olanı yaparsın.

Bu açıklamalarımızda İsa Peygamberin (a.s) sözlerindeki kulluk edebinin ince örnekleri ortaya çıkıyor. Sözlerinin her cümlesini, en etkili bir üslûpla ve en sadık dille ifade etmiş, en güzel övgülerle donatmıştır.

Bu dualardan biri de Peygamberimizin yaptığı duadır. Kendisi ile birlikte müminleri de zikrettiği bu duayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de. Tümü Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandı. O'nun elçileri arasında hiçbirini ayırt etmeyiz (dediler). Ve dediler ki: İştittik ve itaat ettik. (Günahlarımızı) bağışlamayı dileriz, ey Rabbimiz! Varış ancak sanadır. Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemes. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük*

yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği yükü taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bize acı. Sen bizim mevlâmızsın; öyleyse kâfir topluluğuna karşı bize yardım et." (Bakara, 285-286)

Görüldüğü gibi, yüce Allah bu ayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) Kur'an'ın içerdiği bilgilere ve hükümlere bir bütün olarak inandığını naklediyor. Arkasından müminleri de Peygamberin (s.a.a) yanına koyuyor. Bu müminlerden kasıt sadece Peygamberimizin (s.a.a) çevresinde bulunan o günkü müminler değil, ayetlerin akışından anlaşıldığı üzere bu ümmete mensup bütün müminlerdir.

Bu durumun gerektirdiği sonuç şudur: Bu ayetlerde zikredilen ikrarlar, övgüler ve dualar bir bölüm müminler tarafından hâl dili ile söylenmiş olarak naklediliyor. Gerçi müminlerin diğer bir bölümünün bu ifadeleri kendi dilleri ile söylemiş olmaları mümkündür. Veya Peygamberimiz (s.a.a) bu ifadeleri hem kendisi, hem de müminler adına doğrudan Rabbine söylemiş olabilir. Çünkü müminler iman etmekle Peygamberimizin temiz ve mübarek nefsinin ağacının dalları olmuşlardır.

Bu iki ayetin içeriğinde, Ehlikitap ile bu ümmetin müminlerinin, Allah'ın kutsal kitaplarında yer alan mesajları karşısındaki tutumlarının birbirleri ile karşılaştırıldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu iki kesim, kendilerine indirilen kutsal kitap karşısında takındıkları kulluk edebi bakımından birbirleri ile karşılaştırılıyorlar. Bunu şundan anlıyoruz: Yüce Allah bu iki ayette bu ümmetin mensuplarını överken ve onların yükümlülüklerini hafif tuttuğunu ima ederken, surenin daha önceki ayetlerinde Ehlikitab'ı azarlamakta, hatta kınamaktadır.

Dolayısıyla buradaki övgüler tamamıyla oradaki yergilerin karşısında yer almıştır. Şöyle ki, Bakara suresinde söz konusu edilen önceki ayetlerde Ehlikitab'ın melekler arasında ayırım yaparak Cebrail'den nefret edip diğer melekleri sevdikleri belirtilmiştir. Aynı ayırımı Allah tarafından indirilen kutsal kitaplar arasında da yaparak Kur'an'ı inkâr ederken diğerlerine inanmışlardır.

Bunların yanı sıra Allah'ın peygamberleri arasında da ayırım yaparak Musa Peygambere (a.s) veya Musa ve İsa Peygamberlere inanırken, Hz. Muhammed'i (s.a.a) inkâr etmişlerdir. Ayrıca ilâhî hükümler arasında da ayırım yaparak Allah'ın kitaplarında yer alan hükümlerin bazılarını inanırken, diğer bazılarını inkâr etmişler ve bütün bu

nedenlerden dolayı yerilmişlerdir. Oysa bu ümmetin müminleri Allah'a, meleklerle, kutsal kitaplara ve peygamberlere hiçbir ayırım yapmadan inanmışlardır. [Nitekim bu iki ayette bu hususa işaret edilmektedir.]

Bu ümmetin müminleri, kendilerine indirilen hak bilgilere teslim olarak Rablerine karşı edepli davrandıkları gibi, kendilerine önerilen hükümleri kabul ederek de edepli davrandılar. Çünkü Yahudiler gibi *"İşittik ve karşı geldik."* değil, *"İşittik ve itaat ettik."* dediler. Arkasından yine edepli davranarak kendilerini Allah'ın mülkiyeti altındaki kulları saydılar. O'na karşı hiçbir şeye malik olmadıklarını, ibadetlerini ve itaatlerini O'na karşı bir minnet meselesi yapmadıklarını belirtmek üzere, *"(Günahlarımızı) bağışlamayı dileriz, ey Rabbimiz!"* dediler; Yahudiler gibi, *"O bizi affedecek"*, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"*, *"Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi kesinlikle dokunmayacak."* ve benzeri nice saçma sözler söylemediler.

Yüce Allah daha sonra, *"Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına ve kötülük de kendi zararınadır."* buyuyor. İlâhî yükümlülük doğal olarak insanların yaratılıştan getirdikleri fitrata tâbidir. Bu da bilinen bir gerçektir ki, yaratılışın türü olan fitrat nelerle donanmış ise, sahibini onlara doğru çağırır. Hayatın mutluluğu da kesinlikle bundadır.

Evet; eğer durum daha büyük bir önem vermeyi gerektirecek nitekte veya emrin muhatabı olan kul, fitratın hükmü ve kulluk konumu dışına çıkmış olursa, o zaman fitrat yönünden gelecek başka bir hükümle Mevlâ veya yetkili merci, kula normal gücünü aşan bir yükümlülüğü yöneltebilir. Meselâ, sırf şüpheyi kapılmakla ihtiyata uymasını emredebilir veya meseleye olağanüstü derecede önem verildiği takdirde unutmadan ve hatadan kaçınmasını şart koşabilir. İslâm şariatında adam öldürme, namus ve mal konularında ihtiyat esasına göre işlem yapılmasının gerekli oluşu gibi. Veya inatlılığı sürdüren ve ısrarla soru soran fertlere ağır yükümlülükler yükleyebilir ve onları şiddetli baskı altına alabilir. Yüce Allah'ın İsrailoğulları hakkında haber verdiği bazı ağır yükümlülükler bunun örnekleridir.

Kıscası, her halükârda *"Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez."* ifadesi[nin kime ait olduğu hususunda iki ihtimal vardır:] Ya Peygamberimiz (s.a.a) ile müminlerin sözlerinin

uzantısıdır. Onlar bu ifadeyi, *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki sözlerine giriş olsun diye dile getirmişlerdir.

Bir diğer maksatları da Allah'a övgü olması ve Allah'ın, insanları güçlerinin yetmediği konulardan sorumlu tutacağı ve zor yükümlülükler yükleyeceği yolundaki asılsız şüphenin giderilmesidir. Bu asılsız kuşku şöyle giderilmiş oluyor: Allah hiç kimseye gücünü aşan bir yük yüklemez. *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki isteğe gelince; bu istek, hüküm yönünden veya inatçı yükümlüler yönünden kaynaklanan ikinci dereceden hükümlerle ilgilidir; yoksa Allah tarafından emredilen temel hükümlerle ilgili değildir.

Ya da [yüce Allah'ın kendi sözüdür ki,] Peygamberimiz (s.a.a) ile müminlerin *"(Günahlarımızın) bağışlanmasını dileriz, ey Rabbimiz!"* şeklindeki sözleri ile *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki sözleri arasına konulmuştur. Bununla az önce anlattığımız faydayı sağlaması ve Allah'ın onlara yönelik bir edep öğretmesi amaçlanmıştır. Bu durumda da bu cümle onlar tarafından söylenmiş bir söz yerine geçer. Çünkü onlar Allah tarafından indirilen sözlere inanmış kimselerdir ve bu söz de O'ndan gelmiştir. Bu ihtimallerin hangisi geçerli olursa olsun, bu söz onların dualarının ve sözlerinin dayanaklarından biridir.

Arkasından diğer duaları, başka bir ifadeyle diğer istekleri şöyle zikrediliyor: *"Rabbimiz!... bizi sorumlu tutma."*, *"Rabbimiz! Bize... ağır yük yükleme"*, *"Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği yükü taşıtma. Bizi affet."* Bu isteklerinden maksatları unutarak, yanılarak ve diğer zorlaştırıcı faktörler yüzünden işledikleri günahların affedilmesi olsa gerek. *"Bizi bağışla. Bize acı."* Yani, diğer günahlarımızı ve hatalarımızı bağışla.

Daha önceki, *"(Günahlarımızı) bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz!"* şeklindeki sözlerine dayanarak burada bağışlama dileğini tekrarlamış oldukları söylenemez. Çünkü o söz, müminlerin durumu ve Rablerine karşı takındıkları edep ile Ehlikıtab'ın Rablerine karşı ve kendilerine indirilen kutsal kitaba karşı takındıkları edep arasında bir karşılaştırma yapılması amacına yönelik onlardan aktarılmıştır. Üstelik dua makamı, başka makamların aksine tekrarlara müsaittir.

Bu duada açıklamaya gerek kalmayacak derecede tam bir kulluk

edebi sergilenmiş, art arda rububiyet makamına sığırılmış, Allah'ın mülkiyetine ve veliliğine itiraf edilmiş, Allah'ın yüceliği karşısında kul olmanın zillet ve zavallılık konumunda durulmuştur.

Kur'ân'da Peygamberimize (s.a.a) yönelik birçok ilâhî edeplendirme örnekleri ve yüce eğitimler vardır. Bunlar bazen Allah'a yönelik çeşitli övgüler, bazen de Allah'a sunulmuş dilekler şeklinde karşımıza çıkar. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar. dilediğini alçaltırsın; bütün hayırlar sadece senin elindedir. Gerçekten sen, her şeye güç yetirensin. Geceyi gündüze katar-sın..."* (Âl-i İmrân, 26-27) *"De ki: Allah'ım, ey gökleri ve yeri yoktan var eden, görülmeyeni ve görüleni bilen! Ancak sen ayrılığa düştükleri şeylerde kullarının arasında hükmedersin."* (Zümer, 46) *"De ki: Hamdolsun Allah'a ve selâm olsun O'nun seçtiği kullarına."* (Neml, 59) *"De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir."* (En'âm, 162) *"De ki: Rabbim, ilmimi artır."* (Tâhâ, 114) *"Ve de ki: Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım."* (Mü'minun, 97) Kur'ân'da bu anlamdaki ayetler pek çoktur.

Bu ayetlerin ortak özelliği çok güzel ve üstün bir edebi içermeleridir ki Allah, Peygamberimizi (s.a.a) bu edep üzerine eğitmiş ve Peygamberimiz de ümmetini bu edebi edinmeye çağırmıştır.

7- Buradaki konumuz; peygamberlerin, kavimleri ile yaptıkları konuşmalarda Rableri tarafından gözettileri edep kurallarıdır. Bu da geniş bir konudur. Bu konu, Allah'ı övme ile ilgili edebîn uzantısı olsa da, bir başka açıdan sözlü tebliğden etkisi az olmayan, hatta sözlü tebliğin etkisini güçlendiren amelî tebliğin önemli bir bölümüdür.

Kur'ân'da bu konu ile ilgili birçok örnekler vardır. Nitekim yüce Allah, Nuh Peygamber ile kavmi arasındaki konuşmalar hakkında şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: 'Ey Nuh, bizimle mücadele ettin. Hem bizimle mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğru sözlülerden isen, bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir.' (Nuh) dedi ki: Onu size, dilediği takdirde ancak Allah getirir; siz O'nu âciz bir hâle getiremezsiniz. Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermeyi istesem de benim öğüdüm size yarar sağlamaz. O'dur sizin Rabbiniz ve O'na döndürüleceksiniz."* (Hûd, 34)

Nuh Peygamber (a.s) bu sözlerinde kendisini âciz hâle getirmek

amacıyla kavminin şahsına izafe ettiği azap verme yetkisini reddedererek bu yetkiyi Rabbine izafe ediyor. *"dilediği takdirde"* ve *"siz O'nu -yani Allah'ı- âciz bir hâle getiremezsiniz."* şeklindeki ifadelerle, Rabbine karşı takındığı edebi ileri dereceye vardiıyor. Bundan dolayı azaba çarptırma yetkisini "Rabb" ismine değil, Allah ismine izafe ediyor. Çünkü bütün cemal ve celâl sıfatları Allah isminde son buluyor.

Üstelik kendisinin mucize ortaya koyma gücünü reddederek, bu gücün sadece Allah'a ait olduğunu vurgulamakla yetinmeyip, Allah'ın dileği ile örtüşmediği takdirde yapacağı nasihatın kavmine faydalı olmayacağını ifade ediyor. Böylece kendinin güçsüz olduğu ve bütün gücün Rabbine ait olduğu gerçeğini kesin bir dille tamamen erdirmiş oluyor ve bu ifadelerini, *"O'dur sizin Rabbiniz ve O'na döndürüleceksiniz."* ifadesi ile gerekçelendiriyor.

Bu konuşma, Allah'ın yanında halka yönelik güzel edeple dopdolu bir diyalogdur. Nuh Peygamber (ona selâm olsun), bu konuşmayı kendilerine mücadele açtığı kavminin zorbaları ile yapıyor. O, peygamberler (hepsine selâm olsun) içerisinde tevhide davet konusunda mücadele kapısını açan, Kur'an'da anlatıldığı üzere putperestliğe karşı başkaldıran ilk peygamberdir.

Bu konu, peygamberlerin (hepsine selâm olsun) edebini inceleyenlerin büyüteç altına alacakları en geniş alandır. Bu alanda onların adep ve kemâl dolu gidişatlarının en ince örnekleri ile karşılaşırız. Çünkü onların bütün sözleri, davranışları, hâl ve hareketleri kulluk murakabesi ve huzuru esasına dayanır. Görünümün Rabbinden gaip, yüce Rabbi de kendisinden gaip bir kimsenin davranışları gibi olması bunu değiştirmez. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nun yanında bulunanalar, O'na kulluk etmekten büyüklenmez ve yorulmazlar. Gece ve gündüz tesbih ederler, hiç ara vermezler."* (Enbiyâ, 19-20)

Yüce Allah Hud, Salih, İbrahim, Musa, Şuayb, Yusuf, Süleyman, İsa, Muhammed (s.a.a) ve diğer peygamberlerin (hepsine selâm olsun) sıkıntı, rahatlık, savaş, barış, gizli, açık, müjdeleme ve uyarma gibi değişik durumlarda gerçekleştirdikleri birçok karşılıklı konuşmaları bize naklediyor.

Meselâ şu ayet üzerinde iyice düşün: *"Bunun üzerine Musa, çok kızgın ve üzüntülü bir hâlde kavmine döndü. (Onlara) dedi ki: Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Süre mi*

size uzun geldi, yoksa Rabbinizden üzerinize bir gazabın inmesini mi istediniz de bana verdiğiniz söze ters davrandınız?" (Tâhâ, 86) Bu ayette kavminin yanına öfke ve kızgınlıkla dopdolu dönen Musa Peygamberin (a.s), bu durumda bile Rabbini hatırlamakta edepli davranmaktan geri kalmadığı, bu durumunun kendisini Rabbini anma yönünde edepli olmaktan alıkoymadığı anlatılıyor.

Bunun bir başka örneği de şu ayetlerdir: *"Yusuf'un evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları kilitleyip 'Haydi gelsene!' dedi. (Yusuf,) 'Allah'a sığınırım, Rabbim bana güzel bir barınak sağladı. Zalimler iflâh olmazlar' dedi."* (Yûsuf, 23) *"Dediler: 'Vallahi, Allah seni bizden üstün kıldı. Doğrusu biz hep suçlu idik.' (Yusuf) dedi ki: 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlar. O, merhametlilelerin en merhametlisidir.'"* (Yûsuf, 91-92)

Bu ayetlerin ilkinde Yusuf Peygamberin insanın aklını başından alan ve bütün direnme gücünü yok eden kadın çağrısı sırasında takvayı elden bırakmadığı, ikinci ayette ise Rabbini anmada ve kardeşleri karşısındaki edepli tutumu anlatılıyor.

Diğer bir örnek de şu ayettir: *"(Süleyman) tahtı yanında kurulmuş görünce, dedi ki: Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü diye beni sınamak istiyor. Şükreden kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, Rabbim zengindir (onun şükürüne muhtaç değildir) ve kerimdir (bağışı karşılıksızdır)."* (Neml, 40) Süleyman Peygamberi düşünelim. Kendisine büyük bir mülk, etkili bir otorite ve şaşırtıcı bir güç verilmiş. Bunlara dayanarak Saba Kraliçesinin tahtının Saba'dan Filistin'e getirilmesini emrediyor ve bu taht göz kırpması süresinden daha kısa bir zamanda önüne getiriliyor. Fakat bu üstün iktidara rağmen büyüklük duygusuna ve kendini beğenmişlik kompleksine kapılarak Rabbini unutmuyor. Tersine hemen adamları arasında Rabbini en güzel övgülerle övüyor.

Ardından Hz. Süleyman'ın (a.s) bu tutumunu, Nemrud ile İbrahim Peygamber (a.s) hikâyesinde Nemrud tarafından sergilenen şu tutumla karşılaştır: *"Allah kendisine hükümdarlık verdi diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? Hani İbrahim, 'Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür.' demişti. O da, 'Ben de diriltir ve öldürürüm.' demişti."* (Bakara, 258) Nemrud bu sözleri zindandan iki kişi getirterek birini öldürüp öbürünü sağ bıraktığı sırada

söyledi.

Ya da bu tutumu Mısır Firavunu'nun Allah tarafından bize nakledilen şu sözleri ile karşılaştır: *"Firavun, kavminin içinde bağırıp dedi: Ey kavmim! Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Yahut ben, şu aşâğılık, neredeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim? (Eğer söyledikleri doğru ise,) üzerine altın bilezikler atılmalı... değil miydi?"* (Zuhruf, 53) Firavun, Mısır hükümdarlığı, oranın nehirleri ve kendisi ile yakınlarının sahip olduğu bir miktar altınlarla böbürlenerek, Allah'ın bize naklettiği üzere hiç tereddüt etmeden, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* (Nâziât, 24) diyor. Oysa Musa Peygamberin günden güne ortaya koyduğu tufan (su baskını), kanatlı çekirge ile kanatsız çekirge, kurbağa ve benzeri böcek baskını gibi mucizeler karşısında zillete sürükleniyordu.

Peygamberlerin tutumuna bir başka örnek de şu ayetlerdir: *"Mağarada bulundukları bir sırada arkadaşına şöyle diyordu: Üzülme, Allah bizimle beraberdir."* (Tevbe, 40) *"Hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti... (Peygamber) bunu eşine haber verince eşi, 'Bunu sana kim bildirdi?' demişti. O da, 'O her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan bana bildirdi.' demişti."* (Tahrîm, 3) O korkulu gündeki endişe ve dehşet Peygamberimizi (s.a.a), Allah'ın kendisi ile beraber olduğunu hatırlatmaktan alıkoymadığı gibi, tehdidi altında bulunduğu tehlikeden dolayı paniğe kapılmadı. İkinci ayette de eşlerinden birine gizlice verdiği sır konusunda da Allah'ı hatırlama edebini aynen gözettiğini görüyoruz.

Kur'ân'da anlatılan diğer peygamberlerle (hepsine selâm olsun) ilgili hikâyelerde de bu örneklerdekine benzer çarpıcı bir edebî ve onurlu uygulamaların sergilendiği görülür. Eğer söz çok uzamış olmasaydı, o peygamber hikâyelerini anlatır, arkasından ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutardık.

8- Bu bölümde, peygamberlerin insanlarla ilişkilerinde ve karşılıklı konuşmalarında gözettikleri edep kurallarına değineceğiz. Bu bölümün örnekleri, peygamberlerin Kur'ân'da nakledilen kâfirlerle yaptıkları tartışmalar, müminlerle diyalogları ve bizlere aktarılan hayatlarından, gidişatlarından bazı kesitlerdir.

Önce konuşmalarda gözettikleri edep kurallarını ele alalım. Peygamberlerin zorbalarla ve cahillerle yaptıkları konuşmaların Kur'ân-

daki örneklerini incelediğimizde, onların karşılardakilere hiç ağır söz söylemediklerini; küfür, hakaret ve kaba ifade yöneltmediklerini görürüz. Oysa karşıtları onlara bol bol küfretmişler, onları suçlamışlar, alaya ve hakarete maruz bırakmışlardır. Böyleyken onlara en güzel sözlerle ve yapıcı öğütlerle karşılık vermişler, onları selâmlayarak yanlarından ayrılmışlardır. Kendini bilmezler ve cahiller onlara sataşp laf attıklarında, "selâm" derler, yumuşak sözlerle karşılık verirler.

Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kavminin -yani Nuh'un kavminin- ileri gelen kâfirleri dediler ki: 'Biz senin sadece bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de göremiyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.'* (Nuh) dedi ki: *Ey kavmim! Bir düşünün! Ya ben Rabbinden gelen açık bir delil üzerindeysem, eğer katından bana bir rahmet vermiş de o (rahmet) sizin gözlerinizden saklanmışsa! Şimdi siz onu istemezken, biz sizi ona zorla mı ulaştıracağız?"* (Hûd, 27-28)

Yüce Allah, Hud Peygamberin kavmi olan Âdoğullarının sözlerini bize şöyle naklediyor: *"(Senin hakkında,) 'Seni tanrılarımızdan biri kötü çarpmış!' demekten başka söz bulamıyoruz. Hud dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki, ben O'nun dışında ortak koştüğünüz şeylerden uzağım."* (Hûd, 55-54) Âdoğulları, ilâhlarından birinin Hud Peygamberi (a.s) çarptığını söylemekle, onun delilik, sefihlik (beyinsizlik) ve benzeri bir hastalığa yakalanarak aklî dengesini yitirmiş biri olduğunu kastediyorlar. [Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmuştur: *"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: 'Biz seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.'* (Hûd,) *'Ey kavmim! Bende bir beyinsizlik yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."* (A'râf, 67-68)]

Kur'ân'da İbrahim Peygamberin babası Azer'in sözleri şöyle naklediliyor: *"(Babası,) 'Ey İbrahim, dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzak dur.'* (İbrahim,) *'Selâm sana (esen kal), dedi, Rabbinden senin için bağışlanma dileyeceğim. Hiç şüphesiz, O bana karşı çok lütfkârdır."* (Meryem, 45-46)

Yüce Allah, Şuayb Peygamberin kavminin sözlerini şöyle nakleliyor: *"Dediler ki: 'Ey Şuayb! Senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz, biz seni içimizde cidden zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşılayarak öldürürdük.'* (Şuayb,) *'Ey kavmim! Size göre kabilem Allah'tan daha mı değerli, ki O'nu arkanıza atıp unutunuz...' dedi.*" (Hûd, 91-92)

Başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: 'Âlemlerin Rabbi (dediğin) de nedir?' dedi. Musa, 'Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir...' dedi. (Firavun,) 'Size gönderilen bu elçiniz kesinlikle bir delidir.' dedi. Musa, 'Eğer düşünürseniz O, doğunun, batının ve ikisi arasındaki bütün varlıkların Rabbidir.' dedi.*" (Şuarâ, 23-28)

Kur'ân'da Meryem'in kavminin sözleri şöyle naklediliyor: *"Dediler ki: 'Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz değildi.' Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Dediler ki: 'Beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?' (O sırada çocuk) dedi ki: Ben Allah'ın kuluym. O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı..."* (Meryem, 28-30)

Yüce Allah müşriklerin kâhin, deli ve şair gibi hakaretleri karşısında Peygamberimizi (s.a.a) şöyle teselli ediyor: *"Sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar, 'O bir şairdir, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz.' mu diyorlar? De ki: 'Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.*" (Tûr, 29-31)

Yine bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"(O) zalimler (müminlere) 'Siz ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız.' dediler. Senin hakkında bak nasıl benzetmeler getirdiler? Artık onlar sapmışlardır ve bir daha doğru yolu bulamazlar.*" (Furkan, 8-9)

Kur'ân bize, peygamberlere yapılan bu türden birçok küfür, iftira ve hakaret içerikli ifadeyi naklediyor. Fakat peygamberlerin (hepsine selâm olsun) bu tür saldırılara kaba sözlerle, ağır cevaplarla karşılık verdiklerine hiç rastlanmamıştır. Onlar bu hakaretlere, kendilerine hayırlı sözleri ve güzel edebi telkin eden ilâhî eğitime uyarak doğru sözlerle, yumuşak ve mantıklı ifadelerle karşılık vermişlerdir. Nitekim yüce Allah, Hz. Musa ile Harun'a (her ikisine de selâm olsun) hitap ederek şöyle buyuruyor: *"Firavun'a gidin. Çünkü o gerçekten azdı.*

Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar." (Tâhâ, 43-44) Peygamberimize (s.a.a) de şöyle buyuruyor: *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmet için onlardan yüz çevirirsen, kendilerine yumuşak bir söz söyle."* (İsrâ, 28)

Peygamberlerin tartışmalarda ve hitaplarda gözettikleri bir edep kuralı da şudur: Onlar kendilerini halkın seviyesine indirerek her kesime anlayış düzeyine göre hitap ederlerdi. Nuh'un ve diğer peygamberlerin halk kesimleri arasındaki farklılıkla gözetilen tartışmaları incelenince, bu gerçek açıkça görülür. Nitekim Sünnî ve Şîî kaynaklardan gelen bir rivayete göre Peygamberimiz (s.a.a) *"Biz peygamberler, insanlara akıllarının düzeyine göre söz söylemekle emrolunduk."* buyurmuştur.

Bilmek gerekir ki, peygamberlik görevi insanları hakka iletmek, hakkı açıklamak ve savunmak esasına dayanır. Buna göre peygamberlerin çağrılarında hak ile donanmaları, batıldan sıyrılmaları, sapıklık tuzaklarının her türlüşünden uzak durmaları gerekir. Böyle olmak ister insanların hoşuna gitsin, ister onları kızdırsın; ister hoşnutlukları ile, ister hoşnutsuzlukları ile sonuçlansın önemli değildir. Bu konuda yüce Allah, peygamberlerine en ağır yasaklamayı ve en etkili uyarıyı yöneltmiştir. Hatta hakkı desteklemek amacı ile olsa bile, peygamberleri sözle ve fiilen batıla uymaktan men etmiştir. Çünkü hak yolunda olsun veya olmasın, batıl batıldır. Hakka çağırmak, hak yolunda olsa bile batılı caiz görmekle bağdaşmaz. Batıl aracılığı ile ulaşılan ve batılın sonucu olarak ortaya çıkan hak hiçbir bakımdan hak değildir.

Bu yüzden yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, (insanları) yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."* (Kehf, 51) *"Eğer seni sebatkâr kılmısaydık, gerçekten neredeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın."* (İsrâ, 74-75) Buna göre hak konusunda müsamahakârlık, umursamazlık ve taviz olmaz ve batıla saygı gösterilmez.

Bundan dolayı yüce Allah, çağrısının görevlileri ve dininin önderleri olan peygamberlerini (hepsine selâm olsun) hakka uyma ve onu destekleme yollarını kolaylaştıran şeylerle donatmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın, kendisine farz kıldığı bir işi pey-*

gamberin uygulamasında bir güçlük yoktur. Bu, Allah'ın sizden öncekiler için de geçerli olan bir yasasıdır. Allah'ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir. O peygamberler, Allah'ın buyruklarını tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar. Allah yeterli hesap görücüdür." (Ahzâb, 39) Bu ayetlerde haber veriliyor ki, peygamberler Allah'ın kendilerine farz kıldığı işleri zor bulmazlar, sırf O'ndan korkarlar, O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar; neye mal olursa olsun ve başlarına ne getirirse getirsin, hakkı açıklamalarına hiçbir şey engel olamaz.

Arkasından Allah onlara giriştikleri işte zafer vaat ediyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Andolsun ki biz, peygamber kullarımıza kesin söz vermişizdir: Elbette onlara yardım edilecektir ve bizim ordumuz kesinlikle galip gelecektir."* (Sâffât, 171-173) *"Biz peygamberlerimize... kesinlikle yardım ederiz."* (Mü'min, 51)

Bundan dolayı elimizdeki bilgilere göre peygamberlerin hakkı açıklamakta ve doğruyu söylemekte hiçbir şeye aldırış etmediklerini görürüz. İsteddiği kadar sözleri halkın hoşuna gitmesin, hatta onlara acı gelsin. Nitekim Kur'ân'da Nuh Peygamberin, kavmine *"Fakat ben sizin cahil bir topluluk olduğunuzu görüyorum."* (Hûd, 29) dediği naklediliyor. Hud Peygamber de, *"Siz yalan uyduranlardan başkası değilsiniz."* (Hûd, 50) diyor. Yine Hud Peygamber kavmine şunları söylüyor: *"Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmedeği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda mı benimle tartışıyor sunuz?"* (A'râf, 71) Lut Peygamberin de, *"Sizler haddi aşan bir toplumsunuz."* (A'râf, 81) dediği naklediliyor. İbrahim Peygamberin ise kavmine, *"Size de, Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?"* (Enbiyâ, 67) dediği naklediliyor. Musa Peygamberin de kendisine, *"Ey Musa, ben senin büyülenmiş bir kişi olduğunu sanıyorum."* (İsrâ, 101) diyen Firavun'a verdiği cevap şudur: *"(Musa) dedi ki: Bunları, birer ibret olmak üzere, ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdiğini kesinlikle biliyorsun. Ey Firavun, ben de senin hakikaten mahvolduğunu -yani hakka imandan alıkonmuş, kovulmuş ve mahvolmuş biri olduğunu sanıyorum."* (İsrâ, 102) Kur'ân'da böyle örneklerin sayısı çoktur.

Bunların hepsi hakka karşı gözetilen edebe ve ona uyma kararlılığına dayanıyor. Haktan da daha üstün bir istek, ondan daha şerefli ve

değerli bir amaç olamaz. Bu sözlerin bazıları insanlar arasında geçerli olan edep kurallarına aykırı görülebilir. Çünkü bu gibi insanlar, batıl yanlılarına yağcılık yaparak, bozgunculara ve yıkıcılara yordakçılık yapmayı davranış siyaseti kabul ederek hayatlarını nefislerinin arzularına ve maddî çıkar eğilimlerine dayandırmışlardır.

Sözün kıyası, bu incelemenin başında dediğimiz gibi edep ancak faydalı sözde ve iyi işte varolabilir. Bu yüzden içinde vücut bulduğu ve şeklini aldığı toplumların hayat tarzlarına, görüşlerine ve inançlarına göre değişiklik gösterir. Dinî toplumun dayanağı olan ilâhî çağrı, inançta ve davranışta hakka bağlıdır. Hak, batıla karışmaz, ona dayanmaz ve onunla desteklenmez. Dolayısıyla onu açıklamaktan ve ona uymaktan başka çare yoktur. İşte dinî toplumda ortaya çıkacak edep, en iyi şekilde hak yolu izlemek ve en zarif görüntüyü yansıtmaktır. Yumuşaklıktan ve sertlikten birini seçmenin doğru olduğu durumlarda yumuşak sözü tercih etmek, hızlı ve yavaş davranmanın mümkün olduğu hâllerde hayırda çabuk olmayı seçmek gibi.

Nitekim yüce Allah, şu ayette bunu emrediyor: *"Bu levhalar da Musa'ya her konuya ilişkin öğüt, her konuda ayrıntılı açıklama yazdık. Bunlara sımsıkı sarıl ve kavmine de onlara en güzel biçimde uymalarını emret."* (A'râf, 145) Yüce Allah bu ilkeye sarılan kullarını da şöyle müjdeliyor: *"Sözünü dinleyip de en güzeline uyan kullarını müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır ve gerçek akıl sahipleri de onlardır."* (Zümer, 17-18) Buna göre batılda edep olmadığı gibi, hakla batılın karışımında da edep yoktur. Çünkü katıksız hakkın dışında kalan şey hakkın velisinin hoşuna gitmeyen bir batıldır. Zira O, *"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?"* (Yûnus, 32) diye buyuruyor.

İşte hak peygamberlerini açık sözlülüğe ve doğru konuşmaya çağıran faktör budur. Bu üslûbun bazı durumlarda yağcılık, umursamazlık ve din dışı toplumlarda geçerli olan yalancı edep geleneğine ters düşmesi önemli değildir.

Peygamberlerin insanlarla ilişkilerinde ve onlarla aralarındaki davranışları sırasında gözettileri diğer bir edep kuralı da zayıflar ile güçlüleri eşit saymak, ilim ve takva sahiplerine diğerlerinden daha çok saygı göstermektir. Onlar, kulluk ve insanların nefislerinin terbiyesi esasına dayandıkları için bunun sonucu olarak zengin ile fakir, büyük

ile küçük, erkek ile kadın, efendi ile köle, yöneten ile yönetilen, amir ile memur, hükümdar ile halk hakkında eşit hüküm verirler. Böyle olunca da artık ayrımcı niteliğin ve sosyal ayrıcalıkların sadece güçlülere mahsus olması geleneği geçerliğini yitirir.

Dolayısıyla varlık ile yokluğun, mahrumiyet ile nimeti ele geçirmenin, mutluluk ile bedbahtlığın, zenginlik ile yoksulluk ve güçlülük ile zayıflık sıfatları arasında bölünmesi ortadan kalkar. Güçlüler ve zenginler her konumda en üstün olmazlar. Her yaşama alanının en bol nimetlisine konmazlar. Her çalışmanın en rahatına ve en kolayına getirilmezler. Her görevin en hafifine atanmazlar. Bunun yerine insanların tümü bu alanda eşit olurlar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir diğiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en üstün olanınız en çok korunanınızdır."* (Hucurât, 13)

Böylece güçlülerin, güçlerine dayanarak büyüklük taslamaları, zenginlerin servetleri ile böbürlenerek övünmeleri, hak karşısında tevazua, affa ve rahmete koşmaya, hayır alanlarında yarışmaya, Allah yolunda cihat etmeye ve O'nun rızasını kazanma arzusuna dönüşür.

O zaman fakirler zenginler gibi saygı görür. Zayıflara karşı zenginlere gösterilen edebin aynısı gösterilir. Hatta zayıflara ve fakirlere daha çok şefkat, merhamet ve cana yakınlık gösterilir. Yüce Allah bu konuda Peygamberimizi şöyle eğitiyor: *"Nefsini, sabah akşam Rablerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla bir arada olmaya candan sabret). Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz, keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye boyun eğme."* (Kehf, 28)

"Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur ve senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın!" (En'âm, 52), *"Sakın onlardan bazı çiftlere verdiğimiz dünya nimetine göz dikme. Onlar için üzülmeye ve müminlere (karşı alçakgönüllülük) kanadını indir. Ve de ki: Ben açık sözlü bir uyarıcıyım."* (Hicr, 88-89)

Bu güzel edebi, Kur'ân'da nakledilen Nuh Peygamber (a.s) ile kavmi arasındaki şu konuşma da yansıtmaktadır: *"Kavminin ileri gelen kâfirleri dediler ki: 'Biz senin sadece bizim gibi bir insan oldu-*

ğunu görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de göremiyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.' (Nuh) dedi ki: *Ey kavmim! Bir düşünün! Ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeysen, eğer katından bana bir rahmet vermiş de o (rahmet) sizin gözlerinizden saklanmışsa! Şimdi siz onu istemezken, biz sizi ona zorla mı ulaştıracağız? Ey kavmim! Buna karşı sizden bir mal da istemiyorum. Benim ücretimi Allah verecektir. Ben inananları kovacak değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben -yoksulları ve kâfirleri hor görmenizde- sizi cahillik eden bir topluluk olarak görüyorum. Ey kavmim! Eğer ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunacaktır? (Bunu hiç) düşünmüyor musunuz? Size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem. Ben bir meleğim, de demiyorum. -Yani beni sizden ayıracak hiçbir ayrıcalık iddia etmiyorum, sadece size gönderilmiş bir peygamberim ben.- Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah onlara hayır vermeyecek' de demem. Allah, onların içlerinde olanı -yani onlardan umulan hayır ve saadeti- daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım takdirde ben, mutlaka zalimlerden biri olurum."* (Hûd, 27-31)

Ayrımcılığı reddetme bakımından bu ayetlerin bir başka benzeri de Şuayb Peygamberin (a.s) kavmine söylediği şu sözlerdir: *"Yasakladığım hareketleri kendim yaparak size ters düşmek istemiyorum. Tek isteğim, gücümün yettiği oranda (bozuklukları) düzeltmektir. Başarım Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve sadece O'na yöneliyorum."* (Hûd, 88) Yüce Allah, Peygamberimizi (s.a.a) insanlara tanıtmak üzere şöyle buyuruyor: *"Andolsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir; size düşkün, müminlere karşı şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128) Başka bir ayet de şöyledir: *"İçlerinden bazıları da, Peygamberi incittiler, 'O (herkesi dinleyen) bir kulaktır' derler. De ki: (O,) sizin için hayır kulağıdır. Allah'a inanır, müminlere inanır. Sizden inananlar için de (o) bir rahmettir."* (Tevbe, 61)

Bir başka ayette, *"Sen yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem, 4) buyruluyor. Şu ayette ise deminden beri söylenenleri birleştiren bir ifade ile, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

buyruluyor.

Bu ayetler anlam bakımından her ne kadar Peygamberimizin (s.a.a) güzel ahlâkı ile ilgili olup, ahlâkın ötesinde bir kavram olan edebi ile ilgili olmasalar da -daha önce belirtildiği üzere- edep, ahlâkın türevidir. Ayrıca edebın kendisi ayrıntı nitelikli ahlâktan sayılmaktadır.

HADİSLER IŞIĞINDA RESULULLAH'IN ŞEMAILİ

Peygamber efendimizin (s.a.a) üstün ahlâkı ve güzel edebini yansıtan Kur'an ayetlerinin büyük bir kısmı, emir ve yasak şeklinde sunulmuştur. Bu yüzden bu bölümde, Peygamberimizin (s.a.a) üstün ahlâkı hakkında bütünsel bir fikir veren, onun güzel edebine işaret eden, aynı zamanda Kur'an ayetleriyle desteklenen örnekleri, onun (s.a.a) sünnetine dayanan rivayetlerden derlemeyi uygun gördük.

1- Meani'l-Ahbar adlı eserde Ebu Hâle Temimî'den, o da İmam Hasan b. Ali'den (ikisine de selâm olsun), diğer bir kanalda da İmam Rıza'dan, o da atalarından, onlar Ali b. Hüseyin'den, o Hasan b. Ali'den (hepsine selâm olsun), başka bir rivayet kanalında da Ebu Hâle'nin çocuklarından birinden, o da Hasan b. Ali'den (her ikisine selâm olsun) rivayet eder ki:

"Dayım Hind b. Ebu Hâle Peygamber efendimizi (s.a.a) iyi vasfeden biriydi. Ben de Peygamberin (s.a.a) vasıflarını özümseyip kalben bağlanırım diye onun bana Peygamberi anlatmasını çok istedim. Bu yüzden Peygamberin (s.a.a) nasıl biri olduğunu ona sordum. Dedi ki:

"Resulullah (s.a.a) iri ve heybetli birisiydi. Yüzü on dördündeki ay gibi parlardı. Orta boylu birinden daha uzun, ince uzun boylu birinden daha kısaydı. Baş büyükçeydi. Saçları ne kıvrıkcık, ne de düzdü, hafif dalgalıydı. Saçlarını salıverdiği zaman ortadan ayırırdı. Topladığı zaman da kulak memesini geçmezdi. Parlak ve berrak renkliydi. Alnı genişti. Kaşları ince, uzun ve genişti, bitişik değildi. İki kaşının arasında sinirlendiğinde belirginleşen bir damar vardı. Bu damar öyle bir parlaktı ki, dikkat etmeyenler onu burnunun devamı sanırlardı. Sakalları gürdü. Yanakları düz ve az etliydi. Ağzı nispeten büyük ve genelde dudakları hafifçe açıktı. Dişleri beyaz ve seyrekli. Göğsünün ortasından karna uzanan kılları inceydi. Boynu ceylan boynu gibi güzel, gümüş gibi parlaktı.

Dengeli bir vücut yapısı vardı. Cüsseli ve sağlam yapılıydı. Karnı ve göğsü dümdüzdü. İki omzunun arası genişti. Eklemleri iriydi. Geniş göğüslüydü. Vücudu oldukça güzel ve uyumluydu. Boyun çukurundan göbeğine kıldan bir çizgi uzanıyordu. Bunun dışında memeleri ve karnı kılsızdı. Kolları, omuzları ve göğsünün üst kısmı daha kıllıydı. Bilekleri uzundu. El ayası genişti. Elleri ve ayakları iriydi. Dört bir yanı düzgündü. Kemikleri düz ve çıkıntısızdı. Ayaklarının altı çukurdu (düz taban değildi). Ayakları genişti, suya bassa altından su kaynıyor gibi olurdu. Yere bastığında tam basardı. Ayağını kaldırdığında tam kaldırarak yere sürmezdi. Adımlarını denk atardı. Teenni ve vakarla yürürdü. Çabuk yol alırdı. Yürüdüğü zaman yokuş aşağı iniyor gibi yürürdü. Bir tarafa baktığında bütün vücuduyla o tarafa dönerdi. Bakışlarını yere indirirdi. Göğe baktığından çok yere bakardı. Bakışlarının çoğu anlıktı. Karşılaştığı kimseye ilk selâm veren o olurdu."

"Ona dedim ki: 'Şimdi de bana Peygamberimizin (s.a.a) konuşma tarzını anlat.' Dedi ki:

"Sürekli hüzünlüydü. Devamlı düşünceli olurdu. Dinlenmesi ve rahatı yoktu. Uzun süre sessiz kalırdı ve gerekmedikçe konuşmazdı. Avurtlarıyla söze başlar ve avurtlarıyla sözü tamamlardı (açık ve net konuşurdu). En açıklayıcı ve anlamlı sözlerle konuşurdu, sözünde fazlalık ve eksiklik bulunmazdı. Yumuşak huyluydu. Kaba ve aşağılayıcı değildi. Az dahi olsa onun katında nimet değerliydi. Hiçbir nimeti kötülemezdi. Tattığı yiyecekleri yermediği gibi övmezdi de."

"Dünya ve dünyalık şeyler onu öfkelenlendirmezdi. Hak çiğnendiği zaman da (gazabından) kimse onu tanımazdı ve onu alıncaya kadar kimse öfkesinin önünde duramazdı. Bir şeyi gösterdiğinde bütün eliyle işaret ederdi. Bir şeye hayret ettiği zaman elini ters çevirirdi. Konuştuğu zaman ellerini kavuşturur, sağ elinin ayasını sol elinin baş parmağının ayasına vururdu. Bir şeye kızdığı zaman ondan yüz çevirir, gözlerini yumardı. Gülmesi genellikle gülümse şeklindeydi. Gülmüsedığı zaman inci dişleri görünürdü."

Şeyh Saduk der ki: "Buraya kadar olan kısım, Kasım b. Menî'in İsmail b. Muhammed b. İshak b. Cafer b. Muhammed'den aktardığı rivayettir. Sonuna kadar geri kalan kısmı ise Abdurrahman'ın rivayeti-
dir."

İmam Hasan (a.s) der ki: "Bu rivayeti bir süre Hüseyin'e (a.s) açmadım. Sonra ona anlattım. Baktım ki, o bu rivayeti benden önce duymuş. Bunu nereden öğrendiğini sordum. Baktım ki, babasından (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) girişini, çıkışını, oturuşunu, şeklini sormuş, Peygamberimizle (s.a.a) ilgili olarak öğrenilmesi gereken hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır."

İmam Hüseyin (a.s) dedi ki: "Babama Peygamberimizin (s.a.a) bir yere nasıl girdiğini sordum. Buyurdu ki: Peygamberin (s.a.a) eve girmesi kendi elinde olan bir durumdu (dilediği zaman eve girerdi). Evine girdiği zaman zamanını üç kısma ayırırdı. Bir kısmını Allah için, bir kısmını ailesi için, bir kısmını da kendisi için ayırırdı. Sonra kendisi için ayırdığı kısmı kendisi ile insanlar arasında pay ederdi. Bunu özel dostları aracılığı ile bütün halka teşmil ederdi. Bu zamandan, onlardan esirgeyip sırf kendine sakladığı zaman olmazdı."

"Günlük hayatının ümmete ayırdığı kısmında faziletli kimselere öncelik vermesi onun (s.a.a) edebinin bir göstergesiydi. Onları da dindeki değerlerine göre ayırırdı. İçlerinde kimisi bir, kimisi iki ve kimisi de daha fazla ihtiyaç sahibi olurdu. Durumlarına göre onlarla ilgilenirdi. Onların durumlarını düzeltecek, kendilerini ıslâh edecek şeylerle uğraşmaya yöneltirdi. Ümmetinin hâlini sorardı. Onlar için gerekli olan şeyleri bildirmeye özen gösterirdi ve şöyle derdi: Burada bulunanlar benim sözlerimi bulunmayanlara bildirsin. İhtiyacını bana bildirmeye güçleri yetmeyenlerin ihtiyaçlarını bana bildirin. Çünkü bir yöneticiye, ihtiyacını bildirmeye güç yetirmeyen birinin ihtiyacını bildiren kimsenin kıyamet günü yüce Allah ayaklarını sabitleştirir. Onun yanında sadece bunlardan söz edilebilirdi. Hiç kimsenin bundan başka bir şey söylemesini kabul etmezdi. İnsanlar ihtiyaçlarını bildirmek için onun yanına girip çıkarlardı. Bir şey tatmadan evinden çıkan olmazdı. Aydınlanmış, hayra delâlet edebilecek bir hâlde evinden çıkarlardı."

"Ona, Peygamberimizin (s.a.a) evinden çıkarken nasıl hareket ettiğini de sordum. Buyurdu ki: Peygamberimiz (s.a.a) kendisini ilgilendirmeyen meselelerle ilgili olarak konuşmaktan kaçınırdı. İnsanları kaynaştırırdı, ayırıp dağıtmazdı. Her kavmin saygın kişilerine saygı gösterir, onları kavimlerine yönetici olarak atardı. İnsanlardan sakınır, kendisini onlardan korurdu. Ama güler yüzünü ve üstün ahlâkına uygun davranışını hiç kimseden esirgemezdi. Ashabının hâl hatırını so-

rardı. İnsanları başka insanlardan sorardı. İyi işlerin iyiliğini vurgular ve onu güçlendirirdi. Çirkin işlerin çirkinliğini söyler ve onu aşağılardı. İşlerinde ılımlıydı ve çelişkiye düşmezdi."

"Halkın gaflet edip batıla eğilim göstermelerinden endişe ettiği için durumlarından gafil kalmazdı. Haktan hiçbir eksikliğe gitmez, hakkın sınırlarını da aşmazdı. İnsanlar içinde ona en yakın ve dost olanlar, insanların en hayırlıları olurdu. Müslümanların en çok hayrını isteyenler, onun katında en üstün konuma sahip olurdu. Katında en saygın yere sahip olanlar, yardım ve destek bakımından en güzel örneği sergileyen kimseler olurdu."

İmam Hüseyin (a.s) der ki: "Ona (babam Hz. Ali'ye -a.s-), Peygamber efendimizin (s.a.a) oturuşunu da sordum. Buyurdu ki: Allah'ı anmadan oturmaz ve yerinden kalkmazdı. Bir mecliste kendisine yer ayırmaz ve başkalarının da yer beğenip ayırmalarına engel olurdu. Bir kavmin oturduğu yere geldiğinde kimsenin oturmadığı boş bir yere otururdu ve insanlara da böyle davranmalarını emrederdi. Yanında oturan herkesle ilgilenirdi. Yanında oturanların hiçbirisi, bir başkasının onun yanında kendisinden daha saygın ve daha değerli olduğunu düşünmezdi. Onun yanında oturan kimse, o oradan ayrılmadan yanında kalmaya devam ederdi. Ondan bir ihtiyacının giderilmesini isteyen kimse, ihtiyacını almadan veya en azından güzel bir söz duymadan dönüp gitmezdi."

"Güzel ahlâkıyla bütün insanları kuşatmıştı. İnsanlara bir baba gibi davranırdı. Hak söz konusu olduğunda bütün insanlar onun yanında eşitti. Onun oturduğu meclis, hilmin, hayânın, doğruluğun ve güvenirliliğin meclisi olurdu. Meclisinde sesler yükselmez, saygınlıklar çiğnenmezdi. Bir sürçme olduğunda onun tekrarı olmazdı. Orada oturanlar dengeli davranır ve sürekli olarak takva duygusuna bağlı kalırlardı. Mütevazı olur, büyüklere saygı gösterir, küçüklere merhamet ederlerdi. İhtiyaç sahiplerini kendilerine tercih eder ve yabancıları korurlardı."

"Sonra, Peygamberimizin (s.a.a) oturuşlarındaki davranışı nasıldı? diye sordum. Buyurdu ki: Daima güler yüzlüydü. Yumuşak huyluydu. Yanındaki insanlara son derece yumuşak davranırdı. Kırıcı, kaba, gü-rültücü değildi. Çirkin söz söylemez, kimseyi ne ayıplar, ne de överdi. Hoşuna gitmeyen, canının çekmediği bir şeyden hoşlanmadığını belli

etmezdi. Dolayısıyla ondan ümit kesilmezdi, ümit bağlayanlar ümitsizliğe kapılmazdı."

"Üç şeyden uzak dururdu. Gösteriş, çok mal biriktirmek, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmek. İnsanlar hakkında da üç şeyden uzak dururdu: Hiç kimseyi yermez, ayıplamazdı; hiç kimsenin kusurlarını ve ayıplarını araştırmazdı; ancak sevabını umduğu şeyler hakkında konuşurdu. Konuşmaya başladığı zaman yanında oturanlar başlarının üzerinde kuş varmış gibi pür dikkat kesilirlerdi. Ancak o sustuktan sonra konuşmaya başlarlardı. Onun yanında laf dalaşına girmez, çekişmezlerdi. Birisi konuşunca diğerleri, o sözlerini tamamlayınca kadar seslerini keserlerdi. Onun yanında birbirlerinin sırasını gözeterek konuşurlardı. Onların güldüğü şeye kendisi de gülerdi. Hayret ettikleri şeye o da hayret ederdi."

"Yabancı bir kimsenin istekleri ve konuşması kabaca da olsa ona karşı sabırlı davranırdı. Öyle ki kimi kaba yabancılara karşı ashabı harekete geçer, onu Peygamberden uzaklaştırmak isterlerdi. Ama o, 'Bir ihtiyaç sahibinin bir şey istediğini gördüğünüz zaman ona yardım edin.' buyururdu. Bir nimetin karşılığında teşekkür mahiyetinde olmadığı sürece kimsenin övgüsünü kabul etmezdi. Hiçbir kimsenin konuşmasını kesmezdi. Ancak o kimse hakkın sınırlarını aştığı zaman ya onu böyle konuşmaktan nehyeder veya yanından kalkardı."

"Ona Peygamberin (s.a.a) sükûtunu da sordum. Buyurdu ki: Onun sükûtu dört şeyden ileri gelirdi. Hilim, sakınma, değerlendirmeye düşünme. Değerlendirmeye gelince; insanları gözlemleme ve onları dinleme şeklinde olurdu. Düşünmeye gelince; kalıcı ve yok olup gidici olanın düşünürdü. [Hilme gelince;] hilim ve sabır nitelikleri onda birleşmişti, hiçbir şey onu öfkelenmez, metanetini kırmazdı. Sakınmaya gelince; dört şeyde kendisini gösterirdi: Güzele uyardı ki, insanlar onu örnek alsınlardı. Çirkini terk ederdi ki, insanlar ondan kaçsınlardı. Ümmetin ıslâhı üzerinde düşünürdü. Dünya ve ahiret hayrına olacak işleri yapardı."

Ben derim ki: Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin müellifi bu hadisi Muhammed b. İshak b. İbrahim Taleganî'nin kitabından naklen aktarmıştır. Taleganî de bu hadisi güvenilir ravileri aracılığıyla Hz. Hasan (a.s) ve Hüseyin'den (a.s) aktarmıştır. Bihar'ul-Envar adlı eserde şu

açıklamaya yer verilir: "Bu rivayet meşhurdur. Birçok Ehlisünnet âlimi de bu hadisi eserlerinde rivayet etmişlerdir."

Bu hadisin tümünün anlamını veya bazı bölümlerinin anlamını içeren başka rivayetler çok sayıdaki sahabîden de aktarılmıştır.

Hadiste geçen "el-Merbû" kelimesi, uzun boylu ile kısa boylu arasında bir boy uzunluğuna sahip olan kimse (orta boylu) demektir. el-Müşezzeb, bedeni fazla etli olmayan (ince) uzun boylu demektir. Rec'l-uş-şar, düz ile kıvrıkcık arası saç (hafif dalgalı) demektir. el-Akîka, top edilmiş uzun saç demektir. Ezher'ul-levn, parlak ve berrak renk anlamındadır.

el-Ezc, ince ve uzun kaş demektir. es-Sevabiğ, geniş kaş anlamındadır. el-Karan, kaşların bitişik olmasıdır. eş-Şemem, güzel ve düzgün olup ortası kemerli burun anlamındadır. Kess'ül-lihye, uzun olmayıp gür olan sakal demektir. Sehl'ül-hadd, yanağın düz olup çok etli, tombul olmaması demektir. Zâlî'ul-fem, ağzın büyük olması anlamındadır. Erkekler için ağzın büyük olması bir güzellik belirtisi kabul edilir. el-Müfellec, ayakların, ellerin veya dişlerin arasının açık olması demektir. el-Eşneb, beyaz dişli demektir.

el-Meşrebe, göğsün ortasından karna uzanan kıllar demektir. ed-Dumye, ceylan demektir. el-Minkeb, baş, omuz ve kasın buluştuğu yer (omuz) demektir. el-Keradîs, el-kurdus'un çoğuludur ve bir mafsalda buluşan iki kemiğe denir. Enver'ül-mütecerred; el-mütecerred, et-tecerrüd kelimesinin ism-i faili olsa gerek, elbise ve benzeri şeyleri üstünden çıkarmak, soyunmak demektir. Bununla Peygamberimizin (s.a.a) elbisesini çıkardığında dış görünüşünün güzel, bedensel yaratılışının hoş ve çekici olduğu kastedilmiştir.

el-Lübbe, göğüste gerdanlığın yeri anlamındadır. es-Sürre, bildiğimiz göbektir. ez-Zend, kol ile elin buluştuğu kısım (bilek) demektir. eş-Şesen, ayakların ve ellerin iri olması anlamına gelir. Sebî'tül-kasab, kemiklerin düzgün olması, çarpık olmaması demektir. Ahmas'ul-kadam, ayağın altında yere değmeyen çukur anlamındadır. el-Humسان, karnı çekik olan demektir. Humsan'ul-ahmaseyn, ayakların altının yere değmeyecek şekilde iyice çukur olması demektir. el-Fusha, genişlik demektir. el-Kal', güçlü yürüme anlamına gelir.

et-Tekeffu, meyilli yürümek demektir. Zerî'ul-meşye, hızlı yürüme anlamındadır. es-Sabab, yolun veya yerin baş aşağı olması demek-

tir. Hâfız'ut-tarf ifadesi, sonrasındaki cümlede "yere bakardı" şeklinde açıklanmıştır.

el-Eşdâk, şıdk'ın çoğuludur. Yanakların iç kısmı (avurt) demektir. Sözü'n avurtlarla açılıp onlarla son bulması, düzgün ve açık konuşmadan kinayedir. Araplar, "teşeddeka=üzgün ve fasih konuşmak için avurtlarını eğdi." derler. ed-Demes, ed-dimâse kökünden gelir. Bir sonraki cümle (Kaba ve aşağılayıcı değildi) bunun açıklaması konumundadır. ez-Zevak, yiyecekten tadılan şey demektir. İnşahe, en-nuşuh kökünden gelir ve "yüz çevirdi" demektir. Yefterru misle habb'il-ğe-mam, güzel ve tatlı gülmek anlamını ifade eder. Habb'ul-ğemam, dolu anlamına gelir. Bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) güzel ve tatlı güldüğünden ve gülerken dişlerinin görüldüğünden kinayedir.

"Sonra kendisi için ayırdığı kısmı kendisi ile insanlar arasında pay ederdi..." Yani kendine ayırdığı vaktinde yalnız kalırdı, ama bu, insanlarla bütün irtibatını kestiği anlamına gelmezdi. Bilakis çok yakınında olanlar aracılığıyla insanlarla ilişkisini sürdürürdü, onların sorularına cevap verir, ihtiyaçlarını giderirdi. Kendine ayırdığı vaktinden, insanlardan esirgeyip kendisine sakladığı bir bölüm olmazdı. er-Ruvvad, er-râid'in çoğuludur. Halka önderlik eden veya kafilenin önünde gidip onlar için mera veya konaklayacak menzil arayan kimse demektir.

"Bir mecliste kendisine yer ayırmaz ve başkalarının da yer beğenip ayırmalarına engel olurdu." Burada kastedilen, başta veya önde olayım diye kendisi için özel bir yer seçmediğidir. Dolayısıyla hadiste geçen "Bir kavmin oturduğu yere geldiğinde..." ifadesi, bu cümle'nin bir açıklaması gibidir. "Meclisinde... saygınlıklar çiğnenmezdi." Yani, onun yanında insanların saygınlıkları ayıplanmazdı. el-Ubne, ayıp demektir. el-Hurum ise, hürmet (saygınlık) kelimesinin çoğuludur.

"Bir sürçme olduğunda onun tekrarı olmazdı." el-Feletat, el-feltein çoğuludur; sürçme demektir. Yani yanında oturanlardan biri bir yanlışlık yapıp sürçtüğü zaman o hatayı onlara açıklar, böylece dikkat eder, ikinci kez o hataya düşmezlerdi. el-Bişr, güler yüzlülük demektir. es-Sahhab, çok haykıran, feryat eden, gürültü çıkaran anlamına gelir.

"Onun yanında birbirlerinin sırasını gözeterek konuşurlardı." el-Evliye, el-velî'nin çoğuludur. Bunun anlamı da ardından gelen, tâbidir. Kastedilen anlam şudur: Onlar birbirinin ardından sırayla konuşurlardı, birbirlerinin sözlerine müdahale etmez, birbirlerinin sözlerini kes-

mez, biri konuşurken gürültü çıkarmazlardı. "Öyle ki kimi kaba yabancılara karşı ashabı harekete geçer, onu Peygamberden uzaklaştırmak isterlerdi." Yani ashabı Peygambere karşı kaba davranan yabancıyı çekip Peygamberi ondan kurtarmak isterlerdi.

"Bir nimetin karşılığında teşekkür mahiyetinde olmadığı sürece kimsenin övgüsünü kabul etmezdi." Yani bir başkasına verdiği herhangi bir nimetin karşılığı olarak teşekkürden başka hiçbir övgüyü kabul etmezdi. Hadiste geçen "mukâfî" kelimesi, "kâfee" filinden gelir, karşılığını verdi demektir. Ya da eşitlik anlamına gelen el-mukâfee kökünden türemiştir. Bu durumda, verdiği bir nimetin hakkı olan abartısız ve aşırılığa kaçmayan bir övgünün dışında hiçbir övgüyü hoş karşılamazdı, anlamı çıkar. "Hiçbir kimsenin konuşmasını kesmezdi. Ancak o kimsenin hakkın sınırlarını aştığı..." Yani bir kimse konuşurken hakkın sınırlarını aşsaydı, onu bu işten sakındırır veya yanından kalkıp giderdi. el-İstifzaz, küçük düşürmek ve metaneti yitirmek anlamına gelir.

2- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimizin (s.a.a) konuşmaları son derece fasih ve tatlı idi... Özlü sözlerle konuşurdu. Konuşmasında eksiklik ve fazlalık olmazdı. Sözleri birbirine bağlı idi. Sözleri arasında duraklamalar olurdu. Bu duraklamalarda dinleyiciler sözlerini algılayıp anlama imkânı bulurlardı. Sesi gür ve son derece tatlı nağmeli idi." [c.7, s.135]

3- et-Tehzib adlı eserde İshak b. Cafer'e, o da kardeşi İmam Musa Kâzım'a (a.s), o da dedelerine dayanılarak verilen bilgiye göre Hz. Ali (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini duydum: Ben üstün ve güzel ahlâk örnekleri ile gönderildim."

4- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Said Hudrî şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.a) evden dışarı çıkmamış utangaç bir genç kızdan daha da utangaçtı. Hoşlanmadığı bir şey olunca, bunu onun yüz ifadesinden anlardık." [s.17]

5- el-Kâfî adlı eserde Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor: "Bir gün bir melek Peygamberimize (s.a.a) gelerek dedi ki: 'Allah seni mütevazı bir kul peygamber olmak ile padişah peygamber olmak arasında serbest bırakıyor.' dedi. Peygamber efendimiz (s.a.a) Cebrail'e baktı. Cebrail de ona eli ile, 'Mütevazı ol.' işaretini yaptı. Bunun üzerine Pey-

gamberimiz (s.a.a), 'Mütevazi bir kul peygamber olmayı tercih ediyorum.' dedi. Yeryüzü hazinelerinin anahtarları yanında olan o melek de, 'Böyle olman, Allah katındaki derecede hiçbir noksanlığa yol açmaz.' dedi." [c.2, s.122, h:5]

6- Nehc'ül-Belâğa adlı eserde verilen bilgiye göre Hz. Ali (a.s) şöyle diyor: "Temiz ve pâk Peygamberini (s.a.a) örnek al (ona uy). Dünyada... ağız dolusu bir lokma yemediği gibi, gözünün ucuyla bile bakmadı ona. Dünya ehlinin bedeni en zayıf ve karnı en aç olanıydı (karnı dünyadan yana boştu). Dünya ona olduğu gibi sunuldu, fakat onu kabul etmedi. Allah'ın bir şeyden nefret ettiğini öğrenince o da ondan nefret etti, bir şeyi küçümsediğini öğrenince o da onu küçük gördü. Eğer Allah'ın nefret ettiğini sevmekten ve küçük gördüğünü yüceltmekten başka kusurumuz olmasa bu kusur, Allah'a isyan etme, O'nun emrine karşı çıkma bakımından tek başına yeterli bir kusurdur. Peygamber (s.a.a) yerde yemek yer, köleler gibi otururdu. Ayakkabısını kendi eli ile tamir ederdi. Çıplak sırtlı merkebe biner ve birini de arkasına bindirirdi."

"Evinin kapısında asılı perdede bir resim görünce, eşlerinden birine, 'O resmi kaldır. Çünkü ona baktığımda dünya ve onun cazibeleri aklıma geliyor.' derdi. Kalbi ile dünyadan yüz çevirmişti. Onun nefsindeki anısını öldürmüştü. Bu yüzden onun süslerinin gözünden uzak olmasını istiyordu. Böylece dünyanın süslü elbiselerini heves etmek, dünyada yerleşmeyi düşünmek ve dünyadan makam ummak istemiyordu. Dünyayı gönlünden çıkarmış, kalbinden sıyırmış ve gözünden uzaklaştırmıştı. Bu böyledir; insan bir şeyden nefret edince, ona bakmaktan ve onun yanında anılmasından da nefret eder."

7- el-İhticac adlı eserde Musa b. Cafer'in (a.s) babasından, onun da dedelerinden, onların da İmam Hasan'dan (a.s) naklederek verdikleri bilgiye göre İmam Ali (a.s) uzun bir rivayetin bir yerinde şöyle buyurmuştur: "Peygamberimiz (s.a.a) öyle çok ağlardı ki, namaz kıldığı yer ıslanırdı. Hiçbir günahı olmadığı hâlde Allah'tan korktuğu için ağlardı..." [c.1, s.331, en-Nu'man Yayınevi]

8- el-Menakıb adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) baygın düşene kadar ağlardı. Kendisine, 'Senin önceki ve sonraki bütün günahların affedilmiş değil mi?' diye sorulduğunda, 'Ben şükreden bir kul olmayayım mı?' karşılığını verirdi. Peygamberimizin (s.a.a)

vasîsi olan Hz. Ali (a.s) de ibadetleri sırasında böyle baygın düşerdi."

Ben derim ki: Peygamberimize (s.a.a) bu soruyu soran kimse, ibadetin amacının azaptan kurtulmak olduğu faraziyesine dayanıyordu. Rivayetlere göre bu tür ibadet kölelerin ibadetidir. Peygamberimizin (s.a.a) verdiği cevap ise, ibadetin Allah'a şükretmek maksadı ile yapılması gerektiği ilkesine dayanıyor ki, bu da seçkinlerin ibadetidir ve ibadetlerin başka ve farklı bir çeşididir. Ehlibeyt İmamlarından (Allah'ın selâmı onlara olsun) gelen rivayete göre, öyle ibadetler var ki, azap korkusu ile yapılır. Bu ibadetler kölelerin ibadetidir. Öyle ibadetler var ki, sevap arzusu ile yapılır. Bu ibadetler tacirlerin ibadetidir. Öyle ibadetler de var ki, Allah'a şükretmek için, bazı rivayetlere göre ise Allah sevgisinin etkisi ile, diğer bazı rivayetlere göre de Allah buna lâyık olduğu için yapılır. [bkz. Bihâr'ul-Envâr, c.70, s.255, h:7]

Bu rivayetlerin anlamını dördüncü ciltte, *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 144) ayetinin tefsiri sırasında uzun uzun açıkladık. Orada şu gerçeği vurguladık: Allah'a ibadet sırasında O'na şükretmek, O'na ihlâsla yönelmek demektir. Şükreden kullar, *"Hâşâ Allah, onların taktıkları sıfatlardan münezzehtir. Fakat Allah'ın halis kulları hariç."* (Sâffât, 159-160) gibi ayetlerde kastedilen halis edilmiş seçkin kullardır.

9- İrşad-i Deylemî adlı eserde şöyle yer alır: "İbrahim Peygamber (a.s) namaz kılarken Allah korkusunun etkisi ile, korkuya kapılmış kimselerin seslerine benzer bir ses çıkarırdı. Peygamber (s.a.a) de öyle yapardı."" [c.1, s.105]

10- Ebu'l-Futuh tefsirinde Ebu Said Hudri'den şöyle nakledilir: "Yüce Allah, *'Ey inananlar! Allah'ı çok zikredin.'* (Ahzâb, 41) ayetini indirdiğinde, Peygamberimiz (s.a.a) o kadar çok Allah'ı zikretmeye daldı ki, kâfirler, 'Bu adamı cinler çarptı' dediler."

11- el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd Şeham'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) her gün yetmiş kere Allah'a tövbe ederdi." Kendisine, "Peygamberimiz (s.a.a) 'estağfirullahe ve etûbu ileyhi (Allah'tan af diler, ona tövbe ederim)' diyerek mi tövbe ederdi?" diye sordum. İmam bana, "Hayır, etûbu ilellah (Allah'a tövbe ederim) derdi" karşılığını verdi. Kendisine, "O tövbe ettikten sonra günah işlemezdi. Biz ise tövbe ediyor, fakat arkasından yine günah işliyoruz" dedim. Bu-

yurdu ki: "Allah yardımcımız olsun." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.432]

12- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde Kitab'un-Nübüvvet adlı eserden aktarılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) Peygamberimizi (s.a.a) tanıtırken şöyle derdi: "O insanların en cömerdi, en cesuru, en doğru sözlüsü, en ahdine sadık olanı ve en yumuşak huylusu idi. Yakınları da en saygın yakınları. Onu ilk görenler, ondan korkup çekinirlerdi. Onunla oturup kalkarak onu tanıyanlar onu severlerdi. Ben, ne ondan önce ve ne ondan sonra onun gibi birini görmedim. Allah'ın selâm ve rahmeti onun üzerine olsun." [s.18]

13- el-Kâfi adlı eserde Ömer b. Ali'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimizin (s.a.a) yeminlerinden biri 'Lâ ve's-teğfirullahe (Hayır, Allah'tan af dilerim.)' şeklinde idi." [Fürû-i Kâfi, c.7, s.140]

14- İhya'ul-Ulûm adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şiddetli vecde geldiği zaman sık sık mübarek sakalını sıvazlardı. [c.7, s.140]

15- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) insanların en cömerdi idi. Yanında dinar ve dirhem diye hiç para kalmazdı. Eğer elinde bir şey kalır da onu birine vermeden akşam olurduysa, onu ihtiyacı olan birine vermeden evine gitmezdi. Allah'ın kendisine verdiklerinden sadece yıllık geçimini karşılayacak kadarını alırdı. Bunlar da en ucuzundan bir miktar arpa ve hurma olurdu. Diğerlerini Allah yolunda harcardı."

"Kendisinden ne istenirse verirdi. Sonra yıllık geçimi için sakladığı azığa döner, onu da muhtaçlara vererek onları kendinden öne geçirirdi. Öyle ki, birçok zaman dünya malından kendisine bir şeyler gelmemiş olurduysa, yıl sonu gelmeden muhtaç duruma düşerdi. Kendisine ve dostlarına zararı dokunsa da hakkı yerine getirirdi. Düşmanları arasında korumasız gezerdi. Dünyanın hiçbir işi onu korkutmazdı."

"Fakirlerle oturup kalkar, yoksullarla birlikte yemek yerdi. Faziletli kimseleri ahlâkları yüzünden üstün tutar, şerefli kimselere iyilik ederek onlarla yakınlık kurardı. Yakınları ile sık sık görüşür, fakat onları kendilerinden daha faziletli olan kimselere tercih etmezdi. Hiç kimseye zulmetmez, hakkını çiğnemezdi. Özür beyan edenlerin mazeretlerini kabul ederdi."

"Köleleri ve cariyeleri vardı. Fakat yemekte ve giyimde kendini onlardan üstün tutmazdı. Bütün zamanını ya Allah için bir amel işle-yerek veya kendi için faydalı olan bir iş yaparak geçirirdi. Dostlarının bahçelerinde gezintilere çıkardı. Hiç kimseyi fakir ve hastalıklı olduğu için küçümsemezdi. Hiçbir padişah'tan da padişah olduğu için kork-mazdı. Her ikisini (padişahı da, fakiri de) aynı üslûpla Allah'a çağırır-dı." [c.7, s.120]

16- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) insan-ların en zor öfkeleneni ve en çabuk hoşnut olanı idi. İnsanlara insan-ların en şefkatlisi, insanlar için insanların en hayırlısı ve insanlara in-sanların en yararlı olanı idi." [c.7, s.115]

17- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) sevi-nince ve hoşnut olunca, insanların en güzel hoşnut olanı idi. Öğüt ve-rirken ciddî idi. Öfkelenildiğinde -ki yalnız Allah için öfkelenirdi- öfke-sine hiçbir şey karşı koyamazdı. Bütün işlerinde böyle idi. Başına bir dert geldiğinde, işi Allah'a havale eder, kendinde güç-kuvvet olmadı-ğını belirtir ve Allah'tan kurtuluş yolu göstermesini isterdi."

Ben derim ki: Allah'a tevekkül etmek, işleri O'na havale etmek ve insanın güç-kuvvetten uzak olduğunu belirterek Allah'tan çıkış yolu göstermesini istemek, birbirine bağlı ilkelerdir ve hepsi birlikte aynı temel inançtan kaynaklanırlar. Bu temel inanç, bütün gelişmelerin Al-lah'ın yenilmez iradesine, sonsuz ve ezici gücüne dayandığı gerçeği-dir. Kur'ân'da ve sünnette bu gerçeğe yönelik çağrı sık sık vurgulan-maktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi, "*Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.*" (İbrâhîm, 12) "*Ben işimi Allah'a havale ediyorum.*" (Mü'min, 44) "*Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter.*" (Talâk, 3) "*Bi-liniz ki, yaratmak da, emretmek de, O'a mahsustur.*" (A'râf, 54) "*Ve şüphesiz son varış Rabbinedir.*" (Necm, 42) Kur'ân'da bu anlamda daha birçok ayet olduğu gibi bu konudaki rivayetler de sayılamayacak ka-dar çoktur.

Bu ahlâkla ahlâklanmak ve bu edep kurallarını gözetmek, insana gerçeklerin mecrasını izleme ve realitelerle uyumlu işler yapma imkânı verir, onu fıtrat dinine bağlı tutar. Çünkü bütün işlerin Allah'ın iradesine dayandığı ilkesi, kesin bir gerçektir. Nitekim yüce Allah, "*İyi bilin ki, bütün işler Allah'a döner.*" (Şûrâ, 53) buyuruyor. Ayrıca bu düşüncenin başka önemli bir faydası da vardır ki, o da şudur: İnsa-

nın sonsuz bir gücün ve yenilmez bir iradenin sahibi olduğuna inandığı Rabbine dayanması, onun iradesini güçlendirir ve azminin dayanaklarını pekiştirir. O zaman, insan önüne çıkan hiçbir engel yüzünden tökezlemez, hiçbir sıkıntı ve yorgunluk yüzünden azmi gevşemez, hiçbir nefsanî dürtünün ve hiçbir şeytanî vesvesenin, içinde uyandırdığı vehimler yüzünden yolundan dönmez.

Hız. Muhammed'in (s.a.a) Gündelik Hayatındaki Bazı Sünnetler ve Edep Kuralları

18- İrşad-i Deylemî adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) elbiselerini kendisi yamalar, pabuçlarını kendisi diker, kölelerle birlikte yemek yer, yerde oturur, eşeğe biner ve arkasına birini bindirirdi. Ailesinin ihtiyaçlarını eve taşımaktan utanmazdı. Zenginlerle de, fakirlerle de el sıkışır, el sıkıştığında karşı taraf elini bırakmadıkça kendisi karşı tarafın elini bırakmazdı. Zengin-fakir, büyük-küçük karşılaştığı herkese selâm verirdi. Çürük hurma olsa bile kendisine edilen ikramı küçümsemezdi."

"Peygamberimiz (s.a.a) az masraflı geçinir, yüce karakterli, güzel geçimli ve güler yüzlü idi. Tebessüm eder, fakat gülmezdi. Mahzun görünüşlü idi, ama asık suratlı değildi. Alçak gönüllü idi, ama zillet görüntüsü vermezdi. Cömertti; fakat israfa kaçmazdı. İnce kalpli idi. Bütün Müslümanlara karşı merhametli idi. Çok yemek yediği için geçirdiği hiç iştirilmemiş, hiçbir zaman hiçbir şeye karşı tamahkârlık göstermemiştir." [c.1, s.115, Beyrut baskısı]

19- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) aynaya bakar, saçını ve sakalını tarardı. Kimi zaman [ayna bulamadığında] suya bakarak saçını düzeltirdi. Aile fertlerine karşı yaptığından daha çok ashabı için süslenirdi ve 'Allah, kulunun arkadaşlarının yanına giderken hazırlanıp süslenmesini sever.' derdi." [s.34]

20- İlel'uş-Şerâyi, Uyûn-u Ahbar'ir-Rıza ve el-Mecalis adlı eserlerin İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine (hepsine selâm olsun) dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Şu beş şeyi ölünceye kadar bırakmam: Kölelerle birlikte yer sofrasında yemek yemek, çıplak sırtlı eşeğe binmek, elimle keçi sağmak, yünden dokunmuş elbise giymek ve çocuklara selâm vermek. Bunları, benden

sonra sünnetim olsun diye yapıyorum." [İlel'üş-Şerâyi, s.130, bab:108, h:1]

21- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Benî Sa'd kabilesinden birine şöyle dedi: "Sana kendim ve eşim Fatıma hakkında bir bilgi vereyim istemez misin?... Bir sabah biz henüz yataktayken Peygamber (s.a.a) bize geldi ve 'es-Selâmu aleykum' dedi. Biz içinde bulunduğumuz durumdan utandığımız için ses çıkarmadık. Arkasından yine, 'es-Selâmu aleykum' dedi. Biz yine ses çıkarmadık. Arkasından bir daha 'es-Selâmu aleykum' deyince, eğer cevap vermezsek geri döner diye korktuk. Çünkü hep böyle yapardı. Bir eve varınca, kapıda üç kere selâm verir ve eğer girmesine izin verilmezse geri dönerdi. İşte bu endişe ile, 'Ve aleyk'es-selâm, ey Allah'ın Resulü, buyur.' dedik. Bunun üzerine içeri girdi." [c.1, s.11, h:32]

22- el-Kâfi adlı eserde Rib'î b. Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) kadınlara selâm verir, onlar da onun selâmına cevap verirlerdi. İmam Ali (a.s) de kadınlara selâm verirdi. Fakat genç kızlara selâm vermek istemezdi. Bunun sebebini şöyle açıklardı: Seslerinin hoşuma gideceğinden ve böylece selâm vermekten beklediğim sevaptan daha büyük zarara uğrayacağımdan korkuyorum." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.148, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti, Şeyh Saduk mürsel olarak [raviler zincirine yer vermeyerek]¹ ve Tabersî'nin torunu, el-Mişkat adlı eserinde el-Mehasin adlı eserden iktibas ederek nakletmiştir.

23- Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdülazim b. Abdullah el-Hasanî'nin merfu olarak aktardığı bir hadiste şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) üç türlü oturuşu vardı: 'Kurfesa' diye adlandırılan birinci şekilde ayak bileklerini diker ve ayak bileklerinin önünden elleri ile dirseklerini kavrardı. İkincisinde dizleri üzerine çömelirdi. Üçüncüsünde bir ayağını бүker ve öbür ayağını onun üzerine uzatırdı. Bağdaş kurarak oturduğu hiç görülmemiştir." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.558, h:2]

24- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin Kitab'un-Nübüvvet adlı eserden iktibas ederek naklettiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimizin (s.a.a), el sıkıştığı kişinin elini karşı taraf elini çekmeden bı-

1- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih, c.3, s.300, h:19]

raktığı hiç görülmemiştir. Biri ona uzun uzun bir ihtiyacını arz ettiğinde veya onunla arasında yaptığı konuşmayı uzattığında, karşı taraf konuşma yerinden ayrılmadan önce onun konuşma yerinden ayrıldığı hiç görülmemiştir. Biri onunla tartıştığında susardı (tartışmayı kesen taraf mutlaka o olurdu), karşı taraf susana kadar onu dinlerdi. Onunla oturana doğru ayaklarını uzattığı hiç görülmemiştir. "

"İki iş arasında tercih yapması istendiğinde, mutlaka zor olanı seçerdi. Şahsına yapılan hiçbir haksızlığın intikamını almaya kalkışmazdı. Yalnız Allah'ın yasaklarının çiğnendiği durumlar hariç. O zaman yüce Allah adına öfkeye kapılırdı. Ölünceye kadar bir şeye yaslanarak yemek yediği olmadı. Kendisinden bir şey istenip 'Hayır' dediği hiç olmazdı. Biri ondan bir şey isteyince ya isteğini karşılar veya güzel sözlerle gönlünü alırdı. Namazı hem hafif, hem de eksiksiz olurdu. Hutbeleri (konuşmaları) kısa ve özlü olurdu. Bir yere gelmekte olduğu, yaydığı güzel kokudan bilinirdi."

"Bir toplulukta yemek yediğinde yemeğe ilk o başlar ve en son o sofradan el çekerdi. Yemek yerken önünden yerdı. Sadece meyve ve hurma yerken elini tabakta gezdirirdi. Suyu üç nefeste içerdi. Suyu yudum yudum içerdi, bir kere de yutmazdı. Yemek yemesi, su içmesi, alması ve vermesi sağ eli ile olurdu. Her şeyi sadece sağ eli ile alır ve mutlaka sağ eli ile verirdi. Sol elini bedeninin diğer işlerinde kullanırdı. Elbise giymeye, ayakkabı giymeye ve taranmaya varıncaya kadar bütün işlerini sağ eli ile yapmayı severdi."

"Dua ederken duasını üç kere tekrarlar, konuşurken sözlerini tekrarlamaz, bir defa söylerdi. Bir yere girerken üç kere izin isterdi. Herkesin anlayacağı açıklıkta konuşurdu. Konuşurken dişlerinin arasından nur çıkıyor gibi görünürdü. Onu gördüğünde üst dişlerinin seyrek olduğunu sanırdın, ama öyle değildi."

"Bakarken göz ucu ile bakardı. Hiç kimseye hoşuna gitmeyecek söz söylemezdi. Yürürken yokuş iner gibi heybetli yürürdü. Devamlı, 'En iyileriniz, ahlâkı en güzel olanınızdır' derdi. Hiçbir zevki yemez ve de övmezdi. Yanında konuşanlar tartışmaya girmezlerdi. Onan söz edenler 'Onun gibisini ne ondan önce ve ne ondan sonra gözlerim görmedi' derlerdi." [s.23]

25- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cemil b. Derrac'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder:

"Peygamberimiz (s.a.a) bakışlarını ahabı arasında bölüştürür ve her birine eşit şekilde bakardı. Arkadaşları arasında ayaklarını uzatarak oturduğu hiç görülmemiştir. Biri ile el sıkıştığında, karşı taraf elini bırakmadan elini çekmezdi. Herkes bu durumun farkında olduğu için onunla kim el sıkışsa, elini kendine doğru çekerek, Peygamberin elini bırakırdı." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.671, h:1]

26- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle nakledilir: "Resulullah (s.a.a) her konuşmasında sözlerini gülümseyerek söylerdi." [s.21]

27- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Yunus Şeybanî şöyle diyor: "İmam Cafer Sadık (a.s) bana, 'Birbirinizle şakalaşıyor musunuz?' diye sordu. Ben, 'Ara sıra.' dedim. İmam bana şöyle dedi: Şakalaşsanız ya... Çünkü şakalaşmak iyi ahlâkın bir göstergesidir. İnsan şakalaşınca Müslüman kardeşini sevindirmiş olur. Peygamberimiz (s.a.a) karşındakilerle onları sevindirmek maksadı ile şakalaşır, latife yapardı." [s.21]

28- Yine Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin Ebu'l-Kasım Kufî'nin Kitab'ul-Ahlâk adlı eserinden iktibas edip naklettiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle diyor: "Her müminin espri konusu olacak bir özelliği vardır. Peygamberimiz (s.a.a) insanlarla şakalaşır, fakat (şakasında da) sadece gerçeği söylerdi." [s.21]

29- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muammer b. Hallad'ın şöyle dediğini nakleder: "İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s), 'Canım sana feda olsun, insan öyle bir toplulukta oluyor ki, insanlar bazı sözler söyleyerek birbirleri ile şakalaşıp gülüşüyorlar, buna ne dersin?' diye sordum. İmam '...olmadıkça bir sakıncası yok.' dedi. Öyle zannediyorum ki, İmamın 'olmadıkça' ifadesinden maksadı, küfür ve çirkin, edep dışı sözlerdir."

"Sonra İmam sözlerine şöyle devam etti: Peygamberimize (s.a.a) bir bedevî gelir, ona hediye getirirdi. Arkasından da Peygamberimize (s.a.a), 'Hediyemizin bedelini ver.' diye takılırdı. Peygamberimiz (s.a.a) de onun bu sözüne gülerdi; öyle ki canı sıkıldığında, dertli zamanlarında, 'Bizim bedevî ne yapıyor? Keşke bize gelse!' derdi." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.663, h:1]

30- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) çoğunlukla yüzü kibleye dönük olarak

otururdu."

31- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimize (s.a.a) hayır dua etsin diye getirilen çocukları efendimiz çocukların ailelerini onurlandırmak için kucağına alırdı. Kimi zaman küçükler kucağında çiş ederlerdi. Bunu görenler bağırıp çağırınca, 'Çocuğun sıdığını kesmeyin de işini bitirsin.' derdi. Sonra çocuğa hayır dua eder veya ad takardı. Ailesi bu durumdan son derece memnun olurdu. Peygamberimizi, çocuklarının kucağında çiş etmiş olmasından rahatsız olmuş görmezlerdi. Onlar gittikten sonra Peygamberimiz elbisesini yıkardı." [s.25]

32- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) hayvan sırtındayken hiç kimsenin yanında yaya yürümesine izin vermezdi. Mutlaka yanındakini de bineğine alırdı. Eğer adam binmeyi reddederse 'Önümden git ve istediğin yerde buluşalım' derdi." [s.22]

33- Yine aynı eserde Ebu'l-Kasım Kufi'nin, Kitab'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle dediği nakledilir: "Rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) şahsı için intikam aldığı asla görülmemiştir. O her zaman affeder, karşı tarafın kusurunu bağışlardı."

34- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) arkadaşlarından birini üç gün görmeyince ne olduğunu sorardı. Eğer yolculuğa çıkmışsa, ona dua eder; eğer evinde olursa, onu görmeye gider ve eğer hasta olduğunu öğrenirse, ziyaretine koşardı." [s.19]

35- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Enes b. Malik şöyle diyor: "Peygamberimize (s.a.a) hizmet ettiğim dokuz yıl boyunca bana, 'Şu işi şöyle yapsaydın ya.' dediğini veya herhangi bir konuda beni azarladığını hiç hatırlamıyorum." [s.16]

36- İhya'ul-Ulûm'da verilen bilgiye göre Enes b. Malik şöyle diyor: "Peygamberimizi (s.a.a) hak üzere gönderen Allah adına yemin ederim ki, hoşuna gitmeyen hiçbir iş için bana, 'Bunu niye yaptın?' dediği olmadı. Eşleri ne zaman beni azarlamağa kalkışsalar, 'Bırakın onu, onun yaptığı kitap ve takdir gereğidir' derdi." [c.7, s.112]

37- Yine aynı eserde Enes b. Malik'ten şöyle rivayet eder: "Kim olursa olsun, ashabından biri veya bir başkası Resulullah'ı (s.a.a) ken-

disini çağırıldığında ona, "Lebbeyk=buyur" diye karşılık verirdi."¹ [c.7, s.145]

38- Yine aynı eserde şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a), ashabını onurlandırmak ve gönüllerini almak için onları künyeleri ile çağırırdı. Künyesi olmayanlara ise künye takardı ve o adam artık Peygamberin kendisine verdiği künye ile çağırılırdı. Çocuklu kadınlara olduğu gibi, çocuksuz kadınlara da künye takardı. Hatta çocuklara bile künye takarak onların gönüllerini hoş ederdi." [c.7, s.115]

39- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yanına gelenleri kendi minderine oturturdu. Eğer adam oturmak istemese ısrar ederek ona minderinde oturmayı kabul ettirirdi. [c.7, s.114]

40- el-Kâfî adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Aclan'ın şöyle dediğini nakleder: "Bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında idim. O sırada bir dilenci geldi. İmam kalktı ve hurma dolu bir sepetin yanına gitti ve bir avuç hurma alarak dilenciye verdi. Sonra bir dilenci daha geldi. İmam yine yerinden kalkarak ona da bir avuç hurma verdi. Arkasından bir başka dilenci daha geldi. İmam yine kalktı ve ona da bir avuç hurma verdi. Bir süre sonra yine bir başka dilenci gelince, 'Bize de, sana da Allah rızık versin.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Peygamberimiz (s.a.a) kendisinden dünya malı bir şey isteyen herkese istediğini verirdi. Bir gün kadının biri oğlunu Peygambere gönderdi. Gönderirken oğluna, 'Git ve ona isteyeceğin şeyi söyle. Eğer 'Verecek bir şeyimiz yok' derse, 'Bana sırtındaki gömleği ver, de.' diye tembih etti. Çocuk da annesinin dediğini yapınca, Peygamberimiz (s.a.a) gömleğini çıkararak çocuğun önüne attı. (Başka bir nüshaya göre çıkarp çocuğa verdi.)"

"Ama yüce Allah, onu infakta, ne israf, ne de cimrilik etmeyip mutedil olması yönünde terbiye etmek amacıyla şu eğitici mesajı indirdi: *Elini boynuna bağlanmış yapma (cimri olma), tamamen de açma. Sonra kınanır, hasret içinde kalırsın.*" (İsrâ, 29) [Fürû-i Kâfî, c.4, s.55, h:7]

41- Yine aynı eserde Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre

1- [Bu rivayet, İhya'ul-Ulûm adlı eserde aynı şekilde yer almıştır; ama rivayetin ravisi Enes değildir.]

İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.a) hediye olarak verilen yiyecekten yer, fakat sadakadan yemezdi." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.143, h:7]

42- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Musa b. İmrân b. Bezî' şöyle dedi: "Bir gün İmam Rıza'ya (a.s) 'Canım sana feda olsun, insanların rivayet ettiklerine göre Peygamberimiz (s.a.a) bir yere giderken kullandığı yolu değiştirerek başka bir yoldan dönerdi. Bu rivayet doğru mu?' diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: 'Evet, doğrudur. Ben de çoğu zaman öyle yaparım. Sen de öyle yap.' Ardından İmam, 'Bil ki eğer böyle yaparsan, daha çok rızık elde edersin.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.314, h:14]

43- el-İkbal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) her zaman güneş doğduktan sonra evden çıkardı." [s.281]

44- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muğîre'den, o da adını verdiği bir raviden şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) bir eve girince, girdiği zaman topluluğun kapıya en yakın olan noktasına otururdu." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.662, h:6]

Ben derim ki: Bu rivayete, Tabersî'nin torunu da Mişkat'ul-Envâr adlı eserinde, el-Mehasin ve diğer kaynaklara dayanarak yer vermiştir. [s.204]

45- Peygamberimizin (s.a.a) temizlik ve süslenme ile ilgili sünnetleri ve edepleri konusunda, Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) başını ve sakalını sidr ile yıkardı."

46- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) sık sık saçlarını tarayıp düzeltirdi. Çoğu zaman taranırken su kullanır ve 'Su mümin için yeterli güzel kokudur' derdi." [s.156]

47- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Mecusiler sakallarını kısaltıp bıyıklarını uzatırlar. Biz ise bıyıklarımızı kısaltıp sakallarımızı uzatırız." [c.1, s.76, h:334]

48- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Tırnakları kesmek Peygamberin (s.a.a) sünnetidir."

49- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde şöyle deniyor: "Rivayete göre kesilen saçları, tırnakları ve kanı toprağa gömmek sünnettir." [c.1, s.74, h:94]

50- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) kına ile saç boyama konusu soruldu. İmam da bu soruya, 'Peygamberimiz (s.a.a) kına ile saçlarını boyardı. İşte onun bizde bulunan boyanmış saç!' diye cevap verdi." [c.1, s.69, h:53]

51- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) vücuduna yağ sürerdi. Vücudunun entarisi dışında kalan bölgelerine yağ süren biri yağ sürer, sıra entarisinin altına gelince yağ sürme işini kendisi yapardı. [s.35]

52- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde İmam Ali'den (a.s) şöyle nakleder: "Koltuk altı tüylerini almak kötü kokuyu giderir. Bunu yapmak temizliktir ve temizlik Peygamberimizin (s.a.a) emrettiği bir sünnettir." [c.1, s.68, h:264]

53- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimizin (s.a.a) bir sürme kalemi vardı. Her gece onunla gözlerine sürme çekerdi. Kullandığı sürme, İsmid (Antimon) sürmesi (taşı) idi. [s.34]

54- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Usa-me'ye dayandırdığı rivayette İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Dişleri misvaklamak (fırçalamak), Peygamberin (s.a.a) sünnetidir." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.23, h:2]

55- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'nin (a.s) 400 kelimelik hadisinde şöyle dediğini rivayet eder: "Dişleri misvaklamak Allah'ı razı eden, Peygamberin (s.a.a) sünneti olan ve ağız temizleyen bir uygulamadır."

Ben derim ki: Peygamberin (s.a.a) dişlerini misvakladığı [ve bunu kendinden bir sünnet olarak bıraktığı] konusunda, her iki mezhep kanalı ile nakledilen çok sayıda rivayet vardır.

56- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Şu dört şey peygamberlerin ahlâkındandır: Güzel koku sürünmek, ustura ile tıraş olmak, vücuttaki istenmeyen tüyleri nure (kıl dökken bir ilaç çeşidi) ile temizlemek ve eşlerle

çok yatıp kalkmak." [c.1, s.77, h:120]

57- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) bir misk hokkası vardı. Her abdestten sonra onu ıslak eline alırdı. Böylece dışarı çıktığında yaydığı temiz kokudan onun gelmekte olduğu anlaşıldı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.515, h:3,]

58- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) kendisine ikram edilen her ıtırdan sürünür ve "Kokusu güzel ve taşınması kolay." derdi. Eğer kokudan sürünmez ise, parmağını içine batırıp koklardı. [s.34]

59- Aynı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) Ud ağacının buharını koklardı. [s.34]

60- Zahîret'ul-Mead adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) en sevdiği koku türü misk idi.

61- el-Kâfi adı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İshak Taviil Attar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yemek için yaptığı harcamadan daha çoğunu koku için yapardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.512, h:18]

62- Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Bıyıklara güzel koku sürmek, peygamberlerin ahlâkındandır ve amelleri yazan meleklerle saygı göstermektir." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.510, h:5]

63- Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Seken Hazzaz'a dayandırdığı hadiste İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bulûğ çağındaki her erkeğin her cuma günü bıyıklarını kısaltması, tırnaklarını kesmesi ve güzel koku sürünmesi gerekir. Peygamberimiz (s.a.a) cuma günü olunca eğer yanında güzel koku yoksa, eşlerinden birinin kokulu baş örtüsünü ister, suda ıslattıktan sonra onunla yüzünü ovardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s511, h:10]

64- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygambere (s.a.a) Ramazan Bayramında güzel koku hedi-

ye edildiğinde, kokuyu ikram etmeye önce eşlerinden başladılar."¹

65- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) çeşitli yağlar sürünürdü. Çoğunlukla menekşe yağı sürünür ve "Bu, yağların en iyisidir." derdi. [s.33]

66- Peygamberimizin (s.a.a) yolculukla ilgili adabı hakkında, Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) perşembe günleri yola çıkardı." [c.2, s.173, h:3]

Bu anlamda çok sayıda hadis vardır.

67- Emân'ul-Ahtâr ve Mısbah'uz-Zâir adlı eserlerde, Avarif'ul-Meârif adlı eserin şöyle rivayet ettiği yer alır: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculuğa çıkarken yanında şu beş şeyi taşırdı: Ayna, sürmelik, tarak, misvak ve -bir rivayete göre- makas."

Ben derim ki: Mekarim'ul-Ahlâk ile el-Caferiyat adlı eserlerde de bu rivayet nakledilmiştir.

68- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İbn-i Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yürürken yorgun ve tembel olmadığı anlaşılacak şekilde yürürdü. [s.22]

69- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculukları sırasında yokuş aşağı inerken, 'La ilâhe illallah' ve yokuş yukarı çıkarken, 'Allahu Ekber' derdi." [c.2, s.179, h:1]

70- Kutb'un Lübb'ül-Lübab adlı eserinde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yolculuk sırasında konakladığı yerden ayrılmak istediğinde, orada mutlaka iki rekât namaz kılar ve "Konakladığımız yerler şahitlik etsinler diye bu namazları kılıyorum" derdi.

71- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) [yolculuğa çıkan] müminlerle vedalaşırken şöyle dua ederdi: "Allah, takvayı yol ağızınız yapsın. Sizi bütün hayırlara yöneltsin. Bütün isteklerinizi yerine getirsin. Dininizi ve dünyanızı

1- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih kitabının c.2, s. 113. hadisinde bu rivayet mürsel olarak nakledilmiştir. Fakat aynı kitabın c.4, s.170'de bu hadis bu senetle dipnotta rivayet edilmiştir.]

tehlikelerden korusun. Sağ, salim ve bol ganimetlerle, kârlarla dönmenizi nasip etsin." [c.2, s.179, h:1]

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) vedalaşma sırasındaki duaları ile ilgili farklı rivayetler vardır. Fakat farklılıklarına rağmen, sağ salim ve bol ganimetlerle dönme temennisi hepsinde vardır.

72- el-Caferiyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'den (hacdan) gelen birine şöyle dua ederdi: Allah ziyaretlerini kabul etsin, günahlarını affetsin ve harcadıklarının yerini doldursun." [s.75]

73- **Peygamberimizin (s.a.a) giyimle ilgili adabı hakkında,** İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) izar, rida, gömlek ve cübbeden ne bulursa onu giyerdi. Yeşil elbiseler hoşuna giderdi. Çoğunlukla beyaz elbise giyerdi ve 'Beyaz kumaşı dirilerinize giydirin ve ölülerinize kefen yapın.' derdi."

"Savaşta veya başka zamanlarda işlemeli kaftan giyerdi. İnce atlastan kaftanı vardı. Bu kaftanın yeşil rengi beyaz tenine güzel giderdi. Bütün elbiseleri topuklarından aşağı inmezdi. İzarı ise bunların üzerinde daha kısa olur ve bacaklarının ortasına kadar inerdi. Bel bağı ile bu ızarı bağlardı. Bazen namazda ve namaz dışında bu bel bağını açardı."

"Zaferan ile boyanmış bir abası vardı. Kimi zaman sadece buna bürünerek namaz kıldırırdı. Kimi zaman sadece kisaya bürünür, üzerinde başka elbise olmazdı. Keçeden yapılmış bir boy elbisesi vardı. Onu giyer ve 'Ben bir kulum, köleler gibi giyinirim' derdi. Sırf Cuma günleri giydiği, diğer elbiselerinden ayrı iki kat elbisesi vardı. Kimi zaman bir izar giyer, üzerinde başka bir elbise olmazdı. İzanın uçlarını omuzları arasında bağlardı. Cenaze namazlarını bu kıyafetle kıldığı da olurdu."

"Bazen evinde tek bir izar içinde, ızara bürünmüş, sol ucunu sağ omzuna ve sağ ucunu da sol omzuna atmış hâlde namaz kılardı ve bu izar eşi ile münasebet hâlinde sırtında bulunan ızarı olurdu. Geceleri sadece izar içinde namaz kıldığı da olurdu. [Aslında bu izar bir tür çarşaf görevini yapmaktaydı. Şöyle ki:] İzanın bir kısmını kendi üzerine bağlar, diğer tarafını eşlerinden biri üzerine sarkıtır, namazını öyle kılardı."

"Siyah renkli bir elbisesi vardı. Onu birine hediye etti. Eşi Ümmü Seleme, 'Anam-babam sana feda olsun, o siyah elbiseye ne oldu, ne yaptın onu?' dedi. 'Onu birine giydirdim.' dedi. Eşi, 'Siyah renkli olmasına rağmen siyahlığına senin beyaz tenin kadar yakışan bir şey görmedim.' dedi."

"Enes der ki: 'Uçları bağlanmış kilime bürünerek bize öğle namazı kıldırıldığı olurdu.' Yüzük takardı. Kimi zaman evden çıkarken bir şeyi hatırlasın diye yüzüğüne iplik bağlardı. Mektupları (resmî yazıları) yüzüğü ile mühürler ve 'Yazıları mühürlemek, töhmete maruz kalmaktan daha iyidir.' derdi."

"Peygamberimiz (s.a.a) bazen sarığı altında ve bazen sarıksız olarak fes giyerdi. Kimi zaman da fesini başından çıkarıp önüne sütre yaparak namaz kılardı. Kimi zaman da sarığı bulunmaz, başına ve alnına bir örtü bağlardı. Peygamberimizin 'Sehab=bulut' adında bir sarığı vardı. Onu İmam Ali'ye hediye etmişti. Bu yüzden bazen İmam Ali (a.s) uzaktan bu sarıkla görününce Peygamberimiz, 'Ali, Sehab (bulut) içinde size geldi' diye espri yapardı."

"Peygamberimiz (s.a.a) elbise giyerken sağ tarafından giyinmeye başlar ve 'Mahrem yerimi örten ve insanlara karşı süsleneceğim bu elbiseyi bana giydiren Allah'a hamdolsun.' derdi. Elbisesini çıkarırken de sol yanından çıkarmaya başlardı. Yeni bir elbise giyince, eskisini bir yoksula verir ve 'Kim eskimiş elbisesini Allah rızası için bir yoksula giydirirse, o yoksul bu elbiseyi giydiği sürece, ister ölü olsun, ister haytta, o kimse Allah'ın güvencesi, koruması ve hayrı altında olur.' derdi."

"İçi lif dolu, tabaklanmış deriden bir döşeği vardı. Boyu iki arşın, eni de bir arşından fazla idi. Gittiği yerlerde ikiye katlanıp altına serilmek için bir de abası vardı. Altında başka bir şey olmayan (kuru) bir hasır üzerinde yattığı da olurdu."

"Binek hayvanlarına, silâhına ve eşyasına isim takma huyu vardı. Sancağının adı Ukab, savaşlarda yanında bulundurduğu kılıcının adı Zülfikâr idi. Bunun dışında Mihzen, Rusub ve Kadip adlarında kılıçları vardı. Kılıcının sapı gümüş işlemeli idi. Deriden bir kayışı vardı. Bu kayışın üzerinde üç gümüş halka vardı. Okunun adı Ketum ve ok kesesinin adı Kâfur idi. Devesinin adı Adbâ, atının adı Düldül, merkebinin adı Ya'fur ve sütünü içtiği koyunun adı Ayne idi."

"Seraamik bir matarası vardı. Onu abdest almak ve su içmek için kullanırdı. İnsanlar, akılları başlarında küçük çocuklarını Peygamberimize gönderirlerdi. Bu çocuklar hiç kimse tarafından engellenmeden Peygamberimizin (s.a.a) yanına giderlerdi. Eğer matarasında su bulurlarsa içerler, uğur beklentisi ile yüzlerine ve vücutlarına sürerlerdi." [c.7, s.130]

74- el-Caferiyat adlı eserin İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun dedelerine, dedelerinin de İmam Ali'ye (a.s) dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) dikişli fes giyerdi... Zat'ul-Fuzul adı ile anılan bir zırhı vardı. Üzerinde üç gümüş halka bulunan bu zırhın bir halkası ön tarafında, iki halkası da arka tarafında idi... [s.184]

75- el-Avalî adlı eserde bir rivayete dayanarak verilen bilgiye göre, Peygamberin (s.a.a) siyah bir sarığı vardı. Onu başına takıp namaz kılardı.

Ben derim ki: Rivayet edildiğine göre, Peygamberimizin (s.a.a) sarığı üç veya beş kat idi.

76- el-Hısal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Ali'nin (a.s) dört yüz kelimelik hadisnin bir yerinde şöyle dediğini nakleder: "Pamuklu elbise giyin. Çünkü o, Resulullah'ın (s.a.a) elbisesidir. Peygamberimiz (s.a.a) sadece zorunlu durumlarda tüylü ve yünlü elbise giymiştir." [s.162]

Ben derim ki: Bu rivayeti Şeyh Saduk ayrıca mürsel olarak ve Safvanî de Kitab'ut-Tarif adlı eserinde nakletmiştir. Bu rivayet sayesinde, Peygamberimizin (s.a.a) yünlü elbise giydiği yolundaki önceden geçen rivayetin anlamı da açıklık kazanıyor. Dolayısıyla bu iki rivayet arasında çelişki yoktur.

77- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Müslim'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) babası İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberin (s.a.a) alt ucu demirli küçük bir asası vardı. Ona dayanırdı. Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarında onu elinde bulundururdu." [c.1, s.323, h:2]

Bu rivayet el-Caferiyyat adlı eserde de yer almıştır.

78- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Salim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) yüzüğü gümüşlendi." [Für-i Kâfi, c.6, s.468, h:1]

79- Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'ye dayandırdığı hadiste İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Yüzük taşı yuvarlak olmalıdır." Ardından İmam şöyle buyurdu: "Resulullah'ın (s.a.a) yüzüğü öyle idi." [Fürû-i Kâfî, c.6, s.468, h:4]

80- el-Hisal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahim b. Ebu Bilad'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) iki yüzüğü vardı. Birinin üzerinde 'La ilâhe ilallah, Muhammedun Resulullah (Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allah'ın resulüdür)', öbürünün üzerinde de 'Sadakallahu (Allah'ın dediği doğrudur)' diye yazıyordu." [s.61]

81- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'den, İmam Rıza'nın (a.s) bir hadiste şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a), Hz. Ali (a.s), İmam Hasan (a.s), İmam Hüseyin (a.s) ve diğer İmamlar sağ ellerine yüzük takarlardı."

82- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s), Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Peygamberler gömleklerini şalvarlarından önce giyerlerdi." [s.101]

Ben derim ki: Bu rivayet el-Caferiyyat adlı eserde de yer almıştır. Değindiğimiz konularla ilgili çok sayıda rivayet vardır.

83- **Peygamberimizin (s.a.a) evi ve onunla ilgili adabı hakkında,** İbn-i Fahd'ın et-Tahsin adlı eserinde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) tuğla üzerine tuğla koymadan vefat etti."

84- Lübb'ül-Lübab adlı eserde verilen bilgiye göre İmam (a.s), "Mescitler peygamberlerin toplantı yerleridir" dedi.

85- el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sekûni'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yazın evinden çıkarken perşembe günü çıkar, kışın soğuklar nedeniyle evine dönmek isteyince, cuma günü dönerdi." [Fürû-i Kâfî, c.6, s.532, h:14]

Ben derim ki: Bu rivayet mürsel olarak el-Hisal adlı eserde [s.391] de yer almıştır.

86- Allâme Hillî'nin kardeşi Şeyh Ali b. Hasan b. Mutahhar (Allah her ikisine de rahmet etsin) tarafından yazılan el-Uded'ül-Kaviyye adlı eserde, Hz. Hatice'den (r.a) şöyle nakledilmiştir: "Resulullah (s.a.a) eve gelince su ister ve namaz için temizlik yapardı. Sonra uzatmadan

iki rekât namaz kılar, arkasından yatağına girerdi."

87- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abbad b. Suheyb'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) hiçbir düşmana gece pususu kurmamıştır." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.28, h:3]

88- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle geçer: "Peygamberimizin (s.a.a) döşegi bir aba idi. Yastığı ise, içine hurma lifi doldurulmuş bir deri idi. Bir gece aba ikiye katlanmıştı. Sabah olunca Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu gece bu döşek (rahat olduğu için) namaza kalkmama engel oldu.' dedi ve döşeginin tek kat olarak serilmesini emretti. Onun bir de içinde hurma lifi doldurulmuş deriden bir döşegi vardı. Ayrıca bir yere gittiğinde iki kat yapılarak altına serilen bir abası vardı." [s.38]

89- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Resulullah (s.a.a) uykudan kalkar kalkmaz mutlaka Allah için secdeye kapanırdı." [s.39]

90- Peygamberimizin (s.a.a) kadınlar ve evlâtlarla ilgili adabı konusunda, Şeyh Murtaza'nın Risalet'ul-Muhkem ve'l-Müteşabih adlı eserinde Tefsir-i Nu'manî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam (a.s) Ali şöyle dedi: "Sahâbilerden birkaç kişi eşleri ile yatağa girmeyi, gündüzleri yiyip içmeyi ve geceleri uyumayı kendilerine yasakladılar. Ümmü Seleme bunu Peygamberimize (s.a.a) haber verince, Peygamberimiz (s.a.a) ashabının yanına gitti ve onlara şöyle dedi: Eşlerinizden uzak duruyorsunuz öyle mi? Oysa ben hem eşlerimle yatağa girerim, hem gündüzleri yer içerim ve hem de geceleri uyurum. (Bunlar benim sünnetimdir.) Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir..."

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler birçok kanaldan nakledilmiş olarak hem Sünnî, hem de Şîî kitaplarda yer almıştır.

91- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İshak b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kadınları sevmek, peygamberlerin ahlâkındandır." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.320, h:1 ve s.321, h:7]

92- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Bekkar b. Kerem'in ve birden fazla başka ravilerin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiklerini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Benim göz aydınlığım namazda ve haz kaynağım da kadınlarda karar

kılındı." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.320, h:1]

Ben derim ki: Yaklaşık bu anlamı taşıyan rivayetler başka kanallardan da gelmiştir.

93- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) bir kadınla evlenmek isteyince birini onu görmeye gönderirdi... [c.3, s.245, h:2]

94- Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Bint-i İlyas'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, geceleri ve kadınları sükunet sebebi yaptı. Evliliği geceleyin yapmak ve yemek yedirmek sünnettendir." [c.1, s.371]

95- el-Hisal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Ali'nin (a.s) dört yüz kelimelik hadisinin bir yerinde şöyle dediğini nakleder: "Çocuklarınızı yedinci günlerine girdiklerinde tıraş edin ve saçlarının ağırlığı miktarında bir fakir Müslümana sadaka verin. Peygamberimiz (s.a.a) Hasan ve Hüseyin için ve diğer evlâtları için böyle yaptı." [c.2, s.619]

96- Peygamberimizin (s.a.a) yeme-içme ve sofrâ ile ilgili adabı hakkında, Kuleynî el-Kâfî adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Salim ve başkalarından İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) en sevdiği şey, devamlı aç ve Allah korkusu hâlinde olmaktır." [Ravzat'ül-Kâfi, c.8, s129, h:99]

97- Tabersî, el-İhticac adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Musa b. Cafer'den, o da babalarından Hz. Hüseyin b. Ali'nin (hepsine selâm olsun), İmam Ali'nin (a.s) Şamlı bir Yahudinin sorularına verdiği cevapları rivayet ettiği uzun hadisin bir bölümünde şöyle yer aldığını nakleder: "Yahudi İmam'a, 'Halk, İsa'nın zahit olduğunu ileri sürüyor. Doğru mu?' diye sordu. İmam Yahudiye şu cevabı verdi: Evet, öyle idi. Muhammed (s.a.a) ise peygamberlerin en zahidi idi. Cariyeler dışında on üç eşi oldu. Buna rağmen yemek artığı ile önünden kaldırılan bir sofrası hiç olmadı. Hiç buğday ekmeği yemedi. Arka arkaya üç gece doyasıya arpa ekmeği yediği hiç olmadı." [c.1, s.335]

98- Şeyh Saduk'un el-Emalî adlı eserinde verilen bilgiye göre Ays b. Kasım şöyle dedi: "İmam Sadık'a (a.s), 'Peygamberimizin (s.a.a) doyasıya buğday ekmeği hiç yemediğini söylediği yolunda babandan bir hadis rivayet ediliyor, doğru mu?' diye sordum. Bana şöyle cevap

verdi: Hayır, doğru değil. Peygamberimiz (s.a.a) buğday ekmeği hiç yemedi ve doyasya arpa ekmeği de hiç yemedi."

99- Kutb'un ed-Daavat adlı eserinde şöyle deniyor: "Rivayet edildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.a) hiç yaslanarak yemek yemedi. Sadece bir kere yaslanarak yemeğe başladı, arkasından hemen yere oturdu ve 'Allahım, ben senin kulun ve resulünüm' dedi."

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetleri Kuleynî ve Şeyh Tusî çok kanallı olarak nakletmişlerdir. Ayrıca Şeyh Saduk, Barkî ve ez-Zühed adlı eserde Hüseyin b. Said de bu anlamı içeren hadisler rivayet etmişlerdir.

100- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd-i Şehham'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) peygamber olduğu günden vefat ettiği güne kadar hiçbir zaman bir şeye yaslanarak yemek yemedi. Köleler gibi yemek yer ve köleler gibi otururdu.' buyurdu. Kendisine, 'Niçin böyle yapıyordun?' diye sordum. 'Allah'a karşı alçak gönüllülüğünü göstermek için.' cevabını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.27, h:1]

101- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'den şöyle nakleder: "Benim de yanlarında olduğum bir sırada Beşir Dehhan, İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) sağına veya soluna yaslanarak yemek yer miydi?' diye sordu. İmam bu soruya 'Hayır, Peygamberimiz (s.a.a) sağına veya soluna yaslanarak yemek yemezdi. O köleler gibi oturur, öyle yedi.' diye cevap verdi. Ben, 'Niçin öyle yapıyordun?' diye sordum. 'Yüce Allah'a karşı alçak gönüllülüğünü göstermek için.' cevabını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.271, h:7]

102- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) köleler gibi yemek yer, köleler gibi otururdu. Toprak üzerinde yemek yer ve uyurdu." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.271, h:1]

103- İhya'ul-Ulûm adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yemek yerken namazdaki insanın oturuşu gibi dizlerini ve ayaklarını birleştirerek otururdu. Yalnız dizlerinin ve ayaklarının birini öbürü üzerine koyardı ve "Ben bir kulum, köle gibi oturur ve köle gibi yemek yerim." derdi. [c.7, s.121]

104- Safvanî'nin Kitab'ut-Tarif adlı eserinde verilen bilgiye göre,

İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) sofraya oturduğunda köleler gibi oturur ve sol uyluğuna yaslanırdı."

105- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) yerde oturur, koyunu ayakları arasına alıp sağlar ve kölelerin davetlerine icabet ederdi."

106- el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ham-mad b. Osman'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a) yemek yerken parmaklarını yalardı." [s.443, h:313]

107- el-İhticac adlı eserde Mevalîd'us-Sadıkîn adlı eserden nakle-dilerek şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) her çeşit yemeği yerd. Allah'ın helâl kıldığı yiyecekleri, yemek yedikleri zaman ailesi ve hiz-metçileri ile beraber yerd. Aynı şekilde yemeğe çağırdığı Müslüman-larla birlikte de yerd. Onlar neyin üzerinde yiyorlardıysa, onun üze-rinde ve onların yediğinden [veya onlar yediği sürece] yerd. Yalnız eğer misafir gelirse, [ailesi ve hizmetçileriyle değil,] misafiri ile birlik-te yerd... En sevdiği yemek, kalabalık topluluk ile birlikte yenen ye-mekti."

Ben derim ki: Rivayetteki "Onlar neyin üzerinde yiyorlardıysa" ifadesinden maksat, sofraya ve büyük tepsi gibi şeylerdir. "Ve mâ ekelû" ifadesinin orijinalindeki "mâ" edatı, ya mevsuledir [yani onların yedi-ğinden] ya da tevkîtiyedir [yani onlar yediği sürece]. "Yalnız eğer mi-safir gelirse" ifadesi, "ailesi ve hizmetçileri ile beraber" ifadesinden yapılmış bir istisnadır. [Yani misafir gelince, ailesiyle yemezdi, misa-firi ile birlikte yerd.]

108- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Kad-dah'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: Resu-lullah (s.a.a) bir toplulukla birlikte yemeğe oturunca, yemeğe ilk baş-layan ve yemekten en son el çeken kişi olurdu. Bunu topluluk yemek yesin diye yapardı. [Fürû-i Kâfi, c.6, s.285, h:2]

109- Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'e dayandırdığı bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dedini nakleder: "Peygamberler akşam yemeği-ni akşam namazından sonra yerlerdi. Akşam yemeğini yemeyi ihmal etmeyin. Çünkü akşam yemeği yememek vücudun harap olmasına yol açar." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.288, h:2]

110- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Anbese b. Necad'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) önüne, içinde hurma bulunan bir sofraya geldiğinde yemeye mutlaka hurmadan başlardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.345, h:2]

111- el-Kâfi ve Sahifet'ur-Rıza adlı eserlerde, rivayet zinciriyle İmam Rıza'ya (a.s) dayandırılan bir hadiste İmamın, dedelerinden (hepsine selâm olsun) şöyle naklettiği yer alır: "Peygamberimiz (s.a.a) hurma yediğinde, çekirdeğini önce elinin sırtına koyar, sonra atacağı yere atardı."

112- el-İkbal adlı eserde, Tarih-i Nişaburî adlı eserin ikinci cildinde Hasan b. Bîşr'in hayatı bölümünde müellifin belirttiği kendine has rivayet zinciriyle şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Resulullah (s.a.a) yemek yerken her iki lokma arasında Allah'a hamdederd." [s.116]

113- el-Kâfi'de müellifin kendi rivayet zinciriyle Veheb b. Abd-i Rabbih'den şöyle naklettiği yer alır: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) diş aralarını temizlediğini görünce, ona baktım. Bunun üzerine İmam bana, 'Peygamberimiz (s.a.a) diş aralarını temizlerdi. Böyle yapmak ağzın temiz olmasını sağlar.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.376, h:3]

114- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) su içerken önce besmele çekerek... Suyu birden yutmaz (soluk almayarak bir nefeste içmez), yudum yudum sorarak içerdi ve "Ciğer ağrısı (siroz), suyu birden yutmaktan olur." derdi. [s.31]

115- el-Caferiyyat adlı eserin İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun da dedelerine dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimizi (s.a.a) birçok kez gözetledim. O suyu üç nefeste içerdi. Her içişte besmele çeker ve her içişten sonra hamdederd. Ona niçin böyle yaptığını sorduğumda bana, 'Ey Ali! Hamdı Allah'a karşı olan şükretme görevimi yerine getirmek için, besmele çekmeyi de herhangi bir hastalığa ve derde yakalanmayayım diye yapıyorum.' dedi." [s.161]

116- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) su içerken, içtiği tabağa nefes vermez, nefes alıp vermesi gerektiğinde su kabını ağzından uzaklaştırır, öyle nefes alıp verirdi." [s.31]

117- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) et yerken başını ete doğru eğmez, eti ağzına getirir ve ısırarak

yerdi, dişlerine alıp koparırdı... Özellikle et yediği zaman özellikle ellerini iyice yıkar ve arkasından ıslak elleri ile yüzünü ovardı. [c.7, s.126]

118- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) birçok yemek çeşidini yerdi. [s.26]

Ben derim ki: Tabersî, böyle dedikten sonra Peygamberimizin (s.a.a) yediği bazı yemek çeşitlerini sayıyor. Ekmek, et çeşitleri, kavun, karpuz, şeker, üzüm, nar, hurma, süt, keşkek, yağ, sirke, hindiba, horoz ibiği (bir tür çiçek), lahana gibi... Peygamberimizin (s.a.a) hurmayı sevdiği, baldan çok hoşlandığı ve en sevdiği meyvenin nar olduğu da rivayet edilmiştir.

119- Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Üsâme'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) yemeği, bulduğu kadarı ile arpa ekmeği, tatlısı hurma ve yakacağı, hurma ağacının yaprakları ve dalları idi."

120- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) sıcak yemeği soğutur, öyle yerdi ve 'Allah bize ateş yedirmemiştir. Sıcak yemeğin bereketi yoktur.' derdi."

"Yemeğe başlarken besmele çekerti. Üç parmağı ile ve önünden yerdi, başkasının önünden yemezdi. Önüne yemek konduğunda sofradakilerden önce o yemeğe başlar, arkasından diğerleri başlardı. Yemekte şu üç parmağını kullanırdı: Baş parmak, onu izleyen (onun yanındaki) parmak ve orta parmak. Kimi zaman dördüncü parmağından da yararlanırdı, onu da kullanırdı. Avucunun bütünü ile de yediği olurdu. İki parmakla yemezdi ve 'İki parmakla yemek yemek, şeytanın yemek yeme tarzıdır.' derdi. Bir gün ashabı ona palûze getirdiler. Onlar ile birlikte yedikten sonra, 'Bu, neden yapıyor?' diye sordu. Aşhabı, 'Yağ ile balı karıştırıyoruz, gördüğün gibi oluyor.' dediler. Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu iyi bir yemektir.' dedi."

"Elenmemiş arpa ekmeği yerdi. Hiç buğday ekmeği yemedi. Arpa ekmeğini de hiç doyasıya yemedi. Ölünceye kadar hiç sofrada yemek yemedi. [Hep yerde yemek yedi.] Kavun, üzüm, hurma yer ve hurmanın çekirdeklerini koyuna yedirirdi. Soğan, sarımsak, pırasa ve içinde 'meğafir (zamk)' bulunan bal yemezdi. Meğafir, arının karnında kalan ağaç kalıntısıdır. Arı bu kalıntıyı bala akıtır ve o bal da ağızda koku bırakır."

"Hiç yemeği kötülemezdi. Önüne gelen yemek hoşuna giderse yerdi. Hoşuna gitmezse bırakır, fakat başkalarının onu yemesine engel olmazdı. Yemek yediği çanağı sıyrır ve 'Yemek tabağının sonu, yemeğin en bereketli bölümüdür' derdi. Yemeği bitirdiğinde kullandığı üç parmağını teker teker yalardı. Yemekten sonra ellerini tertemiz oluncaya dek yıkardı. Tek başına yemek yemezdi." [s.28]

Ben derim ki: Ravinin "Baş parmak, onu izleyen parmak ve orta parmak" şeklindeki ifadesi, güzel bir edep örneğidir. Çünkü ravi "onu izleyen parmak" yerine bu parmağın Arapça'daki adını (sebbabe=sebbeden, söven) söylemiyor. Çünkü bu parmağın kök anlamındaki sövme anlamının, Peygamberimizin parmağı ile irtibatlanmasını istemedi.

Bu rivayette Peygamberimizin (s.a.a) palûze yediğinden söz ediliyor. Bu rivayet el-Mehasin adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Yakup b. Şuayb'dan aktardığı hadise zıttır. Bu rivayete göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle diyor: "İmam Ali (a.s), birkaç dostu ile birlikte Kûfe meydanındayken kendisine bir tabak palûze hediye edildi. İmam dostlarına, 'Uzatın ellerinizi.' dedi. Dostları da ellerini ona doğru uzattılar. O da uzattı. Fakat hemen uzattığı elini geri çekti ve 'Peygamberimizin (s.a.a) bunu yemediği birden hatırıma geldi de bu yüzden ondan yemek istemedim.' dedi." [s.140, h:135]

121- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) Şam'dan getirilen cam maşrapalardan su içerdi. Su içmede ahşap, deri ve seramik maşrapalar kullandığı da olurdu. [s.31]

Ben derim ki: Bu rivayetin baş tarafının yaklaşık bir benzeri el-Kâfi'de ve el-Mehasin'de de nakledilmiştir. Orada şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) Şam işi maşrapalardan su içmekten hoşlanır ve 'Bunlar kullandığınız su kaplarının en temiz olanlarıdır.' derdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.386, h:8]

122- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) avucu ile de su içerdi. Suyu avucuna doldurur ve 'Elden daha temiz bir su kabı yoktur.' derdi." [s.31]

123- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Kurban Bayramlarında, biri kendi adına ve öbürü kesecek kurban bulamayan fakir Müslümanlar adına olmak üzere iki koç kurban ederdi." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.415, h:1]

124- **Peygamberimizin (s.a.a) helâ adabı hakkında**, Şehid-i Sanî, Şerh-i Nefliyye adlı eserinde şöyle rivayet eder: "Resullah'ı (s.a.a) küçük veya büyük abdest bozarken hiç kimse görmemiştir."

125- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cafer b. Muhammed'den, o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) abdest bozmak istediğinde başını örter, arkasından pisliği toprakla örterdi. Tükürmek isteyince de tükürüğü üzerine toprak atardı. Tuvalet gideceği zaman da başını örterdi." [s.30]

Ben derim ki: Helâ (tuvalet) yapmak âdeti, Araplarda İslâm'dan sonra ortaya çıktı. Rivayetlerden edindiğimiz bilgilere göre, Araplar İslâm'dan önce boş arazilere çıkarak abdest bozarlardı.

126- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'in şöyle dediğini nakleder: "Bir defasında İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: 'Bize nakledilen bir hadise göre, Peygamberimiz (s.a.a) (idar veya büyük abdest) temizliğini yüzüğü parmağında yapardı. İmam Ali (a.s) de öyle yapıyordu. Oysa Peygamberimizin (s.a.a) yüzüğünün taşında, 'Muhammedun Resulullah' yazısı vardı.' İmam, 'Ravilerin söyledikleri doğrudur.' dedi. 'Biz de böyle yapsak olur mu?' diye sordum. Bana, 'Onlar yüzüklerini sağ ellerine takarlardı. Oysa siz yüzüklerinizi sol ellerinize takıyorsunuz.' karşılığını verdi..." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.474, h:8]

Ben derim ki: Yaklaşık aynı anlamda bir rivayet, el-Caferiyyat ve Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserlerde Ayyâşî'nin Kitab'ul-Libas adlı eserinden naklen İmam Sadık'a dayanarak rivayet edilmiştir.

127- **Peygamberimizin (s.a.a) musibetler, belâlar, ölüm olayları ve bunlarla ilgili konulardaki adap ve ahlâkı hakkında**, Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) vücudunda bir sivilce çıktığını görünce Allah'a sığınır, O'na karşı âcizliğini, güçsüzlüğünü dile getirir, O'na yalvarıyordu. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, bu önemsiz bir şeydir.' diyenlere de, 'Allah isteyince küçük bir şeyi büyütür ve büyük bir şeyi de küçültür.' diye cevap verirdi." [c.2, s.413]

128- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Tabutu dört köşesinden omuza almak sünnettir. Daha fazla kişinin ona omuz

vermesi fazladan bir şeydir." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.168, h:2]

129- Kurb'ul-İsnad adlı eserde Hüseyin b. Tureyfe, onun Hüseyin b. Ulvan'a, onun İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun da babasına dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Ali'nin (a.s) oğlu İmam Hasan (a.s) bir defasında dostları ile birlikte otururken önlerinden bir cenaze geçti. Yanındakilerden bazıları ayağa kalktı, fakat İmam Hasan (a.s) ayağa kalkmadı. Cenaze geçtikten sonra oradakilerden biri, "Allah sana afiyet versin, niye ayağa kalkmadın? Oysa Peygamberimiz (s.a.a) önünden cenaze geçerken ayağa kalkardı." dedi. İmam ona şu cevabı verdi: "Peygamberimiz (s.a.a) sadece bir kere cenaze önünden geçerken ayağa kalktı. Bir Yahudinin cenazesi geçiyordu ve yol dardı. Peygamberimiz (s.a.a) cenazenin, başından yüksekte olmasını istemediği için ayağa kalktı." [s.42]

130- Kutb-u Ravendî, ed-Daavat adlı eserinde şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) cenaze arkasında yürürken oldukça üzgün olur, çokça tefekküre dalar ve çok az konuşurdu."

131- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da dedelerinden Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Resulullah (s.a.a) ölülerin gömülmesi sırasında mezara üç avuç toprak atardı."

132- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'ye dayandırdığı bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Haşimoğullarının ölülerine başka bir Müslümanın ölüsüne yapmadığı bir şey yapardı ki, o da şudur: Haşimîlerden birinin cenaze namazını kıldırdıktan ve mezar toprağına su döktükten sonra elini toprak üzerine koyardı. Öyle ki, mezar toprağında parmaklarının izi çıkardı. Bu yüzden bir yabancı veya Medine halkından bir yolcu mezarlığın önünden geçerken, üzerinde Peygamberimizin (s.a.a) el izi bulunan yeni mezarı görünce, 'Muhammed'in ailesinden kim öldü?' diye sorardı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.168, h:1]

133- Şehid-i Sanî'nin Müsekkîn'ul-Fuad adlı eserinde İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) insanları teselli ederken, 'Allah size ecir versin ve rahmet eylesin.' diye dua ederdi. Onları kutlarken de, 'Allah sizin için mübarek kılsın ve Allah devamlı size bereket versin.' derdi.

134- **Peygamberimizin (s.a.a) abdest ve gusül ile ilgili adabı**

hakkında, Kutb, Ayat'ul-Ahkâm adlı eserinde Süleyman b. Bureyde-den, o da babasından şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) önceleri her namaz için ayrı abdest alıyordu. Fakat Mekke'nin fethedildiği yıl birkaç namazı aynı abdestle kıldı. Bunun üzerine Ömer, 'Ey Allah'ın Resulü, daha önce yapmadığın bir işi yaptın, (sebebi nedir)?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a) de, 'Bilerek böyle yaptım.' dedi."

135- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi raivayet zinciriyle Zürare-nin şöyle dediğini nakleder: "Bir defasında İmam Muahmmmed Bâkır (a.s) bize, 'Peygamberin nasıl abdest aldığını size anlatayım mı?' diye sordu. Bizim, 'Evet' dememiz üzerine içinde azıcık suyun bulunduğu bir kap isteyerek önüne koydu. Sonra kollarını sıvadı. Arkasından sağ avcunu suya daldırdı ve 'Eğer avuç temiz ise böyle yapılır.' dedi. Sonra bir avuç dolusu su alarak alına götürdü ve besmele çekerek suyun sakallarının ucuna kadar akmasını sağladı. Sonra elini bir kere yüzü ve alnının görünen bölümü üzerinde yürüttü. Arkasından sol elini suya daldırıp bir avuç dolusu su aldı. Sonra bu suyu sağ dirseğinin üzerine akıttı. Arkasından avucunu sağ kolu üzerinde yürüterek suyun parmak uçlarından akmasını sağladı. Sonra sağ elini suya daldırıp bir avuç dolusu su aldı. Sonra bu suyu sol dirseğinin üzerine akıttı. Arkasından avucunu sol kolu üzerinde yürüterek suyun parmak uçlarından akmasını sağladı. Arkasından sol elinin ıslaklığı ve sağ elinin ıslaklık kalıntısı ile başının ön bölümünü ve ayaklarının üstünü meshetti."

"Arkasından, 'Allah tek olduğu için tek olanı sever. Abdest almak için üç avuç su yeterlidir. Bir avucu ile yüz, iki avucu ile de kollar yıkanır. Sağ elin ıslaklığı ile başın ön kısmı meshedilir ve bu ıslaklığın kalıntısı ile sağ ayağın üstü ve sol elin ıslaklığı ile sol ayağın üstü meshedilir.' dedi."

"Arkasından sözlerini şöyle bağladı: Adamın biri İmam Ali'ye (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) nasıl abdest aldığını sordu. O da ona Peygamberimizin (s.a.a) abdest alma şeklini böyle anlattı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.25, h:4]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği Zürare, Bükeyr ve başkaları aracılığı ile değişik yollardan rivayet edilmiş ve bu rivayet Kuleynî, Sa-duk, Şeyh Tusî, Ayyâşî, Mufid, Keracekî ve başkaları tarafından nakledilmiştir. Bu konuda Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) gelen rivayetler sayıca çok ve mütevatirlik derecesine yakın sağ-

lamlıktadır.

136- Müfıduddin Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) abdest alırken organlarının sağ taraflarından yıkamaya başladılar." [c.1, s.397]

137- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) abdest hakkında sorduğumda, buyurdu ki: Peygamberimiz (s.a.a) bir müdd su (yaklaşık 750 gr.) ile abdest alır ve bir sa' (yaklaşık üç kilo) su ile guslederdi." [c.1, s136, h:28]

Ben derim ki: Bu rivayetin benzeri başka bir yoldan İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

138- Uyûn-u Ahbar'ir-Rıza adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Rıza'dan (a.s), o da babalarından (hepsine selâm olsun) Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini nakleder: "Biz Ehlibeyt'iz. Bize, sadaka almak helâl değildir. Bize, özenerek abdest almamız emredildi ve biz eşek ile kısrakı çiftleştirmeyiz." [c.2, s.28]

139- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "(Abdestte) ağza ve buruna su vermek Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerindendir." [c.1, s.79, h:52]

140- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'ın şöyle dediğini nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Resulullah (s.a.a) bir sa' (yaklaşık üç kilo) miktarındaki su ile guslederdi. Eşlerinden biri ile birlikte yıkandığında ise bir sa' ve bir müdd su kullanırdı." [c.1, s.137, h:74]

Ben derim ki: Bu rivayetin benzerini Kuleynî de el-Kâfî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Muslim'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. Oradaki rivayette, "Her ikisi aynı kaptan yıkanarlardı." deniyor.¹ Şeyh de aynı rivayeti başka bir yoldan nakletmiştir.

141- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan babasının (her ikisine selâm olsun) şöyle dediğini naklediyor: "Bir defasında Hasan b. Muhammed, Cabir b. Abdul-

1- [Fürû-i Kâfî, c.3, s.22, h:5]

lah'a Peygamberimizin (s.a.a) nasıl guslettiğini sordu. Cabir de, 'Peygamber (s.a.a) üç kere avucunu su ile doldurarak başından aşağı dökerdi.' karşılığını verdi. Hasan b. Muhammed, 'Benim saçlarım, gördüğün gibi gürdür.' dedi. Cabir de ona, 'Ey hür adam, bu sözü hiç söyleme. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) saçları seninkilerden daha gür ve daha hoş idi' diye cevap verdi." [s.22]

142- Şeyh Saduk'un, el-Hidaye adlı eserinde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle dedi: "Cuma günü guslü, yolculukta ve yolculuk dışında erkek-kadın herkes için gerekli olan bir sünnettir. Cuma günü (cuma guslü niyetiyle) gusletmek, hem bir temizlik ve hem de iki cuma arasında işlenen günahlar için bir keffarettir. Cuma guslünün sebebi şudur: Ensar Müslümanları hafta boyunca develerinin ve diğer hayvanlarının işleri ile uğraşırlar ve cuma günü mescide geldiklerinde, insanlar koltuk altı kokularından rahatsız olurlardı. Bu yüzden yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) cuma günü gusletmeyi emretti ve ardından bu uygulama sünnet hâline geldi." [s.23]

Ben derim ki: Ramazan Bayramında ve diğer bayramlarda gusletmenin yanı sıra daha birçok gusüllerin, Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerinden olduğu hakkında rivayetler vardır. İnşallah ileride bunların bazılarına değineceğiz.

143- Peygamberimizin (s.a.a) namaz ve namazla ilgili adab ve sünnetleri hakkında, el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar, Abdulmelik ve Bükeyr'den şöyle dediklerini nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittik: "Peygamberimiz (s.a.a) farz namazların iki katı kadar müstehap namaz kılar ve farz orucun iki katı kadar müstehap oruç tutardı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.44, h:3]

Bu rivayeti Şeyh Tusî de nakletmiştir.

144- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hannan'dan şöyle nakleder: "Ben de yanlarında oturuyorken Amr b. Harîs, İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Sana feda olayım, bana Peygamberimizin (s.a.a) namazı hakkında bilgi ver.' dedi. İmam ona şu cevabı verdi: Peygamberimiz (s.a.a) öğleyin (öğle namazından önce) sekiz rekât nafil ve dört rekât farz kılardı. Sonra (ikinci namazından önce) sekiz rekât nafil ve dört rekât farz kılardı. Akşamleyin önce üç rekât farz, daha sonra dört rekât nafil kılardı. Yatsı namazını da dört rekât olarak kı-

lardı. Sekiz rekât da gece namazı ve üç rekât vitir kılardı. Sabah vak-
tinde iki rekât nafile ve arkasından iki rekât farz kılardı."

"Ben de kendisine, 'Kurbanın olayım, eğer benim bundan daha
çok namaz kılmaya gücüm yeterse, çok namaz kıldım diye Allah beni
azaba çarptırır mı?' diye sordum. 'Hayır, ama seni sünneti terk ettiğin
için azaba çarptırır.' karşılığını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.443, h:5]

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşıldığına göre, yatsı namazından
sonra oturarak kılınan iki rekâtlık vüteyre namazı gündelik bu elli
rekâta dahil değildir. İki rekât oturarak kılınan bu namaz, bir rekât
ayakta kılınan namaza bedeldir ve bir rekât olarak hesaplanır. Dolayı-
sıyla bu namaz ile namazların sayısı elli bir rekâta ulaşmış olur. Ate-
me adı ile de anılan bu namaz, vitir namazının yerini tutmak üzere
sünnet edilmiştir. Şöyle ki, bu namazı kılan kimse eğer vitir namazına
kalkmadan önce ölürse, vitir namazını kılmış sayılır. Nitekim Kuleynî,
el-Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle nak-
lediyor: "İmam Cafer Sadık (a.s), 'Allah'a ve ahiret gününe inanan
kimse vitir namazı kılmadan uyumasın.' dedi. Kendisine, 'Yatsı nama-
zından sonraki iki rekâtı mı kastediyorsun?' diye sordum. 'Evet, o iki
rekât bir rekât sayılır. Kim bu namazı kılar da ölürse vitir namazı kıl-
mış olarak ölmüş olur. Eğer ölmez ise gecenin sonunda vitir namazını
kılar.' dedi."

"Kendisine, 'Bu namazı Peygamberimiz (s.a.a) kıldı mı?' diye sor-
dum. 'Hayır.' dedi. 'Peki niçin?' diye sormam üzerine, 'Çünkü Peygam-
berimize (s.a.a) vahiy geldiği için o gece ölüp ölmeyeceğini bilirdi.
Onun dışındakiler bunu bilemez. Bu yüzden Peygamber o namazı
kılmadı, ama kılınmasını emretti.' dedi..."

İmamın "o namazı kılmadı" demekteki maksadı, diğer bazı riva-
yetlerden anlaşılacağı üzere, o namazı devamlı kılmadığı, bazen kılıp
bazen kılmadığı şeklindedir. İmamın sözleri eğer böyle yorumlanırsa,
bu rivayet Peygamberimizin (s.a.a) o namazı kıldığı yolundaki diğer
rivayetlerle çelişmez.

145- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Züra-
ren şöyle nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle dediğini
işittim: Peygamberimiz (s.a.a) zeval vakti girmeden gündüz hiçbir
namaz kılmazdı. Güneşin gölgesi yarım parmak kadar olunca, sekiz
rekât nafile kılardı. Güneşin gölgesi bir dirsek boyu olunca öğle farzı-

nı kılardı. Öğle farzından sonra ise iki rekât namaz kılardı. Yine ikindi vakti girmeden iki rekât namaz kılardı. Gölge iki dirsek boyu uzayınca ikindi farzını kılardı. Güneş battığı zaman akşam farzını kılardı. Şafak [=günbatımındaki kızılık] kaybolduğunda yatsı namazının vakti girer. Şafak kaybolunca akşam vakti sona erer ve yatsı vakti girer. Gecenin üçte biri geçince de yatsı vakti sona erer."

"Peygamberimiz (s.a.a) yatsı (namazın)dan sonra gece yarısı olunca kadar hiçbir namaz kılmazdı. Gece yarısı olunca, on üç rekât namaz kılardı ki, bu on üç rekâta vitir namazı ile sabah farzından önceki iki rekâtlık nafile namazı da dahildir. Tanyeri ağarıp da ortalık aydınlanınca sabah farzını kılardı." [c.2, s.262, h:82]

Ben derim ki: Bu rivayet ikindi vaktindeki nafile namazını bütünü ile kapsamıyor. Bu husus başka rivayetlerden biliniyor.

146- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Veheb'den şöyle nakleder: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Peygamberimizin (s.a.a) namazları hakkında bilgi verirken şöyle dediğini işittim: "Peygamberimize (s.a.a) su dolu bir kap getirilir, bu kabın ağzı bir bezle örtülerek baş ucuna konurdu. Kendisi de misvakını döşeginin altına koyduktan sonra bir süre uyurdu. Uyanınca oturur ve gök yüzüne bakardı. Arkasından Âl-i İmrân suresinin "*Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında...*" [Âl-i İmrân, 190] ifadesi ile başlayan birkaç ayetini okurdu. Arkasından dişlerini misvaklar, temizlik yapardı (abdest alırdı). Sonra kalkıp mescide giderek dört rekât nafile namaz kılardı. Ruku, kıraati oranında ve secdesi de rükûu oranında uzun olurdu. 'Ne zaman başını kaldıracak?' dedirtecek kadar uzun süre rükûda kalır ve 'Ne zaman başını kaldıracak?' dedirtecek kadar uzun süre secdede kalırdı."

"Sonra yatağına dönerek Allah dilediği süre uyurdu. Sonra uyanarak o ayetleri okur ve gözlerini gökyüzünde gezdirirdi. Arkasından dişlerini misvaklayıp temizlik yapar (abdest alır) ve kalkıp mescide gider ve daha önceki uzunlukta dört rekât nafile namaz kılardı."

"Sonra yatağına dönüp tekrar bir süre uyurdu. Sonra uyanıp oturur ve Âl-i İmrân suresindeki o ayetleri okurdu. Arkasından gökyüzüne bakar, dişlerini fırçalar, temizliğini yapar ve kalkıp mescide giderdi. Vitir namazından sonra sabah vaktine ait iki rekâtlık nafile namazı kılar, arkasından sabahın farzını kılmaya çıkardı." [c.2, s.334, h:233]

Ben derim ki: Bu konu el-Kâfi adlı eserde de iki yoldan nakledilmiş olarak yer almıştır.

147- Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) tanyerinin ağarmasının başlangıcında kıldığı sabah nafilisini kısa tutar ve bu namazdan sonra sabah farzını kılmaya çıkardı.

148- el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Yezid'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kim vitir namazında yetmiş kere 'Estağfirullahe rabbî ve etûbu ileyhi (Rabbim olan Allah'tan af diler, ona tövbe ederim)' der ve buna bir yıl boyunca devam ederse, Allah onu (Kur'ân'da sözü geçen), *'Seher vakitlerinde bağışlanma dileyenler'* (Âl-i İmrân, 17) arasına yazar."

"Peygamberimiz (s.a.a) vitir namazında yetmiş kere istiğfar eder ve yedi kez '(Allah'ım!) Bu, cehennem ateşinden sana sığınan kimse-nin (perişan) hâlidir.' derdi..." [s.53, bab:62, h:80]

149- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) vitir namazında şu kunut duasını yapardı: "Allah'ım, beni hidayete erdirdiklerinle birlikte hidayete erdir. Afiyete kavuşturduklarınla birlikte bana da afiyet ver. İşlerini üstlendiklerinle birlikte benim de işlerimi üstlen. Verdiklerini benim için bereketli kıl. Takdir ettiklerinin kötülüklerinden beni koru. Sen hükmedersin, ama hiç kimse sana karşı hükmedemez. Ey Kâbe'nin Rabbi, seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden af dilerim. Sana tövbe ederim. Sana iman ve tevekkül ederim. Ey rahmet edici, güç-kuvvet yalnız sendedir." [c.1, s.308, h:1]

150- et-Tezhib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'nin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) ramazan ayı geldiğinde müstehap namazlarını arttırırdı. Ben de arttırıyorum. Öyleyse siz de arttırın." [c.3, s.60, h:7]

Ben derim ki: İmam bu arttırma ile ramazan ayının nafile namazı olan bin rekâtlık teravih namazını kastediyor. Peygamberimiz (s.a.a) bu namazı elli rekâtlık günlük namazlarının içindeki nafile namazların dışında kıları. Bu namazın kılınma şekli ve ramazan gecelerine bölüştürülmesi hususunda çok sayıda rivayet vardır. Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) gelen rivayetlere göre, Peygamberimiz (s.a.a) bu teravih namazını tek başına kıları, onun cemaatle kılınmasını yasaklar ve "Nafileler cemaatle kılınmaz." derdi.

Peygamberimizin (s.a.a) kıldığı başka nafileler de vardır. Bunlar dua kitaplarında nakledilmiştir. Konumuz dışında kaldıkları için burada onlara değinmedik. Bunların yanı sıra Peygamberimizin (s.a.a) namazlarla, dualarla ve zikirlerle ilgili bazı adap ve sünnetleri vardır. Bunları öğrenmek isteyenler bu konuların ele alınma ihtimalinin olduğu eserlere başvursunlar.

151- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yezid b. Halife'den şöyle nakleder: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'Ömer b. Hanzele, senden yana namaz vakitleri hakkında bize bilgi getirdi' dedim. İmam, 'O bize yalan bağlamaz.' dedi... Dedim ki: 'Ömer bir de şöyle dedi: 'Akşam namazının vakti güneşin battığı vakittir. Yalnız Peygamberimiz (s.a.a) yolculukta acele ettiği zamanlarda akşam namazını geriye bırakıp yatsı namazı ile birleştirirdi.' Doğru mu?' İmam, 'Evet, doğru söylemiştir.' dedi." [c.3, s.276, h:6]

152- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'den, o da İmam Cafer Sadık'tan, o da babasından (her ikisine selâm olsun) şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yağmurlu gecelerde akşam namazını kısa tutar ve yatsı namazını öne alarak iki namazı bir arada kılardı ve 'Merhamet etmeyene merhamet edilmez.' derdi." [c.2, s.32, h:47]

153- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Hammad'dan, o da Halebî'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculuk sırasında ve acele bir işi çıktığı zamanlarda, öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılardı..." [c.3, s.32, h:118]

Ben derim ki: Bu konuda Kuleynî, Şeyh Tusî, oğlu ve Şehid-i Evvel (Allah hepsine rahmet etsin) tarafından nakledilmiş çok sayıda rivayet vardır.

154- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Veheb'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Sıcak günlerde müezzin öğle namazının ezanını okumaya geldiğinde Peygamber (s.a.a) ona, 'Ebrid, ebrid.' derdi.

Ben derim ki: Şeyh Saduk "ebrid, ebrid" kelimesinin açıklamasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu kelime 'berid' kökünden türemiş ve 'çabuk ol, çabuk ol' anlamındadır." Fakat bana öyle geliyor ki bundan maksat, sıcaklığın şiddetinin kaybolması ve havanın serinlemesi

için namazın geriye bırakılmasıdır. Nitekim Alâ'nın kitabında Muhammed b. Müslim'in verdiği şu bilgi bunu gösteriyor. Muhammed b. Müslim diyor ki: "Bir defasında ben Peygamberimizin (s.a.a) Mescidinde namaz kılarken İmam Muhammed Bâkır (a.s) yanımdan geçti. Daha sonra benimle karşılaştığında, 'O saatte sakın farz namaz kılma. Farz namazını şiddetli sıcakta mı kılıyorsun?' dedi. Ben de ona, 'Hayır, ben o zaman nafile kılıyordum.' cevabını verdim."

155- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) namaz kılarken biri yanına gelip oturduğunda namazını çabuklaştırarak adama döner ve 'Bir isteğin mi var?' diye sorardı. Adamın isteğini karşıladıktan sonra tekrar namaza dönerdi." [c.7, s.113]

156- Cafer b. Ahmed Kummî, Zuhd'ün-Nebi adlı eserinde şöyle der: "Peygamberimiz (s.a.a) namaza durduğunda, Allah korkusundan benzi sararırdı ve göğsünden veya karnından korkuya kapılmış kimse-lerin seslerine benzer bir ses gelirdi."

Ben derim ki: Böyle bir rivayet İbn-i Fehd ve başkaları tarafından da nakledilmiştir.

157- Yine aynı eserde şöyle yer alır: "Bir başka rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) namaza durduğu zaman bir yana atılmış, boş bir elbise gibi olurdu."

158- Bihar'ul-Envar adlı eserde verilen bilgiye göre Ayşe şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) ile normalde karşılıklı konuşurduk. Fakat namaz vakti gelince, bize karşı sanki birbirimizi tanımıyormuşuz gibi olurdu."

159- Müfiduddin Tusî, el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'nin (a.s), Muhammed b. Ebu Bekr'i Mısır valiliğine tayin ettiği zaman ona yazdığı mektubun bir yerinde şöyle dediğini rivayet eder: "...Sonra rükûuna ve secdene dikkat et. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) namazı herkesten eksiksiz kılmakla birlikte herkesten daha az zamanda kılardı."

160- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babalarından Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a) namazda esnediği zaman sağ eli ile ağzını kapatırdı." [s.26]

Bu rivayetin benzeri, ed-Deâim adlı eserde de yer almıştır.

161- Şeyh Saduk İlel'üş-Şerayi adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Hakem'den, İmam Musa Kâzım (a.s) ile arasında geçen uzun konuşmanın bir yerinde şöyle dediğini nakleder: "Niçin rükûda 'Subhane Rabbiy'el-azîmi ve bihamdihi (Büyük Rabbimi, O'na hamdederek noksanlıklardan tenzih ederim)' derken, secdede 'Subhane Rabbiy'el-a'lâ ve bihamdihi (En yüce Rabbimi, O'na hamdederek noksanlıklardan tenzih ederim)' deniyor?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi:

"Ey Hişam! Peygamberimiz (s.a.a) miraca çıktıktan sonra namaz kılarken ve gördüğü yüce Allah'ın azametini zihninde tazeleyince, mafsalları titredi ve kendini dizleri üzerine eğilmiş buldu ve 'Subhane Rabbiy'el-azîmi ve bihamdihi' demeye başladı. Bir süre sonra rükûdan doğrulup yüce Allah'ı öncekinden daha yüksekte görünce, yüz üstü kapanarak 'Subhane Rabbiy'el-a'lâ ve bihamdihi' demeye başladı. Bu sözleri yedi kere tekrarlayınca içini saran korku dindi. İşte bu yüzden bu sözler rükûda ve secdede sünnet oldu." [c.2, s.332, h:4]

162- Şeyh Verram b. Ebu Firas'ın Tenbih'ul-Havatır adlı eserinde verilen bilgiye göre Nu'man şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) saflarımızı ok dizer gibi düzgün yapardı, öyle ki artık biz böyle yapmaya alıştık. Bir ara bu düzgünlüğü umursamadığımızı gördü. Bir süre sonra bir gün öne çıkıp namaza durdu. Tam tekbir alacakken, içimizden birinin göğsünün önüne çıktığını görünce, 'Ey Allah'ın kulları, saflarınızı düzeltin. Yoksa aranızda ayrılık çıkar.' dedi." [c.2, s.491]

163- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn-i Mesud şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) namaza başladığımızda, eli ile omuzlarımızdan tutarak, 'Saflarınızı düzgün yapın, eğri-büğrü durmayın. Yoksa kalplerinize ayrılık düşer.' derdi..."

164- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Davud b. Husayn'dan, o da Ebu Abbas'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) ilk önce ramazanın ilk on günü itikafa girdi. Bir sonraki yıl ikinci on gününde itikafa girdi. Fakat sonra hep son on günü itikafa girmeyi âdet edindi." [c.2, s.123, h:20]

165- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Bedir Savaşı ramazan ayında olmuştu. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a) o yıl itikafa giremedi. Fakat ertesi yıl on günü o

yıl için ve on günü bir önceki yıl için olmak üzere yirmi gün itikafa girdi." [c.2, s.120, h:3]

Ben derim ki: Buna ve bir önceki rivayete Kuleynî, el-Kâfi adlı eserde yer vermiştir. [Fürû-i Kâfi, c.4, s.175, h:2]

166- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "(Ramazan ayının) son on gününe girilince, Peygamberimiz (s.a.a) camide itikafa girerdi. Onun için kıl bir çadır kurulur, çarşafı dürülür ve döşeği katlanırdı. Oradakilerden biri, 'Kadınlarla ilişkiyi keser miydi?' diye sordu. İmam 'Hayır, kadınlarla ilişkiyi kesmezdi.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.175, h:1]

Ben derim ki: Bu konuda çok sayıda rivayet vardır. Rivayette sözü edilen kadınlarla ilişkiyi kesmemekten maksat, ulemanın dediği ve diğer rivayetlerin de ifade ettiği gibi, cinsel ilişki kurmanın serbestliği değil, onlarla görüşüp konuşmanın caiz oluşudur.

167- Peygamberimizin (s.a.a) oruçla ilgili adap ve sünnetleri hakkında, Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Mervan'dan nakleder ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: "Peygamberimiz (s.a.a), 'Hiç bozmuyor.' denecek kadar çok oruç tutar, sonra 'Hiç oruç tutmuyor.' denecek kadar uzun zaman oruç tutmazdı. Sonra gün aşırı oruç tutmaya başladı. Sonra pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmayı âdet edindi. Sonra bu tutumundan dönerek her ayın üç gününde oruç tuttu. Bu günler ayın ilk perşembesi, ayın ortalarına rastlayan çarşamba günü ve ayın son perşembesi idi. Peygamberimiz bu tarz oruç için, 'Bu ömür boyu oruç tutmaya bedeldir.' derdi."

"Babam (a.s) şöyle derdi: Allah'ın, kendisine; 'Peygamberimiz (s.a.a) şöyle yapardı.' dendiğinde, 'Daha çok namaz kılmaya ve daha çok oruç tutmaya çalıştığım için Allah beni azaba çarptırmaz.' diyen bir kimseden daha çok nefret ettiği kimse olamaz. O sanki demek istiyor ki, Peygamberin (s.a.a) gücü yetmediği için daha fazla ibadet yapamadı." [c.2, s.48]

168- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) peygamberliğinin ilk döneminde, 'Hiç bozmuyor.' dedirtecek kadar çok oruç tutar ve sonra 'Hiç oruç tutmuyor.' dedirtecek kadar uzun bir süre oruçtan uzak kalırdı. Sonra böyle yapmak-

tan vazgeçerek gün aşırı oruç tutmaya başladı. Bu, Davud Peygamberin (a.s) oruç tutma şeklidir. Sonra böyle yapmaktan vazgeçerek teşrik günlerinde (her ayın on üç, o dört ve on beşinci günlerinde) oruç tutmaya başladı. Sonra bundan da vazgeçerek bu üç günü, ayın üç on gününe bölüştürdü. Ayın ilk ve son perşembe gününü ve orta çarşamba gününü oruç tutuyordu. Vefatının önceki döneminde böyle yapıyordu." [c.4, s.90, h:2]

Bu konu ile ilgili çok sayıda rivayet vardır.

169- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle abid Anbes'e'den şöyle nakleder: "Resulullah (s.a.a) şaban ve ramazan ayları ile her ayın üç gününde oruç tutma alışkanlığı olduğu hâlde vefat etti." [c.4, s.91, h:7]

170- Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın, en-Nevadir adlı eserinde Ali b. Nu'man'a, onun da Zar'a'ya dayanarak verdiği bilgiye göre Semaa şöyle dedi: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) şaban ayında oruç tuttu mu?' diye sordum. 'Evet, ama hepsini tutmadı' dedi. Kendisine, 'Peki kaç gününde oruç tutmadı?' dedim. 'Tutmadığı günler oldu.' diye cevap verdi. Üç kez aynı soruyu sordum, yine aynı cevabı aldım. 'Tutmadığı günler oldu.' sözüne yeni bir şey eklemedi. Aynı soruyu ertesi yıl sordum. Aldığım cevap aynı oldu."

171- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde Enes'in şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamberimizin (s.a.a) oruç tuttuğu günlerdeki yemeği iftar da ve sahurda genellikle tek cinsten bir içecekti. Kimi zaman bu içecek süttten ibaret olurdu, kimi zaman da içine ekmek doğranmış su olurdu..." [s.32]

172- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Kadah'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle naklettiğini rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) orucunu taze hurma mevsiminde taze hurma ile ve kuru hurma mevsiminde kuru hurma ile açardı." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.153, h:5]

173- Yine aynı eserde Kuleynî, kendi rivayet zinciriyle Sekunî'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) babası İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) oruçlu günlerinde helva bulamadığı zaman su ile orucunu açardı. Bazı rivayetlere göre ise kimi zaman kuru üzümle iftar ederdi." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.152, h:1]

174- el-Muknia adlı eserde verilen bilgiye göre Âl-i Muhammed-

den (hepsine selâm olsun) şöyle nakledilir: "Bir içim su ile bile olsa sahura kalkmak müstehaptır." Yine rivayet edilmiştir ki: "En faziletli sahur yemeği hurma ile kavrulmuş undur. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) sahurda bunları yedi." [s.50]

Ben derim ki: Bunlar oruçla ilgili uygulanan sünnetlerdir. Sırf Peygamberimizin (s.a.a) uyguladığı bu konudaki sünnetlerden biri "Savm-ı Visal" diye anılan ve sadece Peygamberimize has özelliklerden biri sayılan kesintisiz oruçtur. Bu oruç bir günden fazla bir süre iftar etmeksizin tutulur. Peygamberimiz (s.a.a) bu orucu ümmetine yasaklamıştı. Bu konuda, "Siz bu oruca dayanamazsınız. Benim içinse Allah katında beni yedirip içirip doyuracak bir şeylerim var." dedi." [Tehzib'ül-Ahkâm, c.4, s.307, az bir farkla]

175- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) çoğu zaman harise yer ve sahurunu da onunla yapardı. [s.29]

176- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) ramazan ayı girdiğinde, elindeki bütün esirleri serbest bırakır ve bütün dilencilere sadaka verirdi." [c.2, s.61, h:10]

177- Daâim'ul-İslâm adlı eserde İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Ramazanın son on gününde Resulullah (s.a.a) yatağı, döşeği dürer ve kendini ibadete verirdi. Ramazanın yirmi üçüncü gecesi aile fertlerini uyandırır ve uyanmayanların yüzlerine su serperdi. Hz. Fatıma (a.s) da o gece ailesinin hiçbir ferdini uyutmazdı. Uyumasınlar diye o gün onlara az yemek yedirirdi. O geceye gündüzden hazırlanır ve 'Gerçek mahrum, bu gecenin hayrından mahrum olandır.' derdi." [c.1, s.289]

178- el-Mukni' adlı eserde şöyle yer alır: "Kurban Bayramında namazdan sonra, Ramazan Bayramında ise namazdan önce bir şeyler yemek sünnettir." [s.46]

179- Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân okuma ve dua konularındaki adabı hakkında, Şeyh Tusi el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu'd-Dünya'dan İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Peygamberimizi (s.a.a) Kur'ân okumaktan alıkoyan tek hâl cünüplük idi."

180- Mecma'ul-Beyan adlı eserde Ümmü Seleme'den şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Kur'ân okurken her ayetin sonunda ara

verirdi." [c.10, s.378]

181- Ebu'l-Futuh Tefsirinde şöyle naklediliyor: "Peygamberimiz (s.a.a) 'Musebbihat' diye anılan sureleri okumadan uyumazdı ve 'Bu surelerde bin ayetten daha faziletli bir ayet var.' derdi. (İmamdan) 'Musebbihat sureleri hangi surelerdir?' diye sormaları üzerine, 'Bunlar Hadîd, Haşr, Saff, Cuma ve Teğâbun sureleridir.' karşılığını vermiştir." [c.11, s.30]

Ben derim ki: Bu rivayete, Mecma'ul-Beyan adlı eserde de İrbaz b. Sariye'den nakledilerek yer verilmiştir. [c.9, s.226]

182- İbn-i Ebu Cumhur'un ed-Dürer'ül-Leâlî adlı eserinde Cabir-den şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a), 'Tebâreke (Mülk) ve Elif Lâm Mîm Tenzîl [Secde]' surelerini okumadan uyumazdı.

183- Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle geçer: Hz. Ali'den (a.s) bir hadisinde şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a), 'A'lâ' suresini okumayı severdi. İlk defa 'Subhane Rabbi'el-A'lâ (yüce Rab-bim noksanlıklardan münezzehtir.)' diyen kişi Mikâil'dir." [c.10, s.473]

Ben derim ki: Bu rivayetin baş tarafı ed-Dürri'ül-Mensûr'dan nakledilerek Bihar'ul-Envar adlı eserde yer almıştır. Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân okurken, ya da bazı sureleri veya belirli ayetleri okurken ne dediği hakkında başka rivayetler vardır. İsteyenler onların bulabilecekleri kaynaklara başvurabilirler.

Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'a sarılmaya, anlamı üzerinde düşünmeye, gösterdiği yolu izlemeye, onun nuru ile aydınlanmaya teşvik eden birçok konuşmaları ve açıklamaları vardır. Peygamber efendimiz (s.a.a) insanlara telkin ettiği kemâllerin öncüsü ve her hayra doğru koşanların önde geleni idi. Meşhur rivayete göre o, "Hûd suresi saçlarımı ağarttı."¹ diyen kişidir. Rivayete göre² İbn-i Mesud şöyle dedi: "Bir defasında Peygamberimiz (s.a.a) bana Kur'ân'dan birkaç ayet okumamı emretti. Ben de ona Yunus suresinden bir parça okudum. *"Orada insanların tümü gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler..."* (Yûnus, 30) ayetine sıra geldiğinde, mübarek gözlerinin yaşlarla dolduğunu gördüm."

1- Resul-i Ekrem (s.a.a) bu sözüyle, yüce Allah'ın Hûd suresindeki şu ayetine işaret etmektedir: *"O hâlde... emrolunduğun gibi dosdoğru ol."* (Hûd, 112)

2- Bu hadise burada, kendi orijinal nakliyle değil, anlamı olarak yer verilmiştir.

Bu saydıklarımız,¹ Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerinden ve edeplerinden seçmelerdir. Bunların çoğu hakkında Şîî ve Sünnî kaynaklardan gelen çok sayıda rivayet ve her iki mezhebe ait kitaplarda tekrarlanan nakiller vardır. Kur'ân bu sünnetleri ve edepleri teyit etmekte, hiçbirini reddetmemektedir. Hidayet eden Allah'tır.

KÖLELİK VE KÖLELEŞTİRME HAKKINDA

Kur'ân-ı Kerim'in *"Eğer onları azaba çarptırırsan, onlar senin kullarıdır."* (Mâide, 118) ifadesi, köleliğin ve kulluğun anlamını açıkça ortaya koyan bir cümledir. Gerçi Kur'ân'da bu anlamı içeren ayetlerin sayısı çoktur, ama bu ayet bu konuda akla uygun bir gerekçe getiriyor ve bu gerekçe şu gerçeği ortaya koyuyor: Eğer ortada bir kul varsa, akıl şunu kesin olarak kabul eder ki onun efendisi, onun üzerinde azaba çarptırma tasarrufunda bulunabilir. Çünkü efendisi onun malikidir.

Aklın kul hakkında azabı caiz görmesi ve ağır tasarrufları mubah kılması, ancak ağır olmayan diğer tasarrufları mubah görmesinden sonra söz konusu olabilir. Buna göre efendi, kulu üzerinde dilediği zaman ve dilediği gibi tasarrufta bulunmaya yetkilidir. Aklın bu konuda istisna ettiği tasarruflar, sadece çirkin gördüğü tasarruflardır. Bunları caiz görmemesi, bu tasarrufların kendilerinin çirkin, iğrenç olmalarından kaynaklanır. Yoksa kul, kul olması hasebi ile efendinin her türlü tasarrufuna açıktır.

Bunun gerekli kıldığı sonuç, kulun yükümlülüklerinde efendisine itaat etmesi, efendisinin isteklerine uymasıdır. Kul, efendisinin razı olmadığı hiçbir işte kendi başına hareket etme hakkına sahip değildir. Nitekim şu ayetlerde bu gerçeğe kısmen işaret ediliyor: *"Bilâkis (onlar) onurlu, değerli kullardır. O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 26-27) *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Hiç bunlar bir olurlar mı?"* (Nahl, 75)

Kur'ân'ın ışığında kölelik ve kulluk meselesini çeşitli yönleri ile birkaç bölüm hâlinde incelemek yerinde olur:

1- Biz bütün bu hadisleri, Peygamberimizin sünnet ve adabı ile ilgili olarak önceleri yazdığımız "Sünen'ün-Nebi" adlı kitabımızdan naklettik.

1- Yüce Allah'a Kulluğu Esas Kabul Etmek

Kur'ân'da insanları Allah'ın kulları sayan pek çok ayet vardır. İslâm çağrısı bu temel esasa dayanır: "İnsanlar kuldur ve Allah onların gerçek mevlâları, efendileridir. Hatta bunun da ötesinde göklerdeki ve yerdeki varlıkların tümü kul olarak adlandırılır. Çok sayıdaki melekler ile cinler bu varlıklara örnektir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Göklerde ve yerde bulunanların tümü Rahman'a kul olarak geleceklerdir."* (Meryem, 93)

Hiç şüphesiz, yüce Allah'a ubudiyet (kulluk) kavramı, objektif bir analize, yani kelimenin kendisinden elde edilen anlamının analizine dayanır. Şöyle ki: Önce ubudiyetin (kulluğun) anlamı temel elementlerine çöümleniyor. Arkasından temel anlama eklenen, fazlalık niteliğindeki özellikler atıldıktan sonra gerçek niteliğinin akıllı varlıklarda sabitleştğine hükmediliyor.

Şöyle ki, insanlar arasında kul-köle diye adlandırılan fertler vardır. O fertlerin bu isimle anılmalarının sebebi başkalarının mülkü olmalarıdır. Bu mülkiyet, kölenin maliki ve efendisi olan o başkalarına köle ile ilgili istediği gibi tasarrufta bulunma imkânı veriyor ve kölenin bağımsız iradesini mutlak anlamda ortadan kaldırıyor.

Eğer bu anlam üzerinde iyi düşünülürse insanın, daha doğrusu bütün bilinçli ve irade sahibi varlıkların gerçek anlamı ile yüce Allah'ın kulları, köleleri olduğuna hükmedilir. Çünkü Allah, mülkiyetin gerçek anlamı ile mülk olarak adlandırılan bütün nesnelerin malikidir. Hiçbir nesne kendinden veya başkasından kaynaklanmış olarak hiçbir şeye, meselâ faydaya, zarara, ölüme, hayata, tekrar dirilmeye malik değildir. Varlık âleminde hiçbir nesne ne zatı, ne sıfatı ve ne de fiili ile bağımsız değildir. Sadece Allah'ın kendisine bağışladığı kadarı ile bir şeylere maliktir. Ama bu mülkiyet, Allah'ın mülkiyetini ortadan kaldırmaz, mülkiyeti Allah'tan başkasına geçirmez. Başka bir deyişle, varlıklara verdiği mülklerin asıl maliki ve onlara sunduğu gücün asıl sahibi Allah'tır. O her şeye kadirdir ve her şeyi kuşatmıştır.

İşte kulların, Allah'ın teşriî iradesine boyun eğmeleri gerekliliğinin gerekçesi, bu gerçek otorite ve bu hakikî mülkiyettir. Bu yüzden kullar Allah tarafından kendi işlerini düzene sokan iki cihanlarının mutluluğunu sağlayacak olan dinî kurallara ve Şer'î yasaklara boyun

eğmekle yükümlüdürler.

Kıyasası Allah, kullarının tekvinî mülkiyetle malikidir. Onlar bu gerekçe ile O'nun takdirine ister istemez boyun eğen kulları olurlar. O'nu tanımaları veya bilmemeleri, yükümlülüklerine itaat etmeleri ve ya isyan etmeleri bir şeyi değiştirmez. Yine Allah teşriî mülkiyet anlamında da onların malikidir. Bu gerekçe ile O'nun emirlerini dinleyip O'na itaat etmeleri, kötülüklerden kaçınıp O'na kulluk etmeleri gerekmektedir.

Bu maliklik ve efendilik, hüküm itibari ile insanlar arasında ege-men olan mülkiyetten ve efendilikten ve bu efendiliğin karşıtı olan di-ğer kulluk türünden şu bakımdan ayrılır: Yüce Allah, mutlak olarak tekvinî anlamda malik olduğu için, O'nun dışında bu anlamda başka bir malik olmadığı için teşriî kulluk aşamasında onun dışında bir efendi edinmek, O'ndan başka birine kulluk etmek caiz değildir. Nitekim yüce Allah, *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi... emretti."* (İsrâ, 23) buyuruyor. Ama insanlardan olan diğer efendiler böyle değildir. İnsanlar arasındaki mülkiyet, üstünlük metotlarından herhangi biri ile üstünlük kuranlara ait olur.

Bunun yanı sıra insanlar Allah'ın mülkü olmayan hiçbir şeye sahip olmadıklarından, varlıkları mülk olan ve olmayan diye ikiye ayrılmadığından, bilâkis tekvinî anlamda zatları ile, sıfatları ile, hâlleri ve davranışları ile bir bütün olarak Allah'ın mülkü olduklarından, teşriî mülkiyet de bunu izlemiş [dolayısıyla onlar Allah'ın teşriî mülkiyeti-nin de dahilindedirler] ve bu (teşriî) mülkiyet gereği onlar üzerinde kulluğun devamına ve şu veya bu bakımdan kendileri ile ilgili olan her alanı kapsadığına hükmedilmiştir. Bu yüzden kendileri ile ilgili alanla-rın bir bölümü ile O'na kulluk etmeleri söz konusu edilemez. Meselâ dilleri ile Allah'a kulluk edip elleri ile etmemeleri düşünülemez. Kul-luklarının bir bölümünü Allah'a ve diğer bir bölümünü Allah'tan başkasına yöneltmeleri de olacak şey değildir. Ama insanlar arasında ge-çerli olan efendilikte durum böyle değildir. Çünkü akıl gereği insandan efendi, her istediğini yapamaz. Bunun üzerinde iyice düşünün.

Şu ayetlerin ve benzerlerinin mutlaklığının delâlet ettiği gerçek iş-te budur: *"Sizin O'nun dışında bir veliniz ve şefaathçiniz yoktur."* (Sec-de, 4) *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. İlkte de, sonda da (dünyada da, ahirette de) hamd O'na mahsustur. Hüküm de O-*

nundur." (Kasas, 70) "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ı tesbih ederler. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O her şeye kadirdir." (Teğâbun, 1)

Kıyasası yüce Allah için geçerli olan kulluğun analitik bir anlamı vardır. Bu anlam insanların toplumlarında geçerli saydıkları kulluktan, kölelikten alınmıştır. Bu kurumun insan toplumlarında bulunan bir dayanağı vardır. Şimdi bu dayanağın ne olduğunu görelim.

2- İnsanın Köleleştirilmesi ve Sebepleri

Yaklaşık yetmiş yıl öncesine kadar köleleştirme, köle edinme geleneği insan toplumlarında geçerli idi. Belki de günümüzde de bazı uzak ve ilkel Afrika ve Asya kabileleri arasında geçerlidir. Köle ve cariye edinmek, başlangıcı belli olmayan bir tarihten beri eski kavimler arasında yaygındı. Bu geleneğin milletler arasında geçerli, kendine özgü bir düzeni ve genel kuralları vardır. Ayrıca sadece belirli milletlerde geçerli olan özel kuralları da olmuştur.

Bu geleneğin anlamının özü şudur: Bazı şartların varlığı hâlinde insanın kendisi, hayvan, bitki ve cansız madde kökenli eşyalar gibi bir eşya olarak kabul edilmektedir. İnsan mülk olunca iradesi ortadan kalkıyor, davranışları ve davranışlarının sonuçları başkasının yetkisinde olup onların üzerinde istendiği gibi tasarruf edilebiliyordu.

İnsanlar arasında geçerli olan köleleştirme geleneği bu idi. Yalnız bu gelenek başı boş veya hiçbir şartı olmayan mutlak bir iradeye dayalı değildi. İnsanlar hoşuna giden herkesi mülkiyetine alamıyor, satın alma veya hibe gibi yöntemlerle her istedikleri, her diledikleri insanı köleleştiremiyorlardı. İşin temeli başı boşluk ve keyfilik değildi. Gerçi kavimler arasındaki görüş ve gelenek farklılığına bağlı olarak uygulanan kanunlarda birçok başı boşluklar vardı.

Köleleştirme geleneği aslında, galip gelip üstünlük kurma türlerinden birine dayanıyordu. Savaşta galip gelmek gibi. Bu galibiyet, galip gelen tarafın yenilen düşmanına istediğini yapması sonucunu doğuruyordu. Öldürmek, esir almak veya başka bir işlem gibi. Başka bir üstünlük yolu reisliğin, şefliğin sağladığı üstünlüktü. Zorba bir şef, zalim bir hükümdar egemenlik alanında dilediğini yapabiliyordu. Diğer bir üstünlük yolu da dünyaya getirme ayrıcalığı idi. Yeni doğan güç-

süz çocuk babasının veya velisinin güçlü avucuna düşmüş bir eşya gibi idi. Ona aklına geleni yapabiliyordu. Satmak, hibe etmek, değiştirmek, kiralamak gibi.

Daha önceki incelemelerimizde sık sık vurgulandığı gibi, insan toplumunda mülk edinmenin temel dayanağı, insanın mümkün olan her şeyden, mümkün olan her şekilde yararlanma iç güdüsüdür. Sömürücülük insanın doğasında saklıdır. İnsan, hayatını devam ettirme yolunda gücünün yettiği, sömürebildiği, faydalanabildiği her şeyi kullanır ve sömürür. Bu iş hammaddeden başlar. Ardından değişik maddî (cansız) temel elementler ve bileşiklerden hayvana, hayvandan hemcinsi olan insana kadar her şey bu kullanma ve yararlanma iç güdüsünün hedefidir.

Yalnız insanın dayanışmaya ve birlikte yaşamaya muhtaç olması onu, diğer hemcinslerinin çalışmaları ile meydana gelen faydayı paylaşmayı kabul etmeye zorlamıştır. Bu yüzden toplumdaki her ferdin ayrı bir işi, bir mesleği oluyor, sonra toplu olarak bu çalışmaların hepsinden ortaklaşa yararlanıyorlar. Başka bir deyişle, çalışmaların sonuçları fertler arasında bölüştürülüyor ve her fert toplumsal ağırlığı oranında bu çalışmaların sonuçlarından yararlanıyor. İşte bundan dolayı şunu görüyoruz: Toplumun üyesi olan fertler güçlenip egemen oldukları oranda doğal uygarlığı ortadan kaldırıyorlar ve üstünlük kurma yolu ile insanları sömürmeye, onları boyundurukları altına almaya, şahısları, malları ve ırzları üzerinde canlarının istediği gibi hâkimiyet kurmaya başlıyorlar.

Bundan dolayı toplumların insanı köleleştirme hususundaki geleneklerini objektif ve özgür bir şekilde değerlendirdiğimizde şu sonuca varırız: İnsanlar toplumlarının içinde yer aldıkça, toplumlarının bir parçası olduğu sürece insanı mülk edinmeyi caiz görmüyorlar. İnsanın mülk edinilmesi için ya toplum dışında olmasına hükmedilmesi gerekir. Savaşan düşman gibi ki, böyle bir insanın toplumu yok etmekten, fertlerin varlıklarını ortadan kaldırmaktan başka bir amacı olmaz.

O hâlde böyle bir insan, düşmanı olan toplumun dışındadır. Bu yüzden toplumun onu yok etmesi, onu dilediği gibi mülkiyetine alması mubahtır. Çünkü hiçbir dokunulmazlığı yoktur, saygınlığı ortadan kalkmıştır. Küçük çocukları ve kendisine bağlı olanlar karşısında baba da böyledir. O eli altındakileri, toplumun kendisine bağlı fertleri ola-

rak görür. Bu fertleri kendisi ile denk, benzer ve eş ağırlıklı saymaz. O hâlde onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta kendisini yetkili kabul eder. Öldürmeyi, satmayı ve başka uygulamaları bile bu yetkinin kapsamında görür.

Ya da köle edinen kimsenin (malik insanın) imtiyazlı bir kimse olması gerekir. Bu ayrıcalık kendini toplumun üstünde görmesine yol açar. Toplumun diğer fertlerini kendisine eş ağırlıkta veya toplumsal menfaatlerden eşit pay alma hakkına sahip kişiler olma hakkına sahip kişiler olarak görmez. Tersine kendini sözü geçerli egemen olmaya, avantajlı tercihlerden yararlanmaya, mülk edinme ve köleleştirme de dahil olmak üzere toplumun diğer fertleri üzerinde tasarrufta bulunmaya yetkili kabul eder.

Anlattıklarımızdan şu sonuç çıkıyor: İnsanoğlunun köleleştirme geleneğini dayandırdığı temel esas, insanın kendisinin kendisi için varolduğuna inandığı ayrıcalık ve mutlak mülk edinme yetkisidir. İnsanoğlu bu yetkisinden sadece kendisi ile eşit sosyal ağırlıkta olan, dayanışma ve işbirliği zırhına bürünebilen fertleri müstesna sayar. Diğer fertleri mülkiyetine alıp köleleştirmesi önünde hiçbir engel görmez.

Bu anlayışa göre, köleleştirilmesi mubah görülen insanlar başlıca şu üç zümreden oluşur:

1- Savaş hâlindeki düşmanlar. 2- Babalara nispetle güçsüz konumda olan evlâtlar ve velilerine nispetle kadınlar. 3- Üstün konumdaki galiplere nispetle boyunduruk altına düşmüş mağluplar.

3- Tarih Boyunca Köleleştirme Süreci

İnsan toplumunda kölelik geleneğinin ne zaman yaygınlaşmaya başladığı bilinmemekle birlikte ilk kölelerin savaşlardaki galipler tarafından alınmış olması çok muhtemeldir. Sonra bunlara köleleştirilen kadınlar ve çocuklar eklendi. Bundan dolayı diğer milletlere oranla güçlü savaşçı milletlerin tarihlerinde esirlerin köleleştirilmesi ile ilgili masallara, hikâyelere, kanunlara ve hükümlere daha çok rastlarız.

Köleleştirme geleneği Hind, Yunan, Roma ve İran gibi eski uygar milletlerde yaygındı. Tevrat'tan ve İncil'den edindiğimiz bilgilere göre, eski dinlerin ümmetlerinde de bu gelenek vardı. İslâm gelince, uygulama alanını daraltarak ve hükümlerini düzelterek aslını yürürlükte

tuttu. Bundan yaklaşık yetmiş yıl önce ise Bruksel kongresinde köleliğin kaldırılmasına karar verildi.

Ferdinand Tautal, Doğunun ve Batının Ünlü Simaları adını taşıyan ansiklopedisinde bu konuda şöyle diyor: "Kölelik eski milletlerde yaygındı. Köleler savaş esirlerinden ve savaşta yenilen milletlerden alınırdı. Yahudilerde, Eski Yunanlarda, Romalılarda, Cahiliye ve İslâm dönemi Araplarında köleliğin belirli bir yasal düzeni vardı."

"Kölelik düzeni tedricî bir şekilde Hindistan'da (1843), Fransız Sömürgelerinde (1848), iç savaş bölümü sonrasında Amerika'da (1865) ve Brezilya'da (1888) ortadan kaldırıldıktan sonra 1890 yılındaki Brüksel kongresinde kesin olarak lağv edildi. Fakat bazı Afrika ve Asya kabileleri arasında fiilen varlığını sürdürmektedir."

"Köleliğin kaldırılışının dayanağı bütün insanların haklarda ve yükümlülüklerde eşit oldukları ilkesidir." (Alıntı burada son buldu.)

4- Kölelik Hakkında İslâm'ın Görüşü

Daha önce söylediğimiz gibi İslâm başlıca köleleştirme sebeplerini üç olarak belirledi. Savaş, üstünlük kurma, babalık ve benzeri velilik. İslâm bu üç sebebin ikisi olan üstünlük kurma ile veliliği kökünden yasakladı.

Padişah-halk, yöneten-yönetilen, komutan-er, efendi-hizmetçi ayırımı yapmadan bütün insanların saygınlığını yasal teminata bağladı. Şöyle ki: Hayatî ayrıcalıkları ve farklılıkları ortadan kaldırdı. Herkese can, ırz ve mal saygınlığı hususunda eşitlik sağladı. İnsanların bilinçlerine ve iradelerine özen gösterdi. Yani saygın haklar çerçevesinde herkese eksiksiz bir tercih serbestisi tanıdı. Ayrıca yaptıklarına ve kazandıklarına da özen gösterdi. Yani [çalışma ve kazanma özgürlüğü getirerek] insanları malları edinme ve mallarından elde edilen menfaatleri üzerinde yetkili kıldı.

Buna göre, İslâm'da devlet başkanlarının halkı yönetmenin, hadleri ve hükümleri uygulamanın ve topluma yönelik kamu yararını gözetmenin dışında bir yetkisi yoktur. Ferdî hayatı için canının istediği ve sevdiği hususlarda ise diğer fertler gibidir, herhangi bir ayrıcalığı yoktur; şahsî arzularının ne çoğu ve ne azı ile ilgili emirleri uygulanmaz. Böylece üstünlük kurma ile köleleştirme geleneği, konusu orta-

dan kaldırılmak suretiyle ortadan kalkmış oluyor.

İslâm, babalarının çocukları üzerindeki velilik yetkisine de dengeli bir düzen getirdi. Çocuklara korunma ve bakılma hakkı tanıdı. Velilere çocukları yetiştirme, eğitme, mallarında tasarruf etmekten uzak tutuldukları küçüklük yaşlarında mallarını koruma görevi verdi. Çocuklar bulûğ ve rüşt çağına erince de bütün sosyal haklarda ana-babaları ile eşit olurlar. Hayatlarında özgürler, kendileri için istedikleri tercihi yapabilirler.

Evet; İslâm, evlâtların ana-babalarına iyilik etmelerini, büyütülmesi için verilen emeklere saygı ile karşılık vermelerini ısrarla tavsiye etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz insana, ana-babasını tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık döneminde (karnında) taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur. '(Öyleyse:) Bana ve ana-babana şükret, dönüş banadır.' Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin ve bana yönelen kimsenin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; (o zaman ben) size yaptıklarınızı haber vereceğim."* (Lokmân, 14-15) *"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden biri veya her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırlarsa, sakın onlara 'öf' deme. Onları azarlama, onlara güzel ve saygılı sözler söyle. Onlara karşı besleyeceğin acımadan dolayı küçülme kanadını indir (alçak gönüllü ol) ve 'Rabbim! Bunlar beni küçükken nasıl (acıyıp) yetiştirdilerse, sen de bunlara (öyle) acı!' de."* (İsrâ, 24) İslâm şeriatinde, ana-babaya asi olmak mahvedici büyük günahlardan biri sayılmıştır.

Kadınlara gelince; İslâm onlara toplumda öylesine yüksek bir konum verdi, kendilerine öylesine itibarlı sosyal ağırlık tanıdı ki, akliselim gereği onun bir adım bile önüne geçilmesi caiz değildir. Böylece kadınlar insan toplumunun iki (onurlu) kesiminden biri oldu. Oysa daha önce dünyada bu konumdan yoksundular. Evlenme ve mal edinme dizginleri ellerine verildi. Oysa daha önce bu yetkilerden ya yoksundular veya o yetkileri tek başlarına kullanamıyorlardı.

Bazı konularda erkeklere ortak olurlarken, bazı konular onlara ve bazı konular da erkeklere mahsus sayıldı. Bütün bu konularda kadınların fonksiyonları ve yapısal nitelikleri gözetildi. Sonra bazı alanlarda

yükümlülük erkeklerin omuzlarına yüklenerek onlara kolaylık tanındı. Geçim temini, savaş alanlarında görev almak ve benzeri gibi.

Daha önce ikinci ciltte Bakara suresinin sonlarında ve dördüncü ciltte Nisâ suresinin başlarında bu konuda ayrıntılı açıklamalar yaptık. Bu açıklamalarda, İslâm'da kadınlara erkeklerden daha fazla yumuşaklıklar tanındığı ve bu yumuşaklıkların bir benzerine eski yeni hiçbir sosyal sistemde rastlanmadığı ortaya konmuştu.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Erkeklerle de kendi kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay vardır."* (Nisâ, 32) *"Kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur."* (Bakara, 234) *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır."* (Bakara, 228) *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* (Âl-i İmrân, 195) Sonra bu ilkeler bir tek açıklamada şöyle dile getirilmiştir: *"Herkesin kazandığı (iyilik) kendine ve işlediği (kötülük) de kendinedir."* (Bakara, 286) *"Herkesin kazanacağı kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez."* (En'âm, 164)

Bu anlamda Kur'ân'da daha başka ayetler de vardır. Bu ayetler mutlak ifadelidir. Her ferdi, toplumun eksiksiz bir birimi olarak ele alırlar ve o ferde davranışlarının sonuçları bakımından kendisini diğer fertlerden ayıran tam bir bağımsızlık tanırlar. Bu davranışların sonuçları ister hayır, ister şer, ister fayda, ister zarar olsun. Bu konuda küçük-büyük, erkek-kadın ayırımı yapılmaz ve bunların hiçbiri bu hükmün dışında tutulmaz.

Arkasından İslâm bütün fertleri onur ve üstünlük bakımından eşit ilân ederek takva ve iyi amelle kazanılan dinî üstünlük dışındaki her türlü üstünlüğü ve onuru ortadan kaldırdı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberin ve müminlerindir."* (Munafıkun, 8) *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yolunda en üstün olanınız en çok korunanınızdır."* (Hucurât, 13)

İslâm köleleştirme sebeplerinin üçüncüsü olan savaş sebebini yürürlükte bıraktı. Bu da Allah'a, Peygambere ve müminlere savaş açan kâfirlerin esir alınmasıdır. Müminlerin aralarında çıkan savaşlarda esir

almak ve köleleştirmek yoktur. Böyle durumlarda saldırgan tarafla Allah'ın emrine teslim olmayı kabul edinceye savaşılmaması emredilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer müminlerden iki grup birbiriyle vuruşurlarsa, aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine saldırırsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse (Allah'ın emrine teslim olursa), artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz, Allah adaletli davrananları sever. Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."* (Hucurât, 10)

Şöyle ki, insanlığı yok etmekten, maddî ve manevî her şeyi yakıp yıkmaktan başka amacı olmayan bir saldırgan düşman düşünelim. Böyle bir düşmanın, hayatın nimetlerinden ve toplumsal hukukun avantajlarından yararlanmaya hakkı olan toplumun bir parçası sayılmaması gerektiği, onun öldürülerek veya başka yollarla ortadan kaldırılması gerektiği hususunda insan fıtratının en ufak bir şüphesi olmaz. İnsanoğlunun yeryüzüne yerleştiği günden bugüne kadar bu kural geçerli olmuştur ve gelecekte de geçerli olmaya devam edecektir.

İslâm dini, bir toplum olarak toplumunun temelini tevhit esasına ve İslâm hükümetine dayandırdığı için tevhit inancını ve dinî hükümeti reddeden fertleri dışlıyor, onları toplumun parçası saymıyor. Onları ancak zimmî veya antlaşmalı olarak toplumunda barındırmayı kabul ediyor. Buna göre dinin, hükümetinin ve antlaşmalarının dışında kalan kimseler, İslâm nazarında insan toplumunun dışındadırlar. İslâm onlara insan değilmiş gibi davranır ki, insan böylelerini insanın hayatta yararlandığı nimetlerden mahrum edebilir, onu ortadan kaldırıp müstekbirliğinin ve fesadının pisliğinden yeryüzünü temizleyebilir. Böyle bir kimsenin can, çalışma ve çalışmasının sonuçlarına sahip olma saygınlığı, dokunulmazlığı yoktur. Dolayısıyla İslâm ordusu onu savaşta yendiği takdirde esir alıp köleleştirmeye de yetkilidir.

5- İslâm'da Köleleştirmenin Yolu

Müslümanlar sınırdashları ve komşuları olan kâfirlere karşı askerî hazırlık yaparlar. Arkasından o kâfirleri hikmetle, tatlı öğütlerle ve en güzel ifadeli tartışmalarla hakka çağırarak onlara hücceti tamamlarlar [ve tanıtım çalışmalarını eksiksiz bir şekilde gerçekleştirirler]. Eğer bu çağrılar kabul ederlerse, din kardeşleri olurlar; onların da Müslüman-

lar gibi hakları ve sorumlulukları olur. Yok, eğer hak çağrısını reddederlerse, eğer Ehlikitap iseler ve cizye vermeyi kabul ederlerse, zimmi olarak kendi hâllerine bırakılırlar. Eğer kendileri ile bir anlaşma yapılırsa, Ehlikitap olsunlar, olmasınlar yapılan antlaşmaya uyulur. Eğer bunların hiçbirisi söz konusu değilse, kendilerine savaş ilân edilerek öldürülürler.

Savaşta onların sadece kılıç çekip savaşa katılanları öldürülür. Barış teklif edenleri öldürülmez. Güçsüz durumdaki erkekleri, kadınları ve çocukları öldürülmez. Onlara karşı pusu ve suikast düzenlenmez. Suları kesilmez. Kendilerine işkence ve müse yapılmaz. Fitne ortadan kalkıp Allah'ın dini kesinlikle egemen oluncaya kadar onlarla savaşılr. Eğer düşmanlığa son verirlerse, zalimlerden başkasına saldırılmaz.

Savaş alanında yenilgiye uğratıldıklarında ve savaş sona erdiğinde, Müslümanlar onlardan ele geçirdikleri insanlara ve mallara sahip olurlar. Peygamberimizin (s.a.a) yaptığı savaşları anlatan tarih kitaplarının sayfaları parlak ve adil uygulamalarla doludur. Bu uygulamalarda, en güzel mertlik ve erkeklik örnekleri ile en duyulandırıcı iyilik ve merhamet örnekleri vardır.

6- İslâm'ın Kölelere Ve Cariyelere Karşı Tutumu

Köle olanların köleliği kesinleşince efendilerinin mülkü olurlar. Artık onların kazançları başkalarının olur ve geçimlerini sağlamak efendilerine düşer.

İslâm efendilere, kölelerine ailelerinin bir ferdi gibi davranmayı tavsiye etmiştir. Köle aileden biridir; dolayısıyla hayatî gereklerde ve ihtiyaçlarda aile fertleri ile eşittirler. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) köleleri ve hizmetçileri ile birlikte yemek yer, onlarla bir arada otururdu; yemek, elbise gibi konularda kendini onlardan üstün tutmazdı.

Bunların yanı sıra İslâm kölelerin angaryalara koşulmamasını, işkence edilmemesini, sövülmemesini ve zulmedilmemesini de tavsiye etmiştir. Kölelerin ailelerinin izni ile birbirleri ile evlenmelerini, hür kişilerle de evlilik yapmalarını, hem köle iken, hem azat edildikten sonra şahitlik yapmalarını ve ortak işler yapmalarını serbest bırakmıştır.

İslâm'da onlara gösterilen yumuşaklık, kamu görevlerine katılmalarına, bütün işlerde hür insanların yanında yer almalarına varmıştır.

Sadr-ı İslâm tarihinin bildirdiğine göre, aralarında birçokları vali, emir ve ordu komutanı olabilmişlerdir. Büyük sahabîler arasında Selman ve Bilal gibi azımsanmayacak sayıda köleler vardır.

İşte Peygamberimiz (s.a.a) cariyesi Safiyye bint-i Hayy b. Ahtab'ı azat edip onunla evlenmiştir. Yine Peygamberimiz (s.a.a) Benî Mustalak olayından sonra bu savaşın esirleri arasında bulunan Cüveyriye bint-i Haris ile evlenmiştir. Bu esirler, kadınlar ve çocuklar da dahil iki yüz aileden oluşuyordu. Peygamberimizin (s.a.a) Cüveyriye ile evlenmesi bu esirlerin hepsinin serbest bırakılmasına sebep oldu. Bu kitabın dördüncü cildinde bu olayı kısaca anlatmıştık.

İslâm'ın kaçınılmaz bir tavrı da şudur: Bu din takva sahibi bir köleyi, hür fakat fasık bir efendiye tercih eder. Ailesinin izni ile kölenin mülk edinmesini ve hayatın her türlü nimetinden yararlanmasını serbest bırakır. Bunlar İslâm'ın köleler hakkındaki tutumunun özetidir.

Ayrıca İslâm ısrarla ve en güzel yöntemlerle köleleri azat etmeye, onları kölelik çemberinden özgürlük alanına çıkarmaya çağırmıştır. Bu çağrının sonucu olarak kölelerin sayısı sürekli biçimde azalmış ve birçok köle Allah rızası için kölelikten kurtularak efendi ve özgür insan konumuna kavuşmuştur.

Bununla da yetinmeyerek köle azat etmeyi adam öldürme ve oruç yeme keffaretleri gibi keffaretlerin bir unsuru yapmış ve onlara iştirat [=efendinin kölesine şart koşması, özgürlüğünü belli bir işi yapmasına bağlaması; örneğin, evimi yapınca sen artık özgürsün, demesi], kitabet [=efendinin yazılı anlaşma yaparak her ay belli miktarda ödeyeceği bir bedel karşılığında kölesinin yavaş yavaş özgür kılınması] veya tedbir [=efendinin, kölesinin özgürlüğünü ölümüne bağlaması ve sonuçta efendinin ölmesiyle kölesinin azat olması] hakkı tanımıştır.

Bütün bunların amacı, onlarla yakından ilgilenmek, kurtulmalarını istemek, onları bir daha zillete düşmeyecek şekilde sağlıklı bir toplumun bünyesine tam olarak katmaktır.

7- İncelememizin Sonuçları

Şimdiye kadar söylediklerimizden şu üç sonuç çıkar:

a) İslâm, kölelik sebeplerini ortadan kaldırmaya, azaltmaya ve etkisizleştirmeye büyük önem vermiştir. Bu çabaların sonucu olarak kö-

lelik sebeplerini bire indirmiştir ki, fitratın kesin hükmü gereği olan bu sebebi geçerli saymak kaçınılmazdır. Bu da dine karşı savaş açan, insanî topluma düşman, hiçbir şekilde hakka boyun eğmeye yanaşmayan kimselerin köleleştirilmelerinin caiz olmasıdır.

b) İslâm, özgür toplumun normal üyeleri gibi olmasalar da onlara yakın konumda olmaları için kölelere ve cariyelere iyi davranıp hayat standartlarını toplumun öbür fertlerinin hayat standardına yaklaştırmak hususunda mümkün olan bütün araçları kullanmıştır. Denebilir ki, onların üzerinde sadece tül bir perde kalmıştır. O da şudur: Ortalama bir hayatın zarurî ihtiyaçlarından artacak olan kazançları onların değil, efendilerinin olacaktır. Başka bir deyişle İslâm'da özgür kimse ile köle arasındaki tek fark, köle için efendisinin izninin gerekli olmasıdır.

c) İslâm, köleleri özgürlerin toplumuna katmak için bütün etkili çarelere başvurmuştur. Bunun için bazı durumlarda teşvik yöntemini kullanmış, kefaretlar gibi diğer bazı durumlarda zorunluluk yöntemine başvurmuş, iştirat, tedbir ve kitabet gibi durumlarda da bu anlaşmaları caiz kılarak geçerlilik kazandırma yoluna gitmiştir.

8- Köleliğin Tarihî Süreci

Tarihçilere göre¹ kölelik ilkönce savaş esirleri alınması ile ortaya çıktı. Daha önce kabileler savaşlarda galip geldiklerinde aldıkları esirleri hemen öldürüyorlardı. Sonra onları sağ bırakıp diğer savaş ganimetleri gibi mülkiyetlerine geçirmelerini uygun gördüler. Bunu onların emeklerinden yararlanmak için yapmadılar. Bilâkis, esirlere iyilik yapmak için, insan türüne kıymaktan kaçındıkları için ve uygarlık yolundaki adım adım ilerlemelerinin sonucunda ortaya çıkan ahlâk kurallarını gözetmek için bu yolu seçmişlerdir.

Bu geleneğin kabileler arasında ortaya çıkması, avcılıkla geçinme döneminin sona ermesi ile olmuştur. Çünkü avcılık döneminde köleleri ve cariyeleri besleme imkânı yoktu. Kabileler avcılık dönemini aşp yerleşik düzene geçtikten sonra köle besleyecek ekonomik imkânlarla

1- Kaynaklar: 1- Dairet'ul-Mearif, Din ve ahlâk maddesi, Jhon Hysining, İng. baskısı. 2- Mücmel'üt-Tarih, (Kısa Dünya Tarihi), H. G. Wels, İngiltere baskısı. 3- Ruh'ul-Kavanin (Kanunların Ruhu), Montesquieu, Tahran baskısı..

kavuşabildiler.

Hangi süreci izleyerek olursa olsun kabileler ve milletler arasında köleliğin yaygınlaşması ile insanların sosyal hayatı değişti. Birinci olarak toplumlarda belirli bir düzen ve disiplin ortamı meydana geldi. İkinci olarak işbölümü düzeni oluştu.

O dönemde kölelik dünyanın her tarafında aynı süreci izlemedi. Meselâ Avustralya, Orta Merkezî Asya, Sibirya, Kuzey Amerika, Kutup, Nil Irmağının kuzeyinde ve Rambiz'in güneyinde kalan bazı Afrika yörelerinde bu uygulama gelenekleşmedi.

Bunun tersine kölelik Arap Yarımadasında, ilkel Afrika kabileleri arasında, Avrupa'da, Güney Amerika'da ve Yahudiler arasında yaygındı. Tevrat'ta kölelerin efendilerine itaat etmeleri ile ilgili bir çağrı vardır. Hristiyanlar arasında kölelik yaygındı. Nitekim Pols'un Wilmen'e yazdığı mektupta Efsimos'un kaçak bir köle olduğu ve Pols tarafından efendisine geri verildiği bildiriyordu.

Kölelerine karşı en yumuşak davranan millet Yahudiler idi. Bunun göstergelerinden biri şudur: Yahudilerde Mısır'da inşa edilen piramitlere ve tarihî Aşûr yapılarına benzer görkemli yapılara rastlamıyoruz. Çünkü bu yapılar kölelerin ağır çalışmaları ile meydana getiriliyordu. Kölelere karşı en sert davranan milletler ise, Romalılar ve Yunanlılar idi.

Doğu Roma'da İmparator Konstantin'den sonra köleleri azat etme akımı yaygınlık kazandı. Bu akımın sonucu olarak Miladî on üçüncü yüz yılda orada kölelik kaldırıldı. Batı Roma'da ise şekil değiştirerek devam etti. Bu yeni şekle göre tarla çiftçiler ile birlikte alınıp satılıyordu. Tarla ekip biçmek ise köleler tarafından yapılan bir işti. Fakat Batı Roma'da da kölelerin zorla çalıştırılmasına son verilmişti.

Kölelik, Avrupa ülkelerinin çoğunda Miladî 1772 yılına kadar uygulamada idi. Bu tarihten önce İngiltere ile İspanya arasında yapılan bir anlaşmaya göre, otuz yıl boyunca her yıl İngiltere dört bin sekiz yüz Afrika kökenli köleyi yüklü bir ücret karşılığında İspanya'ya satmayı taahhüt etmişti.

İngiliz kamuoyu Miladî 1761 yılında köleliğe karşı çıktı. Bu karşı çıkışın başını Quaker adlı bir dinî tarikat çekiyordu. Halkın bu tepkisinin devam etmesi üzerine Miladî 1772 yılında Britanya topraklarına

ayak basan herkesin özgür olacağını ön gören bir kanun çıkarıldı.

Fakat titiz araştırmalardan sonra Miladî 1788 yılında ortaya çıktı ki, İngiltere yılda iki yüz bin köle alıp satıyor ve bunların yüz bin tanesi Afrika'dan alınıp Amerika'ya gönderiliyor.

Bu durum Miladî 1833 yılına kadar devam etti. Bu tarihte İngiltere'de kölelik tamamen kaldırıldı. Devlet köle ticareti yapan kumpanyalara ellerindeki köleleri ve cariyeleri azat etmeleri karşılığında yirmi milyon İngiliz Lirası tazminat ödedi. Bu uygulama ile İngiltere'de 770380 (yedi yüz yetmiş bin üç yüz seksen) köle özgürlüğe kavuştu.

Amerika'da kölelik halkın büyük mücadeleleri sonucunda Miladi 1862 yılında kaldırıldı. Köle edinme konusunda Amerika'nın kuzeyi ile güneyi arasında tutum farklılığı vardı. Kuzey Amerikalılar sadece lüks olsun diye köle alırken, Güney Amerika'da ekonomik faaliyetler tarıma dayalı olduğu için el emeğine şiddetle ihtiyaç vardı. Bu yüzden onlar emeklerini sömürmek için köle alıyorlardı. Bundan dolayı genel köle yasağını kabul etmek istemiyorlardı.

Böylece köle yasağı kampanyası ülkeden ülkeye yayılarak devam etti. Nihayet Miladi 1890 yılında Bruksel'de imzalanan bir anlaşma ile kölelik geleneği tamamen kaldırıldı. Bu anlaşmayı bütün devletler imzalayıp ülkelerinde yürürlüğe koydular. Böylece dünyada kölelik uygulaması son buldu ve bu kararlar milyonlarca köle özgürlüğe kavuştu. (Kısaca alıntısını yaptığımız sözler burada son buldu.)

Şu nokta dikkatli bir okuyucunun gözünden kaçmaz: Bu açıklamalarda uzun ve çetin mücadelelerden sonra çıkarılan yasalardan ve bu yasaların yürürlüğe konmasından söz ediliyor. Bunların hepsi velilik veya üstünlük kurma yolu ile yapılan köleleştirmeler ile ilgilidir. Bunun böyle olduğu, alınan kölelerin çoğunluğunun veya tümünün bu uygulamaların revaçta olduğu Afrika kökenli oluşlarından anlaşılıyor. İslâm'ın yürürlükte tuttuğu savaşta esir alma yolu ile meydana gelen köleliğe gelince, okuduğumuz açıklamalarda ondan hiç söz edilmiyor.

9- Köleleştirmenin Kaldırılması Yönündeki Bakış Açıları Ne Ölçüde Doğrudur?

Doğuştan özgürlüğün sadece insana bağışlanmış bir ayrıcalık olduğu söylenir. Oysa (bu özgürlüğün diğer hayvan türleri için söz ko-

nusu olamayacağının hangi gerekçeye dayandırıldığını bilmiyoruz. Halbuki o hayvan türlerinde de insanda olduğu gibi psikolojik bilinç ve harekete geçirici irade vardır. Sadece şunu söyleyebiliriz ki: İnsan sırf kendisi ondan yararlansın diye bu özgürlüğü hayvanların elinden alıyor.) İşte bu doğuştan (fitrî) özgürlüğün temel dayanağı şudur: İnsan batınî bir bilinç ile ve harekete geçirici bir irade ile donatılmıştır. Batınî bilinci sayesinde kendisine haz veren şeyler ile acı veren şeyleri birbirinden ayırt ediyor; iradesi sayesinde de haz veren şeyleri kendine çekerken, acı veren şeyleri kendinden uzaklaştırıyor. Buna göre istediği şeyleri seçme hakkı vardır.

İnsan bilinci, bir şeyle bağlantı kurup diğer bir şeyle bağlantı kurmayacak şekilde kayıtlı değildir. Yani zayıf ve ezilen bir insan, güçlü ve üstün konumlu bir insanın hissettiklerini hissetmez diye bir şey yoktur. Aynı şekilde insan iradesi, hoşlandığı bazı şeylerle bağlantı kurmasını engelleyen veya başkasının iradesinin ilişki kurduğu şeylerde kendini unutup başkasının yararına kenara çekilerek o şeylerle ilişki kurmamaya zorlayan bir sınırla sınırlanmış değildir.

Başka bir deyişle yenik düşmüş zayıf bir insan da, kendisini yenip boyunduruğu altına alan insanın istediği şeylerin hepsini kendisi için ister. Dolayısıyla zayıf insanın iradesi ile güçlü kişinin iradesi arasında şöyle doğal bir ilişkinin olduğu söylenemez: Zayıf kişinin iradesi güçlü kişinin iradesinin bağlantı kurduğu şeyler ile bağlantı kurmayacak veya zayıf kişinin iradesi güçlü kişinin iradesinde eriyerek iki irade bir tek irade olacak ve bu bileşik irade güçlüünün çıkarına işleyecek ya da zayıfın iradesi bağımsızlığını yok edecek şekilde güçlüünün iradesine bağlanacaktır. [Böyle bir şey düşünülemez.]

Durum böyle olunca ve hayatla ilgili kanunların doğal yapıya dayalı olması gerektiğine göre, insanın şahsî itibarı ile ve davranışlarında özgür olarak yaşaması gerekir. İşte köleliği kaldırmanın beslenme kaynağı budur.

Fakat insana bağışlanan bu özgürlüğü düşünmemiz gerekir. Acaba bu özgürlük, ortaya çıktığından ve insanlık bünyesinde varolduğundan beri insan toplumunda yaşayan bütün fertleri kapsayacak şekilde mutlak mıdır?

Bildik bileli insan türü toplum hâlinde yaşamaya devam ediyor. Yapısal özelliklerinin gereği olarak onun için başka türlü bir hayat

mümkün değildir. Öte yandan bir toplumun belirli bir süre için bile olsa hayatını devam ettirebilmesi için mutlaka fertleri arasında ortak bir konunun gelenek sistemi olması gerekir. Bu gelenek sistemi, ister akla dayalı adil bir sistem olsun, ister keyfî arzulardan kaynaklanan zalim bir sistem olsun, isterse başka bir nitelikte olsun varlığı kaçınılmazdır ve hangi nitelikte olursa olsun, bu sistem ferdî özgürlüğü sınırlar.

Üstelik insanın yaşayabilmesi için mutlaka âlemdeki maddeler üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunması gerekir. Hayatını devam ettirebilmesinin teminatı budur. Bu tasarrufun mümkün olabilmesi için tasarrufta bulunduğu maddenin şöyle veya böyle ona ait olması gerekir ki, biz bu ait olmaya mülkiyet diyoruz. -Mülkiyet derken de maksudumuz onun genel anlamıdır; hem temel hakları, hem de bildiğimiz mal edinmeyi kapsamına alır.- Meselâ falanca kişinin giydiği elbiseyi, elbise onun üzerindeyken filânca kişi giyemez. Bir kişinin yediği yemek, içtiği su ve oturduğu ev aynı zamanda başkasının olamaz. Bu da belirli bir maddeyi kullanmayanın mutlak iradesini kayıtlandırmak, özgürlüğünü sınırlandırmak anlamına gelir.

İşte bu nedenledir ki, insanlar yeryüzüne yerleştikleri ilk günden beri çatışmalarla boğuşuyorlar. Yeryüzüne dağılan fertlerin her günü yeni bir çatışma ile başlayıp yeni bir çatışma ile bitiyor. Bu çatışmalar insanların ölmesi, ırzların çiğnenmesi ve malların talan edilmesi ile son buluyor. Eğer insan kendisinin -yani insanlığın- mutlak özgür olduğu görüşünde olsaydı, bu çatışmaların hiçbiri meydana gelmezdi.

[İnsanların özgürlüğünü kısıtlayan bir diğer husus da, toplumlarda ceza kanunlarının varolmasıdır.] Cezalandırma kanunu uygar ve ilkel bütün toplumlarda hep geçerli olmuştur. Cezalandırmanın tek anlamı, suçlunun doğuştan sahip olduğu bazı nimetlere toplum tarafından el konması ve özgürlüğünün kısmen elinden alınmasıdır. Eğer toplum veya toplumun yöneticileri idama mahkum edilen bir katilin hayatına malik olmasalar, canını alamazlardı. Eğer toplum organ kesme, dövme ve hapsedme gibi ceza türleri ile suçluyu rahatı, hayatı ve mülkiyeti ile ilgili bazı haklardan mahrum etmeye yetkili olmasa, bu cezaları hükmedip uygulaması mümkün olmazdı. Zalimin ve saldırganın özgürlüğünü kısıtlamadan onu zulümden ve saldırıdan alkoymak nasıl mümkün olabilir? Zorbanın bazı özgürlüklerini elinden almadan can, ırz ve mal dokunulmazlığı sağlanabilir mi?

Kısacası aklı başında hiç kimse şüphe etmez ki, toplumda insanın bir an için olsa bile mutlak özgürlüğe sahip olması hemen sosyal düzenin bozulmasını gerektirir. Toplum insan için fitrî bir ihtiyaçtır. İnsan onsuz yaşayamaz. İşte bu toplum insana iç güdüsel kaynaklı iradesi ve bilinci tarafından sağlanan fitrî özgürlüğün mutlaklığını kayıtlandırır. İnsan toplumu nasıl özgürlüğü kökünden yok ederek yaşayamaz ise, onu belirli oranda kayıtlandırmadan da yaşayamaz. İnsanlık toplumu, bu ifrat ve tefrit kutupları arasında bu özgürlüğünü eskiden beri koruyor. Oysa, yoğun Batı propagandasının etkisi altında kalan bizler, özgürlüğün içeriği ile ve adı ile Batılılar tarafından icat edilip mutlak niteliği ile korunduğunu sanıyoruz.

Evet, fıtratın çağrısına uyan bir toplumun kendisi, işte fitrî olan bu özgürlüğü kayıtlandırıp sınırlandırıyor. Tıpkı bedenî ve bedenî olmayan doğal güçlerin birbirlerini kayıtlandırmaları gibi. Bazı tabîî güçler, yerlerini alan başka bazı güçlerin fonksiyonlarını yerine getirmelerini sağlamak için işlemleri durdururlar. Meselâ mutlak olarak görmenin kaynağını oluşturan görme gücü gibi. Bu güç, gözler duyarlılığını kaybedinceye veya düşünme gücü yoruluncaya kadar fonksiyonunu yerine getirir. Duyarsızlık ve yorgunluk belirince görme gücü, yerini alan gücün fonksiyona geçmesi ile kayıtlanarak çalışmasını durdurur. Tat alma duygusu da lezzetli besin maddesini ağza alıp çiğnemekle ve yutmakla tat alır. Fakat sindirim sisteminin adaleleri yorulunca, tat alma duygusu kayıtlanır ve istediği yiyeceklerden uzak durur.

Buna göre fıtrata dayalı bir toplumun varolup devam edebilmesi için insanın davranışlarla ilgili bazı özgürlüklerinden ve nimetlerden yararlanma serbestliğinden bazı fedakârlıklar yapması gerekir.

10- Özgürlükler Ne Kadar Kısılr?

Fıtratın çağrısına uyan bir toplum tarafından bağışlanan özgürlüklerin kısıtlanma miktarı ve bu özgürlüklerin fitrî mutlaklığının kayıtlanma derecesi toplumdan topluma değişir. Bunu belirleyen faktör toplumdaki kanunların çokluğu ve azlığıdır. Toplumun kendisinden sonra özgürlükleri kısıtlayan husus, fertlere uygulanan kanunlardır. Bu kanunlar ne kadar çok olur ve fertlerin davranışlarını ne kadar titizlikle denetim altına alırlarsa, özgürlükten ve serbestlikten mahrum kalma oranı artar. Kanunlar ne kadar az ve davranışların denetim altında tu-

tulma oranı ne kadar düşük ise, özgürlükten mahrum olma derecesi o kadar düşer.

Fakat düşünölebilecek her toplumda kaçınılmaz olan ve toplum hâlinde yaşayan insanın umursamazlıkla karşılayamayacağı ve önemsiz sayamayacağı gereklilik, toplumun varlığını ve sürekliliğini korumaktır. Çünkü onsuz hayat olmaz. Bunun yanı sıra toplumda geçerli olan geleneklerin ve kanunların çiğnenmemelerini sağlamak da zorunludur. Bundan dolayı dünyadaki her toplumda mutlaka mensuplarını ve gelecek nesillerini yok olmaktan koruyacak bir savunma mekanizması ve geçerli gelenekleri ile aralarında saygı gören âdetlerini çiğnetmeyen bir baş yetkili vardır. Bu amaçlara varmak için toplumsal güvenlik yaygın hâle getirilir ve zorba saldırganlar cezalandırılır. Elimizdeki tarih de bunu doğruluyor.

Durum böyle olunca, fitrat kanununa göre toplumun başta gelen ilk hakkı, özüne kasteden düşmanın özgürlüğünü elinden almasıdır. Başka bir deyişle toplum, hayatını yok edecek, maddî ve manevî varlığına kasteden düşmanın şahsına ve davranışlarına el koyarak irade özgürlüğünü dilediği şekilde elinden alma hakkına sahiptir. Bu amaçla söz konusu düşmanın ölüm cezası da dahil olmak üzere dilediği her cezaya çarptırabilir. Bunun yanı sıra toplum, geleneklerinin ve kanunlarının düşmanın davranış özgürlüğünden ve ilkelerini çiğneme serbestliğinden yoksun bırakabilir. Böylece toplum, düşmanın canından, malından ve diğer varlıklarından mahrum ederek cezalandırmak suretiyle onun yüzünden kaybettiklerini ondan geri alabilir.

Toplumlarına saygı göstermeyen, onunla işbirliği içinde kaynaşmayan, onu yok etmekten ve mahvetmekten kaçınmayan düşmanlarına toplumun göz yummasını, onların kendi başlarına bırakmasını insan -hatta tek bir insan bile- nasıl kabul edebilir? Topluma yönelik fitrî ilgi ile bu tür bir düşmanı davranış özgürlüğü ile baş başa bırakmak, iki apaçık zıddı bir araya getirmekten, aptallıktan ve delilikten başka nedir?

Yaptığımız bu açıklamalardan şunlar ortaya çıkıyor:

1- İnsan özgürlüğünün mutlak olduğu görüşü, insanın fitrî ve meşru hakkına açıkça ters düşer ki bu, fitrî ve meşru hakların başında gelir.

2- İslâm'ın geçerli saydığı köleleştirme hakkı fitratın kanununa

uygundur. Bu da İslâm toplumuna savaş açan, hak dinin düşmanlarının köleleştirilmesi ve davranış özgürlüklerinin elinden alınmasıdır. Bunlar köleleştirilip İslâm toplumunun içine çekilecekler, köle olarak yaşamaya zorlanacaklar. Bu sırada sağlıklı dinî terbiye ile eğitilecekler ve tedricî bir şekilde azat edilerek sağlıklı ve kazançlı bir şekilde özgür topluma katılacaklar. Bu arada İslâm devletinin başı, eğer toplumun yararını o yolda görürse, bütün köleleri satın alıp azat edebilir veya bu konuda ilâhî hükümlerle çelişmeyen başka bir yol izleyebilir.

11- Köleliği Kaldırma Kararı Ne Sonuç Verdi?

Büyük devletler, Brüksel Anlaşmasını yürürlüğe koyarak köle alıp satmayı şiddetle yasakladılar. Böylece köleler ve cariyeler özgürlüklerine kavuştular. Günümüzde artık onlar kumpanyaların pazarlarında dizilip görücüye çıkarılmıyorlar ve koyunlar gibi oradan oraya taşınmıyorlar. Bunun sonucu olarak artık harem ağaları kullanma geleneği de ortadan kalktı. Günümüzde küçük örnekler hâlinde de olsa, ne bunlara ve ne onlara rastlanmıyor. Sadece ilkel toplumlarda bu tür uygulamaların olduğundan zaman zaman söz ediliyor.

Fakat bu kadarı, yani köleleştirme isminin dillerden düşmesi ve bu isimle anılan insanların gözlerden kaybolmaları, bu konuda dikkatli araştırmacıları tatmin eder mi? Acaba şöyle sormazlar mı? Bu mesele bir kelime meselesi midir ki, bu konuda ismin zikredilmesinin yasaklanması yeterli olsun ve uygulamada köleye özgür insan denmek kafi görülsün de bu özgür denen kişinin emeğinin yararına el konulması ve başkalarının iradesine bağlı olması önemli görülmesin. Yoksa mesele bir içerik, bir anlam meselesi midir ki, özü ve objektif sonuçları bakımından içeriğinin durumu değerlendirilsin?

Alın size İkinci Dünya Savaşı. Henüz üzerinden sadece on küsur yıl geçti. Galip devletler mağlup düşmanlarına şartsız teslim olmayı dayattılar. Sonra yurtlarını işgal ettiler. Milyonlarca mallarını aldılar. Hayattaki insanlarını ve çocuklarını tahakküm altına aldılar. Milyonlarca esirlerini ülkelerine taşıdılar. Onları orada istedikleri işlerde, istedikleri gibi kullandılar. Öyle ki bu durum, günümüze kadar aynen böyle yürüyor.

Biri bana söylesin: Acaba köleliğin, kelime olarak söylenmesi ya-

saklansa bile, vazgeçilmez bir içeriği yok mu? Acaba bu kavramın, mutlak özgürlüğün ortadan kaldırılmasından, iradeye ve davranışlara el konmasından, güçlü ve üstün kişinin zayıf ve ezilen kişi üzerinde hükmünü adaletle veya zulümle dilediği gibi yürütmesinden başka bir anlamı var mı?

Hayrete şayandır ki, İslâm'ın hükmünün mümkün olan en düzeltilmiş şekli köleleştirme diye adlandırılıyor da Batılıların hükmüne bu ad verilmiyor. Oysa İslâm bu konuda en kolay ve en hafif tutumu takınırken, onlar en ağır ve en zor tutumu takınıyorlar. Batılılar sevgi, koruma ve kayırma adı altında ülkelerimizi işgal ettiklerinde, onların sevgilerinin ve dostluklarının ne olduğunu gördük. Acaba düşmanlık ve cezalandırma amacı ile işgal ettikleri ülkelerdeki insanların başlarına neler geliyor?

Buradan ortaya çıkıyor ki, köleliği kaldırma kararı aslında verme biçiminde alma olan siyasî bir oyundur. Önce savaş sebebi ile köleleştirmeyi ele alalım. İslâm bunu yürürlükte tuttu. Batılılar da her ne kadar kelime olarak söylenmesini yasakladılar ise de fiiliyatta onu yürürlükte tuttular. Babaların evlâtlarını satmaları şeklindeki köleliğe gelince, Batılılar bu tür köleliği yasakladılar; ama İslâm onu çok daha önce yasaklamıştı. Üstünlük ve siyasî egemenlik yolu ile ortaya çıkan köleliği de İslâm çok önce yasakladı. Batılılar da bu tür köleliği söz birliği ile yasakladılar. Fakat acaba bu yasaklama tıpkı savaş esirleri konusunda olduğu gibi sözde mi kaldı yoksa söz aşamasını aşıp içerik ve anlam aşamasına geçerek uygulamalara yansdı mı?!

Avrupalıların Asya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki sömürgelerinin tarihini, buralarda işledikleri cinayetleri, döktükleri kanları, çiğnedikleri ırzları, talan ettikleri malları, işledikleri yüzlerce ve binlerce zulümleri gözden geçirerek bu sorunun cevabını ortaya çıkarmak mümkündür.

Aslında bu sorunun cevabını bulmak için bu uzun -eğer gerçekten uzun ise- yolu izlemek gerekmez. Cezayir halkının Fransızlardan çektiği kısımları, yıkımları, baskıları, bunun yanı sıra Arap ülkelerinin İngilizlerden çektiklerini, bunlara ilâve olarak Sudan halkının başına gelenler ile Amerika da Kızılderililerin dramını, Doğu Avrupa'ya Sovyetler Birliğinin çektirdiklerini ve bizim kendimizin bunlardan ve onlardan gördüğümüz zulümleri incelemek yeterlidir. Bütün bu işleri ya-

parken, söyledikleri sözler kelime itibariyle şefkat ve hayırhahlıkla dolu olsa da, anlam ve içerik itibariyle köleleştirmeden ibaretti.

Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Batılılar, fitrî sebebinin varlığı hâlinde mutlak özgürlüğün ortadan kaldırılmasını ön-gören İslâmî uygulamayı fiiliyat aşamasında benimsediler. Bu fitrî sebep, toplumu yıkmak ve insanlığı mahvetmek isteyenlere karşı savaş-maktır. Bu yaklaşım, fitrat yasasına göre meşru bir hükümdür. Objektif ve değişmez bir temeli vardır. Bu temel, insanlığın varlığını sürdür-ebilmesi için varlığına kastedenleri ve kalıcılık amacına karşı olanları ba-şından savmak ihtiyacındadır. Bunun yanı sıra bu hükmün bir de akla uygun, sosyal bir temeli vardır. Hükmün objektif temelinin uzantısı olan bu temel, insan toplumunu yok olmaktan ve yıkımdan korumaktır.

İşte Batılıların fiiliyatta gaye edindikleri, sözde karşı çıkıp içerik ve anlam plânında benimsedikleri prensip budur. Fakat onlar bu meşru kısmı aşarak gayri meşru alana daldılar. Bu da üstünlüğe ve egemenli-ğe dayalı köleleştirme uygulamasıdır. Çünkü onlar sözde köleliğin ya-saklanmasından önce olduğu gibi yasaklama kararından sonra da bin-lerce, milyonlarca insanı köleleştiriyorlar, alıp satıyorlar, bağışlıyorlar ve kiralyorlar.

Fakat bu yaptıklarına köleleştirme adını vermiyorlar. Uygulamala-rına sömürgeleştirme, dominyonlaştırma, denetim altında tutma, ko-ruma, ilgilenme, yardım etme gibi isimler takıyorlar. Bütün bu kelime-lerin bir tek fonksiyonu vardır. O da köleleştirme içeriğine örtü oluş-turmaktır. Bu isimler ve sözcükler yıprandıkça, aşındıkça atılıyor ve yerine başkaları konuyor.

Batılılar, Brüksel anlaşması ile bütün dünya insanların kulakla-rını tırmalıyorlar, ileri uygarlığın öncüsü olan büyük devletler ellerin-de özgürlük bayrağı taşıyarak bu anlaşma ile övünüyorlar. Fakat me-seleye yakından bakınca, bu anlaşmanın sadece çocukların ve harem ağalarının alınıp satılması yolu ile gerçekleşen kölelik türünü ve iğdiş etmeyi ortadan kaldırdığı görülür. Ki, bu kölelik türü onlara önemli bir çıkar sağlamıyordu. Üstelik bu kölelik türü sosyal bir meseleden çok ferdî bir meseleye benziyor. Buna rağmen köleliğin bu türünün kaldı-rılmış olması, onların elinde sözden ibaret bir propaganda malzemesi-dir. Tıpkı kuru bir söz olmaktan öte bir anlam içermeyen öbür propa-ganda dayanakları gibi.

Evet; bu konuda incelenmesi gereken bir başka nokta var ki, o da şudur: İslâm, silâh zoru ile ele geçirilen topraklar dışındaki yerlerde elde edilen ganimetlerin ve alınan kölelerin bölüştürülmesine toplumun fertlerinden başlıyor, sonra devlete sıra geliyor. İslâm'ın ilk yıllarındaki uygulama böyle idi.

Batılılar ise ganimetlerden yararlanmayı sadece devletlerine mahsus bir hak sayarlar. Bu da kölelik meselesinin kendisi dışında kalan başka bir meseledir. İnşallah ileride zekât ve humus hakkındaki ayetleri ele aldığımızda bu meseleyi enine-boyuna inceleyeceğiz. Ve ancak Allah'tan yardım istenir.

Bütün bunlardan sonra adı geçen Ansiklopedinin yazarının yukarıda naklettiğimiz, "Köleliğin kaldırılmasının temel gerekçesi, insanların haklarda ve yükümlülüklerde eşit olmasıdır..." şeklindeki sözlerine dönelim. İnsanların haklar bakımından eşit olmaları ne demektir? Acaba bu sözle insanların sahip oldukları ve gözetilmesi gereken haklarından yararlanmaları, ancak bu hakların kesin olarak eşit olmadığı, farklı olduğu mu kastediliyor? Meselâ yönetici ile yönetilen, amir ile memur, kanuna uyan ile kanunu çiğneyen, adil ile zalim arasında sosyal ağırlıklarının farklılığına bağlı farklılıklar olduğu gibi.

Eğer kastedilen bu ise buna bir itirazımız yok, bu öyledir. Yalnız bunun böyle olması toplumdaki şerefli ve faydalı bir kişi ile topluma katılmaya lâyık bir onurun sahibi olmayan, girdiği her yerde hayatı ortadan kaldıran ve öldürücü bir zehir gibi olan kişinin eşit sayılmasını gerektirmez. Çünkü bu iki kesimi birbirinden ayrı tutarak birincisine tam özgürlük tanırken, ikincisinden özgürlüğü geri almak, fıtratın açık hükmüdür. Düşmanın, düşmanı üzerinde saldırı konularında hiçbir hakkı yoktur. Koyunun kurda ve avın arslana karşı da hiçbir yükümlülüğü yoktur.

Eğer bu sözle insanlık sıfatının insan fertleri arasında ortak olduğu ve kim olursa olsun her insanın uygarlıkta ilerleyecek ve başkalarının elde ettiği mutluluğu elde edebilecek güce sahip olduğu kastediliyorsa, o zaman gelişmiş toplumlar her insana cömertçe özgürlük tanıyarak onu sağlıklı topluma katılacak şekilde eğitmekle yükümlüdürler.

Bu görüş de doğrudur. Fakat kimi zaman eğitim faaliyeti, eğitim süreci tamamlanıncaya kadar belirli bir zaman diliminde eğitilenin irade özgürlüğünün askıya alınmasını gerektirir. Eğitilen kişi iradesini

bilinçli olarak kullanacak düzeye gelince özgürlük nimetini tatmakta serbest bırakılır. Tıpkı doktorun hastasına hoşuna gitmeyen bir ilâç içirmesi ve küçüklerin büyütülmeleri sırasında ağırlarına giden uygulamalara tâbi tutulması gibi.

İslâm'ın, Müslümanlara savaş açan kâfir milletlerin irade ve davranış özgürlüklerini askıya almaktaki, onları dinî toplumun içine alarak eğitmekteki ve tedricî bir şekilde özgürlük alanına ulaştırmaktaki görüşü ve beklentisi budur. Çünkü bu tutum sosyal amaçlı bir tutumdur. Bu tutumun kendisine, sonuçlarına ve etkilerine kapsamlı bir açıdan bakılmalıdır.

Yoksa bu tutum, ferdî ve sınırlı bir açıdan değerlendirilecek ferdî ve cüz'î bir tutum değildir. [Dolayısıyla savaşta esir alınarak köleleştirilen insanların bazılarının ömür boyu kölelikten kurtulup özgürlüğe kavuşmamaları bu genel kanuna hâlel getirmez.]

Sonra şurası şaşırtıcı bir noktadır ki, Batılılar da daha önce değindiğimiz gibi her ne kadar bu uygulamanın isimlendirilmesine ve iyi niyetle ele alınmasına karşı çıkıyorlarsa da fiiliyatta İslâm'ın benimseyişi gibi bir tavır takınıyorlar.

Yoksa bu sözle bütün insanların bir tutulmasının, her insanın mutlak iradesi ile baş başa bırakılmasının özgürlüğün gereği olduğu mu kastediliyor?

Böyle bir yaklaşımın kabul edilmez olduğu gibi, mutlak olarak uygulanmasının mümkün olmadığı şüphe kaldırmaz açıklıkta bir gerçektir. Özellikle savaş açan düşman hakkında uygulanmasını düşünmek bile mümkün değildir ki, İslâm'ın mutlak özgürlüğü askıya almakta üzerinde ısrarla durduğu tek gerekçe budur.

Sonra eğer böylesine sınırsız özgürlük bir hak ise bu konuda bir kişi, iki kişi ve bir topluluk arasında fark olmaz. O hâlde Batılılar niçin intihar durumunda olduğu gibi bir kişiye ve düello örneğinde olduğu gibi iki kişiye yasal özgürlük tanıyorlar da kendi cinslerinden olan yoksullar kesimine تنها bir yere veya bir mağaraya sığınıp kendileri ile meşgul olma, Rablerinden gelecek rızkı yiyip kendi hayatlarını yaşama özgürlüğü tanımıyorlar?

Geriye bir şey kalıyor ki, o da şudur: Şöyle bir soru sorulabilir: Niçin İslâm, kölelere mal edinme hakkı tanımadı? Eğer tanısaydı, kö-

leler edinecekleri mal sayesinde efendilerine yük olmadan zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilirlerdi. Yine niçin İslâm, köleliği Müslüman olmakla sınırlamadı? Eğer böyle bir sınırlama olsaydı, köle Müslüman olunca özgürlüğüne kavuşur ve böylece gerek kendi alnına ve gerekse kıyamet gününe kadar türeyecek soyunun alnına vurulmuş olan mahrumiyet damgası silinmiş olurdu.

Fakat bu soruyu soran kimse şuna dikkat etmelidir: Kölelerin köleleştirilmeleri ve mülk edinmeden yoksun bırakılmaları ile ilgili hükmün ortaya çıkışı ve uygulanması, bu kölelerin ele geçirildikleri ilk günlerin şartları göz önüne alınarak yasalaşmıştır. İslam'a karşı savaş açan düşmanlar olan bu köleler aleyhine fitratın vermiş olduğu özgürlüklerini ellerinden alabilme hükmü, onların sağlıklı İslâm toplumunu yıkmaya yönelik komplolarını etkisiz hâle getirmeyi ve bu amacı taşıyan direnme güçlerini kırmayı amaçlıyor. Güç ve kuvvet ancak malla, mülkle olur. Buna göre köleler çalışmaktan ve çalışmanın ürünlerinden yoksun kaldıkları zaman çatışacak veya savaşacak gücü kendilerinde bulamazlar.

Evet; İslâm, bir ölçüde kölelere mal edinme hakkı tanımıştır. Bu mal edinme efendilerin onların mülküne geçirdiği mal üzerinde olabilir. Bu mülkiyet, efendinin mülkiyetinin uzantısı niteliğindedir; kölenin kendi başına tasarrufta bulunması anlamında değildir. Dolayısıyla herhangi bir sakınca doğmaz.

Kölelerin köleliklerini Müslüman olmaları ile sınırlandırmaya gelince, böyle bir siyaset İslâm'ın esasını korumak, dinî toplumu ayakta tutmak, silâh gücü ile ele geçirilen bu saldırganları köklü bir İslâmi eğitimden geçirmek gibi temel amaçlarla çelişir. Eğer bu tedbir alınmazsa köleler, din devletinin egemenliği altına girip alınlarına kölelik damgası vurulur vurulmaz derhal görünüşte Müslüman olurlar ve böylece sayısal varlıklarını ve güçlerini korurlar, arkasından da ilk fırsatta kendilerine yasaklanan faaliyetleri yapmaya koyulurlar.

Bu konuda günümüzün milletlerarası uygulamalarını bir yana bırakarak insanlık tarihinin belgelenebilmiş en eski uygulamalarına dönelim. O çağlarda iki millet veya iki kabile birbiri ile savaştığında ve biri diğerini yenip ona karşı üstünlük sağladığında galip gelen taraf, kılıcı düşmanın göğsüne dayayarak onu kayıtsız şartsız teslimiyete zorlamaya kendini haklı görürdü.

Galip taraf, bu teslim alma sırasında mağlup düşmanının sadece silâhlarını yere bırakması ile yetinip onları istediklerini yapmakla başa bırakmaz, buna ek olarak yenilen düşmanının kendi emrine teslim olmasını, hakkında vereceği kararlara tamamen boyun eğmesini, lehindeki ve aleyhindeki uygulamaları, şahısları ve malları ile ilgili tasarruflarını peşin olarak kabul etmesini sağlardı.

Düşmana dayatılan bu hâkimiyetin, bu mutlak teslimiyetin etkisini bozacak, hükmünü geçersiz kılacak, düşmana eski komplolarına ve tuzaklarına geri dönme yolunu açacak, onun daha önceki tutumuna dönme ümidini tazeleyecek bir kayıtla kayıtlanması aptallık olurdu. Galip gelen millet böyle bir aptallığa nasıl düşebilir ki, kutsal bildiği toplumun bağımsızlığı uğruna birçok insanını ve maddî varlığını feda etmiştir. Böyle bir tutum kendine zulmetmek, en kutsal değerlerini hafife almak ve kanlarını, mallarını ve emeklerini boşa harcamak olmaz da ne olur?!

İnsanlarının hayatlarını ve mallarını feda ederek düşmanını yenen ve bu galibiyet sonunda düşmanını zillate ve perişanlığa mahkum ederek onlara köleliği dayatan taraf hakkında şöyle bir itiraz ileri sürülemez: Efendim, adamlar savaştılar, öldürdüler, yakıp yıktılar, sonunda düşmanlarını esir aldılar, savaşılanların rakipleri üzerindeki meşru hakkına dayanarak aldıkları esirlerin özgürlüklerini kaldırmayı caiz gördüler. Peki, daha sonra doğan nesillerin çocuklarının günahı nedir? Bunlar ne silâh taşıdılar, ne kılıç çektiler ve ne savaşa katıldılar. Bu dayanaksız itirazın cevabı şudur: Onlar babalarının ve dedelerinin kurbanıdırlar.

Bütün bunlardan sonra şunu unutmamak gerekir ki, eğer İslâm hükümeti İslâm toplumunun menfaatinin o yolda olduğuna karar verirse, köleleri sahiplerinden satın alarak veya başka bir şekilde kölelere özgürlük verme çarelerine başvurabilir.

CEZALANDIRMA VE AF HAKKINDA

1- Cezanın Anlamı

Her toplumun, fertleri tarafından saygı görmelerini istediği birtakım yükümlülükleri vardır. Toplumun tek amacı, fertlerinin hareketle-

ri arasında uyum sağlamak, onları birbirine yaklaştırmak ve kesimleri arasında bağ kurmaktır. Ancak o zaman toplumda kaynaşma ve dayanışma meydana gelir ve bunun sonucunda herkesin emeğinin ve çalışmasının hak ettiği oranda fertlerin ihtiyaçları karşılanabilir.

Söz konusu yükümlülükler isteğe bağlı işlerle ilgili oldukları için insan onları hem benimseyebilir, hem de reddedebilir. Aynı zamanda yerine getirilmeleri, belirli oranda insan iradesinin ve özgürlüğünün askıya alınmasına dayandığı için başı boşluğa ve mutlak özgürlüğe eğilimli insan onlara tamamen veya kısmen uymaktan kaçabilir.

Yükümlülüklerdeki bu yetersizliğin ve kanunlardaki bu yapısal zaafın fark edilmesi sosyal insanı, bu yetersizliği ve zaafı başka bir yoldan telafi etmeye sevk etti. Bu da yükümlülükleri umursamazlığa, onlara aykırı davranmaya yükümlünün hoşuna gitmeyecek yaptırımlar eklemektir. Böylece bu yaptırımlar yükümlüyü yükümlülüğünü yerine getirmeye çağırır. Çünkü eğer yükümlülüğünü yerine getirmezse, hoşuna gitmeyen ve kendisine zarar veren yaptırımlarla karşılaşacağından çekinir.

Bu, kötülüğün cezasıdır. Toplumun veya toplumu yöneten yetkilinin yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere böyle bir ceza vermeye hakkı vardır. Bunun, yükümlülüklerini yerine getirenler hakkında işletilecek bir benzeri vardır. Yükümlülüklerini yerine getiren, itaatkar kimseler için onların hoşlarına gidecek bir düzenleme yapmak mümkündür. Maksat bu düzenlemenin, görevin veya yerine getirilmesi istenen herhangi bir yükümlülüğün yerine getirilmesini özendirmesidir. Bu da itaat eden yükümlünün toplumun veya toplumu yöneten yetkilinin üzerine olan bir hakkıdır. İşte bu, iyiliğin cezası (karşılığı)dır. Kimi zaman kötülüğün cezasına ıkap ve iyiliğin karşılığına da sevap denir.

İlâhî şeriatın hükmü bu temel ilkeye göre işler. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İyi işler yapanlara, daha güzel bir karşılık vardır."* (Yûnus, 26) *"Kötülük işleyenlere ise her kötülükleri için karşılığı kadar ceza verilir."* (Yûnus, 27) *"Kötülüğün cezası, karşılığı kadar bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40)

Cezanın ve mükâfatın geniş bir çerçevesi vardır. Beğenmemek ile beğenmekten başlar, yermekle ve övmekle devam ederek güç dahilindeki iyiliğe ve kötülüğe kadar varır. Bunlar fiilin, fiilin failinin, yükümlülüğü emreden yetkilinin konumunun, topluma verdiği zararın ve

yararın özelliklerinden kaynaklanan çeşitli faktörlerle bağlantılıdır. Bütün bunları şu kısa cümle bir araya getirebilir. Bir işin önemi ne kadar artarsa, yapılmaması hâlinde cezası ve yapılması hâlinde mükâfatı artar.

Fiil ile cezası (karşılığı) arasında -ne olursa olsun- yaklaşık da olsa bir tür benzerlik ve türdeşlik gözetilir. Kur'ân'daki ayetler de bu ilkeyi ifade eder. Şu ayetten açıkça anlaşılan budur: *"Allah kötülük yapanları, yaptıkları ile cezalandırsın, iyilik yapanları da iyilik ile cezalandırsın diye..."* (Necm, 31) Yüce Allah'ın İbrahim ve Musa Peygamberlere indirdiği kutsal sayfalardan naklederek bize duyurduğu şu ayet, bu ilkeyi daha açık bir dille ifade ediyor, *"İnsan için sadece yaptığı işler vardır. Onun yaptığı her iş ileride görülecektir. Sonra da karşılığı eksiksiz olarak verilecektir."* (Necm, 41)

Bu ilke yüce Allah'ın yasalaştırdığı kısas hükümlerinde daha açık biçimde görülür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar! Öldürülenlerde kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle ve kadına kadın."* (Bakara, 178) *"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler de, dokunulmazlıklar da karşılıklıdır. Size zulmedene, siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin ve Allah'tan korkun."* (Bakara, 194)

Bu benzerliğin ve türdeşliğin gerektirdiği sonuç, cezanın ve mükâfatın fiili yapanın kendisine yaptığı fiilin benzeri olarak geri dönmesidir. Şu anlamda ki, meselâ adam eğer toplumun bir hükmünü çiğnerse, topluma verdiği zarar karşılığında kendine çıkar sağlamış, yani toplumun çıkarlarından birini bozmasının karşılığında kendine çıkar temin etmiş olur. Bu yüzden onun o toplumsal çıkara denk gelecek kadar bir çıkar canından, bedeninden, malından, mevkiinden ve şu veya bu şekilde kendisi ile ilgili bir yanından eksiltilir.

İşte köleleştirmenin anlamını incelerken buna işaret ederek şöyle demiştik: Toplum veya toplumu yöneten yetkili kişi, suçlunun nefesine veya nefsi ile bağlantılı bir varlığına el koyar. Bu el koyma, suçlunun işlediği suça ve topluma verdiği zararın yol açtığı eksikliğe denk olur. Suçlu bununla cezalandırılır. Yani toplum veya toplumu yöneten yetkili kişi, suçlunun hayatında veya hayatı ile bağlantılı bir varlığında bu el koyma hakkına dayanarak tasarrufta bulunur ve o alanda özgürlüğünü kaldırır.

Meselâ adam, bir cinayetin veya İslâm toplumunda kargaşa çı-

karmanın karşılığı olmaksızın birini öldürürse, toplumu yöneten kişi, suçlunun hayatına el koyma hakkına sahip olur. Çünkü toplumun dokunulmaz bir ferdi ortadan kaldırmış, eksiltmiştir. Bunun haddi (cezası) olan idam, toplumun malik olduğu hakka dayanan nefesine yönelik bir tasarruftur. Yine eğer biri sağlam koruma altındaki çeyrek dinar tutarında bir malı çalarsa, topluma zarar vermiş olur. Şeriatın getirdiği bir kamusal güvenlik perdesini yırtmış ve güvenlik korumasını ortadan kaldırmış olur. Bu suçun cezası (haddi) olan el kesme, aslında toplumu yöneten yetkilinin hırsızın suçuna karşılık onun hayatıyla ilgili yönlerinden birine el koyması anlamını taşır. Bu yön, elin kapsamı altında bulunan yöndür ki, toplumu yöneten yetkili bu yöndeki özgürlüğü ve aracını ortadan kaldırarak onda tasarruf eder. Şeriatlerde ve farklı sünnetlerdeki muhtelif ceza türleri bu örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilebilir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, topluma karşı işlenen suçlar ve cürümler bir tür köleliği ve kulluğu suçlunun üzerine çeker. Bundan dolayı kul, cezalandırmanın ve cezanın en açık mısradaki ve örneğidir. Bu yüzden Kur'ân'da *"Eğer onları azaba çarptırırsan, onlar senin kullarıdır."* (Mâide, 118) buyrulmuştur.

Bu anlam için farklı şeriatlarda ve sünnetlerde değişik örnekler var. Nitekim Kur'ân'da Yusuf Peygamberin, buğday ölçme tasını kardeşinin çuvalına koyup onun yanına dönmesini sağlamaya çalışması şöyle anlatılıyor: *"Görevliler, 'Eğer yalan söylüyorsanız, size göre hırsızlığın cezası nedir?' dediler. -Yani eğer hükümdarın ölçü kabını çalmayı inkâr etmeniz yalan ise- Yusuf'un kardeşleri, 'Hırsızlığın cezası tası yükünde bulduğunuz kimsenin karşılık olarak tutulmasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırıyoruz. -Yani biz hırsız kendisini rehin alarak cezalandırıyoruz- Yusuf öz kardeşinin heybesinden önce üvey kardeşlerinin heybelerini aradı. Sonra tası öz kardeşinin heybesinden çıkardı. Biz Yusuf'a böyle bir plâna başvurmayı ilham etmiştik... Yakub'un oğulları dediler ki: 'Ey vezir, bu kardeşimizin ileri derecede yaşlanmış, ihtiyar bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Görüyoruz ki, sen iyilik sever bir adamsın.'* -Bu istek birini başkasına karşılık tutarak bir tür fide vermektir.- Yusuf, *'Çalınan eşyamızı heybesinde bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız. Yoksa zalimlik etmiş oluruz.'* dedi." (Yûsuf, 74-79)

Kimi zaman katil, esir alınarak köle yapılır. Kimi zaman ailesinden bir kadını fidye olarak verir. Kızı, kız kardeşi ve eşi gibi. Fidyeye evlendirme geleneği, günümüzde bile çevremizdeki aşiretlerde ve kabilelerde geçerlidir. Çünkü bu geleneği uygulayanlara göre evlenmek kadınlar için bir tür kölelik ve esarettir.

Bundan dolayı kimi zaman itaat eden kişi itaat ettiği kişinin kölesi, kulu sayılır. Çünkü adam, itaat etmekle iradesi itaat ettiği kişinin iradesine bağımlı hâle geliyor. O artık irade özgürlüğünden yoksun bir mülktür. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ey insan oğulları, size and vermedim mi ki, şeytana kul olmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."* (Yâsîn, 61) *"Nefsinin arzularını ilâh edineni gördün mü?"* (Câsiye, 23)

Toplum veya toplumu yöneten yetkili, nasıl cezalandırılacak suçluya el koyuyorsa, bunun karşıtı olarak ödüllendirilmesi gereken itaatkar bir kişi itaatının karşılığı olan ödül oranında toplumdan veya toplumu yöneten yetkiliden alacaklı olur. Çünkü toplum veya toplumu yöneten yetkili, itaatkâr yükümlünün özgürlüğünü yükümlülük oranında eksiltmiştir. Bu eksikliği tamamlamaları gerekir.

Bu anlattığımız ilke "Vaadi yerine getirmek gereklidir; ama tehdidi gerçekleştirmek gerekli değildir." şeklindeki meşhur sözün sırrını oluşturur. Şöyle ki, vaadin efendilik-kulluk çerçevesindeki içeriği, itaati ödüllendirmektir. Buna karşılık tehdidin içeriği suça karşılık ceza vermektir. Ödül, itaat edenin yetkili üzerindeki hakkı ve yetkilinin borcu olduğu için yetkilinin o hakkı vermesi ve borcunu ödemesi gerekir. Fakat ceza, bunun tersine yetkilinin suçlu yükümlünün üzerindeki hakkıdır ve insanın kendi mülkünde mutlaka tasarrufta bulunması ve hakkından mutlaka yararlanması gerekli değildir. Bu söylediklerimizin devamı vardır, yerinde açıklanması gerekir.

2- Affetmek ve Bağışlamak

Az önce söylediklerimizden şu sonuca vardık: Suça ceza vermek caizdir, ama itaati ödüllendirmemek caiz değildir. Bu kural, belirli oranda fitrî bir hükümdür ve şu gerçeğe dayanır: Ceza, suça muhatap olanın suçlu üzerindeki hakkıdır ve hakkı almak her zaman gerekli değildir.

Yalnız hakkı almak nasıl her zaman gerekli değilse, her zaman

almamak da caiz değildir. Yoksa hakkın sabit olması ile ilgili fitrî hükmün geçersiz olur. Çünkü hiçbir zaman etkisi ve sonucu olmayan bir şeyin sabit olmasının anlamı yoktur. Üstelik ceza hakkını kökten kaldırmak, sosyal yapıyı korumak için konmuş kanunları ortadan kaldırmak anlamına gelir ki, hiç şüphesiz kanunları ortadan kaldırmak toplumu yıkmak demektir.

Suçların affedilmesinin caiz olduğu hükmü genel olarak sabittir, fakat mesele şartlara bağlıdır. Eğer affi gerektirecek, anlamlı bir sebep varsa af caizdir. Yoksa toplumun yapısını ve insan mutluluğunu koruyan kanunlara saygı göstererek ceza vermek gerekir. İsa Peygamberin sözlerini nakleden şu ayet buna işaret etmektedir: *"Eğer onları affedersen, şüphe yok ki sen üstün iradeli ve hikmet sahibisin."* (Mâide, 118)

Kur'ân'da ilâhî hikmetin geçerli saydığı şu iki sebepten söz edilmektedir: Bu sebeplerin biri kulun Allah'a tövbe etmesidir. Bu tövbe küfürden imana dönmeyi de, günahkârlıktan itaatkârlığa yönelmeyi de içerir. Bunun böyle olduğunu dördüncü ciltte tövbeden söz ederken belirtmiştik. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Benden taraf onlara de ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları affeder. O affedici ve merhametlidir. Size azap gelip çatmadan Rabbinize dönün, ona teslim olun. Sonra size yardım edilmez. -Bu tövbe, küfürden imana dönme anlamındaki tövbedir. Çünkü bu tövbeyi yapmayanlara hiçbir yardımcının ve şefaatinin faydalı olamayacağını vurgulayan bir tehdit içeriyor. -"Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada size azap gelmeden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun."* (Zümer, 53-55) Bu da günahattan itaate dönme anlamındaki tövbedir. Çünkü burada şefaatin fayda vermeyeceğinden söz edilmiyor.

Bir başka ayette de şöyle buyruluyor: *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenler ve kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur. İşte onlar için acı bir azap hazırlamıştır."* (Nisâ, 17-18)

Af sebeplerinin ikincisi kıyamet günündeki şefaattir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar şefaet etme yetkisine sahip değildirler. Yalnız hakka şahit olup da (Allah'ın mutlak hâkimiyetini) bilenler hariç."* (Zuhruf, 86) Kur'ân'da şefaet konusuna değinen daha birçok ayet vardır. Birinci ciltte şefaet konusunu enine boyuna incelemiştik.

Kur'ân'ın değişik yerlerinde sebebi belirtilmeksizin aftan söz ediliyor. Fakat eğer o ayetler üzerinde iyi düşünülürse belirli bir oranda gözetilen faydanın ne olduğu anlaşılır. Gözetilen fayda dinî faydadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır "* (Âl-i İmrân, 152) *"Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korkunuz mu? Madem ki (bunu) yapmadınız ve Allah da sizi affetti öyleyse artık namaz kılın, zekât verin, Allah'a ve Elçisine itaat edin."* (Mücâdele, 13) *"Allah, Peygamberin ve o zor anda onun peşinden giden muhacirler ile ensarın tövbelerini kabul etti. O sırada onlardan bir grubun kalpleri, kaymanın eşiğine gelmişti. Arkasından Allah onların tövbelerini kabul etti. Çünkü o, onlara karşı şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 117) *"(Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu. Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu."* (Mâide, 71) *"İçinizden eşlerine zihar edenler bilmelidirler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak onları doğuran kadınlardır. Onlar çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphe yok ki, Allah, bağışlayıcı ve affedicidir."* (Mücâdele, 2) *"Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin... Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrarlırsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır."* (Mâide, 95)

Bu ayetlerde ilâhî affin çeşitli örneklerinden söz ediliyor. Bu ayetlerde sözü edilen afların özelliklerine ayetlerin incelendiği yerlerde değinilmiştir.

"Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?" (Tevbe, 43) ayeti, yukarıdaki örneklerin kategorisine girmez. Çünkü bu ayetteki af, 'Allah seni affetsin, niye şu işi şöyle yaptın?' şeklindeki sözümüz gibi bir duadır. Bunun tersten benzeri *"O düşündü, ölçtü-biçti. Kahrolası nasıl ölçtü-biçti?"* (Müddesir, 19) ayetidir. *"Biz sana apaçık bir fetih verdik ki, Allah senin (fetihten) önceki ve sonraki bütün günahlarını ba-*

ğışlasın." (Fetih, 2) ayeti de yukarıdaki ayetlerle aynı kategoriye girmez. Affın, Peygamberimize (s.a.a) Mekke fethinin bağışlanmasının uzantısı mahiyetindeki bir sonucu olarak zikredilmiş olması bunun delilidir. Çünkü günah anlamındaki suçun affedilmesi ile fetih arasında bir ilişki yoktur. İnşallah yeri geldiğinde bu meseleyi geniş bir şekilde açıklayacağız.

3- Affın Dereceleri

Af, cezayı gerektiren bir suçla bağlantılıdır ve cezanın da daha önce belirttiğimiz gibi geniş bir çerçevesi, muhtelif ve farklı dereceleri vardır. Buna bağlı olarak cezanın derece farklılıklarına bağlı bir şekilde affın da farklılık dereceleri vardır. Bu farklılık, sadece günahın kendisinden, yani hareketin doğurduğu kötü sonuçtan kaynaklanmaz. Bu husustaki farklılık, inkâr edilmez açıklıktadır. Ceza, yani davranışın karşılığı olan ceza ve ödül, davranışın doğurduğu sonucun ağırlığı ile ölçülür.

Bu incelememizde mutlaka irdelenmesi gereken konu, suçun kendisi, onun derecelerinin farklı olduğu gerçeği ve bir de bu hususta fitrî aklın bizi ulaştırdığı sonuçtur. Gerçi incelememiz Kur'an'a dayalıdır ve amacı ilâhî kitabın bu gerçeklerle ilgili bakış açısını tespit etmektir, fakat yüce Allah, Kur'an'da belirttiği gibi, bize akıllarımızın kapasitesine göre ve eşyayı düşünce ve pratik alanda ölçmekte kullandığımız fitrî ölçülere göre hitap eder. Bu kitabın çeşitli incelemeleri sırasında bu gerçeğe işaret etmiştik. Yüce Allah birçok açıklamalarında aklın ve düşüncenin desteğine başvurmuş ve sözlerinin amacını bunlarla teyit etmiştir. Bu anlamda "*Aklınızı çalıştırmaz mısınız?*", "*Düşünmez misiniz?*" vb. şeklinde birçok buyruğuna rastlarız.

Sağlıklı aklî bir değerlendirme şunu ortaya koyuyor: İnsan toplumunun bağlantılı olduğu ve saygı gösterdiği ilk şey, uygulamaya yönelik hükümlerle toplumun saygı duyduğu geleneklerdir. Bunlar sürekli biçimde uygulanarak insanî amaçları korunur ve insan toplumunu hayatında mutluluğa erdirir. Sonra da ceza hükümleri yürürlüğe konar ve bu kanunlara göre toplumun kanunlarını çiğneyenler cezalandırılırken bu kanunlara uyanlar ödüllendirilir.

Bu aşamada suç denince sadece yürürlükteki kanun metinlerini

çiğneme eylemleri kastedilir ve mutlaka suçun sayısı, kanun maddesinin sayısı ile eşit olur. Suç denince Müslümanların aklına ilk gelen anlam budur. Kötülük, masiyet, cürüm, hata, fasıklık gibi suçla yakın anlamı olan kelimeleri işitince de ilk aklımıza gelen bu olur.

Fakat mesele bu kadarla bitmez. Çünkü yürürlükteki hükümler uygulanınca, gözetilince ve korununca toplumu, kendileri ile uyumlu, toplumun amacı ile bağdaşan bir ahlâk ve vasıflara götürür. Bu ahlâk ilkelerine toplum, faziletler (erdemler) adını verir ve fertleri bunları edinmeye teşvik eder. Bu faziletlerin karşısında kötü sıfatlar yer alır.

Bu faziletler, geleneklerin ve toplumsal amaçların farklılığına bağlı olarak farklılık gösterir, ama yürürlükteki kanunların ürünleri olduğu kesindir.

Gerçi bu ahlâkî faziletler ruhî (psikolojik) vasıflardır, toplumlarda pratiğe yansıtılmalarının güvencesi yoktur, ayrıca meleke (alışkanlık) niteliğinde oldukları için dolaysız olarak iradeye bağlı değildirler; fakat gerçekleştirmeleri, yürürlükteki kanunları sürekli biçimde uygulamaya veya bu kanunları sürekli biçimde çiğnemeye bağlı olduğu için kanunları uygulamanın kendisi, bu faziletlerin pratiğe yansıtılmalarının teminatıdır. Ayrıca itici teminatları olan sürekli kanuna bağlılığın iradeye dayalı bir eylem olması sebebi ile de iradeye dayalı sayılırlar. Bunların yanı sıra bunların yiğitlik, iffet ve adalet gibi faziletli ahlâkla ilişkili aklî emirlerle, korkaklık, sinirlilik, tepkisizlik, hayâsızlık ve zulüm gibi ahlâkî rezilliklerden alıkoyan aklî yasaklar içerdikleri tasavvur edilir. Ayrıca bunlar için akla dayalı ödül ve ceza diye adlandırılan cezalar ve ödüller tasavvur edilir. Övme ve yerme gibi.

Kısacası, bunlarla yukarıdaki aşamanın üzerinde yer alan bir başka suç aşaması karşımıza çıkar. Bu aşama, ahlâkî hükümleri ve bu hükümlerle bağlantılı aklî emirleri çiğneme aşamasıdır.

Bu aklî emirlerin emirler olarak sayılmasının sebebi, gerekli gördükleri davranış ile akıl arasındaki sıkı çağrışımdır. Ortada davranışın gerekliliğine hüküm veren ve onu emreden bir hâkim var ki, o da insan aklıdır. Akla uygun yasaklara yasak demek de buna benzer. Bütün çağrışım örneklerinde aynı yaklaşımı sergileriz. Eğer aralarında sıkı çağrışım ilişkisi bulunan davranışların birini yaptığımızı farz eder ve gerekli sayarsak, hiç düşünmeden onun yapışık ikizi gibi gördüğümüz diğer davranışın yapılmasını emreder ve onu da gerekli görürüz, onu

yapmamayı o akla uygun emri çiğneme ve sorgulanmayı gerektiren bir suç sayarız.

Buradan başka bir husus ortaya çıkıyor ki, o da şudur: Bu ahlâkî faziletler mutlaka yerine getirilmeleri gereken farzları içerirler. Tıpkı bunun gibi kötü sıfatlar da haramlar içerirler. Bunların yanı sıra ziynet ve güzel görünüm kazandırma konumunda olan bazı müstehap ve mendup olan hususlar da içerirler. Bu menduplar gerçi akla dayalı emirlerle bağlantılı hoş görülen güzel edeplerdir; ama eğer aramızda seçkin nitelikli biri var sayılırsa, bu faziletlerle sıkı sıkıya bağlantısı olan o edepler, aslında mendup oldukları hâlde o yüksek seviyeli kişi için akla dayalı emir niteliği kazanırlar. Adam var sayılan yüksek kapasitesinin hakkını versin diye kendisine bu ek yükler yüklenir.

Bunu şöyle bir örnekte açıklayabiliriz: Mütevazı bir hayat yaşayan bir bedevî düşünelim. Bu kimse şehirlerdeki ortalama hayatın uzağında olan bir hayat düzeyinde yaşadığı için sadece aklının erdiği ve kavrayabildiği zarurî toplumsal hükümlerden ve genel geleneklerden sorumlu tutulur. Bu kişi zaman zaman eğer çirkin işler yaparsa veya kaba sözler söylesen, şehirli kimseler onun yaptıklarına göz yumarlar. Anlayışının kısıtlılığı ve kalabalıkların yaşadıkları yerleşim birimlerinden uzakta oturması yüzünden onu mazur görürler. Çünkü yoğun yerleşim birimlerinde âdetlerin ve geleneklerin sürekli tekrarlanmaları, böyle yerlerde oturanlar için en güzel öğretmen olur.

Bunun yanı sıra ortalama şehirli de toplumun seçkin fertlerinin sorumlu tutuldukları edep inceliklerinden sorumlu tutulmazlar. Çünkü bu seçkin kimseler ince kavrayışlı ve zarif edepli kimselerdir. Ortalama insanlar edep inceliklerini ve sözle veya fiille ilgili nezaketleri gözetmedikleri zaman mazur görülmelerinin sebebi, anlayış kapasitelerinin ancak yapabildikleri işler düzeyinde olmasıdır. Böyle kimselerin farkında oldukları edep kuralları, yapabildiklerinden ibarettir. Kapasiteleri bu bilinçlerinin kapasitesi ile sınırlıdır.

Böyleleri için normal sayılan uygunsuz hareketler ve sözler, seçkin kimseler için kınama sebebi olur. Bu seçkin kimseler basit bir dil sürçmesi, hafif bir hareket gecikmesi, bir anlık bir dalgınlık, yersiz bir işaret veya göz kırpmaya yüzünden kınanırlar. Böyle şeylerin hepsi onlar için suç sayılır. Yalnız bu suç dinî veya dünyevî kanunların maddelerine aykırı davranmak anlamında değildir. Onlar arasında "İyilerin iyi-

likleri, mukarreblerin (Allah'a yakın kimselerin) kötülükleridir" vecizesi yaygındır.

Gelişme yolunda ulaşılan aşama ilerledikçe, bu kapasiteye ulaşılmadan önce fark edilmeyen, sıradan yükümlü kişilerin hissetmedikleri ve yetkilerin kovuşturma ve soruşturma konusu yapmadıkları suçlar ortaya çıkar.

Titiz incelemelerin sonuçlarına göre bu durum sevgi ve nefret aşamalarında ortaya çıkan hükümlerde doruğa varır. Nitekim nefret gözü -özellikle öfke hâlinde- bütün iyi davranışları kötü ve kınanmaya lâyık diye görür. Seven kimse de aşka daldığında, kara sevdaya düştüğünde kalbinin sevdiğinden en ufak bir şekilde gafil kalmasını büyük bir suç sayar. Bütün davranışlarını ve eylemlerini sevgilisine yöneltmiş olmasını yeterli görmez. Çünkü sevgilisine dönük bütün davranışlarını kalbinin ona yönelik olması oranında değerli kabul eder. Eğer bir kalp gafleti ile sevdiğinden koparsa, sevdiğine sırt çevirmiş, onun hatırasından kopmuş ve bu yüzden kalp temizliği bozulmuş diye düşünür.

Böyle bir kimse yeme-içme gibi hayatın zarurî faaliyetleriyle meşgul olmayı bile suç ve sevgiliye ihanet sayar. Şöyle düşünür: Evet, bu faaliyetler her insanın zorunlu olduğu kaçınılmaz faaliyetlerdir; fakat zorunlu faaliyetlerin her biri özü itibarı ile iradîdir. Buna göre bu faaliyetlerle meşgul olmak, sevgiliden başkası ile meşgul olmak, ona sırt çevirmektir ki, bu suçtur. Bundan dolayıdır ki, aşıkların, kara sevdalılarının, ümitsiz mahzunların ve bu tür duygusal bir derde kapılmış olanların yemeden, içmeden ve benzeri biyolojik faaliyetlerden kesildiklerini görürüz.

Peygamberimiz (s.a.a) tarafından söylendiği iler sürülen şu söz de bu anlamda yorumlanmalıdır: "Kalbim bazı duyguların baskısı altında kalıyor. Bu yüzden günde yetmiş kere Allah'tan af diliyorum." Bir bakıma şu ayetleri de bu anlamda yorumlamak mümkündür: "*Günahlarından af dile ve akşam-sabah Rabbine hamdederek onu noksanlıklardan tenzih et.*" (Mü'min, 55) "*Rabbine hamdederek onu noksanlıklardan tenzih et. Hiç şüphesiz O, tövbeleri kabul edendir.*" (Nasr, 3)

Kur'ân'da Nuh, İbrahim, Musa ve Muhammed peygamberlerden nakledilen şu sözleri de bu anlamda yorumlamak gerekir. Meselâ Hz. Nuh şöyle demiştir: "*Rabbim, beni, ana-babamı ve evime mümin ola-*

rak girenleri affeyle." (Nûh, 28) Hz. İbrahim de şöyle bir duada bulunmuştur: *"Ey Rabbimiz, hesaba durulacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri affeyle."* (İbrâhîm, 41) Hz. Musa ise kendisi ve kardeşi Harun hakkında şöyle bir dua etmiştir: *"Rabbim, beni ve kardeşimi affeyle, bizi rahmetinin kapsamına al."* (A'râf, 151) Peygamber efendimizden (s.a.a) de şöyle nakledilmiştir: *"İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz bağışlamamı dileriz; dönüş ancak sanadır."* (Bakara, 275)

Çünkü peygamberler masum oldukları için günah yapmaları, dinî hükümlerden birine aykırı davranma anlamında suç işlemeleri mümkün değildir. Zira onlar insanları bu hükümlere çağırmak için gönderildiler. Sözleri ile ve uygulamaları ile bu hükümleri tebliğ etmek için uğraşıyorlar ve Allah tarafından onlara itaat edilmesi farz kılınmıştır. Günah işlemeyeceğinden emin olunmayan birine itaat edilmesini farz kılmak anlamsız olur ki, Allah'ı böyle bir şeyden tenzih ederiz.

Kur'ân'da bazı peygamberlerin zulüm gibi bazı kötülükleri itiraf ettikleri şeklindeki ifadeleri de bu anlamda yorumlayabiliriz. Yunus Peygamberden nakledilen şu sözler gibi: *"Senden başka ilâh yoktur, seni noksanlıklardan tenzih ederim. Ben zalimlerden biri oldum."* (Enbiyâ, 87) Çünkü peygamberlerin bazı mubah hareketleri kendileri için günah sayarak bunlar için Allah'tan af dilemeleri nasıl caiz ise, bu günahları kendileri hesabına zulüm saymaları da caizdir. Çünkü her günah bir zulümdür.

Daha önce söylediğimiz gibi bu tür sözlerin bir başka yorumu da vardır. Bu da bu ifadelerde geçen zulüm sözünden kişinin kendisine zulmetmiş olmasının kastedilmiş olmasıdır. Nitekim, Hz. Âdem ile eşinin şu sözlerindeki zulümden kastedilen anlam budur: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer sen bizi affetmez, bize merhamet etmezsen kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Sakın şöyle sanılmasın: Biz herhangi bir ayetin şöyle şöyle yorumu var, dediğimiz zaman bu yorumların ayetlerin zahirine ters düştüğünü kabul ediyoruz. Arkasından kelimelere verilebilecek başka bir anlam uyduruyoruz ve ayetleri de bu anlama uyarlıyoruz ve bu zorlamaya mezhebimizin görüşlerini haklı çıkarmak ve taassup kaynaklı bir zorunluluktan dolayı başvuruyoruz.

Bunun böyle olmadığını delili, bu kitabın ikinci cildinde yer alan peygamberlerin masumiyeti (yanılmazlığı) konulu objektif inceleme-

mizdir. O araştırmada sadece ayetlerin kendilerini irdeledik, Kur'ân'a yabancı ve garip önermelere dayanmadık.

Orada ve başka yerlerde şu gerçeği vurguladık. Kur'ân'ın zahirî anlamı, sadece inceleme konusu cümlelerin basit şekilde anlaşılması ile belirlenemez. Cümlelerin bulunduğu yerin karineleri de zahirî anlamı etkiler. Bu karineler cümlelerin yanı başında olabileceği gibi, başka bir ayetin manasına açıklık getiren bir ayet gibi cümlelerin uzağında bir yerde de olabilir. Özellikle yüce Allah'ın sözleri hakkında bu kural daha da önemlidir. Çünkü bu sözler birbirini tamamlayan bir bütündür. Birbirlerine şahitlik ederler ve birbirlerini doğrularlar.

Bazı tefsirciler ve kelâmcılar bu inceliği gözden kaçırdıkları için ayetlere zahirî anlamları ile bağdaşmayan bir anlam yükleme anlamında tevilciliğe kaçmışlardır ve bu çarpıtmaya özellikle mezheplerine ters düştüklerini sandıkları ayetlerde başvurmuşlardır. Bu kimselerin Kur'ân'ın ayetlerini birbirinden kopardıkları ve her parçayı pazar-daki sıradan bir esnafın diğer bir esnafın sözünü anladığı gibi bir basitlikle yorumladıkları görülür. Böyleleri meselâ, *"Hani o artık kendisini sıkıntıya uğratmayacağımızı sanmıştı."* ayetini işittikleri zaman ayette sözü edilen Yunus Peygamberin, hâşâ Allah'ın kendisini yakalamaya gücü yetmeyeceğini sandığı veya kesinlikle böyle düşündüğü şekilde bir yorum yapıyorlar. Bu arada bir sonraki ayette *"Biz müminleri böyle kurtarız."* (Enbiyâ, 88) ifadesi ile Yunus Peygamberin mümin sayıldığını görmezden geliyorlar. Çünkü Allah'a tereddütle veya kesinlikle acziyet izafe etmek şöyle dursun, onun gücü hakkında şüphe eden kimse imansız olur.

Yine onlar, *"Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmek için..."* ayetini işittiklerinde, bu ifadeyi Peygamberimizin (s.a.a), tıpkı bizden biri gibi, fikhî meselelere konu olmaya dayanak oluşturan Allah'ın emirlerinden veya yasaklarından birine aykırı davrandığı ve Allah'ın onu affettiği şeklinde anlarlar.

Bu kimseler *"Sana apaçık bir fetih verdik."* (Fetih, 1) şeklindeki ayetle bu ayet arasında bağlantı kurmaya yönelik bir düşünce zahmetine bile katlanmazlar. Oysa eğer böyle bir düşünce çabasına girişse-lerdi, burada sözü edilen günahla bu günaha bağlı af, bizim için söz konusu olan günah ve bizim günahlarımız ile ilgili af gibi olsaydı, bu af ile Mekke'nin fethi arasında sebep-sonuç bağlantısı kurmanın an-

lamsız olacağını açıkça görürlerdi. Ayrıca *"Sana yönelik nimetini tamama erdirmesi, seni doğru yola iletmesi ve Allah'ın seni güçlü bir şekilde desteklemesi için..."* (Fetih, 3) şeklindeki ayeti bu ayete atfetmenin anlamsız olacağını fark ederlerdi.

Yine bu kimseler Âdem, Nuh, İbrahim, Lut, Yakup, Yusuf, Davud, Süleyman, Eyyub ve Muhammed (Allah'ın selâmı hepsine olsun) peygamberler ile ilgili kıssalarda anlatılan ve bu peygamberlerin ayak sürçmeleri olduklarını sandıkları olayları içeren ayetleri işittiklerinde, hemen bu peygamberlere dil uzatırlar, onlara karşı edepsizlik yapmak-
tan çekinmezler. Oysa yönelttikleri suçlamalara asıl kendileri müste-
haktırlar ve edepsizlik gibi de bir ayıp yoktur.

Bu kimselerin nasipsizlikleri ve çarpık görüşlülükleri, o kadar ileri gitmelerine yol açtı ki, âlemlerin Rabbi olan Rablerini tahrif edilmiş Tevrat'ın ve İncillerin tanımladığı Rabbe dönüştürdüler. Bu tahrif edilmiş kitaplarda tanımlanan Rab, somutlaşmış bir gizli güçtür ki, zorbaca arzularını ve öfkelerini tatmin etmekten başka bir şey düşünmeyen bir diktatör ülkesini nasıl yönetiyorsa, varlık mekanizmasını öyle yönetiyor. Böylece Rablerinin yüceliğini bilmekten uzak kaldılar.

Arkasından peygamberlerin yücelikleri hakkında da yanıldılar. Onların erişilmez ruhî derecelerini ve gerçek yüce makamlarını göz ardı ettiler. Böylece o kutsal ve tertemiz ruhlar, onların çarpık bakış açıları ile, insanlık şerefi adına sadece kuru bir isim taşıyan alçak ve şirret nefislere benzediler. Öyle ki, biri falâncayı öldürüyor, öbürü filâncanın ırzına göz diyor ve bu yolla malına el koymaya çalışıyor.¹ Oysa bu kimseler bu cahilliklerine rağmen böylesine şaibeli kimsele-
rin dünya işlerini idare etmelerine, bir gün bile evlerinin ve ailelerinin sorumluluğunu üstlenmelerine razı olmazlar.

Böyleyken nasıl oluyor da bu ağır ayıpların yüce Allah'a isnat edilmesine razı olabiliyorlar? O alîm ve hakîm olan Allah ki, peygamberlerini kullarına, artık söyleyecekleri bir sözleri, ileri sürecekleri hiçbir bahaneleri kalmasın diye gönderdi. Peki, eğer bir peygamberin küfretmesi, facir olması, insanları müşrikliğe ve putperestliğe çağırması, sonra da bunlardan sıyrılıp yaptıklarını şeytanın üzerine atması

1- Bunların Davud, Süleyman, İbrahim Lut ve diğer peygamberler hakkındaki rivayetlerine göz atarlar bu tür örneklerle karşılaşılır.

caiz görülürse bir kâfire, bir fasıka nasıl susturucu bir delil sunulmuş olabilir?!

Bu kimselere Allah'ın peygamberlere bağışladığı masumiyet hakkında, onlara sunulan yüce dereceler ve erişilmez ruhî üstünlükler hakkında bazı örnekler sayıldığı zaman, bu örnekleri Allah'a ortak koşmak ve kullara aşırı sıfatlar yakıştırmak şeklinde değerlendiren hemen, *"De ki, ben sadece sizin gibi bir insanım."* (Kehf, 110) ayetini okumaya koyulurlar.

Onların peygamberlerin üstünlüklerini reddetmeleri bir bakıma isabetlidir. Çünkü onların yüce Allah ile ilgili tasavvurları ve O'na yakıştırdıkları zatî ve fiilî sıfatlar peygamberlere izafe ettikleri makamlardan daha düşüktür, derece ve değer bakımından daha aşağıdadır. İslâm'ın ve Müslümanların karşılaştıkları bütün bu musibetler Ehlikitab'ın, özellikle Yahudilerin rivayetler üzerindeki çarpıtmalarının ve yanıltma çabalarının sonucudur.

Onlar bu desiseleri ile İslâm inancını çığrından çıkardılar. Allah'ın hiçbir benzerinin olmadığı ilkesini şöyle çarpıttılar: O zorba bir insan gibidir. İnsanlar yaptıklarından sorumlu iken O kendini özgür ve yaptıklarından sorumsuz görür. Sonuçların sebepleri izlemeleri, öncüllerin sonuçları doğurmaları, maddî ve manevî varlık özelliklerinin etkilerini ortaya koymaları, bütün bunlar tesadüfidir, gerçek bir ilişkiye dayanmazlar.

Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.a) ile peygamber gönderme geleceğini sona erdirdi. Yalnız Musa Peygamber ile konuştu. İsa Peygamberi ruh ile destekledi. Bütün bu özel tasarruflar bu peygamberlerin nefislerinin özelliğinden kaynaklanmıyor. Sadece Allah, onlara özellik tanımayı diledi diye bunlar oldu. Musa Peygamberin elindeki asâyla bir kayaya vurup oradan suyun fışkırması mucizesi, tıpkı bizden birinin elindeki değnekle bir kayaya vurması gibidir. Sadece Allah o kayaya vurma ile su fışkırttığı hâlde, bu kayaya vurma ile su fışkırtmıyor. Musa Peygamberin ölümlere "Allah'ın izni ile ayağa kalkın" demesi, bizden birinin mezarlıkta "Allah'ın izni ile ayağa kalkın" diye seslenmesi gibidir. Yalnız Allah ötekileri dirilttiği hâlde berikileri diriltmıyor. Bu durum diğer mucizelerde de böyledir!

Bütün bunlarda tekvinî düzen toplumda yasa koyma düzeni ile karşılaştırılıp onunla bir tutuluyor. Oysa yasal düzenin dayanağı yasa

koymaya, uzlaşmaya ve sözleşmeye dayanır. Bu da toplumun çerçevesini ve insan yığınlarının dünyasını aşmaz.

Eğer o tefsirciler ve kelâmcılar biraz kafalarını çalıştırsalardı ve günahın ilâhî emirlere ve yasaklara karşı gelmek şeklindeki bilinen anlamı ile ilgili ayetleri etraflı bir şekilde inceleselerdi, bilinen affın üzerinde olan başka bir af türünün farkına varırlardı.

Çünkü yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde buyuruyor ki, onun "muhlesîn, yani ihlâslı kılınmışlar, seçilmişler" diye adlandırdığı, günah işlemeleri söz konusu olmayan masum kulları vardır. Şeytan bu kullardan ümidini kesmiştir. Buna göre onların -bilinen anlamda- günahları olmadığı için bu tür günahlarla ilgili affa ihtiyaçları yoktur. Kur'ân'da İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf ve Musa Peygamberlerin bu seçilmiş kullardan oldukları açıkça bildiriliyor. Meselâ İbrahim, İshak ve Yakup peygamberler hakkında, *"Biz onları sadece ahiret yurdunu düşünen, gönülden bağlı kullar olarak seçtik."* (Sâd, 46) buyruluyor. Yusuf Peygamber de, *"O bizim seçkin kılınmış kullarımızdandır."* (Yûsuf, 24) diye tanıtılıyor. Musa Peygamber hakkında da *"O seçilmiş bir kuldu."* (Meryem, 51) buyruluyor. Öte yandan bu peygamberlerin Allah'tan af diledikleri naklediliyor. Meselâ İbrahim Peygamber, *"Rabbimiz beni ve ana-babamı affet."* (İbrahim, 41) diye dua ederken Musa Peygamber, *"Rabbim, beni ve kardeşimi affet, bizi rahmetinin kapsamına al."* (A'râf, 151) diyor. Eğer af, sadece bilinen anlamdaki günahlarla ilişkili olsaydı, bu peygamberlerin dua etmeleri yersiz olurdu.

Evet, biri çıkıp şöyle diyebilir: Bu peygamberler hiçbir günahları olmadığı hâlde Allah'a karşı alçak gönüllü bir tavır takınarak kendilerini günahkâr sayıyorlar. Fakat bu itirazı yapan kimse, bu peygamberlerin bu görüşlerinde yanılmadıklarının, bu sözleri boşuna söylemediklerinin bilincine varması gerekir. Buna göre o seçkin kulları da kapsayan affın doğru bir anlamı vardır ve mesele ciddîdir.

Üstelik İbrahim Peygamberin (a.s), *"Rabbimiz, beni, ana-babamı ve bütün müminleri hesaba durulduğu gün affet."* şeklindeki duasında bütün müminlerin affı için de dua ediliyor ki, onların arasında Allah'ın muhles ve seçkin kulları da vardır. Nuh Peygamberin, *"Rabbim, beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenler ile kadın erkek bütün müminleri affeyle."* şeklindeki duası da ifadenin mutlak olması sebebi ile seçkin kulları da kapsamaktadır. Oysa affedilmeye muhtaç olma-

yan günahı olmayanlar için af dilemek anlamsız olur.

Bütün bunlar şu gerçeğe dikkatimizi çekiyor: Affa bağlantılı günahlar için bilinen anlamdaki günahlar dışında kalan günahlar olduğu gibi affın da bilinen anlamdaki affın dışında kalan türleri vardır. Kur'ân'da İbrahim Peygamberin, *"Hesaplaşma günü günahlarımı affedeceğini umduğum O'dur."* (Şuarâ, 82) dediği naklediliyor. Herhâlde bu sebeple Allah, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde rahmetten veya cennet anlamına gelen ahiret rahmetinden söz ettiğinde daha önce aftan söz ediyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Rabbim, affet ve merhamet eyle."* (Mü'minûn, 118) *"Bizi affet, bize merhamet eyle."* (Bakara, 286) Âdem Peygamber ile eşinin şöyle dedikleri naklediliyor: *"Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen..."* (A'râf, 23) Nuh Peygamberin şu sözleri naklediliyor: *"Beni affetmez, bana merhamet etmezsen..."* (Hûd, 47)

Yaptığımız açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Günahın arka arkaya sıralanmış halkalar oluşturan değişik aşamaları olduğu gibi, affın günahın bu aşamalarına paralel çeşitli aşamaları vardır. Affın her aşaması ona paralel olan günahla bağlantılıdır. Her günah, her suç mutlaka bir ilâhî emir veya yasakla bağlantılı değildir ki, sıradan insanların basit anlayışları onu bilsin ve kavrasın. Tıpkı bunun gibi her af da bu tür bir günahla bağlantılı değildir.

Yaptığımız bu genel incelemeye göre ortaya çıkıyor ki, günahların ve affın dört aşaması vardır ve bu aşamalar şunlardır:

1- Mevlevî emir ve yasaklarla bağlantılı günahlar. Bunlar fer'î veya aslî bir şeriat hükmüne aykırı davranmaktan kaynaklanır. Daha genel bir deyişle bu günahlar dinî veya dinî olmayan herhangi bir kanun maddesine aykırı davranmaktan doğan günahlardır. Bu günahlar kendileri ile aynı hizada olan bir aflu bağlantılıdır.

2- Aklî ve ahlâkî hükümlerle bağlantılı günah ile bu günah türü ile bağlantılı olan af.

3- Edep hükümleri ile bağlantılı suç ve günah ile bu tür günahlarla bağlantılı olan af. Bu tür suçlar edep kurallarını gözeterek yaşayanlar için söz konusudur. Bu iki kısım, sıradan halkın anlayışına göre günah ve af sayılmayabilir. Belki de böyleleri bu kelimelerin sözünü ettiği anlamlarda kullanılmalarını mecazî kullanım olarak kabul ederler. Oysa bu günah ve af türleri, mecazî anlamda günahlar ve aflar değildirler. Çünkü bunlara ait gerçek sonuçlar vardır.

4- Sevginin hükmettiği suç ve günah ile bununla bağlantılı olan af. Nefret ortamında da buna benzer bir suç ve afı karşılarız. Suçun ve affın bu türünü sıradan anlayış bu kısımlardan saymaz. Bu konudaki yanlış, bir hüküm hatasından kaynaklanmıyor. Bunun sebebi, böyle-sine sıradan kimselerin bu tür bir suç ve onunla bağlantılı affı kavramakta ve anlamını seçmekte yetersiz kalmalarıdır.

Bu kısa görüşlülerden biri şöyle diyebilir: Bu suç ve günah anlayışı aşıkaların, kara sevdalıların ve satlıcan hastalığına yakalananların bir vehmi veya şairlere mahsus bir hayaldir; aklî bir gerçeğe dayanmaz. Böyle diyen kimse şu gerçeğin farkında değildir. Bu tasavvurlar sosyal hayat yolunda birer vehim ve hayal olmalarına rağmen aynı zamanda kulluk yolunda Allah sevgisi ile bağlantılı gerçekler olurlar. Bu Allah sevgisi gerçeği, kalbi eritir, gönlü coşturur, insanda Rabbinden başkasını düşünecek bir şuur, Rabbinin istediğinden başkasını isteyecek bir irade bırakmaz.

Böyle bir coşkuya kapılan kimse açıkça görür ki, en hafif bir şekilde nefsinde veya nefsinin arzularına yönelmesi büyük bir günah ve kalbi üzerinde ancak Allah'ın affetmesi ile kalkabilecek kalın bir perdedir. Nitekim şu ayette yüce Allah günahı, kalbin Allah'a tam olarak yönelmesini engelleyen bir perde saymaktadır: *"Hayır, onların yaptıkları kötülükler kalplerinin üzerinde pas oldu. Hayır, onlar o gün Rablerinden perdelenmişlerdir."* (Mutaffifin, 15)

Bunlar, içinde gerçeklerle oyun oynanmayan, ciddi bir incelemenin verdiği sonuçlardır. Kulluklarında Allah sevgisi yolunda ilerleyen Allah dostları öyle ince günahlar ve öyle latif aklar görürler ki, genel incelemelerin onlara ermesi söz konusu bile değildir.

4- Günahsız Cezalandırma veya Af Olur Mu?

Toplumun akıllı kesiminin yöntemlerini inceleyen bir sosyolog şunu görür: İnsanlar cezayı ve cezalandırmayı iradeye dayalı yükümlülüklerle dayandırır. Onlara göre insanın yükümlü olabilmesi için aklî dengesinin yerinde olması gerekir. Yükümlülüğün özü, mahiyeti ve sınırlarının belirlenmesinde, toplumdan topluma değişen başka şartlar da vardır. Fakat o şartları incelemek şu anda konumuzun dışında kalır.

Biz şimdi toplumda yaşayan insanların durumunun ortalamasına göre güzel ile çirkini, faydalı ile zararlıyı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma gücü olan akli ele alacağız. İnsanlar sosyal bakış açısı ile insanda böylesine işlevi olan, aktif bir gücün varolduğu görüşündedirler. Oysa bilimsel incelemelerin zaman zaman vardıkları sonuca göre akıl, hayal ve hafıza gücü gibi insana bağışlanan doğal ve bağımsız güçlerden biri değildir. O tıpkı adalet gibi birçok gücün ortaklaşa faaliyeti ile ortaya çıkan bir melekedir.

Farklılıklarına rağmen bütün toplumlar yükümlülüğün akıl denen bu melekeye dayalı olduğu, yükümlülüğün kesin uzantısı olan ödülün ve cezanın bu melekenin sonucu olduğu görüşündedirler. Buna göre aklî dengesi yerinde olan kimse itaati karşılığında ödüllendirilir ve suçu karşılığında cezaya çarptırılır.

Çocuklar, deliler, aptallar gibi aklî yeterliliği olmayanlar ile bunlar dışında kalan bütün düşkünlere gelince, yaptıkları iyilikler ve günahlar karşılığında bunlara gerçek anlamda ödül ve ceza yoktur. Gerçi iyi davranışları karşılığında ödüllendirildikleri veya suçları karşılığında cezalandırıldıkları olur. Ama bu ödüller teşvik amacı ve bu cezalar da caydırma ve eğitim amacı taşır. Bu uygulama İslâm toplumu da dahil olmak üzere bütün toplumlarda yaygın biçimde geçerlidir.

Bu kimseler dünya hayatında yükümlülükleri yerine getirmek ve onlara uymamakla elde edilen mutluluk ve bedbahtlık bağlamında ne mutlu ve ne bedbahttılar. Çünkü yükümlülükleri yoktur. Bunun sonucu olarak ne mutlu olmalarını sağlayacak ödülleri ve ne bedbaht olmalarına yol açacak cezaları olur. Sadece iyilikle teşvik ve kötülükle caydırıcı eğitime tabi tutulabilirler.

Peki, akli yeterli olmayanların durumu ahirette ne olacak? Ahiret hayatını İslâm dini ispat ediyor ve orada insanların mutlu ve bedbaht olmak üzere ikiye ayrılacaklarını vurguluyor. Başka bir deyişle ödüle lâyık görülenler ile cezaya çarptılanlar diye ikiye bölünecek olan insanların bir üçüncü kesimi olmayacak. Kur'ân'ın bu konu ile ilgili verdiği bilgiler özet niteliğindedir ve ayrıntılı değildir. Çünkü bu kimselerin dünyadan sonraki durumlarının akıl aracılığı ile ayrıntılı şekilde belirlenmesinin yolu yoktur. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

"Savaşa katılmayanların bir başka bölümü daha var ki, onların işleri doğrudan doğruya Allah'ın iradesine kalmıştır. O onları ya

azaba çarptırır veya tövbelerini kabul eder. Allah her şeyi bilen ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 106) "Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken, 'Ne yapmakta idiniz?' derler. Bunlar, 'Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaflar) idik.' diye cevap verirler. Melekler de, 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!' derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir. Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan âciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları, umulur ki, Allah affeder. Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır." (Nisâ, 97-99)

Görüldüğü gibi bu ayetler, ezilmiş zavallıların (mustazafların) affedilmelerini ve tövbelerinin kabul edilmesini içeriyor. Oysa günah olmayan yerde af olmaz.

Ayrıca azaba çarpılmalarından da söz ediliyor ki, yükümlülüğü olmayanın azaba çarptırılması da söz konusu değildir. Yalnız yukarıda anlattığımız gibi suçun, affın, cezanın ve ödülün farklı dereceleri ve aşamaları vardır. Bunlardan bazıları mevlevî veya akla dayalı (irşadî) yükümlülüklere aykırı davranmakla bağlantılıdır. Başka bir bölümü alçak nefsanî durumlarla ve insan ile Rabbi arasında perde olan kalp kirleri ile bağlantılıdır.

Söz konusu ezilmiş zavallılara gelince, bunlar akla dayalı yükümlülüğünden muaf olsalar da nefis kirlерinden ve kalp perdelerinden arınmış değildirler. Allah'a yakın olma nimetinden pay alabilmek ve o kutsal alanda yer alabilmek için bunların giderilmesi, silinmesi, örtülmesi ve affedilmesi gerekir.

Belki de bir rivayette yer alan şu ifade ile bu kastedilmektedir: "Yüce Allah onları bir araya getirir. Sonra bir ateş yaratarak onlara içine girmeyi emreder. Kim o ateşe girerse, cennete girer. Kim oraya girmeyi reddederse, cehenneme girer." Tevbe suresinin tefsiri sırasında bu konudaki rivayetler hakkında gereken açıklamalar yapılacaktır. Nisâ suresinin tefsiri sırasında bu konuya biraz değinmiştik.

Kur'ân'da affın suçla ve günahla bağlantısız olarak kullanıldığı yerler de vardır. Bunlardan biri sık sık tekrarlanan bir hükmün kaldırılması hususundadır ki, bu konuda şöyle buyruluyor: "*Kim günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bu haram etlerden) yiyebilir; çünkü Allah hiç şüphesiz, bağışlayan ve esirgeyendir.*" (Mâide, 3)

En'âm suresinde yer alan bu konudaki ayetle, su bulunmadığı durumlarda abdest alma zorunluluğunu kaldıran şu ayet de bu kategoriye girer: *"Eğer hasta veya yolculukta iseniz... temiz bir yere yönelin ve onu yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah şüphesiz çok affedicidir ve bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 43)

İslâm toplumunda bozgunculuk çıkarıcıların cezası hakkındaki şu ayet de bu kabildendir: *"Yalnız sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka. Bilin ki, Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (Mâide, 34) Mazereti olan kimselerin cihattan muaf tutulacağını bildiren şu ayet de böyledir: *"İyi niyetlilere karşı kınama ve suçlama yolu kapalıdır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (Tevbe, 91) Buna daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bunların yanı sıra insanların başına gelen belâlar ve musibetler hakkında da aynı anlamda şöyle buyruluyor: *"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle yaptığınız kötülüklerden ötürüdür. Üstelik, Allah birçoğunu da affeder."* (Şûrâ, 30)

Bunlardan şu ortaya çıkıyor: Yüce Allah'ın affedicilik sıfatı, merhamet ve hidayet sıfatları gibi hem tekvinî, hem de teşriî hususlarla bağlantılıdır. Buna göre Allah günahları affedip onları amel defterinin sayfalarından sildiği gibi bir gerekçeye bağlı olarak yasalaşabilecek bir hükmü de affedip yürürlükten kaldırır ve bunların yanı sıra sebepleri varolduğu hâlde bazı musibetleri ve belâları da etkisiz kılarak insanın başına gelmelerini engeller.

5- Davranışlar İle Karşılıklar Arasındaki İlişki

Bu incelemenin daha önceki bölümlerinde belirtildiği gibi, akla dayalı emirler -yani toplumda geçerli olan kanunlar- uyanlar için iyi sonuçlar olarak ödüller ve karşı gelip onları çiğneyenler için kötü sonuçlar olarak cezalar getirirler. Bu yaptırım sistemi, kanunların uygulanması için başvurulmuş bir çaredir. Toplumun, emirlere ve yasaklara uyanlara iyi karşılıkla cevap vermesi, itaatkâr fertleri teşvik etmek için, buna karşılık emirlere ve yasaklara karşı çıkmaya kötü karşılıkla cevap vermesi de kanunlara karşı gelenleri korkutmak ve itaatsizlikten caydırmak içindir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, davranış ile karşılığı arasındaki ilişki

toplum veya toplumun yetkilileri tarafından konmuş, düzenleme nitelikli bir ilişkidir. Bu düzenlemeye başvurulmasının itici faktörü, toplumun, emirlerin ve yasakların uygulanmasına olan şiddetli ihtiyacıdır. Toplum, kanunların uygulanmasından yararlanarak ihtiyaçlarını giderir ve düzeni korur. Bundan dolayı o emirlere ve yasaklara ihtiyaç kalmadığı, itaatkârlığa gerek kalmadığı zaman taahhüt edilen ödüllerin ve cezaların aynı titizlikle yerine getirilmediği görülür.

Yine bundan dolayı, kanunların uygulanması ile ilgili ihtiyacın değişmesi ile hem cezanın azlığında ve çokluğunda ve hem de ödülün ve ücretin şiddetinde ve zayıflığında değişme görülür. İhtiyaç çoğaldıkça ücret artar, azaldıkça azalır. Yani amir ile memur, yetkili ile yükümlü, satıcı ile müşteri gibidirler. Her biri bir şey verir ve karşılığında bir şey alır.

Ücret ve ödül, bedel gibi ve ceza da bir şeyi yok edenin yok ettiği şeyin değerini tazmin edip borcunu ödemesi gibidir.

Kısacası, bu yaptırım sistemi tıpkı toplum çarkının dönmesine esas olan diğer sosyal unvanlar, hükümler ve kriterler gibi uzlaşmaya dayalı, itibarî bir düzenlemedir. Yöneticilik-yönetilenlik, emir-yasak, itaat-karşı gelme, gereklilik-yasak, mülkiyet-mal, alış-veriş ve benzeri gibi. Sabit gerçekler ise, dış dünyadaki varlıkları ile bunlara eşlik eden olaylardır ki, bunlar zenginliğe ve fakirliğe, üstünlüğe ve düzey düşüklüğüne, övgüye ve yergiye göre değişmezler. Toprak, bitkiler, ölüm, hayat, sağlık, hastalık, açlık, tokluk, susuzluk ve suya kanma gibi.

Bu düzen, toplumun akıllı kesiminin kavradığı ve uyguladığı düzendir. Yüce Allah da Kur'ân'da bizi, aramızda uyguladığımıza benzer bir muameleye tabi tutuyor. Dininde bize yolunu gösterdiği mutluluğumuzu sosyal geleneklerimizin kalıpları içinde sunuyor. Bunun sonucu olarak emredip yasaklıyor, özendirip caydırıyor, müjdeleyip uyarıyor, ödül vaat edip ceza ile tehdit ediyor. Böylece sosyal gelenekleri ve kanunları algıladığımız yöntemlerin en kolayını ile dini algılamış oluyoruz. Nitekim yüce Allah, *"Eğer Allah'ın size yönelik lütfu ve mer-hameti olmasaydı, hiçbiriniz asla kötülüklerden arınamazdı."* (Nûr, 21) buyuruyor.

Bununla birlikte yüce Allah, yetenekli vicdanlara gerçekleri idrak etmeyi öğretme işini de ihmal etmeyerek Kur'ân'ın birçok ayetinde

Kur'ân'ın ve sünnetin zahirî veçheleri ile kapsadığı bu dinî düzenlemelerin ötesinde daha önemli bir hususun, daha nefis ve daha değerli bir sırrın bulunduğuna şöyle işaret ediyor: *"Bu dünya hayatı oyundan ve eğlenceden başka bir şey değildir. Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır."* (Ankebût, 64)

Bu dünya hayatı bir oyundur; hayalden başka bir temeli ve insanı önemli gayesi olan gerçek üzerinde yoğunlaşmaktan alıkoyma dışında bir fonksiyonu yoktur. Önemli gaye, ahiret yurdu ve insanın sürekli mutluluğudur. Dünya hayatından maksat, eğer hayat adını verdiğimiz şeyin kendisi olup mal, mülk, mevki, üstünlük, egemenlik gibi hayata eşlik eden gelişmeler bu kavramın kapsamın dışında ise, gördüğümüz gerçeklerin varlığına rağmen bu hayatın oyun ve eğlence olması, hayata eşlik eden tezahürlerin haydi haydi oyun ve eğlence olmasını gerektirir. Yok eğer maksat bütün eklentileri ile dünya hayatının tümü ise, oyun ve eğlence olması daha açıktır.

Bütün bu sosyal gelenekler, üstünlük, mal ve mevki gibi peşinden koşulan amaçlar, bunların yanı sıra yüce Allah'ın bizi fitrî olarak yönelttiği ve din eğitiminin kapsadığı maddeler ve amaçlar, sonra da peygamberlerin yönelttiği maksatlar, bütün bunların hepsi bir oyun gibidir. Bunları akıllı bir eğitici küçük bir çocuk için ortaya koyuyor. O çocuk ki, faydasını zararından ve iyiliğini kötülüğünden ayıramıyor. Sonra bu süreçte ona rehberlik ederek bedeninin gelişmesine, zihninin açılmasına fırsat vermek suretiyle onu çalışma düzenine ve bu yolla başarıya ulaşmaya hazırlıyor. Bu eğlenceli süreç, çocuk için güzel bir oyundur, onu çalışma aşamasına iletir. Eğitimci veli açısından ise oyunla ilgisi olmayan hikmete dayalı ciddi bir iştir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları oyun olsun diye yaratmadık. Onları sadece hakka dayalı olarak yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmiyor."* (Duhan, 39) Bu ayetin içeriği bir önceki ayetin içeriğine yakındır.

Yüce Allah daha sonra bu maddî eğitimin nasıl manevî amaçlarına erdirdiğini şu genel örnekle insanlara açıklıyor: *"Allah gökten su indirdi ve yataklarının kapasitesi ile ölçülü büyüklüklerde derelere akıttı. Akan sel, yüzeyinde köpük taşır. Süs veya kullanım eşyası yapmak amacı ile ateşte erittiğiniz madenlerin de buna benzer köpükleri, cürufları vardır. Allah hak ile batılı bu örnek aracılığı ile*

anlatır. Köpük havaya uçup gider, fakat insanlara yarar sağlayan kısmı yerde kalır." (Ra'd, 17)

Yüce Allah'ın bu açıklamasından ortaya çıkıyor ki, davranış ile karşılığı arasında toplum fertlerine göre varolan uzlaşmaya dayalı ve Yüce Allah'ın zahirî eğitiminin de bunun üzere cari olduğu itibarı ilişkinin ötesinde gerçek bir ilişki vardır.

6- Davranışlar İle İnsan Nefsi Arasındaki İlişki

Bunun arkasından yüce Allah, davranış ile onun karşılığı arasındaki ilişkinin insanın iç âlemine sirayet ettiğini ve davranışın etkisi ile insan nefsinin belirli bir şekle ve duruma büründüğünü belirtmek üzere şöyle buyuruyor, *"Fakat Allah sizi kalplerinizin yaptıklarından sorumlu tutar."* (Bakara, 225) *"İçinizdeki duyguları açığa vursanız da, gizli tutsanız da, Allah sizi onlardan hesaba çeker."* (Bakara, 284) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, davranışlara biçilen ödül ve ceza türünden bütün sonuçlar gerçekte davranışlar yolu ile nefislerin kazançları şeylerin sonuçlarıdır. Bu süreçte davranışlar sadece aracı rolü oynarlar.

Bunun arkasından yüce Allah açıklıyor ki, insanların davranışlarının karşılığı olarak karşılaşacakları sonuçlar, gerçekten davranışlarının kendileridir. Bilindiği gibi toplumlar önce belirli bir davranışı göz önüne alırlar, arkasından o davranış için bir karşılık biçerler. Fakat yüce Allah'ın uygulaması böyle değildir. Yüce Allah'ın uygulamasında davranış, o davranışı yapan nefsin korunmasına paralel olarak korunur, sonra bütün sırların ortaya çıkarılacağı gün o davranış o nefsin karşısına çıkarılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her bir nefsin hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse, onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü (hatırlayın)."* (Âl-i İmrân, 30) *"Bugün özür beyan etmeyin. Çünkü ne yaptınız ise, onunla cezalandırılıyorsunuz."* (Tahrîm, 7) Bu ayetlerin söylediklerimize delâleti açıktır. Bu anlama gelen daha birçok ayet vardır.

Bu ayetler içinde ifade ettiğimiz gerçeğe en güzel şekilde delâlet eden ayet şudur: *"Sen bundan gafildin. Biz senin gözünden perdeyi kaldırdık. Bugün bakışın keskindir."* (Kaf, 22) "Bundan" ifadesiyle can-

lı ceza sahnesine işaret ediliyor. Yüce Allah, insanoğlunu dünyada bu cezadan gafil sayıyor. Bunun karinesi ayetteki "*Bugün*" ifadesidir. Gaflet ise mevcut olan bir şey hakkında söz konusu olur. Arkasından yüce Allah insanın gözündeki perdenin kaldırıldığını belirtiyor. Perdeden söz edilebilmesi için perdenin örttüğü bir şeyin bulunması gerekir. Demek ki, insanın ahirette karşılaştığı, gördüğü ceza, dünyadayken de vardı, fakat perde altında olduğu için insan onu görmüyordu.

Bu ayetler, davranışların karşılıkları ve davranış ile karşılıklarının ayrı şeyler olduğu hakkındaki ayetleri tefsir ediyor. Çünkü davranışlarının karşılıkları ile ilgili ayetler, söylediğim gibi itibarî sosyal ilişkilerin karşılıkları göz önünde bulundururken, bu ayetler davranış ile karşılığı arasındaki gerçek ilişkiye parmak basıyor. Kitabımızın birinci cildinde "*Allah onların kalplerini... mühürlemiştir.*" (Bakara, 7) ayetinin tefsiri sırasında bu konuya biraz değinmiştik. İsteyenler oraya başvurabilirler. Ve Allah hidayet edicidir.

Mâide Sûresinin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur.